iletişim

OĞUZ TEKİN

Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş

KİTAP 2007

OĞUZ TEKİN

Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş

Prof. Dr. OĞUZ TEKİN (1958), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'nde "Klasik Arkeoloji" öğrenimi gördü. 1984'te aynı fakültenin Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'na asistan olarak girdi. 1987'de "Perge Kazılarında Bulunan Sikkeler" adlı çalışmasıyla master, 1991'de de "Aspendos Sikkeleri" adlı çalışmasıyla doktora derecesini aldı. 1993'te doçent, 1999'da profesör olan Oğuz Tekin halen İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi ve Anabilim Dalı Başkanı'dır. "Eskiçağ Tarihi'ne Giriş" ile "Antik Numismatik" dersleri veren yazarın başlıca kitapları şunlardır: *Antik Numismatik ve Anadolu* (1992), *Antik Anadolu Numismatiği Bibliyografyası* (1993), *Grek ve Roma Sikkeleri. Yapı Kredi Koleksiyonu* (1994), *Eski Yunan Tarihi* (1995), *Eskiçağ'da Para* (1995), *Eskiçağ'da İstanbul* (1996), *Bizans Sikkeleri. Yapı Kredi Koleksiyonu* (1999), *Sivas Definesi. VI. Mithradates Eupatoros Dönemi Pontos ve Paphlagonia Kentlerinin Bronz Sikkeleri* (1999), *Sadberk Hanım Müzesi Antik Sikkeler Kataloğu* (2003), *Sylloge Nummorum Graecorum. Turkey 2: Anamur Museum, vol. 1: Roman Provincial Coins* (S. Altınoluk ile, 2007), *Eski Anadolu ve Trakya; Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar* (2007), *Clemens Emin Bosch (1899-1955). Mülteci Bir Akademisyenin Biyografisi* (N. Türker Tekin ile, 2007).

İletişim Yayınları 1313 • Tarih Dizisi 47
ISBN-13: 978-975-05-0592-8
© 2008 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2008, İstanbul

EDİTÖR Mustafa Bayka
KAPAK Suat Aysu
ÖN KAPAK FOTOĞRAFI Süvari, tunç heykelcik, Güney İtalya (M.Ö. 6. yüzyıl)
ARKA KAPAK FOTOĞRAFI Hoplit, tunç heykelcik, Korinthos (M.Ö. 6. yüzyılın sonu)
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Aliye Erol
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

OĞUZ TEKİN

Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş

iletişim

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 15

TEŞEKKÜR 17

BİRİNCİ KISIM

ESKİ YUNAN TARİHİ 19

BİRİNCİ BÖLÜM

Eski Yunan Tarihinin Kaynakları 21

Kaynakların niteliği 21

Antik Çağ yazarları ve eserleri 23

İKİNCİ BÖLÜM

Ege Dünyası'nın Tarihi Coğrafyası 30

Ege sözcüğünün kökeni 30

Ege Dünyası'nın sınırları 30

Girit 31

Anakara (Kıta) Yunanistanı 31

Anadolu 34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tarihöncesi Dönem'de Ege Dünyası 36

Genel durum 36

Girit 36

Anakara (Kıta) Yunanistanı 37

Türkiye Trakyası ve Anadolu 37

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Tunç Çağları ... 39
Ege Dünyası'nda İlk Tunç Çağı (M.Ö. 3. binyıl) ... 39
Ege Dünyası ve Anadolu'da Orta ve Geç Tunç Çağları (M.Ö. 2. binyıl) ... 40
Girit ... 40
Anakara (Kıta) Yunanistanı ... 44
Anadolu ... 49

BEŞİNCİ BÖLÜM
Homeros Öncesi Dönemden Arkaik Çağ'ın Sonuna Kadar ... 52
Ege ve Dor göçleri ... 52
Karanlık Çağ / Yunan Ortaçağı ... 54
Yunan alfabesinin ortaya çıkışı ... 55
Batı Anadolu kent-devletleri ve Lydia Krallığı ... 56
Kent-devletlerinin kuruluşu ... 57
Meclisler, magistratlar ve yurttaşlar ... 62
Kolonizasyon Dönemi ve koloniler ... 65
Tiranlar ... 73
Yeni toplum düzenine doğru ... 74
Drakon ... 75
Solon ... 76
Kleisthenes ve Atina'da demokrasinin kurulması ... 78
Sikkenin icadı ve yayılımı ... 82
Batı ve Güney Anadolu'da kurulan uygarlıklar ... 85

ALTINCI BÖLÜM
Pers - Yunan Savaşları ... 90
Persler ... 90
Ionia kent-devletlerinin ayaklanması ... 94
Pers-Yunan savaşları başlıyor: Marathon Savaşı ... 96
Artemision ve Thermopylai Savaşları ... 97
Salamis Deniz Savaşı ... 98
Plataia ve Mykale Savaşları ... 98
Delos Deniz Birliği ... 98
Eurymedon Savaşı ... 101
Yunanların Doğu Akdeniz seferi ve Kallias Barışı ... 102

YEDİNCİ BÖLÜM
Peloponnesos Savaşı *103*
Savaşın nedeni *103*
Savaşın başlaması *105*
Arkhidamos Savaşı *105*
Nikias Barışı *106*
Sicilya seferi *106*
Lysandros'un Notion Zaferi *107*
Arginussai Savaşı *107*
Aigospotamoi Savaşı *107*

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Peloponnesos Savaşı'ndan Sonra *109*
Satrap Kyros'un başarısız ayaklanması *109*
Korinthos Savaşı *111*
İkinci Deniz Birliği *113*
Thebai kent-devletinin yükselişi *113*
Kartaca'nın Güney İtalya ve Sicilya seferi *114*
Batı Anadolu'da bir ittifak *114*

DOKUZUNCU BÖLÜM
Makedon Egemenliği ve Hellenistik Çağ *116*
Makedonya *116*
II. Philippos *116*
Kutsal Savaş *118*
Khaironeia Savaşı *119*
Korinthos Birliği *119*
Büyük İskender ve Doğu seferi *120*
Anadolu'ya geçiş *121*
Lydia'da *122*
Ionia'da *122*
Karia'da *123*
Lykia'da *124*
Pamphylia'da *124*
Pisidia'da *126*
Phrygia'da *127*
Galatia'dan Kilikia'ya *128*
Issos Savaşı *129*
Gaugamela Savaşı *132*
Büyük İskender İmparatorluğu'nun yapısı ve niteliği *133*

Büyük İskender'den sonra: İskender'in ardılları (*Diadokhos*'lar) 134
Triparadeisos'taki devlet konseyi 135
Gaza Savaşı 138
İskender'in ardıllarının egemenlik mücadelesi 138
Ipsos Savaşı 139
Korupedion Savaşı 142

ONUNCU BÖLÜM
Anadolu'da Kurulan Hellenistik Krallıklar 144
Pergamon Krallığı 144
Bithynia Krallığı 150
Pontos Krallığı 152
Kappadokia Krallığı 157
Armenia Krallığı 165
Kommagene Krallığı 168
Hellenistik krallıkların son bulması 168

ESKİ YUNAN TARİHİ İÇİN KRONOLOJİ CETVELİ 170

İKİNCİ KISIM
ESKİ ROMA TARİHİ 173

BİRİNCİ BÖLÜM
Eski Roma Tarihinin Kaynakları 175
Kaynakların niteliği 175
Antikçağ yazarları ve eserleri 176

İKİNCİ BÖLÜM
İtalya 183
İtalya'nın coğrafyası 183
İtalya'nın erken kültürleri 186
Roma'nın Latinlerce iskânı 187
Etrüsklerin gelişi ve Etruria'daki egemenlikleri 187

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Etrüsk Hakimiyeti ve Krallık Dönemi 190
Etrüsklerin Roma'daki hakimiyeti ve Krallık yönetiminin kurulması 190
Roma'da Etrüsk egemenliğinin sonu ve Cumhuriyet yönetimine geçiş 191
Roma'nın kuruluş efsanesi 191
Krallık döneminde sosyal düzen ve devlet idaresi 192

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Cumhuriyet Dönemi ... *196*
Cumhuriyet idaresinin kurulması, yönetim şekli ve kurumları ... *196*
On İki Levha Kanunları ... *199*
Roma'nın İtalya'da yayılmaya başlaması ve Samnit Savaşları ... *201*
Kartaca Savaşları ... *203*
Roma'nın Makedon Krallığı ile savaşı ... *206*
Roma ve Seleukos Kralı III. Antiokhos arasındaki savaş ... *208*
Gracchus kardeşlerin reformları ... *209*
Marius'un askeri başarıları ve ordu reformu ... *211*
Müttefikler savaşı ... *213*
Mithradates Savaşları ... *213*
Dictator Sulla ve reformları ... *215*
Pompeius ... *217*
Caesar ve Birinci *Triumvir*'lik ... *218*
İkinci *Triumvir*'lik ... *220*
Octavianus, Antonius ve Kleopatra'ya karşı ... *222*

BEŞİNCİ BÖLÜM
İmparatorluk - *Principatus* Dönemi ... *224*
Iulius-Claudius hanedanı ... *224*
Augustus (M.Ö. 27-M.S. 14) ... *224*
Tiberius (M.S. 14-37) ... *228*
Caligula (M.S. 37-41) ... *232*
Claudius (M.S. 41-54) ... *235*
Nero (M.S. 54-68) ... *238*
Dört imparatorlar yılı ... *241*
Galba (M.S. Haziran 68-Ocak 69) ... *241*
Otho (M.S. Ocak-Nisan 69) ... *241*
Vitellius (M.S. Nisan-Aralık 69) ... *242*
Flavius hanedanı ... *242*
Vespasianus (M.S. 69-79) ... *242*
Titus (M.S. 79-81) ... *245*
Domitianus (M.S. 81-96) ... *246*
Evlat edinilen imparatorlar dönemi ve Antoninus'lar hanedanı ... *248*
Nerva (M.S. 96-98) ... *248*
Traianus (M.S. 98-117) ... *249*
Hadrianus (M.S. 117-138) ... *252*
Antoninus Pius (M.S. 138-161) ... *256*
Marcus Aurelius (M.S. 161-180) ve Lucius Verus (M.S. 161-169) ... *257*
Commodus (M.S. 180-193) ... *259*

Hanedan üyesi olmayan imparatorlar 262
Pertinax (M.S. 193) 262
Didius Iulianus (M.S. 193) 263
Pescennius Niger (M.S. 193-194) 264
Clodius Albinus (M.S. 195-197) 265
Severus hanedanı 265
Septimius Severus (M.S. 193-211) 265
Caracalla (M.S. 211-217) ve Geta (M.S. 211) 268
Macrinus (M.S. 217-218) 270
Diadumenianus (M.S. 218) 271
Elagabalus (M.S. 218-222) 271
Severus Alexander (M.S. 222-235) 273
Asker imparatorlar veya askeri anarşi dönemi 274
Maximinus Thrax (M.S. 235-238)
(M.S. 238: I. Gordianus, II. Gordianus, Pupienus, Balbinus) 274
III. Gordianus (M.S. 238-244) 276
I. Philippus (M.S. 244-249) 277
Traianus Decius (M.S. 249-251) 278
Trebonianus Gallus (M.S. 251-253) 278
Aemilianus (M.S. 253) 279
Valerianus (M.S. 253-260) 279
Gallienus (M.S. 253-268) 280
Postumus (M.S. 260-268) 282
II. Claudius (M.S. 268-270) 282
Quintillus (M.S. 270) 283
Aurelianus (M.S. 270-275) 284
Tacitus (M.S. 275-276) 285
Florianus (M.S. 276) 286
Probus (M.S. 276-282) 286
Carus (M.S. 282-283) 287
Carinus (M.S. 283-285) 287
Numerianus (M.S. 283-284) 288

ALTINCI BÖLÜM

İmparatorluk - Dominatus Dönemi 289
***Tetrarkhia*'ya doğru** 289
Diocletianus (M.S. 284-305) 289
Maximianus (M.S. 286-305 ve 307-308) 292
Carausius (M.S. 286 / 7-293) 293
I. Constantius Chlorus (M.S. 305-306) 294
Galerius (M.S. 305-311) 294
II. Severus (M.S. 306-307) 295

Maxentius (M.S. 306-312) 295
Licinius (M.S. 308-324) 296
Maximinus Daia (M.S. 310-313) 296
Constantinus hanedanı ve *tetrarkhia*'nın son bulması 297
I. Constantinus (M.S. 307-337) 297
II. Constantinus (M.S. 337-340) 301
Constans (M.S. 337-350) 301
II. Constantius (M.S. 337-361) 302
Magnentius (M.S. 350-353) 302
Iulianus (M.S. 361-363) 303
Iovianus (M.S. 363-364) 304
Valentinianus hanedanı 304
I. Valentinianus (M.S. 364-375) 304
Valens (M.S. 364-378) 305
Gratianus (M.S. 367-383) 305
II. Valentinianus (M.S. 375-392) 306
Theodosius hanedanı 306
I. Theodosius (M.S. 379-395) 306

YEDİNCİ BÖLÜM
Bölünen İmparatorluk 308
Batı Roma imparatorları 308
Doğu Roma imparatorları 309
ESKİ ROMA TARİHİ İÇİN KRONOLOJİ CETVELİ 311
ROMA İMPARATORLARI LİSTESİ 313

SÖZLÜK 317
HARİTA VE RESİMLERİN LİSTESİ 331
KAYNAKÇA 335
KİŞİ VE YER ADLARI DİZİNİ 343

ÇERÇEVE YAZILAR LİSTESİ

BİRİNCİ KISIM

Eski Yunan Tarihi

DOĞA FİLOZOFLARI VE FELSEFE *60*

KOLONİ NASIL KURULUR? *71*

YÖNETİM BİÇİMLERİ *82*

SARDEIS: PERS SATRAPLIK MERKEZİ *92*

KRAL YOLU *94*

PERS HANEDANLARI: AKHAIMENIDLER, PARTHLAR, SASANİLER *96*

PERIKLES *99*

ESKİ YUNAN TANRI VE TANRIÇALARI *100*

TRAGEDYA VE KOMEDYA *104*

SOFİSTLER *108*

SOKRATES *110*

MİTOLOJİDE KAHRAMANLAR *112*

PLATON (EFLATUN) *117*

ARISTOTELES *120*

İSKENDER LAHDİ *131*

BÜYÜK İSKENDER SİKKELERİ *134*

PTOLEMAIOSLAR VE ANADOLU'DAKİ EGEMENLİĞİ *136*

SELEUKOSLAR VE ANADOLU'DAKİ EGEMENLİĞİ *140*

TRAKYA VE LYSIMAKHOS *142*

PERGAMON KRALLARI LİSTESİ *145*

PERGAMON ZEUS SUNAĞI 148
SAĞLIK MERKEZLERİ: *ASKLEPIEION*'LAR 150
PONTOS KRALLARI LİSTESİ 152
DÜNYANIN YEDİ HARİKASI 157
KAPPADOKIA KRALLARI LİSTESİ 158
EĞİTİM VE SPOR 166

İKİNCİ KISIM

Eski Roma Tarihi

ROMA RAKAMLARI 199
BAŞLICA ROMA MAGİSTRATLARI 200
ROMA MECLİSLERİ 206
MUNICIPIUM 209
ROMA YOLLARI VE SU KEMERLERİ 212
KÖLE AYAKLANMALARI VE SPARTACUS 216
ROMA TAKVİMİ 220
CIVITAS LIBERA: ÖZGÜR KENT 222
ROMA EYALETLERİ 223
PAX ROMANA 226
ANADOLU'DA ROMA İMPARATOR KÜLTÜ 228
BATI ANADOLU DEPREMİ 232
ANTİK ÇAĞ'DA TRAKYA 234
PATARA YOL KILAVUZ ANITI: *STADIASMUS PATARENSIS* 237
SENECA 240
YAŞLI PLINIUS 244
ESKİÇAĞ'DAN BİR KANAL PROJESİ:
SAPANCA GÖLÜ'NÜN MARMARA DENİZİ'NE BAĞLANMASI 252
GLADYATÖRLER 262
IULIA DOMNA 268
CARACALLA'NIN YURTTAŞLIK YASASI: *CONSTITUTIO ANTONINIANA* 270
ROMA SİKKELERİ 272
ROMA İMPARATORLUĞU'NUN YENİ BAŞKENTİ: CONSTANTINOPOLIS 300

ÖNSÖZ

Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş adını taşıyan bu kitap, yaklaşık 3500 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemin ilk basamağını, Ege coğrafyasında daha sonra kurulacak olan büyük uygarlıkların da beşiği olarak kabul edilen Girit oluşturmaktadır. Kendine özgü bir karakteri olan bu güçlü uygarlık, bir süre sonra –hâlâ tam olarak bilinmeyen bir nedenle- yok olup gitti. Yunanistan (o dönem için Hellas) ise Ege'nin en güçlü ülkesi olarak kaldı. Kuzeyden, belki Transkafkasya'dan gelen Hint-Avrupalı bir halk, M.Ö. 1600 civarında Yunanistan'da büyük bir uygarlık meydana getirmişti. Akhalar ya da Mikenler olarak bilinen bu halk, Eski Yunanca konuşuyordu. Bu uygarlığın ömrü Girit'tekinden de kısa oldu; öyle ki daha M.Ö. 2. binyıl bitmeden tarihten silindi. M.Ö. 1. binyıla geçildiğinde ise her şey yeniden oluşmaya başlamıştı. Eski Yunan dünyası M.Ö. 2. binyıldan kalan monarşik idare sisteminden hemen kurtulamadı. Krallar, tiranlar derken meclisin üstünlüğüne dayalı idare sistemi her yerde benimsenmeye başladı; demokrasi dışında bir rejim kabul görmedi. *Polis* denen kent-devleti modeli, Eski Yunan kültürünün odağını oluşturuyordu. Büyük İskender sonrasında ise monarşik yapıdaki Hellenistik krallıkların ortaya çıktığını görüyoruz. M.Ö. 1. binyılın içerisinde bu krallıklar Roma Devleti tarafından birer birer ortadan kaldırıldı.

Zamanla Akdeniz İmparatorluğuna dönüşmüş olan Roma'nın kendisi de dış güçlerin baskısına fazla dayanamadı. Batı Roma'nın M.S. 476'da son bulmasıyla, imparatorluğun doğu yarısı varlığını ve Akdeniz coğrafyasındaki egemenliğini sürdürmeye devam etti. Fakat biz, kitabımızı M.S. 476 ile

sınırladık; klasik Roma anlayışından, inancından, mimarisinden ve de yaşam biçiminden bir hayli farklı bir yapıda olduğundan dolayı çok sonraları modern tarihçiler tarafından "Bizans" olarak adlandırılan Doğu Roma İmparatorluğu'nu kitaba dahil etmedik.

Eski Yunan ve Roma Tarihi'ni bir arada ele alan bu hacimde bir kitap Türkiye'de ilk kez yayımlanmaktadır. Ancak, Eski Yunan ve Roma tarihlerini ayrı ayrı ele alan kitapların sayısı da birkaçı geçmez. Bu durumda, yeni araştırmalar ve yayınların ışığı altında Eski Yunan ve Roma tarihini kapsayan bir kitabın yazılmasının yararı açıktı. Fakat yine de kitabı, iddiadan uzak bir "Giriş" ya da "El Kitabı" niteliğinde tutmak istedik. Kitap, üç yıllık yoğun bir çalışma sonunda ve özellikle 1990'lı yıllardan sonra yayımlanmış kitaplardan yararlanılarak hazırlandı. Bu, söz konusu tarihten önceki Türkçe ve yabancı dildeki temel eserlere başvurulmadığı anlamına gelmemelidir. Bu arada şunu da belirtmeliyim ki, özellikle Türk okurların yakından tanıdığı A.M. Mansel'in *Ege ve Yunan Tarihi* (1971), H. Demircioğlu'nun *Roma Tarihi, I : Cumhuriyet* (1953), S. Atlan'ın *Roma Tarihi'nin Anahatları I: Cumhuriyet* (1970) ve O. Akşit'in *Roma İmparatorluk Tarihi* (1985) kitapları hâlâ önemlerini korumaktadırlar.

Kitap iki kısımdan oluşmaktadır: "Eski Yunan Tarihi" ve "Eski Roma Tarihi". Metnin içine yer yer çerçeve yazılar konularak, ele alınan konunun desteklenmesi veya siyasal tarih dışındaki kültürel unsurlara da dikkatin çekilmesi amaçlanmıştır. Siyasal ve kültürel olaylar, haritalar ve görsel malzeme ile desteklenmiştir. Kitabın sonuna geniş bir "Kaynakça" konarak, Eski Yunan ve Roma dünyasını daha geniş bir perspektiften okumak isteyenlerin istifadesine sunulmuştur.

Kitapta kullanılan kişi adları ile coğrafi adların yazımında, kelimenin Eski Yunanca veya Latince formuna uygun biçimlerinin kullanılmasına özen gösterilmiştir. Ancak, Türkçe'de yerleşmiş olan bazı yer adlarında (örneğin, Atina, Tesalya, Makedonya, Trakya) bundan kaçınılmıştır. Eski Yunanca adlarda karşımıza çıkan –ou, her zaman "u" olarak yazılmıştır; örneğin Thoukydides yerine Thukydides, *boule* yerine *bule*, *gerousia* yerine *gerusia* gibi.

Yararlı olması dileğiyle...

OĞUZ TEKİN
Teşvikiye, 8 Nisan 2008

TEŞEKKÜR

Üç yıllık yoğun bir çalışmanın ürünü olan elinizdeki kitapta pek çok kişinin katkısı bulunmaktadır. Ayrıca, İstanbul Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans ve Doktora öğrencilerine yönelik yapılan Eskiçağ seminerlerinde öğrencilerin sunumları ve sunumlar üzerine yapılan tartışmalar da elinizdeki kitabın kurgulanmasında dikkate alındı. Kitabın taslağı ortaya çıktıktan sonra ise aşağıda adları yazılı kişiler tarafından okundu; düzeltmeler yapıldı ve gözden kaçan hatalardan olabildiğince arındırıldı. Bu nedenle Prof. Dr. Ahmet Vedat Çelgin başta olmak üzere, Prof. Dr. Bedia Demiriş, Yrd. Doç. Dr. Hamdi Şahin, Araş. Gör. Aliye Erol, Araş. Gör. Gürkan Ergin, Mustafa Bayka ve İnci Türkoğlu'na kitaba yaptıkları katkılardan dolayı en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Eğer bu kitap "bir işe yarayacaksa", bu, yukarıda adlarını saydığım kişiler sayesindedir.

BİRİNCİ KISIM

ESKİ YUNAN TARİHİ

BİRİNCİ BÖLÜM

Eski Yunan Tarihinin Kaynakları

Kaynakların niteliği

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki ister Eski Yunan tarihi, ister Eski Roma tarihi için olsun kaynaklar çok çeşitlidir ve yalnızca yazınsal (edebi) nitelikli eserlerle sınırlı değildir. Örneğin, arkeoloji çok önemli bir veri kaynağı sunmaktadır bizlere. Antik Çağ'dan günümüze ulaşan yerleşim yerlerinde yürütülen arkeolojik kazılardan ve yüzey araştırmalarından elde edilen veriler, ilgilendiğimiz dönemlerin tarihsel ve kültürel kaynağını oluştururlar. Keza arkeolojik kazılarda bulunan veya müzelerde yer alan sikkeler ve yazıtlar (numismatik ve epigrafik kaynaklar) ile papirüsler de önemli bilgi kaynaklarımız arasındadır. Kuşkusuz Eski Yunanca ve Latince dışındaki yazılı kaynaklar da (Aramice veya başka dillerde yazılmış eserler) Yunan ve Roma dünyasına dışarıdan bakışı yansıtacağından göz ardı edilmemesi gereken kaynaklardır. Antik yazarların eserlerinin günümüz Batı dillerine çevirilerinin çeşitli edisyonları bulunmaktadır (ör. *LOEB* serisi). Sikkeler için belli başlı kataloglar arasında *British Museum Catalogues* (= *BMC*), *Sylloge Nummorum Graecorum* (= *SNG*), *Roman Provincial Coins* (= *RPC*) ve *Roman Imperial Coinage* (= *RIC*) sayılabilir. Yazıtların bir araya getirildiği katalog veya corpusların belli başlıları arasında *Inscriptiones Graecae* (= *IG*), *Corpus Inscriptionum Latinarum* (= *CIL*), *Tituli Asiae Minoris* (= *TAM*), *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* (= *MAMA*) ve *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* (= *IK*) bulunmaktadır.

Kuşkusuz gerek sikkeler gerekse yazıtlar münferit monografiler olarak da yayımlanmaktadır.

Eski Yunan ve Roma Tarihi için temel başvuru eserleri giderek çoğalmaktadır ve bunların önemli bir kısmı kitabın sonundaki Bibliyografya'da verilmiştir. Ancak, burada, bunlardan birkaçının adını vurgulamamız gerekmektedir. İlk önce 1839'da August Friedrich von Pauly tarafından yayımlanmaya başlanan ve onun ölümünden uzun süre sonra da, 1890'dan itibaren, Georg Wissowa tarafından devam ettirilen *Pauly-Wissowa Realencylopädie der Classischen Altertumswissenschaft* (= *RE* veya *PW*) adlı ansiklopedi, "Eski Yunan-Roma tarihi ve kültürü" için çok önemli bir başvuru eseridir. Wissowa'nın ölümünden sonra da çeşitli bilimadamları ansiklopediyi tamamlamaya çalışmışlar ve sonunda ansiklopedi 1978'de tamamlanabilmiş, 1980'de de dizin cildi yayımlanmıştır. Oldukça geniş hacimli olan ve çok sayıda ciltten oluşan ansiklopedinin hacmi 1964 – 1975 yılları arasında küçültülerek *Der Kleine Pauly* (= *DKP*) adı altında bu kez 5 cilt olarak yayımlandı. Ancak, yapılan yeni yayınlar ve çalışmalar nedeniyle güncellenmesi düşünüldüğünden, 1996-2003 yılları arasında H. Cancik, H. Schneider ve M. Landfester'in editörlüğünde *Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike* (= *DNP*) adıyla 15 cilt olarak yeniden yayımlandı.

Bir başka ansiklopedi ise İngiltere'deki Oxford Üniversitesi tarafından ilk kez 1949'da ve tek cilt olarak yayımlanan *Oxford Classical Dictionary*'dir. 1970'de N.G.L. Hammond ve H.H. Scullard, 1996'da S. Hornblover ve A. Spawford tarafından editörlüğü yapılarak yeniden yayımlanan ansiklopedi, "Eski Yunan-Roma tarihi ve kültürü" için önemli başvuru eserleri arasında bulunmaktadır.

Cambridge Üniversitesi tarafından yayımlanan *Cambridge Ancient History* (= *CAH*) ise en erken devirlerden M.S. 600'e kadar olan zaman dilimini kapsayan, kronolojik ve tematik olarak düzenlenmiş bir başvuru eseridir. İlk kez 1924-1939 yılları arasında yayımlanan eserin yeni edisyonu 1970'li yılların başında yayımlanmaya başlanmıştır. Yeni edisyon 14 cildin yanı sıra levha ciltlerinden (*The Plates Volumes*) oluşmaktadır.

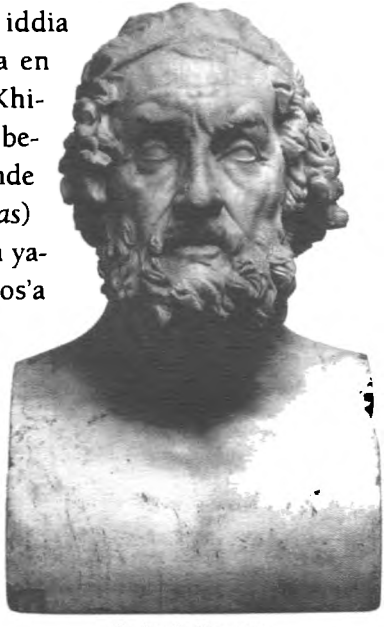
"Roma Dünyasının Yükselişi ve Çöküşü" olarak çevirebileceğimiz *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* (=*ANRW*), 1972 yılında yayımlanmaya başlanmıştır; Roma dünyasını ele alan ve esas olarak üç kısımdan oluşan bir başvuru eseridir: I. Roma'nın kuruluşundan Cumhuriyet döneminin sonuna, II. *Principatus* (İmparatorluk) Dönemi, III. Geç Antik Çağ. Her bir kısımda altı bölüm bulunmaktadır. Bunlar, 1. Siyasi Tarih, 2. Hukuk, 3. Din, 4. Dil ve Edebiyat, 5. Felsefe ve Bilim, 6. Sanat. Temel başvuru

eserleri arasında gösterilen eserin başlığı her ne kadar Almanca ise de, içerdiği yazıların çoğu Almanca, İngilizce ve Fransızca'dır. 20'nin üzerinde ciltten oluşan *ANRW* ciltlerinin yayımı halen devam etmektedir. Söz konusu eser, her ne kadar Roma dünyası ile ilişkili görünse de, Eski Yunan kent devletlerinin Roma İmparatorluğu Dönemi'ndeki sosyal ve kültürel tarihleriyle bu kentlerin Roma ile olan ilişkileri de ele alındığından Eski Yunan dünyası için de önemlidir.

Antik kaynakların ve modern eserlerin çeşitliliğine ilişkin bu noktayı vurguladıktan sonra tarihsel rekonstrüksiyon için çok önemli bir yer tutan belli başlı antik yazarlara ve onların eserlerine geçebiliriz.

Antik Çağ yazarları ve eserleri

Homeros (M.Ö. 8. yüzyıl): Eski Yunan tarihi hakkındaki en eski kaynağımız (tarihsel kaynak olduğu konusundaki kuşkuları gözardı etmeden) Homeros'tur. Kuşkusuz Homeros'un yaşadığı dönemde tarih konusunda anlatılanlar mitolojik ya da destansı olmaktan öteye gidememektedir. *Epos* adını taşıyan kahramanlık destanı, Batı Anadolu'da gelişmiştir. Bu türün bilinen en iyi temsilcisi kör bir ozan (*rhapsodos*) olduğu söylenen Homeros'tur. Homeros'un yaşamı hakkında fazla bir şey bilinmemesine karşın, onun M.Ö. 750 yılları civarında yaşadığı kabul edilir. Antik Çağ'da Homeros'un yurdu olduğunu iddia eden yedi kent vardır ki bunlar arasında en güçlü iki aday Smyrna (Eski İzmir) ve Khios'tur (Sakız Adası). Bugüne değin en fazla benimsenen görüş ise, ozanın Ionia bölgesinde yaşadığı ve Smyrnalı olduğudur. *İlyada* (*Ilias*) ile *Odysseia* adlı iki kahramanlık destanının yaratıcısı olarak Homeros gösterilir. Homeros'a mal edilen destanlar ağızdan ağıza, kulaktan kulağa dolaşarak, sonunda *Arkhon* Solon ve Tiran Peisistratos zamanında (M.Ö. 6. yüzyıl) yazılı hale getirilmiştir. Sonradan (İskenderiye Dönemi'nde) kendi içinde 24 kitaba bölünen *İlyada* ve *Odysseia* destanları, Aiol ve Ion lehçelerinin karışımı niteliğindeki bir Eski Yunanca ile ve *heksametron* vezninde yazılmış-

Resim 1. *Homeros.*

lardır. Homeros'un *İlyada* adlı eserinin konusu, Yunanistan'da güçlü bir krallık kurmuş olan Akhaialılar / Akhalar (=*Akhaioi*) ile Troialılar arasında M.Ö. 13. yüzyılın sonlarında cereyan eden savaştır. Aslında, tarihte, Troia Savaşı olarak anılan bu savaşın gerçekliği konusunda da kuşkular vardır. *İlyada* destanında, bir Aiol kahramanı olan Tesalyalı Akhilleus'un öfkesi ile gelişen olaylar anlatılır; fakat destanın ana konusu Troia Savaşı'dır. Gerçekte *İlyada*'da anlatılan da tüm bir Troia Savaşı değildir; savaşın küçük bir bölümüdür. Destandaki savaşın başlıca temaları şunlardır: Akha kahramanı Akhilleus'un, başkomutanları Mykenai Kralı Agamemnon'a kızarak savaştan çekilmesi; can dostu Patroklos öldürülünce Troialılardan öç almak için savaşa dönmesi; Akhilleus'un, Troialı kahraman Hektor'u öldürmesi ve onu arabaya bağlayarak sürüklemesi; Hektor'un babası Priamos'un, oğlunun cesedini alması ve cenaze töreni düzenlemesi.

Homeros'un *İlyada* destanı, heykeltraşlık, vazo resmi gibi sanat eserlerinin yanı sıra daha sonra Troia'nın yerinde kurulacak olan Ilion kentinin sikkelerinde de resmedilerek canlandırılmıştır. Troia Savaşı'ndan Roma İmparatorluğu dönemine kadar 1000 yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen, Ilion'un, Troia Savaşı'na ilişkin sahneleri ve kahramanları sikkelerinde yoğun bir şekilde işlemesinde, Homeros'un destanının bu süre içinde tüm Antik Çağ dünyasında bıraktığı etki büyük rol oynamıştır.

Homeros'un diğer eseri *Odysseia*'da, ünlü kahraman Odysseus'un Troia Savaşı'ndan sonra yurdu Ithaka'ya dönüşü ve bu sırada başından geçen olaylar anlatılmaktadır.

Hesiodos (M.Ö. 8. yüzyıl sonları-7. yüzyıl başları): Eski Yunan edebiyatının erken dönem ozanlarının en önemlilerinden biri de, Hesiodos'tur. Hesiodos, "didaktik epos"un kurucusudur. İki ünlü eseri vardır:

1) *Theogonia* (Tanrıların Doğuşu)

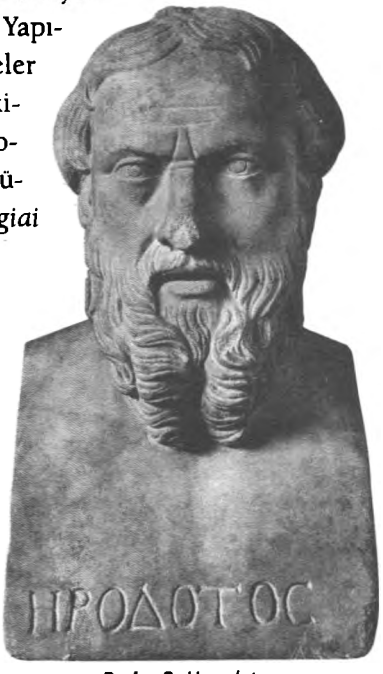
2) *Erga kai Hemerai* (İşler ve Günler)

Theogonia'da evrenin ve tanrılar dünyasının oluşumu ele alınır. *Khaos* (boşluk), *Gaia* (toprak), *Uranos* (gök) ve *Pontos*'un (deniz) oluşumundan başlayıp, tanrısal yaratıkların meydana gelişleri ve Zeus'un –Titanlarla mücadelesi sonunda– tanrılar dünyasının egemenliğini ele geçirmesine kadarki süreç anlatılır. İlk dizeler Musa'lara sesleniş ile başlar. Daha sonra yer, gök ve tanrıların yaratılışı anlatılır.

Erga kai Hemerai'da (İşler ve Günler) işlerin nasıl yapılması gerektiği (çiftçilik, bağcılık, ticaret, ev yönetimi, gemicilik) anlatılmaktadır; yer yer mitolojik öykülere (Prometheus'un ateşi çalması, Pandora'nın kutusu gibi)

yer verilmiştir. Nasıl ki Homeros bir tarihçi değil ve eserleri de esas olarak tarihi nitelikte değilse, Hesiodos'u ve eserlerini de aynı çerçevede düşünmemiz gerekir; ancak, gerek Homeros, gerekse Hesiodos'un eserlerinden Antik Çağ'ın erken dönemlerine ilişkin bazı bilgiler (coğrafi adlar, yaşam biçimi, gelenek ve görenekler, dini inanç, ticaret vb.) elde etmenin mümkün olması nedeniyle günümüz tarihçileri tarafından her iki yazarın da eserlerinden yararlanılmaktadır.

Tarih yazımında ilk adımlar ve Hekataios (M.Ö. 6. yüzyıl): Tarih yazımı M.Ö. 6. yüzyılda başlamıştır. "Logographos" olarak anılan kişiler arşiv malzemelerini kullanarak eserler yazıyorlardı. Düz yazı yani nesir olarak kaleme alınan bu eserlerin konularını, kentlerin kuruluşu, tarihi; kahramanlar ve aristokrat ailelerin soyları (*genealogia*) ile dış ülkelere seyahatler oluşturuyordu. *Logographos*'lar arasında Miletoslu Kadmos, Dionysios ve Hekataios; Lampsakoslu (Lapseki) Kharon ve Syrakusailı Antiokhos'un adlarını sayabiliriz. Bunların içinde en ünlüsü hiç kuşkusuz, M.Ö. 6. yüzyılda yaşayan Miletoslu Hekataios idi. Batı Anadolu'da patlak veren ve Perslere karşı yapılan Ionia Ayaklanması'nda (M.Ö. 500), Miletosluları ayaklanmadan vazgeçirmeye çalışmıştır. Hekataios, tarihçi olduğu kadar, coğrafyacıdır da. En ünlü eseri olan *Periegesis* veya *Periodos Ges* (Yeryüzünün Tasviri ya da Dünyanın Çevresinde Yapılan Yolculuk), yazarın gezmiş olduğu ülkeler hakkında bilgiler içerir; adeta bir rehber kitaptır. Hekataios'un ayrıca, geçmişteki mitolojik olayların eleştirisini yaptığı, hükümdar sülalelerinin soyağaçlarını ele aldığı *Genealogiai* adıyla bilinen bir eseri daha vardı.

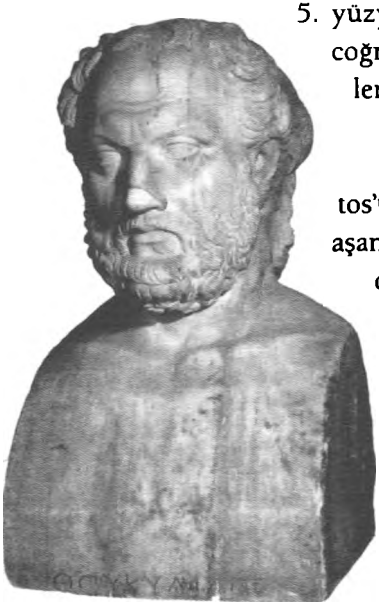
Resim 2. Herodotos.

Herodotos (M.Ö. yak. 484-424): Tarih yazımında en büyük isimlerden biri, Romalı tanınmış hatip Cicero'nun (*de Legibus*, I.1.5) "tarihin babası" diye nitelendirdiği ünlü Herodotos'tur. Soylu bir ailenin çocuğu olan Herodotos, Pers Savaşları'ndan kısa bir süre önce Karia bölgesi kentlerinden Halikarnassos'ta (Bodrum) dünyaya geldi. Çocukluğu Pers-Yunan Savaşları içinde geçen Herodotos, Hali-

karnassos'taki iç çatışmalar sırasında, amcası ozan Panyassis'in Tiran Lygdamis tarafından öldürülmesi üzerine Samos'a göçtü. Bir süre Atina ve Güney İtalya'daki Thurioi kentinde yaşadı. Trakya, Anadolu ve Önasya ülkelerini dolaştı. En ünlü eseri *Historiai* (Araştırmalar) adını taşımaktadır; ancak söz konusu eser günümüzde daha çok "Herodotos'un Tarihi" olarak anılır. Tarihçi, bu eseri "Eski Yunanlar ile barbarların yaptıkları işler unutulmasın ve Yunanlarla Perslerin savaşma nedenleri bilinsin" diye yazdığını açıklamaktadır. Bu cümledeki barbarlar'dan kasıt, "vahşi ve ilkel olanlar" değil, Persler gibi Yunanca konuşmayan halklardır. Herodotos'un eseri M.Ö. 5. yüzyıldaki Pers-Yunan Savaşları için en önemli kaynağımızı oluşturmaktadır.

Herodotos, Samos Adası'nda öğrendiği Ionia lehçesi ile yazdığı tarihini Kroisos'un Lydia Krallığı tahtına çıkışından başlatır; Mısır'a ait bilgiler verdikten sonra, Perslerin yönetim biçimine geçer ve Ionia Ayaklanması ile birlikte Pers-Yunan Savaşı'nı anlatır. Sonradan (İskenderiye Dönemi'nde) dokuz kitaba ayrılan eserinin son kitabında Sestos'un Atinalılar tarafından ele geçirilmesi olayına değinir.

Herodotos, tarihini yazarken, kendinden önce yaşamış olan ilk tarih yazıcılarından, yani *logographos*'lardan (çoğ. *logographoi*), özellikle Hekataios'tan yararlanmıştır. Herodotos, bir tarihçi olmasına karşın, olayların neden-sonuç ilişkileri üzerinde durmamıştır. Bu haliyle, olayları yalnızca kaydeden bir tarihçi görünümündedir. Fakat yine de M.Ö. 5. yüzyıldaki Pers, Yunan ve Anadolu tarihi ile coğrafyasını anlamamıza olanak sağlayan bilgiler verdiği için çok önemlidir.

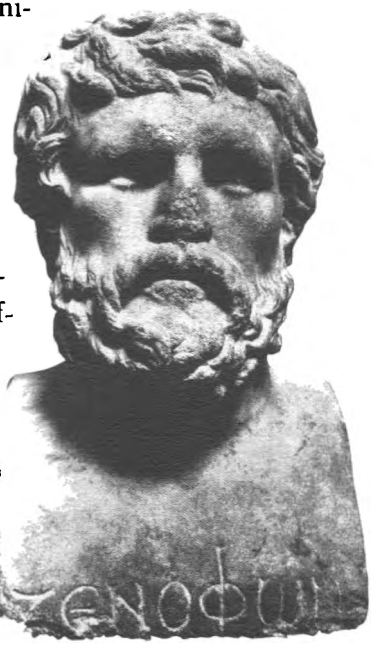

Resim 3. Thukydides.

Thukydides (M.Ö. 460-399): Herodotos'tan sonra Eski Yunan tarihçiliği en yüksek aşamasına Thukydides ile ulaşmıştır. Thukydides, soylu bir Thrak annenin çocuğu idi. M.Ö. 424 yılında Atina donanmasının komutanı (*strategos*) olduğu sırada Amphipolis'i Spartalıların elinden kurtaramadığı için Atina'dan Trakya'ya sürgüne gönderildi. Peloponnesos Savaşı'nı yazmaya da 20 yıllık sürgün yaşamı sırasında başlamıştır. Thukydides'in, özgün adı günümüze ulaşmayan "Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı" konulu eseri Ion unsurlarıyla karışık

eski bir Attika lehçesiyle yazılmış olup sekiz kitaptan oluşmaktadır. Tarihçi, yapıtını M.Ö. 411 yılına dek getirmiştir; o tarihten itibaren ise Ksenophon'un *Hellenika*'sında ve Theopompos'un aynı adlı yapıtında bilgi vardır. Thukydides'in tarihi, bilimsel tarih yazımının ilk örneğidir. Kendi yazdıklarından da anlaşılacağı üzere, Thukydides, olayları anlatırken ön yargılı olmaktan kaçınmış; olayların birbiri ile olan ilişkilerini saptamış, gerçek ve görünür nedenlerini ortaya koymuştur. Tanık olduğu olaylara eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmış; tarafsız (nesnel) davranmaya özen göstermiştir. Savaşa tanık olduğundan yazdıkları oldukça ayrıntılıdır. Eser, Atinalılarla Spartalılar arasındaki Peloponnesos Savaşı için en önemli kaynağımızı oluşturmaktadır.

Ksenophon (M.Ö. 430-355): Herodotos ve Thukydides'ten sonra, Eski Yunan tarihçiliğinin en önemli ismi Ksenophon'dur. Atinalı Gryllos'un oğlu olan Ksenophon'un iyi bir eğitim aldığı söylenebilir. Peloponnesos Savaşı'ndan birkaç yıl sonra, Batı Anadolu Satrabı Kyros'un, ağabeyi Pers Kralı II. Artakserkses'i tahttan indirip onun yerine geçmek için yaptığı sefere Ksenophon da katılmıştır. Fakat M.Ö. 401'de Kunaksa'da yapılan savaşta Kyros yenilgiye uğrayarak ölünce,Yunan paralı askerlerin komutasını Ksenophon almış ve onları önce Karadeniz kıyılarına oradan da Trakya'ya getirmiştir. Ksenophon bu seferi *Anabasis* =*Kyru Anabasis* (*Kyros'un Anabasis*'i ya da daha çok tanınan şekliyle *Onbinlerin Dönüşü*) adlı eserinde anlatır. Yedi kitaptan oluşan *Anabasis*, o dönem Anadolu halkları, coğrafyası, gelenek ve görenekleri hakkında önemli bilgiler içermektedir. Fakat özellikle, daha az bilgiye sahip olduğumuz Doğu Anadolu için çok değerli bir bilgi kaynağıdır. Bir anlamda Strabon'un *Geographika*'sında (Coğrafya) eksik kalan Doğu Anadolu coğrafyasına ait bilgilerimiz *Anabasis* ile tamamlanmaktadır. Ksenophon bu eserinde olayları bir "günlük" ya da "anı defteri" tutar gibi kronolojik bir düzen içinde kaydetmiştir. Zevkle okunan akıcı bir üslubu vardır.

Resim 4. Ksenophon.

Ksenophon'un bir diğer önemli eseri de *Hellenika*'dır (Yunan Tarihi). Yedi kitaptan oluşan eser, Thukydides'in, "Pelo-

ponnesoslularla Atinalıların Savaşı" adlı eserinde bıraktığı M.Ö. 411 yılından başlayarak, M.Ö. 362'deki Mantineia Savaşı'na kadar olan süreyi kapsamaktadır. Ksenophon'un diğer eserleri şunlardır: *Kyru Paideia* (Kyros'un Eğitimi), *Apomnemoneumata Sokratus* (Sokrates'ten Anılar), *Apologia Sokratus* (Sokrates'in Savunması), *Symposion* (Şölen), *Lakedaimonion Politeia* (Lakedaimonialıların Devleti), *Peri Hippikes* (Binicilik Üzerine), *Kynegetikos* (Avcılık Hakkında).

Polybios (M.Ö. yak. 200-118 sonrası): Hellenistik Çağ'ın en büyük tarihçisidir. Peloponnesos'taki Arkadia'da yer alan Megalopolis kentinde dünyaya gelen Polybios, eserlerini Eski Yunanca yazan büyük tarihçilerin belki de sonuncusudur. M.Ö. 168 yılında Pydna Savaşı'ndan sonra rehin alınarak Roma'ya götürülmüş ve yaklaşık 15 yıl Roma'da yaşamıştır. Birçok yeri dolaşmış, yazacağı tarih kitabı için malzeme toplamıştır. Roma'nın erken tarihi ve Kartaca savaşları için asıl kaynağı, en erken Roma tarihçisi olarak kabul edilen ve eseri günümüze kalmamış olan Fabius Pictor idi. Polybios'un yapıtının adı *Historiai* (Araştırmalar) olup 40 kitaptan oluşan yapıtın yalnızca beş kitabı günümüze kalmıştır. Kitap, M.Ö. 3. yüzyıl sonlarından 2. yüzyıl ortalarına kadar olan olayları kapsamaktadır; yani Roma Cumhuriyet Dönemi ve Hellenistik Çağ olaylarından kesitler yer almaktadır.

Arrianos: M.S. 2. yüzyılda yaşamış olan Arrianos, Bithynia'nın Nikomedeia (İzmit) kentindendi. Roma İmparatoru Hadrianus (M.S. 117-138) döneminde Kappadokia'da idareciydi. Stoacı Epiktetos'un öğrencisi olan Arrianos, hocasının konuşmalarını biraraya getirerek yayımlamıştır; ayrıca coğrafya, avcılık, ve askeri taktiklerle ilgili yayınlar da yapmıştır. Arrianos daha çok *İskender'in Anabasis*'i (Aleksandru Anabasis) adlı eseri ile bilinir. Yedi kitaptan oluşan bu eserin ana kaynağını İskender'in tarihçileri yani İskender'in en yakın generallerinden, ilk savaş tarihçisi, Büyük İskender'in ölümünden sonra Mısır'daki Ptolemaios'lar Krallığı'nın ve krallık hanedanının kurucusu olan I. Ptolemaios ile Aristobulos oluşturur. Arrianos'un, eserlerinde, Ksenophon'u taklit ettiği iddia edilmektedir. *İskender'in Anabasisi*, Büyük İskender ve Hellenistik dönem için önemli bir kaynaktır.

Plutarkhos (M.S. 46-120): Elliye yakın önemli devlet adamı ve kumandanın biyografilerini ele almıştır. *Bioi Paralleloi* (Paralel Yaşamlar) adlı eserinde ardı ardına bir Yunan bir Romalı anlatılarak, bu kişilerin karşılaştırılması yapılır. Örneğin Büyük İskender ile Caesar, Demosthenes ile Cicero,

Sulla ile Lysandros karşılaştırılmıştır. Plutarkhos'un *Ethika* (Ahlaka ilişkin eserler) adlı çeşitli incelemelerin toplandığı bir çalışması daha vardır. Eser, hem Eski Yunan, hem Eski Roma tarihi için önemlidir.

Appianos (M.S. 2. yüzyıl): İskenderiyeli olan Appianos'un *Romaika* (Roma Tarihi) adını taşıyan 24 kitaplık eserinin ancak bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Roma'nın Krallık Dönemi'nden başlayıp Roma ile bir şekilde ilişki içinde olmuş çeşitli halkları ve kişileri (İtalikler, Samnitler, Keltler, Sicilyalılar, İberialılar, Hannibal, Kartacalılar, Makedonlar, Illyrialılar, Eski Yunanlar, Ionlar, Syrialılar, Parthlar, Büyük Mithradates vb.) ve M.S. 2. yüzyıl başlarına kadar (Roma İmparatoru Traianus dönemi) Roma tarihi ele alınmıştır. Eski Roma tarihi için de önemli olan eserin Eski Yunan tarihi için önemi, Eski Yunanlar (Ionia dahil) ve özellikle Pontos Kralı Büyük Mithradates (VI.) hakkında bilgi vermesi nedeniyledir.

Cornelius Nepos (M.Ö. 110-24): Biyografi yazarı olarak tanınan C. Nepos'un günümüze kalan eseri *De viris illustribus*'tur (Ünlü Kişiler Hakkında). En az 16 kitaptan oluşan eserde ünlü devlet adamlarına, komutanlara, tarihçilere ve yazarlara yer verilmiştir. Daha çok Romalıları ele alsa da Miltiades, Themistokles, Alkibiades gibi Yunan devlet adamları ve komutanlarına da yer verdiğinden Yunan tarihi için de önemlidir.

Strabon (M.Ö. 64-M.S. 21): Amaseia'lı (Amasya) Strabon'un en ünlü eseri 17 kitaptan oluşan *Geographika*'dır (Coğrafya). Eski Yunanca kaleme aldığı eserinin XII.- XIV. Kitaplarında Anadolu ele alınır. Herhangi bir bölge ve kentin coğrafyası anlatılırken tarihinden de bahsedilir. Bu nedenle Strabon hem coğrafyacı hem de tarihçi sıfatlarını hak etmektedir. 47 kitaptan oluşan *Historika Hypomnemata* (Tarih Notları) adlı eseri ise günümüze ulaşmamıştır.

Pausanias (M.S. 2. yüzyıl): Lydia bölgesindeki Magnesia (Manisa) kentinden olan Pausanias, Roma imparatorları Antoninus Pius ve Marcus Aurelius dönemlerinde yaşamıştır. Pausanias'ın en ünlü eseri Yunanistan'ı anlattığı 10 kitaplık *Perihegesis tes Hellados*'tur (Hellas'ın Tasviri). I. Kitap, Attika, Megara; II. Kitap, Argolis vd.; III. Kitap, Lakaonia; IV. Kitap, Messenia; V.-VI. Kitap, Elis, Olympia; VII. Kitap, Akhaia; VIII. Kitap, Arkadia; IX. Kitap, Boiotia; X. Kitap, Phokis ve Delphoi'u ele almaktadır. Eserinde topografyanın yanı sıra özellikle sanat eserleri ve dine de yer vermiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

Ege Dünyası'nın Tarihi Coğrafyası

Ege sözcüğünün kökeni

Eski Yunanlar ya da kendilerini adlandırdıkları şekilde Hellenler Ege sözcüğünün kökenini birkaç mitolojik öyküye bağlıyorlardı. Fakat bunların en ünlüsü, Atina'nın efsanevi kahramanı Theseus'un babası Aigaios (Aigeus) ile ilişkili olandır: Theseus, Girit'deki labirentte yaşayan boğa başlı Minotauros canavarını öldürmek için yola çıkar. Babasına, canavarı öldürdüğünde gemisine beyaz yelken çekerek döneceğini söylemiştir. Fakat canavarı öldürdükten sonra, babasına verdiği sözü unutarak, kara yelkenle döner. Babası Aigaios, kara yelkenleri görünce oğlunun öldüğünü düşünür ve denize atlayarak intihar eder. Bundan böyle boğulduğu denize onun adı verilerek *Aigaios Pontos / Aigaion Pelagos* yani Ege Denizi denir.

Ege Dünyası'nın sınırları

Ege Dünyası denilince, kabaca, Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgeleri kapsayan coğrafi alan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Yunanistan, Makedonya, Trakya ve Batı Anadolu Ege Dünyası'nın kapsamı içindedir. Ege Denizi'nin sınırlarını da bu ülkeler belirlemektedir: kuzeyde Makedonya ve Trakya, batıda Yunanistan, doğuda Batı Anadolu kıyıları, güneyde ise Girit Adası. Ege Denizi'ndeki belli başlı adalar, kuzeyde Thasos (Taşoz), Samothrake (Semadirek), Imbros (İmroz / Gökçeada) ve Lemnos (Limni); Batı Anadolu kıyıları-

na yakın olarak, kuzeyden güneye, Lesbos (Midilli), Khios (Sakız), Samos (Sisam), Kos (İstankōy) ve Rhodos (Rodos); Yunanistan'a yakın olan adalar Euboia (Eğriboz), Kiklad Adaları ve Girit Adası'dır. Fakat şunu da unutmamak gerekir ki, Eski Yunan dünyasının sınırları, Ege havzasının sınırlarının çok ötesine uzanmaktadır. Göçler ve kolonilerle Anadolu'nun batı, kuzey ve güney kıyıları, Güney İtalya ve Sicilya, Güney Fransa ve İspanya kıyıları, Kuzey Afrika da Eski Yunan dünyasının etki alanı içinde kalmıştır. Büyük İskender'in Doğu seferi, Yunan etkisinin Hindistan'a kadar ulaşmasına neden olmuştur.

Girit

Anakara Yunanistanı'nın yaklaşık 120 kilometre güneydoğusunda yer alan Girit, Ege Denizi'nin güneyinde batı-doğu doğrultusunda uzanan büyük bir adadır. Yaklaşık 250 km. uzunluğunda ve 50 km genişliğinde olup 8.300 km^2'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Adada, büyük ırmaklardan ziyade, çaylar vardır. En verimli ve büyük ovası güneydeki Mesara Ovası'dır. Dağlık bir yapıya sahip olan adanın önemli dağları arasında; batıda, Beyaz Dağlar; ortada, İda Dağı; doğuya doğru, 2.500 m ile en yükseği olan Dikte Dağı sayılabilir.

Yerleşim merkezleri (daha ziyade saray olarak tanımlanmaktadırlar) daha çok adanın doğu yarısındadır. Bunlar; Knossos, Mallia, Gurnia, Mokhlos, Palaikastro, Zakro, Phaistos ve Hagia Triada'dır. Batı yarısındaki önemli yerleşmeler arasında ise Kydonia ve Khania gösterilebilir.

Anakara (Kıta) Yunanistanı

Kuzeyini Balkanlar'ın sınırladığı Yunanistan (Hellas), üç yanı denizle çevrili bir yarımadadır. Batısında Ion Denizi, doğusunda Ege Denizi, güneyinde ise Akdeniz vardır. Oldukça dağlık olan ülkenin en yüksek dağları arasında, ortada, kuzey-güney doğrultusundaki Pindos Dağları'nı; güneyde Parnassos'u; Orta Yunanistan'da, doğu kıyısına yakın Olympos Dağı'nı sayabiliriz. Yunan Makedonyası, Yunanistan'ın kabaca kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Yunanistan, dağların doğal olarak böldüğü bölgelere ayrılmıştı. Bu bölgeler kuzeyden güneye, batı kıyılarına yakın olarak Epeiros, Akarnania; iç kesimde, Tesalya; güneyde, Korinthos Körfezi'nin kuzeyinde, Aitolia, Phokis ve Boiotia; körfezin doğusunda, Attika; ülkenin güneyindeki Peloponnesos Yarımadası'nda ise, kuzeyde, Akhaia; batıda, Elis; güneyde, Messenia

Harita 1. *Anakara (Kıta) Yunanistanı.*

Harita 2. Batı Anadolu.

ve Lakonia; iç kesimde, Arkadia; doğuda ise, Argolis yer almaktadır. Yunanistan'ın en ünlü kentleri, Orta Yunanistan'da, Aitolia ile Attika arasında, Atina, Delphoi (dinsel merkez), Thebai ve Megara; Euboia Adası'nda, Khalkis ve Eretria; Peloponnesos'ta, kuzey-doğuda, Korinthos; iç kesimde, Megalopolis Mantineia ve Argos; batıda, Olympia (dinsel merkez); güneyde, Messene ve Sparta'dır (Lakedaimonia).

Yunanistan'daki ırmaklar, birkaçı dışında, genellikle kısadır. Belli başlı ırmaklar arasında Akheloos, Haliakmon, Aksios ve Alpheios sayılabilir. Ayrıca, aynı adı taşıyan farklı ırmaklar da vardır. Örneğin Peneios adını taşıyan iki ırmak bulunmakta olup biri Teselya'da diğeri de Peleponnesos'ta yer almaktadır. Yunanistan'daki ırmakların pek çoğunun "ırmak tanrısı" olarak mitolojik öyküleri vardır.

Yunanistan, dağlık bir ülke olduğundan, yaşam ve yerleşim koşulları insanları daha çok ovalık ve kıyı kesimlere yerleşmeye zorlamıştır. Bunun sonucu olarak denizcilik, Yunan ulusunun en önemli faaliyet alanlarından birini, belki de başlıcasını oluşturmuştur.

Yunanistan'ın o dönemdeki adı "Hellas" olup ülke insanları kendilerini "Hellenler" (*Hellenes*) olarak adlandırıyordu; Romalılar bu ülkeyi "Graecia", halkını ise "Graeci" (Grekler) olarak adlandırmışlardı. Yunanlar, Yunanca konuşmayan, kendileri dışındaki kavimleri ya da ulusları da "Barbaros" (çoğ. *barbaroi*, dili yabancı olan, anlaşılamayan toplumlar) olarak adlandırmışlardır ki bu tanımı ilk kullanan Homeros'tur (Karialılar için).

Anadolu

Anadolu, tıpkı Yunanistan gibi üç yanı denizle çevrili bir yarımadadır. Batısında Ege Denizi, kuzeyinde Karadeniz, güneyinde ise Akdeniz vardır. Ülkenin batı yarısı, irili ufaklı ırmaklar tarafından sulanan verimli ovaların oluşturduğu bir bölgedir. Bu ovalık bölgenin doğusunda ise dağlar uzanır. Anadolu da, Yunanistan'da olduğu gibi birtakım coğrafi bölgelere ayrılmıştır. Bunlar, batıda, kuzeyden güneye doğru Troas, Mysia, Aiolis, Ionia, Lydia ve Karia; Karadeniz kıyısında, batıdan doğuya doğru Bithynia, Paphlagonia ve Pontos; Orta Anadolu'da Phrygia, Galatia ve Kappadokia; güneyde ise Lykia, Pamphylia, Pisidia, Isauria, Lykaonia ve Kilikia'dır. Anadolu'nun bu bölgelerinden Lydia, Phrygia, Bithynia, Galatia, Pontos ve Kappadokia'da siyasal ve askeri açıdan güçlü krallıklar da kurulmuştur.

Bazen Anadolu adı ile eş anlamda kullanılan Küçük Asya adı, Latincedeki "Asia Minor"un Türkçeleştirilmiş biçimidir. Her ne kadar, "Küçük Asya"

ile "Anadolu" adları birbirini karşılamaktaysa da, Roma döneminde Küçük Asya denilince daha çok, Fırat Irmağı'nın (Euphrates) batısında kalan taraf anlaşılmaktaydı. Örneğin Doğu Anadolu'daki Armenia ve Urartu Krallıkları, Küçük Asya'nın kapsamında değildi. Anadolu adı ise, Yunancada "Güneşin doğduğu yer" ya da "Doğu" anlamını taşıyan "Anatole" sözcüğünün Türkçeleşmiş biçimidir. Bizans döneminde "Doğu" ile anlatılmak istenen, Ege Denizi'nin doğusu, yani Anadolu idi. Bizans döneminde ilk kez yönetimsel anlamda, başkent Constantinopolis'in (İstanbul) doğusunda kalan büyük eyalet, "Anatolikon" olarak adlandırılmıştır.

Anadolu'nun en önemli ırmakları arasında Bithynia'da Karadeniz'e dökülen Sangarios (Sakarya); batıda Ege Denizi'ne dökülen –kuzeyden güneye doğru– Kaikos (Bakırçay), Hermos (Gediz), Kaystros (Küçük Menderes) ve Maiandros (Büyük Menderes); Pontos'daki Amisos'un hemen batısından Karadeniz'e dökülen Halys (Kızılırmak) ve Iris (Yeşilırmak); güneyde Pamphylia bölgesinden Akdeniz'e dökülen Kestros (Aksu) ve Eurymedon (Köprüsu); Kilikia bölgesinden yine Akdeniz'e dökülen Kalykadnos (Göksu), Saros (Seyhan) ve Pyramos (Ceyhan) sayılabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tarihöncesi Dönemde Ege Dünyası

Genel durum

Eski Yunanlar, Ege Bölgesi'nin kendilerinden önceki halkları hakkında fazla bir şey bilmiyorlardı. Homeros, Herodotos ve Thukydides, bölgenin en eski halkları olarak "Pelasglar", "Karlar" ve "Lelegler"in adlarını anmaktadır. Fakat bu halklardan günümüze –adları dışında– hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır. Oysa yazılı kaynaklar yoluyla bize ulaşmayan ve Yunan olmayan bazı topluluklar, bu halklardan da çok daha önceleri Ege'de yaşıyor olmalıydı. Yapılan kazı ve araştırmalar Ege Bölgesi'nde yerleşimin, alt, orta ve üst olarak üç ana bölüme ayrıldığı Paleolitik Çağ'a (Eski Taş Çağı) değin uzandığını göstermiştir. Bu dönemde yerleşim yerleri olarak mağaralar ya da kaya sığınakları kullanılıyordu. Bu dönemi, tarım ile üretime geçilmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi yerleşik düzene ait belirgin özelliklerin ortaya çıktığı Neolitik Çağ (Yeni Taş ya da Cilalı Taş Çağı) izlemiştir. Paleolitik ile Neolitik arasındaki bir evre olan ve "mikrolit" denen küçük taş aletler ile temsil edilen Mezolitik Çağ'da (Orta Taş Çağı) Ege dünyasında yerleşim, biraz daha gelişkin olmakla birlikte, Paleolitik Çağ'ın özelliklerini gösterir.

Girit

Girit'te ilk iskân izlerine Neolitik Çağ'da rastlanmaktadır. Knossos ve Phaistos saraylarında yapılan kazılardan bu dönem hakkında bilgi sahibi ol-

maktayız. Buradaki sarayların Neolitik bir yerleşimin üzerine inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde yapılar dikdörtgen planlı olup, taş temel üzerine kerpiç bloklardan inşa ediliyordu. Girit'in Neolitik kültürünün Batı Anadolu ve Konya Ovası yerleşmeleri ile benzerlik sergilemesi, o dönemde adaya Anadolu'dan bir göç olduğunu göstermektedir. Bu da, bazı bilim adamlarının, Girit Neolitiğinin öncülerinin Anadolulu oldukları iddiasını ortaya atmalarına neden olmuştur.

Anakara (Kıta) Yunanistanı

Yunanistan'da ilk yerleşim izleri Paleolitik Çağ'a değin gitmektedir (M.Ö. yaklaşık 40.000). Yerleşimin esas itibariyle mağaralarda olduğu Paleolitik Çağ'ın Yunanistan'da temsil edildiği en önemli yer, Argolis Bölgesi'ndeki Frankthi Mağarası'dır. Frankthi Mağarası, Neolitik dönemde de yerleşime sahne olmuştur. Epeiros, Makedonya, Tesalya (Thessalia), Elis ve Korkyra'da Paleolitik merkezler saptanmıştır. Yunanistan'daki en önemli Neolitik yerleşim merkezleri ise Tesalya Bölgesi'ndedir. Bölgedeki başlıca Neolitik merkezler arasında Sesklo, Dimini, Argissa ve Sufli ile Makedonya'daki Nea Nikomedeia'yı sayabiliriz. Yunanistan'da Neolitik yerleşmelerin çoğu M.Ö. 5. binyıla kadar gitmektedir. Fakat bu tarih, tarım yapıldığına ilişkin ilk kanıtların ele geçtiği Tesalya bölgesinde M.Ö. 7. binyıla değin uzanmaktadır. Kiklad Adaları'ndaki en eski yerleşmeler ise M.Ö. 6. binyıl sonlarına ve 5. binyıla tarihlendirilmektedir. Yapılan araştırmalar Neolitik Çağ insanının da Yunanistan'a ve Kiklad Adaları'na Anadolu'dan geldiğini göstermiştir.

Türkiye Trakyası ve Anadolu

En erken yerleşime sahne olan Türkiye Trakyası ve Anadolu yarımadasında ilk iskân, Paleolitik Çağ'a kadar gitmektedir. Bu dönemde iskân gördüğü anlaşılan en önemli mağaralar, İstanbul'da, Küçük Çekmece Gölü'nün hemen kuzeyindeki Yarımburgaz Mağarası'dır. Güney Anadolu'da ise, Antalya yöresindeki Karain, Beldibi, Belbaşı, Öküzini ve Çarkini mağaralarında Paleolitik saptanmıştır. Mağara resimlerine örnekler ise Adıyaman civarındaki Palanlı ve Kars civarındaki Camuşlu'dan gösterilebilir.

Mezolitik (ya da Epipaleolitik), Paleolitik ile Neolitik Çağlar arasındaki bir geçiş dönemidir. Mikrolit denen küçük taş aletlerin yoğun bulunduğu bu dönemin Anadolu'da en iyi temsil edildiği yerler arasında, Antalya yöresindeki Karain, Öküzini, Beldibi, Belbaşı mağaraları ve Gaziantep'teki

Şarklı Mağara ile Burdur'da Baradız / Baladız; Şanlıurfa'da Söğüt Tarlası mevkileri sayılabilir.

Yerleşik yaşam tarzı ve üretimci niteliği ile tanımlanan Neolitik Çağ'da ise Anadolu'da günümüzden yaklaşık 10.000 yıl öncesine giden yerleşim merkezleri bulunmaktadır. Neolitik Çağ'ın erken dönemlerinde henüz keramik bilinmediği için insanlar kap kacakları taş ve ahşaptan yapıyordu. Türkiye Trakyası'nda Neolitiğe Enez yakınındaki Hocaçeşme'de, Kırklareli yakınındaki Aşağı Pınar'da ve İstanbul Küçük Çekmece'deki Yarımburgaz mağarasının üst dolgularında rastlanmıştır. Anadolu'ya geçtiğimizde; önemli Neolitik merkezler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Hallan Çemi, Çayönü ve Nevali Çori'dir; Orta Anadolu ve Göller Yöresi'nde, Aşıklıhöyük, Suberde, Hacılar, Can Hasan, Doğu Çatal Höyük, Kuruçay, Höyücek, Köşkhöyük; Güney Anadolu'da, Mersin-Yumuktepe ve Tarsus-Gözlükule sayılabilir. Marmara Bölgesi'ndeki Fikirtepe ve Pendik de Neolitik merkezler arasındadır. Yukarıda sıraladığımız merkezlerden bazısında Neolitiğin en erken evresi olan "çanak-çömleksiz" evre vardır. Söz konusu Neolitik merkezlerin geçmişlerinin günümüzden yaklaşık 10.000 yıl kadar öncesine gitmesi, Anadolu'nun, o sıralar halen Taş Çağı'nı yaşayan batı komşuları Girit ve Yunanistan'dan bir hayli önde olduğunu göstermektedir. Girit ve Yunanistan'da köylerin kurulmaya başlanarak yerleşik düzene geçilmesi, üretime başlanması ve hayvanların evcilleştirilmesi, oralara dışarıdan gelen bir göç ile açıklanmaktadır. Göçün kökeni ise, yukarıda da değindiğimiz gibi, Neolitik kültür özelliklerinin benzerliğinden dolayı, Anadolu'dur.

Neolitik'ten Tunç Çağı'na geçiş sürecinde, bakırın yoğun kullanımı ve boyalı çanak çömlek gibi özellikler gösteren Kalkolitik Çağ'ın Türkiye Trakyası'ndaki temsilcileri arasında Kırklareli yakınındaki Aşağı Pınar ve Marmara Ereğlisi yakınındaki Toptepe bulunmaktadır. Anadolu'daki temsilcileri arasında ise İznik Gölü civarındaki Ilıpınar; Denizli civarındaki Beycesultan; Konya Ovası ve Güney Anadolu'da Hacılar, Kuruçay, Can Hasan, Yumuktepe, Gözlükule, Doğu Anadolu'da Tülintepe, Değirmentepe, Norşuntepe, Korucutepe, Arslantepe ve Hassek Höyük sayılabilir.

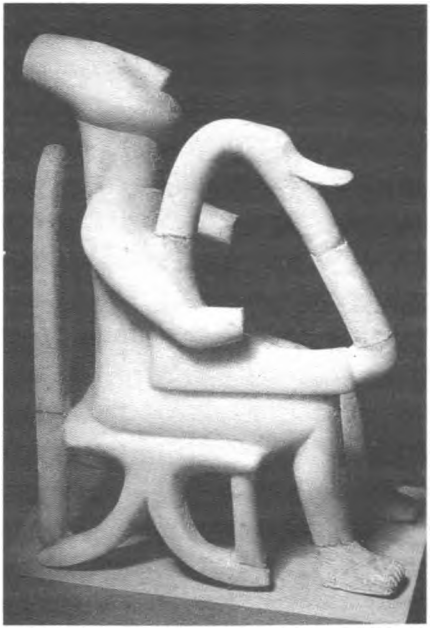
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Tunç Çağları

Ege Dünyası'nda ilk Tunç Çağı (M.Ö. 3. binyıl)

Ege Dünyası M.Ö. yaklaşık 3000 yıllarından başlayarak "Tunç Çağı" olarak adlandırılan bir sürece girer. Bu süreç yaklaşık M.Ö. 1200 / 1100 yıllarında tamamlanır. Dönemin bu şekilde adlandırılmasının nedeni, bakır-kalay alaşımı olan tunçtan yapılmış eşyaların ya da silahların görülmeye başlamasıdır. Fakat bu metal objeler nispeten nadir olup daha çok toplumun üst tabakalarındaki kişilerin elindedir. Tunç Çağı'nın yaklaşık ilk bin yılı İlk Tunç Çağı'nı kapsamaktadır. Tunç Çağı, Girit'te "Minos", adalarda "Kiklad", Anakara Yunanistanı'nda ise "Hellas" olarak adlandırılır. Örneğin Yunanistan'ın İlk Tunç Çağı'ndan söz edecek olursak, "İlk Hellas" dememiz gerekecektir. Batı Anadolu'da ise, Tunç Çağı için herhangi bir özel adlandırma olmamakla birlikte, Troia belirleyici ve temsil edici bir rol oynamaktadır.

Türkiye Trakyası'nda İlk Tunç Çağı için Kırklareli yakınındaki Kanlıgeçit'in adını sayabiliriz. Anadolu'daki önemli merkezler arasında ise Troia, Limantepe, Beycesultan, Demircihöyük, Alacahöyük, Alişar, Karahöyük, Dündartepe, Tekeköy, Gözlükule, Norşuntepe, Tepecik, Korucutepe ve Arslantepe ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun 'Erken Transkafkasya Kültürü' yerleşmelerini sayabiliriz. Troia'nın I. - V. tabakaları İlk Tunç Çağı'na ilişkindir (M.Ö. 3. binyıl). Bir kale görünümündeki İlk Tunç Çağı Troia'sında *megaron* planlı yapılar bulunmakta olup bu yapıların etrafı sur ile çevrilmiştir. Bu dönem Troia'sında insan yüzlü kaplar ile *depas amphikypellon* de-

Resim 5. Lir çalan figür, mermer (Kiklad Adaları, M.Ö. 3. binyılın ikinci yarısı).

nen kaplar dikkati çekmektedir. Ayrıca, metal işçiliğinin ulaştığı aşamayı gösteren buluntular ele geçmiştir. H. Schliemann, 1870 yılında Osmanlı Devleti'nden izin almaksızın Hisarlık'ta bir sondaj yapmış, ilk kazıya ise 11 Ekim 1871'te başlamıştır. Schliemann, 1873'te, tepenin yüzeyinden 8.5 metre derinlikte 'Priamos'un Hazinesi' olarak adlandırdığı altın, elektron, gümüş ve tunçtan yapılma 8830 eser buldu. II. Troia'nın tahribine işaret eden bu tabaka şimdi M.Ö. 2600-2200 yıllarına tarihlendirilmektedir. Schliemann, defineyi Osmanlı yetkililerinden saklayarak Atina'ya kaçırmıştı; define bugün Rusya'dadır.

Kiklad Adaları'ndaki Tunç Çağı kültürünün en karakteristik buluntuları mermer idolleri ve figürinlerdir. Her ne kadar bir Doğu Akdeniz adası sayılsa da, Kıbrıs'ın da Tunç Çağı trafiğinde önemli bir yeri vardır.

Olasılıkla o dönemde en parlak dönemlerini yaşayan Sumer ve Mısır kültürü, Yakın Doğu ve Kuzey Afrika aracılığıyla Girit'e ulaşmıştır. Böylece Tunç Çağı olarak da adlandırılan M.Ö. 3. ve 2. binyıllarda Girit'te yüksek bir uygarlık ortaya çıkmıştır. Adada kazı yapan Sir Arthur Evans, Girit'in bu Tunç Çağı uygarlığını, adanın efsanevi kralının adından dolayı "'Minos Uygarlığı" olarak adlandırmıştı.

Ege Dünyası ve Anadolu'da Orta ve Geç Tunç Çağları (M.Ö 2. binyıl)

Girit

Şimdiye kadar Ege Bölgesi'ndeki en eski yerleşmeleri gördük. Fakat Ege dünyasında yerleşim boyutunu aşan "uygarlığın" ilk filizlendiği yer Girit Adası'dır. İçlerinde birer sarayın da bulunduğu, Girit'in en önemli merkezleri, esas olarak adanın doğu yarısında kümelenmişlerdir. Bunlar; Knossos, Mallia, Zakro ve Phaistos'tur. Bunlara, içlerinde birer saray içermeyen Pala-

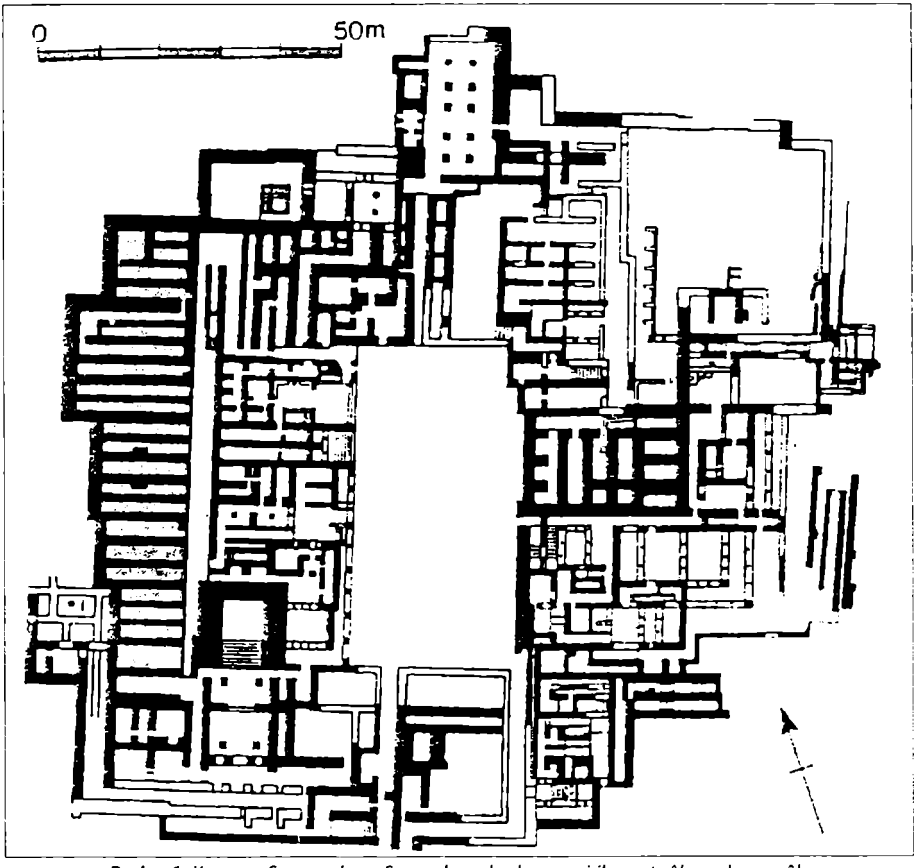
ikastro, Gurnia, Hagia Triada ve batıdaki Khania (Hanya) yerleşmeleri de eklenebilir. Girit sarayları sur ile çevrelenmemiştir; bir ada uygarlığı olması nedeniyle savunma gereksinimi duymamış olabilirlerdi.

Girit'te Tunç Çağı iki dönem altında incelenir: a) İlk Saraylar Dönemi (M.Ö. 1900-1700), b) İkinci Saraylar Dönemi (M.Ö. 1700-1450 / 1400). İlk saraylar M.Ö.1700-1650 arasındaki dönemde kesin olarak bilinmeyen bir nedenle (istila ya da deprem ?) yakılıp yıkılmış ve hemen ikinci kez daha büyük ve daha görkemli olarak inşa edilmiştir. Knossos'taki saray ilk olarak M.Ö. 1900 civarında inşa edilmeye başlanmıştı. Fakat sarayın temelleri altında daha eski yerleşme tabakaları vardır. M.Ö. 1450 / 1400 civarında ise yine deprem ya da istila gibi nedeni tam olarak bilinemeyen son bir felaketten sonra adadaki saraylarda yeniden fakat daha büyük bir yıkım söz konusu olup bu tarihten sonra Girit uygarlığında bir çöküş başlamıştır. Yıkıma neden olarak Thera (Santorini) adasındaki yanardağın patlaması ve birbirini izleyen yüksek şiddette depremler gösterilmektedir. Bu dönem aynı zamanda Yunanistan'daki Akhaların güçlü olduğu bir dönemdir. Bir görüşe göre, Girit'in bu zor durumunu fırsat bilen Akhalar da adayı istila etmiş olabilirlerdi. Bu son yıkımdan adada yalnızca Knossos ayakta kalabilmiştir. Bu nedenle Knossos için, bir Üçüncü Saray Dönemi'nden söz etmek yanlış olmayacaktır. Bu arada bilim adamları Thera adasındaki volkanik patlamaların adada ve çevresinde yol açtığı yıkımların, efsanevi kent Atlantis'i anımsattığını söylemektedir. Atlantis'in Ionia-Lydia bölgesinde, Sipylos dağı civarında bir yerde olabileceğine de inanılmaktadır; ancak bu, spekülasyondan öteye gidememektedir.

Giderek zayıflayan Knossos, M.Ö. 13. yüzyılın sonlarında tamamen terkedilmiştir. M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısında vazo süslemelerinde, freskler-de ve yazıda görülen bazı özellikler, o dönemde Yunanistan'daki Akha kültürü ile –önce olduğundan daha yoğun- bir benzerlik gösterdiğinden, adaya Yunanistan'dan bir Akha göçünün olduğu düşünülebilir. Bundan böyle Ege'de liderlik, Girit'ten Yunanistan'a geçmiştir.

Harita 3. *Girit.*

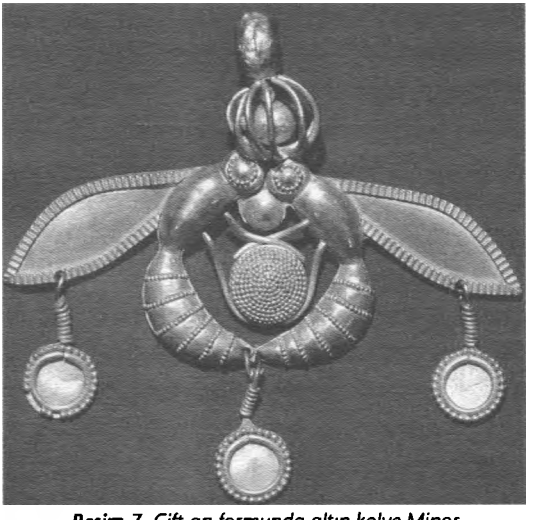

Resim 6. *Knossos Sarayı planı. Saray, hem kralın resmi ikametgâhı ve karargâhı hem de idari ve ekonomik sistemin merkeziydi. Büyük bir orta avlu etrafında çok sayıda odalar ve depolardan oluşan bir plana sahip saray surla çevrili değildi.*

Girit'in Tunç Çağı kültürü –mimari, vazo sanatı, heykeltraşlık ve resim sanatının gösterdiği gibi– Batı uygarlığının çekirdeğini oluşturmaktadır. Fakat bu çekirdekte o dönemde yüksek bir uygarlığı yaşayan Yakın Doğu ve Mezopotamya uygarlıklarının payını da göz ardı etmemek gerekir. Nitekim, arkeolojik araştırmalar Girit'in M.Ö. 2. binyılın başından itibaren Suriye'deki Ugarit ve Mısır ile ticari ilişkilerinin olduğunu ortaya koymuştur. Uluburun ve Gelidonya batıkları, o dönemdeki "uluslararası" ticaretin kanıtlarıdırlar. Ayrıca dönemin diplomatik dili olan Akkadça yazılmış Amarna mektuplarında Mısır firavununa gönderilen veya firavun tarafından gönderilen armağanların adları vardır. Mısır fresklerinde ve kabartmalarında dış ülkelerden vergi olarak firavuna gönderilen armağanları taşıyan elçiler resmedilmiştir. Tunç Çağı armağan repertuarı içinde çeyizler birinci sı-

rayı almaktadır. Mısır fresklerinde betimlenmiş insanlar arasında Giritliler ve Akhalar (*Akhaioi*) bulunmaktadır. Hatta, Mısır firavunu III. Amenhotep'in vasalları olarak anılan bu kişilerin adları hiyeroglif yazısıyla yazılıdır. Ayrıca Akhaların (Mikenlerin) Anadolu'nun güçlü devleti Hititler ile ilişkisi olduğu da muhakkaktır. Hitit metinlerinde geçen "Ahhiyava", olasılıkla Akhaların ülkesi; "Millavanda" ise, o zamanlar Akha yerleşmesinin bulunduğu Miletos ya da son zamanlarda ileri sürülen yeni bir görüşe göre Milyas (Pisidia'nın güneybatısında) bölgesiydi.

Girit'te iki tür yazı kullanılıyordu: M.Ö. 2 binyılın başlarında hiyeroglif (piktografik yazı = resim yazısı), M.Ö. 1600'lerden sonra ise bir tür çizgi yazısı olan "Linear A" yazısı. Knossos'ta ele geçen ve M.Ö. 1450'lerden sonraya tarihlenen Linear B yazısının ise Girit'e değil, fakat Yunanistan'daki Akhalara özgü bir yazı olduğu anlaşılmıştır. Bir defa, Linear A yazısı, Girit'in başka merkezlerinde de bulunmasına karşılık, Linear B yazısı Knossos ve Khania dışında ele geçmemiştir. Oysa Yunanistan'daki Akha merkezlerinde, örneğin, Mykenai ve Pylos'ta çok sayıda Linear B yazılı tablet ele geçmiştir. Carl Blegen'in Pylos'ta bulduğu Linear B tablet arşivi M.Ö. 1200 civarına tarihlendirilmektedir. Buradan çıkan sonuç şudur: Girit'te önce hiyeroglif yazısı, sonra da Linear A yazısı kullanılıyordu. M.Ö. 1450 civarında Yunanistan'dan gelen Akhalar Girit'i istila etmişlerdi ve ada Knossos'tan yönetilmeye başlanmıştı. Akhalar, Giritlilerin kullandığı Linear A yazısını kendi dillerine uydurarak Linear B'yi oluşturdular. Yeni yazı sistemi kısa süre sonra Yunanistan'daki Akhalarca da benimsendi. Nitekim, saraylardaki fresklerde ve vazo resimlerinde görülen üslup değişiklikleri ile diğer bazı veriler de Akhaların adaya geldiklerine işaret etmektedir. Linear A yazısı henüz çözülememiştir; Linear B yazısı ise, İngiliz mimar Michael Ventris'in çabalarıyla çözülmüş olup, bu yazı ile ifade edilen dilin, Eski Yunanca'nın arkaik bir formu olduğu anlaşılmıştır. Linear B yazılı tabletlerin

Resim 7. *Çift an formunda altın kolye Minos mücevherciliğinin en güzel örneklerindendir. Mallia, Khryssolakkos'ta bulunmuştur (M.Ö. 2. binyıl ortası).*

içerdiği metinler tarihi nitelikte belgeler değildir; birtakım listeler şeklinde düzenlenmiş envanter kayıtlarından ibarettir. Fakat yine de, Akha kralına *vanaks*, yardımcısına *lavagetas* dendiğini bu metinler sayesinde öğreniyoruz. Ayrıca, Apollon, Leto ve Aphrodite'nin yanı sıra diğer belli başlı tanrı adlarına da bu metinlerde rastlanmaktadır. Diğer bir deyişle, Akhaların kutsadığı tanrı ve tanrıçalar Linear B tabletlerinde geçmektedir. Bu tanrılar Homeros destanlarındaki Yunan tanrılarıyla benzerlik göstermektedir.

Girit Adası'nda ne tür bir yönetim olduğu kesin olarak bilinmiyor. Fakat egemen görüş, adanın esas olarak Knossos'tan yönetildiğidir. Knossos'taki kral aynı zamanda dinsel gücü de elinde tutuyordu. Bu nedenle, Minos olarak adlandırılan Girit kralının, bir tanrı-kral kimliğini taşıdığını ileri sürebiliriz.

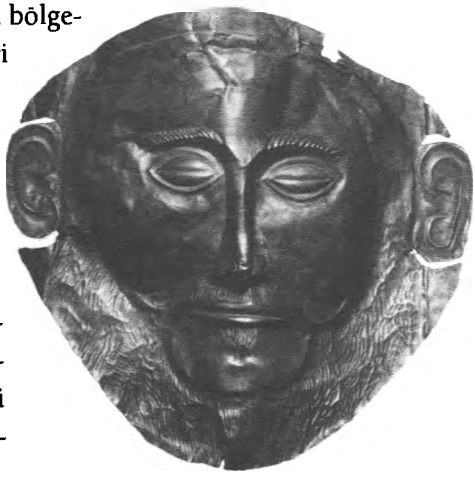
Girit Adası'ndaki sanat hakkında söylenecek çok şey vardır. Sir Arthur Evans'ın Knossos'ta gerçekleştirdiği kazılar, sarayın mimarisi ve sanatı hakkında çok şey öğrenmemizi sağlamıştır. Yunanistan'da oluşan Akha (Miken) sanatı Girit sanatından etkilenmişti. Girit sarayları iki katlı idi; çok sayıda odalar ve avlulardan oluşan Knossos sarayı adeta bir labirent gibiydi. Bu nedenle, Theseus ve Minotauros canavarı efsanesine konu olmuştu. Sarayların etrafı sur ile çevrili değildi. İçlerindeki duvarlar çeşitli konuların işlendiği fresklerle süslüydü. Kazılarda ele geçen eserler, Girit'te gelişkin bir metal işçiliği, mücevhercilik, vazo ve resim sanatının bulunduğunu ortaya koymuştur.

Anakara (Kıta) Yunanistanı

Hint-Avrupalıların (Akhalar) Yunanistan'a ilk olarak ne zaman girdikleri tartışmalıdır. Tartışmalar esas olarak iki tarih etrafında toplanmaktadır: M.Ö. yak.1900 veya M.Ö. yak. 1600. Bu tarihlerden M.Ö. yak. 1900 Orta Tunç Çağı'nın başlangıcına, M.Ö. yak. 1600 ise Geç Tunç Çağı'nın başlangıcına denk gelmektedir. Yunanistan'da Tunç Çağının Hellas olarak adlandırıldığını göz önüne alarak, aslında Orta Tunç için Orta Hellas, Geç Tunç Çağı için de Geç Hellas denmesi gerektiğini hatırlatalım. Yunanistan, bir görüşe göre Karadeniz'in kuzeyinden, bir görüşe göre ise doğudan, yani Anadolu'dan gelen ve "Akhalar" veya "Akhaialılar" *(Akhaioi)* olarak adlandırılan, Yunanca konuşan Hint-Avrupalı bir halkın istilasına uğradı. Hint-Avrupa dil grubunu oluşturan halkların Ari ırktan olduğu ve kökenlerinin Karadeniz'in kuzeyinde, Orta Asya steplerinde bulunduğu ileri sürülüyordu. 19. yüzyılın bu ırkçı yaklaşımı, üstün ırk varsayımlarının geçerliliğini

yitirdiği günümüzde artık kabul görmemektedir. O dönemde Yunanistan'da yaşayan Pelasglar, yeni gelenlere boyun eğmek zorunda kaldılar. Akhaların Yunanistan'a gelişi, M.Ö. yak. 1900-1600 yılları arasındaki bir dönemde, ya tek dalga halinde ya da birbiri ardına birkaç dalga halinde oldu. Bu durumda Akhaların M.Ö. 1900 ile 1600 arasındaki 300 yıllık süreçte yavaş yavaş Yunanistan'ın içine nüfuz ettikleri söylenebileceği gibi, tek bir dalga halinde girmiş olabilecekleri de söylenebilir.

Bir görüşe göre Hint-Avrupalı kavimlerin Yunanistan'ı istilası üç ayrı koldan olmuştu. Bu görüşü savunanlara göre Akhalar, M.Ö. 2. binyılın başlarında ilk ve en erken gelenlerdi. Yunanistan, bundan böyle, ülkenin o dönemdeki sakinlerinden dolayı 'Akhaia' olarak anılmaya başlandı.Yine aynı sıralarda, belki biraz daha geç bir tarihte Ionlar Yunanistan'a girdiler. Üçüncü ve son istilayı Dorlar, M.Ö. 2. binyılın sonlarında gerçekleştirdiler. Ancak, bu görüş de eleştiriye maruz kalmış ve tek bir nüfus hareketinin söz konusu olabileceği önerisi getirilmiştir. Ayrı ayrı girişlerin olduğu görüşünü dikkate alanlara göre, son gelen Dorlar'ın Balkanlar'dan güneye doğru yaptıkları baskı sonucu, daha önce gelenler yer değiştirmeye zorlandılar. İşte bu hareketlilikte daha önce kabaca Tesalya bölgesinde yerleşmiş bulunan topluluklar (Aioller) Ege Denizi'ni aşarak Lesbos Adası ile Anadolu'nun kuzeybatı köşesine yerleştiler ve yörenin Aiolis olarak adlandırılmasına neden oldular. Yunanistan'ın güneydoğusundaki topluluklar da (Ionlar) Batı Anadolu'da İzmir dolaylarına yerleşerek bu bölgeye (Ionia) adlarını verdiler. Önceleri Orta Yunanistan'da yerleşmiş bulunan Dorlar da zamanla güneye indiler ve Peloponnesos Yarımadası'na yerleştiler. Bir kısmı da Anadolu'nun güneybatı köşesine, Rhodos ve Kos (İstanköy) adaları ile Bodrum ve çevresine yerleşti. Aiol ve Ionların aksine, Dorlar Güneybatı Anadolu kıyılarında yerleştikleri bölgeye adlarını vermediler. Söz konusu bölge, burada daha önce yaşayan Karlar'dan dolayı Karia adıyla anılmaktaydı.

Resim 8. *Akhalara ait altın mask. Mykenai'daki 5 no.lu Kuyu Mezar'da bulundu. Mykenai'da kazı yapan H. Schliemann maskın Agamemnon'a ait olduğunu düşünmüştü. Bu tür masklar ölünün yüzüne konuyordu (M.Ö. 2. binyıl ortası).*

Yukarıda, Akhaların Yunanistan'a geliş tarihi M.Ö. 2. binyılın

başı, yani M.Ö. yak. 1900 olarak verilmiş ve olaylar bu tarihe göre kurgulanmıştır. Nitekim 20. yüzyılın ortalarına kadar yazılmış olan tarih kitaplarında yoğun olarak verilen tarih de budur. Ancak, bu tarih bilim çevrelerince halen tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılar –yine güçlü argümanlarla- bu tarihi biraz daha ileri götürmekte ve M.Ö. yak. 1600 tarihini (Geç Hellas başı) öne sürmektedirler. Bu nedenle, Yunanistan'a ilk gelen ve Yunanca konuşan halkların, diyelim ki Akhaların, söz konusu ülkeye geliş tarihini M.Ö. 1900 ile 1600 gibi geniş bir zaman dilimindeki bir tarihte ya tek bir dalga olarak ya da zaman içinde birkaç dalga halinde olabileceği söylense de Akha merkezlerinin ortaya çıkması ve gelişmesi biraz daha geç bir tarihe yani M.Ö. 1600'lere kadar götürülmektedir. Dolayısıyla Yunanistan'ın M.Ö. 2. binyılın ilk yarısındaki kronolojisinin (bu kitapta verilenler de dahil) şimdilik kesin olmaktan uzak olduğunu ve bu konudaki her türlü kesin yargıya ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini söyleyebiliriz. Akhaların ortaya çıkış tarihi gibi, ortadan kalkışında Dorların rolü de tartışmalı olup Akhaların yıkılmasının temel nedeni olarak gösterilen Dor istilası da artık rağbet edilmeyen bir görüş olarak kabul edilmektedir.

Akhalar, M.Ö. 2. binyılın ortalarından itibaren Yunanistan'da yüksek bir uygarlık meydana getirdiler. Bu dönem, Girit'in Üçüncü Saray Dönemi'nin başına ya da Ege dünyasının Son Tunç Çağı'na denk düşmektedir. Mısır, Mezopotamya, Kıbrıs, Anadolu ve en fazla Girit ile ticari ve kültürel ilişkileri olduğu anlaşılan bu uygarlık, en güçlü temsil edildiği yer olan Argolis Bölgesi'ndeki Mykenai kentinden dolayı "Mykenai" ya da "Miken" Uygarlığı olarak da adlandırılır. Akhalar; saraylar, kaleler ve anıtsal mezar yapılarıyla o dönemdeki Yunanistan ve Ege uygarlığına damgalarını vurdular. Akha uygarlığının parlak dönemi olan M.Ö. 14. ve 13. yüzyıllar aynı zamanda "Kahramanlar Çağı" olarak da anılır.

Her biri kendi saray-kalelerinde hüküm süren feodal beylikler halinde yaşıyan Akhaların Anadolu'daki çağdaşı, Anadolu'da örgütlü ilk devleti kurmuş olan Hititlerdi. Mykenai dışındaki önemli Akha merkezleri arasında Tiryns, Pylos, Thebai, Orkhomenos, Atina ve Gla'yı gösterebiliriz. Bunlardan ilk üçünde ortaya çıkartılan sarayların çekirdeğini *megaron* adı verilen dikdörtgen planlı bir yapı oluşturuyordu. Girit'in aksine Akha sarayları sur duvarı ile çevriliydi. Akhalar'dan sonra Yunanistan halkını oluşturan Arkaik ve Klasik Çağ Yunanları, bir insanın taşıyamayacağı büyüklükte iri taşlarla inşa edilmiş olan bu duvarların mitolojik dev-yaratıklar olan "Kikloplar" (*Kyklopes*) tarafından inşa edildiğine inanıyorlardı. Mykenai'daki saray, kuyu mezarlar ve kubbeli mezarlar (*tholos*'lar) burada aristokrat kral

hanedanının hüküm sürdüğüne işaret etmektedir. Erken dönemlerin yönetici sınıfına ait kuyu mezarları (M.Ö. 16. yüzyıl), iki grup halindeydi ve her ikisi de duvarla çevrilmişti. Bu nedenle literatüre, "A Mezar Halkası" ve "B Mezar Halkası" olarak geçmişlerdir. Mezarlarda ele geçen eserlerin Girit etkisi göstermesi, o dönemde Yunanistan'ın Girit ile olan bağlarını açığa vurması açısından kayda değerdir. Daha sonra ortaya çıkacak olan kubbeli mezarların en önemlileri ise "Atreus Hazine Binası" olarak adlandırılan mezar yapısı ile "Klytemnestra" mezar yapısıdır. Mykenai'daki sarayın ana kapısının lentosu üzerinde yer alan kabartmalarda antitetik (karşılıklı) pozda betimlenmiş iki aslan, sarayı koruyucu (apotropeik) bir imaj veriyordu ve bir görüşe göre Ana Tanrıça'yı temsil ediyordu. Bu aslanlı kapıyı, Hitit başkenti Hattuşa'daki (Boğazköy) aslanlı kapı ile karşılaştırmak mümkündür.

Akha merkezlerinde soylular ve iktidar sahipleri saray ve kalelerde hüküm sürerken; halk, bunların çevresindeki evlerde yaşıyordu. Daha önce, Pylos'taki Nestor'un Sarayı'nda ele geçen tabletlerden, krala *vanaks*, yanında çalışan yüksek görevliye de *lavagetas* adı verildiğini söylemiştik. Adını bildiğimiz en ünlü Akha kralı, Troia seferini de yöneten Agamemnon'dur. Akha merkezlerinin, önceden düşünüldüğü gibi feodal bir yapıya değil, merkeze bağlı bir karaktere sahip olduğu anlaşılmıştır. Akhalar, arkeolojik kazılarda ortaya çıkartılan buluntuların gösterdiğine göre özellikle metal işçiliği ve mücevher yapımında ustaydılar.

Yunanistan dışında ele geçen Miken eserleri, Akhaların Doğu ve Batı Akdeniz kıyılarında ve Batı Anadolu'da da ticaret kolonileri kurarak yayılmacı bir politika izlediklerini kanıtlamaktadır. Nitekim, tahta at hilesiyle ünlü Troia Savaşı da (M.Ö. yak. 1300 yılları), Akhalar'ın kuzeybatı Anadolu'da bir üsse sahip olmak ve böylece Karadeniz'e açılma arzularını gerçekleştirebilmek için verdikleri mücadelenin bir sonucudur.

Tunç Çağı'nda Ege ve Akdeniz ticaretinin önemine Girit başlığı altında değinmiştik. Tunç Çağı'nın sonlarına gelindiğinde ticaretin boyutu hakkındaki bilgilerimiz artmaktadır. Sikkenin henüz icat edilmediği bu dönemlerde ticaretin en önemli araçları altın ve gümüş gibi değerli metallerdi. Ayrıca mal değişimi de önemli bir yer tutuyordu. Fakat Tunç Çağı devletlerinin hükümdarları ya da aristokratları arasında en sık rastlanan değişim türü, armağan değiş-tokuşudur. İktidar değişiklikleri, evlilikler, resmi törenler ile tapınak ve saray inşası gibi önemli olayları kutlamak için devlet hükümdarları ya da ileri gelenleri birbirlerine armağanlar gönderiyorlardı. Anadolu'nun güneyinde, Kaş ile Kemer arasındaki kıyı şeridi üzerindeki Uluburun ve Gelidonya Burnu açıklarında ortaya çıkartılan Tunç Çağı batık gemi-

lerinde ele geçen eşyalar, Doğu Akdeniz ve Ege'deki deniz ticaret trafiğinin yoğunluğunu gözler önüne sermiştir.

Akhalar'ın, yukarıda da değindiğimiz gibi, günümüz bilim adamları tarafından Linear B olarak adlandırılan ve soldan sağa doğru yazılan bir yazıları vardı. Bu yazı, Michael Ventris tarafından çözülmüş ve Eski Yunanca'nın arkaik formu olduğu anlaşılmıştır.

Sosyal ve siyasal yapısı hakkında Homeros destanlarına çok şey borçlu olduğumuz bu yüksek uygarlık, bir görüşe göre M.Ö. 13. yüzyılın ikinci yarısında kuzeyden gelen istilacıların baskısı sonucu zayıflamış ve henüz kanıtlanamamış bir görüşe göre de "Ege Göçü" olarak anılan bu istilanın son dalgasını oluşturan Dorlar tarafından da M.Ö. 1200-1150 civarında tamamen ortadan kaldırılmıştır. Fakat Akhaların çöküşü sorunu bilim dünyasını meşgul etmeye devam edeceğe benziyor. Bu nedenle, her ne kadar bu olayın nedeni olarak Dorlar gösterilse de, yeni teoriler üretmek her zaman mümkündür. Nitekim son yıllarda ileri sürülen bir görüşe göre, esas yurtları Tesalya olan organize topluluklar, denizden yaptıkları akınlar sonucu Akha merkezlerini çökertmişlerdir; bu noktada Dor istilasının inandırıcılığı kalmamıştır.

Gerçekte, Akhalar'ın yıkılmasına neden olan istila yalnızca onları değil, Ege ve Anadolu'daki diğer devlet ve uygarlıkları da etkilemişti; kitlesel bir tahribat söz konusuydu. Akha uygarlığının ve diğer büyük devletlerin çöküşüyle ilgili teorilerden biri "Deniz Kavimleri" teorisidir. Mısır firavunları Merneptah (M.Ö. yak. 1212-1202) ve III. Ramses'in (M.Ö. yak. 1182-1151) iktidar yıllarına tarihlenen yazıtlarda bazı istilalardan söz edilmektedir. Ayrıca III. Ramses dönemine ilişkin bazı kabartmalarda işlenen konular arasında yer alan bir deniz savaşı, bu olay ile bağlantısı olduğu varsayımı açısından, kayda değerdir. "Deniz Kavimleri" teorisine göre, Hint-Avrupalı bir topluluk olan Illyrialılar, Balkanlara doğru inerken önlerindeki diğer toplulukları yerlerinden etmişlerdi. Söz konusu topluluklardan bir kısmı Yunanistan'da bir yerlere kaçarken, bir kısmı da Anadolu'ya geçmişti. Anadolu'ya geçenlerden Phrygler (Frigler), belki de Hititlerin yıkılmasındaki unsurlardan biriydi. Fakat bu göç dalgaları o denli ivme kazanmıştı ki giderek Anadolu'daki "Deniz Kavimleri"ni de rahatsız ederek onların da güneye, Kıbrıs, Suriye ve Filistin'e göç etmelerine neden olmuştu. Aslında buna göç yerine istila demek daha doğru olacaktır; çünkü Deniz Kavimleri önlerine çıkan yerleşmeleri yakıp yıkıyorlardı; ancak Mısır'a vardıklarında yenilgiye uğradılar. Deniz Kavimleri'nin istilası Doğu Akdeniz'de ve Anadolu'da bir tahribata neden olmuş olabilir, ancak kuzeyde, Yunanistan'da, on-

lar tarafından yapılmış bir tahribat uzak bir olasılıktır. Yunanistan'da Akha merkezlerini yok eden istila, daha çok aynı dönemde gerçekleşmiş olan Dor göçleri ile ilişkilendirilmektedir. Kaldı ki, Dor istilası meselesi de son yıllarda yeniden ele alınmakta, kitlesel nüfus hareketlerinin neden olduğu bir kriz teorisi hemen kabul edilmemektedir. Nüfus hareketinin, krizin "nedeni" olmaktan ziyade, "sonucu" olduğu öne sürülmektedir. Verdiğimiz bu bilgilerden sonra, şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: Gerek Akha devletlerinin gerekse Anadolu'nun Tunç Çağı devletlerinin çöküşü halen tam anlamıyla açıklanabilmiş değildir. Akhaların ortadan kalkmasından sonra Tunç Çağı, yerini Demir Çağı'na bırakmıştır.

Anadolu

M.Ö. 2. binyılda Anadolu'nun batısında büyük bir siyasal ve askeri güç yoktu. Ülke, en ünlüsü Arzava olan birtakım beylikler arasında paylaşılmıştı. Bu dönemde Yunanistan'da hüküm süren Akhalar (Mikenler) Doğu ve Batı Akdeniz kıyılarında olduğu gibi, Batı Anadolu kıyılarında da ticaret kolonileri kurmuşlardı. Batı Anadolu'da Miken eserlerinin bulunduğu merkezler arasında kuzeyden güneye Troia, Beşiktepe, Panaztepe (Menemen), Smyrna, Limantepe, Bademgediği Tepe, Kolophon (Değirmendere), Ephesos, Miletos, Iasos ve Bodrum-Müskebi'yi (şimdi Ortakent) sayabiliriz. Buralarda bulunan Miken (Akha) keramikleri M.Ö. 16.-15. yüzyıldan itibaren Akhaların Batı Anadolu'ya geldiklerini işaret etmektedir. Kuşkusuz söz konusu malzeme dışarıdan bir göçü işaret edebileceği gibi bazı durumlarda onların ticaret yoluyla gelmiş olabileceğini ya da Miken taklidi yerel üretim olabileceklerini de gösterebilir. Yukarıda sözü edilen merkezlerden Miletos, Hitit metinlerinde geçen Millavanda ile eşitlenmektedir. Millavanda (veya Milavata) ise, yine Hitit metinlerinde geçen Ahhiyava (Akha) ülkesinin Batı Anadolu'daki bir üssü idi. Fakat son yıllarda, daha önce de değindiğimiz gibi, Millavanda'nın Miletos'la değil, Milyas'la eşitliği üzerinde de durulmaktadır. Bu arada Miletos'ta Akha unsurlarından önce Minos (Girit) unsurlarının da tespit edildiğini hatırlatalım.

Anadolu'nun kuzeybatı köşesinde yer alan Troia, M.Ö. 3. binyılda olduğu gibi, 2. binyılda da yerleşime sahne olmuştu. Troia'nın VI. tabakası Orta ve Son Tunç Çağları'nın temsil edildiği M.Ö. 2. binyılı kapsamaktadır. VII. tabaka ise Tunç Çağı'nın sonları ya da M.Ö. 2. binyılın sonlarıdır. Troia Savaşı'nın VII. ya da VI. tabakalar ile temsil edilen kentlerden birinde geçtiği düşünülmektedir (M.Ö. yak. 1300'ler).

M.Ö. 2. binyılın ilk çeyreğinde Anadolu'da Asurca *karum* (liman) adını taşıyan çok sayıda pazar yeri kurulmuştur. Asurlu tüccarların ticari faaliyetlerde bulundukları bu pazar yerleri arasında en ünlüsü Kaneş (Kültepe)'dir. *Karum*'lar dışında küçük ölçekli konaklama birimleri de vardı ki bunlar da *vabartum* olarak adlandırılmaktaydı. Asur Ticaret Kolonileri Çağı adı verilen dönemde meydana getirilen *karum*'lar ve *vabartum*'lar, Asurlu tüccarların Mezopotamya ile Anadolu arasında gerçekleştirdikleri ticari etkinliklerin odak noktalarını oluşturuyordu; ancak, Mezopotamya ile yapılan ticaretin Ege dünyasındaki etkileri açık değildir. Anadolu, bu ticaretin önemli bir rolünü üstlenen Asurlu tüccarlar aracılığıyla yazı ile tanıştı. Mezopotamya'da ise yazı, M.Ö. 4. binyılın sonlarından itibaren vardı.

"Asur Ticaret Kolonileri Çağı", söz konusu dönemde Anadolu'da yan yana yaşayan irili ufaklı beyliklerden dolayı, aynı zamanda "Hatti Beylikleri Çağı" olarak da adlandırılmaktadır. Bu beyliklerden adları günümüze gelebilmiş olanlar arasında en önemlileri şunlardır: Neşa / Kaneş (Kültepe), Hattuşa (Boğazköy), Puruşhanda (Acemhöyük), Kuşşara, Zalpa ve Mama. Anadolu'da M.Ö. 2. binyılda konuşulan diller ise şöyle sıralanabilir: Hurrili (Hurrice), Hattili (Hattice), Luvili (Luvice), Palaumnili (Palaca), Neşili (Neşaca ya da Hititçe).

M.Ö. 2. binyılda Anadolu'daki en büyük güç ise Orta Anadolu'da merkezi bir devlet kurmuş olan Hititler'dir. Hint-Avrupalı bir topluluk olan Hititlerin Anadolu'ya ne zaman ve nereden geldikleri kesin olarak bilinmiyor. Bir görüşe göre M.Ö. 2000 yılları civarında ya Kafkaslar yoluyla doğudan ya da Boğazlar yoluyla batıdan gelmişlerdir. Son yıllarda öne sürülen bir başka görüş ise Hititler'in daha önceden bölgede yaşadıkları, yani Anadolu'nun yerli halkı olduklarıdır. Bir süre sonra Hitit Krallığı'nı kurmuşlardır. İlk kral I. Hattuşili'dir (M.Ö. 1650-1620). Asıl adı Labarna olan kral, Hattuşa'yı (Boğazköy) başkent yapmış ve bundan dolayı kendisi de "Hattuşalı" anlamına gelen Hattuşili adını almıştır. Bu kral zamanında Hititler, krallığın sınırlarını genişletmek için Kuzey Suriye'ye seferler düzenlemişlerdir. Kendisinden sonra gelen hükümdarlar da başarılı seferler yaparak, krallığın büyümesini sağlamışlardır; devlet, I. Şuppiluliuma'dan (M.Ö. 1380-1345) itibaren bir imparatorluk haline gelmiştir. Hitit İmparatorluğu'nun son kralı ise II. Şuppiluliuma (1210-1200) idi.

Önasya'nın bu görkemli devleti M.Ö. 1200 yıllarında tarihten silinmiştir. Hitit Devleti'nin yıkılışındaki en büyük etkenler, kendi iç yapısındaki çöküş ile birlikte, son yıllardaki kuraklık ve kıtlık, Arzava ülkelerinin ve Batı Anadolu'daki küçük krallıkların ayaklanmaları, kuzeyden gelen Ege

Göçleri sırasındaki "Deniz Kavimleri" ile Karadeniz dağlarındaki ezeli düşmanları Kaşkaların akınları olmuştur. Yeni egemen güçlerin baskıları sonucu Hititler, Güneydoğu Anadolu ve Suriye'ye çekilerek M.Ö. 1. binyılın ilk yarısında bölgenin yerli halkı Luviler ile birlikte "Geç Hititler" (veya Neo-Hititler) olarak yaşamlarını ve geleneklerini kent-devleti halinde sürdürmüşlerdir.

Anadolu'daki önemli Hitit merkezleri arasında, Boğazköy, Alişar, Alacahöyük, Eskiyapar, Maşathöyük, Gözlükule, Yumuktepe, Kilisetepe ve Ortaköy'ü sayabiliriz. Ayrıca önemli Hitit kült merkezlerinden İnandıktepe ve İmikuşağı'nda da çeşitli türde ilgi çekici buluntular ele geçmiştir. Hitit Devleti'nin Orta Tunç Çağı'ndaki dönemi "Eski Hitit" olarak adlandırılmakta; Son Tunç Çağı ile "İmparatorluk" dönemi başlamaktadır. Dünya tarihinin en önemli savaşlarından biri olan Kadeş Savaşı, M.Ö. 1285 / 1275 yılında Hitit Kralı II. Muvattalli ile Mısır Kralı II. Ramses arasında yapılmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Homeros Öncesi Dönemden Arkaik Çağ'ın Sonuna Kadar

Ege ve Dor göçleri

Akha (Miken) uygarlığı, son yıllarda rağbet edilmeyen bir görüşe göre, Ege Göçleri çerçevesinde Yunanistan'ın kuzeyinden güneye inen Dorlar tarafından M.Ö. 1200 / 1150 yılları civarında yıkılmıştı. Dorlar, bir süre Yunanistan'ın kuzeyindeki Doris bölgesinde oturduktan sonra Peloponnesos, Girit, Anadolu'nun güneybatı kıyıları ve bu kıyıların önündeki adalara yerleşmişlerdi. Dorlar da, Akhalar gibi Yunanca konuşuyorlardı; fakat bir görüşe göre Akhalar Aiol ve Ion lehçesini, Dorlar ise Dor lehçesini kullanıyorlardı. Dorların Dor lehçesini kullanmış olmalarında pek bir tartışma olmasa da, Akhaların Aiol ve Ion lehçelerini kullanmaları tartışmalıdır. Yapılan dilbilimsel araştırmalar Ion lehçesinin M.Ö. yak. 1200'den önce mevcut olmadığını göstermiştir. Hatta, tartışmalı olsa da, Aiol ve Dor lehçelerinin o tarihlerde belirgin bir şekilde birbirinden ayrılmadığı öne sürülmektedir. Özetle, Yunanistan'ın kuzeyi ile güneyi arasında dilbilimsel açıdan bir farklılık yoktu. Diğer boylardan Ionlar, Attika, Euboia, Ege Adaları ve Anadolu'nun batı kıyılarının orta kesimine; Aioller ise, Lesbos Adası ve Anadolu'nun kuzeybatısına (Çandarlı Körfezi çevresine) yerleşmişlerdi.

Aslında Batı Anadolu'ya ilk gelenler Aioller idi. Yunanistan'daki Tesalya ve Boiotia bölgelerinden gelen Aioller, Lesbos Adası ile Batı Anadolu'nun kuzey kesimine yerleştiler. Bu nedenle bu bölge Aiolis adını aldı. Herodotos (I.149), on iki Aiol kentinden söz etmektedir. Bu kentler, Kyme (Ali-

ağa-Nemrut Koyu), Larissa (Buruncuk Köyü), Neontheikhos (Yanıkköy), Temnos (Görece-Kayacık Tepesi), Killa (Zeytinli Köyü yakınında?), Notion (Ahmetbeyli), Aigiroessa (Kavaklıdere Köyü), Pitane (Çandarlı), Aigai (Köseler Köyü-Nemrutkale), Myrina (Aliağa-Kalabaktepe), Gryneion (Yenişakran) ve Smyrna'dır (İzmir). Fakat Smyrna sonradan Ionia'ya dahil olmuştur. Ayrıca Kyme, Aiolis'teki başka ufak kentlerin de kurucusu idi. Herodotos, Aiolis'in Ionia'dan daha bereketli ama havasının onun kadar güzel olmadığını söylemektedir. Aiolis'in hemen doğusunda, Kaikos (Bakırçay) Vadisi ve kuzeyindeki dağlarda, kent yaşamından uzak bir halk olan Mysialılar yaşıyordu. Aiolis'in kuzeyinde yer alan Troas'taki en önemli Aiol kentleri Kebren ve Skepsis idi.

Daha sonra Ionlar, Batı Anadolu'nun orta kesimine yerleştiler ve bölge onların adından dolayı Ionia ismini aldı. Kuşkusuz, Ion kolonizasyonu, Aiol kolonizasyonundan sonra ama yine M.Ö. 10. yüzyıl sonlarında gerçekleşmişti. Ionlar, Peloponnesos'un kuzeyindeki yurtlarından sürülüp geçici bir süre Atina'da yerleşmişler ve geleneğe göre Atina kralı Kodros'un oğullarının liderliğinde Batı Anadolu'da bugünkü İzmir ve civarına göç etmişlerdi. Birkaç kuşak sürmüş olduğu anlaşılan bu göç hareketi, Büyük Kolonizasyon" ile karıştırılmamalıdır; çünkü iskâncılar bir ana kente herhangi dinsel veya sosyal kurumlarla bağlı değildi; kendi bağımsız siyasal yapılarını kurmuşlardı; ancak yine de Ionların Atina'ya karşı her zaman duygusal bir bağı olduğu bilinen bir gerçektir. Ionia'nın güney sınırı Büyük Menderes Irmağı'na değin uzanıyordu. Herodotos'un (I.142) sözünü ettiği on iki Ion kenti, Miletos (Balat), Myus (Avşar Köyü), Priene (Güllübahçe), Ephesos (Selçuk), Kolophon (Değirmendere), Lebedos (Gümüldür), Teos (Sığacık), Klazomenai (Urla), Phokaia (Eski Foça), Khios (Sakız Adası), Erythrai (Ildırı) ve Samos'tur (Sisam Adası). Bu kentlere daha sonra on üçüncü kent olarak Smyrna dahil olmuştur. On iki Ion kenti, Panionion (Ionlar Birliği) çatısı altında bir birlik oluşturmuşlardı. Dinsel ve siyasal nitelikli bu birliğin toplantı yeri Priene topraklarında olup bugünkü Güzelçamlı mevkiindeydi. Birliğin, üye kentlerin bağımsızlığını kısıtlayıcı bir politikası yoktu. Birliğin kurulma nedeni olarak bazı önde gelen Ion kentlerinin, Ephesos'un güneyindeki Melia / Melie halkına savaş ilân etmesi gösterilmektedir. Melia'daki Poseidon Helikonios Tapınağı yeni federal merkezin tapınağı olmuştu. Herodotos (I.142), Ionia'nın havasının ve ikliminin hiçbir bölge ile karşılaştırılamayacak kadar güzel olduğunu söylemektedir.

Son olarak da Dorlar, Batı Anadolu'nun güneybatı köşesi ile karşısındaki adalara, özellikle Rhodos ve Kos'a (İstanköy) yerleştiler. Bu bölge, burada

daha önce yaşayan Karlar'dan dolayı Karia adını taşımaktaydı. Karia'daki önemli Dor kentleri arasında Halikarnassos (Bodrum), Lindos (Rhodos Adası'nda), Ialysos (Rhodos Adası'nda), Kameiros (Rhodos Adası'nda), Kos (İstanköy Adası) ve Knidos'u (Datça-Reşadiye) sayabiliriz. Eskiçağ yazarları Halikarnassos'u Yunanistan'ın Argolis bölgesindeki Troizen'den gelen göçmenlerin, Knidos'u ise Spartalıların kurduğunu belirtir. Ionların on iki kent-devleti gibi, Dorların da altı kentten oluşan bir birlikleri (*Heksapolis*) vardı ve dinsel merkezleri Knidos toprakları içinde bulunan Triopion Apollon Tapınağı idi. Herodotos'un anlattığına göre (I. 144) Halikarnassoslu Agasikles, Apollon onuruna düzenlenen yarışmalardan birinde kazandığı üçayaklı kazanı, âdet olduğu üzere tapınağa adamak yerine evine götürmüş ve bu yüzden diğer beş Dor kenti Halikarnassos'a tapınağın kapılarını kapatmışlardı.

Ionia, Aiolis ve Karia bölgesindeki kentlerin çoğu, kıyıya dar bir kıstakla (*isthmos*) bağlı yarımadalar (tombolo'lar) üzerinde kurulmuşlardı. Bu koşullar denizci halklar için elverişli olduğu gibi, kara tarafından gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı güçlü bir savunmaya da imkân veriyordu. Bu tür kentlere Lebedos ve Myonnesos örnek gösterilebilir. Batı Anadolu bölgesinde yer alan Yunan kökenli bu kent devletleri hiçbir zaman bir araya gelip tek bir Hellen (Yunan) devlet çatısı altında toplanmamıştır. Söz konusu kent devletlerini bir arada tutan dil, din ve kültür birliğiydi. Bu kent devletleri Eski Yunanca'yı konuşuyorlar; Homeros'un da anlattığı tanrılara (Zeus, Athena, Apollon, Artemis, Poseidon) inanıyorlardı. Sanat, mimarlık, giyim kuşam, gelenek, görenek açısından Eski Yunan dünyası ile benzeşen bir kültürü paylaşıyorlardı.

Karanlık Çağ / Yunan Ortaçağı

Akha krallık ve beyliklerinin –kesinleşmemiş bir görüşe göre– Dorlar tarafından ortadan kaldırılmasından sonra, Ege dünyasında 'Karanlık Çağ' adı verilen bir suskunluk dönemi yaşanmıştır. Kabaca M.Ö. 12. ile 9. yüzyıl arasını kapsayan bu döneme ilişkin bilgilerimiz az olmakla birlikte, günümüzde sürdürülen yoğun arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları sayesinde bu dönem gittikçe aydınlanmaktadır. Bildiklerimiz daha çok Homeros'un destanlarına dayanmaktadır. Önceleri *basileus* denen kralların yönetiminde olan Yunan topluluklarında giderek zengin bir sınıfın (aristokratların) oluştuğunu görüyoruz. Homeros'un *Odysseia* destanında Phaiaklar Kralı Alkinoos'un yanında on iki aristokrat vardır. Yani, önceleri krallar tek başlarına hüküm sürerken, zamanla yanlarına aristokratları da almışlardır. Kent dev-

letlerinin kurulmaya başlaması ile gelişen ve değişen yönetim mekanizmasında krallar sistemin dışında kalmaya başlamışlar ve yerlerini aristokratlara terketmişlerdir. Ege dünyasında pek çok yerde krallar M.Ö. 9.-8. yüzyıldan itibaren ortadan kalkmaya başlamıştır. Krallığın sürdüğü tek yer Sparta idi. Burada önceleri bir kral hüküm sürerken, daha sonra iki kral yönetime ortak olmuşlardır. Yunanistan'ın Karanlık Çağı'nda dikkati çeken bir konu da nüfusun azalmış olmasıdır. Yazı da kaybolmuştur; ancak M.Ö. 8. yüzyılda tekrar ortaya çıkacaktır. Aynı şekilde atlı arabalar da görülmez. Kuşkusuz bu, arabanın hiç kullanılmadığını göstermez; ama araba tasvirlerinin görülmemesi onların en azından eski yoğunlukta kullanılmadığına işaret edebilir. Vazo sanatı süslemelerinde geometrik motiflerin egemen olduğu görülür. Nitekim Karanlık Çağ'ın keramiğe göre adlandırılan erken dönemi (M.Ö. yak. 1050-900) "Protogeometrik" Dönem'dir. Geç evresi ise (M.Ö. yak. 900-700) "Geometrik" Dönem olarak adlandırılır.

Yunanistan'ın Karanlık Çağ'dan çıktığı dönem (M.Ö. 9. yüzyılın ikinci yarısı), Yakın Doğu'da önemli değişikliklerin olduğu bir dönemdir. Asur İmparatorluğu güçlenmekte, Fenike kent-devletlerinin ticari amaçlı yayılımı başlamaktadır. Fenikeliler, Kuzey Afrika, Sicilya, Sardinya, İspanya ve Kıbrıs'ın güneyinde koloniler kurmuşlardır.

Yunan alfabesinin ortaya çıkışı

Fenikelilerin alfabe yazısını meydana getirmeleri M.Ö. 2. binyılın sonlarındadır (M.Ö. yak. 1100). Yunanlar da, ataları olan Akhaların kullandığı Linear B yazısını, Fenikeliler ile ticaret ilişkileri sonucunda daha da geliştirmişler ve onlardan aldıkları sessiz harfler ile Eski Yunan alfabesini oluşturmuşlardır. Bu alfabe M.Ö. 8. yüzyılın başlarından itibaren Yunanlarca kullanılmaya başlanmıştır (bu tarih 10. yüzyıla kadar da çıkartılmaktadır). Zamanla sessiz harflerin arasına sesli harfleri yerleştirip, yeni harfler de ekleyerek Eski Yunanca yazıyı son şekline getirmişlerdir. Önceleri sağdan sola yazılan Eski Yunanca, daha sonra soldan sağa yazılmaya başlanmıştır. Yunan alfabesinin ilkel formuna ait yazı örnekleri Dor lehçesinin konuşulduğu adalarda (Melos, Thera, Girit) günümüze kadar gelmiştir. 1989 yılında İtalya'nın Latium ovasında, Roma'ya birkaç kilometre uzaklıktaki Gabii nekropolünde (mezarlık) Eski Yunanca bir yazıt bulunmuştur. Yazıt, M.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmekte olup bilinen en Eski Yunanca yazıt olmasının yanı sıra, Yunanca'nın M.Ö. 8. yüzyıl gibi erken bir tarihte İtalya'ya kadar ulaştığını göstermesi açısından önemlidir.

Batı Anadolu kent-devletleri ve Lydia Krallığı

O dönemde Ionia'nın hemen doğusunda Lydia Krallığı bulunuyordu. Bu nedenle Lydia Krallığı'nın Batı Anadolu'yu kontrol altında tuttuğunu söyleyebiliriz. Nitekim, Lydia Krallığı'nın son hanedanı olan Mermnadlar Hanedanının kurucusu Gyges'in Miletoslulara Abydos'ta koloni kurmalarına izin vermesi, Lydialıların Batı Anadolu'nun kuzey kesimine kadar egemenliklerini yaymış olduklarını işaret eder. Lydialılar, Ionia bölgesi kent devletleriyle her zaman iyi ilişkiler içinde olmadılar. Herodotos'tan (I.14) öğrendiğimize göre kral Gyges, Smyrna (Eski İzmir) ve Miletos'a saldırmış ve Kolophon'u (Değirmendere) ele geçirmiştir. Gyges'ten sonra tahta geçen Ardys ve Sadyattes dönemlerinde de Priene ele geçirilmiş, Miletos topraklarına akınlar yapılmıştır. Sadyattes'ten sonra Lydia tahtına geçen Alyattes de Miletos'a saldırılara devam etmiş ve beş yıl sonra bir barış antlaşmasıyla savaşa son vermiştir. Herodotos'un (I. 21-22) anlattığına göre Lydia kralı Alyattes ile Miletos arasındaki barış şu şekilde tesis edilmişti: Alyattes, kuşatma altında tuttuğu Miletos'un artık dayanacak gücü kalmadığını, yiyecek-içecek stoğunun tükendiğini düşünüyordu. Bu sırada Miletos Tiranı Thrasybulos'un aklına bir fikir geldi ve halkın elindeki tüm buğday agoraya yığıldı ve içkili bir şenlik düzenlendi. Miletos'ta kıtlıkla karşılaşmayı uman Alyattes'in elçisi buğday tepesini ve eğlenen halkı görünce bunu Alyattes'e anlattı. Bunun üzerine kuşatmanın daha uzun süreceğini düşünen Alyattes daha fazla beklemek istemedi ve Miletos ile bir barış antlaşması imzaladı. Kral, daha sonra Smyrna'yı da ele geçirip yakıp yıktı; Klazomenai'a (Urla) saldırısı ise başarısız oldu. Bir süre sonra Ionia kentlerine saldırılara son vererek, onların barış içinde yaşamalarına izin verdi.

Alyattes'in oğlu ve son Lydia Kralı olan Kroisos (M.Ö. 561-546) önce Ephesos'a sonra da diğer Ionia kentlerine yeniden saldırılara başladı. Alyattes'in ölümünden sonra yaşanan bir taht kavgasında Ephesos, Kroisos'a karşı bir politika izlediğinden, tahtı ele geçiren Kroisos, önce Ephesos üzerine yürüdü. Tiran Pindaros kaçmadan önce halkına bir öğüt vererek kenti (Ephesos'u) bir iple tapınağa bağlamalarını istedi. Böylece kentin, tapınağın koruması altında olduğu imajı verilecekti. Neticede Pindaros Peloponnesos'a kaçtı, Kroisos Ephesos'u ele geçirdi. Lydia egemenliğine giren Ephesoslular daha sonra Atina'dan Aristarkhos adlı birini çağırdılar ve bu kişi Ephesos'ta beş yıl kalarak sınırlı bir demokratik rejimin kurulmasına yardımcı oldu. Bu yeni rejim süresince Ephesos'un Lydia Krallığı ile ilişkisi gayet iyi idi. Hatta Kroisos, Artemis Tapınağı'nın yeniden inşası için cömert

bir bağışta da bulundu. Kroisos zamanında Batı Anadolu kent devletleri tam bir kontrol altına alındı. Nitekim, Herodotos (I. 28) Kroisos'un egemenliğinin Kızılırmak'a kadar uzandığını söylemektedir; ancak, her ne kadar Batı Anadolu kent devletleri fiilen Lydia Krallığı'nın egemenliği altında olsalar da yine de kısmi otonomileri mevcuttu.

Kent-devletlerinin kuruluşu

Eski Yunan siyasal ve sosyal yaşamının en karakteristik örgütleniş biçimi *polis* (çoğulu *poleis*) adı verilen kent-devletidir. "Politika" sözcüğü de *polis*'ten türetilmiştir. Bir görüşe göre Dorların baskısı sonucu, Ege denizini aşarak Yunanistan'dan güneye inen ve Eski Yunanca'nın değişik lehçelerini konuşan bazı topluluklar, Batı Anadolu'da, özellikle Ionia bölgesinde kent-devletleri kurmuşlardır. Bu ilk zamanlardaki kent-devletleri boş bir arazide, birdenbire kurulmamış; zaten var olan merkezlerin yeniden iskânı şeklinde oluşmuştur. Daha sonra Batı Anadolu'nun diğer bölgelerinde ve Yunanistan'da da çok sayıda kent-devleti kurulmuştur. Batı Anadolu'daki Smyrna'yı (eski İzmir) en erken kurulan kent devletlerinden biri olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır. Tarihçiler, Smyrna'nın kent-devleti olarak kuruluşunu M.Ö. 11. yüzyıla kadar götürmektedir. Keza Miletos da oldukça eski bir yerleşim merkezidir. Kent-devletini (*polis*) genelde tek bir kent oluşturmakla birlikte, bazen birkaç ufak yerleşim biriminin bir araya gelerek bir kent-devletini meydana getirdiğini görüyoruz (*synoikismos*).

Sonuç olarak, Ege bölgesindeki kent-devletlerinin ne zaman kurulmaya başladığı sorusunun tam olarak yanıtlanamadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bazı tarihçiler, ilk kentin oluşumunu Minos dönemi Girit'ine kadar götürmektedir. Bazı bilim adamları ise kral ya da tiran (*tyrannos*) gibi tek bir kişinin egemenliğindeki yerleşimlere kent adı verilemeyeceğini, dolayısıyla ancak M.Ö. 6. yüzyıl sonlarına doğru demokratik rejimin kurulması ile gerçek anlamda kentin kurulması arasında bir paralellik söz konusu olabileceğini söylemektedir. Buna karşılık, bir topluluğun, nasıl olursa olsun (oligarşik ya da demokratik), kendisine iktidar şeklini seçmesinin kentin kurulması için yeterli olabileceğini söyleyenler de vardır. Bu durumda başlarında kralların bulunduğu kentlerin kurulması M.Ö. 9. yüzyılın başlarına değin gitmektedir ancak bölgedeki yerleşimlerin gelişkin kent-devleti olarak ortaya çıkmalarına ilişkin yaygın görüş M.Ö. 8. yüzyıldır.

Kent devletlerinde ilk yönetim şekli krallıktır (monarşi). Devletin başında bir kral (*basileus*) vardır. Aristoteles bu dönemden övgüyle söz

eder. Ona göre ilk dönemlerde erdemli, akıllı ve üstün insanların kendilerini yasaların üstünde görerek kral olarak atanmaları adil ve haklıdır. Daha sonra kralların yerini aristokratların söz sahibi olduğu aristokratik nitelikli oligarşik yönetim biçimi almıştır. Bu arada birçok kent-devletinde tiranların egemenliğini görüyoruz. Daha sonra Atina'daki demokrasi rüzgârlarının da etkisiyle, tiranlar kovulmuş ve demokratik yönetimler kurulmuştur.

Eski Yunanların kent-devleti bazındaki bir siyasal organizasyonunda en önemli iki unsur, halk (*ethnos / demos*) ve kent (*polis*) idi. Kentteki topluluğun iktidarı ve bağımsızlığı söz konusu olduğundan, bir kent, bugünkü anlamda bir 'devlet' demekti. Fakat şurası da unutulmamalıdır ki, Eski Yunan anlayışında kent-devletlerinin adlarından (Atina, Korinthos gibi) çok, o kent-devletini oluşturan halkın adı (Atinalılar, Korinthoslular gibi) ön plandaydı. M.Ö. 5. yüzyılda Atina'nın nüfusu, 170.000'i yurttaş, 30.000'i yabancı uyruklu ve 100.000'i de köle olmak üzere toplam 300.000 kişi olarak tahmin edilmektedir

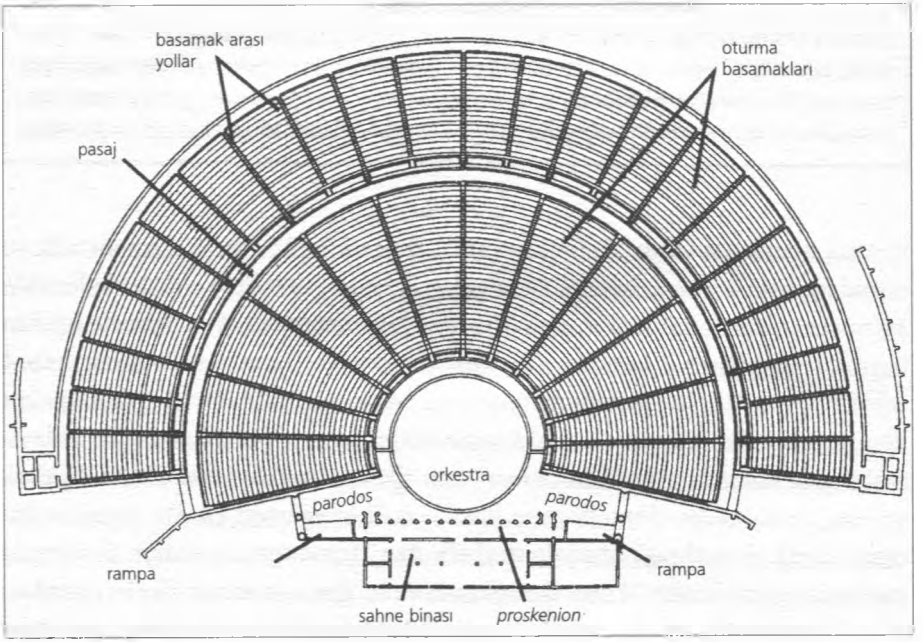
Yapısal olarak bir kent-devleti, dinsel, politik ve yönetim birimlerinin yer aldığı bir merkezi kısım (asıl kent alanı) ile bunun çevresindeki, ekonomi alanı durumunda bulunan, diğer bir deyişle tarımsal üretimin sağlandığı kırsal kesimden (*khora*) oluşurdu. Burada kent-devletinin merkezi ile kırsal kesimi arasında ortaklaşa bir yaşam (*symbiosis*) söz konusudur. Kentin merkezi, genellikle, "akropolis" adı verilen yüksekçe bir tepe üzerindeki, etrafı surla çevrili alandı. *Akropolis*'te, meclis vb. yönetim binaları ile bazı önemli kamu binaları ve tapınak gibi dinsel yapılar bulunurdu. *Akropolis*'in dışında ise diğer kamu binaları ile yurttaşların evleri yer alıyordu. İktidar sahipleri kuşkusuz *akropolis*'te ikâmet ediyorlardı.

Önceleri monarşik bir yapısı olan kent-devletleri (*poleis*) zamanla aristokratik (oligarşik) ya da demokratik bir yapıya sahip olmuşlardır. Geleneğe göre, monarşik idare döneminde önce *basileus* (çoğulu *basileis*) adını taşıyan krallar vardı; sonra (olasılıkla M.Ö. 700 civarında) krallar yerlerini soylu ailelerden (aristokratlar) seçilen ve *arkhon* adı verilen yöneticilere bırakmak zorunda kaldılar. Kralın dinsel işlevi, örneğin Atina'da, *arkhon basileus*'a geçti. Aristokratların söz sahibi olduğu dönemde, aristokratlar Atina akropolisinin 300 m. kadar batısında yer alan *Areopagos* Meclisi'nde toplanıyordu. Bu aristokratik nitelikli yönetim sisteminde önceleri üç *arkhon* vardı: a) din ve devlet işlerinin yürütülmesinden sorumlu *basileus* (kral), b) askeri komutan olan *polemarkhos*, c) genel idari işlerden sorumlu *arkhon*. Daha sonra *thesmothetai* (kanun koyucular) denen altı *arkhon* daha

ilâve edildi ki bunlar da devletin kanunlarından sorumluydu. Böylece başlangıçta dokuz *arkhon*'un görev yaptığı anlaşılmaktadır. *Arkhon*'lar zengin ve soylulardan seçiliyordu. Aristokratlar idaresinde en önemli karar mercii kuşkusuz yukarıda sözünü ettiğimiz *Areopagos* Meclisi idi ve daha önce *arkhon*'luk yapmış olanlar bu meclisin doğal üyesiydiler.

En önemli siyasal kurumlarını bir "danışma ve idare meclisi" (*Bule*) ve Halk Meclisi'nin (*Ekklesia / Demos*) oluşturduğu bir kent-devletinin sahip olduğu ya da olmak istediği en önemli üç özellik, a) başka devletlerin veya dış güçlerin egemenliğinde olmamayı ifade eden bağımsızlık (*eleutheria*), b) iç işlerinde özgür olmayı, dış güçlerin müdahalesine maruz kalmamayı ve kanunlarını dilediği şekilde oluşturmayı ifade eden özgürlük (*autonomia*) ve c) kendine yeterlilik / ekonomik bağımsızlık (*autarkeia*) idi. Kuşkusuz kent-devletinin tanımları arasına başka özellikler de konulabilir. Örneğin, M.S. 2. yüzyılda yaşayan Pausanias (X. IV. 1), "agorasız ve tiyatrosuz bir kent-devleti düşünülemeyeceğini" yazmaktadır. Keza, bağımsızlık ilkesi göz önüne alındığında, sikke basımının da bir kent-devleti için önemli bir kriter olacağı açıktır.

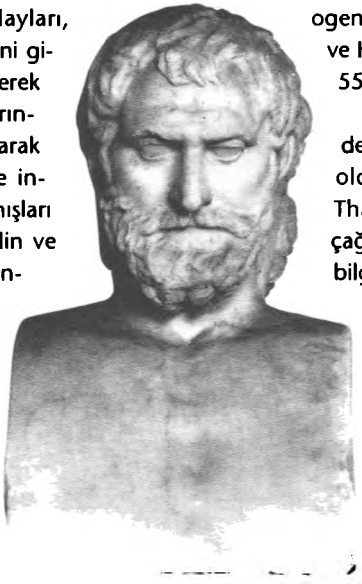
Sosyo-ekonomik ve siyasal yapısı itibariyle her kent-devletinin, yurttaşlarının sağlıklı koşullarda ve eşit haklara sahip olarak yaşamalarını sağlamak

Resim 9. *Epidauros (Peloponnesos) tiyatrosu planı. Epidauros'taki* ***tiyatro, en*** *iyi korunagelmiş tiyatrolardan biridir. Pausanias, mimarının Polykleitos olduğunu yazmaktadır (M.Ö.* ***4. yüzyıl).***

DOĞA FİLOZOFLARI VE FELSEFE

İlk doğa filozoflarının ve bilimsel düşüncenin anayurdu Ionia'dır. Özellikle Miletos'ta ortaya çıkan ilk filozoflar, evrenin oluşumu, doğa olayları, varlığın ve nesnenin kökeni gibi sorulara doğayı inceleyerek yanıt bulmaya çalıştıklarından "doğa filozofları" olarak da anılırlar. O dönemde insanların tutum ve davranışları üzerinde egemen olan din ve mitoloji, toplumun aydınlanması ve bilimsel gerçeğin ortaya konmasında en büyük engeldi. Doğa filozofları insanlığın önündeki bu engeli bir ölçüde kaldırmaya çalışarak insanoğlunun özgür, akılcı ve objektif bir arayışla bilimsel bilgiye ulaşmasının önünü açmışlardır. Bir anlamda günümüz Batı uygarlığının ve biliminin temellerini atmışlardır. Ionia Okulu'na mensup ilk doğa filozofları Thales (M.Ö. yak. 624-545), Anaksimandros (M.Ö. yak. 610-545), Anaksimenes (M.Ö. yak. 546-525), Diogenes (M.Ö. yak. 460-380) ve Herakleitos'tur (M.Ö. yak. 550-480).

Resim 10. Thales.

Miletoslu Thales evrendeki her şeyin özünün "su" olduğunu ileri sürmüştür. Thales aynı zamanda Eskiçağ Hellen dünyasının yedi bilgesinden biridir. Herodotos'un sözünü ettiği M.Ö. 585'teki (28 Mayıs) güneş tutulmasını önceden hesaplayan da odur. Bugün matematikte onun adıyla anılan kurallar hâlâ öğretilir. Anaksimandros da Miletosludur. Ona göre her şeyin özünde "apeiron" yani "sonsuzluk" vardır. "Arkhe" (ilk şey, başlangıç) kavramını ortaya koyan, güneş saatini bulan da Anaksimandros'tur. Bir başka Mile-

için bir anayasası vardı. Demokrasinin (*demos* = halk; *kratia* = egemenlik ve buradan *demokratia* = halkın egemenliği) temeli, işte bu kent-devletlerinde atılmıştır; çünkü Eskiçağ'ın daha önceki devirlerindeki, Doğu devletlerinin başında bulunan ve kendini tanrının temsilcisi, hatta tanrı olarak kabul eden hükümdar ile, ona kayıtsız şartsız bağlı uyruklardan meydana gelen devlet yapısı karşısında, Batıdaki kent-devleti yapısı demokratik bir anlayışın ürünü idi. Atina'da "demokrasi" için ilk imâ Aiskhylos'ta (M.Ö. 5. yüzyıl) bulunmaktadır: *demu kratusa kheir* = halkın egemen eli. Bir yönetim biçimi olarak demokrasi (*demokratia*) ilk kez Herodotos'un (M.Ö. 5. yüzyıl) eserinde geçmektedir. Atina demokrasisinde, demokrasinin ilkeleri şunlardır: a) Yasalar karşısında eşitlik (*Isonomia*), b) Meclis'te konuşma özgürlüğü (*Isegoria*), c) Herkesin her makama gelebilme hakkı (*Isotimia*).

toslu filozof Anaksimenes ile Apollonialı Diogenes, her şeyin kaynağının hava olduğunu kabul ediyorlardı. Ephesoslu Herakleitos ise her şeyin başlangıcı olarak "ateş"i kabul etmektedir. Ona göre hiçbir şey aynı kalmaz; sürekli değişim söz konusudur. Keza Teoslu Antimakhos (M.Ö. 8. yüzyıl), Prieneli Bias (M.Ö. yak. 650-575), Kolophonlu Ksenophanes (M.Ö. yak. 570-545), Klazomenailı Anaksagoras (M.Ö. yak. 500-428) ve biraz daha geç bir tarihte olmasına rağmen tıp biliminin kurucusu olarak kabul edilen Koslu Hippokrates'i de (M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısı) Batı Anadolu'da yeşeren bilim, düşünce ve yazın alanının öncüleri arasında saymamız gerekir.

Kuşkusuz, bilim ve felsefe yalnızca Ionia ile sınırlı kalmadı. Başka okullar da kendi felsefi söylemlerini ve düşüncelerini ortaya koyuyorlardı. Bunlardan İtalya Okulu'nun en önemli ismi hiç kuşkusuz, Doğu toplumlannca Pisagor olarak da adlandınlan Pythagoras'tır (M.Ö. 6. yüzyıl). M.Ö. yak. 530'da Samos (Sisam) Adası'ndan Aşağı İtalya'daki Kroton'a göç ettikten sonra orada yarı dinsel-yan bilimsel bir cemaat oluşturdu. Pythagoras, her şeyin başının sayı olduğunu söylüyordu. Matematiksel oranların müzikteki gamlann başlıca fasılalarını belirlemedeki önemine dikkati çekmekteydi. Dünyanın yuvarlaklığına dair ilk hipotez de olasılıkla ona aitti.

Gözlemden çok, araştırma, akıl ve mantıkla her şeyin kaynağını açıklamaya çalışan Elea Okulu'nun en önemli temsilcileri Kolophonlu Ksenophanes (M.Ö. 570-475) ile ikisi de Elealı olan Parmenides (M.Ö. 515-445) ve Zenon'dur (M.Ö. 490-430).

Cisimlerin, daha küçük parçaya bölünmesi imkânsız olan atomlardan meydana gelmiş olduğu prensibine dayanan "Atomculuk" felsefesinin en önemli temsilcileri Leukippos (M.Ö. 5. yüzyıl) ve Demokritos (M.Ö. 460-370) idi.

Farklı düşünce sistemlerinden unsurların ayrılma ve birleşmesini (karışımını) içeren bir felsefi düşünüş olan "Eklektizm"in (Seçicilik) en önemli temsilcileri Empedokles (M.Ö. 490-430) ve Anaksagoras (M.Ö. yak. 500-428)'dır. Her ikisi de doğuşu (oluş) reddederek ve elementlerin ayrılma ve birleşmeleri prensibini kabul ediyorlardı. Anaksagoras, *nus*'un (akıl) evrenin oluşumunda harekete geçirici bir güç olduğuna inanıyordu. ■

Her ne kadar antik demokraside sadece erkeklerin yurttaş olarak temsil edildikleri ve bu yüzden günümüz demokrasi kavramından farklı ve sınırlı olduğu ortadaysa da, Atinalıların bu kısıtlı demokrasiye kralları, aristokratları ve tiranları devirerek ulaştıkları düşünüldüğünde "demokrasiye" ulaşılan yolda küçümsenmeyecek adımlar atıldığı görülmektedir. Fakat şurası da unutulmamalıdır ki demokratik yönetim her zaman yüceltilen ve gıpta ile bakılan bir yönetim şekli değildi. Demokrasinin; Herodotos, Perikles, Sokrates gibi taraftarları varsa da Aristophanes, Ksenophon, Platon, Aristoteles gibi güçlü muhalifleri de vardı. Demokrasiye karşı olanlara göre ancak soylular, zenginler ve eğitimliler devleti iyi bir şekilde yönetebilirdi; devlet yönetimi cahil halk tabakasına ya da "ayaktakımına" bırakılamayacak kadar ciddi bir işti. Bu nedenle demokrasi karşıtı aydınlarda, demokratik yö-

netimin (demokrasinin) zamanla *okhlokratia* denen "avam yönetimine" dönüşerek dejenere olacağı endişesi vardı; nitekim Atina'da, halkın iradesinin her şeyin üstünde olduğu düşüncesiyle, bazı yanlış kararlar alınmış olduğu da vâkidir. Bu arada, Roma İmparatorluğu döneminde yasama gücünün *Ekklesia*'dan ziyade daha küçük ölçekli *Okhlos* denen bir tür Avam Meclisi'nde olduğunu da hatırlatalım.

Meclisler, magistratlar ve yurttaşlar

Eski Yunan siyasal yaşamının en önemli kurumu olan Halk Meclisi'ne (*Ekklesia*) kent-devletinde yaşayan bütün özgür erkek yurttaşlar katıldığından çok büyük bir alana ihtiyaç vardı. Bu nedenle bir kent-devletinde Halk Meclisi binası, yani *Ekklesiasterion* nadiren bulunurdu. Yurttaşlar (*politai*) daha ziyade agora ya da tiyatro gibi açık alanlarda toplanırlardı (ör. Atina'da Pnyks Tepesi); ancak, Anadolu'nun güneyinde, Lykia bölgesinde yer alan Trebenna'daki *Ekklesiasterion* bir istisna teşkil eder ki bu yapı burada ele aldığımız dönemden çok daha ileri bir tarihe (M.S. 3. yüzyıla) aittir. Teorik olarak ayda iki veya üç defa toplanan *Ekklesia*'ya 18 (veya 20) yaşını doldurmuş ve bağlı oldukları *demos*'a kayıtlı olan erkek yurttaşların tümü katılabiliyordu. *Ekklesia*, yasama ve yargı gücünü elinde tutan bir siyasal organ olup iç ve dış politika meseleleri görüşülürdü; savaş ve barışa karar verme, kanun yapma, magistratların seçimi, yargılama ve sürgüne gönderme kararları *Ekklesia*'nın yetki ve sorumluluğundaydı. Tartışılacak ve oylanacak meseleler ise önce *Bule*'de (*Boule*) görüşülürdü. M.Ö. 5. yüzyılda *Prytaneis*'in başkanı (*Epistates*) aynı zamanda *Ekklesia*'nın da başkanıydı. *Ekklesia* toplandığında önce görevli memur gündemi okurdu ve katılanlar maddelerin tartışmaya açılıp açılmamasını oylardı. Eğer tartışılması istenen bir konu varsa, görevli memur "kim konuşmak ister?", diye sorardı. Konuşmacılar kürsüye (*bema*) çıkar ve fikirlerini söylerdi. Konuşmak isteyenler arasında sıradan yurttaşlar olabileceği gibi, bu işi profesyonelce yapanlar da (*rhetores*) vardı. Eskiçağ'da bizim bugün anladığımız anlamda partiler bulunmadığından, bazı etkin grupların sözcülüğünü de bu tür hatipler yapmaktaydı. Konuşmadan sonra el kaldırma yöntemiyle oylama yapılırdı.

Teorik olarak tüm yurttaşlar *Ekklesia*'ya katılabilir ve konuşabilirdi. Fakat pratikte bu mümkün değildi; çünkü *Ekklesia*'ya katılmak için yurttaşların işlerini bırakıp bütün zamanlarını orada harcamaları gerekiyordu; bu da zaman, iş gücü ve para kaybı demekti. Üstelik, kent merkezine uzakta ikâmet edenler için bu gerçekten çok güç bir işti. Bu nedenle, yurttaş nüfusunun ancak dörtte biri *Ekklesia*'ya devam edebiliyordu.

Bir diğer meclis *Bule* idi. Bu meclis *Ekklesia*'nın yönetim kurulu gibi işliyor ve yürütme gücünü elinde tutuyordu (modern anlamda hükümet gibi). *Ekklesia*'da görüşülecek maddeleri hazırlayan ve *Ekklesia*'nın yönetim organı olarak faaliyet gösteren *Bule*, yurttaşların oluşturduğu kabilelerden (*phyle*) belli sayıda kişinin katıldığı bir meclistir. Üyelerinin kur'a ile belirlendiği *Bule*'ye devam eden yurttaşlar (*buleutes*) otuz yaşın üstünde olmak zorundaydı. Genelde bir yıl ama nadiren iki yıl görev yaparlardı. *Prytaneis*'in başkanı (*Epistates*) günlük olarak ve yine kur'a ile seçilirdi ve bir defaya mahsus görev yapardı. Böylece *Bule*'nin, *Ekklesia*'nın gündemini hazırlamasının yanı sıra, *Ekklesia*'da alınan kararların yürütülmesini de sağladığı anlaşılmaktadır. Devlet işlerinin aksamadan sürdürülmesi gerektiğinden *Bule*, normalde, hergün toplanırdı; (önceleri olmasa da daha sonra, Perikles zamanında, alınan bir kararla) *Bule* üyelerine bir ücret ödemesi de yapılmaktaydı.

Genelde *Bule*'nin yanında yer alan *Prytaneis* ise *Bule*'nin alt komisyonu olarak görev yapardı. Devletin tüm acil işleri önce *Prytaneis* tarafından ele alınırdı. *Prytaneis*'in toplantı yeri *Prytaneion* adı verilen yuvarlak planlı (*tholos*) bir mekândı; *Prytaneis* üyeleri 24 saat görev yapar ve tüm masrafları devlet tarafından karşılanırdı. *Bule*'yi ve gerekirse *Ekklesia*'yı toplantıya çağırmak *Prytaneis*'in göreviydi. Devlet misafirleri burada ağırlanır ve kutsal ateşin sürekli yanar kalması sağlanırdı.

Meclislerden sonra bir kent-devletinde en büyük güç, yüksek devlet memurları olan magistratlardaydı. Bu kişiler devletin önemli mevkilerinde görev yapardı. Baş magistrat, devletin başıydı ve bazı durumlarda yıla adını vermekteydi (eponim). Baş magistrat genelde "*Arkhon*" olarak anılmaktadır (ör. Atina'da). Ancak, *Arkhon*'luk dışında baş-magistratlık unvanları da vardı. Örneğin, Ionia, Lydia, Karia ve Phrygia bölgelerinde devletin başı *Stephanephoros* iken; Pamphylia, Pisidia ve Ovalık Kilikia'da *Demiurgos* (Termessos'ta *Arkhiprobulos*); Lydia ve yine bazı Ionia kentlerinde *Prytanis* idi. Magistratların yaygın görev süresi bir yıl olmasına rağmen daha kısa süreli olanlar da vardı. Örneğin baş-magistratlar Rhodos, Knidos, Stratonikeia ve Tarsos'ta altı ay; Erythrai ve Kalkhedon'da dört ay görev yapıyorlardı; ancak bu süreler dönemden döneme değişiklik gösterebilmektedir.

Kent-devletinde nüfusun görece az kısmını özgür erkek yurttaşlar oluştururken, diğer büyük kısmını onların eşleri ve çocukları, kentte yaşayan yabancılar (*metoikoi*) ve köleler oluşturuyordu. Kadınlar yurttaş sayılmadıklarından ve politik haklardan mahrum bulunduklarından, kent-devleti ironik olarak "erkekler kulübü" olarak da nitelendirilmektedir. Kuşkusuz,

kadınların yanı sıra kentte yaşayan yabancılar ve köleler de yurttaş sayılmıyor ve *Ekklesia*'ya (Halk Meclisi) katılamıyorlardı.

Bazen, komşu kent-devletleri bir araya gelerek *amphiktyones* adını taşıyan dinsel birlikler de kurmuşlardır. Bu tür birlik merkezlerine örnek olarak, Yunanistan'da Thermopylai yakınındaki Anthela ve Korinthos Körfezi'nin kuzeyindeki Delphoi'u gösterebiliriz. Gerek Yunanistan'da gerekse Anadolu'da yer alan antik kentlerin çoğu, –kimisi koloni olarak kurulmuş olsa da– gerçekte birer kent-devleti niteliğini taşıyordu. Örneğin, Yunanistan'da Atina, Korinthos, Sparta, Argos, Thebai; Anadolu'da Miletos, Ephesos, Smyrna, Byzantion, Aspendos, Perge ve daha yüzlercesi. Koloniyi kent-devletinden ayrı bir oluşum şeklinde düşünmemek gerekir.

Bu arada, Peloponnesos'un Lakonia bölgesinde yer alan Sparta'dan da söz etmemiz yerinde olacaktır; çünkü resmi adı Lakedaimon olan bu kent-devletinin kendine özgü siyasal ve sosyal bir yapısı vardı. Bu yapı olasılıkla M.Ö. 7. yüzyılda kentin efsanevi yasa koyucusu Lykurgos'un yasaları ile oluşturulmuştu. Sparta halkı esas olarak Sparta'da oturan yurttaşlar (Spartalılar), kentin civarında oturan yarı-yurttaşlar (*perioikoi*) ve toprağa bağlı bir tür yarı-köle (devlet kölesi) sınıfından (*heilotes*) oluşuyordu. *Heilot*'lar, M.Ö. 8. yüzyıl ortalarında Sparta'nın yayılması sırasında Peloponnesos'un güneyindeki Lakonia ve Messenia bölgelerinden getirilen köle nüfustu. Aslında *heilot*'lar (ya da *helot*'lar), Sparta nüfusunun önemli bir kısmını oluşturuyorlardı; tarımla uğraşmakta ve aldıkları ürünü Spartalılara vermekteydiler. Sayıları ancak 9.000 civarında olan Spartalı erkek yurttaşlar da onları egemenlik altında tutabilmek için katı bir yönetim uyguluyorlardı. Dünyaya gelen her Spartalı yurttaşa *klaros* denen bir toprak parçası veriliyor ve bu toprak *heilot*'lar tarafından işleniyordu. Spartalı yurttaşlar, çalıştırdığı *heilot*'ların sayesinde bu topraktan aldığı ürünle yaşamlarını sürdürmekteydi. Ticaret yapmak ve işçi olarak çalışmak yasaktı, tek uğraşıları askerlikti. Her Spartalı yurttaş daha çocukluğundan başlayarak sıkı bir disiplin ve eğitim içinde yetişiyordu. Bu nedenle, Spartalıları "asker-toplum" olarak nitelendirmek pek yanlış olmasa gerektir. Bir de *perioikoi* olarak adlandırılan, çevre köy ve kasabalarda oturanlar vardı ki bu kişiler köleleştirilmemişlerdi; yurttaşlık haklarına sahiptiler ve istedikleri işle (tarım, ticaret, zanaat) uğraşabiliyorlardı; fakat vergi vermek ve savaş zamanında Sparta'ya asker göndermekle yükümlüydüler. *Perioikos*'lara, Spartalılar ile birlikte "Lakedaimonioi" (Lakedaimonlular) denilmiştir. Çocuklar devletin malı sayıldığından onların eğitimi devletin temel görevlerinden birini oluşturuyordu. Ksenophon, *Spartalıların Anayasası*'nda çocukların hırsızlığa yönlendirilmelerini ve gerekçesini şöyle açıklar:

"...Böyle olmakla birlikte, Lykurgos, erkek çocukların açlıktan kıvranmak durumuna düşmemeleri için, aslında onlara her gereksinme duyduklarını bu yoldan kolayca elde etme olanağı vermediği halde, açlıklarını gidermek için yeterli olacak kadar yiyeceği çalmalarını hoş gören bir yasa koydu; hatta peynir hırsızlığında, çok peynir çalmak, onurlandırıcı bir beceri sayılıyordu...Sanırım herkes, Lykurgos'un, Sparta'lılarda çocuklara verecek yeterince yiyecek bulunmadığı için çocukları hırsızlık becerme tasarlamalarına sürüklemek amacı gütmediğini anlayacaktır. Tersine, apaçıktır ki, hırsızlık etmeye niyetlenen kişi, bu işi gece yapacaksa, gece boyunca ortalığı gözler; gündüz yapacaksa, gün boyunca herkesi aldatacak bir tutum içinde, öksesini kurmakla uğraşır; yararı olacağını anlarsa, casus bile kullanır. Böylece bellidir ki, çocukların eğitiminde o yola başvururken, Lykurgos, onların yiyecek bulmakta olabildiğince beceri kazanmasını ve savaş hileleri konusunda da yetenek edinmesini sağlamak istiyordu." (Ksenophon, *Şölen - Spartalıların Anayasası*, çev. B. Umar, İzmir 1984, s. 92-93).

Sparta'nın başında eşit yetkiye sahip iki kral bulunuyordu. Ayrıca, *Gerusia* adını taşıyan otuz kişilik "Yaşlılar Danışma Meclisi" ile *Apella* adını taşıyan "Halk Meclisi" vardı. *Gerusia*'nın üyeleri aristokrat ailelerden seçilirdi ve 60 yaşını doldurmuş olma şartı vardı. Meclis üyeleri, ölünceye kadar görev yaparlardı. Gerek Danışma Meclisi'nin yaşlı üyelerini, gerekse devlet denetçileri olan *ephoros*'ları (*ephoroi*) Halk Meclisi seçerdi. Spartalılar, "Lakedaimonialılar ve Müttefikleri" olarak anılan bir "Peloponnesos Birliği" de kurmuşlardı.

Kolonizasyon Dönemi ve koloniler

Bir kavmin ya da bir kent halkının tarımsal veya ticari faaliyetlerde bulunmak için kendi sınırları dışında elverişli topraklarda üsler kurup orayı yurt edinme sürecine "kolonizasyon" denir. Eski Yunan kolonileri, genellikle ana kentlerden uzak, denizaşırı yerlerde kurulmuşlardır. Daha önce gördüğümüz gibi, sözde "Dor istilası" nedeniyle Ege Denizi'ni aşarak güneye inen ve Yunanca konuşan kimi topluluklar buralarda elverişli buldukları topraklara yerleşmişlerdi. Her ne kadar ilk denizaşırı iskân faaliyetleri bir kolonizasyon hareketi olarak kabul edilebilirse de gerçek kolonizasyon, Eskiçağ tarihi literatürüne "Büyük Kolonizasyon Dönemi" olarak geçen; Ege, Marmara, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında çok sayıda koloninin kurulduğu, M.Ö. 750-550 yılları arasına ilişkin 200 yıllık bir süreçtir. Ancak burada

ele aldığımız "kolonizasyon" veya "koloni" sözcükleri, çok daha sonraki Roma kolonileri veya modern anlamdaki "koloni" ifadesiyle tam bir uygunluk içinde değildir. O dönemde Eski Yunanlar zaten oldukça geniş bir coğrafyada hareket halindeydiler ve kurdukları "koloniler" (*apoikia*'lar) bir kısmı dışında bağımsız birer siyasal ve toplumsal bir kent-devleti niteliğindeydi. Diğer bir deyişle ana kent ile oradan giden toplulukların kurdukları kent veya kentler (yani koloniler) arasında doğrudan siyasal bir bağ bulunmuyordu; artık onlar ayrı birer kent-devleti statüsündeydiler. Bu nedenle M.Ö. 8.-6. yüzyıl arasında gerçekleşen ve modern literatürde "kolonizasyon" olarak adlandırılan bu süreci ve "koloni" tanımını iyi anlamaya çalışmak gerekmektedir.

Büyük Kolonizasyon Dönemi'nden biraz önce, M.Ö. 9. yüzyılda Kiklad Adaları ve Euboia Adası'ndan giden gruplar Kuzey Suriye'de, Orontes (Asi) Irmağı'nın ağzındaki Al Mina'da yerleştiler. Böylece, çeşitli Yunan ürünleri (yağ, şarap) ve eşyaları (geometrik üslupta vazolar vb.) bu bölgeye gelmeye başladı. Buradan da, fildişi, altın ve köleler, batıdaki Yunan kentlerine gönderildi. Al Mina, *polis* değil, ticari amaçla kurulmuş bir pazar merkezi, yani bir *emporion* idi. Keza 7. yüzyıl sonlarında Mısır'da Nil Deltası'nda kurulmuş olan Naukratis de, Al Mina gibi bir *emporion* niteliğini taşıyordu. Fakat orada Miletosluların, Samosluların ve Aiginalıların tapınakları da vardı. Dokuz Anadolu kentinin temsil edildiği panhellenik karakterdeki *Hellenion* adlı kült merkezi de Naukratis'te idi (Herodotos II, 178). Bu dokuz Anadolu kenti Khios, Teos, Phokaia, Klazomenai, Mytilene, Knidos, Halikarnassos, Phaselis ve Rhodos'tur. Naukratis hakkında Herodotos'un yazdıkları bir hayli ilginçtir (II, 179, çev. M. Ökmen):

> "Eskiden Mısır'ın tek ticaret limanı Naukratis'ti; başkası yoktu; Nil'in öbür ağızlarından birine yanaşan bir tüccar, bunu bilerek yapmadığına yemin etmek zorundaydı; önce 'bilerek yapmadım', diye yemin ederek kendini savunacak, sonra yeniden denize çıkacak ve Kanobos ağzına gitmek üzere yelken açacaktı; eğer rüzgâr ters esiyor, geminin yürümesine elvermiyorsa, malını Nil gemilerine aktarır ve Naukratis'e Delta'yı dolaşarak giderdi."

Kuzey Afrika'da, bugünkü Libya topraklarında bulunan Kyrene ise Kiklad Adaları'ndan biri olan Thera'dan gelen Battos önderliğindeki kolonistlerce M.Ö. 7. yüzyıl ortalarında kurulmuş bir *polis* idi. Herodotos'ta (IV, 150-58) Kyrene'nin kolonizasyonunu anlatan geniş bir bölüm vardır. Ayrıca, Kyrene'de bulunmuş olan ve M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen bir Thera yazıtında da (meclis kararını içeren bir dekret) Kyrene'nin kolonizasyonu anla-

tılmaktadır (*SEG* IX.3). Kolonizasyonun nedeni olarak, Thera'da yaşanan kıtlık gösterilmektedir.

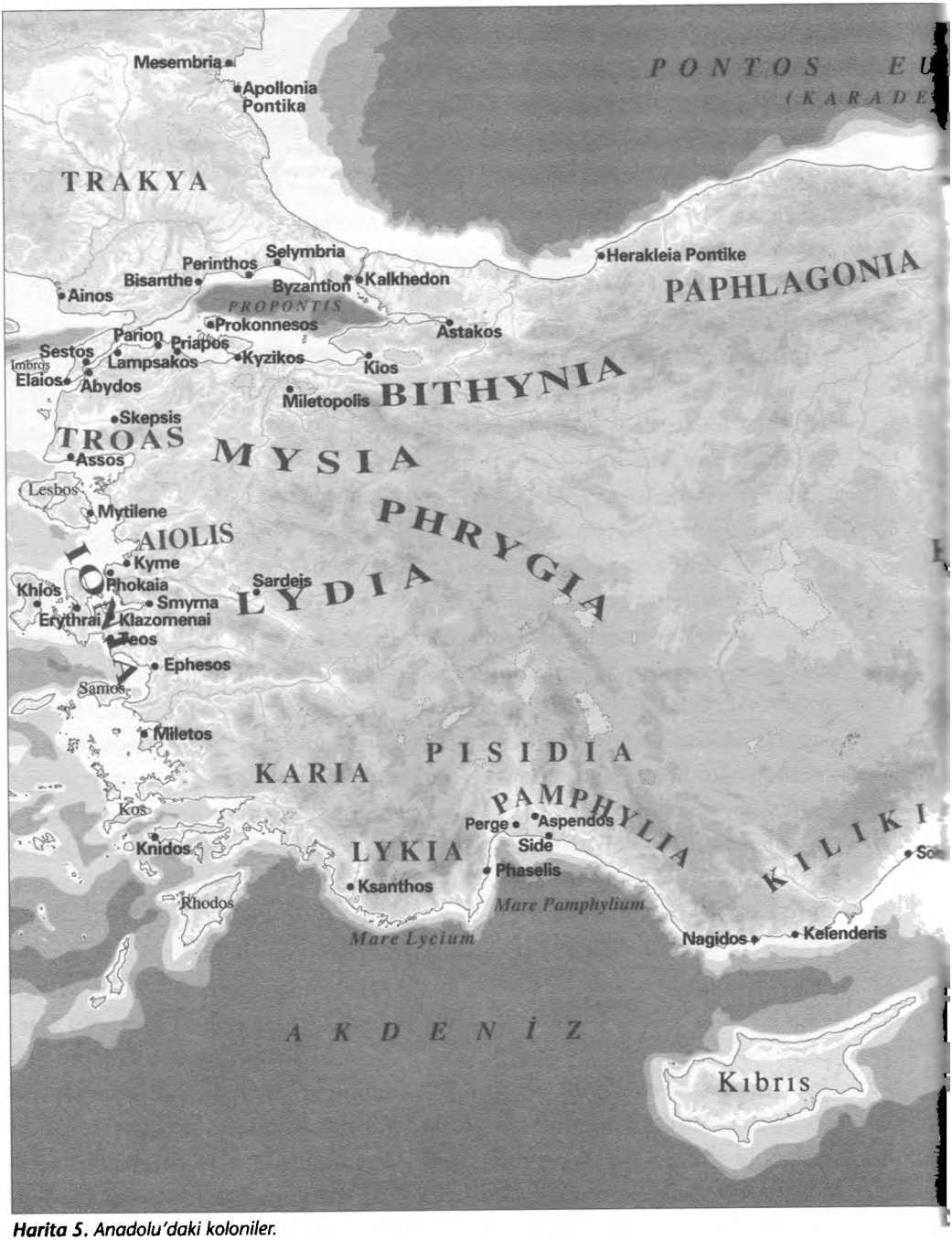
İlk olarak koloni kurma girişiminde bulunanlar, Yunanistan ile Samos ve Lesbos gibi adalarda yaşayan Yunanlardı. Özellikle Euboia adasındaki Eretria ve Khalkis kentleri ile Peloponnesos'un kuzeydoğusundaki Korinthos kenti, koloni kurmada oldukça aktiftiler. Daha sonra Batı Anadolu'da Miletos, Phokaia ve diğer Ionia kentleri de koloniler kurmaya başlamışlardır. Yunanistan halklarına koloni kurmak için en cazip görünen yerler, Güney İtalya ve Sicilya idi. Bu bölgede o kadar çok sayıda koloni kurulmuştur ki, burası "Büyük Yunanistan" (Yun. *Megale Hellas* / Lat. *Magna Graecia)* olarak anılmaya başlanmıştır. Güney İtalya ve Sicilya'daki en önemli koloniler, Kyme, Naksos, Zankle, Syrakusai, Sybaris, Kroton, Taras ve Metapontion idi. Yunanların Güney İtalya'da meydana getirdikleri ilk ticari merkez, Euboialıların kurduğu, bir ada üzerinde yer alan Pithekusai idi. Fakat burası *emporion* statüsü taşıdığından, İtalya'daki ilk koloni olma onuru, Pithekusai'ın hemen karşısındaki Kyme'ye aittir (M.Ö. 730). Sicilya'daki ilk koloniler de Euboia adasından gelenlerce kurulmuştu.

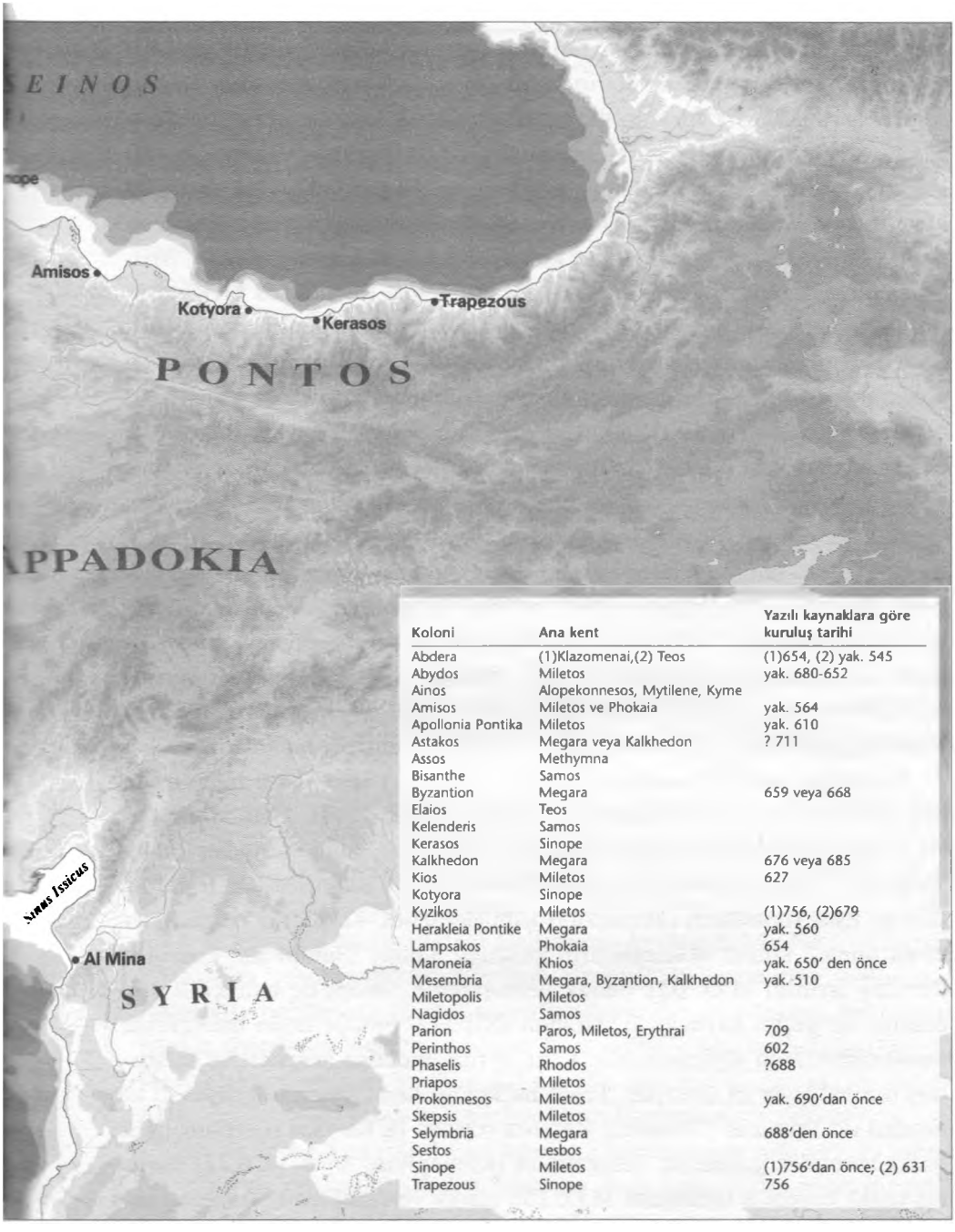
Harita 4. Güney İtalya ve Sicilya.

Ionia bölgesinin önemli kentlerinden Miletos da, Marmara ve Karadeniz bölgesinde koloniler kurmuştu. Miletos'un 90 kadar koloni kurduğu söylenmektedir. Byzantion (İstanbul) ve Kalkhedon (Kadıköy) kolonileri ise Orta Yunanistan'dan gelen Megaralılar tarafından kurulmuştur. Burada, adları geçen son iki kentin kuruluşu ile ilgili bir anekdotu aktarmakta yarar vardır: Tarihçi Herodotos'tan (IV.144) öğrendiğimize göre, Pers komutanı Megabyzos, Kalkhedon halkını, karşı kıyıda daha elverişli bir konumda bulunan Byzantion arazisinin yerine bu yeri seçmelerinden dolayı "kör" olarak tanımlamıştı.

Aslında Propontis (Marmara) bölgesindeki kolonilerin çoğu Miletos ve

Harita 5. *Anadolu'daki koloniler.*

Koloni	Ana kent	Yazılı kaynaklara göre kuruluş tarihi
Abdera	(1)Klazomenai,(2) Teos	(1)654, (2) yak. 545
Abydos	Miletos	yak. 680-652
Ainos	Alopekonnesos, Mytilene, Kyme	
Amisos	Miletos ve Phokaia	yak. 564
Apollonia Pontika	Miletos	yak. 610
Astakos	Megara veya Kalkhedon	? 711
Assos	Methymna	
Bisanthe	Samos	
Byzantion	Megara	659 veya 668
Elaios	Teos	
Kelenderis	Samos	
Kerasos	Sinope	
Kalkhedon	Megara	676 veya 685
Kios	Miletos	627
Kotyora	Sinope	
Kyzikos	Miletos	(1)756, (2)679
Herakleia Pontike	Megara	yak. 560
Lampsakos	Phokaia	654
Maroneia	Khios	yak. 650' den önce
Mesembria	Megara, Byzantion, Kalkhedon	yak. 510
Miletopolis	Miletos	
Nagidos	Samos	
Parion	Paros, Miletos, Erythrai	709
Perinthos	Samos	602
Phaselis	Rhodos	?688
Priapos	Miletos	
Prokonnesos	Miletos	yak. 690'dan önce
Skepsis	Miletos	
Selymbria	Megara	688'den önce
Sestos	Lesbos	
Sinope	Miletos	(1)756'dan önce; (2) 631
Trapezous	Sinope	756

Megara tarafından kurulmuştu. Bölgenin en eski kolonisi olan Kyzikos'u (Erdek) M.Ö. 8. yüzyıl ortalarında Miletoslular kurmuştu; ancak kent, Kimmerlerin M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısında Küçük Asya'da yaptıkları tahribat sırasında yıkılmış ve muhtemelen M.Ö. 670 civarında yeniden kurulmuştu. Parion (Kemer) ise Paros, Erythrai ve Miletos tarafından ortaklaşa kurulmuştu (Strabon, XIII, 588). Kuruluşunda Miletosluların payının olduğu Marmara bölgesindeki diğer koloniler arasında Limnai, Kardia, Arisbe, Perkote, Kolonai, Zeleia, Artake, Prokonnesos, Rhyndakos kıyısındaki Apollonia ve Daskyleion'u sayabiliriz. Astakos (İzmit), Kalkhedon (Kadıköy), Selymbria (Silivri) ve Byzantion (İstanbul) Orta Yunanistan'dan gelen Megaralılarca kurulmuştu. Megaralıların Boiotialılarla birlikte kurdukları bir başka koloni Herakleia Pontike'dir (Karadeniz Ereğlisi). Başlarında Gnesiolokhos adlı liderleri bulunan kolonistler, yerli halkı (*Maryandini*) köle yapmıştı. Herakleia, demokratik anayasaya sahip bir kent-devletiydi; ancak kurulduktan bir süre sonra soylular (*gnorimoi*), demagoglarca sürgüne gönderildi. Sürgündekiler birleşip demokratik idareye son verdiler; Herakleia'da sınırlı bir oligarşik idare kuruldu. Megaralılar, Samosluların Perinthos'ta (Marmara Ereğlisi) koloni kurmalarını da engellemeye çalışıyorlardı; fakat başarılı olamadılar ve M.Ö. yaklaşık 602'de Samoslular Perinthos'u (Marmara Ereğlisi) kurdular. Strabon (XIII. 591), Miletos'un Lydia Kralı Gyges'in izniyle Abydos (Aydos) kolonisini kurduğunu anlatır.

Pontos'un yerli halkından çekindikleri için Eski Yunanların bu bölgede koloni kurmaları kolay olmamıştır. Örneğin Strabon (VII. 298), "*...İskitlerin yabancıları kurban ettiklerini, insan eti yediklerini, kafataslarından içki içtiklerini...*", anlatmaktadır. Keza Kırım'daki Tauri ve Kafkaslardaki Kolkhisliler de Eski Yunanların çekindikleri kabilelerdendi. Karadeniz bölgesindeki en önemli koloni Miletosluların kurduğu Sinope (Sinop) idi. Eusebios kuruluş tarihini M.Ö. 631 olarak vermektedir. Sinope'de balıkçılık çok önemli bir geçim kaynağıydı. Strabon (XII.545) Sinopelilerin balıkçılıkta ikinci olduklarını söylemektedir. Kent, ayrıca, mobilya kerestesi ve tuzlanmış ton balığıyla da ünlüydü. Fakat bu koloni kenti öylesine gelişmişti ki kendisi de Trapezus (Trabzon), Kotyora (Ordu) ve Kerasos (Giresun) gibi başka koloniler kurmuştu. Trapezus'un (Ksenophon, *Anab.* IV. 8.22) kuruluş tarihi Eusebios tarafından M.Ö. 756 olarak verilmektedir. Trapezus bağımsız bir kent olmaktan ziyade Sinope'ye vergi ödeyen, ona bağlı bir koloniydi. O halde Trapezus'u kuran Sinope'yi de Trapezus'un kuruluşundan önceye (M.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısı) yerleştirmemiz gerekir. Sinope'nin tekeli, M.Ö. 6. yüzyılda, Amisos (Samsun) tarafından kırıldı. Amisos, Miletos

KOLONİ NASIL KURULUR?

Bir koloni kurma kararı tek bir kişi ya da bir grup tarafından alınabileceği gibi, genellikle ana kentteki halkın isteği doğrultusunda gerçekleşirdi. Arkeolojik kazılarda ya da yüzey araştırmalarında koloni kuruluşlanna ilişkin yazıtlar ele geçmiştir. Bu yazıtlarda koloni kurma karan, kolonizasyonun nasıl gerçekleştirileceği, koloni kurucusunun (*oikistes*) seçimi ve kolonistlerin toplanması, ana kent ile koloni kent arasındaki ilişkiler ve koloninin statüsü gibi bilgiler yer alırdı. Koloni kurucusu tüm sorumluluğu taşıdığından, onun seçimi çok önemli bir işti. Kurucu, ilk olarak, Delphoi'daki tanrı Apollon'un kehanet merkezine danışır ve onay alırdı. Kolonistler ilk yola çıktıklarında kadınları beraberlerinde götürmezlerdi; ancak koloni kurulduktan sonra kadınlar da giderdi. Bazı koloniler yerli halk kovulduktan sonra kurulurdu; bazen de, Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi) örneğinde olduğu gibi, yerli halk köleleştirdi. Koloni kurulacak yerin genellikle deniz ya da ırmak kenannda olmasına dikkat edilirdi. Toprak, ad çekme (kura) ile kolonistler arasında paylaştırıldığından, bir kolonistin sahip olduğu toprak parçasının adı "hisse / pay" anlamını taşıyan Eski Yunanca *kleros* olarak anılırdı. Kurucunun (*oikistes*) ölümü, kolonizasyon sürecinin tamamlanması demekti. Kurucu, ölümünden sonra "kahraman" olarak anılır ve tapınım görürdü. Ana kent ile koloni arasındaki siyasal kurumlar, kültler, takvim ve konuştuklan dilin lehçesi birbirine benzerdi. ■

ve Phokaia tarafından ortaklaşa kurulmuş bir koloniydi. Bütün bunlar Eski Yunanların Karadeniz Bölgesi'ne M.Ö. 8. yüzyıl başlarında geldiğini göstermektedir.

Anadolu'nun güney kıyılarında M.Ö. 7. yüzyılda çok az koloni vardı. Örneğin bu dönemde kurulan kolonilerden Phaselis'i (Tekirova) Rhodos'tan gelen Dorlar, Nagidos'u (Bozyazı) ve Kelenderis'i (Aydıncık) ise Samoslular kurmuştu. Herodotos'tan (II. 178) öğrendiğimize göre Phaselis, M.Ö. 6. yüzyılda Naukratis'teki Hellenion'a katılan dokuz kentten biriydi. Phaselis'in kuruluş öyküsü bir hayli ilginçtir. Rivayete göre, kolonistler Phaselis'in bulunduğu araziyi, yörenin çobanından kurutulmuş balık karşılığında almışlardı. Yine Rhodoslular, Phaselislilerle birlikte Soloi'u (Mersin-Mezitli) kurmuşlardı. Strabon (XIV. 667), Side'nin (Selimiye) Aiolis'teki Kyme'den (Aliağa) gelen kolonistlerce kurulduğunu söylemektedir.

Her ne kadar Atina'nın başka kentlerin kuruluşunda rolü olduğu bilinse de, yukarıda verilen bilgilerden Atina'nın ya da Atinalıların –garip bir şekilde- koloni kuran kent-devletleri arasında olmadığı göze çarpmaktadır. Atinalılar, o sıralar belki denizaşırı koloniler kurma ihtiyacı hissetmediklerinden, belki de henüz iyi organize olamadıklarından, kolonizasyon faaliyetlerinin dışında kaldılar. Ancak, Atina'nın Ege denizi kıyılarında veya adalarda

(stratejik mevkilerde) kurduğu özel kolonileri anmak gerekir. Genellikle toplumun alt sınıfından *klerukhos*'ların M.Ö. 5. yüzyılda kurdukları *klerukhia*'lar arasında Kıbrıs'ta Salamis, Euboia'da Khalkis, Kuzey Ege'de Lemnos ve Imbros, Batı Ege'de Skyros, Naksos, Andros, Aigina, Lesbos sayılabilir. *Klerukhia*'lar, geldikleri yerin yurttaşlıklarını muhafaza ediyorlardı.

Koloniyi kuran ana kent ile koloni kent arasında ekonomik ve dinsel bağlar vardı. Her ikisinde de aynı tanrılara tapılırdı. Fakat koloni kenti, kendisini kuran ana kentten bağımsız ve özgür idi. Dolayısıyla, kendi anayasası, yönetim organları ile her koloni (*apoikia*) aslında bir kent-devleti (*polis*) idi. Bir de, yalnızca ticari amaçla kurulmuş olan pazar yerleri ya da küçük ölçekte ticari merkezler vardır ki, bunlara da *emporion* (çoğ. *emporia*) denir. *Emporion*, kent-devleti statüsündeki koloni kentinden gerek hacim, gerekse yönetim şekli bakımından daha küçük olup ticari çıkarlar için kurulmuştur; siyasi özerkliği yoktur.

Büyük Kolonizasyon Dönemi'ndeki koloni hareketinin iki aşamalı olarak gerçekleştiği kabul edilmektedir:

1. Evre: M.Ö. 750-650: Bu evrede sınırlı sayıda kent, kolonizasyonda rol oynar. Euboia Adası'ndaki Eretria ve Khalkis ile Megara ve Korinthos'dan giden kolonistler, Sicilya ve Güney İtalya ile Khalkidike yarımadasına yerleşirler.

2. Evre: M.Ö. 650-550: İkinci evrede yoğun bir kolonizasyon hareketi görülür. Bu kez, Ege'nin kuzeyinde Trakya, Çanakkale, Marmara ve Karadeniz Bölgesi yoğun bir kolonizasyona sahne olur. Güney İtalya ve Sicilya'nın yanı sıra, Kuzey Afrika, Fransa ve İspanya'da da koloniler kurulur.

Kolonizasyonun birkaç nedeni vardır. Bunlardan biri, tarım yapılabilecek topraklara olan gereksinimdi. Bu tür nedenlerle kurulmuş koloniler "tarımsal" nitelikli idiler. Bir başka neden, kendi ülkelerindeki olanaksızlıklar idi. Yani kendi kendine yeterli olabilmek için öz kaynaklara sahip olamamak, yaşam koşullarını zorlaştırıyordu. Bu nedenle, ticari faaliyetlerde bulunarak gelişmek istiyorlardı. Bu tür nedenlerle kurulmuş koloniler "ticari" nitelikli idiler. Antik kaynaklarda kolonizasyon nedenlerine ait bazı bilgiler bulmak mümkündür: Kıtlık, düşman tarafından bozguna uğratılma, komşularıyla geçimsizlik, yoğun nüfus artışı, maden yataklarına sahip olma arzusu. Dolayısıyla, kolonizasyonu tek bir nedene bağlamak doğru değildir. Kolonizasyonun sonuçları ise, Yunanların yabancı ülke halkları ile kaynaşması, kendilerinden farklı dil konuşan insanları (*barbaroi*) ve onların kültürlerini tanımaları, Yunan kültürünün yayılması ve yabancı kültürlerden etkilenmesi, Ege ve Akdeniz dünyasındaki ticaretin yo-

günlaşmasıdır. Kolonizasyon süreciyle bir anlamda Akdeniz dünyası küçülmüştür. Bu durum, ister istemez oluşan bir Hellenleştirme izlenimi uyandırmaktadır.

Tiranlar

Tiran sözcüğünün kökeni, Lydia dilinde "bey" ya da "efendi" anlamına gelen *tyrannos*'a dayanır. Oligarşi ile yönetilen kent-devletlerinde, yönetimi zorla, yasal olmayan bir şekilde ele geçiren kişiye tiran (zorba-despot) denirdi. Esas olarak M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda görülen tiranlar, genellikle toplumun yukarı ve zengin sınıfından çıkıyor ve yönetimi ele geçiriyordu. Bazı kent-devletlerinde tiranlar, krallıkla demokratik yönetim arasındaki geçiş sürecinde ortaya çıkmışlardır.

Tiranlar ilk zamanlarda egemen oldukları kentlerde iyi işler yapıyorlardı. Kentlerinin imârı için çalışıyor ve halkın sevgisini kazanıyorlardı. Fakat giderek, yönetimi zorla ele geçirmelerinin verdiği hoşnutsuzluk ve diktatör gibi davranmaları nedeniyle halkın desteğini yitirmişler ve demokrasiyi yerleştirmeye çalışan kent-devleti yapısı içinde bulunmaması gereken kişiler olarak kabul edilmişlerdir. Adlarını bildiğimiz en ünlü tiranlar arasında Pheidon, Kypselos, Peisistratos ve Polykrates'i sayabiliriz. En eski tiranlardan biri olan Argoslu Pheidon (M.Ö. yak. 660), belirli bir ağırlık ve ölçü sistemi kurmuştur. Kypselos hanedanının yönetimi sırasında Korinthos vazo üretiminde, ihracatta, sanat ve ticarette ilerlemiştir.

Atina'nın aristokrat ailelerinden birine mensup olan Kylon adlı bir kişi de Atina'da tiran olmak istemiş ve Akropolis'i işgal etmişti (M.Ö. 632). Ancak, kendisi ve yandaşları akropolis'te kuşatıldılar; Kylon kaçtı, yandaşları teslim oldular ve daha sonra da, olasılıkla Alkmaeonid ailesinin üyesi olan *Arkhon* Megakles'in emriyle öldürüldüler. Böylece darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Kylon'un mensup olduğu aile daha sonra güç ve prestiji yeniden ele geçirdiğinde yandaşlarının öldürülmesinden sorumlu tutukları Alkmaeonid ailesini Atina'dan kovdular (M.Ö. 600); fakat bu aile sonra tekrar Atina'ya dönmüştür. Gerçekte Alkmaeonidler diğer aristokrat aileler tarafından da sevilmiyordu.

Tiranların en ünlüsü ise Peisistratos'tur (veya Pisistratos). İlk olarak M.Ö. 561'de tiran oldu; ancak birkaç yıl sonra muhalif partiler tarafından kovuldu. İkinci tiranlığı için Alkmaeonidlerle ittifak yaptı ve aile reisi Megakles'in kızıyla evlendi. Fakat bir süre sonra onlarla anlaşmazlığa düştü. Peisistratos, Marathon'da Pallene Savaşı'nda (M.Ö. 546) muhaliflerini ye-

nilgiye uğratarak üçüncü kez tiran oldu ve M.Ö. 527 de ölünceye kadar tiran kaldı; öldüğünde 70 yaşlarındaydı. Peisistratos'un ölümünden sonra oğlu Hippias tiran oldu. Bu arada Alkmaeonidlerin başına Megakles'in oğlu Kleisthenes geçmişti. Alkmaeonid ailesi Peisistratos'un ölümü üzerine Atina'ya dönmüş olmalıydı. Kleisthenes M.Ö. 525'te *arkhon* oldu. M.Ö. 514 yazında Tiran Hippias'ın kardeşi Hipparkhos, Harmodios ve Aristogeiton adlı iki genç aristokrat tarafından Panathenaia Festivali sırasında öldürüldü. Fakat, suikasti düzenleyenlerden Harmodios da Hipparkhos'un muhafızları tarafından öldürüldü, Aristogeiton ise tutuklandı ve sonra da öldürüldü. Kardeşi öldürülen Hippias bir süre sonra Atina'dan kaçmak zorunda kaldı ve sonunda Pers Kralı Dareios'a sığındı. Kleisthenes ise güçlendi.

Peisistratos zamanında Atina en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Çoğu tiranlar zalimce ve baskıcı davranışlarıyla anılırken o büyük bir hayranlıkla anıldı; Atina'ya refah ve istikrar getirdi. Solon'un anayasasını yürürlükte bırakan Peisistratos, köylünün ve fakirin haklarını gözetmiş, onlara toprak vermiş ve korumuştur. Atina'da önemli imâr faaliyetlerinde bulunmuştur. Atina kentinin tanrıçası Athena adına dört yılda bir yapılan ünlü "Panathenaia Şenlikleri" ile Dionysos onuruna yılda iki kez yapılan şenlikler onun zamanında başlamıştır. Keza, Homeros destanları gene ilk kez kendisinin direktifleriyle düzenlenerek, bugünkü metinlerin temeli oluşturulmuştur. Peisistratos komşu kent-devletleriyle de iyi ilişkiler kurmuştur. Yağ ve şarap üretimini arttırmıştır.

Samos Tiranı Polykrates (M.Ö. 530-522) ise Pers karşıtı bir politika izlemiştir. Başarılı yönetimi ile Samos'u önemli bir merkez yapmıştır; fakat bir Pers tarafından öldürülmüştür. Aristoteles en uzun süreli tiranlığın Sikyon'da görüldüğünü, burada Orthagoras (M.Ö. yak. 660) ve oğullarının hegemonyasının 100 yıl sürdüğünü söylemektedir (*Politika* V. kitap).

Yeni toplum düzenine doğru

Kent-devletlerinin gelişmeye başlaması sonucu, buralarda oturan zengin ve soylu sınıf ile halk tabakası arasında sürtüşmeler başlamıştır. Halkın orta ve aşağı sınıfı, yasaların ya da toplum yaşamını düzenleyen kuralların, adetlere, gelenek ve göreneğe göre yorumlanıp uygulanmasından hoşnut değildi; çünkü bu şekilde soylu sınıfın dediği oluyor ve görece hukuk kuralları daha çok soylu sınıfın işine yarıyordu. Yasaların yazılı hale getirilmesini isteyen toplumun aşağı kesiminin aristokrat kesim ile yaptığı mücadele olumlu sonuç vermiştir. Böylece kanunların yazı ile saptanması sonucu herkes,

hangi tür suça ne ceza verileceğini ya da nelerin suç sayılıp sayılmayacağını öğrenmiştir. Adeta tanrı buyruğu olarak kabul edilen ve aristokratların işine yarayan sözlü yasalardan (*thesmoi*), toplumun her kesiminin sosyal ve siyasal yaşamını adil bir şekilde düzenleyen yazılı yasalara (*nomoi*) geçiş, demokrasi için de önemli bir adımdı. Adaletin uygulanmasında çifte standart endişesi bundan böyle kalkıyordu. Şunu da vurgulamak gerekir ki, yasaların yazılı hale getirilmesi önceki Eski Doğu toplumlarından biliniyordu (örneğin, Hammurabi kanunları).

Yasaların, sözlü biçimden yazılı biçime getirilmesine Güney İtalya ve Sicilya'daki Yunan koloni kentleri öncülük ettiler; daha sonra Yunanistan'da da uygulandı. Aynı dönemde Roma'da da yasaların yazılı olmamasından kaynaklanan sıkıntılar yaşanıyordu. Nitekim, Yunan kent-devletlerindeki bu çabalar Roma'yı da etkilemişti; yaklaşık bir-iki kuşak sonra, M.Ö. 450'de, Roma'da "On İki Levha Kanunları"nın oluşturulduğunu biliyoruz.

Drakon

En eski yasa koyucular (*nomothetai*) arasında Miletoslu Epimenes ile Atinalı Drakon'u (M.Ö. yak. 624 / 621) gösterebiliriz. M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında baş gösteren yönetim ve iktidar sorununa, ekonomik koşullardaki sıkıntı da eklenince, Atina, toplumsal-siyasal bir krize düşmüştü. Sorunların üstesinden gelmek için radikal adımlar atılması gerekiyordu. İşte bu noktada, topluma yeni bir düzen vermek üzere Drakon'un ortaya çıktığını görüyoruz. Atina kanunlarını ilk kez bir sisteme bağlayan ve de yazılı hale getiren Drakon idi. Ancak bu yasa koyucunun adından başka bir bilgiye sahip değiliz. Drakon, esas olarak adam öldürme ve tecavüz suçlarına verilecek cezaları belirlemiştir; verilecek cezalar ise oldukça ağır idi. Bu nedenle Drakon için, 'yasalarını kanla yazdı' yakıştırması bile yapılmıştı. Drakon, aynı zamanda, kasten adam öldüren ile istemeden öldürene verilecek ceza arasında bir fark olması gerektiğini ortaya koyan ilk kişiydi; kasten öldürmede verilecek ceza ölüm cezası iken, önceden tasarlanmadan gerçekleştirilen bir öldürme olayında verilecek ceza yalnızca sürgündü. Drakon yasaları, aristokrasinin halkın üzerindeki gücünün ifadesiydi. Drakon yasaları Atina'da uygulandığı dönemde, M.Ö. 7. yüzyılda, Sparta'da da sosyal ve siyasal yaşamını baştan aşağı düzenleyen bir yasa meydana getirilmişti. Sparta yasasının mimarı ise efsanevi yasa koyucu Lykurgos idi. Sparta'nın toplum ve devlet yapısına daha önce değinildiğinden burada yinelenmeyecektir.

Solon

Diğer bir yasa koyucu olarak Atinalı soylu devlet adamı ve ozan Solon'un M.Ö. 6. yüzyıl başlarında yaptığı reformlar çok önemlidir. Solon öncesinde Atina halkı dört kabileye ayrılmıştı. Kabile ayrımında askeri, dini ve mali unsurlar göz önüne alınıyordu; her biri üç *trittys*'e bölünmüştü; her bir *trittys* de dört *naukraria*'ya ayrılmıştı. Her kabilede aynı zamanda birkaç *phratria* vardı. Bunların da başında soylu ailelerden bir lider bulunuyordu. *Phratria*'lar sosyal ve dinsel gruplardı ve bir tanrı veya kahramana adanmış kült merkezleri vardı ki bu tanrı veya kahraman *phratria*'nın koruyucusu sayılırdı. Ancak bu şekilde örgütlenmiş Atina toplumu kabileler arasındaki adaletsiz gelir dağılımı ve yönetimdeki başarısızlık nedeniyle olsa gerek, siyasal ve ekonomik açıdan büyük bir kriz yaşıyordu. Halkın aşağı tabakalarındaki hoşnutsuzluğun ciddi boyutlara ulaştığı bir sırada Atinalılar, M.Ö. 594 yılında Solon'u *arkhon* (en yüksek devlet yöneticisi) olarak seçtiler. Solon, çevresi geniş, güçlü ve aristokrat bir aileye mensuptu; aynı zamanda bir ozandı. İsteseydi gücünü ve prestijini kullanarak tiran olabilirdi. Fakat o kendini, arsitokratlarla halk arasındaki anlaşmazlığa çare bulmaya adamıştı; tiranlıkta gözü yoktu. Solon, reformlarını *arkhon* seçilir seçilmez yapmadı; olasılıkla M.Ö. 570'lere gelindiğinde kendisinden devletin içine düştüğü ekonomik ve politik sorunları çözmesi istendi. Solon, *Areopagos* Meclisi'nin de desteğini alarak, bu tarihten itibaren reformları tasarlamaya ve uygulamaya başladı. Reformların on yıl süreyle geçerli olması öngörülüyordu. Solon'un reformları iki alanda gerçekleştirildi: ekonomi ve toplum (anayasa).

Ekonomi alanında:

1) O dönem Attika'sında toprak sahibi aristokrat ailelerin (*eupatridai*) fakir halkın sırtından zenginleştiği ve güçlerini arttırdığı bir gerçekti. Fakirler ya da orta sınıf aleyhine bozulan dengeyi kurmak için Solon, önce köylünün borçlarından dolayı toprak ve özgürlüğünü kaybetmesini önlemiş, borçların ödenmesinde köylünün lehine bir düzenleme yapmış ve hatta bir kısım borçları tamamen silmiştir. Borçların tamamen silinmesi, *seisakhtheia* (yükten, külfetten kurtulmak) olarak adlandırılmıştı. Borcundan dolayı köle olanlara da özgürlükleri yeniden verilmiştir. Yaptığı toprak reformu ile de halkın sevgisini kazanmıştır. Solon, bir anlamda, aristokratların gücünü kısıtlamaya çalışıyordu.

2) Solon ayrıca Atina'nın ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmaması için, o zamana değin sikke basmada kullanılan Attika ağırlık ve ölçü siste-

minin yerine, daha elverişli olan Euboia ağırlık sistemini getirmiş; ülkenin gereksinimi doğrultusunda, zeytinyağı dışında diğer tarım ürünlerinin ihracını yasaklamıştır. Çünkü Atina'da zeytinyağı üretimi çok fazlaydı ve bu fazlalığın iç piyasada tutulması gereksizdi; ayrıca diğer ihraç mallarının Attika dışında, Attika'da olduğundan daha yüksek fiyatla satılmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştı.

3) Atina dışında yaşayan yetenekli ustalar ve zanaatkârların Atina'da yerleşmeleri için özendirici önlemler alındı; böylece ticaret ve rekabetin canlandırılması hedefleniyordu.

Toplum düzeni:

Solon, aynı zamanda anayasada da yeni bir düzenleme yaparak yurttaşları soyluluk değil, fakat servetlerine göre dört sınıfa ayırmıştır. Servet ölçüsü olarak yılda kaç kile / ölçek (*medimnos*) buğdaya (ya da aynı değerde başka ürün veya para) sahip oldukları esas alınacaktı. 1 *medimnos*, 38 kilogram veya 50 litre demekti. Bir kişi normal olarak yılda sekiz *medimnoi* buğday tüketirdi; karı-koca ve üç çocuktan oluşan aile ise yılda yaklaşık 25 *medimnoi* buğday tüketirdi. Yurttaşların siyasal ve askeri alanda mevki sahibi olmaları ile vergi ödemelerinde bundan böyle ait oldukları sınıflar dikkate alınacaktı. Bu dört sınıf ve servetleri aşağıdadır:

1) *Pentakosiomedimnoi*: 500 *medimnoi* ve üstü

2) *Hippeis* (atlılar): 300-500 *medimnoi*

3) *Zeugitai* (küçük çiftçiler): 200-300 *medimnoi*

4) *Thetes* (fakir köylüler, toprağa bağlı köleler ve işçiler): 200 *medimnoi* altı.

1. ve 2. sınıftaki yurttaşlar yüksek devlet memurluklarına (*arkhon*'luk) ve *Areopagos*'a (aristokratlar meclisi); 3. sınıf yurttaşlar ufak memurluklara ve Dörtyüzler Meclisi'ne (*Bule*); 4. sınıf yurttaşlar ise Halk Meclisi'ne *Ekklesia*) ve *Heliaia*'ya (bir tür halk mahkemesi) seçilebiliyorlardı. Askerlik hakkı yalnızca ilk üç sınıfa verilmişti; 4. sınıf askerlikten muaftı. *Thetes* askerlikten ve her türlü vergiden muaf tutulmuştu.

Bu yeni düzende dokuz *arkhon* görevlendirildi. *Arkhon*'luğa seçilme *pentakosiomedimnoi* sınıfından herkese açıktı (belki *hippeis* sınıfına da). Eski *arkhon*'lar hâlâ *Areopagos* Meclisi'ne doğrudan girebiliyordu. Fakat Meclis yavaş yavaş aristokratik kompozisyonunu kaybediyordu; Solon da bunu istiyordu zaten.

Solon'un Eski Yunan siyasal yaşamına kazandırdığı kurumlar şunlardır:

1) Halk Meclisi (*Ekklesia*)

2) Soylular-Aristokratlar Meclisi (*Areopagos*)

3) Dörtyüzler Meclisi (*Bule*)

4) Halk Mahkemesi (*Heliaia*)

Bu kurumlar içinde bir reform niteliği taşıyanı, 400 üyeden oluşan *Bule*'nin oluşturulmasıydı. Her kabileden 100 üye alınmıştı. Bu meclisin üyelerinin nasıl seçildiğini bilmiyoruz; fakat üstteki üç sınıf temsilcilerinden oluştuğu söylenebilir. Danışma Meclisi niteliğindeki *Bule*'nin görevi mecliste görüşülecek gündemi hazırlamaktı. Bu nedenle *Bule*'nin, önceki *Areopagos* Meclisi'nin yerini aldığını söyleyebiliriz. *Areopagos* Meclisi artık eski gücünü ve etkinliğini yitirmişti.

Solon, yargı yönetiminde de tamamiyle radikal bir reform yaptı. Yeni bir mahkeme (*heliaia*) sistemi kurdu; mahkemede jüri olmak dört sınıfa da açıktı. Her yurttaş, *arkhon*'lardan birinin kararını bu mahkemeye götürebilirdi. Yeni mahkemeler *arkhon*'ların yasal işlevlerinin yerini almadı; fakat onların güçlerinin denetlenmesine imkan veriyordu. Olasılıkla meclisin bir parçası gibi çalışıyordu; hatta tüm meclis bir mahkeme olarak da toplanabiliyordu.

Solon'un ünü her yere yayıldı; hatta daha sonra "Yedi Bilgeler"den biri olarak da saygı gördü. Yapmadığı şeyler bile ona atfedildi. Fakat Solon'un reformları toplumu ve dolayısıyla kent-devletini ileriye götürecek nitelikte olmasına karşın, çok geçmeden demokratikleşme sürecinde yeni sorunlar ortaya çıkmış ve düzenlemelerin uygulanmasında aksaklıklar başgöstermiştir. Borçlar, Solon'un kanunuyla kaldırılsa da birçok çiftçi yeterli sermayeye sahip olmadığı ve borç almak zorunda kaldığı için çok geçmeden kendisini tekrar borç batağında buldu. Köle olmasalar da borçlandıkları zenginlere bağımlıydılar. Solon'un reformlarıyla Atina toplumundaki yaraya bir anlamda neşter vurulmuş ama ameliyat henüz başarıya ulaşmamış oldu.

Kleisthenes ve Atina'da demokrasinin kurulması

Solon'un reform niteliğindeki yasalarının üzerinden çok geçmeden üç yeni soylu grup ortaya çıktı: a) Alkmaeonidlerin liderlik ettiği "kıyıdakiler" (Attikanın güney-batı kıyısı) b) Boutadai ailesinin liderliğindeki "ovadakiler" (Atina ve kuzeydeki ova), c) Peisistratos'un liderlik ettiği "tepelerin ötesindekiler" (Attika'nın doğu kıyılarındaki bölge). Bu coğrafi ayrımda kabile organizasyonu temel alınmamıştı. Bu gruplardan birinin lideri olan Peisistratos M.Ö. 560-546 yılları arasında Atina'da üç kez tiranlığı ele geçirmişti. Tiranların ortadan kalkmasından sonra ise Atina'da demokratik rejimin kurulması daha kolay olmuştur. Nitekim birkaç yıl sonra, aristokratların ba-

şında bulunan Isagoras'a karşı verdiği mücadeleden galip çıkan Kleisthenes, Atina'nın başına geçmiştir. Kleisthenes ve üyesi bulunduğu Alkmaeonid sülalesi halkın, çiftçilerin ve zanaatkârların desteğiyle Atina'da iyi bir pozisyona gelmişlerdi.

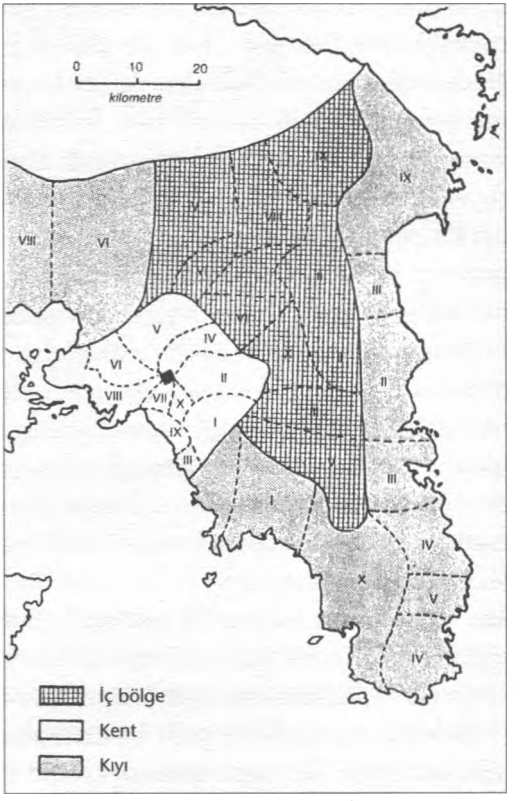
Kleisthenes'in anayasal reformları nasıl gerçekleştirdiği açık değildir. Herhangi bir resmi görevi olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat olasılıkla, Isagoras'ın ayrılmasından sonra anayasayı revize etmesi için özel bir görev verilmiş olabilir.

M.Ö. 508 yılında hazırlamış olduğu reformlarının özünde aristokratların ya da soyluların devlet yönetimindeki tekelini kırmak yatıyordu. Kleisthenes, yurttaşları coğrafi nitelikli on kabileye (*phyle / genos*, Lat. *tribus*) ayırmıştır. Bu on kabile, Atina'nın içinde yer aldığı Attika bölgesinin üç yönetim bölgesine ayrılması ile ortaya çıkıyordu:

1) Kent (*asty*) yani Atina
2) Kıyı (*paralia*)
3) İç bölge (*mesogeia*)

Burada dikkat edilecek nokta, bundan böyle Attika ile Atina ayrımının ortaya konulmasıdır. Oysa, Atina ve Attika Thukydides'e göre efsanevi kral Theseus zamanında (M.Ö. 13. yüzyılda) ama daha ziyade M.Ö. 8. yüzyılda tek bir kent-devleti (*polis*) olarak birleşmişti ve Kleisthenes'in reformuna kadar bu şekilde kabul edilmişti. Kleisthenes'in reformuyla Atina tekrar ayrı bir kent devleti olarak dizayn ediliyor, Attika'nın iç kesimi ve kıyılar ayrı birer bölge olarak kabul ediliyordu.

Her bölge de "üçte bir" (*trittys*) anlamına gelen on bölüme ayrıldı. Böylece 30 *trittys*, biri kentten, biri kıyıdan, biri de iç bölgeden olmak üzere (üçer

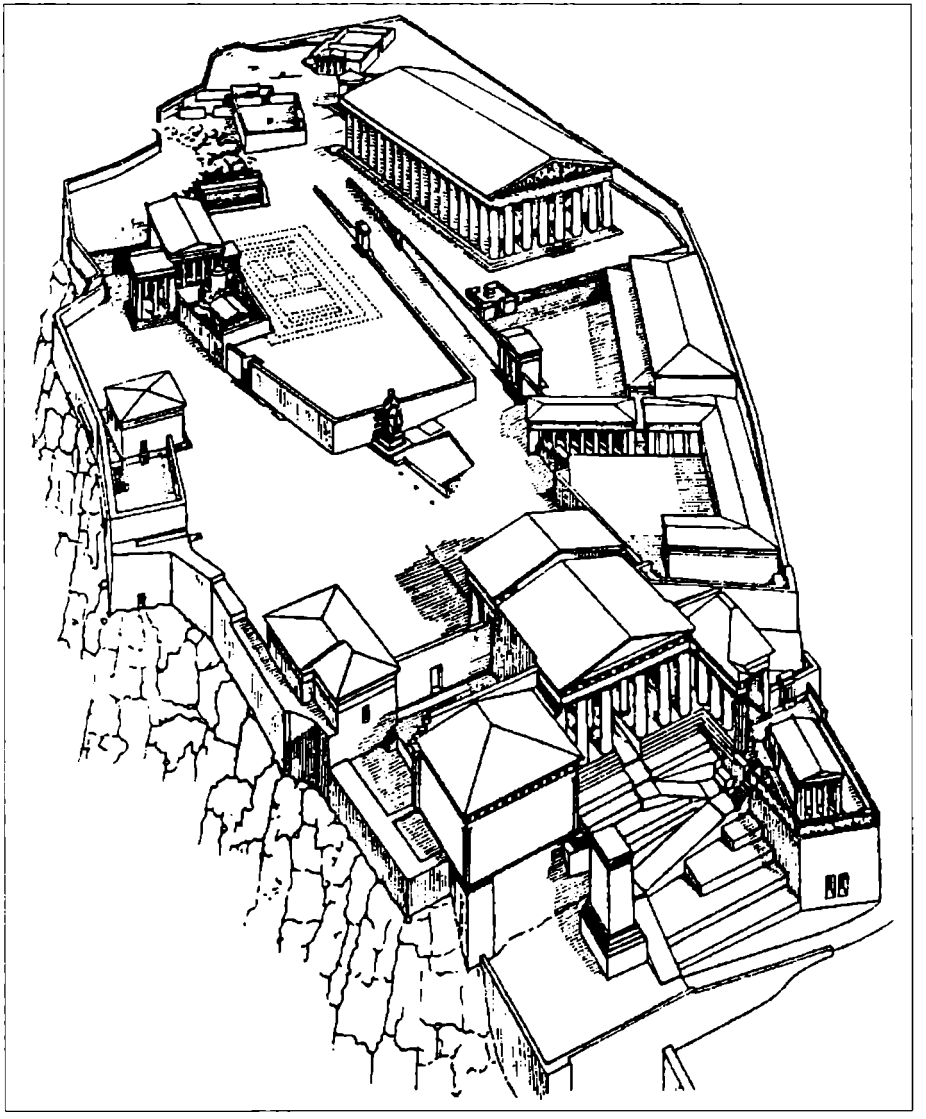

Resim 11. *Kleisthenes'in reformlarına göre Attika'nın idari bölünmesi: Kent, kıyı ve iç bölge.*

üçer) kur'a çekilmek suretiyle birleştirildi. Yani kentte 10 *trittys*, kıyıda 10 *trittys* ve iç bölgede 10 *trittys* oluşturulmuş ve sonunda 10 kabile (*phyle*) elde edilmiş oldu. Diğer bir deyişle, her bir *phyle*'de 30 *trittys*; her bir *trittys*'te de çok sayıda *demos* yer alıyordu. *Demos*'lar, tarımsal topraklara sahip yerleşim birimleriydi. Her *demos*, kendi arasında toplanıyordu. Bundan böyle yurttaşlar soyadı olarak, önceden olduğu gibi ait oldukları *phyle* / *genos*, klan ya da sülalenin değil, bulundukları *demos*'un adını alacaklardı. *Demos*'a kaydını yaptıranın bir anlamda yurttaşlığı onaylanmış oluyordu. Toplumun bu şekilde bölünmesinden amaçlanan, uğraşı alanları farklı olan grupların (kentte zanaatkârlar, tüccarlar; iç bölgede çiftçiler; kıyıda denizciler ve balıkçılar) bir araya getirilmesi ve Timokratik düzene son verilmesidir.

Solon zamanında kurulan *Bule*'nin (ya da Dörtyüzler Meclisi) üyeleri Kleisthenes zamanında 500 kişiye yükseltilmiştir. Bu yeni meclis, yeni demokrasinin kalbiydi; ancak politika üreten değil, üretilen politikanın yürütüldüğü yerdi. Politika üretilmesi, Halk Meclisi'nin işiydi. Yine de devletin işlemesini sağlayan *Bule* (500'ler Meclisi) idi; *Bule*'nin günümüzün hükümeti gibi çalıştığını söyleyebiliriz. Öncelikle Halk Meclisi'nin gündemini hazırlardı. Tavsiye niteliğinde veya tartışmak için tasarılar da (*probouleumata*) *Bule* üyeleri tarafından meclise getirilirdi. Kamu işlerinin, festivallerin, askeri harcamaların organizasyonu, finansmanıyla da *Bule* ilgilenirdi. *Bule*, 30 yaşın üstü 500 yurttaştan oluşuyordu ve 10 kabilenin her birinden 50 üyesi vardı (10 x 50 = 500). *Bule* üyeliği bir yıllık idi ve aynı kişi üst üste iki yıl *Bule*'ye üye olamazdı; fakat yaşam boyunca iki kez *Bule* üyesi olabilirdi. Solon zamanında olduğu gibi, Kleisthenes zamanında da *thet*'ler *Bule*'ye giremezdi. *Bule* üyeleri görev süresince askerlikten muaftılar. Resmi gösterilerde ve festivallerde protokol koltuklarına otururlardı; başlarına mersin ağacından çelenk takarlardı. *Bule* üyeleri dinsel bayramlar ve festival günleri hariç hergün *Buleuterion*'da toplanırlardı. Devlet işlerinde kesinti olmaması için her kabileden oluşan 50 *Bule* üyesi 36 günlük dönemler halinde sırayla daimi komite gibi çalışırdı. Bu daimi komite *Prytaneis* adını taşımakta olup bu komitenin 50 üyesi *buleuterion*'a bitişik yer alan *tholos* binasında toplanırdı ve orada yaşarlardı. *Prytaneis*, hergün kura ile bir başkan seçerdi ve o başkan 24 saat orada bulunurdu. O günün başkanı, o gün toplanan *Bule*'ye de başkanlık ederdi. Ve eğer o gün Halk Meclisi de toplanacaksa (ki ortalama olarak ayda 3 kez toplanırlardı) ona da başkanlık ederdi.

Ekklesia ise devletin politika üreten unsuruydu. Yasama ve yargı, *Ekklesia*'nın işiydi. 20 yaşın üstündeki tüm erkek yurttaşlara açık olan *Ekklesia*, üye sayısı kalabalık olduğu için uygun bir açık alanda toplanırdı (Atina'da Pnyks Tepesi).

Resim 12. *Atina Akropolisi çizim. Akropolis, kamu binalarının ve tapınakların yer aldığı kent-devletinin en yüksek kısmıydı ve etrafı surla çevriliydi.*

Yeni sistem, aristokratların egemenliğinden uzak, merkezi yönetimden kısmen bağımsız bir tür yerel yönetim biçimi olarak adlandırılabilir. Kleisthenes'in reformları ile oluşturulan Atina'nın sosyo-politik yapısı uzun süre bu şekilde korunmuştur.

Kleisthenes, ayrıca, demokratik sürecin tiranlarca bir kez daha kesintiye uğratılmaması için Halk Meclisi'ne bir yetki vererek, onun yılda bir kez

"Çanak Çömlek Mahkemesi" (*ostrakismos / ostrakophoria*) olarak çalışmasına olanak sağlamıştır. Böylece yurttaşlar, aralarında tiranlığa heveslenen kişilerin adlarını çanak çömlek parçaları (*ostrakon*'lar) üzerine yazarak o kişinin deşifre olmasını sağlıyorlardı. Eğer kuşkulu kişinin adı yeter çoğunluk olan 6.000 yurttaşın büyük çoğunluğu tarafından yazılmış ise, o kişi herhangi bir varlık ve onur kaybına uğramaksızın 10 yıl için kent dışına sürülüyor; başkaca bir ceza verilmiyordu. Atinalı devlet adamı ve komutanlardan Themistokles, Kimon ve Alkibiades de bu mahkeme kararı ile Atina dışına sürgüne gönderilmişti. Atina *agora*'sı ve Kerameikos kazılarında çok sayıda *ostrakon* (çoğ. *ostraka*) bulunmuştur.

YÖNETİM BİÇİMLERİ

Monarşi: Tek kişinin yönetimi (ör. kral). Genellikle babadan oğula geçen bir iktidar söz konusudur; yasal dayanağı vardır.

Tiranlık: Bir tiranın yönetimi. Yasal olmayan yoldan iktidara gelirler.

Aristokrasi: En iyilerin yönetimi. Genellikle soylu ailelere mensupturlar. Doğuştan soyluluk esastır.

Oligarşi: Bir grubun (azınlığın) yönetimi. Genellikle zengin olmalarına rağmen, doğuştan soyluluk esas değildir.

Timokrasi: Varlıklı kişilerin iktidarda önemli pozisyonlara gelebildiği yönetim sistemi.

Demokrasi: Demos'un, yani halkın egemenliği. Halk Meclisi'nin önemli bir rolü vardır. ■

Sikkenin icadı ve yayılımı

Tarih kitapları ilk sikkeleri basanların Lydialılar olduğunu yazmaktadır. Gerçekten de sikkenin icadını Lydialılar ile ilişkili görmek için elimizde yeterli kanıt vardır. Bu kanıtları iki grupta toplamak mümkündür: yazılı antik kaynaklar ve arkeolojik buluntular. Sikkenin icadı ile ilk bilgiyi, M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış ve "tarihin babası" olarak ün yapmış olan Halikarnassoslu (Bodrum) Herodotos'tan alıyoruz. Herodotos (I.94), ilk kez altın ve gümüş sikke basan ve kullananların Lydialılar olduğunu söylemektedir. Herodotos'un "altın" dediği, gerçekte elektron olmalıdır; çünkü ilk sikkeler elektrondan yapılmışlardır. Ayrıca M.S. 2. yüzyılda yaşamış olan Pollux da (*Onomastikon*, 9. 83) sikkeyi kimin icat etmiş olabileceği sorusuna yanıt ararken, Kolophonlu Ksenophanes'in sözlerini aktarır. Ksenophanes'in, sikkenin icadı ile ilgili olarak saydığı kişi ve halklar arasında Lydialıların da adı geçmektedir. Dolayısıyla, Herodotos'un M.Ö. 5. yüzyılda, Ksenophanes'in de M.Ö. 6. yüzyılda yaşadığı göz önüne alınırsa, verdikleri bilgileri göz ardı etmemek gerekir.

Batı Anadolu'da, özellikle Lydia Krallığı'nın egemen olduğu topraklarda

yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda ilkel formda elektron sikke ele geçmiştir. Bu sikkelerden önemli bir kısmının üzerinde Lydia Krallığı'nın arması olan aslan başı vardır. Fakat yine çok sayıdaki sikke üzerinde ise Lydia Krallığı ile ilişkili olmayan çeşitli tipler yer almaktadır. Bu sikkeleri olasılılıkla, kendi ticari faaliyetleri için tüccarlar basmışlardı.

Resim 13. Gümüş Lydia sikkesi. Ön yüz karşılıklı aslan ve boğanın ön kısımları, arka yüzde çukur.

Sikkenin neden icat edilmiş olduğu sorusuna yanıt vermek hem kolay hem de zordur. Bir görüşe göre sikke, savaş giderleri (askerlerin ücreti, silah yapımı vb.) veya kamu çalışanlarının ücretlerinin ödenmesi, kamu harcamaları (yol, köprü ve bina yapımı vb.) ve vergi toplanması gibi zorunlulukların ortaya çıkardığı bir ödeme aracı idi. Bir başka görüşe göre ise, sikkenin icadının en basit nedeni, günlük ihtiyaçlar için yapılan ödemelerde standart bir ödeme aracına gereksinim duyulması idi.

Sikkenin icadı her ne kadar Lydia Krallığı'na mal edilse de, ona kimlik ve kullanım alışkanlığı kazandıran; başka bir deyişle, model oluşturan Batı Anadolu'daki Ionia bölgesi kentleri olmuştur. Bu kentler ise Yunanistan'dan gelenlerce kolonize edilmişler ve bu yüzden de Yunan kültürünün etkisi altında gelişmişlerdi. Kısa süre içinde sikke basımı, Yunanistan'a, Ege ve Akdeniz'in geniş bir kesimine yayıldı. Bu nedenle Arkaik, Klasik ve Hellenistik çağlarda, Cebelitarık Boğazı'ndan kuzeybatı Hindistan'a kadar Akdeniz dünyasının çeşitli bölgelerinde basılan sikkeler 'Yunan sikkeleri' adı altında ele alınırlar. Sikkelerin üstündeki yazı esas olarak Eski Yunanca olmasına karşın, bazı kentlerin sikkelerinde kendi yerel dil ve alfabeleri ile yazılmış yazılara da rastlamak mümkündür. Fakat bu kadar çok sayıdaki sikke grubunun tümünü "Yunan sikkeleri" adı altında toplamak tam anlamıyla doğru olarak kabul edilemez; çünkü, bu denli geniş bir coğrafi alanda yaşayan toplumların kendine özgü kültürleri ve yaşam biçimleri vardı. Bastıkları sikkeler de, Yunan modeline göre olmasına karşın, her şeyden önce kendi sikkeleriydi ve bu yüzden de bazı farklılıklar göstermekteydiler. Fakat sikkelerin sınıflandırılması, katalogların hazırlanması ve alanı sınırlamak için Pers, Parth, Kartaca, Fenike gibi Yunan olmamakla birlikte, az ya da çok Yunan kültürü etkisinde kalan devletlerin sikkeleri de "Yunan sikkeleri" adı altında ele alınırlar. Anadolu'daki kentler de, sikke basımının başlangıcından itibaren Yu-

nan kültürünün etkisi altında bulunduklarından, bu kentlerin sikkeleri de Yunan modeline göre basılmışlardı ve bu adla anılırlar.

İlk sikkeler, daha önce de dediğimiz gibi, Lydialılar tarafından basılmışlardı. 1904-5 yıllarında Ephesos'taki Artemis Tapınağı'nda (Artemision) yapılan kazılarda çeşitli keramikler, fildişi heykelcikler ve mücevher parçacıklarıyla birlikte yaklaşık 93 adet ufak elektron (altın-gümüş alaşımı) sikke ele geçmişti. Bu sikkeler M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Bir kısmı Lydia Krallığı tarafından ve krallığın başkenti Sardeis'te basılmışlardı. Fakat birçok sikkenin atribüsyonu yapılamamıştır. Atribüsyonu mümkün olmayan sikkeler, basıldıkları ağırlık sistemlerine göre ayrıma tâbi tutulmuşlardır. İlk sikkelerin elektrondan basılma nedeni, Sardeis yakınındaki Tmolos Dağı'ndan (Bozdağ) doğan Paktolos Irmağı'nın (Sart Çayı) alüvyonlarında bu madenin doğal halde bulunmasıdır.

Sikkenin Lydialılar tarafından icat edilmesinden sonra, sikke basımı önce Ionia'ya ve giderek Anadolu'nun tüm batı kıyılarına ve oradan da Yunanistan'a geçmiş, İtalya'nın güneyindeki ve Sicilya'daki Yunan koloni kentlerine kadar yayılmıştır. M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısında Güney İtalya'da Sybaris, Metapontion, Kroton ve Kaulonia ilk gümüş sikkelerini basmışlardır. Gerek İtalya, gerekse Sicilya'da bu dönemde altın ve elektron sikke basılmamıştır. M.Ö. 6. yüzyıl ortalarında Batı Anadolu'daki elektron sikkelerin yerini gümüş sikkeler almıştır; ancak, bazı kentlerin elektron sikke basımını daha sonra da sürdürdüklerini görüyoruz. Buna karşılık, Batı Anadolu dışında elektron sikkenin hiç basılmamış olması dikkat çekicidir. M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda elektron sikke basan Batı Anadolu kentleri arasında Ephesos, Miletos, Phokaia, Erythrai, Klazomenai ile Khios ve Samos'u sayabiliriz.

M.Ö.6. yüzyıl ortalarından itibaren elektron sikkenin yerini gümüş sikkeler almaya başladığında Lydia Kralı Kroisos da daha önceki elektron sikke basımını bırakarak, hem altından hem gümüşten, yani iki ayrı metalden sikke bastırmıştır. Bu sikkelerin ön yüzlerinde karşılıklı duran aslan ve boğa protomları vardır; arka yüzlerde ise kare bir çukur yer alır. Bir görüşe göre "aslan" Lydia hanedanının, "boğa" da Phryg hanedanının simgesiydi. Diğer bir deyişle, Lydia Krallığı'nın Phrygia Krallığı'nı egemenlik altına almış olduğu anlatılmak isteniyordu. Kroisos çok zengin bir kraldı ve adı Doğu toplumlarında Karun olarak telaffuz ediliyordu. Günümüzde hâlâ kullanılagelen "Karun kadar zengin" deyimi de eski Lydia kralına yapılan bir atıftır. Krallığın başkenti Sardeis'te Kuzey Paktolos olarak adlandırılan kazı alanının kuzeybatı kesiminde M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına tarihlenen

arıtma atölyeleri ortaya çıkartıldı. Bu tarih, Kroisos'un egemenlik yıllarıyla uygunluk gösterir. Bu atölyelerde elektron ayrıştırılarak saf altın ve saf gümüş elde ediliyor, altının içinde bulunan bakır gibi adi metaller "kupelasyon" (bir tür fırınlama) yöntemiyle ayrıştırılıyordu. Rafineri alanında çok sayıda ocak çukuru (kupel) ve hava üflemede kullanılan pişmiş topraktan körük ağzı bulundu. Elektronda bulunan altın ve gümüşü birbirinden ayırmak için "sementasyon" (tavlama) yöntemi kullanılırdı. Sardeis altın atölyeleri yılda birkaç yüz kilo altının ayrıştırılıp sikke basımı için hazır hale getirilmesine imkân verecek kapasitedeydi. Yapılan son analizler, elektronun içindeki altın miktarının düşürülerek, gümüş ilavesiyle basılmış olduklarını ortaya koydu. Paktolos'un alüvyonlarından elde edilen elektrondaki gümüş miktarı yüzde 20-30, altın miktarı yüzde 70-80 olduğu halde, bu elektrondan basılan sikkelerde altın oranı yüzde 55, gümüş oranı yüzde 45'tir. Ayrıca bu sikkeler yüzde 1-2 oranında bakır da içerir; ancak bu kaydadeğer bir oran değildir. Buradan, Lydlerin (Lydialıların), doğal elektronun alaşımına müdahale ederek, içerdiği altın miktarını düşürdükleri, buna karşılık gümüş miktarını artırdıkları anlaşılır. Diğer bir deyişle, uzun yıllar doğal elektron ile basıldığı düşünülen ilk Lydia elektron sikkeleri, gerçekte yapay olarak hazırlanmış altın ve gümüş alaşımından basılmıştır. Fakat yine de bu durum onların elektron oldukları gerçeğini değiştirmez.

M.Ö. 546 yılında Lydia Krallığı'na son veren Persler, bir süre Lydia Krallığı'nın sikkelerini basmaya ve kullanmaya devam etmişlerdir. Daha sonra üzerinde Pers kralının betiminin yer aldığı kendi altın (*dareikos*) ve gümüş (*siglos*) sikkelerini basmışlardır.

Batı ve Güney Anadolu'da kurulan uygarlıklar

Eski Yunan tarihini ele alırken buraya kadar daha çok Yunanistan ve Batı Anadolu'daki Yunanlardan söz ettik. Akha (Miken) uygarlığının M.Ö. 1200-1150 yıllarında yıkılmasından sonra Ege dünyasının bir suskunluk dönemine girdiğini söylemiştik. Homeros'un destanlarında "Kahramanlar Çağı" olarak adlandırılan geçmişteki bu parlak dönem (Akha / Miken Dönemi) bundan böyle nostalji ile anılmaktaydı. Akha uygarlığının son bulduğu tarih ile Anadolu'nun Pers egemenliğine girdiği M.Ö. 6. yüzyıl arasındaki dönemde Batı ve Güney Anadolu'da bazı önemli yöresel uygarlıklar meydana gelmiştir. Demir Çağı'na damgasını vuran ve Ege dünyası ile kısmen ilişkili olan bu uygarlıklar, Lydia, Phrygia, Karia ve Lykia uygarlıklarıdır. Ege dünyasındaki siyasal, toplumsal ve kültürel gelişmeleri daha iyi anlayabilmek

için, Batı ve Güney Anadolu'daki bu uygarlıklardan da söz etmemiz yerinde olacaktır. Böylece, Ege kültür ve uygarlık tarihinin hemen hemen aynı zaman süreci içindeki komşu uygarlıklarını tanıma olanağı bulacağız.

Phrygia kabaca İçbatı Anadolu bölgesinde, yani, bugünkü Kütahya, Eskişehir, Afyon, Ankara illerinin kapladığı alanda yer alır. Biraz daha doğuda kalmasına rağmen esas olarak Lykaonia bölgesi sınırları içinde kalan Konya ve Niğde illeri de Phryg yayılımının en uzak köşeleri olarak düşünülebilir. Antik Çağ'da batısında, Mysia, Karia ve Lydia; doğusunda, Halys (Kızılırmak) ve Kappadokia; kuzeyinde Bithynia ve Paphlagonia; güneyinde ise Pisidia, Lykaonia ve kısmen Kilikia yer alıyordu. Herodotos ve Strabon'dan, Phryglerin kökeni, Anadolu'da yerleşmeleri ve kentleri hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Phrygia, biri "Küçük" diğeri "Büyük" olmak üzere iki bölgeden oluşuyordu. Küçük Phrygia, Eskişehir, Afyon ve Kütahya illerinin arasında kalan bölgedir. Bölgenin en tanınmış kentleri, Aizanoi (Çavdarhisar), Kotiaeion (Kütahya), Dorylaion (Eskişehir-Şarhöyük) ve Midaion'dur. Büyük Phrygia ise, Maiandros'un (Büyük Menderes) yukarı havzasından Halys'e (Kızılırmak) değin uzanan bölgedir. Söz konusu bölgenin en iyi tanınan kentleri de, Gordion (Yassıhöyük), Ankyra (Ankara), Kelainai (Dinar), Kolossai (Honaz) ve biraz uzakta kalmasına rağmen, Ikonion'dur (Konya).

Phrygler Anadolu'ya M.Ö. 11. yüzyılın ortalarında kuzeyden, Trakya ve boğazlar yoluyla girmişlerdir. Önce bir süre Marmara Denizi'nin güneyinde, Mysia bölgesinde oturmuşlar; daha sonra güneye, asıl bölgelerine inmişlerdir. Fakat Phryglerin güçlü bir krallık olarak siyaset sahnesinde görünmeleri ancak M.Ö. 8. yüzyıla rastlamaktadır. Phrygia Krallığı'nın kurucusu ve ilk kralı Gordios'tur. Daha sonra, "her tuttuğunun altın olması" ve "eşek kulaklarıyla" ünlü oğlu Midas tahta geçmiştir. Yunanistan'daki çeşitli merkezlerde ele geçen Phryg *fibula*'ları (çengelli iğneler) ve diğer eşyalar, Phryglerin Yunanistan ile olan ilişkilerini göstermesi açısından kayda değerdir.

Doğudan gelen Kimmer akınlarına dayanamayan Phryg Devleti M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında veya 7. yüzyılın başlarında bir tarihte yıkılmıştır. Bu acıya dayanamayan kral Midas, üzüntüsünden intihar etmiştir. Fakat, her ne kadar Phryg Devleti yıkılsa da, halk birkaç yüzyıl daha varlığını, gelenek-göreneklerini ve sanatını sürdürmüştür. Örneğin, Afyon ve Eskişehir yöresindeki Phryg anıtsal kaya mezarları, Geç Phryg Dönemi'nin (M.Ö. 575-300) eserleridir. Dağ ve tepelerdeki kayalıklara oyulmuş mezar anıtları arasında Midas'ın Şehri'ndeki "Midas Mezar Anıtı" en ünlüsüdür. Phryglerin dininde en önemli kült, Hititler ile Luvilerin Kubaba, Yunanlar'ın Kybe-

le dedikleri; Phrygçe adı ise Matar, Matar Areyastin veya Matar Kubileya gibi değişik formlarda karşımıza çıkan Ana Tanrıça (Doğa Tanrıçası) kültüdür. Diğer önemli tanrılar arasında Güneş Tanrısı Sabazios ile Ay Tanrısı Men vardır. Phryglerin en önemli tapınma merkezi, Eskişehir'in Sivrihisar ilçesi sınırları içindeki Ballıhisar / Balahisar mevkiinde bulunan Pessinus kült merkezi idi.

Phrygler, ürettiklerine rahatlıkla pazar bulabilecek kadar maden ve ağaç işçiliği ile dokumacılıkta ileri idiler.

Lydialılar gibi, Yunanlarla ilişki içinde olan Phryglerin alfabesi, Yunan alfabesine benziyordu. Gordion kazıları Phryg yazısının M.Ö. 700'lerden önce kullanıldığını göstermiştir. Bilinen erken dönem Phryg yazıtları, kayalara oyulmuş mimari cepheler, nişler, sunaklar ve adak eşyaları gibi dinsel nitelikli yer ve objelerde karşımıza çıkmaktadır. Asurluların Muşkili Mita dediği Phryg Kralı Midas da, tıpkı Lydia kralları gibi, Yunan dünyasının en ünlü kehanet merkezi olan Delphoi'a armağanlar yollamıştı. Hatta bir Aiol kenti olan Kyme kralının kızı Demodike ile evlenmişti. Bütün bunlar Phryglerin de batıdaki Yunanlarla olan ilişkilerini göstermektedir.

Lydia, esas olarak Yukarı Gediz (Hermos) ve Küçük Menderes (Kaystros) vadilerini kapsayan bölgedir. Kuzeyinde Mysia, güneyinde Karia, batısında Ionia, doğusunda ise Phrygia bölgeleri yer almaktaydı. Lydia'da üç kral hanedanı hüküm sürmüştür: Atyad'lar, Heraklid'ler (veya Tylonid'ler) ve Mermnad'lar. İlk iki sülale M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısında hüküm sürmüş olup bu dönem ve kralları hakkında fazla bilgimiz yoktur; fakat dilbilim çalışmaları sayesinde Lydialıların (Lydlerin) kökeninin Anadolu'nun Tunç Çağı'na kadar gittiği anlaşılmaktadır. Lydia'nın en iyi bilinen ve en güçlü olduğu dönem kabaca M.Ö. 700-550 yılları arasındaki Mermnad'lar Hanedanı dönemidir. Lydia adı da bu hanedanın ilk kralı olan Gyges'ten itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Gyges'in Yunanlarla ilişkisi hakkında Herodotos'tan bilgi almaktayız. Herodotos (I.14), Gyges'in, Miletos, Smyrna ve Kolophon'a karşı saldırgan bir politika izlediğini söylemektedir. Keza, Gyges (M.Ö. yak. 687-645), Lydia Krallığı tahtına geçmesi sırasında Delphoi kehanet ocağının da desteğini almış, karşılık olarak da Delphoi'a armağanlar göndermişti (Herodotos, I.13-14). Öte yandan, Gyges'in Mısır Firavunu I. Psammetikhos'a, Nil Deltası'ndaki ayaklanmayı bastırması için Karialı ve Ionialı birlikler gönderdiğini biliyoruz. Yunanlar'ın Mısır'daki Naukratis'te kurdukları pazar da bu firavun dönemine rastlamaktadır. Gyges'ten sonra sırasıyla Ardys, Sadyattes, Alyattes ve Kroisos tahta geçmişlerdir. He-

rodotos'dan (I.16) Alyattes'in de Smyrna ve Klazomenai'a saldırdığını öğreniyoruz. Fakat, kral Klazomenailılar'a yenilmiştir. Lydialıların doğudaki Medler'le Halys (Kızılırmak) yöresinde yaptıkları savaş da gene Alyattes döneminde olmuştur. Savaş sırasındaki güneş tutulmasının tarihini Miletoslu Thales doğru tahmin etmiştir: M.Ö. 28 Mayıs 585. Bu tarihten itibaren Lydia'nın doğu sınırını Halys (Kızılırmak) oluşturmuştur. Lydialılar'ın Yunanlar'la en fazla ilişki kurdukları dönem ise Kroisos (M.Ö. 560-547 / 6) dönemidir. O da Ionia kentlerine karşı saldırgan bir politika izlemiş; fakat adalarda oturanlarla iyi ilişkiler içine girmişti (Herodotos I.26-27).

Kimmer akınlarıyla zaman zaman sıkıntılı günler yaşayan Lydia Krallığı'na Persler, M.Ö. 546 yılında başkent Sardeis'i ele geçirerek son vermişlerdir. Böylece, son Lydia Kralı Kroisos'un Perslere yenilmesiyle, Anadolu, 200 yıl sürecek Pers egemenliğine girmiştir.

Lydia Krallığı'nın insanlık tarihine en büyük armağanı hiç kuşkusuz, sikkeyi icat etmiş olmalarıdır. Başkent Sardeis'in içinden geçen Paktolos Irmağı'nın (Sart Çayı) alüvyonlarında doğal halde bulunan altın-gümüş karışımı elektron madeninden (ve kısmen de alaşıma müdahale ederek) basılan ilk sikkelerin üzerinde Lydia Krallığı'nın arması olan aslan başı bulunuyordu. İlk Lydia Krallığı sikkeleri olasılıkla Alyattes döneminde basılmıştı; fakat sikke basımının daha iyi bir duruma gelmesi ve elektron yerine altın ve gümüşten (iki ayrı metalden) sikke basımı son kral Kroisos döneminde gerçekleşmiştir.

Keramik kapların özelliğinden, Lydialıların batıdaki komşuları Ionialılar ile çok öncelere giden bir ilişkisi olduğu saptanmıştır. Keza, Lydialıların Yunanlarla ticari ve kültürel ilişkilerinin yanı sıra dinsel ilişkileri de vardı. Lydia dininde en önemli kültler, Doğa Tanrıçası Artimu (Yunan Artemis'i), kökeni Luvilere uzanan tanrıça Kuvava (Kybele), tarım tanrıları Baki (Lydlerin Dionysos'u) ve Kore, Yağmur Tanrısı Leus (Lydlerin Zeus'u) ve mezarların koruyucusu Santas idi. Lydialılar'ın Yunan dinine saygı gösterdiğini ve önemsediğini, Lydia Kralı Alyattes'in Delphoi'daki Apollon kehanet ocağına armağanlar vermesinden de anlıyoruz (Herodotos, I. 25).

Hint-Avrupa kökenli bir dil yapısına sahip olan Lydialılar'ın dilinin (Lydce) çözülmesi yolunda son yıllarda yapılan çalışmalar sonucu önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Karia, Anadolu'nun güneybatı köşesinin taşıdığı bir addı. Bölgenin kuzeyinde Ionia, doğusunda Lykia ve Phrygia vardır; batı ve güneyi ise, Ege ve Akdeniz'in kesiştiği yerdir. M.Ö. 4. yüzyıla değin Karialılar yerel hü-

kümdarların yönetiminde yaşamışlar ve dillerini de korumuşlardı. Olasılıkla Hitit-Luvi kökenli olan yazıları okunabilmekte, fakat tam anlamıyla anlaşılamamaktadır. Kendilerini Anadolu'nun otokton halkı olarak kabul eden Karialılar, paralı asker olarak Ionia'da ve hatta Mısır'da bulunmuşlardı. Karia'nın en ünlü yerel hükümdarı, M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısında Persler adına, Karia Satrabı sıfatıyla hüküm sürmüş olan Hekatomnos oğlu Maussollos idi. Maussollos'un adı, Karia Satraplığı'nın merkezi konumuna getirdiği Halikarnassos'ta (Bodrum), karısı Artemisia tarafından ölümünden bir kaç yıl sonra, M.Ö. 350'de, inşa ettirilen ve sonradan "Dünyanın Yedi Harikası"ndan biri olarak ünlenen "Mausoleion" (anıtsal mezar) ile özdeşleşerek ölümsüzleşmiştir. Karialılar kadın yöneticileri de yadırgamıyorlardı. Nitekim, Artemisia ve Ada, kadın hükümdarlar olarak Karia'nın yönetiminde bulunmuşlardı.

Lykia, kabaca bugünkü Teke yarımadasına denk gelen, Anadolu'nun güneybatısında dağlık bir bölgedir. Lykialılar da, Lydialılar gibi, Anadolu'nun Luvice konuşan Tunç Çağı halklarındandı; Hitit metinlerinde geçen Lukka adı da, olasılıkla Lykia bölgesiyle ilişkilidir. Lykialılar, *Ilias* destanında (XVII.1.50) Troialıların müttefiki olarak geçmektedir. Pers egemenliği altında Lykia kentleri yerel hükümdarlar tarafından yönetiliyordu. Podalia ve Elmalı definelerinde, üzerlerinde Kuprlli, Zagaba, Mithrapata ve Perikla / Perikle gibi hanedan hükümdarlarının adlarının yer aldığı gümüş Lykia sikkeleri ele geçmiştir. Geç Hellenistik dönemde ise bir Lykia Birliği kurulduğunu görüyoruz. Demir Çağı'nın başlıca Lykia kentleri Ksanthos (Kınık), Pinara (Minare), Myra (Demre), Limyra / Zemuri (Finike-Turunçova Köyü), Phellos (Çukurbağ) ve Antiphellos (Kaş) idi.

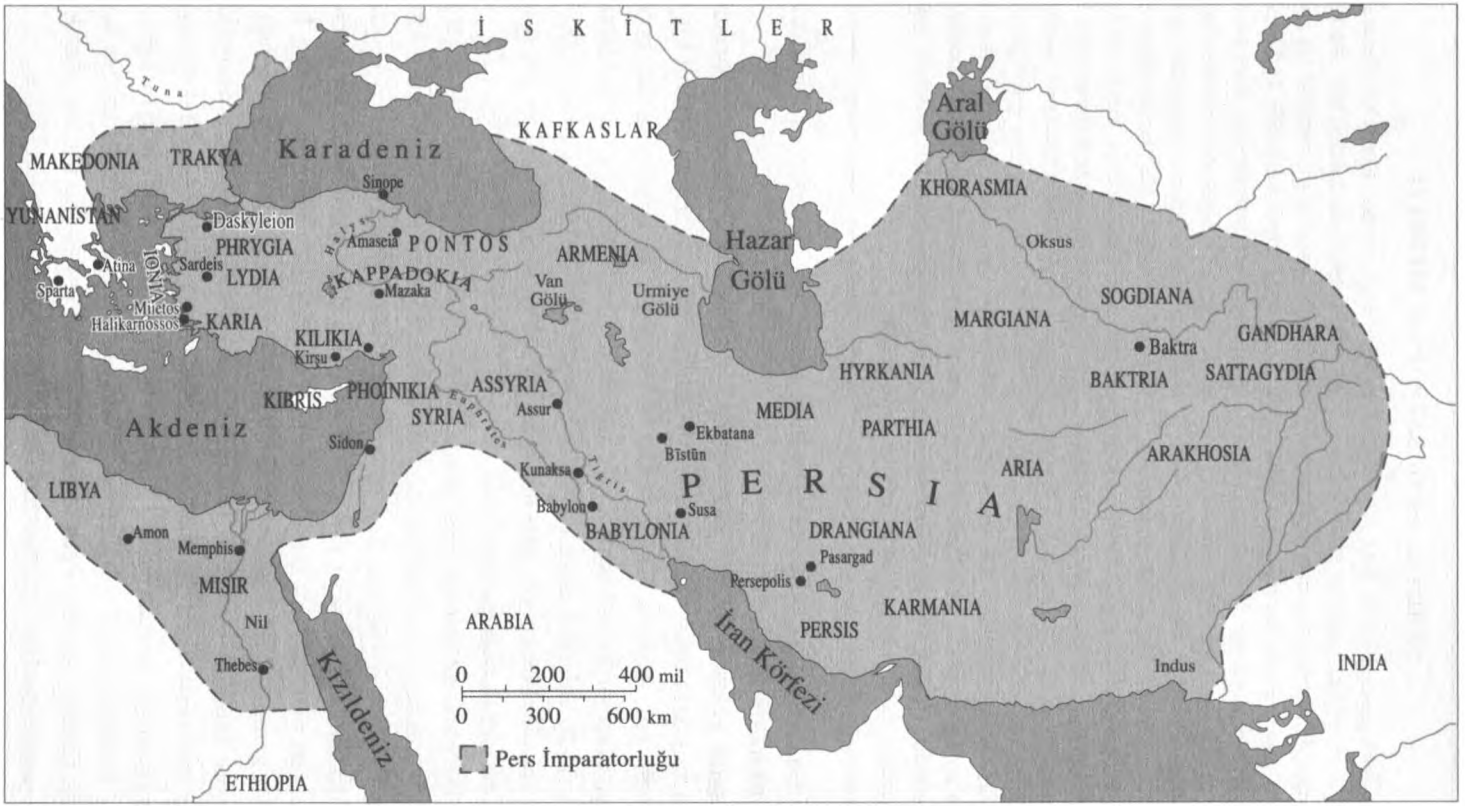
ALTINCI BÖLÜM

Pers - Yunan Savaşları

Persler

Aslında aynı kökene dayanan Medler ve Persler kabaca bugünkü İran Devleti'nin bulunduğu topraklarda yaşıyorlardı. M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren tarih sahnesinde görülmeye başlayan Perslerin ilk kralları hakkında, adları dışında, pek fazla bilgimiz yoktur. Ancak, "Büyük" lâkaplı Pers kralı Kyros (M.Ö. 559-529), hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız Med Devleti'ne son vererek, Pers Krallığı'nın M.Ö. 6. yüzyılda Önasya'nın en büyük gücü olmasını sağlamıştır. Bu nedenle Kyros ya da Pers dilinde Kuraş, Pers Devleti'nin kurucusu sayılmaktadır. Perslerin ortaya çıkışına kadar bölgedeki en büyük gücü, Asur İmparatorluğu oluşturuyordu. Perslerin, Akdeniz ve Ege'deki ticareti kontrol altında tutma arzularına batıdaki tek engel ise Lydia Krallığı idi. Pers Kralı Büyük Kyros, M.Ö. 546 yılında Lydia Kralı Kroisos'u yenilgiye uğratarak, krallığın başkenti Sardeis'i ele geçirmiştir. Böylece, Anadolu 200 yıl kadar sürecek olan Pers egemenliğine girmiştir.

Kyros, yönetimde kolaylık olsun diye Anadolu'yu satraplıklara (bir tür yerel yönetim sistemi) ayırmıştır. Kyros'un, Orta Asya'da İskitlere karşı yaptığı bir sefer sırasında ölümünden sonra, Pers tahtına oğlu Kambyses (M.Ö. 530-522) geçmiştir. Bu kral zamanında Mısır egemenlik altına alınmıştır. Ondan sonra tahta geçen "Büyük" lâkaplı I. Dareios (M.Ö. 522-486) satraplıkları yeniden organize etmiş ve yeni bir vergi sistemi (*nomos*) meydana getirmiştir. Oluşturulan satraplıklardan elde edilen vergiler devlet ha-

Harita 6. *Pers İmparatorluğu.*

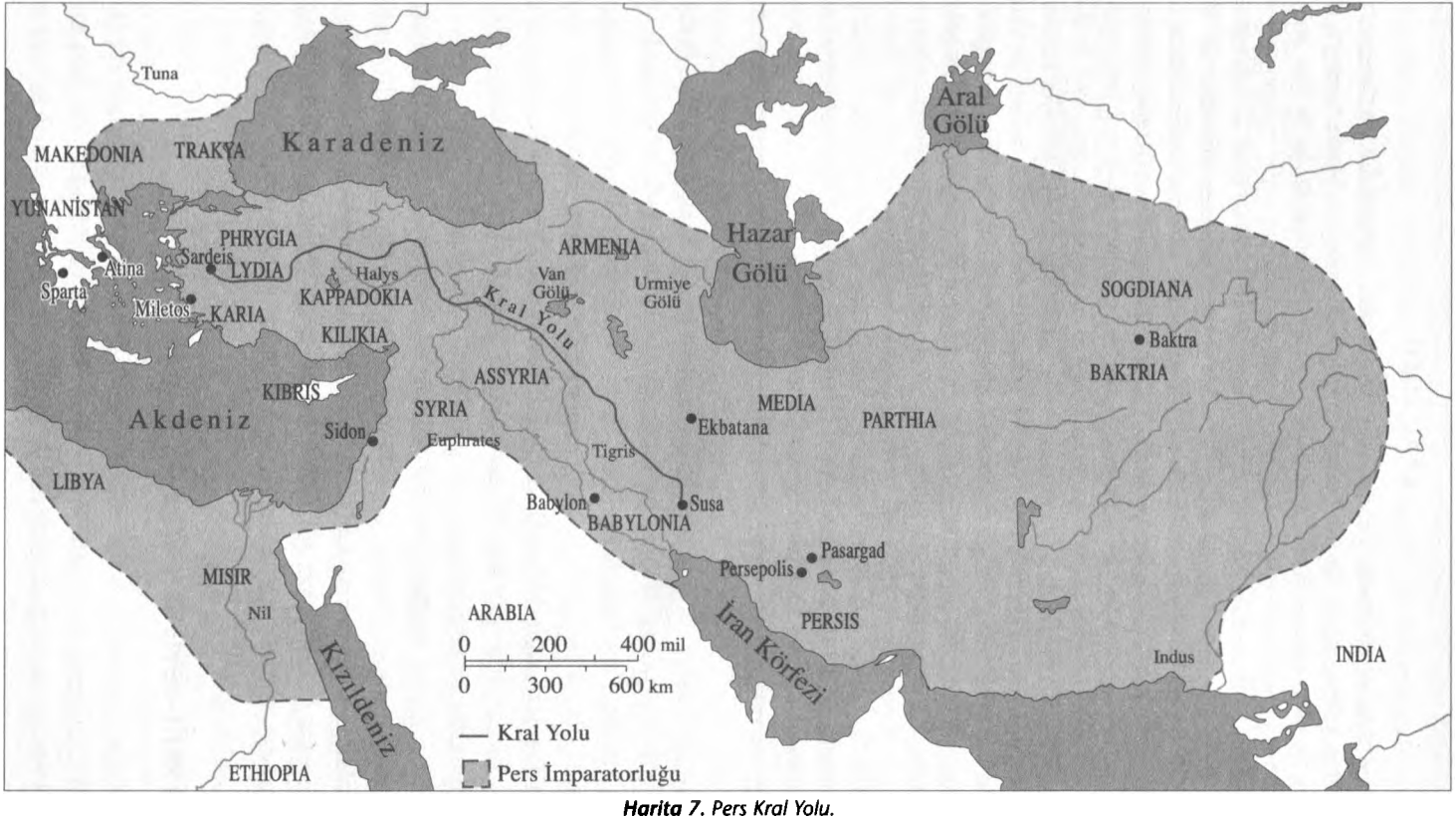
SARDEIS: PERS SATRAPLIK MERKEZİ

Pers kralı Kyros'un M.Ö. 547 / 546'da Lydia Krallığı'nın başkenti Sardeis'i ele geçirmesiyle, Sardeis bundan böyle Perslerin satraplık merkezlerinden biri oldu. M.Ö. 547'deki yıkım, Sardeis'teki aşağı kenti çevreleyen kerpiç sur duvarında ve yakınında gözlenen büyük yangın iziyle kanıtlanmaktadır. Pers idaresi hoşgörülüydü ve kültürel anlamda benimseyiciydi. Sardeis sitadeli bundan böyle satrabın ikametgâhı oldu. Sardeis'ten Susa'ya uzanan yol sistemi, Anadolu ile Yakın Doğu arasındaki iletişimde etkili bir araçtı. Lydçe konuşulmaya ve yazılmaya devam ediliyordu. Uşak-Güre tümülüslerinin gösterdiği gibi önceki Lyd gömü geleneği sürdürülüyordu. Kyros'un Pasargadai'daki yapılarıyla, Sardeis'teki sitadelin ve Piramit Mezar'ın mükemmel taş işçiliği arasındaki teknik benzerlik, Lydia esinlenmesini işaret etmektedir. Pers anıtsal mimarlığına, Lydialıların ve Ionların katkısı açık olmasına rağmen Doğu'dan gelen sanatsal ve kültürel akımlar bu dönemde de pek açık değildir; Pers, Yunan ve Anadolu özelliklerinin ortak kullanımı söz konusudur. Pers dönemi Sardeis'i savunma sistemi, mütevazı evleri ve güzel *paradeisos*'ları ile olağanüstü bir kentti. Yazılı kanıtlar Pers dönemi Sardeis'inin politik ve sosyo-ekonomik açıdan önemini işaret eder. ■

zinesinin önemli bir gelir kaynağını oluşturuyordu. Her satrap, hüküm sürdüğü toprakların âdeta kralıydı.

Persler, gelişkin bir yol şebekesi de kurmuşlardı. Ephesos ve Sardeis ile Susa arasındaki ünlü "Kral Yolu" nun Doğu-Batı ticaretinde önemli bir rolü vardı. Bu yol, Ankyra, Kappadokia, Yukarı Fırat ve Babylonia'dan geçerek Susa'ya ulaşıyordu. Yaklaşık 2.500 km'lik yol boyunca çeşitli konaklama tesisleri vardı. Yolculuk ancak üç ayda tamamlanabiliyordu. Perslerin iki başkenti Susa ile Persepolis, batı mallarının yoğun olarak girdiği ve pazar trafiğinin en yoğun olduğu kentlerdi.

I. Dareios, gemilerin yan yana dizilmesiyle oluşturulan bir köprü ile M.Ö. 513'te Bosporos'tan (İstanbul Boğazı) Avrupa kıtasına geçerek kuzeye doğru ilerlemeye başladı. Asıl hedefi Yunanistan'ı ele geçirmek olan kralın, İskit ülkesinin Avrupa'ya yakın olan batı bölgesine karşı böyle bir sefere girişmekten maksadı, bir yandan, Karadeniz'in kuzeyinden Sibirya'ya kadar uzanan geniş coğrafi alanda önemli bir güç oluşturan İskitlere gözdağı vermek; öte yandan, Yunanların Karadeniz ticaretini aksatarak ekonomilerine darbe vurmaktı. Bu sefer sırasında Karadeniz kıyılarından Makedonya sınırlarına değin uzanan yeni bir satraplık (Skudra-Trakya) oluşturuldu. Dareios, Daskyleion (Ergili) satrabı Megabazos'u bu yeni satraplığın başına getirdi. Otanes adlı bir Persi de onun yerine Daskyleion satrabı olarak atadı. Bu arada kardeşi Artaphernes de Sardeis satrabı oldu.

Harita 7. *Pers Kral Yolu.*

KRAL YOLU

Pers Kral Yolu, muhtemelen Asurlar zamanından kalma ulaşım ağı üzerine kurulmuş; Perslerin egemenlik alanlarını batıya doğru genişletmeleriyle, yol ağının Kızılırmak'ın batısındaki parçası (eğer varsa) daha da iyileştirilmiş olmalıdır. Elimizde kesin veriler bulunmamakla beraber, Kral Yolu'nun Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayacak şekilde ve yol üzerindeki mola yerlerinin belirlenerek yapımına Pers Kralı Kyros zamanında başlanmış olmalıdır. Daha sonra Dareios'un egemenliğinde, satraplıkların yeniden organize edildiği bir dönemde, yol tamamlanmış olmalıydı. Dareios'un başkenti konumundaki Susa bundan böyle 2500 km. uzunluğunda bir yol ile eski Lydia başkenti Sardeis'e bağlıydı. Yol Basra Körfezi yakınlarındaki Susa'dan başlayarak Malatya-Mazaka (Kayseri)-Ankara-Gordion şehirlerinden geçiyor, batıda Sardeis'e ulaşıyordu. İnsanların Doğu ile Batı arasındaki ulaşımlarının sağlanmasının yanı sıra esas olarak askeri ve ticari amaçla kullanılan yolun, Herodotos tarafından da "Kral Yolu" olarak anılması, olasılıkla iki büyük Pers kralının (Kyros ve Dareios) dönemlerindeki popülaritesinden / öneminden kaynaklanmaktadır; sadece Pers kralları nın kullandığı bir yol olmayıp kuşkusuz askeri, ticari ve ulaşım amacı da vardı. Herodotos (V. 52-53) yolun güzergâhı ve yol üzerindeki yerleşim yerleri ile kaleler ve ırmaklardan bahsederek, *parasang* olarak mesafelerini vermektedir. Herodotos, Sardeis ile Susa arasında uzanan yolun üç ay üç günde katedilebildiğini söylemektedir. ■

Aslında Persler ve Yunanlar birbirlerine o kadar uzak değildiler. Birbirlerinin kültürlerini ve siyasal-toplumsal yapılarını az çok biliyorlardı. Çok sayıda Yunan, Pers Büyük Kralı'nın ya da satraplarının hizmetinde çalışmıştı. Kendi ülkesi ile siyasi sorunları olan bazı Yunan politikacıların zaman zaman Perslere sığındıklarını da biliyoruz. Gerek Kyros'un Pasargadai'daki anıtsal mezarında, gerekse Persepolis'teki büyük saray kompleksinde Yunan mimarlar ve taşçı ustaları çalışmışlardı.

Persler, dinsel açıdan, Zerdüşt adlı bir düşünürün etkisinde kalmışlardı. Zerdüşt dininde en büyük tanrı Ahuramazda idi. Hint-Avrupa dil grubuna dahil olan Persler, her ne kadar çivi yazısını kullanmışlarsa da, en fazla kullanılan yazı Arâmi yazısı idi. Perslerin karıştığı savaşlar ve siyasal olaylardan bundan sonraki bölümde yeri geldikçe söz edeceğiz.

Ionia kent-devletlerinin ayaklanması

Pers Kralı I. Dareios'un (Büyük Dareios), M.Ö. 6. yüzyıl sonlarında (M.Ö. 513 / 512) yaptığı İskit seferinden sonra Trakya ve Karadeniz'in batı kıyılarının Pers egemenliğine girmesi ile boğazların kontrolu da Perslerin eline

geçtiğinden yukarıda söz etmiştik. Böylece, Yunanistan ve Batı Anadolu'daki kent-devletlerinin, özellikle, Karadeniz'de adeta bir deniz imparatorluğu kurmuş olan Miletos'un buradaki ticareti engellenmiş; Karadeniz'den Ege'ye akan buğday trafiğine sekte vurulmuş oldu. Ayrıca, Perslerin Batı Anadolu'da kurdukları satraplık, bu bölgedeki kentler için pek de hoş olmayan bir durumdu. Ionia bölgesindeki bu rahatsızlık bir şekilde dışa vurmaya başlayacaktı.

O sıralar Perslerin desteği ile Miletos'un başında tiran olarak bulunan Histiaios, kent dışına çıktığı bir sırada, yerine vekâleten damadı Aristagoras'ı bırakmıştı. Demokrasi yanlılarının Naksos adasında aristokratlara karşı başlattığı ayaklanmanın bastırılması için Miletos Tiranı Aristagoras, Sardeis Satrabı Artaphernes'i ikna etti. Ada ele geçirildiğinde Perslerin Kiklad Adaları'nda önemli bir üsse sahip olacakları düşüncesiyle M.Ö. 499 yılında Naksos adasına bir donanma gönderildi. Fakat düzenlenen sefer başarısız olunca, Aristagoras, faturanın kendisine çıkarılacağından korkarak Miletos'ta bağımsızlığını ilân etti ve halkı Perslere karşı ayaklandırdı. Bundan böyle tiran kisvesinden sıyrılarak, Batı Anadolu'daki demokratik rejimin savunuculuğuna soyundu. Ionia'daki Pers destekli diğer tiranlara da savaş açarak, bölge kentlerinin hatta Karialı ve Lykialı gibi yerli halkların da sempati ve desteğini kazandı. Böylece Ionia bölgesindeki bazı kentler Perslere karşı ayaklandılar (M.Ö. 499). Aynı yıl içinde Pers satrabının oturduğu Sardeis yakılıp yıkıldı. Atina ve Eretria'dan da yardım sağlayan Aristagoras önceleri başarılı olmuşsa da, yenileceğini anlayınca Trakya'ya kaçtı. Dareios, ayaklanmaya destek veren Atina'ya da öylesine öfkelenmiştir ki, masaya her oturuşunda hizmetçisine üç kez, "Efendimiz, Atinalıları unutmayınız" diye seslenmesini emrettiği söylenir (Herodotos, V.105). Sonunda Miletos Perslerce kuşatıldı. M.Ö. 494'te Lade açıklarında mevzilenmiş olan bir Ionia donanması Persler tarafından bozguna uğratıldı. Bir süre sonra da Miletos ele geçirildi ve ayaklanma bastırıldı. Miletos halkının bir kısmı sürüldü, bir kısmı öldürüldü. Diğer Batı Anadolu kent-devletleri vergilerini düzenli olarak ödemeleri koşuluyla cezalandırılmadı. Persler, bazı kentlerin demokratik yönetim isteğine olumlu yaklaştı. Bu arada Miletos Satrabı Aristagoras ise Trakya'ya kaçmayı başarmıştı; fakat bir süre sonra oradaki bir çarpışmada öldürüldü.

Yukarıda her ne kadar Ionia Ayaklanması'nın nedeni olarak Perslere karşı duyulan hoşnutsuzluk ve Miletos'un ticari çıkarları ön plana çıkartıldı ise de; bir görüşe göre, Pers yönetimi altındaki Miletos, daha önce olmadığı kadar refaha ulaşmıştı; dolayısıyla, ticari çıkarlar söz konusu olamazdı. Ayrıca Pers satrapları arasında husumet ve çıkar ilişkileri de vardı. Bütün

PERS HANEDANLARI:
AKHAIMENIDLER, PARTHLAR, SASANİLER

Akhaimenid (Akhaimenosoğulları) sülalesi adını Akhaimenes'ten alır ama hanedan esas olarak Büyük Kyros ile başlar. M.Ö. 6. yüzyılda Med Krallığı'na son vererek, İran çekirdek bölge olmak üzere onun egemen olduğu topraklarda hüküm sürdüler. Büyük İskender M.Ö. 330'da Akhaimenid hanedanının iktidarda olduğu Pers İmparatorluğu'nu yenerek Akhaimenid hanedanına son verdi. Yaklaşık birkaç kuşak sonra (M.Ö. 247'de), Seleukosların zayıflamasıyla aynı topraklarda daha çok Parthlar olarak bilinen ve adını Arsakes'ten alan Arsakidler hanedanı kuruldu. Bu hanedanın da yıkılmasından sonra aynı bölgede Ardaşir ile birlikte (M.S. 224) Sasani Devleti kurulmuştur. Sasaniler de, Halife Hazreti Ömer zamanında, İslamiyetin doğuşuyla güçlenen Müslüman Araplar tarafından yıkılmıştır.

Akhaimenidler (M.Ö. 6. yüzyıl-330)
Parthlar (M.Ö. 247-M.S. 224)
Sasaniler (M.S. 224-636) ■

bunlar, Ionia Ayaklanması'nın, Perslere karşı oluştuğu düşünülen "milliyetçi" duyguların bir tepkisi olmadığının göstergesidir. Bireysel çıkarlar daha ön plandaydı. Dolayısıyla, olayları yorumlarken geniş bir bakış açısı ile yaklaşmak her zaman için daha akılcıdır.

Pers-Yunan savaşları başlıyor: Marathon Savaşı

Ionia Ayaklanması'nın bastırılmasından iki yıl sonra, M.Ö. 492 yılında, Mardonios komutasındaki Pers ordusu Trakya'ya bir sefer yaparak, bölgedeki Pers egemenliğini güçlendirdi. Fakat Persler için potansiyel tehlike olan ve Ionia Ayaklanması'nı destekleyen Yunanistan hâlâ Pers egemenlik alanının dışında kalıyordu. Bu nedenle, M.Ö. 490 yılında Datis ve Artaphernes komutasındaki Pers donanması Ege Denizi'ni aşarak Yunanistan'a ayak bastı. Persler, Yunanlardan toprak ve su istediler; bu, "teslim olun" anlamına geliyordu. Yunanların çoğu teslim olmayı kabul etti; Eretrialılar ise karşı koydu. Fakat kısa sürede kentleri yakılıp yıkıldı, halkı köleleştirildi. Perslere, sürgündeki Atinalı Tiran Hippias rehberlik ediyordu. Pers ordusu Yunanistan'ın Attika bölgesinin doğu kıyısında ve Atina'nın 30 km kuzeydoğusundaki Marathon Körfezi'ne ulaştı; körfezin gerisinde Marathon Ovası bulunuyordu. Persler hem Atinalılara hadlerini bildirmek hem de Ionia Ayaklanması sırasında tahrip edilen Sardeis'in öcünü almak istiyorlardı. Fakat Miltiades komutasındaki Atinalılar, Persleri büyük bir yenilgiye uğrattılar. Herodotos (VI.113) Atinalıların zaferini şöyle anlatır:

"...Bu Marathon ovasında çarpışma uzun sürdü; safların merkezinde üstünlük barbarlardaydı; orayı Perslerin kendileri ve Saka'lar tutuyorlardı; bu noktada zafer barbarlardaydı, düşmanı geri atmışlardı ve içeriye doğru kovalamaya başlamışlardı. Ama iki kanatta zafer Atinalılarla Plataialılar'daydı. Düşmanı yenmişlerdi ve onu bozgun halinde kaçmaya bırakmışlar, iki kanat birleşerek, merkezi çökertmiş olan düşmana karşı savaşa girmişlerdi; ve zafer Atinalılar'da kaldı."

Atinalılar atlet Pheidippides'i Sparta'ya göndererek Spartalılardan yardım istemişlerdi. Spartalılar da, o sıra kutlamakta oldukları dinsel bir festivalin sona ermesini takiben Atina'ya yardım göndermeye söz vermişlerdi; fakat yardımı çok geç gönderdiler. Esas yardım 1.000 hoplit (*hoplites*) gönderen Plataia kentinden gelmişti. Marathon Körfezi'nin hemen gerisindeki ovada yapılan savaşta Atinalılar yalnızca 200 civarında kayıp verirken, Persler'in kaybı 6.000'den fazlaydı. Marathon zaferi, Yunanların barbarlara karşı kazandığı bir özgürlük simgesi niteliğini taşıyordu. Ancak Atinalılar da biliyorlardı ki, Marathon zaferi onlara sadece rahat bir nefes aldırmıştı; tehlike henüz geçmiş değildi.

Artemision ve Thermopylai Savaşları

Marathon zaferinden sonra politik nedenlerle iktidardan indirilen Miltiades'in yerine devletin başına geçen Themistokles'in (M.Ö. 515-450) çabasıyla, Atinalılar güçlü bir donanma meydana getirdiler. Sparta da, Perslere karşı Atina'nın yanında yer aldı. Fakat Persler Yunanistan'ın tamamını ele geçirmeden rahat edemeyeceklerini anladıklarından, bu kez, Marathon Savaşı'ndan on yıl sonra (M.Ö. 480 tarihinde) Kserkses komutasında Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Trakya'ya ulaştılar ve Makedonya üzerinden güneye inerek Tesalya sınırına dayandılar. Bunun üzerine, Atinalılar güneye çekilerek Thermopylai ve Artemision'da mevzilendiler. Perslerin yaklaşık 150.000 kişilik asker gücüne karşılık, Yunanlar 10.000 civarında bir orduya sahipti. Perslerin amacı Yunanları hem karadan hem denizden kuşatmaktı. Sparta kara ordusu ile Persleri durdurmaya çalışırken, Atinalılar donanmalarıyla onlara destek vereceklerdi. Fakat Atinalılar önceleri başarı kazandılarsa da fazla direnemediler ve Artemision'dan Korinthos kıstağına doğru geri çekildiler. Thermopylai geçidini tutan Spartalı komutan Leonidas da yenilgiye uğrayınca, Persler Orta Yunanistan'ı ele geçirip Atina'yı yakıp yıktılar.

Salamis Deniz Savaşı

Thermopylai bozgunundan sonra Atinalılar Korinthos Körfezi ve Salamis Adası'na çekildiler. Kserkses komutasındaki Pers donanması Yunan donanmasını izleyerek Salamis'e geldi. Bu sırada Pers ordusu da Atina'ya girerek *akropolis*'i yakıp yıktı. Yapılan savaşta Yunanlar Perslere karşı kesin bir zafer kazandılar. Kserkses Batı Anadolu'ya kaçtı. Pers komutanı Mardonios ise büyük bir ordu ile Tesalya'da (Thessalia) kaldı ve kışı orada geçirdi. Dolayısıyla, bir yıl içinde (M.Ö. 480) Artemision, Thermopylai ve Salamis gibi üç büyük mücadele meydana geldi ve son mücadeleden zaferle çıkan taraf Yunanlar oldu.

Plataia ve Mykale Savaşları

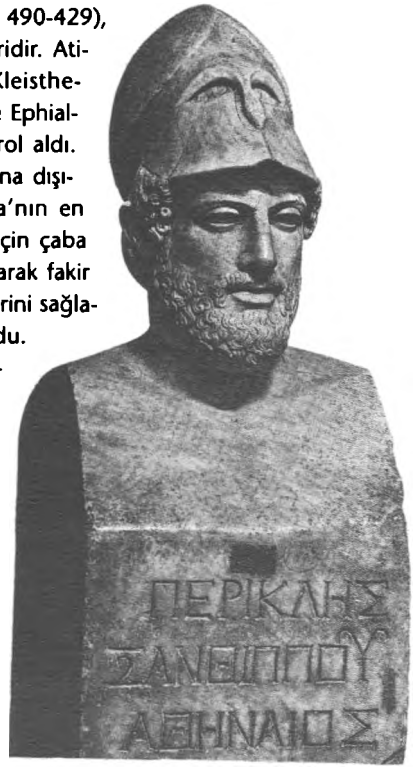
Perslerle Atinalılar arasındaki çarpışmalardan sonra Pers Kralı Kserkses Persia'ya (eski İran) dönmüş, Yunanlarla mücadele için Mardonios'u bölgede bırakmıştı. Mardonios M.Ö. 479'da güneye inerek Boiotia ve Attika'da Yunanlara zor anlar yaşattı. Fakat Spartalı komutan Pausanias'ın sevk ve yönetimindeki ordu, Plataia'da Persleri yenilgiye uğrattı; Mardonios öldürüldü. Aynı gün Sparta kralı Leotykhides emrindeki Yunan donanması Ephesos'un hemen güneyindeki Mykale (Samsun) burnu üzerinde karaya çıkarak orada mevzilenmiş olan Persleri püskürtüp gemilerini ateşe verdi. Böylece, Plataia ve Mykale savaşları sonunda Batı Anadolu Perslerden temizlendi (M.Ö. 479). Buradaki kentler, Ionia Ayaklanması'nda olduğu gibi, tekrar ayaklanarak Pers boyunduruğundan kurtuldular. Bundan böyle Yunanlar, savunan değil saldıran taraf olacaklar, savaş Yunanistan'dan Anadolu ve İran'a taşınacaktı.

Delos Deniz Birliği

Her ne kadar M.Ö. 490-479 arasındaki savaşlardan sonra Persler geriye püskürtülmüşlerse de, adalar ve Anadolu'daki kentler için Pers tehlikesi halen mevcut idi. Bu nedenle Yunanların bir birlik kurmaları kaçınılmazdı. Birliğin önderliği için en güçlü iki aday Sparta ve Atina idi. Gerçi Sparta bir Yunan Birliği (Peloponnesos Birliği) oluşturmuş durumda bulunuyorsa da, siyasal ve sosyal yapısı (iç yapısı) dolayısıyla, denizaşırı büyük seferlerin yükünü kaldırmaya elverişli değildi. Üstelik donanma deneyimi de Atina'nın yanında zayıf kalıyordu. Bu nedenle, Yunanların tek vücut olmaları-

PERIKLES

Pers Savaşları'nın sonlannda, siyaset sahnesinde yükselmeye başlayan Atinalı devlet adamı Perikles (M.Ö. 490-429), Yunan tarihinin en önemli simalarından biridir. Atina'da gerçekleştirdiği reformlar ile ünlü Kleisthenes'in yeğeni olan Perikles, M.Ö. 462 / 1'de Ephialtes ile birlikte *Areopagos*'un devrilmesinde rol aldı. Ephialtes'in ölümünden ve Kimon'un da Atina dışına sürgüne gönderilmesinden sonra Atina'nın en güçlü kişisi oldu. Demokrasiyi yerleştirmek için çaba harcadı. Bir tür koloni olan *klerukhia*'lar kurarak fakir yurttaşlann oralarda rahat bir yaşam sürmelerini sağladı. Atina'da bayındırlık faaliyetlerinde bulundu. Uzun yıllar *strategos* ve *polemarkhos* (başkomutan) seçildi. Atina'nın parasının değerini yükseltmek, onu tıpkı bugünün doları gibi Ege dünyasının yegâne parası yapmak için, Delos Birliği üyelerinden Atina'nın parasını kullanmalarını isteyen bir kararname çıkardı. Spartalılarla yapılan Peloponnesos Savaşı'nın ilk yıllarında, pasif bir savaş stratejisi izleyerek Atinalıların surların gerisine ve Peiraeus limanına sığınıp Spartalılarla mümkün olduğunca karşı karşıya gelmemesine özen gösterdi. Perikles, Atina'da baş gösteren ve halkın önemli bir kısmının kırılmasına neden olan veba salgını sırasında, M.Ö. 429'da öldü. ■

Resim 14. Perikles.

nı sağlayan birlik (*symmakhia*), Atina'nın bir deniz imparatorluğu kurma düşüncesinin de temelini oluşturdu. M.Ö. 478 / 477 tarihinde, Pers tehlikesini ortadan kaldırmak ve onların Yunanistan'da yaptıkları tahribatın öcünü almak için Atina tarafından kurulan Birliğin merkezi Delos Adası idi. Sayıları giderek artan ve bir süre sonra 300'ü bulan üye müttefik kentler, birliğin hazinesinde toplanmak üzere, ekonomik güçlerine göre belirli bir yıllık katkıda (esas olarak para, fakat gemi ya da asker gibi başka katkılar da olabiliyordu) bulunuyorlardı. Hazine, Atinalı 10 görevlinin (*hellenotamiai*) denetimindeydi. Birlik hazinesi daha sonra (M.Ö. 454'te) Delos'tan Atina'ya getirilmişti. Atinalılar bundan böyle hazinenin daha iyi korunacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle Delos Birliği veya "Delos Konfederasyonu" aynı za-

ESKİ YUNAN TANRI VE TANRIÇALARI

Eski Yunan dini çok tanrılı (*polytheist*) bir dindir. Yunanlar tanrılan insan biçiminde (*anthropomorphik*) düşünmüşler ve onları o şekilde betimlemişlerdir. Toplumun diğer üyeleri gibi tanrılar da çeşitli olaylara karışmakta, savaş gibi bazı olağanüstü olaylarda belirleyici rol oynamaktadır. Tanrıların insanlardan tek farkı ölümsüz olmaları ve kutsal besinleri olan "ambrosia" ve "nektar" ile beslenmeleridir. Asıl mekânları ise (bir görüşe göre Yunanistan'da olan) Olympos Dağı'dır. Olympos tanrılarından önce Titan adı verilen yaratıkların egemenliği vardı. Kronos ve Rhea adlı Titanlardan doğan Zeus, Titanların egemenliğine son vererek, Olympos tanrılarının egemenliğini kurdu. Aşağıda belli başlı tanrı ve tanrıçalar, sanatta (vazo resimlerinde, sikkelerde, kabartmalarda vb.) betimlendikleri şekilde kısaca tanıtılacaktır:

Zeus, tanrıların tanrısı, tanrıların babasıdır. Gökyüzüne hükmettiğinden aynı zamanda şimşek ve gök gürültüsünün tanrısıdır. Beraberinde kutsal kuşu kartal ile betimlenir. Elinde asa ve şimşek demeti tutar. Karısı ve kız kardeşi Hera, kadına ilişkin tüm özellikleri taşır. Zeus'un karısı olduğundan, bir anlamda, tanrıların kraliçesidir. Zeus'un kardeşi deniz (ve aynı zamanda deprem) tanrısı Poseidon, genellikle yunus ve *tridens* (trident, ucu üç çatallı mızrak) tutarken betimlenir. Aphrodite, aşk ve güzellik tanrıçasıdır. Daha çok çıplak veya yarı çıplak betimlenen tanrıça, bazen Eros ile birlikte görülür. Ara sıra elinde elma tutar. *Odysseia*'da anlatılan efsanelerinden birinde, Aphrodite'nin kocası demirci tanrı Hephaistos, karısının kendisini savaş tanrısı Ares ile aldattığını öğrenince, yatağın altına bir tuzak hazırlar. Bu tuzaktan habersiz olan Aphrodite ve Ares sevişirlerken tuzağın içinde mahsur kalırlar. Bu olay, tanrılar arasında alay konusu olur. Zeus ve Hera'nın oğlu olan demirci tanrı Hephaistos, genellikle dizinde kalkan döverken betimlenir; başında konik bir baş-

manda 'Attika-Delos Deniz Birliği' olarak da bilinir. Fakat her üç isim de modern bir yakıştırmadır. Vergi (*phoros*; Lat. *tributus*) ödeyen kentleri ve ödedikleri miktarı gösteren listeler Atina *akropolis*'inde mermer *stel*'ler üzerinde sergileniyordu. Bu listelerden parçalar günümüze ulaşmıştır.

Birliğin ilk işi Karadeniz ile olan ticaret yolunun açık tutulması için Trakya ve boğazları Perslerden temizlemek oldu; hatta Byzantion ele geçirildi. Müttefik kentler arasında en fazla prestij ve güç sahibi Atina olduğundan, bu kent diğerleri üstünde bir hegemonya kurmak isteyecek ve bu durum zamanla hoşnutsuzluk yaratmaya başlayacaktı. Nitekim öyle de olmuştur; Delos Birliği, giderek Atina İmparatorluğu'na dönüşmüştür. Öyle ki, birliğin kurulmasından yaklaşık yirmi beş yıl sonra, M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında, Atina, birlik içinde kendi para ve ağırlık sisteminin kullanılması için bir kararname yayımlayarak müttefiklerine gümüş sikke basımını yasaklamıştır. Böylece, Atina sikke üretimini tekelinde tutarak yalnızca kendi

lık vardır. Zeus'un kızı olan akıl ve zanaat tanrıçası Athena, aynı zamanda Atina kentinin de koruyucusu idi. Sanatta, kutsal kuşu baykuş ile betimlenir; miğferli, giyimli, mızrak ve kalkanlıdır. Göğsünün üzerinde, ayrıca, *aigis* adı verilen bir göğüslük taşır. Savaşta zor durumda kalanların yanında yer alır, onlara yol gösterir. Zeus ve Leto'nın oğlu olan Apollon, güneş ve ışık tanrısıdır. Aynı zamanda kehanet, müzik ve zanaat tanrısı; sürülerin ve çobanlann da koruyucusudur. Daha çok bir *kithara* (*lyra* =lir) ile betimlenen tanrı, bazen yay veya defne dalı tutarken de görülür. Zeus ile Hera'nın oğlu olan Ares, savaş tanrısıdır. Miğferli, zırhlı, mızrak ve kalkanlı tasvir edildiği gibi, bazen çıplak da betimlenmiştir. Artemis, Apollon'un kız kardeşidir. Ay ve av tanrıçası, aynı zamanda gençlerin koruyucusudur. Genellikle ok ve yay tutarken betimlenir; bazen yanında geyiği vardır. En ünlü tapınağı Ephesos'tadır. Asklepios, sağlık ve şifa tanrısıdır. Sakallı, olgun bir erkek olarak betimlenir. Elinde, üzerine yılan dolanmış bir asa tutar. Bazen yanında Telesphoros adlı çocukla betimlenir. Hermes, Zeus ile Maia'nın oğludur. Tanrılann habercisidir. Aynı zamanda, zanaatçıların, seyahat edenlerin, tüccarların ve hırsızlann koruyucusudur. En belirgin atribüsü ya da simgesi, *kerykeion* denen yılanlı asasıdır. Kanatlı sandaletler giyer. Güneş tanrısı Helios, başında güneş ışınlarını simgeleyen bir taç giyer. Bazen atlı arabasıyla gökyüzünde dolaşmaya çıkar. Demeter, bereket, tarım ve evlilik tanrıçasıdır. Asa ya da buğday başakları tutarken ve başı örtülü tasvir edilir. Şarap ve bağ bozumu tanrısı Dionysos, *kantharos, thyrsos* ve üzüm salkımı tutarken betimlenir. Bazen ayakları dibinde bir panter vardır. Başına asma yapraklarından bir taç giyer. Hades; Zeus ve Poseidon'un erkek kardeşidir. Yeraltı dünyasının ve aynı zamanda ölüler diyarının egemenidir. Bazen, üç başlı köpek Kerberos ile birlikte gösterilir. Sağlık tanrıçası Hygieia (hijyen sözcüğü onun adından gelir), Asklepios'un kızı veya karısıdır. Elinde tuttuğu *phiale*'den yılan beslerken betimlenir. ■

bastığı tetradrahmilerin dolaşımını zorunlu kılıyordu. Sparta ile Atina'nın aralarının açılmasında başlıca rolü oynayan Atina'nın hegemonya sevdası M.Ö. 431 yılında birliğin sona ermesine neden olmuştur. Perslere karşı omuz omuza mücadele veren Atina ve Sparta, bundan böyle karşı kutuplarda yer alacak ve birbirleriyle savaşacaklardır (Peloponnesos Savaşı).

Eurymedon Savaşı

Marathon zaferinde Yunanların başında bulunan Miltiades'in oğlu Kimon, Delos Deniz Birliği'nin Perslere karşı düzenlediği birçok operasyonu yönetti. Kimon, M.Ö. 468'de Anadolu'nun Akdeniz kıyılarına inerek, Eurymedon Irmağı'nın (Köprüsu) ağzında mevzilenmiş olan Pers donanmasını bozguna uğrattı. Anadolu'nun güney kıyıları Perslerden temizlendi. Bölgedeki bazı kentler bu başarıdan sonra Birlik içinde yer aldılar.

Yunanların Doğu Akdeniz seferi ve Kallias Barışı

Buğday açısından zengin bir ülke olan Mısır, öteden beri Atina'nın ilgisini çekiyordu. Bu nedenle, M.Ö. 459'da Atina donanması o sıralar Mısır'da patlak veren Pers karşıtı ayaklanmayı desteklemek üzere yola çıktı. Önceleri bazı küçük başarılar elde eden Yunanlar, Memphis yakınında büyük bir yenilgiye uğradılar (M.Ö. 454).

Yunanlar, Mısır yenilgisinin öcünü almak üzere M.Ö. 450'de Doğu Akdeniz'e iki ordu gönderdiler. Kimon komutasındaki donanma Kıbrıs'a giderken, bir ordu da Mısır'daki isyanı canlandırmak için Mısır'a gitti. Fakat Kimon'un hastalanarak ölmesi Yunanların savaş planını bozdu. Zor durumda kalan Atinalı devlet adamı Perikles, Perslerle barış yapmak zorunda kaldı. M.Ö. 449 yılında Kıbrıs ya da Susa'da yapılan görüşmelere Yunan tarafını temsilen, Atina'nın ileri gelen diplomatlarından ve aynı zamanda Olympia (Olimpiyat) Oyunları'nda üç kez araba yarışı kazanmış olan Kallias katıldı. Bu nedenle söz konusu barış "Kallias Barışı" olarak anılır. Bundan böyle, Anadolu'daki kentler Perslere karşı bağımsızlıklarını elde ettiler ve Ege Denizi Pers donanmasına kapandı. M.Ö. 490'da Marathon'da başlayan Pers-Yunan Savaşları, yaklaşık yarım yüzyıl sonra Kallias Barışı ile son bulmuş oldu. Atinalı devlet adamı Perikles, savaş ekonomisi nedeniyle zor durumdaki Atina'nın bundan böyle rahat nefes alabileceğini ve Perslerle yeniden başlayacak ticaret ilişkileri sayesinde de ekonominin canlanabileceğini düşünmüş olmalıydı.

YEDİNCİ BÖLÜM

Peloponnesos Savaşı

Savaşın nedeni

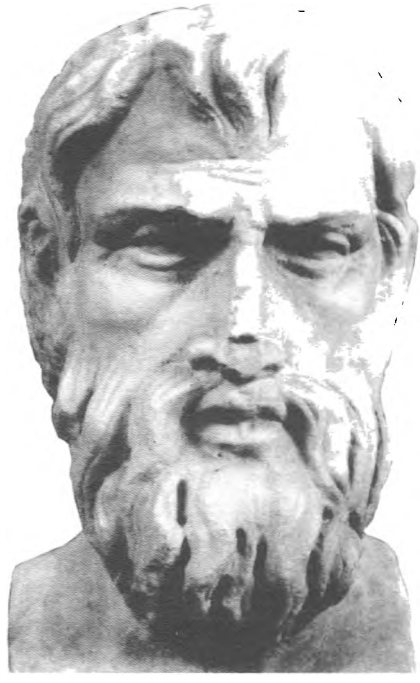
Atina ile Sparta arasında M.Ö. 431-404 yılları arasında, yirmi yedi yıl süren savaş, 'Peloponnesos Savaşı' olarak bilinir. Aslında Atina-Sparta çatışması bu savaşın çok öncesinde başlamıştı. Atina'nın Delos Birliği'nin en güçlü üyesi olarak tüm avantajları kendi lehine kullanması, Aigina, Korinthos ve Megara gibi önemli ticaret kentlerinin çıkarına dokunuyordu. Sparta da Yunan dünyasının önderliğinin Atina'nın elinde bulunmasından rahatsızlık duymaktaydı. Gerçekte Atina'nın güçlenip bir imparatorluk haline gelmesi, Delos Birliği'nin bir sonucu idi. Atina'nın diğer Yunan kentleri aleyhine güçlenmesi, bu kentlerin bağımsızlığı açısından ciddî bir tehlike oluşturuyordu. Atina, çıkarları doğrultusunda bir arada hareket eden Aigina ve Korinthos'u yenilgiye uğratmış (M.Ö. 456), Sparta ile de önce 5 yıllık (M.Ö. 451), sonra da otuz yıllık bir antlaşma (M.Ö. 445) imzalamıştı. Böylece Sparta, Atina İmparatorluğu'nu (Delos Birliği) kabullenmiş oluyordu. Fakat bu kabulleniş pek fazla uzun sürmedi ve sonunda beklenen savaş patlak verdi. Nasıl ki Perslerle Yunanların savaşını esas itibariyle Herodotos'tan öğreniyorsak; Peloponnesos Savaşı hakkında da en ayrıntılı bilgiyi, tarihçi Thukydides'in, özgün adı günümüze gelmemiş olan "Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı" adlı eserinden öğreniyoruz.

TRAGEDYA VE KOMEDYA

Edebiyatın önemli bir türünü oluşturan ve "keçi şarkısı" anlamına gelen tragedya'yı da (trajedi sözcüğü buradan gelir) M.Ö. 6. yüzyılda görüyoruz. Tragedya'nın Dionysos için yapılan şenliklerden doğduğu kabul edilmektedir. Önceleri tragedya'da teke postuyla *satyros* (satir) kılığına girmiş *khoro* şarkıcıları yer alıyordu. Fakat zamanla Dionysos ile ilgili unsurlar azalmıştır. En ünlü tragedya temsilcileri arasında Aiskhylos, Sophokles ve Euripides başta gelmektedir. Aiskhylos (M.Ö. 525-456) soylu bir aileye mensuptur; Pers Savaşları'na katılmıştır. Tragedya'ya ikinci oyuncuyu eklemiştir. En önemli eserleri arasında, *Hiketides* (Yalvarıcılar), *Persai* (Persler) ve *Agamemnon* gösterilebilir. Sophokles (M.Ö. yak. 496-406), bir silah imalatçısının oğluydu. Tragedya'ya üçüncü oyuncuyu eklemiştir. Yapıtlarından bazıları, *Aias, Antigone, Elektra, Kral Oidipus*'tur. Euripides (M.Ö. yak. 485-406), iyi eğitim görmüş biriydi. Erken sayılabilecek yaşta eserler vermeye başlamıştır. Tragedyalarında insan yaşamını en gerçekçi biçimiyle yansıtmıştır. Yapıtlarından bazıları, *Alkestis, Medeia, Hippolytos, Hekabe, Andromakhe* ve *Helene'dir.*

Tragedya'da giderek azalan Dionysos ile ilgili unsurlara yeniden yer açmak için, oyuna "satirik drama" eklenmiştir. M.Ö. 5. yüzyıla ilişkin satirik drama örnekleri günümüze kalmıştır. Satirik drama, tragedya ile komedya arasında bir türdür.

M.Ö. 6. yüzyılda ortaya çıkan önemli bir oyun türü de komedya'dır. Kökeni yine Dionysos şenliklerine dayanmaktadır. En ünlü komedya yazarları arasında başta, Aristophanes ve Menandros'u sayabiliriz. Aristophanes (M.Ö. yak. 450-yak. 385) Atinalı'dır. Yaklaşık kırk eserinden on biri günümüze ulaşmıştır. Yapıtlarından bazıları, *Nephelai* (Bulutlar), *Sphekes* (Yaban Arıları), *Eirene* (Barış), *Ornithes* (Kuşlar), *Batrakhoi* (Kurbağalar) ve *Lysistrata*'dır. Menandros (M.Ö. 342-292) da Atinalıdır. Zengin bir ailenin çocuğu olan Menandros, (Euripides gibi) erken sayılacak bir yaşta eser vermeye başlamıştır. Eserlerinden bazıları, *Epitrepontes* (Hakeme Başvuranlar), *Perikeiromene* (Kısa Saçlı Kız) ve *Samia* (Samoslu Kız)'dır. ■

Resim 15. *Aristophanes.*

Savaşın başlaması

Savaşın gerçek nedeni, yukarıda da değindiğimiz gibi, Atina'nın güçlenip Delos Birliği'ni bir imparatorluğa dönüştürmesiydi. Ekonomik çıkarlar da söz konusu olunca Atina ile Sparta arasındaki savaş için bir kıvılcım yeterliydi. Bu kıvılcım, Peloponnesos Birliği üyesi Korinthos ile kolonisi Korkyra (bugün Korfu) arasındaki çatışmaya Atina'nın karışması oldu. Atina, Korkyra'nın yardım talebine olumlu yanıt verdi ve onun yanında yer aldı. Daha sonra Atina, yine bir Korinthos kolonisi ve aynı zamanda Delos Deniz Birliği üyesi olan Potidaia'dan sur duvarlarını yıkmasını ve Korinthoslu magistratları kentten uzaklaştırmasını istedi. Bunun üzerine Korinthos, kolonisine yardım gönderdi. Atina da Potidaia'yı kuşattı. Korinthos, Potidaia'nın Delos Birliği'nden çıkmasına yardımcı oldu. Buna misilleme olarak Atina da, Sparta'nın başını çektiği Peloponnesos Birliği'nin üyelerinden Megara'ya ticari ambargo koydu. Sparta ise her harekette Atina'nın karşısında yer alıyordu; çünkü, Atina'nın saldırgan tutumuna mâruz kalan kentler, Sparta'nın önderlik ettiği Peloponnesos Birliği'nin üyeleriydi. Sonunda Sparta fiilen devreye girerek Atina ile görüşmelere başladı. Bir sonuç alınamayınca, M.Ö. 431'de Peloponnesos Savaşı başladı.

Arkhidamos Savaşı

Peloponnesos Savaşı'nın ilk on yılı (M.Ö. 431-421) "Arkhidamos Savaşı" olarak anılır. Sparta Kralı II. Arkhidamos, Peloponnesos Birliği üyelerinden oluşan bir ordu ile M.Ö. 431'de Attika'ya girerek, bir ay boyunca bölgeyi yağmaladı ve ülkesine geri döndü. Fakat Atinalılar bundan pek zarar görmediler; çünkü Perikles'in savaş stratejisine uygun olarak önceden Attika'yı boşaltmışlar, Atina surlarının gerisinde ve Peiraieus (Pire) limanında toplanmışlardı. Atina ile 9 km. uzaklıktaki limanı uzun bir sur duvarı ile birbirine bağlıydı. Bu sur Peloponnesoslular için önemli bir engeldi. M.Ö. 430'da Atina'da baş gösteren veba salgını halkın üçte birinin ölümüne neden oldu. Yine de Atinalılar M.Ö. 429'da Potidaia'yı ele geçirdiler ve Naupaktos açıklarında iki deniz çarpışmasından zaferle çıktılar. Fakat aynı yıl Atina'da başgösteren veba nedeniyle binlerce Atinalı öldü; vebaya yakalanan Perikles'in de ölümü kentte büyük üzüntü yarattı (M.Ö. 429). M.Ö. 426'da Atinalı Demosthenes, Amphilokhia'da Peloponnesosluları yendi ve bir yıl sonra da (M.Ö. 425) Pylos'u ele geçirdi. Sparta barış istemek zorunda kaldı; fakat Atinalılar Perikles'in yerine geçen Kleon'un anlamsız karşı

çıkışı ile Spartalıların önerisini geri çevirdiler.

Arkhidamos'un ölümünden sonra, Spartalı komutan Brasidas, M.Ö. 424 yılında Megara'yı ele geçirerek, Tesalya bölgesine girdi. Makedonya Kralı II. Perdikkas'ın desteğini sağlayarak Amphipolis'i ele geçirdi (M.Ö. 424). Bu arada Boiotia'yı egemenlik altında tutmak isteyen Atinalıların bölgeye gönderdiği ordu Delion'da bozguna uğradı. M.Ö. 423'te bir yıllık ateşkes ilân edildi. M.Ö. 422'de Kleon'un komutasında Tesalya'ya giren ordu Amphipolis'te Brasidas tarafından yenilgiye uğratıldı. Fakat bu çarpışmada hem Kleon, hem de Brasidas öldü. Amphipolis'teki çarpışmadan iki taraf da zararlı çıkmış oldu. Bundan böyle tek çıkar yol, barışa uzanan yoldu.

Nikias Barışı

Bu nedenle, M.Ö. 421 yılında Atinalı politikacı ve komutan Nikias'ın çabasıyla Atina ile Sparta arasında barış imzalandı. "Nikias Barışı" olarak adlandırılan ve 50 yıllık bir süreyi kapsayacak şekilde yapılan bu antlaşma ile Arkhidamos Savaşı son buldu. Bu barış Atina için bir zaferdi; çünkü Sparta, Atina'nın Delos Birliği'ndeki önderliğini tanıyordu. Fakat Nikias Barışı, Peloponnesos Savaşı'na değil, yalnızca bu savaşın bir dönemine son vermişti. Savaş çok geçmeden yeniden başlayacaktı. Nitekim, Atina M.Ö. 417'de tarafsız Melos Adası'nı kuşattı; halkının teslim olmasından sonra ise adada büyük bir katliam yaptı. Sparta herhangi bir müdahalede bulunmadı.

Sicilya seferi

Atinalı Alkibiades, Sicilya'nın ele geçirilmesiyle Atinalıların tekrar eski zafer günlerine dönebilecekleri konusunda Atinalıları ikna etti. Nikias bu düşünceye karşı çıksa da baskılar karşısında dayanamadı ve kabul etmek zorunda kaldı. Alkibiades, beraberinde Nikias ve Lamakhos olduğu halde büyük bir ordu ile Sicilya'ya hareket etti. Amacı Peloponnesos'un batı yolunu kapatmaktı. Fakat Sicilya'ya vardığında onu kötü bir sürpriz bekliyordu. Kendisine karşıt gruplar, Atina'daki *Herme* heykellerinin tahrip edilmesi ve Eleusis "misterlerine" (gizem dinlerine) küfür ettiği gerekçesiyle yargılanması için mahkemeye başvurmuşlardı. Mahkemeye hesap vermeye çağrılan Alkibiades kaçıp Sparta'ya sığındı ve Sicilya seferinin planını açıkladı. Perslerin Sardeis Satrabı Tissaphernes'e de danışmanlık yaptı. Bunun üzerine Gylippos komutasındaki Sparta ordusu hemen Sicilya'ya gitti. Bu arada Lamakhos da sefer sırasında öldürüldü. Atinalılar, Lamakhos'un ölümünden

sonra çaresiz kalan Nikias'ın yanına, Demosthenes komutasında bir destek gücü gönderdiler. Fakat M.Ö. 413 Ekim ayında Atinalılar büyük bir yenilgiye uğradı. Böylece, Sicilya seferi başarısızlıkla sonuçlandı. Sicilya bozgunundan birkaç ay önce ise Sparta, Attika'daki Dekeleia'yı ele geçirmişti.

Lysandros'un Notion zaferi

Artık Persler de, yaklaşık 35 yıl önce (M.Ö. 449) imzaladıkları Kallias Antlaşması'nı bozarak Atina'ya karşı Spartalıların yanında yer alıyorlardı. Peloponnesoslular, Perslerden maddi destek sağlayarak büyük bir donanma meydana getirdiler. Bu arada Alkibiades, Atina'da uygun bir politik zemin bularak Sparta'dan ayrılıp tekrar Atina'nın yanında yer almaya başladı. Ionia'ya gönderilen bir ordunun başına geçti ve bazı başarılar elde etti. M.Ö. 410'da Peloponnesos donanmasını Kyzikos'ta (Erdek) yenilgiye uğrattı. M.Ö. 407'de Atina'ya döndü. Fakat Spartalıların Perslerle yaptıkları dayanışma Atina'yı zor durumda bırakıyordu. Spartalıların başında Lysandros, Perslerin başında ise Kral II. Dareios bulunuyordu. Alkibiades'in donanmasının başında bulunmadığı bir sırada, Ionia'daki Notion'da demirlemiş olan Atina donanması Lysandros tarafından bozguna uğratıldı (M.Ö. 406). Yenilginin sorumlusu olarak görülen Alkibiades, Phrygia'da bulunan Pers Satrabı Pharnabazos'un yanına kaçtı; fakat Lysandros'un isteği üzerine orada öldürüldü (M.Ö. 404).

Arginussai Savaşı

Lysandros'un yerine göreve gelen Kallikratidas ise, Konon komutasındaki Atina filosunu Lesbos Adası (Midilli) açıklarında abluka altına almıştı. Bunun üzerine Atinalılar, 150 gemilik bir donanmayla bölgeye hareket ettiler. Kallikratidas, 50 kadar gemiyi abluka için bırakarak, 120 gemi ile Atina donanmasını karşılamaya gitti. Fakat Arginussai Adaları (Çandarlı yarımadasının güneybatısında) civarında Konon'a yenildi (M.Ö. 406). Yine de Atinalılar zaferin bedelini ağır ödediler; savaş sonrası kopan bir fırtınada Atinalılar çok kayıp verdi.

Aigospotamoi Savaşı

Bir yıl sonra tekrar göreve gelen Spartalı Lysandros, Perslerin maddi yardımı sayesinde oluşturduğu bir donanma ile Lampsakos'u (Lapseki) işgal et-

SOFİSTLER

Eski Yunan felsefesinin en önemli temsilcilerinden biri de sofistlerdir. Sofist (*sophistes)* sözcüğü ancak M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren gerçek anlamını kazanmıştır. Daha önce, akıllı kişi ya da herhangi bir konuda usta kişi anlamında kullanılıyordu. Gerçekte sofistler, felsefî bir okul mensup olmayıp bir meslek grubunu oluşturuyorlardı. Bu kişiler, para karşılığında bilgi satıyorlardı. Sofistler, günlük yaşamla ilgili bilgilere önem vermişler, dinsel ve mitolojik kaygılardan uzak, akılcı ve çağdaş bir görüş ortaya koymuşlardır. Sofistlere göre en önemli şey, insandı; her şey onun için vardı, ona göre düzenlenmeliydi. M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış en önemli sofistler arasında Protagoras (M.Ö. yak. 485-411) ve Gorgias'ı (M.Ö. yak. 483-376) sayabiliriz. Abderalı Protagoras'a göre "insan her şeyin ölçüsüdür". Dolaştığı yerlerde erdemi (*arete)* öğretmeyi amaçlamıştır. Tanrıların varlığı hakkında kuşku duyduğu için dinsizlikle suçlanmış ve Atina'dan sürgün edilmiştir. Protagoras'ın çağdaşı olan Leontinoilu (Sicilya'da) Gorgias, daha çok hitabet (*rhetorik*) dersleri vermiştir. M.Ö. 427'de Leontinoi'dan Atina'ya elçi olarak gelen Gorgias, en etkili (ikna edici) sofistlerden biridir. Ona göre "hiçbir şey mevcut değildir; eğer mevcut olan bir şey varsa da biz onu bilemeyiz". ■

ti. Bunun üzerine Hellespontos'a (Çanakkale Boğazı) gönderilen Atina donanması Aigospotamoi'da (Gelibolu Yarımadası'nın doğu kıyısında) yenilgiye uğradı (M.Ö. 405). Byzantion ve Kalkhedon, Sparta'nın eline geçti. Müttefikleri de Atina'nın karşısında yer almaya başladılar. Atina hem karadan hem denizden kuşatma altındaydı; üstelik kıtlık had safhadaydı. Sonunda Atina yenilgiyi kabul etti. Atina'ya kabul ettirilen antlaşmanın koşulları çok ağırdı (M.Ö. 404): Ele geçirdiği yerleri geri verecek, Peiraieus (Pire) limanını kente bağlayan uzun sur duvarı yıkılacak, donanmasını Sparta'ya teslim edecek ve Sparta'nın egemenliğini tanıyacaktı. Fakat yine de Atina içeride bağımsız bir kent-devleti olarak kalacaktı. Yirmi yedi yıllık savaşın sonunda "Atina İmparatorluğu" çökmüştü. Böylece, Yunan dünyasının önderliği Sparta'ya geçti. Fakat Sparta'nın bu sevinci, Perslerin tekrar Yunan dünyasının işlerine karışmasıyla uzun ömürlü olamadı.

Her ne kadar, Peloponnesos Savaşı sırasında Perslerle Spartalılar bir dayanışma içine girdilerse de, bir süre sonra Pers Satrabı Kyros'un Pers Büyük Kralı olan ağabeyi II. Artakserkses'e karşı yaptığı sefer başarısızlıkla sonuçlanınca, Kyros'un tarafını tutan kentler Persler tarafından cezalandırılacaklarını düşünerek, Spartalılardan yardım isteyecek ve böylece Sparta da Anadolu kentlerinin koruyuculuğunu üstlenerek Perslere savaş açacaktır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Peloponnesos Savaşı'ndan Sonra

Satrap Kyros'un başarısız ayaklanması

Buraya kadar, Yunanlarla Perslerin ve ikisi de Yunan halkının bir parçası olan Atinalılarla Spartalıların savaşlarını gördük. Fakat bu kez Perslerin kendi aralarındaki bir taht kavgası ile karşı karşıyayız. Gerçekte, burada ele aldığımız olay Perslerin kendi aralarındaki çatışmalarında ne ilk ne de sondur; ancak, Yunan tarihçi Ksenophon'un kaleme almış olduğu *Anabasis* gibi bir esere konu olması dolayısıyla Yunan tarihi içinde önemli bir yere sahiptir.

Peloponnesos Savaşı sona erdiğinde, Pers Kralı II. Dareios da ölmüş, yerine büyük oğlu II. Artakserkses geçmişti. Fakat Dareios'un karısı Parysatis gerçekte küçük oğlu Kyros'un kral olmasını istiyor; iki kardeş, Artakserkses ve Kyros, birbirlerinden hoşlanmıyordu. Kyros'un bir gün ağabeyi tarafından öldürüleceğinden endişe duyan Parysatis, Artakserkses'i kardeşini Batı Anadolu'ya satrap olarak göndermesi için ikna etti. Böylece Kyros uzakta, ama güven içinde olacaktı. Bu durum Artakserkses'in de işine geliyordu; çünkü, Kyros saray çevresinden ne kadar uzakta olursa, kendisi için o kadar az tehlikeli olacaktı. Fakat Batı Anadolu'da gücünü arttıran Kyros, ağabeyi II. Artakserkses'i tahttan indirmenin zamanı geldiğini düşünerek, Sardeis'te paralı askerlerden oluşan 10.000'i aşkın büyük bir ordu toplamaya başladı. Asker toplamada, dostluk kurduğu Yunan subayların da desteğini aldı. Ağabeyini kuşkulandırmamak ve kendi ordusunu tedirgin etmemek için, isyan eden Pisidialı kabileleri egemenlik altına almak amacıyla sefere çıktığını du-

SOKRATES

Eski Yunan felsefesinin en önemli isimlerinden olan Sokrates (M.Ö. 469-399), Sophroniskos ile Phainarete'nin oğlu idi. Potidaia, Amphipolis ve Delion'da savaşa katılmıştı. Sokrates'in yazılı eseri yoktur; düşüncelerini Ksenophon ve Platon'dan öğreniyoruz. Bilginin ancak araştırılarak elde edilebileceğini söylemiştir. "Hiçbir şey bilmediğimi biliyorum" sözü, onun düşüncesini çok iyi anlatır. Sokrates, diyalog içine girdiği kişiye önce çeşitli sorular sorarak onun gerçekte hiçbir şey bilmediğini ortaya koymaya çalışır (*eironeia* = Sokratik alay, ironi); sonra, sorduğu sorularla, karşısındakinin bilgisini ortaya çıkarır (*maieutike* = doğurtma). Sokrates M.Ö. 399'da gençleri kötü yola sevkettiği, yeni tanrıları empoze ederek dine karşı suç işlediği gerekçesiyle ölüm cezasına çarptırılmıştır. Halk Meclisi'nin, yargılanması gerektiğine ilişkin kararı uyarınca Sokrates mahkemeye verilmiş ve Halk Mahkemesi'nde (*Heliaia*) jüri üyelerinin aldığı karar gereği ölüm cezasına çarptırılmıştı. Bu da bize Halk Mahkemeleri'nin ne kadar demokratik (!) olduklarını, oylamada alınan kararların her zaman sağlıklı ve bilinçli olmadığını, birlikte hareket etme gibi toplum psikolojisinin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Eski Atina'da adi suçlara verilecek çeşitli cezalar bulunmaktaydı. Örneğin kırbaç, dağlama veya boyun, kol ve ayak bileklerinin demirle bağlanması daha ziyade kölelere verilen cezalardandı; yabancılara hapis cezası veriliyordu. Ama adam öldürme veya devlete / topluma karşı işlenen ağır suçların cezaları ölümdü. Zehirleyerek, taşlayarak, baş keserek, uçurumdan atarak öldürme bilinen örneklerdendir. Zincirlere bağlayarak açlıktan ölüme mahkûm etme de bilinmektedir. Sokrates'e idam şekline ilişkin kendisinin bir talebi olup olmadığı sorulduğunda, sürgüne gönderilmeyi isteyeceği sanılmıştı. Ama öyle olmadı; ölemle cezalandırılmasını istedi. Düşüncelerini özgürce ifade etmesi karşılığında ölüm cezasına çarptırılmasının kendisi için küçültücü değil aksine yüceltici bir uygulama olduğunu düşünüyordu. Önce, Atina'da agora yakınında bir hapiste tutuldu; sonra kendisine baldıran otundan yapılan bir zehir verilerek infazı gerçekleştirildi. Sokrates zehiri içip hücrede birkaç adım attı; ancak bacakları titremeye ve vücudunu taşımamaya başlayınca, yatağa uzandı; titreme bütün vücudunu sarmıştı. Bir süre sonra Sokrates gardiyanların gözleri önünde hayata gözlerini kapadı. ■

Resim 16. *Sokrates'in Ölümü. Sokrates kendisine verilen ve içinde baldıran otu zehirinin bulunduğu kaptan içmek üzere. Charles Alfonse Dufresnoy'un (1611-1668) yağlıboya tablosu. Galeria delgi Uffizi, Floransa.*

yurdu ve M.Ö. 401'de yola çıktı. Fakat durumun farkına varan Artakserkses'in yakın adamlarından Satrap Tissaphernes hemen Susa'ya giderek Artakserkses'i uyardı. Kyros, Kilikia üzerinden Babylon'un (Babil) kuzeyindeki Kunaksa'ya vardı. Artık ordusuna gerçek planını söylemiştir. Askerler şaşkındır; ama geri dönüş için de çok geçtir. İki ordu Kunaksa'da karşılaştı (M.Ö. 399). Kyros, ağabeyini yaraladı ama kendisi de öldü. Kyros'un öldüğünü duyan askerler, artık bir amaçları olamayacağını düşünerek geri çekildiler. Geriye çekilen 10.000 Yunan askerin başında, diğer birkaç komutanla birlikte, bütün bu olayların anlatıldığı *Anabasis* adlı eserin yazarı olan ünlü tarihçi Ksenophon da vardır. Ordu, Tigris (Dicle) kıyısını izleyerek kuzeye doğru ilerleyip Karadeniz kıyısına varır. Kimi zaman karadan, kimi zaman denizden yol alarak Trakya'ya gelirler ve burada Spartalı komutanların emrine girerler. Kyros'un bu başarısız seferi, sefere katılan Ksenophon'un *Anabasis* adlı eserine konu olmuştur. Söz konusu uzun dönüş yolculuğu günümüzde "Onbinlerin Dönüşü" olarak da bilinmektedir.

Korinthos Savaşı

Perslerin taht mücadelesi devam ederken Yunanistan'da da olaylar kendi seyrinde devam ediyordu. Peloponnesos Savaşı'nın yenilgisinin ve getirdiği ağır yükün altından kalkmaya çalışan Atina, Boiotia'nın da desteğini sağlamıştı. Fakat bundan rahatsız olan Sparta, onların üzerine bir ordu gönderdi. M.Ö. 395'te yapılan Haliartos Savaşı'nda Spartalılar yenilgiye uğradı; komutanları Lysandros öldü. Atina ve Boiotia'nın bu başarısı, Korinthos ve Argos'un da onların tarafında yer almalarını sağladı. Böylece, Atina, Korinthos, Boiotia ve Argos, Sparta'daki tiranlık iktidarına karşı dörtlü bir koalisyon oluşturdular. Boiotia'nın en güçlü kenti ise Thebai idi. Agesilaos komutasındaki Sparta ordusu, M.Ö. 394'te Koroneia'da yapılan savaşta koalisyon ordusunu yenilgiye uğrattı. Bundan bir süre önce de, Pers donanmasına komuta eden Atinalı Konon, Sparta donanmasını Knidos (Datça-Re-

Resim 17. *Savaşa uğurlanan bir Hoplit. Akhilleus ressamının resmettiği kırmızı figür tekniğinde bir vazo (stamnos) resminden çizim. M.Ö. 5. yüzyıl ortası.*

şadiye) açıklarında yenilgiye uğratmıştı. Spartalılar, Koroneia zaferinin tadını çıkaramadan, Knidos yenilgisinin haberini almışlardı. Knidos zaferinden sonra Konon Atina'ya dönmüş ve Atina ile Peiraieus (Pire) limanı arasındaki uzun sur duvarının inşasını tamamlatmıştı.

Atinalıların Perslerle arasının iyi olmadığı bir zamanda, bu kez Spartalı Komutan Antialkidas (Antalkidas) yeniden Perslere yakınlaşmaya başladı. Amacı, bir Sparta-Pers dayanışması ile Atina'yı barışa zorlamaktı. Nitekim, Hellespontos'u kapatarak Atina ve müttefiklerini barışa zorladı (M.Ö. 386). Kendi adından dolayı "Antialkidas Barışı" ya da Pers kralından dolayı "Kral Barışı" olarak anılan bu barış antlaşmasına göre, Anadolu'daki Yunanca konuşan ve Yunan kültürünün etkisi altında bulunan kentler Pers egemenliğine bırakılıyordu. Ksenophon (*Hellenika* V.I.31) kralın buyruğu niteliğindeki antlaşmanın koşullarını şöyle vermektedir:

MİTOLOJİDE KAHRAMANLAR

Tanrı ve tanrıçalar dışında, Eski Yunan dini ve mitolojisinde kahramanlar da önemli yer tutarlar. En ünlüleri Herakles, Theseus, Odysseus, Iason, Oidipus, Perseus ve Bellerophontes'tir. Zeus ile Alkmene'nin oğlu olan Herakles, güç, cesaret ve kahramanlığın simgesidir. Cinnet getirerek çocuklarını öldürmesinin cezası olarak kendisine verilen 12 görevi (Nemea Arslanı ve Lerna Ejderi'nin öldürülmesi, Kerberos'un Ölüler Ülkesi'nden kaçırılması vb.) başarı ile tamamlamıştır. Sopası ve arslan postu ile betimlenir. Theseus, Girit'teki Minotauros'u öldürerek, Atinalı gençlerin bu canavara yem olarak atılması (kurban edilmeleri) uygulamasına son vermiştir. Odysseus'un kahramanlıkları, Homeros'un *Odysseia* adlı destanında anlatılır. Odysseus'un Troia Savaşı'ndan sonra yurdu Ithaka'ya dönerken başına gelen felâketlere göğüs gerip onları atlatmasında, gücünün olduğu kadar akıl ve zekâsının da payı vardır. Iason, Argonautlar seferinin kahramanıdır. Argo gemisiyle çıktığı yolculuk ve ünlü "altın post"un Kolkhis'ten Yunanistan'a getirilmesi sırasında başından geçenler mitolojinin en acıklı öykülerindendir. Oidipus ise Yunan mitolojisinin en trajik kahramanıdır. Başına gelen felâketler, istemeyerek işlediği suçlar, Antik Çağ'da dramatik bir şekilde kulaktan kulağa aktarılmıştır. Thebai kentinin kralı olur ama, gelişen olumsuz olaylar sonucunda kör bir kahraman olarak yaşama veda eder. Zeus ile Danae'nin oğlu olan Perseus, baktıklarını taşa çeviren Gorgo kardeşlerden Medusa'nın kafasını keser; dönüşte de bir canavara kurban edilmek üzere kayaya bağlanmış olan prenses Andromeda'yı kurtarır. Bellerophontes, kanatlı at Pegasos'un yardımıyla, ağzı ateş saçan Khimaira'yı öldürmüş; böylece ün salmış ve adı âdeta Lykia bölgesiyle özdeşleşmiştir. Fakat Pegasos ile tanrıların yurdu Olympos Dağı'na çıkınca, Zeus tarafından aşağıya atılmıştır. Bugün Yanartaş-Çıralı'da bulunan ve topraktan çıkan doğal gazın yandığı yerde Khimaira'nın yaşadığına inanılmaktadır. ■

"Ve biraraya geldiklerinde, Tribazos onlara kralın buyruğunu gösterdi ve okumaya başladı: Kral Artakserkses, Asya'daki kentlerin, Klazomenai ile Kıbrıs gibi adalar dahil, kendisine ait olduklarını düşünmektedir. Ve küçük büyük diğer Yunan kentleri de bağımsız kalmalıdırlar; Lemnos, Imbros ve Skyros hariç. Bunlar eskiden olduğu gibi Atinalılara ait olacaklardır. İki taraftan hangisi bu barış koşullarını kabul etmez ise, ben, bu antlaşmayı tanıyanlar ile birlikte, hem karadan hem de denizden o tarafa savaş açacağım."

Böylece Sparta ile Atina arasında M.Ö. 395 yılında başlayan Korinthos Savaşı; Haliartos, Knidos ve Koroneia gibi üç önemli çarpışmadan sonra, Perslerin Sparta'ya destek vermesi ile M.Ö. 386 yılında son bulmuş oldu. Korinthos Savaşı, Spartalılara yalnızca prestij kazandırdı; savaşın asıl galibi ise kuşkusuz, Perslerdi.

İkinci Deniz Birliği

Atina, M.Ö. 378'de ikinci kez bir Deniz Birliği oluşturdu. Atina'nın yüz yıl önce kurduğu ilk Deniz Birliği, Perslere karşı kurulmuştu. İkinci Deniz Birliği ise Spartalılara karşı kuruldu. Atina, ilk Deniz Birliği'ndeki deneyimlerini göz önünde tutarak önceleri müttefik kentler üzerinde hegemonya kurmayı düşünmüyordu. Fakat kendini toparlayıp güçlenmeye başlaması müttefik kentleri tedirgin etmeye başladı. Bu nedenle, bir süre sonra Rhodos, Kos ve Khios'un başını çektiği isyan hareketine katılan bazı kentler Birlik'ten ayrılmak istediler. Byzantion'dan ve Karia Satrabı Maussollos'tan da destek gören kentler ile onları Birlik içinde tutmaya çalışan Atina arasındaki çatışmalar, birlik içinde olduğu için "İç Savaş" ya da "Müttefikler Savaşı" olarak anılır. Bu çarpışmalar sırasında Embata'da yenilgiye uğrayan Atina, Birliğin dağılmasını önleyemedi. Fakat Atina denizde hâlâ güçlü idi ve Hellespontos'u kontrol altında tutuyordu.

Thebai kent-devletinin yükselişi

M.Ö. 386 yılında imzalanan Antialkidas Barışı'ndan sonra Spartalılar, Boiotia'nın diğer kentlerini Thebai'dan ayırdılar ve birkaç yıl sonra da kentin kalesinde bir garnizon kurdular. M.Ö. 378'de Thebailılar kaleyi tekrar ele geçirdiler ve M.Ö. 371'de ünlü Leuktra Savaşı'nda topraklarını istila eden Spartalılara karşı büyük bir zafer kazandılar ve onları Orta Yunanis-

tan'dan attılar. Thebai ordusunun başında Pelopidas ve Epameinondas adlı komutanlar vardı. Epameinondas gerçekten deneyimli ve akıllı bir kişiydi. O zamana kadar uygulanan savaş taktiklerinde karşılıklı dizilmiş ordular birbirine saldırıyordu. Epameinondas'ın taktiğinde ordu, iki kanat şeklinde savaş düzenini alıyordu. Böylece, düşman arada bıraktırılarak kanatlardan abluka içine alınıyordu. Leuktra yenilgisinden sonra Peloponnesos Birliği üyelerinin Sparta'ya güveni kalmadı. Bu zaferden sonra büyük bir prestij kazanan Thebailılar ise komutanları Epameinondas'ın önderliğinde Peloponnesos'a akınlar yapıp, Sparta'yı kendi topraklarında zayıflattılar. Fakat M.Ö. 362'deki Mantineia Savaşı'nda Thebai ordusu galip gelmesine karşın, Epameinondas aldığı yaralar sonucu hayatını kaybetti. Böylece, önemli bir gücünü yitiren Thebai, yaklaşık yirmi beş yıl süren parlak dönemini bir daha yakalayamadı; sıradan bir kent-devleti olarak varlığını sürdürdü.

Kartaca'nın Güney İtalya ve Sicilya seferi

Ege'de bu olayların cereyanından bir süre önce, Kuzey Afrika'da güçlü bir devlet kurmuş olan Kartacalılar, siyasi ve ticari nedenlerden dolayı Güney İtalya ve Sicilya'daki Yunan koloni kentlerine karşı saldırıya geçmişlerdi (M.Ö. 409). Fakat Sicilya'daki Syrakusai kenti, Tiran Dionysios sayesinde başarılı bir şekilde kendini savundu. Onun ölümünden sonra Kartacalılar tekrar saldırılara başladılar. Güney İtalya ve Sicilya'daki Yunan koloni kentleri için Kartaca bir tehlike olmaya devam etti.

Batı Anadolu'da bir ittifak

Bu arada, M.Ö. 4. yüzyılın başlarında Rhodos, Knidos, Iasos, Ephesos, Byzantion, Kyzikos ve Samos'un bir ittifak (birlik - *symmakhia)* kurduklarını görüyoruz. Yalnızca sikkelerden bilgi edindiğimiz bu ittifaka üye kentlerin sikkelerinin ön yüzünde yılanlarla boğuşan çocuk Herakles tasviri ve ΣΥΝ kısaltması; arka yüzünde ise ittifaka üye kentlerin kendi seçtikleri tasvirler (tipler) vardır. Bir görüşe göre birlik, Atinalı Amiral Konon'un, M.Ö. 394'te Sparta donanmasını Knidos açıklarında bozguna uğratmasından bir süre önce, Sparta karşıtı olarak kurulmuştu. Bir başka görüş ise birliğin, Peloponnesos Savaşı sonlarında Sparta tarafından, Atina karşıtı olarak kurulduğu şeklindedir. İlk görüşü savunanlara göre sikkeler, Konon'un zaferiyle bölgedeki kentlerin Sparta boyunduruğundan kurtulmalarını simgeli-

yordu; çünkü, sikkelerin ön yüzündeki, yılanlarla boğuşan Herakles tipi, onlara göre, yılanların saldırısına uğramış ve zor durumda kalmış bir Herakles'i göstermektedir. İkinci görüşü savunanlara göre ise, ön yüzdeki Herakles tipi, Peloponnesos Savaşı'ndan galip çıkan Sparta'nın, Atina'ya karşı kazandığı üstünlüğü simgelemek üzere konmuştu; çünkü Herakles, bir Dor, yani Sparta kahramanıydı.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Makedon Egemenliği ve Hellenistik Çağ

Makedonya

Makedonya, Balkanlar ile Yunanistan yarımadası arasında yer alır. M.Ö. 12. yüzyıl içinde kuzey kökenli istila dalgası Dorları da yerinden oynatmış ve Dorlar arasında "Makednon Ethnos" olarak bilinen topluluk güneybatı Makedonya'dan (Makednon bölgesinden) gelmişti (Herodotos, I.56). Bir görüşe göre bu topluluktan arta kalanlar, Klasik Dönem Makedonlarının çekirdeğini oluşturmuştur. İlk Makedon kralı, I. Perdikkas'tır. II. Philippos'a değin Makedonya, Yukarı Makedonya'daki yarı-bağımsız kabilelerle, Illyrialılarla, Trakya'daki Odryslerle, Khalkidike'deki Yunan kentleriyle, Perslerle, Atinalılarla ve Sparta ile mücadele etmek zorunda kaldı. Makedonyalılar Eski Yunanca'nın bir lehçesini konuşuyorlar ve kendilerini "Yunan" olarak kabul ediyorlardı.

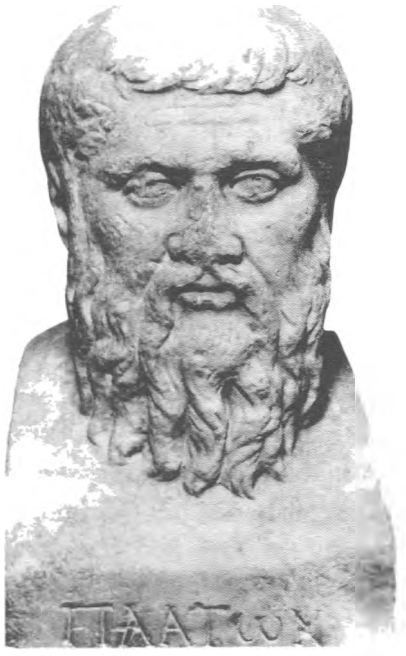
II. Philippos

Her ne kadar Yunanlar arasında savaş eksik olmuyorsa da, onlar için en büyük tehlike ya da ortak düşman, Persler idi. Bu ortak düşmana karşı koyabilmek, hatta onu yok edebilmek için Yunanların ilk önce kendi aralarında birleşmeleri gerekiyordu. Bu uzlaşmanın da bir politikası olmalıydı. Böylece "panhellenizm" yani "Yunanların Birliği" düşüncesi doğdu. Bu, her Yunan'ın sempati ile baktığı, ama söz konusu birliği sağlayacak önderin kim olacağı

sorusunu da beraberinde taşıdığı bir düşünce idi. Atinalı hatip (*rhetor*) Isokrates, M.Ö. 346'da Makedon Kralı II. Philippos'a yazdığı açık mektupta, Yunan ulusunun başlıca beş büyük kentinin (Atina, Argos, Sparta, Korinthos ve Thebai) güç birliği yaparak, onun komutasında Perslere karşı sefer düzenlemesini istiyordu.

II. Philippos (M.Ö. 359-336), Makedon tahtına geçer geçmez önce ülkeyi siyasi, ekonomik ve askeri açıdan güçlü bir duruma getirdi. Profesyonel bir ordu kurdu; mancınıklar, kuşatma araçları gibi savaş makineleri geliştirdi; kanatlara önem veren bir savaş planı stratejisi oluşturdu. Trak kavmi Bisaltlar'ın topraklarındaki gümüş madenlerini ele geçirdi. Sonra Amphipolis'e yöneldi; kent, Atina'dan yardım istedi. Fakat Atina o sırada Euboia ve Khersonesos ile meşgul olduğundan Amphipolis'e yardım edemedi. Philippos, Amphipolis'i ele geçirmekle birlikte özgürlüğünü tanıdı; ancak, Pydna'yı da kuşatma altına alınca Atina daha fazla dayanamadı ve Philippos'a savaş ilân etti. Sonunda, Pydna Philippos'un eline geçti. Bu arada Atina ve müttefikleri arasında başlayan "İç Savaş" (M.Ö. 357-355), Atina'nın gücünü kırmıştı. M.Ö. 356'da Khalkidike ile ittifak anlaşması yapan Philippos, bu kez Potidaia'yı ele geçirdi. Kent, Khalkidike'ye verildi, halkı da köle olarak satıldı. Philippos, ekonomik

PLATON (EFLATUN)

Resim 18. *Platon.*

Eski Yunan felsefesinin önde gelen temsilcilerinden Platon (M.Ö. yak. 429-347), Atinalı Ariston ile Periktione'nin oğludur. Sokrates ile tanıştıktan sonra onun öğrencisi olmuş ve etkisi altında kalmıştır. Hocasının ölümünden sonra seyahate çıkıp, Megara, Mısır, Kyrene, Güney İtalya ve Sicilya'ya gitmiştir. Güney İtalya'da Pythagorasçılarla tanışmış ve onlardan etkilenmiştir. Atina'da "Akademeia" adında bir felsefe okulu kuran Platon'un önemli eserleri şunlardır: *Apologia, Lakhes, Kharmides, Eutyphron, Kriton, Küçük Hippias, Phaidon, Symposion, Politeia* (Devlet), *Sophistes, Politikos* (Devlet Adamı), *Philebos, Timaios* ve *Nomoi* (Yasalar). ■

olarak da güçlüydü. Pangaion madenlerinden elde ettiği altın ile yılda 1.000 *talanton* gelir elde etti.

Philippos birkaç evlilik yapmıştı. Fakat en önemli evliliği, hiç kuşkusuz, Molossia hanedanından Olympias ile olandı. Philippos, böylece hem siyasi nüfuzunu arttırmış, hem de Molossia yönetimini etkisi altına almıştı. Philippos, bir "autokrat" olarak egemenlik sürüyordu. Makedonya'daki siyasal kurumlar gelişmiş olmadığı gibi, resmi kimlikleri de mevcut değildi. Bu nedenle, Philippos tek lider olarak neredeyse sınırsız bir davranış özgürlüğüne sahipti. Meclis'in, öneride bulunma dışında, kralın üstünde bir gücü yoktu.

Kutsal Savaş

Philippos'u Orta Yunanistan'a çeken gelişme Phokis ile Thebai ve müttefikleri (Thebai Birliği) arasında çıkan "Kutsal Savaş"tı (M.Ö. 355-346). Delphoi Amphiktionu'nun (dinsel birlik) Thebai'ın kontrolu ve koruması altında olduğu sırada Philomelos komutasındaki Phokisliler, Delphoi'u işgal ettiler. Böylece, M.Ö. 355 yılında Phokis ile Thebai arasındaki "Kutsal Savaş" patlak verdi. Atina ve Sparta, Phokis'in yanında; Tesalya ve Lokris ise Thebai'ın yanında yer aldı. Phokisliler, Tesalyalıları yenilgiye uğrattılar; fakat M.Ö. 354'deki çarpışmada komutanları Philomelos'u kaybettiler. Philomelos'un yerine geçen Onomarkhos, bölgeye gelen II. Philippos'u da iki kez bozguna uğrattı (M.Ö. 353). Fakat bir yıl sonra Philippos, Onomarkhos'u Tesalya'da yendi ve öldürdü. Bu zaferden sonra Tesalya Birliği'nin *arkhon*'u seçildi. Daha sonra Phokislilerin başına geçen Phayllos ve Phalaikos da pek bir başarı elde edemediler.

Bir ara dikkatini Khalkidike'ye çeviren Philippos, oradaki Yunan kentleri ile savaştıktan sonra Thebai ve Tesalya'nın arabuluculuk çağrısı üzerine tekrar Kutsal Savaş'a döndü. M.Ö. 346'da Phokislileri yenilgiye uğratarak, silahlarına el koydu; topraklarına bir garnizon yerleştirdi ve haraca bağladı. Amphiktion'daki oy hakkını da kendi üzerine aldı. Aynı yıl yapılan "Philokrates Antlaşması" ile Atina, Amphipolis üzerinde hak iddiasından vazgeçti. Philippos M.Ö. 343'de tekrar Trakya'ya yöneldi; karşı koyanları egemenlik altına aldı. Daha da doğuya giderek, Perinthos'a (Marmara Ereğlisi) saldırdı (M.Ö. 340). Fakat, Perslerin kente verdikleri destek nedeniyle burayı ele geçiremedi. Oradan Byzantion'a doğru harekete geçti. Atina, Boğaz'ı kontrol altında tutan Byzantion'un (İstanbul) kaybedilmesinin Karadeniz'den yaptığı buğday ithalini olumsuz yönde etkileyeceğini düşünerek

savaş hazırlıklarına başladı. Buna karşın, Byzantion, Philippos'un kuşatmasına dayanamadı ve düştü.

Khaironeia Savaşı

M.Ö. 339 yılında Lokrisliler, Delphoi'a saldırınca, Delphoi Amphiktionu, II. Philippos'tan yardım istedi. Philippos da Orta Yunanistan'a girdi; Elateia ve Amphissa'yı ele geçirdi. Atinalı aşırı milliyetçi Demosthenes, Philippos'a karşı Thebai ile ittifak yaptı. M.Ö. 338 sonbaharında iki ordu Khaironeia Ovası'nda karşılaştı. Philippos'un *phalanks*'lardan oluşan profesyonel ordusu, Atinalı ve Thebailıların oluşturduğu geleneksel, *hoplit* ağırlıklı orduyu yendi. Atinalılar 1.000 kadar kayba uğrarken, bunun iki katı kadar da esir vermişlerdi. Bu savaştan sonra Yunanlar, II. Philippos'un gücünü kabul ettiler. Thebai, bundan böyle Boiotia'daki hegemonyasını yitirmişti. Atina, Makedonya ile uzlaşma içine girmek zorunda kaldı.

Korinthos Birliği

II. Philippos, giderek, Yunanların sempatisini kazanmaya, Yunanların birliğini sağlayacak tek kişi olarak görülmeye başladı. Philippos da bunu sezmiş olacak ki, Yunan kentlerini ulusal bir kongreye katılmaya çağırdı. M.Ö. 337 yılında Philippos'un başkanlık ettiği kongre Korinthos'ta toplandı. Burada alınan karar gereğince Yunanlar bir "Hellen Birliği" oluşturdular. Siyasi ve askeri nitelikli bu birlik, toplantı yerinden dolayı, "Korinthos Birliği" olarak anılmaktadır. Philippos, üye kentlerin delegelerinden oluşan ve *synhedrion* adını taşıyan bir meclis tarafından yönetilecek Birliğin *hegemon*'u (önderi) seçildi. Sparta söz konusu birliğin dışında kaldı. II. Philippos ve oğlu III. Aleksandros (Büyük İskender) Perslere karşı büyük bir sefer yapılacağını ilân ettiler. Philippos, kendisine karşı gelecek her gücü alt edeceğini biliyordu; daha doğrusu, kendi ordusunun gücünü tanıyordu. Amaç, Batı Anadolu'daki kentleri Pers boyunduruğundan kurtarmak ve Perslere Yunan dünyasının gerçek gücünü göstermekti. Philippos'un önderliğinde Makedonlardan ve Yunanlardan oluşan büyük bir ordu ile sefer hazırlıklarına başlanmış; hatta Batı Anadolu'ya bir öncü kuvvet bile gönderilmişti. Fakat Philippos M.Ö. 336'da, kızı Kleopatra'nın evlilik kutlamaları sırasında 46 yaşındayken Aigai'da (Vergina) bir suikast sonucu öldürüldü. Makedonya'daki Vergina'da (antik Aigai) keşfedilen bir tümülüsün içindeki mezar odası olasılıkla Philippos'a aittir. İçerideki lahdin kapağı kaldırıldığında, iskeletin üzerindeki işle-

ARISTOTELES

Aristoteles (M.Ö. 384-322) Eski Yunan felsefesinin en önemli simalarından biridir. 17 yaşında Platon'un Atina'daki ünlü okuluna girdi (*Akademeia* / Akademi) ve onun ölümüne değin orada kaldı. Aristoteles'in Anadolu'ya geldiği ve Assos'ta ders verdiği de bilinmektedir. Büyük İskender'in hocası olarak uzun süre Makedonya'da Pella'daki krallık sarayında yaşadı. Atina'ya döndükten sonra "Lykeion" adıyla kurduğu okul ve öğretisi, dolaşarak ders verdiğinden, "Peripatetik Okul" olarak da anılmaktadır. Yapıtları: *Organon, Ethika Nikomakheia* (*Nikomakhos'a Ahlâk*), *Politika, Athenaion Politeia* (Atinalılann Devleti), *Peri Rhetorikes* (Hitabet Üzerine) ve *Peri Poietikes* veya *Poetika* (Şiir Sanatı Üzerine). ■

meli kumaş parçaları hâlâ duruyordu. Mezar odasında çok sayıda kap kacak ve metal eşyaların yanı sıra, Philippos'un miğfer, zırh ve silahları bulundu.

Büyük İskender ve Doğu seferi

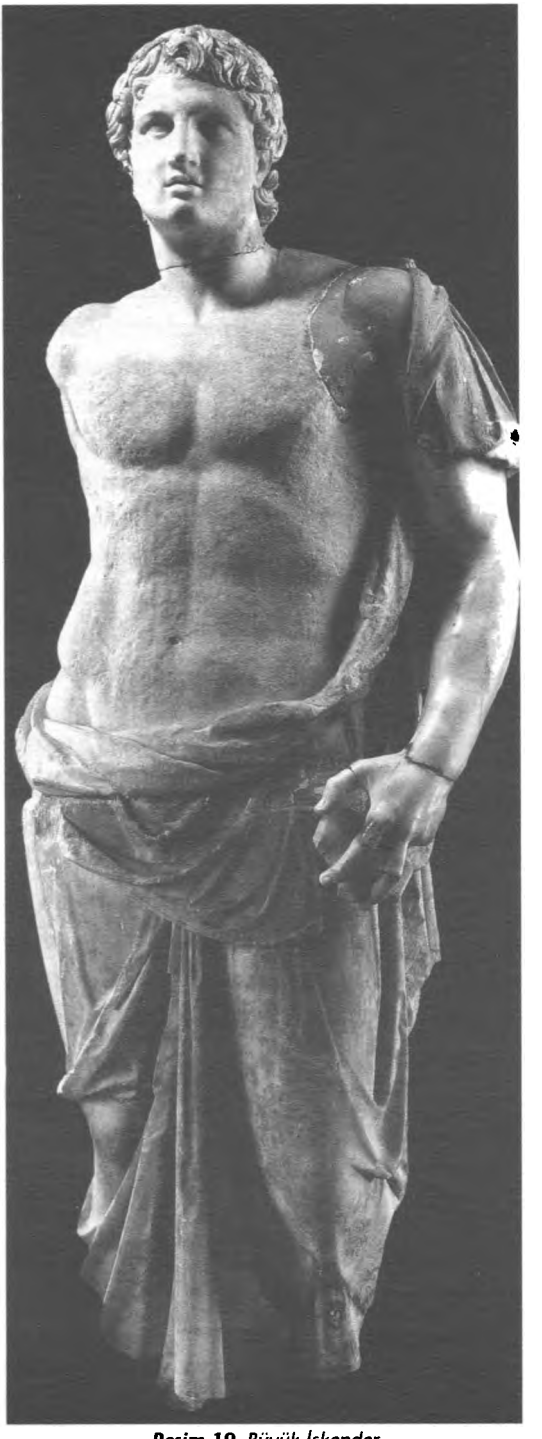
Büyük İskender (III. Aleksandros), II. Philippos ile Olympias'ın oğlu idi. Plutarkhos, İskender'in doğum tarihini 6 *Hekatombaion* (yaklaşık 20 Temmuz) olarak vermektedir. Babasının ölümünden sonra, M.Ö. 336'da 20 yaşında bir delikanlı iken Makedonya tahtına geçti. İlk işi babasının katillerini cezalandırmak oldu. Daha sonra Korinthos Birliği tarafından birliğin *hegemon*'u (önderi) ve Pers seferinin de komutanı seçildi. İskender, bir yandan Trakyalıları ve Illyrialıları kontrol altında tutmaya çalışırken, öte yandan Pers İmparatorluğu'na karşı yapacağı seferin hazırlıklarıyla meşgul oluyordu. Makedon hegemonyasını hazmedemeyen Atina ve Thebai'yı ele geçirdikten sonra, bütün düşüncesini Doğu seferi üzerinde yoğunlaştırdı. İskender'in Doğu seferine başladığı M.Ö. 334 yılı (veya Pers imparatorluğuna son verdiği M.Ö. 331 yılı) ile son Hellenistik krallık olan Ptolemaios-lar'ın Actium Savaşı sonrası tarih sahnesinden silindikleri M.Ö. 30 yılı arasındaki yaklaşık 300 yıllık dönem, "Hellenistik Çağ" olarak adlandırılır. Aynı dönemde Roma, Cumhuriyet dönemini yaşıyordu.

İskender önce Trakya ve Tuna boylarında savaştı; buralardaki yerli kabileleri egemenlik altına aldı. Fakat bir süre sonra Yunanistan'da Makedon egemenliğine karşı bir isyan başladı. Bu arada İskender'in Illyria'da öldüğü söylentisi de çıkmıştı. Thebai, bu söylentiden cesaret alarak isyanın öncülüğünü yaptı. İskender, Thebai'ye girerek kenti yerle bir etti; halkın bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da köle yapıldı. Artık sıra Perslere gelmişti. Makedonya ve Yuna-

nistan'daki meseleleri babasının subaylarından Antipatros'a bırakarak, içlerinde okçuların da bulunduğu 30.000 piyade ve 5.000'den fazla süvari ile Hellespontos'a (Çanakkale Boğazı) yöneldi. Hellespontos'tan Anadolu'ya geçiş noktasının (Sestos-Abydos mevkii) güvenliği için Parmenion ve Attalos'u görevlendirmişti.

Anadolu'ya geçiş

İskender, M.Ö. 334 baharında Anadolu'ya geçti. İlk iş olarak Ilion'a (eski Troia) gidip, Athena'ya kurban sundu; Troia Savaşı'ndan arta kalan adak silahlarından bazılarını alarak, onların yerine kendi silahlarını bıraktı; Troia Kralı Priamos'un mezarını ziyaret ederek kurban kesti. Böylece, Homeros'un *Ilias* destanının da ana konusunu oluşturan Troia Savaşı kahramanlarına karşı saygısını dile getirdi. İskender, Troia Savaşı'nı, Yunanlar ile Yunan olmayanlar (barbarlar) arasındaki husumetin ilk sonuçlarından biri olarak yorumluyordu. Ona göre, Troialılar barbar değil, Asya topraklarındaki Yunanlardı. Artık o da, Ege Denizi'nin iki yakasındaki Yunanları tek vücut olarak görmek istiyordu. Bu

Resim 19. *Büyük İskender.*

düşüncenin etkisi altında, ilk amacı, babasının da planlamış olduğu gibi, Batı Anadolu'daki Yunanca konuşan ya da Yunan kültürünün nüfuzu altında bulunan kentleri Pers sultasından kurtarmaktı. Sonra da Pers İmparatorluğu'nu ele geçirecek ve hatta bir Hellenleştirme siyaseti güdecekti.

Perslerle ilk karşılaşma Granikos (Biga Çayı) yakınında oldu. İskender'in subaylarından Parmenion 5.100 Tesalyalı süvariye komuta ediyordu. İskender de 13.000 Makedonun başındaydı. Persler ise piyade ve süvari olarak toplam 40.000 askerden oluşuyordu. İskender, ortaya *phalanks*'ı, kanatlara da süvarileri ve piyadeleri yerleştirdi. Savaş düzenindeki her iki ordunun Granikos Çayı boyunca karşılıklı sıralanışı yaklaşık 3 km'yi buluyordu. İskender'in uyguladığı taktik sonucu Persler kesin bir yenilgiye uğradılar (M.Ö. 334). Granikos Savaşı ile Anadolu'nun kapısı İskender'e açılmış oldu. İskender, ırmağı geçerek karaya çıkmaya çalışan, fakat Persler tarafından öldürülen ilk 25 askerin bronz heykellerinin yapılması için dönemin ünlü heykeltraşı Lysippos'u görevlendirdi.

Granikos zaferinden sonra İskender, Parmenion'u da Daskyleion'u teslim alması için gönderdi. Parmenion, Hellespontos Phrygiası'nın başkenti Daskyleion'u herhangi bir karşı koyma ile karşılaşmadan ele geçirdi. İskender, Pers Satrabı Arsites'in yerine Kalas'ı atadı. Halktan, Perslere verdikleri verginin aynısını vermelerini istedi.

Lydia'da

İskender güneye inerek Sardeis'e doğru yürüyüşe geçti. Kente yaklaştığında Lydia Satrabı Mithrines ve beraberinde bulunan, kentin ileri gelenleri İskender'i karşıladılar ve kentin teslim olacağını bildirdiler. İskender, Sardeisliler ve diğer Lydialıların eski Lydia geleneklerine göre yaşamalarına izin verdi ve onları serbest bıraktı. Mithrines de bundan böyle İskender'in tarafında yer aldı. Sardeis'te bir Zeus tapınağı inşası için emir verdi. Kalenin yönetimini subayı Pausanias'a verdikten sonra Nikias'ı vergi kontrolörü, Asandros'u da Lydia satrabı olarak atadı. İskender, Pers dönemindeki yerel yönetim mekanizmasını bozmadı; sadece idarecilerini değiştirdi. Özellikle mali ve askerî yetkiler Yunanların ve Makedonların kontrolüne verildi.

Ionia'da

İskender daha sonra Ephesos'a geldi. Sürgünleri geri çağırdı; oligarşik idareye son vererek tekrar demokrasiyi kurdu. Perslere ödedikleri vergileri

bundan böyle Artemis Tapınağı için vermelerini istedi. Ephesos halkı oligarkhların korkusunu üzerinden atmış olarak, çabucak Memnon'u çağıranları, Artemis Tapınağı'nı soyanları, tapınaktaki Philippos heykelini kıranları ve agoradaki kentin kurtarıcı kahramanı Heropythes'in mezarını talan edenleri ölüme mahkûm etti.

Bu sırada Magnesia ve Tralleis'ten (Aydın) elçiler gelerek kentlerini İskender'e teslim ettiler. İskender, Alkimakhos'u Aiolis kentlerine ve halen Pers boyunduruğunda bulunan Ionia'nın diğer kentlerine gönderdi. Oligarkhlardan ayrılmalarını ve demokrasiyi kurmalarını istedi. İskender Ephesos'ta biraz daha kalarak Artemis'e kurban adadı ve askerî bir tören alayı düzenledi.

İskender ertesi gün Miletos'a doğru yola çıktı. Kentin yakınında bir Pers donanması vardı. Miletos'taki Pers garnizonu komutanı Hegesistratos bu filoya güveniyordu. Fakat 160 gemilik bir filoya komuta eden Nikanor'un Miletos'a Perslerden birkaç gün önce varması ve kentin karşısındaki Lade Adası açığında demirlemesi Miletos'a doğru yola çıkan 400 gemilik Pers donanmasının planını bozdu. Pers donanması Mykale (Samsun) Dağı açıklarında demirlemek zorunda kaldı. İskender'in kuvvetleri yardımın ulaşamadığı Miletos'taki direnişi kırarak kenti ele geçirdi.

İskender, hem masraflı olması hem de Pers donanmasıyla karşı karşıya gelecek bir donanmaya sahip bulunmaması sebebiyle kendi donanmasını dağıtmaya karar verdi. Anadolu topraklarında Asya içlerine ilerleyeceği için donanmaya ihtiyacı da yoktu. Üstelik Perslerin kıyı üslerini ele geçirerek onların donanma gücünü etkisiz hale getirebilirdi. Bu arada vurgulanması gereken bir nokta da, İskender'in Pers boyunduruğundan kurtardığı veya ele geçirdiği kentlerde demokratik yönetimi kurma girişimidir. Zira, Persler, kontrolleri altındaki Hellen kent-devletlerindeki yönetimi yerel tiranların idaresine bırakıyorlardı. Aslında Batı Anadolu Hellen kentleri bir taraftan Pers egemenliğinden kurtulurken, öte taraftan Büyük İskender'in egemenliğini tanımak zorunda kalıyorlardı.

Karia'da

İskender, kalabalık bir Pers ordusunun Halikarnassos'ta bulunduğunu haber alarak, Karia'ya doğru yola çıktı. Yolu üzerindeki Miletos ile Halikarnassos arasındaki kentleri ele geçirdi. Halikarnassos'a yaklaştığında kentin dışında kamp kurarak kuşatma hazırlıklarına başladı. Kentin önündeki hendeği doldurarak savaş kulelerini ve diğer araç-gereci surlara yaklaştırdı.

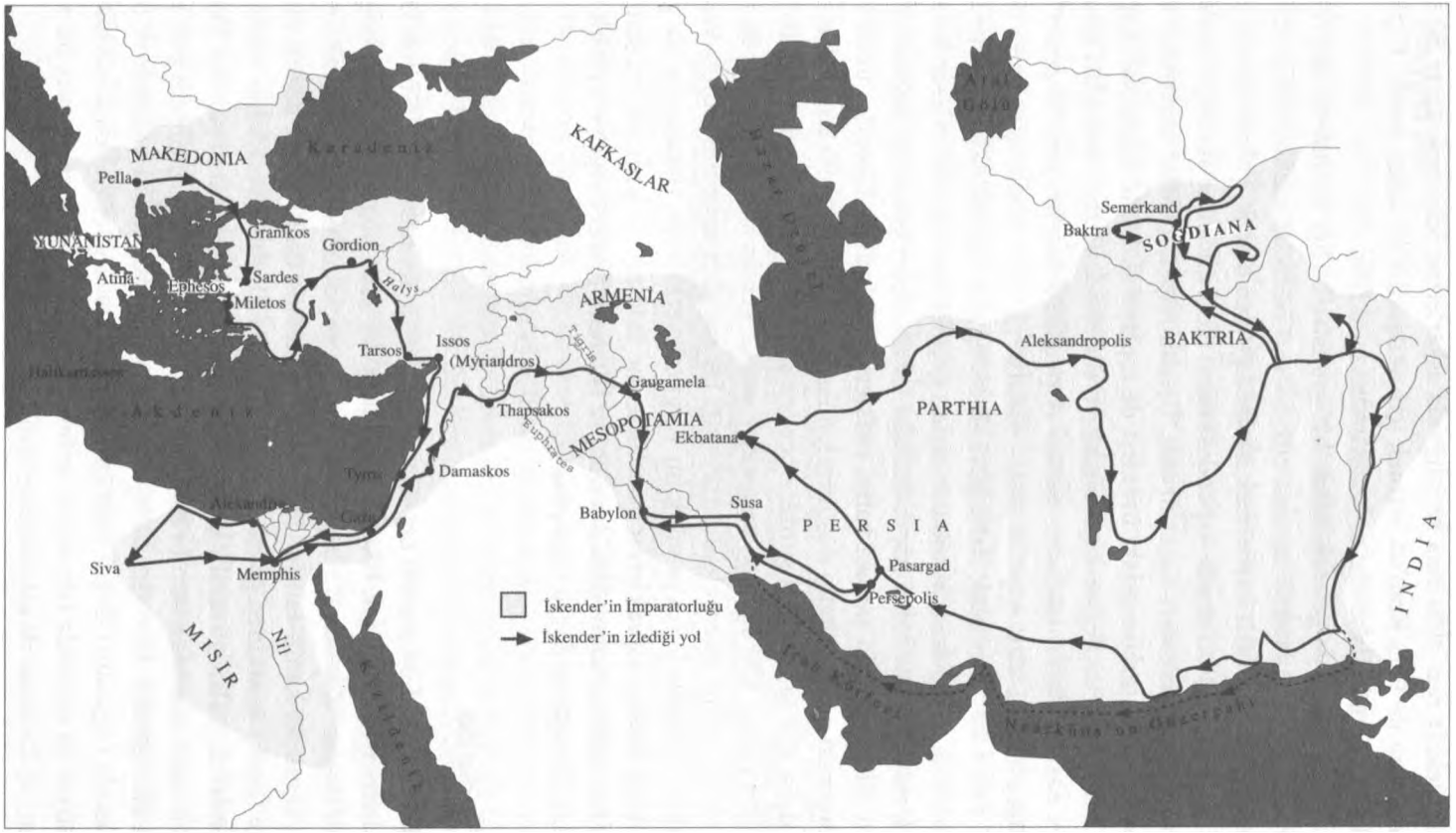
Fakat Halikarnassoslular geceleyin ani bir karşı saldırı ile kuleleri ve diğer savaş makinelerini yakma girişiminde bulundularsa da kolayca geri püskürtüldüler. Kuşatma ilerledikçe Halikarnassosluların dayanma gücü azalıyordu. Kentte bulunan Pers subayı Memnon kaçmak zorunda kaldı. Halikarnassos uzunca bir direnişten sonra İskender'e teslim oldu. Karia Satraplığı'nın yönetimini eski satrap Hekatomnos'un kızı Ada'ya verdi. Ada, İskender Karia'ya girdiğinde onu karşılamaya gitmiş ve ikamet ettiği Alinda kentini ona teslim etmişti. İskender ise Alinda'yı tekrar Ada'ya verdi ve Ada'nın kendisini manevi oğlu olarak görmesine itiraz etmedi.

Lykia'da

İskender'in komutasındaki Makedonyalılardan bir kısmı, sefere çıkmadan kısa bir süre önce evlenmişlerdi. İskender, kışı eşleriyle birlikte geçirmeleri için onları Karia'dan Makedonya'ya gönderdi. Başlarına da Ptolemaios'u verdi. İskender, Parmenion'u bir ordu ile Sardeis'e gönderdi ve oradan da Phrygia'ya ilerlemesi talimatını verdi. Kendisi ise güneye, Lykia'ya yöneldi. Lykia'ya girdiğinde önce Telmessos teslim oldu; sonra Pınara, Ksanthos ve Patara ile 30 kadar ufak yerleşmeyi ele geçirdi. İskender kış bastırdığında, o zamanlar Lykia'nın bir parçası olarak kabul edilen Milyas'a girdiğinde Phaselislilerden elçiler gelip iyi dileklerini sundular ve kendisine altın bir taç armağan ettiler. Bunu duyan diğer kentler de elçilerini gönderdiler. İskender onlara, göndereceği komutanlara kentlerini teslim etmelerini buyurdu. Sonra Phaselis'e gelerek, onların da arzusu ve yardımı ile yakınlardaki güçlü bir kaleyi ele geçirdi. Çünkü Pisidialılar tarafından inşa edilmiş olan bu kale, Phaselisliler için bir tehlike arzediyordu. Orada yuvalanan yerliler, Phaselislilerin ekip biçtikleri toprakları yağmalıyorlardı. Diodoros'un "Marmara" diye söz ettiği, Arrianos'un adını anmaksızın değindiği kalenin gerçek adı Mnara'dır (Kemer'in kuzeybatısındaki Kavak Dağı).

Pamphylia'da

Phaselis'ten ayrılan İskender, ordusunun bir kısmını dağ geçitleri (Klimaks, bugünkü Kesme Boğazı) arasından Perge'ye gönderdi. Kendisi de kıyıyı izleyerek Perge'ye (Aksu) geldi. Perge'den ayrıldıktan sonra yolda kendisini karşılayan Aspendos (Belkıs) elçileri kentlerini teslim edeceklerini fakat kentte bir garnizon bulundurulmaması ricasında bulundular. İsken-

Harita 8. *Büyük İskender'in Doğu seferinin güzergâhı.*

der bu teklife razı oldu ama karşılığında askerlerine ödenmek üzere 50 talanton para ile Pers Kralı'na vermek için yetiştirdikleri atları istedi. Elçiler şartları kabul edip İskender'in huzurundan ayrıldılar.

İskender Side'ye gelerek orada bir muhafız birliği bıraktı ve doğruca Sillyon'a (Yanköy Hisarı) hareket etti. Sillyon istihkâm edilmiş bir şehirdi. İskender, burada vakit kaybetmek istemediğinden olacak, yoluna devam etmek istedi. Fakat bu sırada Aspendosluların daha önce öne sürdüğü şartları yerine getirmeyecekleri haberini aldı. Üstelik Aspendoslular, surlarının dışında bulunan tarlalarındaki ürünleri de toplayarak kente taşımışlar, kapıları İskender'in elçilerine kapatmışlar ve surlarındaki zayıf noktaları onarmaya başlamışlardı. İskender hemen Aspendos'a hareket etti. İskender'in geldiği haberini alan Aspendoslular surların gerisine çekilmişler hatta öndeki evleri de boşaltarak daha güvenli olduğunu düşündükleri tepeye sığınmışlardı. İskender savunmasız surları geçerek terkedilmiş evlerde karargâh kurdu. Çaresiz kalan Aspendoslular tekrar elçiler gönderip bağışlanmalarını dileyerek eski şartları kabul ettiklerini bildirdiler. İskender uzun bir kuşatmanın gereksizliğini düşünerek onlarla anlaşmayı tercih etti. Fakat bu kez daha ağır şartlar ileri sürdü: önceden söz verdikleri atlar ile birlikte 50 *talanton* yerine 100 *talanton* verecekler; ayrıca kentin ileri gelenlerini de rehin olarak teslim edeceklerdi. Atayacağı bir satrabın yönetimi altında yaşayacaklar ve Makedonya'ya yıllık bir vergi ödeyeceklerdi. Hatta zorla ele geçirdikleri komşu topraklarını da sahiplerine iade edeceklerdi. Bütün şartlar Aspendoslularca kabul edildikten sonra İskender tekrar Perge'ye yöneldi ve oradan Phrygia'ya doğru yola çıktı.

Pisidia'da

Yolu üzerindeki önemli bir Milyas kenti olan Termessos'un (Güllük Dağı) direnciyle karşılaşan İskender, oldukça dar olan bugünkü Yenice Boğazı'nın bugün "Kapıkaya" olarak adlandırılan geçidini bir hileyle aşarak kentin yakınında kamp kurdu. Bu sırada Termessos ile ilişkileri bozuk olan Selge (Zerk) kentinden gelen elçiler İskender'e dostluk mesajlarını ilettiler. İskender de onları güvenilir bir müttefik olarak gördüğünü beyan etti. Dağlık bir arazi üzerinde kurulu bulunan Termessos'un ele geçirilmesi çok zaman alacağından İskender burayı fethetme düşüncesinden vazgeçti ve Sagalassos'a (Ağlasun) doğru yola çıktı. Kent olanca gücüyle karşı koymaya çalıştıysa da sonunda İskender'e teslim oldu. İskender Sagalassos'ta bir subayını ve 20 kadar da askerini kaybetti.

Phrygia'da

Askania Gölü'nün (Burdur Gölü) kıyısını izleyerek Phrygia'ya giren İskender birkaç günlük yürüyüşten sonra Kelainai'a (Dinar) vardı. Burası bir Pers satrabının garnizonu ile istihkâm edilmiş bir kentti. Elçiler gelerek teslim şartlarını konuştular. İskender de, kenti savaşmadan teslim almanın daha iyi olacağını göz önünde bulundurarak kabul etti. Kente bir işgal ordusu bırakarak on gün kadar burada dinlendi ve bu süre zarfında Phrygia Satraplığı'na Antigonos'u atadı.

Kelainai'dan ayrılan İskender, Phrygia'nın önemli kentlerinden ve eski Phrygia Krallığı'nın başkenti olan Gordion'a (Yassıhöyük) geldi. Arrianos'tan öğrendiğimize göre kral, orada Midas'ın sarayına giderek, Gordios'un efsanevi arabasını ve boyunduruğundaki kayışları görmek istedi. Biliyordu ki efsaneye göre, arabanın boyunduruğundaki kayışı çözen kimse "Asya'nın hâkimi" olacaktı. Bundan sonrasını Arrianos'un ağzından dinleyelim:

> "...Bu kayış kızılcık ağacının iç kabuğundan yapılmıştı, ne başı ne de sonu gözüküyordu. İskender kayışı çözmek imkânını göremeyince –halk kalabalığının aleyhinde bir fikre sapmaması için çözmeden bırakmayı istemediğinden– bazılarının dediğine göre, kayışı kılıçlamış, böylece onun artık çözülmüş olduğunu ilân etmiş." (*İskender'in Anabasisi*, II. 3, çev. H. Örs).

Daha önce Sardeis'e gönderdiği ve oradan Phrygia'ya geçmesini emrettiği Parmenion da ordusu ile birlikte Gordion'a geldi. Ptolemaios ile iki subayın idaresinde Makedonya'ya eşlerini görmeye giden yeni evli Makedonyalıların da Gordion'a varmasıyla İskender'in askerî gücü doruğuna ulaştı. Bu sırada, Pers Büyük Kralı III. Dareios tarafından donanma komutanlığına atanmış olan Memnon'un savaşı Makedonya ve Yunanistan'a kaydırma girişiminde bulunması ve bunun için de önce Khios Adası'nı daha sonra da, Mytilene dışındaki diğer Lesbos Adası kentlerini ele geçirdiği haberi İskender'i telaşlandırmıştı (M.Ö. 333). Fakat Mytilene kuşatması sırasında Memnon'un ağır bir hastalık nedeniyle ölmesi İskender'i rahatlattı. Gordion'da krallık döneminden kalma, Gordios ve oğlu Midas'ın sarayının bulunduğu akropolise giren İskender, Gordios'un arabasını ve arabanın boyunduruğundaki ünlü kördüğümü görmek için sabırsızlanıyordu. Nitekim elleriyle çözemediği düğümü bir kılıç darbesiyle keserek çözdü.

Galatia'dan Kilikia'ya

Ertesi gün İskender Galatia'nın en önemli kenti Ankyra'ya (Ankara) gelir. Orada onu Pahlagonialılardan oluşan bir heyet karşılar. İskender'in egemenliğini tanıyacaklarını fakat ordusuyla topraklarına girmemelerini isterler. İskender, onlara Phrygia Satrabı Kalas'a itaat etmelerini söyleyerek Kappadokia'ya doğru yola çıkar. Böylece Halys Irmağı'na (Kızılırmak) kadar Küçük Asya'nın önemli bir bölümü İskender'in egemenliğine girmiş oldu. Sabiktas'ı Kappadokia satrabı olarak atayarak, Kilikia geçitlerine dayandı. Daha önce Ksenophon ile birlikte Pers Büyük Kralı II. Artakserkses'e karşı sefere katılmış olan Kyros'un kampına vardığında, Kilikia Kapıları (Gülek Boğazı) olarak bilinen geçitin Perslerce tutulmuş olduğunu gördü. Kampın bulunduğu yerde Parmenion'u bırakarak kendisi gece boyunca boğaza doğru ilerledi. İskender'in ilerlediğini gören Pers nöbetçiler bulundukları yerleri terkederek kaçtılar; İskender ertesi gün şafakta emrindeki orduyla kolayca boğazdan geçerek Kilikia'ya girdi. Bu sırada ona ulaşan bir habere göre, İskender'in boğazdan geçtiğini öğrenen Satrap Arsames, önce Tarsos'u savunmaya niyetlendiyse de sonradan fikir değiştirerek kentten kaçmaya hazırlanıyordu. Tarsoslular, Arsames'in kaçmadan önce kentlerini yağmalayacağından endişe ediyorlardı. Bunu öğrenen İskender, süvari birlikleri ve hafif silahlı piyadelerle çabucak Tarsos'a yürüdü. Arsames de kenti yağmalamaya fırsat bulamadan Pers Büyük Kralı III. Dareios'un yanına kaçmak zorunda kaldı. Antik kaynaklarda Tarsos'a giren İskender'in yorgunluktan bitap düştüğü; Kydnos Irmağı'nda (Tarsus Çayı) yüzdükten sonra ateşlendiği ve uyuyamadığı anlatılmaktadır. Doktorları ona Akarnanialı hekim Philippos'u önerdiler. İskender, Philippos'u tanıyor ve ona güveniyordu. Philippos, İskender'e güçlü bir ilaç önerdi. İskender de hemen hazırlamasını istedi. Philippos ilacı hazırlayıp İskender'e verdiği sırada, Parmenion'dan İskender'e bir mesaj gelir: "Philippos'a dikkat et! Öğrendiğime göre Pers kralı Dareios seni öldürmesi için ona bir ödül verdi." İskender mesajı okur ve Philippos'a verir. Hekim mesajı okurken İskender ilacı içer. Philippos derhal her şeyin iyi gideceğini söyleyerek İskender'den mesaja inanmamasını ister. Güven, iyileşmesi demekti. Gerçekten de ilaç etkisini gösterdi ve İskender iyileşti.

Daha sonra İskender, Kilikia ve Assur topraklarını ayıran diğer bir boğazı ele geçirmesi için Parmenion'u gönderdi. Emrine Yunan ücretli askerlerini ve Sitalkes'in yönetiminde Trakyalıları verdi. Kendisi de Tarsos'tan ayrılarak, efsaneye göre Assur Kralı Sardanapalos tarafından kurulmuş olan

Ankhiale (Mersin civarında) kentine geldi. Sardanapalos'un mezarı da kentin surlarının yakınındaydı. Mezarın üstünde Sardanapalos'un tasviri ile Assurca bir mezar kitabesi yer alıyordu. Kitabede şu yazıyordu: "Anakyndarakses'in oğlu Sardanapalos, Ankhiale ve Tarsos'u bir günde inşa etti; sen yabancı, ye, iç ve neşeli ol; çünkü insana özgü diğer şeyler hiç de bundan daha değerli değildir."

Ankhiale'den ayrılan İskender, Soloi'a (Mezitli, Viranşehir) geldi; orada bir muhafız birliği bırakarak, kenti iki yüz gümüş talanton para cezası ödemeye mahkûm etti. Çünkü kent hâlâ Perslere sempati duyuyordu. Oradan dağlarda pusu kurmuş olan Kilikialıların üzerine yöneldi. Bir haftada onları püskürtmeyi başardı, bir kısmını esir aldı ve Soloi'a döndü. Burada Sağlık Tanrısı Asklepios'a kurban adadıktan sonra askerlerini teftişten geçirmek üzere meşale yarışı, spor ve edebiyat yarışmaları düzenledi. Soloi'dan ayrılan İskender Tarsos'a doğru yola çıktı. Bu arada Magarsos'a (Karataş yakınlarında Dörtdirek) uğrayarak, Athena Magarsia'ya adakta bulundu. Mallos'a (Kızıltahta yakınlarında) vardığında Kahraman Amphilokhos'a saygı gösterdi. Mallosluların bir iç savaşın eşiğinde olduklarının farkına varan İskender, bu kargaşaya son vermelerini istedi. Pers Kralı Dareios'a ödedikleri vergiden muaf tuttu, çünkü Mallos bir Argos kolonisiydi ve İskender'in kendisi de Argoslu Heraklesoğulları soyundan geliyordu.

Issos Savaşı

İskender Mallos'tayken Dareios'un Assur topraklarında Sokhoi'da karargâh kurduğu haberini aldı ve komutanlarını toplayarak onlara bilgi verdi. Ertesi gün de yola çıktı. Önce Myriandros yakınında kamp kurdu. Gece çıkan şiddetli bir fırtına ve yağmur nedeniyle bir süre kampta mahsur kaldı. Bu sırada Dareios askerî ve stratejik açıdan elverişli düzlükte askerleriyle vakit geçiriyordu. İskender ise rahatsızlığından dolayı Tarsos'ta ve teftişten dolayı da bir süre Soloi'da kaldıktan sonra tepelerdeki Kilikialılara tekrar akın yaptı. Dareios ise Issos'a (Yeşil Höyük, eski adıyla Kinet Höyük) doğru yola çıktı ve farkında olmadan daha önce İskender'in geçtiği yoldan geçerek onun arkasına sarktı ve Pinaros Irmağı'na yöneldi. Böylece Pers ordusu kuzeyde, Makedonya ordusu ise güneyde kalmıştı. Durumun farkına varan İskender hemen geriye dönerek Pinaros Irmağı kıyısına vardı. Dareios'un ordusu Pinaros Irmağı'nın (Deliçay veya Payas Çayı?) kuzeyinde, İskender'in ordusu ise güneyinde mevzilendi. Birtakım manevralardan sonra ordusunu savaş düzenine soktu. Sağ ve sol kanatlara komutanlarını görevlen-

Resim 20. *Büyük İskender ve Pers Kralı III. Dareios'u Issos Savaşı'nda karşı karşıya gösteren mozaik.*

dirdi. İskender'in saldırıya geçtiğini öğrenen Dareios ordusunun bir bölümüne karşı taarruz emri verdi. Şiddetli bir savaş oldu. İskender, sayıca daha fazla askere sahip olan Dareios'un ordusu karşısında üstünlüğü ele geçirdi. Dareios, kalkanını, pelerinini ve hatta yayını bile savaş arabasında bırakarak atına atlayıp kaçtı. Hava kararıncaya kadar Makedonyalılar Pers askerlerini izlediler ve onlara çok sayıda kayıp verdirdiler. Havanın kararması Dareios'u İskender'in eline esir düşmekten kurtardı. İskender, Pers kralının bıraktığı eşyaları alarak karargâhına döndü. Dareios'un çadırında bulunan annesi, karısı ve üç çocuğunu esir aldı (M.Ö. 333). Issos zaferinden sonra İskender, kendi adını taşıyan Aleksandreia (bugünkü Esentepe / İskenderun) kentini kurdu. Çok geçmeden Dareios, İskender'e haber göndererek barış yapılmasını teklif etti. Dareios'un barış önerisini geri çeviren İskender, Suriye'ye (Syria) girerek Perslerin en önemli donanma üslerinden Fenike'ye (Phoinikia) girdi. Sidon, karşı koymadan alındı, Tyros (Sur) ise kuşatma sonunda ele geçirildi (M.Ö. 332); Filistin de İskender'in kontrolüne girdi. İskender 332 sonbaharında Mısır'a yöneldi. Başkent Memphis'teki Pers Satrabı Mazakes karşı koymadan teslim oldu. Mısır ele geçirildi ve burada, Nil Deltası'nda, kendi adını taşıyan bir kent kurdu: Aleksandreia (İskenderiye). İskender, Mısır'da çok iyi karşılandı; Mısır Tanrısı Ammon ile özdeşleştirildi. Mısır'da yönetimi, âdet olduğu üzere, yerli bir yöneticiye bıraktı; fakat yine mali ve askerî kontrol Yunan ya da Makedon kişilerin elindeydi.

İSKENDER LAHDİ

19. yüzyılın sonlannda, o zamanki İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Müdürü Osman Hamdi Bey tarafından Sidon (şimdi Saida, Lübnan) Krallar Nekropolü'nde yapılan kazılarda ortaya çıkanlan ve üzerinde Büyük İskender'in tasviri olduğu için "İskender Lahdi" olarak adlandırılan lahit, gerçekte İskender'e ait değildir. Üzerinde herhangi bir yazıt olmadığı için kime ait olabileceği konusunda ancak tahminler yürütülmüştür. Bugün için en güçlü olasılık, lahdin, Sidon'un son kralı Abdalonymos'a ait olabileceğidir. Abdalonymos, tahta geçmesini İskender'e borçluydu. Pentelikon mermerinden yapılmış olan lahit, M.Ö. 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmektedir.

Yüksek kabartmalı ve boyalı olan lahdin uzun kenarlarından birindeki kabartmalarda Eski Yunanların Perslerle olan savaşı (Gaugamela Savaşı ?) tasvir edilmiştir. Sahnenin en solunda, başında aslan postuyla ve şahlanmış olan atının üzerinde İskender yer almakta olup mızrağını öndeki Pers süvarisine fırlatmak üzeredir. Benzer sahne, yani iki atlı figürün mücadelesi bu kez sağ uçta tekrarlanmaktadır. Burada bir Makedonyalı süvari şahlanmış atıyla yine bir Persi öldürmektedir. Dolayısıyla sol uçtaki İskender ile sağ uçtaki Makedonyalı bir simetri oluşturarak, sahneyi âdeta bir çerçeve içine almaktadırlar. Sahnenin geri kalan orta kısmında ise Eski Yunanlarla Persler arasındaki şiddetli mücadele betimlenmektedir. Lahdin öteki uzun yüzünde av sahnesi yer almaktadır. Sahnenin sol tarafında aslan avı, sağ tarafında geyik avı resmedilmiştir. Aslan avındaki atlı figürlerden birinin (soldaki) İskender, onun önündeki aslana saldıran Pers kıyafetli atlı figürün ise Abdalonymos'u temsil ettiği düşünülür. Lahdin dar yüzleriden birinde bir savaş sahnesi, diğerinde bir pars avı tasvir edilmiştir. Lahit kapağının dar yüzlerindeki alınlıklarda savaş sahnesi yer almaktadır. ■

Resim 21. *İskender Lahdi'nden ayrıntı. Sol başta atın üzerindeki figür, Büyük İskender. Üzerinde Büyük İskender'in tasviri olduğu için "İskender lahdi" olarak adlandırılan lahit gerçekte İskender'e ait değildir. Sidon kralı Abdalonymos'a ait olabileceği öne sürülen lahit M.Ö. 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmektedir (İstanbul Arkeoloji Müzeleri).*

Gaugamela Savaşı

İskender, M.Ö. 331'de Mısır'dan ayrılarak, Pers Kralı Dareios'un asıl ordusunun bulunduğu Babylonia'ya girdi. İki ordu Mezopotamya'da Arbela (Erbil) yöresindeki Gaugamela Ovası'nda karşılaştı. Savaş taktiği ve İskender'in zekâsı, Pers ordusunun bozguna uğramasına neden oldu; Dareios kaçtı. Gaugamela Savaşı'ndan sonra İskender, "Asya Kralı" ilân edildi; Persler ise bir daha toparlanamadılar.

İskender, İran (Persia) içlerine girerek Pers İmparatorluğu'nun başkentleri olan Babylon, Susa, Persepolis ve Ekbatana'yı (bugün Hemedan) ele geçirdi; imparatorluğun hazinelerine el koydu. Antik kaynaklarda İskender'in eline geçen Pers servetinin 40-50 bin *talanton* (yaklaşık 1.000 ton altın) arasında olduğu öne sürülmektedir. Bir süre sonra Dareios, kendi adamlarından biri olan Baktria Satrabı Bessos tarafından öldürüldü.

İskender, M.Ö. 330-329 yıllarında herhangi bir karşı koyma ile karşılaşmadan Hindikuş dağlarına kadar ilerledi. Fakat Baktria ve Sogdiana'ya (Türkistan) savaşarak boyun eğdirdi. Bu arada Sogdianalı prenses Roksane ile evlendi.

M.Ö. 327-325 yılları İskender'in Hindistan seferine çıktığı yıllardır. Böylece imparatorluğun doğu sınırlarını Hyphasis ve Aşağı Indos (Sind) havzasına değin genişletti. Kuzeybatı Hindistan'da Paurava Kralı Poros'un karşı koymasıyla karşılaşan İskender, Hydaspes Irmağı yakınında Poros'u yenilgiye uğrattı. Hydaspes Savaşı zaferinden sonra Pencap'a girdi. Fakat yorgun düşen askerlerinin daha fazla ilerlemek istememeleri nedeniyle geri dönmek zorunda kaldı. Ordusunun bir kısmı Indos Irmağı'ndan gemilerle, bir kısmı da kara yoluyla Indos deltasına vardı. Daha sonra ordunun yine bir kısmı deniz yoluyla, bir kısmı da kara yoluyla Persia'ya döndü (M.Ö. 325 / 324). Ne var ki, İskender çok geçmeden ateşli bir hastalığa yakalandı. Arrianos (*İskenderin Anabasisi*, VII.25.6, çev. H. Örs) kralın kroniklerine atıfta bulunarak onun son günlerini şöyle anlatır:

> "...Artık hali çok fena idi. Kendisini parktan kral sarayına taşıttırdı. Kumandanları yanına girince onları tanımasına tanıdı ama ağzından hiçbir ses çıkmadı. Artık konuşacak halde değildi. Geceleyin ateşi çok fena idi. Ertesi gün de, onun gecesi de, ertesi gün de böyle oldu."

İskender, M.Ö. 323'te, henüz 33 yaşındayken Babylon'da (Babil) öldü.

Büyük İskender İmparatorluğu'nun yapısı ve niteliği

14 yaşındayken başkent Pella yakınındaki Mieza'da Aristoteles'ten felsefe ve siyaset bilimi dersleri almaya başlayan İskender, genç yaşta olmasına karşın, büyük bir komutan, zeki ve ileri görüşlü bir kişiydi. Yunan edebiyatını iyi biliyordu; Homeros'un destanlarını yastığının altından hiç eksik etmediği, Euripides'in dramalarını ezbere bildiği söylenir. Kurduğu imparatorluğunun yönetiminde Pers sisteminden de yararlanmış, Perslerin satraplık idaresini benimsemişti; çünkü, bu denli geniş bir coğrafyada egemenliğin tek merkezden yönetiminde güçlüklerin olacağı kesindi. Oysa bir tür yerel yönetim örgütü olan satraplıklar ile bu işi çözümlemek daha kolaydı. Satraplıkların başına önceleri Pers yöneticiler geçirmişse de, zamanla Makedon yöneticileri atamıştır. İskender, imparatorluğunun başkenti olarak Babylon'u (Babil) seçmişti. Askeri ve sivil yönetimi birbirinden ayıran İskender, bir de maliye örgütü kurmuştu. Devletin resmi dilinin Eski Yunanca (Attika lehçesi) olması kararlaştırılmıştı. Pers seferi sırasında İskender'in yaptığı en büyük işlerden biri de yeni kentler kurmasıdır. Bu kentlerin çoğu Tigris'in (Dicle) doğusunda bulunuyordu. En önemlilerinin başında, hiç kuşkusuz, Mısır'daki Aleksandreia (İskenderiye) gelmektedir. İskender, ticaret ve ulaşıma da önem vermiş, Perslerin yol şebekesini daha da geliştirmiştir.

İskender, bir kültür birliği oluşumunu sağlamak için Makedonlar ile Perslerin evlilik yapmalarını istiyordu. Nitekim, Arrianos'tan öğrendiğimize göre 10.000 Makedonyalı asker, Anadolu ve İran'daki yerli halktan kişilerle evlenmişti. İskender'in kendisi de, Susa'da yapılan bir törenle iki Pers prensesini eş olarak aldı.

İskender'in zaferlerindeki en önemli unsurlardan biri, daha önce babası II. Philippos tarafından kullanılmış olan ve *sarissa* adını taşıyan uzun mızraklı (5 m. den fazla) "hoplit" denen askerlerden oluşan *phalanks*'tır. Hızlı ve hareket yeteneği yüksek bu askeri birlik, hantal Pers güçleri karşısında kolaylıkla zafere ulaşabiliyordu. O sıralar henüz 16 yaşında olan İskender, babası II. Philippos'un Yukarı Strymon'daki Maid'lara ve M.Ö. 339'da kuzeydeki kabilelere karşı yaptığı savaşlarda bulunmuştu. Babasının, Atina ve müttefiklerine karşı kesin zaferini elde ettiği Khaironeia Savaşı'nda sol kanatta mevzilenen Makedonlar'a komuta etmişti. Kısacası, Doğu seferi öncesi kazandığı bir deneyimi vardı.

İskender, bir "dünya imparatorluğu" niteliğini taşıyan devletinde tek bir para sistemi kabul etmiş olup Makedonya'dan İran ve Fenike topraklarına kadar yayılan darphanelerde bastırmış olduğu sikkelerde ön yüzde Herakles

BÜYÜK İSKENDER SİKKELERİ

Resim 22. Büyük İskender sikkesinin (tetradrahmi) ön yüzü: Herakles tipinde tasvir edilmiş İskender başı.

"İskender'in yoğun sikke üretiminin esas kaynağı, M.Ö. 333 ve 330 arasında ele geçirilen Pers hazineleri idi. M.Ö. 330'da Ekbatana'da fetihin ganimeti olarak 180.000 *talanton* (gümüş hesabıyla) toplandığı söylenmektedir. Fetih yoluyla böyle büyük miktarda bir servetin el değiştirmesi, İspanyolların 16. ve 17. yüzyıllarda Amerika'nın sömürülmesine değin bir daha görülmemişti. Kuşkusuz Pers imparatorluğundan ele geçirilen ganimetin tamamı sikke basımında kullanılmış olamazdı, fakat sikke üretimi yine de çok fazlaydı. İskender'in sikkeleri çok geniş bir coğrafyada tedavülde olup aynı zamanda çok sayıda basılmışlardı. Darphaneler, satraplık merkezlerinde ve Makedonya'ya değin uzanan iletişim noktalarında kurulmuşlardı. Numismatlar, İskender'in hayatta olduğu dönemde faaliyet gösteren ve Makedonya'dan Mısır ve Susa'ya değin uzanan coğrafyada yer alan yirmi altı darphane saptamıştır. Hükümdarlığının son birkaç yılında bazı bölgelerdeki yoğun sikke üretimi, M.Ö. yak. 324'ten itibaren Doğu'dan dönen askerlere yapılan maaş ödemeleri ile ilişkilidir. Bu denli geniş bir coğrafi alanda, böylesine büyük miktardaki külçelerin standart ölçülerde altın, gümüş ve bronz sikkeye dönüştürülmesi benzeri olmayan ölçüde önemli bir para olayı idi." (C. Howgego, *Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi*, s. 58). ■

başı, arka yüzde ise tahtta oturan Zeus vardır. Büyük İskender'in Anadolu'daki ilk darphanesi olasılıkla Tarsos idi. Birim ise esas olarak drahmi ve tetradrahmi'dir. Giderek, sikkelerinde "basileus" (kral) unvanını da kullanır. Bu unvan, ölümünden sonra da pek çok kral tarafından kullanılmıştır.

İskender, beraberinde götürdüğü bilim adamlarına, fethettiği ülkelerdeki hayvanlar ve bitkiler üzerinde gözlemlerde bulunma ve coğrafi araştırmalar yapma olanağı sağlayarak bilimsel çalışmaları da desteklemiştir.

Büyük İskender'den sonra: İskender'in ardılları (*Diadokhos*'lar)

Büyük İskender'in M.Ö. 13 Haziran 323'te Babylon'da (Babil) ölümünden sonra, meydana getirilmiş olan imparatorluğun başına kimin geçeceği sorun oldu; çünkü İskender, tahta vâris bırakmamıştı. Bu belirsizlik nedeniy-

le kısa bir süre sonra taht kavgası başladı. İskender'e en yakın olan komutanlar, imparatorluğun başına geçmek ya da belirli bölgelerde yönetimi ele almak için birbirleriyle mücadeleye başladılar. Çok geçmeden, "Diadokhlar" (*Diadokhoi;* tekili *diadokhos*) adı verilen İskender'in ardılları, yani ona yakın olan komutanlar, Babylon'da bir Devlet Konseyi oluşturarak, imparatorluğun yönetim biçiminin nasıl olacağı konusunu tartıştılar. İmparatorluğun başına vekâleten atanacak adaylar arasında adı en çok geçenler Perdikkas, Ptolemaios, Seleukos, Lysimakhos, Antipatros, Krateros ve Antigonos idi. Fakat, Antipatros, Krateros ve Antigonos, Konsey'e katılmamışlardı.

Bu arada, İskender'in karısı Roksane'nin doğacak çocuğunun erkek olması halinde, Konsey onu kral seçecekti. Bu bekleyiş sırasında imparatorluğun başıboş kalmaması için devletin başına geçici olarak Perdikkas atandı.

Taht için beklenen Roksane'nin bebeğinin yanı sıra, bir de İskender'in üvey kardeşi III. Philippos Arrhidaios vardı. Fakat Arrhidaios taht için henüz çocuk yaştaydı. Çok geçmeden Roksane bir oğlan bebek dünyaya getirdi; babasından dolayı adını Aleksandros (IV.) koydular. Bundan böyle tahtın meşru mirasçısı olan Aleksandros ve Arrhidaios büyüyünceye değin, Devlet Konseyi, imparatorluk topraklarının yönetimini komutanlar arasında bölüştürdü. İmparatorluk ordusunun ve Asya'nın yönetimi Perdikkas'a verildi. Dolayısıyla, en büyük güç Perdikkas'ın elinde toplanmış oluyordu. Krateros ve Antipatros, Makedonya ve Yunanistan'ı; Antigonos Monophthalmos (anlamı, 'tek gözlü'), Büyük Phrygia, Lykia ve Pamphylia'yı; Leonnatos, Hellespontos Phrygiası'nı (Küçük Phrygia); Menandros, Lydia'yı; Lysimakhos, Trakya'yı; Philotas, Kilikia'yı; Laomedon, Suriye'yi; Eumenes, Kappadokia ve Paphlagonia'yı; Ptolemaios da Mısır'ı aldı. Seleukos ise şimdilik bu paylaşımın dışında kaldı. Kendisine, Perdikkas'ın sağ kolu olarak, Süvari Birliği'nin komutası verildi.

Triparadeisos'taki devlet konseyi

Perdikkas'ın güçlenmesi diğer komutanları rahatsız ediyordu. Perdikkas, İskender'in cesedini Babylon'dan Makedonya'ya götürmek isteyince, Ptolemaios, İskender'in Mısır'da (Siva'da) gömülmesini vasiyet ettiğini öne sürerek, cesedi Memphis'te alıkoydu ve Aleksandreia'da (İskenderiye) bir anıtmezar inşa ettirmeye başladı. Böylece Diadokhlar arasındaki ilk sürtüşme başladı. Bu arada, bir iç savaş yaşayan Kyrene, Ptolemaios'tan yardım isteyince, Ptolemaios bunu fırsat bilerek (Perdikkas'ın iznini almaksızın) Kyrene'ye geldi ve kenti ele geçirdi. Ptolemaios'un, kendisine karşı bir tavır ta-

PTOLEMAIOSLAR VE ANADOLU'DAKİ EGEMENLİĞİ

Büyük İskender'in ölümünden sonra, ele geçirdiği topraklar üzerinde kurduğu imparatorluğun yönetimi ilk başlarda Antipatros, Perdikkas ve Krateros'a bırakılmıştı; ancak, bazı bölgelerde diğer diadokhlar da söz sahibi oldular. Bunlardan Ptolemaios, Mısır'da hüküm sürecekti. Daha sonraki Triparadeisos Kararları'nda da Mısır'ın Ptolemaios'un egemenliğinde bulunması onaylanmıştı (M.Ö. 321). Ancak ilerleyen yıllarda Ptolemaioslar, Mısır dışında da toprak sahibi olmak için mücadele ettiler.

Anadolu için en büyük rakipleri Seleukoslar idi. Nitekim Ptolemaioslar ile Seleukoslar egemenlik için en az beş kez savaşmışlardı. Ptolemaiosların Anadolu'da toprak edinmek istemeleri sadece Eski Yunan dünyasına ulaşımı sağlayacak Akdeniz ve Ege Denizi'ni ele geçirmek değildi, aynı zamanda kereste gibi, kendi ülkelerinde olmayan doğal zenginliklere de sahip olmak istiyorlardı. I. Ptolemaios'un M.Ö. 310'da Antigonos'a savaş ilân ederek Dağlık Kilikia'yı (Kilikia Trakheia) işgal ettiğini biliyoruz; ancak, Antigonos'un oğlu Demetrios kısa sürede işgal edilen yerleri geri aldı. Fakat I. Ptolemaios bir yıl sonra, M.Ö. 309'da, Lykia bölgesi kentlerinden Phaselis (Tekirova), Ksanthos (Kınık) ve Kaunos'u (Köyceğiz-Dalyan) ele geçirdi. Limyra'da (Zengerler) bulunan ve M.Ö. 288 / 287'ye tarihlenen bir yazıtta I. Ptolemaios'un Lykia'ya iki *oikonomos* (yönetici) atadığı yazılıdır. Buradan, Limyra'nın I. Ptolemaios döneminde bağımsız olmadığını, Ptolemaiosların kontrolünün söz konusu olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca Limyra'da yapılan kazılarda II. Ptolemaios ile kız kardeşi ve aynı zamanda karısı (*theoi adelphoi*= tanrısal kardeşler) II. Arsinoe adına yapılmış bir hükümdar kültü yapısının (Ptolemaion) varlığı da saptanmıştır.

Yukarıda değindiğimiz gibi, Ptolemaios'un Lykia'yı kontrol altında tutma amacı, bölgenin hem Ege Denizi'ne açılan stratejik bir öneme sahip olması hem de kereste açısından zengin olmasıydı. Ptolemaioslar, M.Ö. 309'da ele geçirdikleri Lykia egemenliğini bir süre sonra kaybettiler; ancak M.Ö. 295'te, Lykia'yı tekrar egemenlikleri altına aldılar. Lykia'da en fazla bulunan Ptolemaios sikkeleri II. Ptolemaios'a (M.Ö. 285-246) aittir. Telmessos'ta (Fethiye) II. Ptolemaios onuruna yazılmış ve Apollon, Artemis, Leto Kutsal Alanı'na dikilmiş *dekret* (kararname) de Ptolemaiosların Lykia'daki varlığı için ayrı bir öneme sahiptir. II. Ptolemaios'un gümüş tetradrahmilerinin M.Ö. 250 yılı civarında Byzantion'da tedavülde olduğu anlaşılmaktadır. Bu sikkelerin üzerine Byzantion'un kontrmarkı vurularak Byzantion topraklarında dolaşımına imkân sağlanmıştı. Ancak üzerinde Byzantion kontr-

kındığını sezen Perdikkas da M.Ö. 321 baharında Mısır'a girdi. Böylece İskender'in cesedini de almayı düşünüyordu. Fakat Nil Nehri'ni geçmek üzere Memphis yakınında kurduğu kampta, içlerinde Seleukos'un da olduğu subayları tarafından öldürüldü. Perdikkas'ın askerleri Ptolemaios'un tarafına geçtiler. Bundan böyle devlete yeni bir düzen vermek ve yönetim şeklini

markı olan bu sikkelerin II. Ptolemaios'un bağışı ile mi yoksa ticaret yoluyla mı kente geldiği belirsizdir.

Bu arada Ephesos ve Miletos gibi önemli Ionia kentleri Ptolemaiosların eline geçtiyse de, M.Ö. 281 yılındaki Korupedion Savaşı sonrasında Seleukosların Anadolu'daki egemenliği Ptolemaiosların aleyhine olunca, Ptolemaioslar işgal ettikleri toprakları terketmek zorunda kaldılar. Bu arada Nagidos'ta (Bozyazı) bulunan ve Arsinoe kentinin (Maraş harabeleri) kuruluşuna ilişkin bilgiler içeren yazıt, III. Ptolemaios (M.Ö. 246-221) döneminde Ptolemaiosların Dağlık Kilikia'daki kontrolünün kanıtıdır. Nitekim Nagidos kazılarında Ptolemaiosların bronz sikkelerinden kayda değer miktarda bulunmuştur. Ancak M.Ö. 246 yılı öncesinde Kilikia'nın hâkimiyeti Seleukoslardaydı; M.Ö. 246'da egemenlik tekrar Ptolemaioslara geçmiştir. Meydancıkkale'de bulunan 5215 sikkenin yer aldığı definede iki binden fazla Ptolemaios sikkesi bulunmakta olup bunlar III. Ptolemaios dönemine aittir. III. Ptolemaios döneminde, Tarsos, Ephesos ve Ainos'ta (Enez) Ptolemaios sikkeleri basılmıştır. M.Ö. 222'de IV. Ptolemaios'un iktidara gelişiyle Ptolemaioslar Pamphylia'dan Hellespontos'a (Çanakkale Boğazı) kadar olan bölgeyi kontrol altına aldılar. Ptolemaioslar, Kilikia bölgesini egemenlikleri altında tutabilmek için Seleukoslarla mücadele etmek zorunda kaldılar. Romalıların M.Ö. 190'da Seleukos Kralı III. Antiokhos'u

Resim 23. *I. Ptolemaios.*

Magnesia'da (Manisa) yenilgiye uğratmasından ve de M.Ö. 129'da Batı Anadolu'da kurdukları Asya Eyaleti'nden sonra Seleukosların olduğu gibi, Ptolemaiosların da Anadolu'daki hareketi sınırlanmış ve nihayette M.Ö. 31 yılında Actium'da Romalı Octavianus'un Ptolemaiosların kraliçesi VII. Kleopatra (M.Ö. 51-30) ve onun yanında bulunan Marcus Antonius'u yenilgiye uğratması ve bu olaydan kısa bir süre sonra Kraliçe Kleopatra'nın intiharıyla ayaktaki son Hellenistik krallık da Roma tarafından ilhak edilmiştir. ■

belirlemek üzere aynı yıl (M.Ö. 321) Suriye'deki Triparadeisos'ta, Antipatros ve Antigonos'un da katılmasıyla ikinci bir Devlet Konseyi toplandı. Bu toplantıda alınan karar uyarınca Antipatros imparator vekili; Antigonos ise Asya'daki büyük ordunun komutanı seçildi. Seleukos, Babylonia Satraplığı'nı; Ptolemaios da Mısır ve Kyrenaika'yı aldı.

Gaza Savaşı

Fakat birkaç yıl sonra, M.Ö. 319'da Antipatros öldü. Antigonos en güçlü kişi durumuna geldi. Mısır'da Ptolemaios, Trakya'da Lysimakhos, Makedonya'da ise Kassandros, Antigonos'a karşı bir koalisyon oluşturdular. O sıralar Ptolemaios'un yanında bulunan Seleukos da koalisyonda yer aldı. İskender'in fethettiği yerlerden daha fazla pay isteyen, hüküm sürdükleri toprakların sahipliğini isteyen müttefikler, M.Ö. 315'te Antigonos'a bu isteklerini ileten bir heyet gönderdiler. Antigonos bu isteği reddedince, savaş başlamış oldu. Antigonos, Makedonya'daki Kassandros'a karşı savaş hazırlıkları yaparken, oğlu Demetrios'u da Suriye'ye gönderdi. Amacı güneydeki kanadı da Ptolemaios'a karşı güçlendirmekti. M.Ö. 312'de Ptolemaios, Demetrios'un üzerine yürüdü. Filistin'de Gaza'da (Gazze) yapılan savaşta Demetrios yenildi ve kaçtı. Gaza Savaşı'ndan sonra Diadokhlar arasındaki savaş devam etti.

İskender'in ardıllarının egemenlik mücadelesi

Bu arada Seleukos, Media'ya (İran) gitti. Tekrar toparlanan Demetrios da büyük bir ordu ile Babylon'a döndü. M.Ö. 311'de bir barış antlaşması yapıldı. Seleukos'un dışında gerçekleşen bu antlaşmaya göre, Antigonos Asya'nın en büyük komutanı oluyordu; Kassandros da, o sıralar 13 yaşında bulunan İskender'in oğlu IV. Aleksandros tahta geçinceye değin krallığa vekâlet edecek ve Avrupa'nın hükümdarı olacaktı. Lysimakhos Trakya'da, Ptolemaios Mısır'da hüküm sürecekti. Seleukos bu antlaşmanın dışında kalmakla birlikte, o da Suriye, Fenike ve Karia'yı almıştı. İmparatorluğun başına vekil olarak geçen Kassandros aynı yıl, yani M.Ö. 311'de, İskender'in oğlu ile annesi Roksane'yi öldürttü. Böylece tahtın yasal vârisi ortadan kalkınca, kendisi vekil olarak imparatorluğun başına geçecekti. Fakat bu hesap tutmadı. Bundan böyle Büyük İskender'in devletini tek bir kralın yönetiminde bütünüyle koruma politikası kalmadı. Diadokhlar arasındaki mücadele daha kızıştı; yeni savaşlar kaçınılmazdı.

Ptolemaios, Batı Anadolu kentlerini Antigonos'un egemenliğinden kurtarmak için bölgeye bir ordu gönderdi. Antigonos'un oğlu Demetrios, bu ordu ile savaştı. Fakat sonunda Ptolemaios ile Demetrios bir anlaşma yapıp aralarındaki savaşa son verdiler. Bundan sonra Ptolemaios, Avrupa'nın hükümdarı durumundaki Kassandros ile karşı karşıya gelmek üzereydi ki, Yunanistan'da destek bulamayınca geri dönmek zorunda kaldı. Bu kez Ptole-

maios'un yapamadığını Antigonos yapmak istedi ve Kassandros'a savaş açtı. Antigonos'un oğlu Demetrios'un başarılı mücadelesi sonunda, Kassandros Atina, Megara ve Khalkis'i boşaltmak zorunda kaldı. Demetrios kendini Yunanların kurtarıcısı olarak ilân etti. Antigonos ve Demetrios kral kabul edildiler ve "Kurtarıcı Tanrı" olarak saygı gördüler.

Demetrios, M.Ö. 306'da Kıbrıs'a gitti. Adanın yönetimi Ptolemaios'un kardeşi Menelaos'un elindeydi. Demetrios adaya çıktı ve Menelaos'u yendi. Ptolemaios da kardeşine yardım için yola çıktı. Salamis açıklarında yapılan deniz savaşında Demetrios, Ptolemaios'u yenilgiye uğrattı. Böylece stratejik açıdan çok önemli olan Kıbrıs'ı ele geçirdi. Bu zaferden sonra Antigonos ve Demetrios resmen "kral" (*basileus*) unvanını aldılar. Bir yıl sonra da Ptolemaios, Seleukos, Lysimakhos ve Kassandros da aynı unvanı kazandılar. M.Ö. 305'te Demetrios, Ptolemaios'un müttefiki olan Rhodos Adası'na sefer yaptı. O zamana değin bilinen en gelişmiş savaş makinelerinin kullanıldığı kuşatma bir yıl sürdü; fakat Rhodos alınamadı. Demetrios bu uzun kuşatma harekâtından dolayı "Poliorketes" (kuşatıcı) lâkabıyla anılmaya başladı.

Ipsos Savaşı

Aynı yıl Yunanistan'ı Kassandros'un elinden kurtarma planını tamamlamak için Tesalya'ya giren Demetrios, çok geçmeden Yunanistan'ı ele geçirdi. Böylece Antigonos ve oğlu Demetrios batıda büyük bir güç oluşturmuşlardı. Kısa bir sure sonra Lysimakhos, Seleukos ve Ptolemaios'un Antigonos'a karşı yeni bir koalisyon oluşturduğunu görüyoruz.

Bu arada Seleukos, Baktria'dan Hindistan içlerine kadar ilerlemişti. Pencap'ta Kral Çandragupta (Eski Yun. Sandrakottos) 3.000 savaş filiyle onu bekliyordu. Fakat savaş olmadı; Seleukos kral ile bir dostluk antlaşması yaparak bölgenin hükümranlığını ona bıraktı ve karşılığında 500 savaş fili aldı.

Lysimakhos, Antigonos'un ortadan kaldırılması için bir plan hazırlamıştı. Kendisi, Anadolu'yu istila edecek ve Kassandros üstündeki baskıyı hafifletecekti. Yani Antigonos ve oğlu Demetrios, yalnızca Kassandros ile değil, fakat aynı zamanda Lysimakhos'un ordusuyla da uğraşmak zorunda kalacaktı. Ertesi yıl da Seleukos'un ordusu gelip Lysimakhos'un ordusu ile birleşecek; böylece Seleukos ve Lysimakhos'un gücü, Antigonos ve Demetrios'un gücü ile hemen hemen dengelenmiş olacaktı. Bu arada Ptolemaios, Antigonos'un Filistin ve Suriye'deki güney kanadına saldıracaktı.

Gerçekten de Lysimakhos'un planı işledi. Lysimakhos'un Hellespontos'tan (Çanakkale Boğazı) Anadolu'ya geçtiği haberini alan Demetrios,

SELEUKOSLAR VE ANADOLU'DAKİ EGEMENLİĞİ

Büyük İskender'in ölümünden (M.Ö. 323) sonra, onun fethettiği topraklarda kurduğu imparatorluk, diadokhlar olarak anılan komutanları arasında bir iktidar mücadelesine sahne oldu. Bu komutanlardan Seleukos, Lysimakhos ve Ptolemaios ile ittifak yaparak o sıralar Asya ordularının başkomutanı sıfatını taşıyan Antigonos Monophtalmos ile Demetrios'a karşı bir güç birliği oluşturmuştu. Nitekim M.Ö. 301'de Ipsos'ta (Afyon'un Çay ilçesi yakınında, Sipsin köyü) Seleukos ve Lysimakhos'un kuvvetleri, Antigonos ve Demetrios'un kuvvetleri üzerinde kesin bir zafer kazandılar; Antigonos öldürüldü, Demetrios ise kaçmayı başardı. Bu savaştan sonra iyice güçlenen Seleukos, Suriye ile birlikte Anadolu'nun önemli bir kısmına sahip olmuş, hatta egemenliğini Indos'a kadar yaymıştır. Bir süre sonra, Lysimakhos'un egemen olduğu topraklarda başgösteren huzursuzluk ve Lysimakhos'un kötü icraatları, Seleukos'un duruma müdahalesini gerektirdi. Seleukos'un Batı Anadolu'ya ilerlediği haberini alan Lysimakhos da Hellespontos'tan geçerek, güneye doğru ilerlemeye başladı. İki ordu, Magnesia ad Sipylum (Manisa) yakınındaki Korupedion'da karşılaştı (M.Ö. 281). Seleukos, Lysimakhos'un ordusunu yenilgiye uğrattı; Lysimakhos savaş sırasında öldü. Bu savaştan iyice güçlenmiş olarak çıkan Seleukos, –Karadeniz kıyıları dışında– Anadolu'nun tamamına egemen olmuştur; ancak bu zaferin tadına varamadan bir yıl içinde öldürüldü; yerine I. Antiokhos geçti. Yine de Seleukoslar, Suriye ve Anadolu'nun egemeniydiler. Ancak Seleukoslar, Anadolu ve Suriye'deki topraklarını elde tutabilmek için Ptolemaioslar ile sürekli bir mücadele içinde olmuşlardır (I-V. Suriye Savaşları).

Bundan böyle Seleukosların tarihi, I. Seleukos'un kazandığı toprakların elde tutulması mücadelesinin tarihi olacaktı. Ayrıca, onların zorlu mücadeleler sonucu elde ettikleri Anadolu topraklarında Bithynia, Pontos, Pergamon, Kappadokia ve Armenia gibi birtakım küçük krallıkların da ortaya çıkması, Seleukosların hareket serbestliğini büyük ölçüde kısıtlıyordu. Üstelik Roma'nın da Anadolu topraklarına gözünü dikmiş olması Seleukosların rahatını kaçırıyordu. I. Antiokhos'un ölümünden sonra Seleukoslar Krallığı tahtına sırasıyla oğlu II. Antiokhos, II. Seleukos, III. Seleukos ve III. Antiokhos geçti. III. Antiokhos dönemi, Seleukos Krallığı'nın en parlak dönemidir. Antiokhos önce krallığı içerisinde bazı düzenlemeler yaptıktan sonra, Küçük Asya valiliğine atadığı Akhaios'u Toroslar'ın batısına göndererek, daha önce kendi egemenliğinde bulunan ama o sıra Pergamon Krallığı'nın elinde olan toprakları geri aldı

Anadolu'ya girdi. Seleukos da filleriyle Kappadokia'ya geldi; kışı orada geçirdi. O sıralar Suriye'deki yeni başkenti Antigoneia'nın kuruluş kutlamalarında bulunan Antigonos ise Demetrios ile birleşmek üzere Kilikia üzerinden Phrygia'ya girdi. Lysimakhos, Antigonos ve oğlunu oyalarken; Seleukos da Lysimakhos'un kuvvetleriyle birleşti. Phrygia'nın batısında Ipsos'ta (Sipsin / Çayırbağ Köyü) yapılan savaşta (M.Ö. 301) Lysimakhos ve Seleukos'un birleşik ordusu, Antigonos ve Demetrios'un ordusunu bozguna

(M.Ö. 223 / 222); ancak bir süre sonra Akhaios, Antiokhos'a isyan bayrağını açarak kendisini kral ilân etmiştir. Fakat bir süre sonra, Sardeis civannda yapılan savaşta yenilerek öldürüldü.

Bu arada Roma Akdeniz'de iyice güçlenmiş ve gözünü doğuya çevirmişti. Romalılar, Yunanistan üzerinden Hellespontos'tan geçerek Anadolu'ya ayak bastılar. III. Antiokhos'un ordusuyla Roma ordusu Magnesia (Manisa) civarında karşılaştı (M.Ö. 190). Seleukos kralı, Romalılar karşısında büyük bir hezimete uğradı ve Toroslar'ın ötesine çekildi. Aslında bu bölge (Kilikia ve Kuzey Suriye) Seleukosların çekirdek bölgesiydi. Yapılan ön anlaşmaya göre Antiokhos savaş tazminatı ödeyecek ve Seleukoslara sığınmış olan Kartaca komutanı ünlü Hannibal'i Romalılara teslim edecekti. Bu arada, Roma Senatosu, Batı Anadolu'ya *Consul* Manlius Vulso'yu göndererek, Küçük Asya'da düzenlemeler yapmasını istemiştir. Vulso'nun ilk işi Antiokhos'a yardım eden Galatları cezalandırmak oldu. İki yıl sonra (M.Ö. 188) Apameia'da (Dinar) yapılan antlaşmada Antiokhos'un boşalttığı topraklar Pergamon Krallığı ile Rhodos arasında paylaştırılmıştır. Seleukoslar, Toroslar'ın kuzeyindeki ve batısındaki topraklarını kaybettiler. Bir daha toparlanamayan Seleukoslar, daha ziyade Suriye ve Kilikia bölgelerinde egemenliklerini sürdürmeye çalıştılar.

Roma Senatosu Anadolu'nun güney kıyılarında bir tehdit unsuru olan korsanları ortadan kaldırmak üzere Pompeius'u görevlendirdi. Kendisine büyük yetki verilen Pompeius, kısa sürede Akdeniz'i korsanlardan temizledi (M.Ö. 67). Bundan böyle Pontos Kralı VI. Mithradates ile olan savaşın komutanlığı da kendisine verildi. M.Ö. 64 yılında Suriye'ye giren Pompeius, Seleukosların Kralı XIII. Antiokhos'u tahttan indirerek, Seleukoslar Hanedanı'na son verdi; Suriye, Roma'nın bir eyaleti konumuna getirildi.

Seleukoslar, egemenlikleri süresince çok sayıda kent kurmuşlardır. Appianos (*Romaike Historia Syriake* 57), Seleukos'un kurduğu kentleri saymaktadır: Babası onuruna 16 Antiokheia, annesi onuruna 5 Laodikeia, kendi adına 9 Seleukeia, eşleri adına 3 Apameia ve 1 Stratonikeia. Bunlara Seleukos'un kazandığı zaferlerden ya da ele geçirdiği topraklardan sonra kurduğu ya da adını değiştirdiği kentler de eklenebilir.

Arkeolojik kazılarda ya da yüzey araştırmalarında ele geçen, Seleukos kralları ya da aile üyeleri için yazılmış çok sayıda dekret (Halk Meclisi kararnamesi), Anadolu kentlerinin Seleukoslara olan şükranlarını içermektedir. Seleukosların, Anadolu kentlerine cömert davranarak, tapınakları için bağışlar, çeşitli nedenlerle maddi destekler, buğday dağıtımı, inşa için malzeme ve benzeri yardımlarda bulunduğu anlaşılmaktadır. ■

uğrattı; Antigonos öldü, Demetrios ise kaçtı. Bu savaşta Seleukos'un filleri âdeta tank vazifesi görerek savaşın kazanılmasında çok etkili oldular. Diadokhlar, Antigonos'un topraklarını paylaştılar. Toros (Tauros) dağlarına dek Anadolu'nun büyük bir kısmını Lysimakhos aldı; Seleukos'un payına da, Toroslardan Indos'a kadar doğu ülkeleri ve Yukarı Suriye düştü. Ptolemaios ise Aşağı Suriye ve Filistin'i aldı; fakat Seleukos, savaşta aktif rol almayan Ptolemaios'un bu payına karşı çıktı. Bu toprak sorunu Ptolemaioslar

ile Seleukoslar arasında uzun süren mücadelelere neden olacaktı. Böylece, Ipsos Savaşı'ndan sonra Büyük İskender İmparatorluğu'ndan doğan Lysimakhos, Seleukos ve Ptolemaios devletlerine, Kassandros'un Makedonya Devleti'ni de eklemeliyiz. Ipsos Savaşı'ndan birkaç yıl sonra (M.Ö. 283) Demetrios öldü.

Korupedion Savaşı

M.Ö. 281 yılında Anadolu'nun bazı kentleri Seleukos'u Lysimakhos'a karşı yardıma çağırdılar. Seleukos, büyük bir ordu ile Torosları aşarak Anadolu topraklarında ilerlemeye başladı. Son yıllarda Lysimakhos'un kötü yönetimine maruz kalan kıyı kentleri Seleukos'a kucak açtılar. Bergama'da (Pergamon) Philetairos kenti teslim etti ve 9.000 *talanton* verdi. Sardeis teslim oldu; Bithynia'da Zipoites ordusu ile Seleukos'a katıldı. Smyrna'nın kuze-

TRAKYA VE LYSIMAKHOS

Büyük İskender, Doğu seferine çıkmadan önce Trakya'daki kabileleri kontrol altına almıştı; ancak M.Ö. 323'teki ölümünden sonra, kurduğu imparatorluk onun en yakın komutanları (halefler, diadokhlar) arasında paylaşıldı. Böylece Lysimakhos, Trakya'ya sahip oldu. Egemenlik alanı, Thermopylai Geçidi'nden Makedonya ve Trakya'ya, hatta Hellespontos'un ötesine, Anadolu içlerine kadar uzanıyordu. Lysimakhos, kendi adını taşıyan bir de şehir kurmuştu. Gelibolu Yarımadası (Khersonesos) üzerindeki bu şehir, Lysimakheia (Bolayır) olarak anılıyordu. Diadokhlar arasındaki mücadele sırasında Antigonos ile oğlu Demetrios, Yunanistan'ı da ele geçirmeyi planlıyorlardı. Bu nedenle Lysimakhos, Antigonos ve Demetrios'a karşı Kassandros, Seleukos ve Ptolemaios ile ittifak içine girdi (M.Ö. 302). Lysimakhos, ordusuyla Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçerek Phrygia'ya doğru ilerlemeye başladı. Komutanı Prepalaos'u da Ionia'ya gönderdi. Kısa süre içinde Lysimakhos ve müttefikleri Batı Anadolu'da önemli başarılar elde ettiler. Bunun üzerine Antigonos, Suriye'den yola çıkarak Batı Anadolu'ya doğru ilerlemeye başladı. Seleukos da Lysimakhos'a yardım için Batı Anadolu'ya hareket etti. Bir tarafta Lysimakhos ile Seleukos, karşı tarafta Antigonos ile Demetrios olmak üzere iki birleşik ordu Ipsos mevkiinde (Afyon yakınında) karşı karşıya geldi (M.Ö. 301). Kazanan taraf Lysimakhos ve Seleukos oldu; Antigonos öldü, Demetrios kaçtı. Mağlupların toprakları paylaşıldığında, Lysimakhos Trakya'nın yanı sıra Batı Anadolu'da önemli topraklar elde etti. Ancak bir süre sonra dengeler değişti; gelişen olaylar bu kez iki eski müttefiki, Lysimakhos ile Seleukos'u karşı karşıya getirdi. Nitekim Manisa'nın kuzeyinde, Hermos Vadisi'ndeki Korupedion'da yapılan savaşta 80 yaşındaki Lysimakhos yenildi ve öldürüldü (M.Ö. 281). Bu savaşla diadokhlar arasında mücadele de bir anlamda son bulmuş, Anadolu Seleukosların egemenliğine girmişti. ■

yinde Hermos (Gediz) vadisindeki Korupedion'da yapılan savaşta, Seleukos, 80 yaşındaki Lysimakhos'u yenilgiye uğrattı ve öldürdü (M.Ö. 281). Böylece, "Diadokhlar Savaşı" sona erdi. Korupedion zaferinden sonra Seleukos, Anadolu'nun ve Indos'a değin Doğu'nun egemeni oldu. Bu, hemen hemen Mısır ve Hindistan dışında, İskender'in fethettiği topraklara eşitti.

Korupedion Savaşı galibi Seleukos, ertesi yıl (M.Ö. 280) Ptolemaios Keraunos tarafından öldürüldü. Artık İskender'in üniter devlet politikası tamamen ortadan kalkmış oldu. Onun yerine, devletin paylaşılan topraklarında şu krallıklar oluşturuldu:

Mısır'da, Ptolemaioslar (I. Ptolemaios *Soter*'in yönetiminde)

Önasya'da, Seleukoslar (I. Antiokhos *Soter*'in yönetiminde)

Makedonya'da, Antigonoslar (I. Antigonos Gonatas'ın yönetiminde)

Bu arada kuzeyden Kelt akınları başladı. Makedonya'ya giren Keltlere (= *Keltoi*) karşı koymaya çalışan Ptolemaios Keraunos öldü (M.Ö. 279). Antigonos Gonatas ise Keltleri Lysimakheia'da yenilgiye uğrattı (M.Ö. 277). Böylece, Yunanistan ve Makedonya Keltlerden kurtuldu. M.Ö. 274 / 273'de bu kez I. Antiokhos, Keltleri bozguna uğrattı; fakat Keltler (Galatlar) yine de Orta Anadolu'da (Galatia) yerleştiler. Anadolu'da Seleukos egemenliğinin başlamasıyla birlikte daha küçük bazı krallıklar da kuruldu: Bergama (Pergamon), Bithynia, Pontos ve Kappadokia krallıkları. Gerçekte bu krallıkların kuruluş yılları daha önceye gitmektedir; ancak tarih sahnesinde belirgin bir şekilde yer almaları M.Ö. 3. yüzyılda olmuştur.

Yukarıda adlarını andığımız bu küçük Hellenistik krallıklara, Anadolu dışında kurulmuş bir devlet olarak, Pyrrhos yönetimindeki Epeiros (Epir) Krallığı'nı da eklememiz gerekir.

Anadolu'da Kurulan Hellenistik Krallıklar

Pergamon Krallığı

Mysia bölgesi kentlerinden Pergamon (Bergama), verimli Kaikos (Bakırçay) Vadisi'nde yer alır. Pergamon'un erken dönem tarihi hakkında pek bilgimiz yoktur. İlk kez Ksenophon'un *Anabasis* (Onbinlerin Dönüşü) adlı eserinde karşımıza çıkar. M.Ö. 399'da, geriye dönüşün son günlerinde, yorgun ve aç Yunan paralı askerleri Ksenophon'un komutasında Pergamon'a varırlar. O sıralar Pergamon tiranı olan Gongylos, aynı zamanda Ksenophon'un da eski bir dostudur. Kentinin yağmalanacağından endişe ederek, ona, erzağı komşu bir kentten sağlamalarını tavsiye eder; çünkü Pergamon da ekonomik bir kriz içindedir. Büyük İskender'in M.Ö. 334'te Granikos Çayı kıyısında Pers ordusunu yenilgiye uğratmasıyla, Pergamon, Makedonya egemenliğine girer.

Pergamon'un yazılı kayıtlarda –*Anabasis*'ten sonra– ikinci kez geçmesi neredeyse bir yüzyıl sonradır. İskender'in M.Ö. 323'teki ölümünden sonra, imparatorluk yönetiminde söz sahibi olma mücadelesi veren Diadokhlardan Lysimakhos, M.Ö. 301'de Ipsos Savaşı'nda Seleukos'un yanında yer alarak Antigonos'un yenilmesine neden oldu. Bu savaştan sonra Lysimakhos, Büyük İskender'in Pers ülkesini zaptı sırasında elde edilen savaş ganimetinden oluşan 25.000 gümüş *talanton*'luk hazinenin 9.000 *talanton*'luk kısmını Pergamon'da koruma altına aldı. Hazineyi korumak için ise Attalos'un oğlu Tios'lu (Paphlagonia'da) Philetairos'u atadı. Lysimakhos, daha

önce Antigonos Monophthalmos'un yanında görev yapan Philetairos'a çok güveniyordu. Philetairos, yaklaşık 20 yıl herhangi bir sorunla karşılaşmadan hazinenin sorumluluğunu üzerinde taşıdı. Ta ki, taht entrikaları baş gösterinceye kadar. Lysimakhos'un önceki evliliğinden Agathokles adlı bir oğlu vardı ve bu çocuk tahtın vârisiydi. Fakat Lysimakhos'un Mısırlı Arsinoe ile yaptığı üçüncü evlilikten de üç çocuğu olmuştu. Arsinoe, tahta, Agathokles yerine, kendi çocuklarından birinin geçmesini istiyordu. Fakat Agathokles güçlü ve iyi tanınan biriydi. Philetairos'un da desteğini sağlamıştı. Arsinoe, M.Ö. 283 yılında, çeşitli entrikalarla Agathokles ve yandaşlarını öldürttü. Philetairos, Agathokles'e yakınlığından dolayı kendi başına da bir şey geleceğinden korkar. Olaylar karşısında endişeli olan yaşlı Lysimakhos'tan bir yardım beklemenin boşuna olduğunu görür.

PERGAMON KRALLARI LİSTESİ

Philetairos (M.Ö. 281-263)
I. Eumenes (M.Ö. 263-241)
I. Attalos (M.Ö. 241-197)
II. Eumenes (M.Ö. 197-159)
II. Attalos (M.Ö. 159-138)
III. Attalos (M.Ö. 138-133) ■

Agathokles'in öldürülmesinden yaklaşık 2 yıl sonra, M.Ö. 281 yılında Küçük Asya'nın bazı kentleri Seleukos'u Lysimakhos'a karşı yardıma çağırdı. Seleukos, büyük bir ordu ile Toroslar'ı aşarak Küçük Asya'da ilerlemeye başladı. Son yıllarda Lysimakhos'un kötü idaresine maruz kalan kıyı kentleri Seleukos'a kucak açtı. Pergamon'a geldiğinde Philetairos kenti ona teslim etti ve önceden söz verdiği üzere hazinedeki 9.000 *talanton*'u verdi. Sardeis teslim oldu; Bithynia'da Zipoites ordusu ile Seleukos'a katıldı. Smyrna'nın kuzeyinde Hermos Vadisi'ndeki Korupedion'da yapılan savaşta, Seleukos, 80 yaşındaki Lysimakhos'u yenilgiye uğrattı ve öldürdü (M.Ö. 281). Böylece, Diadokhlar Savaşı bitti. Bu savaştan sonra Seleukos, neredeyse tüm Doğu'nun egemeni oldu. Böylece yaklaşık 150 yıl önce Büyük İskender'in fethettiği topraklara eşit bir coğrafyaya hükmedecekti. Seleukos, Philetairos'u Pergamon valisi olarak atadı ve hazinenin korunması görevini de ona verdi. Böylece, Batı Anadolu'da Seleukos Krallığı kontrolünde ve Philetairos'un önderliğinde yeni bir devlet doğuyordu. Philetairos, Attalos Hanedanlığı'nın ve dolayısıyla Pergamon Krallığı'nın kurucusu olarak, Küçük Asya'yı istila eden Galatlara karşı başarılı bir mücadele verdi. Philetairos önceleri Lysimakhos ve Seleukos adlarına, daha sonra da kendi adını taşıyan sikkeler bastırmıştır. Philetairos'tan sonra yerine geçen yeğeni I. Eumenes (M.Ö. 263-241) 21 yıl Pergamon'u başarıyla yönetti. M.Ö. 261 yılında Sardeis yakınında I. Antiokhos'u yenilgiye uğrattıktan sonra, Pergamon, Seleukoslardan tamamıyla bağımsız oldu. Antiokhos'a karşı zaferin-

de, Mısır'ın da yardımı oldu. Zamanında Pergamon'un sınırlarını genişletti. Galat akınlarına karşı önlemler aldı. Philetaireia ve Attaleia (Selçikli ?) adlarında iki müstahkem kent kurdu. Pergamon, tarım ve imalat alanında refaha ulaştı; devlet güçlendi. Hellenistik dünyanın siyasal ve kültürel merkezlerinden biri oldu. Bastırmış olduğu sikkelere, hanedanın kurucusu olarak Philetairos'un portresini koydurdu.

I. Eumenes'in M.Ö. 241 yılında ölümünden sonra, yerine I. Attalos (M.Ö. 241-197) geçti. 44 yıllık saltanatının başlarında Galatlara karşı savaştı ve onları yenilgiye uğrattı. Onların yanında yer alan Antiokhos Hieraks'ı da yenilgiye uğrattıktan sonra Kilikia dışında, Küçük Asya'nın büyük bir bölümüne sahip oldu. Kıyı kentleri onu bir kurtarıcı (*Soter*) olarak selamladılar. Ayrıca Attalos, "kral" unvanını alan ilk Pergamon yöneticisi oldu. Ancak, Attalos'un başarıları Seleukos Komutanı Akhaios'un başarıları ile gölgelendi. Akhaios, Pergamon'un topraklarından bir kısmını geri aldı. Hatta Seleukos Kralı III. Antiokhos'un bile üzerine yürümeye niyetlenmişti; ancak olmadı. M.Ö. 218'de bu kez Attalos, tekrar kaybettiği toprakları ele geçirerek Kuzeybatı Anadolu'yu kontrolü altına aldı. Attalos ile Akhaios arasındaki çekişmede Seleukos kralı, Akhaios'un yaptıklarını yanına bırakmamak için, onu, Sardeis'te kuşattı (M.Ö. 214); Akhaios yakalanarak feci şekilde öldürüldü. Attalos için en büyük tehlikelerden biri de Makedonyalı V. Philippos idi; onun da gözü Pergamon topraklarındaydı. M.Ö. 201'de Rhodos'un desteği ile Attalos, Khios Adası (Sakız) açıklarındaki bir deniz savaşında Philippos'u yenilgiye uğrattı; ancak, Attalos da büyük kayıp verdi. Toparlanan Philippos yeniden saldırıya geçti; Miletos açıklarındaki deniz savaşında Rhodosluları yenilgiye uğrattı. Fakat, Pergamon ve Rhodos'un ittifakı Philippos'u zor durumda bırakmıştı. Nitekim Roma, bu iki devletin yardımıyla Philippos'a karşı bir sefer düzenledi. Böylece Roma tarihinde İkinci Makedonya Savaşı (M.Ö. 199-197) olarak bilinen savaş başlamış oluyordu. Romalılar, M.Ö. 197'de Tesalya'da Kynoskephalai mevkiinde Philippos'u yenilgiye uğrattılar. Attalos, bu zaferi göremedi; çünkü zaferden kısa bir süre önce ölmüştü.

I. Attalos'un yerine büyük oğlu II. Eumenes (M.Ö. 197-159) geçti. Roma'nın yanında yer alarak Attalos'un politikasını sürdürdü. 40 yıla yakın iktidarında Pergamon'u önemli bir merkez haline getirmeye çalıştı ve bunda başarılı oldu. Roma'nın gerek Spartalılarla yaptığı savaşta, gerekse Seleukos kralı III. Antiokhos ile yaptığı mücadelede hep onun yanında yer aldı. Roma, Antiokhos'u Yunanistan'dan çıkarmaya çalışıyordu; nitekim *Consul* M.A. Glabrio, Illyria'da karaya çıkarak Makedonya üzerinden Tesalya'ya

(Tesalya) girmişti. M.Ö. 191'de Thermopylai mevkiinde yapılan savaşı Romalılar kazandı. Bunun üzerine Antiokhos M.Ö. 191'de Anadolu'ya çekilmek zorunda kalmış ve Ephesos'a gelmişti. Antiokhos, Roma'nın Anadolu'ya girmesine engel olmaya çabaladıysa da bunda başarılı olamadı. Roma ordusu ile Antiokhos'un ordusunun, M.Ö. 190'da Sipylos (Sipil) Dağı yamacındaki Magnesia'da (Manisa) karşı karşıya geldiği savaşta, Eumenes sağ kanattan verdiği destekle Roma'nın galip gelmesini sağlamıştı. Antiokhos, Toros Dağları'nın güneyine çekildi. Bundan böyle batı Anadolu'daki çok sayıda kent Roma'nın kontrolü altına girdi. Eumenes, Magnesia'daki savaşın hemen sonrasında Roma'ya giderek, Senato'dan (*Senatus*) Pergamon lehine sonuçlar çıkarmaya çaba gösterdi ve bu çabasının karşılığını gördü. Roma ile Seleukoslar arasında birkaç yıldır müzakere edilen antlaşmanın koşulları, M.Ö. 188'de Phrygia'daki Apameia (Dinar) kentinde imzalandı. Buna göre, Antiokhos, Toroslar'ın güneyine çekilecek, donanmasının büyük bir kısmını Roma'ya bırakacak ve yüklü bir savaş tazminatı ödeyecekti. Roma, Antiokhos ile yaptığı savaşta kendisine yardım eden Pergamon'a, Trakya Khersonesosu'nun yanı sıra –Lykia ve Karia dışında– tüm Küçük Asya topraklarını bırakmıştır. Pergamon'un gücü iyice artmıştı. Eumenes, Galatların da Anadolu'dan atılması için Roma ordusunun Anadolu'da kalmasını istiyordu. Nitekim, Romalılar, Pergamonluların da yardımıyla, Ankyra (Ankara) yakınında Galatları yenilgiye uğratmışlar ve Galatlar Halys'ün (Kızılırmak) doğusuna çekilmişlerdi. Eumenes, bir süre sonra Bithynia Kralı I. Prusias ile olan toprak meselesini, yapılan savaşta (M.Ö. 183) Prusias'ın yanına sığınmış olan ve onun ordusuna komuta eden Hannibal'a üstünlük sağlayarak Pergamonluların lehine çözümlemişti. Bu zaferden sonra Eumenes, *Soter* (= Kurtarıcı) unvanı aldı. Romalılara teslim edilmek istemeyen Hannibal ise zehir içerek Nikomedeia'da (İzmit) yaşamına son verdi.

II. Eumenes, Pontos Kralı I. Pharnakes ile çatışmaya girdi ve kayınpederi olan Kappadokia Kralı IV. Ariarathes'in de desteğini alarak Pharnakes'in barış koşullarını kabul etmek zorunda bıraktı. Eumenes zamanında üç yılda bir yapılan Nikephoria şenlikleri başlatıldı (M.Ö. 180'de). Zamanında Athena Nikephoros Tapınağı onarıldı, Pergamon Sunağı'nın inşasına başlandı.

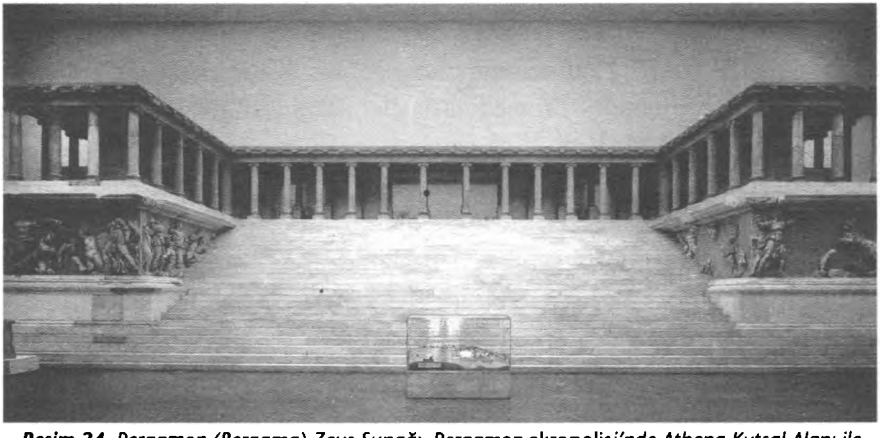
Makedonya Kralı V. Philippos ile olan toprak sorunu nedeniyle, Pergamon ile Makedonya'nın arası zaten açıktı. Bu kez, Philippos'un oğlu Perseus'un Pergamon'a karşı koalisyon kurma girişimleri, Eumenes'i rahatsız ediyordu. Roma'nın desteğini almak için Roma'ya gitti ve Roma'nın destek vermesiyle Eumenes rahat nefes aldı. Dönüşte, bir suikast girişimine uğradı ve yaralı ola-

rak kurtuldu; ama öldüğü haberi yayıldı. Kardeşi Attalos da onun öldüğü haberine inandı ve yönetimi ele aldı; Eumenes'in "dul" karısı ile evlendi; ancak, gerçek anlaşılınca Eumenes tekrar yönetime ve eşine sahip oldu.

Pergamonlular, M.Ö. 168'de Makedonya'nın güneyinde, Pydna'da yapılan ve Roma'nın galibiyetiyle sonuçlanan savaşta Roma'nın yanında yer alarak Makedonyalı Perseus'a karşı savaştılar. Eumenes, kardeşi Attalos ile birlikte, kayınpederi, Kappadokia Kralı IV. Ariarathes'in de yardımıyla M.Ö. 166'da Galatları Phrygia'da yendi. Ancak Eumenes'in Roma Senatosu ile

PERGAMON ZEUS SUNAĞI

Pergamon akropolisinde, Athena Kutsal Alanı ile Yukarı Agora arasında yer alan anıtsal sunak olasılıkla Athena ve Zeus'a adanmıştı. Yapılan araştırmalar sunağın inşasına Pergamon Kralı II. Eumenes zamanında başlandığını göstermektedir; ancak inşanın tamamlanması Eumenes'ten sonra tahta çıkan II. Attalos döneminin başlarına rastlamaktadır. Batıya dönük olan 35,66 m x 33,40 m boyutlarındaki yapıya, batıdan 20 m genişliğindeki büyük bir merdivenle ulaşılıyordu. Yaklaşık 10 m yüksekliğindeki sunağın dışı gri damarlı mermerle kaplı olup kabartmalı frizlerle süslüydü. Merdivenlerin sona erdiği yerde Ion sütunlarıyla çevrili bir galeri yer alıyordu. Galerinin iç duvarlarına Pergamon'un efsanevi kurucusu Telephos'un yaşamını anlatan bir friz işlenmişti. Sunağın doğu frizinin kompozisyonu ise Tanrılarla Gigantların Savaşı'na (Gigantomahi) ayrılmıştı. Kabartmalar, Helenistik dönemin en güzel yontu eserleri arasındadır. Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit'in izniyle Almanya'ya götürülen sunağın mimari parçaları ve frizleri bugün Berlin'deki Pergamon Müzesi'nde –merdivenli olan batı tarafının yeniden ayağa kaldırılmasıyla– sergilenmektedir. ■

Resim 24. *Pergamon (Bergama) Zeus Sunağı. Pergamon akropolisi'nde Athena Kutsal Alanı ile Yukarı Agora arasında yer alan anıtsal sunak olasılıkla Athena ve Zeus'a adanmıştı. Sunağın dış kaplamaları mermerlerle kaplı olup etrafı frizlerle süslüydü. Bugün Berlin'de Pergamon Müzesi'nde sergilenmektedir.*

arası pek iyi değildi; bu nedenle Roma, Eumenes'in kardeşi Attalos'u kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Yaşlı ve hasta olan II. Eumenes M.Ö. 160'ta öldü; yerine 61 yaşındaki kardeşi II. Attalos geçti.

II. Attalos (M.Ö. 160 / 59-138) iyi bir asker ve iyi bir politikacı idi. Roma, Kappadokia'nın yönetiminin kardeş olan V. Ariarathes ve Orophernes arasında paylaşılmasına izin vermişti. Attalos, Ariarathes'i destekleyerek, Orophernes'i devre dışı bıraktı ve Kappadokia'nın tek bir kişinin egemenliğinde kalmasını sağladı. Bu politika, Roma ile gerginliğe neden oldu. Fakat, bunun dışında Roma ile ilişkilerini sıcak tuttu. Zamanında Bithynia Kralı II. Prusias, Pergamon'a saldırdı. Athena Nikephoros Kutsal Alanı'nı tahrip etti. Roma'nın araya girmesiyle Prusias geri adım attı. Taht çekişmesi sırasında oğlu Nikomedes'in adamlarınca öldürüldü (M.Ö. 149). Bu arada, kendisinin Perseus'un oğlu olduğunu iddia eden Andriskos adlı biri ortaya çıkarak Makedonya'yı yeniden birleştirmek istedi (M.Ö. 149). Roma, duruma müdahale ederek Q. C. Metellus komutasında bir ordu gönderdi. Metellus, M.Ö. 148'de Andriskos'u yendi ve Makedonya'dan kaçmak zorunda bıraktı. Bundan böyle Makedonya, Roma'nın bir eyaleti oldu (M.Ö. 146). Ömrünün son yıllarını Roma ile iyi ilişkiler içinde geçiren II. Attalos, Pamphylia'da bir üs ve liman amaçlı Attaleia (Antalya) kentini kurdu. M.Ö. 138'de öldüğünde 82 yaşındaydı.

II. Attalos'un ölümünden sonra yerine yeğeni III. Attalos (M.Ö. 138-133) geçti; Pergamon tahtında 5 yıl süreyle en kısa süre kalan kraldır. Sarayında içine kapanık bir tarzda yaşamını sürdürdü. III. Attalos'un en bilinen icraatı, Pergamon Krallığı'nı Roma'ya vasiyetidir. Böylece krallığının ve halkının, Roma'nın koruması altında huzur ve refah içinde yaşayacağını umuyordu. Pergamon Krallığı topraklarının Roma'ya ilhakı ile (M.Ö. 133) burada bir Roma Eyaleti kurulması kaçınılmaz olmuştu. Fakat eyaletin organizasyon süreci bazı nedenlerle birkaç yıl uzadı. Örneğin, Attalos'un vasiyetindeki "krallığını Roma halkına bıraktığı" ifadesi, Roma'da bir karışıklığa neden olmuş ve Senato ile halk partisi taraftarlarının arası açılmıştı. Ancak olayı tetikleyen ve Pergamon'un mirasından elde edilen gelirden toprak reformuna da pay ayrılmasını isteyen Halk Tribunu Tiberius Gracchus'un öldürülmesiyle, Senato (*Senatus*), miras bırakılan krallığın yönetimini ele aldı. Fakat, bu kez, II. Eumenes'in oğlu olduğunu iddia eden Aristonikos bu vasiyete itiraz ederek isyan etti. Önceleri mücadelesinde başarılı olduysa da, M.Ö. 130 yılı consulü Marcus Perperna, Aristonikos'u yakaladı ve Roma'ya gönderdi; Aristonikos öldürüldü. Roma *Senatus*'u, yeni kurulacak eyaleti organize etmek üzere Manlius Aquillius'u buraya vali atadı; Aquillius, ikametgâh olarak Pergamon'dan daha elverişli konumda olan Ephesos'a yerleşti. Eski Per-

SAĞLIK MERKEZLERİ: *ASKLEPIEION*'LAR

Eski Yunan ve Roma dünyasında tıbbın bir bilim dalı olarak gelişmeye başlaması M.Ö. 5. yüzyıla rastlamaktadır. Homeros döneminden beri süregelmekte olan tedavi yöntemlerinde baş aktör, dönemin ünlü hekim-tanrı Asklepios idi. Asklepios'un uyguladığı tedaviler her yerde konuşulur olmuştu. Öyle ki kendisi büyük saygı görerek tanrılaştırılmış ve özellikle Hellenistik dönemden itibaren Ege ve Akdeniz dünyasının pek çok yerinde onun adına izafeten Asklepieion adını taşıyan sağlık merkezleri inşa edilmiştir. En ünlü sağlık merkezleri Epidauros (Yunanistan'da), Kos (İstanköy) ve Pergamon'da bulunmaktadır. Son zamanlarda yapılan araştırmalarla Pergamon'un 20 km. kuzeydoğusunda Allianoi'da da (Paşa Ilıcası) kalıntıları günümüze oldukça iyi bir durumda ulaşmış olan bir sağlık merkezi tespit edilmiş ve 1998-2006 yılları arasında kazılarak kalıntılan gün ışığına çıkarılmıştır. Aelius Aristides'in eserinde (*Kutsal Sözler*) Allianoi'daki sağlık merkezine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Antik yazarlar, Kilikia'daki Aigeai'de de bir Asklepieion olduğunu belirtmektedir. Modern tıp biliminin kurucusu olarak Koslu Hippokrates (M.Ö. yak. 460- 375) gösterilmektedir. Tıp konusundaki deneyimini gözlem ve insan vücudu üzerindeki çalışmalarla kazandı. Zatürre ve çocuk sarası belirtilerini ilk tanıyan hekimdi. Hastalığın fiziksel ve rasyonel bir açıklaması olduğu inancını taşıdı; hastalıkları batıl inançlara ve şeytani ruhlara bağlayan görüşleri reddetti. Hastalık belirtilerini tanıyor ve tedavide istirahat, temiz hava ve diyetin önemine inanıyordu. Hippokrates, ayrıca, düşünce ve hislerin de, çağdaşı hekimlerin inandıklarının aksine kalple değil beyinle bağlantılı olduğuna inanıyordu. Kos'ta bir tıp merkezi kuran Hippokrates, Yunanistan'da da çeşitli seyahatler yaparak çalışmalarını ve deneyimlerini öğretmiştir. Günümüz tıp öğrencileri mesleğe atılırken Hipokrat Yemini'ni günümüze uyarlanmış şekliyle okuyup ona uyacaklarına and içmektedirler. ■

gamon Krallığı toprakları üzerinde, artık Roma'nın Asya Eyaleti (*Provincia Asia*) yer alıyordu (M.Ö. 129). Eyaletin başkenti ise Ephesos (Selçuk) oldu.

Hellenistik Çağ'da Pergamon, tarım, hayvancılık, tekstil, çanak çömlek imalatı, metal işçiliği, parfüm imalatı ve gümüş yatakları ile zengin bir kentti. Pergamon Kütüphanesi, Mısır'daki İskenderiye'den (Aleksandreia) sonra, Hellenistik dünyanın en önemli kütüphanesiydi. Aleksandreia'nın papirüsüne karşılık, Pergamon'un *pergamentum* (veya *pergamena*) adını taşıyan parşömeni vardı.

Bithynia Krallığı

Kabaca bugünkü Kocaeli Yarımadası Antik Çağ'ın Bithynia bölgesini oluşturmaktadır. Herodotos'un (VII. 75) eserinde verdiği bilgiye göre Bithynialılar Anadolu'ya geçmeden önce Trakya'da Strymon (Struma) Vadisi'nde yaşı-

yorlardı; savaşta tilki derisi başlıklar giyiyorlar, mızrak, kalkan ve hançer taşıyorlardı. Pers egemenliği altında bazı Bithynia hükümdarlarını bilsek de, Bithynia Krallığı'nın kuruluşunda daha çok Zipoites'in (M.Ö. 327-279) adı geçmektedir. Diadokhlar arasındaki mücadeleden yararlanan Zipoites, topraklarını koruduğu gibi elde ettiği zaferlerden sonra da "kral" unvanını aldı (M.Ö. 277). Zipoites'in ölümünden sonra yerine oğlu I. Nikomedes (M.Ö. yak. 279-255) geçti. Nikomedes, isyan eden kardeşi Zipoites'e karşı kullanmak üzere Galatları Anadolu'ya davet etmiş ve onların Anadolu'da yerleşmelerine neden olmuştur. Nikomedes; yeni bir başkent kurdu ve ona kendi adını verdi: Nikomedeia (İzmit). Sikke bastıran ilk Bithynia kralı Nikomedes idi. Kendisinden sonra tahta geçen Ziaelas (M.Ö. yak. 255-230) hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu I. Prusias (M.Ö. 230-182) uzun süre tahtta kalmıştır. Prusias, Pergamon Kralı I. Attalos ve II. Eumenes ile savaşmış, I. Makedonya Savaşı'nda V. Philippos'un tarafında yer almıştı. Romalılardan kaçan Kartacalı Komutan Hannibal, I. Prusias'a sığınmıştı. Bithynia, Prusias zamanında en parlak günlerini yaşamıştır. Prusias, kendi adına izafeten Prusa (Prusa ad Olympum=Bursa) kentini kurmuştur. I. Prusias'ın ölümünden sonra tahta oğlu II. Prusias geçti (M.Ö. 185 / 182-149). Makedonya ile Roma arasındaki savaş yeniden patlak verince, II. Prusias Roma'ya beş gemiyle destek verdi. Roma'ya olan bağlılığını göstermek için, Roma'ya gitti; ancak, taht entrikaları yüzünden oğlu II. Nikomedes tarafından öldürüldü. II. Nikomedes Epiphanes (M.Ö. 149-128), bir süre sonra oğlu III. Nikomedes Euergetes'i tahta ortak ederek, ülkeyi birlikte yönetti. Babasının ölümünden sonra tek başına iktidarda kalan III. Nikomedes (M.Ö. 128-94), Roma'nın nefesini hep ensesinde hissetti. M.Ö. 94'te öldü. Yerine geçen IV. Nikomedes (M.Ö. 94-74) Bithynia'nın son kralıydı. Tahta geçtiğinde doğu komşusu, başında VI. Mithradates'in bulunduğu Pontos Krallığı, batı ve güney komşusu ise Asia Eyaleti'yle Batı Anadolu'da kontrolü elinde tutan Roma idi. Diğer bir deyişle, Bithynia Krallığı, çekirdek bölgesi olan bugünkü Kocaeli Yarımadası'na âdeta hapsolmuştu. Nikomedes tahta çıkar çıkmaz kardeşi Sokrates Roma'ya başvurarak, Nikomedes'in değil, kendisinin tahta geçmesi gerektiğini belirterek, Nikomedes'in tahttan indirilmesi gerektiğini söyledi; ancak Roma bu teklifi geri çevirdi. Sokrates bu kez Pontos Kralı VI. Mithradates'ten (M.Ö. 120-63) yardım talep etti. Mithradates'in gönderdiği ordunun desteğiyle ayaklanınca Nikomedes kaçmak zorunda kaldı; ancak Roma'nın duruma müdahalesiyle Nikomedes tekrar tahtına kavuştu. Bir süre sonra, Roma'nın da talebiyle, Pontos topraklarına saldırdı, ancak yenilerek geri çe-

kildi (M.Ö. 88). Bu duruma çok kızan VI. Mithradates, Bithynia topraklarını işgal etti. IV. Nikomedes, İtalya'ya kaçtı. Ancak, M.Ö. 85 yılında Romalı *Consul* Sulla ile Mithradates arasında Dardanos'ta (Kepez / Çanakkale'nin hemen güneyinde) imzalanan barış antlaşması sonrasında, VI. Mithradates işgal ettiği toprakları boşaltınca, Nikomedes ülkesine geri döndü. Bundan böyle Roma'nın vasal bir kralı olmaktan öte bir statüsü olmayan ve halkını Pontos kralına karşı koruması gerektiğini düşünen IV. Nikomedes'in ülkesini Roma'ya vasiyetle bırakmasının dışında başka bir çaresi kalmamıştı. Nitekim öyle yaptı. Roma, M.Ö. 74 yılı *Consul*'ü Marcus Aurelius Cotta'yı Bithynia'ya göndererek Bithynia'nın Roma eyaleti olarak organize edilmesini sağladı. Eyaletin başkenti Nikomedeia oldu.

Pontos Krallığı

Pontos, Küçük Asya'nın kuzeyinde Halys (Kızılırmak) ile Kolkhis (Anadolu'nun kuzeydoğu ucu) arasındaki bölgeye verilen addır. Güneyde Kappadokia ve Küçük Armenia ile sınırlanır. Pontos'taki Mithradates adını taşıyan krallar yaklaşık olarak M.Ö. 4. yüzyılın sonundan itibaren görülürler. Bu adı taşıyan altı kralın ilki olan I. Mithradates, bir Pers soylusunun oğluydu. Baba oğul bir ara Küçük Asya'da güçlü bir yere sahip olan Tek-gözlü (*Monophthalmos*) Antigonos'un yanında görev almışlardı. Bir süre sonra Antigonos, baba oğul Mithradateslerin sadakatinden şüphelenmiş ve onları öldürmeyi planlamıştı. Fakat Antigonos'un oğlu Demetrios, genç Mithradates'e babasının planından bahsedince Mithradatesler kaçmışlardı. Çok geçmeden baba Mithradates yakalanıp öldürülür; genç Mithradates ise Paphlagonia'da izini kaybetmeyi başarır ve iyi tahkim edilmiş bir kale olan Kimiata'yı (Kurmalar, Ilgaz) kendisine karargâh seçer. M.Ö. 301'de Antigonos'un Seleukos ve Lysimakhos tarafından öldürülmesinin ardından Mithradates (M.Ö. yak. 302-265) tekrar sahneye çıkar ve Pontos Krallığı'nın temelini atar. Fakat Korupedion Savaşı'ndan yirmi yıl sonra Seleukos Nikator'un komutanı Diodoros, Mithradates'i yener ve onu öldürür. Pontos Krallığı tahtına önce oğlu Ariobarzanes

PONTOS KRALLARI LİSTESİ

I. Mithradates (M.Ö. yak. 302-265)
Ariobarzanes (M.Ö. yak. 265-255)
II. Mithradates (M.Ö. yak. 255-220)
III. Mithradates (M.Ö. yak. 220-185)
I. Pharnakes (M.Ö. yak. 185-169)
IV. Mithradates (M.Ö. yak.169-150)
V. Mithradates (M.Ö. yak. 150-120)
VI. Mithradates Eupatoros (M.Ö. 120-63)
II. Pharnakes (M.Ö. 63-47, Bosporos Kralı) ■

(M.Ö. yak. 265-255) ve yaklaşık on yıllık iktidarından sonra da II. Mithradates (M.Ö. yak. 255-220) geçmiştir. Onun ölümünden sonra tahta geçen III. Mithradates (M.Ö. yak. 220-185) ise sikke bastıran ilk Pontos kralıdır. Kendisinden sonra tahta sırasıyla I. Pharnakes (M.Ö. yak. 185-169), IV. Mithradates (M.Ö. yak. 169-150) ve V. Mithradates (M.Ö. yak. 150-120) geçmiştir. Bu krallar ve icraatları hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Sinope (Sinop), I. Pharnakes zamanında Pontos Krallığı'nın başkenti olmuştur. Pharnakes, Bithynia'yı ele geçirdiyse de daha sonra Pergamon, Kyzikos (Belkıs / Erdek) ve Herakleia'nın oluşturduğu ittifak karşısında Bithynia'dan çıkmak zorunda kaldı. Büyük Antiokhos'un kızı Nysa ile evlenen Pharnakes M.Ö. 169'da öldü. Oğlu henüz küçük olduğundan yerine kardeşi IV. Mithradates geçti. Onun da ölümünden sonra bu kez Pharnakes'in oğlu V. Mithradates tahta geçti. Roma'nın dostu ve müttefiki olarak Kartaca'ya karşı yaptığı savaşta ona yardım etti. Son Pontos kralı ise V. Mithradates'in oğlu VI. Mithradates Eupatoros Dionysos'tur (M.Ö. 120-63).

Roma emperyalizmine karşı Anadolu halklarının savunuculuğunu yapan VI. Mithradates ve dönemi birçok antik yazar tarafından kaleme alınmıştır. Fakat bu yazarların eserlerinden büyük bir kısmı günümüze kadar ulaşmadığı gibi, ulaşabilenlerin çoğu da ne yazık ki tam değildir. Elimizde mevcut ve yeterli bilgi alabildiklerimiz arasında Plutarkhos'un *Sulla'nın Yaşamı*'nı, Appianos'un *Romaike Historia* adlı eserinin bir bölümü olan *Mithridateios*'unu, Strabon'un *Geographika*'sını, Memnon'un "Herakleia Pontike"nin (Karadeniz Ereğlisi) tarihi üzerine kaleme aldığı eserini, Iustinus'un *Epitoma Historiarum Philippicarum*'unu ve Cicero'nun bazı söylevlerini sayabiliriz.

"Büyük" lâkabı ile anılan VI. Mithradates, babasının ölümünden sonra, annesi tarafından öldürtüleceği korkusuyla dostları tarafından dağlara kaçırılmıştı. Bir süre sonra güçlü bir kişi olarak ortaya çıktı ve Sinope'yi ele geçirerek annesini hapsetti. Kardeşini de öldüren Mithradates, kız kardeşi Laodike ile evlendi. Pontos tahtının tek hâkimi olarak egemenlik alanını genişletmek amacıyla komutanı Diophantos'u önce Karadeniz'in kuzey kıyılarına (Kırım) daha sonra da Pontos'un doğusundaki Kolkhis'e sefere gönderdi, buralardan önemli miktarda gelir ve asker elde edildi. Bosporos Krallığı'nın başında bulunan Parisades, 180.000 *medimnoi* buğday ve 200 gümüş *talanton* karşılığında krallığını Mithradates'e bırakmak zorunda kaldı.

Mithradates, Bithynia Kralı III. Nikomedes'i yanına çekerek Paphlagonia'yı işgal etti (M.Ö. 108-107). Daha sonra Galatia, Kappadokia ve Bithynia'yı ele geçirdi. Fakat bu başarıları çok uzun sürmedi. Roma'nın müdahalesi sonucu komşu krallıklara karşı saldırgan tutumu ve onların iç işlerine

karışması engellendi. Mithradates, kardeşi IV. Nikomedes'e karşı ayaklanıp Bithynia tahtına göz diken Sokrates'e yardım ederek onu tahta geçirmişti. Fakat IV. Nikomedes, Roma'nın yardımı ile tekrar tahta geçmeyi başardı. Nikomedes, tahta geçebilmek için M. Aquillius'a ve diğer Romalılara rüşvet teklif etti; Aquillius da parayı alabilmek için bir an önce saldırıya geçsin diye Nikomedes'i kışkırttı. Nitekim Nikomedes, Pontos topraklarına saldırılarda bulundu. Fakat ne olduysa Nikomedes'in saldırıları ile oldu. Mithradates, bu saldırıları bahane ederek Roma'ya savaş açtı.

Tarihe I. Mithradates Savaşı olarak geçen savaş M.Ö. 89 / 88'de başladı. Romalıların, biri Cassius komutasında Bithynia-Galatia sınırında, ikincisi M. Aquillius komutasında Bithynia'nın doğusunda ve üçüncüsü de Q. Oppius komutasında Kappadokia'nın hemen güneyinde, Lykaonia'da bulunan üç ordusu savaş hazırlıklarını yapıyordu. Mithradates ise Anadolu'dan ve Karadeniz'in kuzeyinden çok sayıda asker toplamıştı. 250.000 piyade, 40.000 süvari, 130 İskit arabası ve irili ufaklı 400 gemilik bir donanması olduğu söyleniyordu. Kuşkusuz, Roma'nın üç küçük ordusu, Mithradates'in gücü ile karşılaştırılamazdı. Mithradates'e kafa tutan Nikomedes 50.000 piyade ve 6.000 süvari ile Roma'nın arzusu üzerine Paphlagonia'ya girmişti. Amnias Çayı (Göksu) yakınında Pontos kuvvetlerince sıkıştırılan Nikomedes'in kalabalık ordusu hareket imkânı bulamamış ve yenilgiye uğramıştır. Daha sonra, Bithynia'nın doğusunda karargâh kurmuş olan Aquillius komutasındaki Roma ordusu da Mithradates'in komutanı Menophanes tarafından güneye çekilmeye zorlandı. Neoptolemos ve Naimenes'in de katılımı ile ordusunun büyük bir bölümünü kaybeden Aquillius, Sangarios Irmağı'nı (Sakarya) aşarak Pergamon'a kaçtı. Batı Anadolu kentleri Mithradates'i büyük bir coşku ile karşıladılar. Mithradates, Roma *Consul*'ü Aquillius'u savaşın başlamasına neden olan bir provokatör olarak gördüğü için, onu bir eşek sırtında dolaştırarak teşhir ve rezil etti. Pergamon'da, paraya doymak bilmeyen consulün ağzına eritilmiş altın akıtarak öldürdü. Aquillius'a sığınmış olan Nikomedes, onun yenilgisi üzerine bu sefer Galatia sınırında karargâh kurmuş olan Roma *Consul*'ü Cassius'a sığınmıştı. Fakat Cassius, Mithradates'e saldırmayı göze alamayarak Apameia'ya (Dinar) çekildi. Aynı şekilde diğer Romalı komutan Oppius da Kappadokia'ya çekildi. Böylece Mithradates'in önü açılmış oldu. Güneye doğru ilerleyerek Ipsos'a geldi, oradan da batıya yöneldi. Apameia'ya vardığında, kent teslim oldu. Mithradates, son depremden zarar gören kente imâr faaliyetleri için maddi yardımda bulundu. Roma sempatizanları cezalandırıldı. Daha sonra diğer kentlere de uğrayarak âdeta gövde gösterisi yapan Mithradates, Ephesos'a

geldiğinde Romalıların ve İtalya kökenlilerin, çoluk çocuk, kadın erkek, özgür veya köle ayırt etmeksizin öldürülmelerini emretti. Bu katliamda 80.000'den fazla kişinin öldürüldüğü söylenmektedir. Öyle ki, Ephesos ve Pergamon'da ibadet için tapınaklara sığınmış olanlar bile katledildi. Tarihe "Ephesos Akşamı" adıyla geçen bu katliamın M.Ö. 88 baharı ya da yazında olduğu anlaşılmaktadır. Mithradates, Küçük Asya'da egemenliğini ilân etmesine rağmen, Rhodos'a boyun eğdirememişti. M.Ö. 88 sonbaharında Rhodos'u kuşatmasına karşın, alamadı. Kışın yaklaşması üzerine kuşatmadan vazgeçti; Anadolu'ya çekildi. Burada Lykia kenti Patara'yı (Ovagelemiş) kuşattı; fakat bundan da vazgeçerek Asia Eyaleti'ne döndü.

Roma Senatosu'nun Mithradates'e savaş ilân etmesinden sonra Sulla, M.Ö. 88 sonbaharında Ege Denizi'nin öte yakasına iki ordu göndermişti. Oğlu ve generali Taksiles'in ortak komutasındaki ordu Trakya ve Makedonya'yı istila ederken, Arkhelaos'un komutasındaki diğer ordu ise Yunanistan'a yöneldi. Arkhelaos, yolu üzerindeki Delos Adası'na çıkarak, adanın yönetimini elinde tutan Romalıları katletti; adadaki Apollon kutsal hazinesine el koydu. Daha sonra da Yunanistan'ı ele geçirdi. Fakat çok geçmeden, M.Ö. 87 baharında, *Consul* Sulla komutasındaki Roma ordusu, Mithradates'i Yunanistan'dan çıkarmak için Epeiros'tan geçerek Atina'ya yöneldi. Yolda karşılaştığı Mithradates'in komutanları Arkhelaos ve Aristion'u Atina'ya çekilmeye zorladı. Önce Khaironeia'da (M.Ö. 86) ve bir yıl sonra da Orkhomenos'ta (M.Ö. 85) Arkhelaos'u yenilgiye uğrattı. Sulla, Atina'yı da ele geçirmişti. Daha sonra Hellespontos'tan geçerek Anadolu'ya ayak bastı ve Mithradates'i barışa zorladı. Antlaşmaya göre, Mithradates, baş karargâhı olan Pergamon'u bırakacak, Bithynia, Paphlagonia ve Kappadokia'da ele geçirmiş olduğu yerleri geri verecekti. Diğer bir deyişle Batı Anadolu'yu boşaltarak Pontos'a çekilecekti. Ayrıca 2.000 *talanton* savaş tazminatı ödemeyi ve gemilerini teslim etmeyi de kabul etti. İki komutan M.Ö. 85 yılında Troas'taki Dardanos'ta (Çanakkale, Kepez yakınlarında) buluşarak antlaşmayı kayda geçirdiler. Sulla, Asia Eyaleti'nde bazı düzenlemeler yaptıktan ve yönetimini Murena'ya bıraktıktan sonra Roma'ya döndü. Murena, M.Ö. 82 yılı baharında Pontos'a girerek Mithradates'e kafa tuttu. Fakat II. Mithradates Savaşı olarak bilinen savaşta, Mithradates karşısında yenilgiye uğrayarak kaçtı. Bundan sonra Mithradates ordusunu güçlendirerek, yeniden Roma'ya karşı büyük bir harekât hazırlığına başladı.

Bithynia Kralı IV. Nikomedes M.Ö. 74 yılında öldüğünde toprakları, çocuğu olmadığı için, vasiyeti üzerine Roma'ya kaldı. Roma da Bithynia'yı bir eyalet düzenine sokabilmek için buraya bir heyet gönderdi. Fakat, bu top-

raklarda gözü olan Mithradates de Bithynia'yı işgal etti. Aurelius Cotta komutasındaki ilk Roma ordusunu yenilgiye uğrattı. Bu kez Roma, o sırada Kilikia valisi olan Lucullus'u Bithynia'ya gönderdi. Lucullus'un başarılı manevraları sayesinde Mithradates, Pontos'a çekildi. Lucullus, Pontos'a ilerleyerek yolu üstündeki kentleri birer birer ele geçirdi. Mithradates, damadı olan Armenia Kralı Tigranes'in yanına kaçtı. Lucullus, büyük bir ordu ile Armenia'ya yöneldi. Başkent Tigranokerta'yı (Silvan yakınında ?) kuşattı; Tigranes'in ordusunu yendi (M.Ö. 69). Tigranes kurtuluşu kaçmakta buldu. Lucullus ve ordusu ilk kez Toroslar ve Euphrates (Fırat) Irmağı'nın ötesine geçmişlerdi. Lucullus'un Phrygia'ya dönmesini fırsat bilen Mithradates toparlanmaya başladı. Lucullus'un Romalı muhalifleri ise onu yıpratmak için türlü yollara başvuruyorlardı. Nitekim, M.Ö. 68 yılı baharında Küçük Asya'daki görevine son verildi. M.Ö. 67 yılı yazında Mithradates, Roma ordusunu Zela (Zile) yakınlarında büyük bir yenilgiye uğrattı. Mithradates artık Pontos'a tekrar egemendi. Lucullus'un yerine korsan savaşındaki başarısı ile ünlenen Pompeius atandı. O sırada Kilikia'da bulunan Pompeius, Galatia üzerinden Pontos'a girdi. İki ordu Lykos Irmağı (Kelkit Çayı) kıyısında karşılaştı. Yapılan savaşta Pompeius komutasındaki Roma ordusu Mithradates'in ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattı ve Mithradates Kolkhis'e kaçtı. Böylece III. ve son Mithradates Savaşı Mithradates'in başarısızlığı ile sonuçlandı. Pompeius onu izleyerek Kolkhis'e ulaştı. Oradayken, Mithradates'e yardım eden Tigranes'e savaş açtı ve başkent Artaksata'ya (Erivan'ın güneydoğusunda Artashat) girdi. Çaresiz kalan Tigranes teslim oldu. Pompeius daha sonra Amisos'a (Samsun) gelerek, Pontos'un batısını Bithynia Eyaleti ile birleştirmiş ve Bithynia-Pontos Eyaletini (*Provincia Bithynia et Pontus*) oluşturmuştur. Tekrar eski gücüne ulaşamayan Mithradates, M.Ö. 63 yılında Kırım'da intihar etmiştir. Cenazesi, Pompeius tarafından Sinope'ye getirilmiş ve orada gömülmüştür. Bir söylentiye göre, ölmeseydi, tıpkı Hannibal ya da Pyrrhos gibi, İtalya'ya sefer yapmayı planlıyordu.

Roma her ne kadar Pontos'a hâkim olduysa da, Mithradates'in oğlu Kırım Kralı Pharnakes, M.Ö. 48 yılı sonbaharında Roma ordusunu Nikopolis'te (Yeşilyayla, eski Pürk) yenilgiye uğratarak Pontos'ta hak iddia etmeye başladı. O sırada Roma'daki iç savaşla meşgul olan Caesar, Aleksandreia'dan (İskenderiye) yola çıkarak, Kilikia ve Kappadokia üzerinden Pontos'a girdi. Zela (Zile) mevkiinde Pharnakes'in ordusuyla karşılaşan Caesar, savaştan galibiyetle ayrıldı. Pharnakes önce Sinope'ye, oradan da kendi ülkesi olan Kırım'a kaçtı. Tarihe geçen ünlü "veni, vidi, vici" ("geldim, gördüm, yendim") sözü, Pharnakes'i yenilgiye uğrattığı savaştan sonra Ro-

DÜNYANIN YEDİ HARİKASI

Dünyanın Yedi Harikası'nın neler olduğuna ilişkin ilk bilgiler tarihçi Herodotos'un (M.Ö. 5. yüzyıl) zamanına kadar gitmektedir; daha sonra Kyreneli Kallimakhos da (M.Ö. 3. yüzyıl) bunlardan söz etmiştir; ancak her iki yazarın da verdiği bilgiler kaybolmuş olup günümüze ulaşmamıştır. Onların dünyanın harikalarını belirlemiş olduklarını, başka yazarlar tarafından onlara yapılmış atıflardan anlıyoruz. Daha sonra da çeşitli tarihçiler, coğrafyacılar, araştırmacılar, edebiyatçılar gezip gördükleri yerlerde büyülendikleri eserleri tanımlamışlar ve başkalarının görmeleri için âdeta tavsiyelerde bulunmuşlardır. Ancak, Dünyanın Yedi Harikası ilk kez M.Ö. 2. yüzyılda yaşamış olan Sidonlu (Lübnan'da Sayda) ozan Antipatros tarafından kaleme alınan bir şiirle günümüze kadar ulaşmıştır. Şurası da unutulmamalıdır ki, Antik Çağ'da bu anıtlar / eserler "harikalar" sözcüğüyle değil, Eski Yunanca *theamata* ile yani "görülmesi gerekenler" sözcüğüyle ifade edilmişti. Antipatros'un bize naklettiği Dünyanın Yedi Harikası'na daha sonra yenileri eklenerek sayı artırılmış veya bazıları çıkartılarak yerlerine yenileri konulmuştur. Antipatros'un orijinal listesinde "Babil'in Surları" ve "Babil'in Asma Bahçeleri" ayrı ayrı gösterilerek yedi sayısına ulaşılmaktadır; Antipatros, "İskenderiye'deki Deniz Feneri"ni saymamaktadır. Sonradan "Babil'in Surları" ve "Babil'in Asma Bahçeleri" birleştirilerek, "İskenderiye'deki Deniz Feneri" ile tekrar yedi sayısına ulaşılmıştır.

1) Gize'deki Piramitler

2) Babil'in Surları ve Babil'in Asma Bahçeleri

3) Ephesos'taki Artemis Tapınağı

4) Olympia'daki Zeus Heykeli

5) Halikarnassos'taki Mausoleion (Maussollos'un Mezar Anıtı)

6) Rhodos Adası'ndaki Anıtsal Heykel (Güneş Tanrısı Helios ?)

7) İskenderiye'deki Deniz Feneri ■

ma'ya yazdığı bir mektupta yer almaktadır. Caesar, bu sözü ile, kısa sürede Pontos'a gelip zafer kazandığını imâ etmiştir.

Kappadokia Krallığı

Büyük İskender, Perslere karşı yaptığı sefer sırasında Ankyra'dan Kappadokia'ya doğru ilerlemiş; bölgenin, Halys'ün (Kızılırmak) güneyinde kalan kısmını ele geçirdikten sonra Sabiktas adlı bir Persi Kappadokia satrabı olarak atamıştı. Fakat karargâhı Gaziura'da (bugün Turhal) bulunan ve bölgenin "Pontos Kappadokia'sı" (Kappadokia Pontika) olarak bilinen kuzey kısmında egemen olan I. Ariarathes, Büyük İskender'in Perslere karşı yaptığı sefer sırasında meydana gelen karışıklıktan yararlanarak, 45.000 kişilik ordusuyla M.Ö. yak. 332'de kendisini bağımsız Kappadokia satrabı ilân etmiştir. Büyük İskender'in atamasına karşı çıkan, onu tanımaz bir tavır içinde olan Ariarathes ve ailesi, İskender'in ölümünden sonra Makedonya or-

dusunun başına geçmiş olan Perdikkas tarafından öldürüldü (M.Ö. 322). Oğullarından biri ise Armenia'ya kaçmayı başardı. Ariarathes öldürüldüğünde 82 yaşındaydı.

Ariarathes'in ölümünden sonra Kappadokia, yirmi yıl boyunca Makedonyalı satraplarca yönetildi. Babylon'da yapılan kongrede Perdikkas, Kappadokia'nın yönetimini Kardialı Eumenes'in idaresine verdi. Fakat Perdikkas'ın ölümünden sonra Triparadeisos'ta yapılan kongrede (M.Ö. 321) bu idare yetkisi elinden alınarak Makedonyalı Nikanor'a verildi; birkaç yıl sonra ise Antigonos'a geçti. Çok geçmeden Antigonos, Ipsos Savaşı'nda (M.Ö. 301) yenilince Küçük Asya'daki toprakları Lysimakhos'un eline geçti; fakat Korupedion'da yapılan savaşta (M.Ö. 281) 80 yaşındaki Lysimakhos'un 77 yaşındaki Seleukos Nikator'a yenilmesi üzerine Kappadokia'daki Makedonya egemenliği son buldu; Seleukos'un egemenliği başladı.

İskender'in komutanlarının (Diadokhlar) birbirine düştüğü Ipsos Savaşı sonrası karışıklık, I. Ariarathes'in o sırada Armenia'da bulunan oğlu II. Ariarathes'in işine yaradı. Armenia Kralı Ardoates'in yardımıyla Kappadokia'ya dönerek iktidar mücadelesine ortak olduğunu gösterdi. Antigonos'un vekili olan Amyntas, II. Ariarathes'e karşı geldiyse de başarılı olamadı ve Kızılırmak Vadisi'nde yapılan savaşta yenilerek öldürüldü. Yukarıda sözünü ettiğimiz Ipsos Savaşı'nda (M.Ö. 301) Antigonos yenilmiş, Seleukos'un ordusu da Kappadokia'nın güneyinde ortadan kaldırılmıştır. Kappadokia'ya hâkim olan II. Ariarathes, yine de Seleukos kralların bağlıydı.

II. Ariarathes'in üç oğlundan en büyüğü Ariaramnes idi. Bazı bilim adamları onu bağımsız Kappadokia Krallığı'nın gerçek kurucusu saymaktadır. Syria Kralı II. Antiokhos Theos da bu bağımsızlığı tanıdı ve kızı Stratonike'yi Ariaramnes'in oğlu III. Ariarathes ile evlendirdi.

KAPPADOKIA KRALLARI LİSTESİ

Ariarathes Sülalesi
I. Ariarathes (M.Ö. yak. 350-322)
II. Ariarathes (M.Ö. yak. 301-280)
Ariaramnes (M.Ö. yak. 280-230)
III. Ariarathes (M.Ö. yak. 230-220)
IV. Ariarathes (M.Ö. yak. 220-163)
V. Ariarathes (M.Ö. yak. 163-130)
Orophernes (gasıp) (M.Ö. 159-157)
VI. Ariarathes (M.Ö. 130-116)
VII. Ariarathes (M.Ö. 116-100)
VIII. Ariarathes (M.Ö. yak. 101-99)
IX. Ariarathes (M.Ö. yak. 99-87)
VIII. Ariarathes (M.Ö. 90-86, ikinci iktidarı)

Ariobarzanes Sülalesi
I. Ariobarzanes (M.Ö. 95-63)
II. Ariobarzanes (M.Ö. 63-52)
III. Ariobarzanes (52-42)
X. Ariarathes (M.Ö. 42-36)
Arkhelaos (M.Ö. 36-M.S. 14) ■

III. Ariarathes, bir süre babası Ariaramnes ile ortak hüküm sürdü. Bazı bilim adamları, III. Ariarathes'i gerçek Kappadokia kralı olarak kabul ederler; çünkü kendisinden önce tahtta olanların sikkelerinde "kral" unvanı yer almıyordu. Oysa, III. Ariarathes'in sikkelerinde "ΒΑΣΙΛΕΩΣ" (= *basileos*) yani "kral" (*basileus*) sözcüğü vardır. III. Ariarathes'in kral unvanını aldığı yaklaşık M.Ö. 255 yılı, bu nedenle Kappadokia krallığı erasının (takvim başlangıcı, milâd) başlangıç tarihidir. Kral, Ariaratheia (Pınarbaşı, eski Aziziye) adı ile bir kent kurmuş ve Kappadokia Krallığı'nın başkenti yapmıştır. Bu kral zamanında Kappadokia'nın Kilikia sınırında yer alan Kataonia bölgesi, krallığın topraklarına katılmıştır.

III. Ariarathes'ten sonra Kappadokia tahtına *Eusebes* (= dindar) lâkaplı oğlu IV. Ariarathes (M.Ö. 220-163) geçmiştir. Oldukça genç bir yaşta iktidara gelen IV. Ariarathes, Syria Kralı III. Antiokhos'un kızı Antiokhis ile evlendi (M.Ö. 192). Bu da bize onun ilk başlarda III. Antiokhos'un bir müttefiki olduğunu gösterir. Fakat daha sonra, M.Ö. 190 yılında yapılan Magnesia Savaşı'ndan sonra Romalıların ve Pergamon Kralı II. Eumenes'in yanında yer almıştır; çünkü bu savaşta III. Antiokhos Roma'ya yenilmiş ve ağır şartlara imza atmak zorunda kalmıştı. Savaştan önce Antiokhos'un tarafını tutan IV. Ariarathes, Romalılara ağır bir para cezası ödemeye zorlandı. *Consul* Cn. Manlius Vulso, kendisinden 600 *talanton* (= 3.600.000 drahmi) ödemesini istemiş, fakat bu miktar Roma'nın müttefiki olan Pergamon Kralı (aynı zamanda IV. Ariarathes'in damadı) II. Eumenes'in ricası üzerine yarıya indirilmişti. IV. Ariarathes'in ilk karısından olan kızı Stratonike de önce II. Eumenes ile evlendi (M.Ö. 188). Daha sonra ise II. Eumenes'in kardeşi II. Attalos ile bir evlilik yaptı (M.Ö. 159). Bu evlilikler, IV. Ariarathes'in Pergamon ile olan ilişkisinin boyutunu göstermeye yeterlidir. Romalıların Pontos Kralı I. Pharnakes ve Galatlara karşı savaşında, Roma'nın sadık bir müttefiki olarak davrandı. IV. Ariarathes'in ikinci karısı olan Antiokhis, kocasını Ariarathes ve Orophernes'i evlatlık alması için ikna etti. Fakat daha sonra Mithradates adında bir oğlan ile iki de kız çocuk dünyaya getirince, önceki evlatlıklardan biri Roma'ya, diğeri Ionia'ya gönderildi.

IV. Ariarathes'in ölümü üzerine tahta Mithradates geçti; fakat bu kral adını V. Ariarathes olarak değiştirdi. V. Ariarathes hem *Eusebes* (= dindar) hem de *Philopatoros* (= babasını seven) lâkaplarını kullanmıştır. Makedonya Kralı Perseus'un dul karısı ve Syria Kralı Demetrios Soter'in kızı olan Laodike ile evlilik önerilerini geri çevirdi. Demetrios, IV. Ariarathes'in evlatlığı (aynı zamanda V. Ariarathes'in üvey kardeşi) Orophernes'in tahtta hak iddiasını destekleyerek onun Kappadokia'nın başına geçmesini sağlamış

(M.Ö. 161), Ariarathes'i de Roma'ya kaçmaya zorlamıştı. Roma Senatosu, Kappadokia'nın iki kardeş arasında bölüşülmesini önermişse de, çok geçmeden, V. Ariarathes, kuzeni Pergamon Kralı II. Attalos'un yardımıyla tahtını yeniden ele geçirmiş ve Kappadokia'yı refaha ulaştırmıştır. V. Ariarathes, Yunan kültürüyle yetişmiş, iyi eğitimli bir kişiydi. Aynı zamanda filozof Karneades'in öğrencisi olan Ariarathes, Atina yurttaşlığına da geçmiş, Hellenizmin ve Hellenistik kurumların kendi ülkesinde kök salması için çalışmıştır. Onun zamanında Kharondas kanunlarının Mazaka'da (Kayseri) uygulanması için bir anayasa heyeti de oluşturulmuştu. Bu kanunlar, Kappadokialı çocukların eğitimi, öksüzlerin bakımı ve ailenin korunması ile ilgilidir. Fakat tüm çabalarına rağmen Kappadokia Hellenize olamamış, yerel âdetler ve köy ekonomisi varolmaya devam etmiştir. Yunan dili, yerel dil ve lehçeler karşısında zayıf kalmıştır. Philostratos (M.S. 3. yüzyıl) Kappadokialıların Yunancayı kötü konuştuklarından söz etmektedir.

Strabon (XII.2.8) V. Ariarathes'in, Mazaka'ya 40 *stadia* mesafede bulunan Melas'ın (Karasu) dar bir geçitle Halys'e (Kızılırmak) bağlandığı yerde bir baraj inşa ettirdiğinden söz eder. Fakat bir süre sonra barajın çökmesi sonucu Kappadokia ve Galatia toprakları sular altında kalmış, zarar gören halk, Roma'nın arabuluculuğu ile kraldan 300 *talanton* (talent) tutarında tazminat almıştır. V. Ariarathes, birkaç şehir de kurmuştur. Eusebeia adlı iki şehir, Nys(s)a (Harmandalı) ve Anisa (Karahöyük / Kültepe). Gerçekte iki Eusebeia'dan biri Mazaka idi. Adı, "Argaios (Erciyes) Dağı yanındaki Eusebeia" olarak değiştirilmiştir. Diğer Eusebeia ise, gerçekte Tyana (Kemerhisar) idi. Bu kentin adı da "Toros Dağı yanındaki Eusebeia" olarak değiştirilmiştir. Mazaka'nın kuzeydoğusundaki Anisa'nın adı M.Ö. 2. yüzyıl sonlarına tarihlenen bir yazıtta geçmektedir. Anisalılar kendilerini bir *politeuma* olarak adlandırmaktadırlar. Bu, onun kendi kendini yöneten bir toplum olduğuna, fakat tam bir şehir (*polis*) olmaktan uzak olduğuna işaret etmektedir. Fakat yine de gelişmiş bir anayasaları mevcuttu. En büyük idari görevli *demiurgos* idi. Roma ile iyi ilişkiler içinde olan V. Ariarathes, M.Ö. 160 yılı başında Roma'ya altın bir taç göndermiştir. Buna karşılık Roma Senatosu da kendisine kılıç ve fildişi koltuk hediye etmiştir. Pergamon Krallığı'nın Roma'ya vasiyeti sonrasında yaşanan Aristonikos İsyanı'nın bastırılmasında Roma'nın yanında yer alan V. Ariarathes, bu mücadele sırasında ölmüştür (M.Ö. 130). Ölümünden sonra, sadakatinin mükâfatı olarak Lykaonia ile Pergamon egemenliğinde olan Kilikia'nın bir kısmı Kappadokia Krallığı'na verilmiştir. Fakat bu bölgelerin Kappadokia'ya dahil edilmeleri ile ilgili kesin bilgilere sahip değiliz.

Yukarıda belirttiğimiz gibi V. Ariarathes'in iktidarının ilk yıllarında, Orophernes (M.Ö. 161-159) birkaç yıl için Kappadokia tahtına geçmişti. Orophernes, bu kısa iktidarı sırasında Kappadokialıların gelenek ve göreneklerini küçümseyerek, Ionia'nın âdetlerini benimsetmeye çalıştı. Ayrıca Diodoros'tan öğrendiğimize göre egemenliği altında bulunanlara çok kötü davranıyordu; onlardan olabildiğince çok para almaya çalışıyordu. Orophernes, Priene şehrinde saklanmak üzere 400 *talanton*'luk bir tür "ihtiyat akçesi" fonu oluşturmuştu. Bu fonu, muhtemelen ileride zorda kaldığında kullanacaktı. Tahtı ele geçirip Orophernes'i Syria'ya süren V. Ariarathes, Priene'den toplanan parayı istemiş; fakat Prieneliler vermemişlerdir. Bunun üzerine Ariarathes, Prienelilerin topraklarını istila etmiştir. Yine de paranın Orophernes'e gitmesine engel olamamıştır.

Ariarathes'in ölümünden sonra kralın dul karısı Nysa, oğulları adına, krallığı sürdürmeye çalıştı. Çocuklarından beşini, ileride iktidar sorunlarıyla karşılaşmamak için öldürdü. Fakat altıncısı gazabından kurtuldu ve VI. Ariarathes Epiphanes adıyla 15 yıl Kappadokia tahtında kaldı (M.Ö. 130-116). VI. Ariarathes'in ilk başlarda annesi Nysa ile kısa bir ortak hükümdarlık dönemi olduğu kabul edilmektedir. VI. Ariarathes, V. Ariarathes'in en küçük oğluydu. Annesinin ölümünden sonra tek başına kral oldu. Pontos Kralı V. Mithradates'in kızı (ve VI. Mithradates'in de kız kardeşi) Laodike ile evlendi. Laodike, iki oğlan ve bir kız çocuğu (Nysa) dünyaya getirdi. Nysa, daha sonra Bithynia tahtına geçecek olan Nikomedes (IV.) ile evlendi. Mithradates, Ariarathes'in öldürülmesinin, kız kardeşini iktidara getireceğini düşünüyordu. Böylece Pontos'un Kappadokia'daki nüfuzu artmış olacaktı. Bu düşüncelerle cinayeti planladı ve VI. Ariarathes, bir Kappadokia soylusu olan Gordios tarafından öldürüldü (M.Ö. yaklaşık 112). Gordios daha sonra Pontos'a kaçtı.

VI. Ariarathes'in öldürülmesinden sonra tahta büyük oğlu VII. Ariarathes Philometor geçti (M.Ö. 116-101). Fakat, yeni kral daha çocuk yaşta olduğu için, idareyi annesi Laodike ele almıştı. Bithynia Kralı III. Nikomedes Bithynia'yı işgal edince, Pontos Kralı VI. Mithradates Eupatoros kız kardeşi Laodike'ye yardım için Kappadokia'ya girmiş; fakat onun Nikomedes'le evlendiğini öğrenince her ikisini de Kappadokia'dan sürüp, yerine tekrar yeğeni VII. Ariarathes'i geçirmiştir. Mithradates'in kızkardeşi üzerinde bir söz sahibi olamadığı, onun III. Nikomedes ile evlenip Kappadokia'yı yönetmek istemesiyle açığa çıkmıştır. Böylece, Kappadokia, Mithradates'in istediği gibi Pontos'un değil, Nikomedes'in istediği gibi Bithynia'nın nüfuzu altına girmiştir. Fakat bu durum uzun sürmemiş, Mithradates her ikisini de Kap-

padokia'dan sürmüştür. Her ne kadar Kappadokia tahtında VII. Ariarathes bulunuyorsa da, kendisinin tahta geçmesini sağlayan VI. Mithradates, doğal olarak kralın iç işlerine karışıyordu. Hatta, kralın babasının katili olan Gordios'u yanına alması için ısrar edince, Ariarathes buna karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Mithradates, Ariarathes'i öldürtmüş; Kappadokia tahtına kendi oğlunu (Ariarathes sülalesinden olmamasına rağmen) IX. Ariarathes adıyla geçirmiştir; fakat oğlu henüz sekiz yaşında olduğundan yanına Gordios'u vermiştir. Mithradates'in Kappadokia'yı 80.000 piyade, 10.000 süvari ve 600 İskit savaş arabasıyla istila ettiği söylenmektedir.

Bunun üzerine Kappadokialılar ayaklanarak VII. Ariarathes'in kardeşi VIII. Ariarathes'i tahta geçirmişlerdir (M.Ö. 100 ?). Fakat Mithradates'e yenilerek o da öldürülmüştür. Ariarathes sülalesinin son ferdi olan VIII. Ariarathes'in tahtta ne kadar kaldığı veya krallık yapıp yapamadığı hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Sikke bastırdığına dair elimizde hiçbir kanıt yoktur.

Büyük Mithradates olarak da bilinen VI. Mithradates Eupatoros'un oğlu IX. Ariarathes (M.Ö. 101-87), her ne kadar Ariarathes adını taşısa da Ariarathes sülalesinin değil, Pontos kral sülalesinin bir ferdidir. O sıralar sekiz yaşında olan IX. Ariarathes'in yanına VI. Ariarathes'in katili olan Gordios verildi. Kral, IX. Ariarathes olmasına rağmen, gerçek hükümdar Gordios'tu. *Eusebes* ve *Philopatoros* unvanlarını almış olan IX. Ariarathes, babası VI. Mithradates'in desteği ile tahtı 15 yıla yakın bir süre elinde tutabildi. Bir hastalık sonucu Tesalya'da Tisaion'da öldü.

Kappadokia Krallığı'nın bu dönemi oldukça karışık bir iktidar mücadelesine sahne olmuştur. VIII. Ariarathes'in ölümünden sonra Kappadokia tahtı için iki aday vardı: Biri, Mithradates'in adayı IX. Ariarathes, öteki ise Bithynia Kralı III. Nikomedes'in adayı olan VI. Ariarathes'in üçüncü oğlu. Mithradates, zora başvurarak kendi oğlunu tahta geçirince Kappadokia halkında huzursuzluk başgöstermiştir. Bunun üzerine Roma Senatosu duruma müdahale ederek her iki adayın krallığına karşı çıkmış ve Kappadokia'nın halkın idaresine bırakılması gerektiğini söylemiştir. Fakat Kappadokialılar bir kral seçilmesinde ısrar edince, Mithradates'in adayı Gordios ile Ariobarzanes adlı bir soylu ön plana çıkartılmıştır. Roma'nın dayatmasıyla I. Ariobarzanes (M.Ö. 96) Kappadokia tahtına geçmiştir .

Yukarıda anlattığımız bütün bu olaylar Kappadokia'daki Ariarathes sülalesinin sonunun, Pontos Kralı VI. Mithradates Eupatoros'un ihtirasının bir sonucu olduğunu göstermektedir.

I. Ariobarzanes (M.Ö. 96-63), Roma desteği ile tahta geçtiğinden ve bir

Roma dostu olduğundan *Philoromaios* (= Roma'yı seven) unvanını taşıyordu. Fakat Roma'nın adayının Kappadokia tahtına geçmesi, Mithradates'i üzmüş, bundan böyle hep Romalıların karşısında olmuştur. I. Ariobarzanes, tahtı elinde tutabilmek için sıkıntılı yıllar yaşamıştır. Ömrü, tahta çıkıp-inmekle geçmiştir. Nitekim, M.Ö. 93'te Armenia Kralı Tigranes, Gordios'un da desteğiyle, Ariobarzanes'i tahtından uzaklaştırmış, IX. Ariarathes'i tahta geçirmiş, fakat bir yıl sonra Roma *Consul*'ü Sulla tarafından Ariobarzanes yeniden tahta çıkarılmıştır. Çok geçmeden tahttan yine uzaklaştırılmışsa da M.Ö. 91'de *Consul* Aquillius'un desteğiyle yeniden tahtına kavuşmuştur. M.Ö. 90-89'da Mithradates, Ariobarzanes'in Kappadokia'yı terketmesini sağlamış, fakat Sulla'nın subayı Curio'nun yardımı ile M.Ö. 84'te tekrar tahta geçmiştir. İki yıl sonra baskı sonucu tekrar ülkeyi terkeden Ariobarzanes, Murena'nın yardımı ile tahtına kavuşmuştur. Bir ara (M.Ö. 77) Tigranes, Kappadokia'ya girerek, Mazaka'yı ele geçirmiş ve halkını yeni kurduğu Tigranokerta (Silvan yakınlarında. Ortaçağ'da aynı yerde Arzan kenti kurulmuştur) kentine yerleştirmiştir. M.Ö. 74'te Mithradates Ariobarzanes'i tekrar tahttan uzaklaştırmış, Lucullus'u tahta geçirmiştir. M.Ö. 69'da Lucullus'un Fırat'ın karşı kıyısındaki Tigranes'e karşı yaptığı sefere destek vermiştir. Bu arada Tigranes'in Tigranokerta'ya yerleştirdiği Mazakalılar tekrar memleketlerine dönmüşlerdir. Son kez M.Ö. 67 yılı sonlarında Mithradates ve Tigranes tarafından ülkesinden kovulan Kral Ariobarzanes, bir yıl sonra Pompeius tarafından tahtına iade edilmiştir. Pompeius, önce Tigranes'in oğluna verdiği Sophene ve belki Gordyene yörelerini de krala vermiştir. Böylece Kappadokia'nın doğu sınırı güvence altına alınmış oluyordu. Hatta, Lykaonia'daki Kybistra'nın (Ereğli) Ariobarzanes'e verilmesiyle güneybatıdaki Kilikia Kapıları da kontrol altına alınmıştı. M.Ö. 63'te Ariobarzanes tahtından feragat etti ve Kappadokia Krallığı, Pompeius'un huzurunda yapılan bir devir-teslim töreniyle oğluna geçti. Görüldüğü gibi, Kappadokia, Pontos ile Roma'nın kendi adaylarını iktidar sahibi yapmak için mücadele ettikleri bir ülke olmuştu. Bu iki güçten birinin desteğini alan kukla kral Kappadokia tahtına geçiyordu. I. Ariobarzanes *Philoromaios*'un, iktidarının 32. yılına kadar tarihler taşıyan drahmileri basılmıştır. Aradaki bazı tarih boşlukları, iktidar kesintilerinin olduğu yıllara işaret etmektedir.

Valerius Maximus (V. 7. 2) krallık tacının devir-teslim töreninde, tacını oğluna veren I. Ariobarzanes'in çok keyifli olduğunu; babasının tacını haketmeden aldığını düşünen II. Ariobarzanes'in ise çok üzgün olduğunu yazar. I. Ariobarzanes ile Athenais'in oğlu olan II. Ariobarzanes Philopato-

ros'un iktidarı (M.Ö. 63-52) oldukça sıkıntılı geçmiştir. M.Ö. 51'de, Cicero'nun Kilikia valisi olmasından kısa bir süre önce öldürülmüştür.

II. Ariobarzanes'in ölümünden sonra yerine oğlu III. Ariobarzanes (M.Ö. 52-42) geçmiştir. Taht entrikalarını, o sıralar Kilikia *Proconsul*'ü olan Cicero'nun desteği ile atlatabilmiştir. Pompeius'a ve bazı Romalı soylulara olan borcunu ödemesinde de Cicero'nun baskısının rolü olmuştur. Roma'daki Caesar ile Pompeius ve yandaşları arasındaki iç savaş sırasında Pompeius'u desteklemiştir. Fakat onun yenilgisinden sonra, Caesar yine de kendisini affetmiş ve hatta Küçük Armenia'yı da Kappadokia'ya bağlamıştır. Pontos Kralı II. Pharnakes'e karşı Caesar'ın desteğini sağlayan Ariobarzanes, M.Ö. 42'de Caesar'ın katillerinden biri olan Cassius'un emriyle öldürülmüştür. Cicero, M.Ö. 51 yılı Aralık ayında Atticus'a yazdığı mektupta (*Epist. ad Atticum* VI. 1. 3), Ariobarzanes'i yeteneksiz ve aciz bir kral olarak tanımlamaktadır.

III. Ariobarzanes'in M.Ö. 42'de öldürülmesinden sonra yerine, Marcus Antonius'un desteği ile, kardeşi X. Ariarathes (M.Ö. 42-36) geçmiştir. Fakat kralın öldürülmesi emrini veren de yine Antonius idi.

Antonius, tahta, Komana'daki "rahip" ailelerinden birine mensup olan Sisines'i geçirmiştir. Kral, Arkhelaos (M.Ö. 36-M.S. 17) adını almıştır. Ariobarzanes sülalesinden olmayan Arkhelaos, Antonius sayesinde Kappadokia tahtına geçtiğinden, Roma'daki iç savaş sırasında onun yanında yer almıştır. Augustus'un Antonius'u yenilgiye uğratmasından sonra, tahtını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, ama Augustus kendisine dokunmamıştır. M.Ö. 20'de Augustus, Arkhelaos'a, Küçük Armenia ile Dağlık Kilikia'yı da vermiştir. Strabon, Arkhelaos'un çoğu zamanını Dağlık Kilikia'daki Elaiussa Adası'nda (Ayaş-Erdemli) geçirdiğini söylemektedir (Elaiussa, olasılıkla Roma İmparatorluğu döneminde ada özelliğini kaybetmiş, karaya bağlanmıştır). Kral, orada kurduğu Elaiussa kentinin kurucusu olduğundan sikkelerinde *Ktistes* (kurucu) unvanını kullanmıştır. Augustus'a bir şükran ifadesi olarak kentin adını, Augustus'un Yunanca biçimi olan ve "kutsal" anlamını taşıyan Sebaste'ye çevirmiştir. Arkhelaos, kendi adını taşıyan bir kent de (Arkhelais=Aksaray) kurmuştur ki, bu kent, Kappadokia'nın eyalet olmasından sonra Claudius tarafından Roma kolonisi yapılmıştır. Fakat, Augustus'tan sonra Roma imparatoru olan Tiberius, tutum ve davranışlarını beğenmediği Arkhelaos'u Roma'ya çağırarak, krallığının elinden alınacağı uyarısında bulunmuş; nitekim bir süre sonra kralın ölümü üzerine Kappadokia Krallığı resmen Roma Eyaleti (*Provincia Cappadocia*) yapılmıştır (M.S. 17). Kappadokia Krallığı'nın son kralı olan ve *Philopatris*

ile *Ktistes* unvanlarını kullanan Arkhelaos'un 50 yılı aşkın krallığının 20., 22., 40., 41., 42. ve 49. iktidar yıllarında basılmış drahmileri mevcuttur.

Arkhelaos'un ölümünden sonra kızı Glaphyra ve II. Arkhelaos'u tarih sahnesinde görüyoruz. II. Arkhelaos hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz.

Strabon (XII. I. 2), Kappadokia'nın Roma eyaleti olmasından önceki durumunu ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Krallık, her biri belirli bir yöreyi kapsayan 10 *strategia*'ya (bir tür yerel yönetim- valilik) ayrılmıştı. Bunların sayısı Pompeius döneminde 11 olmuştur. Adları; Garsauritis, Tyanitis, Kilikia, Kataonia, Melitene, Morimene, Khamanene, Saravene, Laviansene, Sargarausene ve on birincisi Lykaonia'nın bir kısmını kapsıyordu. Her bir *strategia*'nın başında *strategos* unvanlı yönetici bulunuyordu. Strabon, Kappadokia'da iki önemli kent olduğunu söylemektedir. Biri Tyanitis yöresindeki Tyana, öteki Kilikia yöresindeki Mazaka. Ksenophon, geçmişi Hitit dönemine değin giden Tyana'dan büyük ve zengin bir kent olarak söz eder. Kilikia Kapıları (bugün Gülek Geçidi) olarak anılan geçide uzanan ana yol üzerinde bulunması da onun stratejik önemini gösterir. Kentin yakınındaki bir kaynakta Zeus Asbamaios Tapınağı vardı. V. Ariarathes *Eusebes Philopatoros* onuruna "Tauros yanındaki Eusebeia" olarak da anılmıştır.

Armenia Krallığı

Bilindiği üzere, Armenialılar önceleri Urartu egemenliğindeki topraklarda yaşıyorlardı; ancak dilbilimsel veriler iki toplum arasında –birbiri ardına aynı coğrafyayı paylaşmaları dışında- etnik bir bağın olmadığını göstermiştir. O dönemlerde henüz devlet kurma aşamasında olmayan Armenialılar, Urartuların tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Perslerin egemenliğine girdiler; Perslerin on üçüncü satraplığı içinde bulunuyorlar ve Pers Büyük Kralına yıllık 400 *talanton* gümüş vergi ödüyorlardı. Pers İmparatorluğu'nun da Büyük İskender tarafından yıkılmasından sonra, merkezi bölgeleri Suriye olan, ancak çok daha geniş bir coğrafi alanda hüküm süren Seleukos Krallığı'nın kontrolunda kaldılar. M. Ö. 190 / 189 yılında Romalılar ile Seleukos Kralı III. Antiokhos arasında Magnesia (ad Sipylum) yakınında yapılan savaşta, Seleukos Kralı'nın yenilmesi ve sonrasında yapılan antlaşma gereği (M. Ö. 188) Seleukosların Torosların güneyine çekilmeleriyle, Armenialılar da bağımsızlıklarını ilân ettiler. Dolayısıyla, her ne kadar Armenialıların Doğu Anadolu topraklarındaki varlığı Büyük İskender öncesine değin uzanıyorsa da, siyasal tarihi ancak M. Ö. 2. yüzyıl başlarından itibaren izlenebilmektedir. İlk olarak Artaksias'ın kurduğu hanedanının ikti-

EĞİTİM VE SPOR

"Paideia" sözcüğüyle tanımlanan eğitim, Eski Yunanların yaşamında önemli bir yer tutuyor ve üç alanda temel eğitim veriliyordu. *Grammatistes* ismini taşıyan eğitimciler okuma, yazma, aritmetik ve edebiyat; *kitharistes* adlı eğitimciler müzik ve lirik şiir; *paidotribes* diye anılan eğitimciler ise jimnastik, oyunlar ve fiziksel eğitim alanlarında faaliyet gösteriyorlardı. Çocuklar yedi yaşından itibaren okula gidip bu eğitimleri alırlardı. Fakat eğitim para karşılığında verildiğinden, çocukların üç eğitimi birden almaları mümkün olmayabilirdi. Olasılıkla kızlar da aynı eğitimi (erkek çocuklardan ayrı bir yerde) alıyorlardı. Çocukları okula *paidagogos* götürüyordu. Temel eğitimden sonra daha üst düzeyde eğitim almak da mümkündü. Gençler, tıp, hukuk, felsefe, hitabet gibi konularda eğitim görürlerdi. Bilginin insan karakterinin biçimlenmesindeki gücünü ve önemini bilen sofistler, para karşılığında ders veriyorlardı. En ünlü yüksek eğitim kurumları Isokrates, Platon ve Aristoteles'in okulları idi.

Sparta'da ise çocuklar yedi yaşından itibaren devletin kontrolunda idi. Ailelerinden uzakta, barakalarda yaşıyorlardı. Sıkı bir eğitim alıyorlardı. Eğitimin amacı onları askerliğe hazırlamaktı.

Eski Yunan toplumunda atletizm de eğitimin bir parçasıydı. Atleti yarışmaya çeken, kazandığı zaman verilecek ödülün maddi değil, manevi değeridir. Kimi zaman kazanılan ödülün alınıp götürülmesi yerine, tapınağa bağışlanması atlete daha büyük bir onur sağlıyordu.

Gerçekten de Eski Yunan yaşamında üstün olma ve onur, en büyük erdemlerden sayılıyordu. Yarışma yaşamlarının her alanına girmişti; müzik, dram, şiir, sanat, hatta güzellik yarışmaları bile yapılıyordu.

Atletizm ruhu, doğal olarak, gücün aristokrasinin elinde bulunduğu toplumlarda ortaya çıkmıştır. Böyle ortamlarda dövüşmek ve yarışmak aşkıyla koşut olarak üstünlüğü kabul ettirme isteği de gelişmiştir. Homeros Çağı Akhaları arasında böyle koşullar vardı. Oyunların yapılması, özellikle ölünün ruhunun hoşnut edilmesi içindi. Fakat bu, oyunların yapılması için yalnızca bir nedendi. Homeros'ta oyunların yapılışı altında herhangi bir dinsel düşünce bulamayız. Homeros'ta oyunlar, günlük yaşamın parçası olup, tamamen dünyevidir; dinle doğrudan ilişkisi yoktur. Herhangi önemli bir olay yarışma düzenlenmesi için vesile demekti: Savaş için ordunun toplanması, önemli kişilerin evlenmeleri, cenaze törenleri vb. Toplanan insanları ağırlamak için en doğal ve pratik yol, yarışma düzenlemekti.

Atletizmin belli bir disiplin ve kurallar içinde uygulanması için atletizm eğitimcilerine gereksinim vardı. Bu eğitimciler "paidotribes" olarak adlandırılıyorlardı. *Palaistra*'larda ya da güreş alanlarında görev yapan bu eğitimciler, mor bir pelerin giyiyorlardı. Ellerinde taşıdıkları uzun, ucu çatallı sopaları onların görevlerine işaret etmekteydi. Bu sopayı söz dinlemeyen, kurallara aykırı davranan veya hata yapan öğrencileri uyarmak için kullanıyorlardı. Bütün beden eğitimi çalışmaları çıplak yapılırdı. Öğrenciler banyo yapar, yağlanır ve pudralanırlardı. Antrenmanlarda koşu, disk atma, uzun atlama, cirit atma ve güreş çalışıyorlardı. Antrenmandan sonra öğrenciler soyunma odalarına (*apodyterion)* dönerlerdi. *Strigilis* denen bronz kazıma aletleriyle, vücutlarında biriken kir, yağ ve teri temizlerlerdi. Son olarak da banyolarını alıp günlük eğitimlerini bitirirlerdi. Beden

çalışmalarının çoğu müzik eşliğinde yapılmaktaydı; çünkü Yunanlar, fiziksel uyum kadar zarafet ve ritme de önem veriyorlardı.

Eski Yunan dünyasındaki belli başlı (panhellenik) festivalleri şöyle sıralayabiliriz: Olympia Oyunları, Pythia Oyunları, Isthmos Oyunları ve Nemea Oyunları. Bu oyunların en önemlisi ve ünlüsü kuşkusuz, Olympia (Olimpiyat) Oyunları'dır. İlk Olympia festivali M.Ö. 776'ya tarihlenmektedir. Festivalin düzenlenmesinden, içinde bulunduğu bölgeyle aynı adı taşıyan Elis kenti sorumlu idi. Festival boyunca, bu büyük spor organizasyonuna katılacak olan kent-devletleri arasında bir barış antlaşması yapılırdı. Elis'ten yola çıkan haberciler bu kutsal antlaşmayı duyurmak için kentten kente dolaşır, yarışmacıları ve izleyicileri festivale davet ederlerdi. Saldırmazlık antlaşması üç ay sürerdi. Antlaşma sırasında tüm yarışmacılar ve çağrılılar, baştanrı Zeus'un koruması altındaydılar. Oyunlar sırasında barış içinde olup, huzursuzluk yaratacak her türlü davranıştan kaçınılırdı. Hiçbir askeri gücün oyunların düzenlendiği sırada "kutsal" sayılan topraklara girmesine izin verilmezdi. Bir keresinde Spartalılar, bir Olympia festivali sırasında saldırıya geçmişler ve bu yüzden ağır para cezasına çarptırılmışlardı; ceza ödemeyi kabul etmeyince de oyunlardan ihraç edilmişlerdi. Festival düzenleyicileri *hellanodikai* olarak adlandırılıyordu. Festival yaz aylarında düzenlenmekte ve beş gün sürmekteydi. Kadınlar oyunlara yalnızca izleyici olarak katılıyorlardı. Günün oyunları, düzenleme komitesinin (*hellanodikai*) *stadion*'a girişleri ile başlardı. Mor cüppeli ve başlarında çelenk taşıyan bu komite üyelerinin oturacakları yerler ayrılmıştı. Her yarışma sonunda kazanan sporcuların adları duyurulurdu. Düzenleme komitesi başkanı, ödül olarak, yabanî zeytinden bir baş çelengi sunardı. Bu çelenk, Zeus Tapınağı'nın hemen arkasında bulunan kutsal zeytin ağacından, anne ve babası sağ olan safkan bir Yunan çocuk tarafından, altın bir orakla kesilirdi.

Resim 25. *Diskobol. Disk atma Eski Yunan atletizminin en gözde sporlarından biriydi. Orijinali Myron'a ait M.Ö. 5. yüzyıl tunç heykelin Roma İmparatorluk Dönemi kopyası.*

Tüm Yunan dünyasının en büyük spor organizasyonu niteliğini taşıyan; Eski Yunanlan kültürel açıdan birleştirici unsurlardan biri olarak önemli bir fonksiyona sahip bulunan; hatta Eskiçağ'da –özellikle edebi alanda– çok kullanılan bir kronoloji (tarihleme) sistemine temel oluşturan Olympia Oyunları M.S. 393 / 4'te Roma İmparatoru I. Theodosius tarafından yasaklanarak son bulmuştur. ■

darı altında bir devlet olarak varlıklarını sürdüren Armenialıların Büyük Tigranes döneminde sınırlarını genişlettiklerini görüyoruz. Krallığın en parlak dönemi M.Ö. 1. yüzyılın ilk yarısıdır. Armenia Krallığı tarafından basılan sikkelerdeki yazı –o dönemde Armenia alfabesi henüz oluşturulmadığından– Eski Yunanca'dır. Armenia Krallığı M.Ö. 66'da Roma egemenliğine girdi ve bundan sonra Roma'ya bağlı vasal bir krallık olarak varlığını sürdürdü. Roma İmparatoru Vespasianus (M.S. 69-79) zamanında Kappadokia Eyaletine bağlanan Armenia, imparator Traianus zamanında (M.S. 114'te) başkent Tigranokerta (Silvan yakınında) olmak üzere Roma eyaleti yapılmıştır. Ancak, Roma İmparatorluğu egemenliği altında kaldığı süre boyunca bir "kukla" krallık statüsünden öteye gidemeyen Armenia Krallığı, uzun zaman Parthlar ve Romalılar arasında bir tampon bölge olma karakterini korumuş ve sık sık iki devletin müdahalesine mâruz kalmıştır.

Kommagene Krallığı

Kommagene Krallığı bugünkü Adıyaman, Maraş ve Gaziantep illerinin kapladığı topraklar üzerinde kurulmuştu. Önceleri Seleukos Krallığı'nın egemenliği altında olan bu topraklarda, Seleukosların zayıfladığı bir dönemde, yörenin idarecisi Ptolemaios, Seleukos Krallığı'na karşı ayaklanarak bağımsızlığını ilân etmiş ve Kommagene Krallığı'nı kurmuştur (M.Ö. 162). I. Antiokhos (M.Ö. 69-34) zamanında Kommagene en parlak dönemini yaşamıştır. Krallık, M.Ö. 64'te Romalı Pompeius'un egemenliğini kabul etmiş, M.S. 72'de ise Roma İmparatorluğu tarafından ilhak edilmiştir. Adıyaman ilinin Kâhta ilçesi sınırları içinde, Nemrut Dağı üzerinde I. Antiokhos'un kendisi için yaptırttığı kutsal alan mezar anıtının (*hierothesion*) üzeri taş ve toprakla kapatılarak yaklaşık 50 m. yüksekliğinde bir tümülüs (suni tepe) meydana getirilmiştir. Tümülüsün doğu ve batısında insan boyundan büyük kendisinin ve tanrıların heykellerinin ve kabartmalarının yer aldığı iki teras bulunmaktadır.

Hellenistik krallıkların son bulması

Yukarıda Hellenistik krallıkları ve onların Roma ile olan ilişkilerini ele aldık. Bu kez, genel bir değerlendirme paragrafıyla konuyu kapatacağız. Aşağıda da görüleceği üzere, Hellenistik krallıkların Roma ile mücadelesi başarısız olmuş, sonunda tümü Roma'nın egemenliğine geçmiştir.

M.Ö. 190 yılında Seleukos Kralı III. Antiokhos'un Magnesia (Manisa)

Savaşı'nda Romalılara yenilmesi sonucu imzalanan Apameia Barış Antlaşması (M.Ö. 188) hükümlerine göre, Seleukos toprakları Roma'nın müttefikleri Bergama ve Rodos (Rhodos) arasında paylaştırıldı. Bu yenilgiden sonra Seleukoslar bir daha eski güçlerine kavuşamadılar. M.Ö. 146 yılında Romalıların Makedonya ve Akhaia Konfederasyonu'nun gücünü kırarak, bu toprakları, Yunanistan ile birlikte, Roma Cumhuriyet yönetiminin bir eyaleti (*Provincia Macedonia* = Makedonya Eyaleti) haline getirmesiyle, askeri, siyasal ve kültürel alandaki gücün Yunanistan'dan Roma'ya ve doğudaki Hellenistik merkezlere geçtiğini söyleyebiliriz. Bir süre sonra, M.Ö. 133'te de, Anadolu'nun güçlü devletlerinden Bergama Krallığı, son kral III. Attalos'un vasiyeti ile Roma topraklarına katılmış; Roma, M.Ö. 129 yılında, adı geçen krallığın toprakları üzerinde Asya Eyaleti'ni (*Provincia Asia*) kurmuştur. Roma'nın başına dert olan en önemli Hellenistik hükümdarlardan biri de Pontos Kralı "Büyük" lâkaplı VI. Mithradates Eupatoros (M.Ö. 120-63) idi. Tarihe "Mithradates Savaşları" olarak geçen Roma ile Mithradates arasındaki savaşların sonunda Roma, Mithradates'in gücünü kırmayı başarmıştır. M.Ö. 31 yılında, Yunanistan'ın doğu kıyısı açıklarında yapılan Actium Savaşı'nda ise Roma, Ptolemaios Krallığı ile karşı karşıya gelmiş ve Romalı Marcus Antonius'u da yanına çeken Ptolemaiosların Kraliçesi VII. Kleopatra'nın, Romalı Octavianus karşısında yenilgiye uğramasıyla son Hellenistik krallık da tarih sahnesinden silinmiştir. Bu savaştan sonra Akdeniz dünyasının en büyük gücü, M.Ö. 27'den itibaren Augustus tarafından bir imparatorluk haline getirilen Roma olmuştur. Augustus'un 40 yıla yakın iktidarı Akdeniz dünyasında "bir barış sürecinin başlamasına" da (*pax Romana*) damgasını vurmuştur.

ESKİ YUNAN TARİHİ İÇİN KRONOLOJİ CETVELİ

(Tarihler milattan öncedir)

Yak. 1600	Yunanca konuşan Akhaların Yunanistan'da yüksek bir uygarlık meydana getirmeleri
1200 / 1150	Ege Göçleri; Akha Devleti'nin çöküşü
8. yüzyıl başları	Eski Yunan alfabesinin oluşturulması
7. yüzyılın sonu	Sikkenin icadı
750-550	Büyük Kolonizasyon Dönemi
624 / 621	Atina'da Drakon kanunları
594	Atina'da Solon'un reformları
560	Atina'da Peisistratos'un tiran olması
508 / 07	Atina'da Kleisthenes'in demokratik reformları
547 / 46	Perslerin Lydia Krallığı'na son vermesi
499	Ionia Ayaklanması
490-479	Pers-Yunan Savaşları
478 / 477	Delos Deniz Birliği'nin kurulması
468	Kimon'un Eurymedon civarında Pers donanmasını bozguna uğratması
449	Kallias Barışı
431-404	Peloponnesos Savaşı
421	Nikias Barışı
386	Antialkidas Barışı
378	İkinci Delos Birliği'nin kurulması
371	Leuktra Savaşı
362	Mantineia Savaşı
359-336	Makedon Kralı II. Philippos'un iktidarı
338	Kharoneia Savaşı
336	Büyük İskender'in Makedon tahtına geçmesi
323	Büyük İskender'in Babil'de ölümü

190	Magnesia Savaşı
188	Apameia Barışı
146	Makedonia'nın Roma Eyaleti olması
133	Bergama Krallığı topraklarının vasiyetle Roma Devleti'ne kalması
129	Batı Anadolu'da Roma Eyaleti'nin kurulması (*Provincia Asia*)
31	Actium (Aktion) Savaşı

İKİNCİ KISIM

ESKİ ROMA TARİHİ

BİRİNCİ BÖLÜM

Eski Roma Tarihinin Kaynakları

Kaynakların niteliği

Aşağıda sıralanan antikçağ yazarlarının eserleri dışında önemli olan kaynakların neler olduğuna ilişkin genel bilgi "Eski Yunan Tarihi"ne ayrılan I. Kısım, Birinci Bölüm'ün başında verilmiş olduğundan burada tekrar edilmeyecektir. Ancak, okuyucunun aşağıdaki yazarlara ve eserlerine geçmeden önce, orada verilmiş olan kısa bilgiye göz atmasının yararlı olacağını vurgulamak isterim; çünkü kaynaklar sadece antikçağ yazarlarının eserleriyle sınırlı değildir.

Romalılar tarafından Roma tarihine ilişkin yazılmış en eski kaynaklarımızın başında yıllara göre düzenlenmiş olan ve *annales* (yıllık) olarak adlandırılan resmi kayıtlar gelmektedir. Söz konusu Roma olmasına rağmen ilk *annales* yazarlarının, çalışmalarında Latinceyi değil, Eski Yunancayı kullanmış olduklarının vurgulanması gerekir; eserini Latince yazan ilk Roma tarihçisi ise Cato'dur (M.Ö. 234-149). Aşağıda, yaşadıkları döneme göre kronolojik olarak sıralanmış yazarlar ve eserleri yer almaktadır. Eserlerini Eski Yunanca veya Latince yazmış olmalarına göre bir sınıflandırma yapılmamış ancak her yazar ele alınırken bu durum belirtilmiştir. Bazı yazarlar (ör. Polybios, Strabon gibi) hem Eski Yunan hem de Roma tarihi için bilgiler verdiklerinden, elinizdeki kitabın her iki kısmında da tekrar edilmiştir.

Antikçağ yazarları ve eserleri

Fabius Pictor (M.Ö. 3. yüzyıl): Roma Senatörü olup ilk Roma tarihçisi olarak da anılır. Roma tarihini Eski Yunanca olarak kaleme almıştır; ancak eserinden günümüze bazı parçalar dışında birşey kalmamıştır. Roma'nın ilk döneminden (kesintilerle) kendi zamanına kadar olan dönemi kapsayan çalışması ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır; ancak sonraki antik yazarlar onun eserinden yararlanmış olduklarından o yazarların F. Pictor'dan yaptıkları alıntılar / aktarmalar aracılığıyla Fabius Pictor'un eseri ve eserinin içeriği hakında bilgi sahibi olabiliyoruz. Fabius Pictor'un yazdıkları efsanelerle örülüdür. Eserini Latince değil de Eski Yunanca kaleme almasının nedeni olasılıkla Yunancanın edebi gücü ve o dönemdeki popülaritesinin yanı sıra, Roma politikasının Yunanlara anlatılmasına aracı olmaktı.

Cato (Büyük) (M.Ö. 234-149): Roma'nın Latince yazan ilk tarihçisidir. *Origines* (Kökenler) adlı yedi kitaptan oluşan ve Roma tarihini ele alan eserinde Roma'nın kuruluşu, Krallık Dönemi ve ölümüne kadarki Kartaca Savaşları anlatılır. Ancak, Erken Cumhuriyet Dönemi'ne ilişkin bilgi azdır. Bir diğer eseri de Latium ve Campania bölgelerindeki şarap, zeytin ve meyve yetiştiriciliğini ele aldığı *De Agri Cultura* (Tarım Hakkında) olarak bilinen eseridir.

Polybios (M.Ö. yak. 200-118 sonrası): Hellenistik Çağ'ın en büyük tarihçisidir. Peloponnesos'taki Arkadia'da yer alan Megalopolis kentinde dünyaya gelen Polybios, eserlerini Eski Yunanca yazan büyük tarihçilerin belki de sonuncusudur. M.Ö. 168 yılında Pydna Savaşı'nda rehin alınarak Roma'ya götürülmüş ve yaklaşık 15 yıl Roma'da yaşamıştır. Birçok yeri dolaşmış, yazacağı tarih kitabı için malzeme toplamıştır. Romanın erken tarihi ve Kartaca Savaşları için asıl kaynağı, en erken Roma tarihçisi olarak kabul edilen ve eseri günümüze kalmamış olan Fabius Pictor idi. Eserinin adı *Historiai* (Araştırmalar) olup 40 kitaptan oluşan eserin yalnızca beşi günümüze kalmıştır. Kitap, M.Ö. 3. yüzyıl sonlarından 2. yüzyıl ortalarına kadar olan olayları kapsamaktadır. Yani Roma Cumhuriyet Dönemi ve Hellenistik Çağ olaylarından kesitler yer almaktadır.

Varro (M.Ö. 116-27): Terentius Varro'nun 500'e yakın eserde imzası bulunduğu ileri sürülmektedir. Roma devletinin üst düzey memuriyetinde önemli bir görev olan *praetor*'luğa kadar yükselen Varro, İç Savaş sırasında

çok sıkıntı çekti ve daha sonra da siyasetten tamamen uzaklaşarak kendini yazmaya adadı. Önemli eserleri arasında 25 kitaplık *De lingua Latina* (Latin Dili Üzerine) ile üç kitaplık *De re rustica* veya *Rerum rusticarum* (Tarım ve Hayvancılık Üzerine) sayılabilir. Bu eserlerin bir kısmı kaybolmuş olsa da önemli bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Bunlar dışında günümüze kalmayan çok sayıda inceleme eseri vardır (ör. *Saturae Menippeae, Antiquitates rerum humanarum et divinarum, Logistorici, Hebdomades vel de imaginibus, Disciplinae* gibi).

Cornelius Nepos (M.Ö. 110-24): Biyografi yazarı olarak tanınan C. Nepos'un günümüze kalan eseri *De viris illustribus*'tur (Ünlü Kişiler Hakkında). En az 16 kitaptan oluşan eserde ünlü devlet adamlarına, komutanlara, tarihçilere ve yazarlara yer verilmiştir.

Cicero (M.Ö. 106-43): Latium'un güneyindeki Arpinumlu bir aileden gelen Atlı (Şövalye) sınıfına mensup bir yazar ve devlet adamıydı. Çalışmalarını Latince kaleme almış olan Cicero, M.Ö. 63 yılında *consul*'lük de yapmıştı. Hitabet üzerine denemeler kaleme almıştı. Çeşitli kamu kurumlarına ve meclislere hitaben yazılmış 50'den fazla konuşma metni kaleme almıştır. Ayrıca "retorik", "felsefe", "şiir" ve "mektuplar" başlıkları altında toplanabilen çalışmaları vardır.

Caesar (M.Ö. 100-44): Roma Cumhuriyet Dönemi'nin önemli isimlerinden biri olan ve yaşamının sonuna doğru hayat boyu *dictator* seçilen Iulius Caesar'ın, katılmış olduğu Gallia'daki seferde tuttuğu kayıtları içeren (M.Ö. 58-52) yedi kitaplık eseri (*De Bello Gallico*) vardır; sekizinci kitap Caesar'ın subaylarından Hirtius tarafından eklenmiştir. Ayrıca 3 kitaplık da İç Savaş (M.Ö. 49-48) üzerine bir eser (*De Bello Civili*) kaleme almıştır. Bu eserleri yazmasındaki amaç kendi başarılarını anlatmak, subaylara askeri taktikleri öğretmek, siyasi tutum ve davranışlarına yasal zemin hazırlamaktı.

Sicilyalı Diodoros (M.Ö. 90-20): En önemli eseri olan *Bibliotheke Historike* (Tarih Kitaplığı), mitolojik dönemlerden M.Ö. 60 yılına kadar olan uzun bir süreyi kapsayan 40 kitaplık evrensel bir tarihtir. Günümüze 15 kitabı tam olarak, diğerleri parçalar halinde kalmıştır.

Sallustius (M.Ö. 86-35): Iulius Caesar'ın subayı olarak da görev yapan Sallustius Crispus, Numidia (Cezayir) valiliğine kadar yükselmişti. Fakat da-

ha sonra hakkında çıkan karalamalar nedeniyle devlet hizmetinden ayrılarak tarihçilik üzerine yoğunlaşmıştır. Roma tarihçisi Sallustius'un iki önemli eserinin adı *Bellum Catilinae* (Catilina Savaşı) ve *Bellum Iugurthinum*'dır (Iugurtha Savaşı). *De Coniuratione Catilinae* veya *Bellum Catilinae*'de olarak bilinen eserinde Catilina isyanı (M.Ö. 42 / 41) ve çevresinde gelişen olaylar anlatılmaktadır. *Bellum Iugurthinum*'da ise Numidia kralı Iugurtha ile olan savaş ele alınmıştır (M.Ö. 41 / 40). M.Ö. 78-67 arasındaki dönemi anlatan ve yıllara göre (annalistik düzende) kaleme alınmış *Historiae* (Araştırmalar) adlı bir eseri daha vardır; ancak günümüze parçalar halinde gelmiştir.

Vergilius (M.Ö. 70-19): Gallia'daki Mantua'da doğan Publius Vergilius Maro, Romalı bir ozandır. İlk çalışmaları arasında on şiirinin toplanmış olduğu ve seçmeler anlamına gelen *Eclogae* (Ekloglar) bulunmaktadır. Bir diğer eseri dört kitaptan oluşan ve çiftçiliğe ilişkin didaktik şiirleri kapsayan *Georgica*'dır. Vergilius'un en ünlü eseri olan *Aeneis* ise 12 kitaptan oluşmakta olup Aeneas'ın Troia'dan kaçışından İtalya'da yeni bir yurt edinme süreci ve Roma'nın kuruluş yılları anlatılmaktadır. Destanda Troia ile Roma arasındaki bağ vurgulanmaktadır. *Aeneis*, "Roma'nın ulusal destanı" olarak kabul edilmektedir.

Resim 26. *Vergilius'u iki yanında ilham perileriyle (Musa'lar) otururken gösteren mozaik. Solda, epik şiiri temsil eden Kalliope ve tragedya'yı temsil eden Melpomene. Tunus Bardo Müzesi, M.S. 3. yüzyıl başı.*

Strabon (M.Ö. 64-M.S. 21): Amaseia'lı (Amasya) Strabon'un en ünlü eseri 17 kitaptan meydana gelen *Geographika* (Coğrafya) adlı eseridir. Eski Yunanca kaleme aldığı eserinin XII.- XIV. kitaplarında Anadolu ele alınmaktadır. Ele aldığı bölge ve kentin coğrafyasını anlatırken tarihinden de bahsetmektedir. Bu nedenle hem coğrafyacı hem de tarihçi sıfatlarını hak etmektedir. 47 kitaplık *Historika Hypomnemata* (Tarih Notları) adlı eseri ise günümüze ulaşamamıştır.

Livius (M.Ö. 59-M.S. 17): Titus Livius, Roma tarihçisidir. Roma tarihini kapasayan *Ab urbe condita* (Şehrin kuruluşundan itibaren) adlı eseriyle ünlüdür. 142 kitaptan oluşan eser, Roma'nın kuruluşundan M.Ö. 9 yılına kadar olan dönemi içermektedir; dolayısıyla Roma'nın Krallık ve Cumhuriyet dönemleri için önemli bir kaynaktır. Ancak, sadece 1-10 (M.Ö. 753-293) ve 21-45 (M.Ö. 219-167) arasındaki kitapları günümüze gelebilmiştir.

Ovidius (M.Ö. 43-M.S. 17): Ovidius Naso, edebiyatın şiir yönüyle ilgilenmiş ve bu alanda eserler vermiştir. İlk eseri *Amores*'tir (Aşklar). Corinna adlı bir kadının çevresinde gelişen olaylar anlatılır. Diğer eserleri arasında *Heroides*, *Ars Amatoria* (Aşk Sanatı), *Remedia Amoris*, *Metamorphoses* (Dönüşümler) sayılabilir.

Halikarnassoslu Dionysios (M.Ö. 30-8 / 7): *Romaike Arkhaiologia* (Roma Tarihi) adlı çalışması vardır. 20 kitaptan oluşan eseri Roma'nın kuruluş yıllarından I. Kartaca Savaşı'nın başlamasına kadar olan dönemi (M.Ö. 3. yüzyıl ortası) kapsar. Günümüze sadece 11 kitabı ulaşmıştır.

Suetonius (M.S. yak. 69-140): Roma biyografi yazarı. Edebi danışman, kütüphane uzmanı ve yazışma sekreterliği gibi çeşitli görevlerde de bulunmuş olan Suetonius'un iki önemli eserinden biri Roma'nın ünlü adamlarının ele alındığı *De viris illustribus*, diğeri Iulius Caesar'dan Domitianus'a kadar 12 imparatorun hayatını anlattığı *De vita Caesarum*'dur.

Iosephus (M.S. 37- yak. 100): Flavius Iosephus (Josephus), aristokrasi sınıfından Yahudi bir din adamı olan Yunan tarihçisidir. M.S. 67 yılında (Roma İmparatoru Nero zamanında) Iotapata'da yakalandı ve esir alındı; fakat Vespasianus'un Roma imparatoru olacağı kehaneti doğru çıkınca Vespasianus tarafından hayatı bağışlandı ve serbest bırakıldı. O tarihten sonra Roma'nın yanında yer aldı; Titus ile birlikte Iudaia'da kaldı ve Kudüs'ün alınmasında Roma için savaştı. Daha sonra Roma'ya dönerek Roma yurttaşı oldu. Mezopotamya Yahudileri hakkında yazdığı ve "Yahudilerin Romalılara Karşı Savaşının Tarihi" olarak çevrilebilen *Historia Ioudaikou Polemou pros Romaious* (veya Latince şekliyle *Bellum Iudaicum*), yedi kitaptan oluşmaktadır. Kitap önce Aramice yazılmış sonradan yine kendisi tarafından Yunanca'ya çevrilmiştir. Diğer eseri "Yahudi Tarihi" veya "Yahudilerin En Eski Devirleri" olarak çevrilebilen *Ioudaike Arkhaiologia* (Latince şekliyle

Antiquitates Iudaicae) ise 20 kitaptan oluşur ve Yaratılıştan başlayarak Yahudi isyanına kadar olan dönemi içerir.

Plutarkhos (M.S. 46-120): *Bioi Paralleloi*'da (Paralel Yaşamlar), 50'ye yakın önemli devlet adamı ve kumandanın biyografilerini ele almıştır. Ardı ardına bir Yunan bir Romalı anlatılarak, bu kişilerin karşılaştırılması yapılır. Örneğin Büyük İskender ile Caesar, Demosthenes ile Cicero, Sulla ile Lysandros karşılaştırılmıştır. Plutarkhos'un *Ethika* (Ahlaka İlişkin Eserler) adlı çeşitli incelemelerin toplandığı bir çalışması daha vardır.

Tacitus (M.S. yak. 56-117): *Praetor*'luk, *consul*'lük ve Asia valiliği yapmış olan G. Cornelius Tacitus'un en önemli iki eseri *Historiae* (Araştırmalar) ve *Annales*'tir (Yıllık). *Historiae*, Vitellius ile Domitianus (M.S. 69-96) arasındaki dönemi ele alır. *Annales* ise Tiberius ile Nero (M.S. 14-68) arasındaki dönemi kapsamaktadır. Diğer eserleri arasında, Britannia valiliği yapmış olan kayınpederi Agricola'nın biyografisini içeren *De vita Iulii Agricolae*, Germanlar ve Germania'yı anlatan *De origine et situ Germanorum*'u (veya kısaca *Germania*) ve hitabete yönelik eleştiriyi inceleyen *Dialogus de oratoribus*'u sayabiliriz.

Genç Plinius (M.S. 61-112): Vezüv yanardağının patlaması sırasında (M.S. 79) ölen ünlü doğabilimci Yaşlı Plinius'un yeğenidir. Plinius, *praetor*'luk, *consul*'lük ve Bithynia-Pontus Eyaleti valiliği yapmış bir devlet adamıydı. Valiliği sırasında İmparator Traianus'a yazdığı mektuplarla ünlüdür. Bu mektuplarda Roma eyaletlerinin yönetimi ve Anadolu'daki Roma yönetimi hakkında değerli bilgiler vardır.

Appianos (M.S. 2. yüzyıl): İskenderiyeli olan Appianos'un *Romaika* (Roma Tarihi) adlı eseri 24 kitaptan oluşur ve ancak bir kısmı günümüze kalmıştır. Roma'nın krallık döneminden başlayıp Roma ile bir şekilde ilişki içinde olmuş çeşitli halkları ve kişileri (İtalikler, Samnitler, Keltler, Sicilyalılar, İberialılar, Hannibal, Kartacalılar, Makedonlar, Illyrialılar, Grekler, Ionlar, Syrialılar, Parthlar, Büyük Mithradates vb.) ve M.S. 2. yüzyıl başlarına kadar (Traianus dönemi) Roma tarihini ele almıştır.

Pausanias (M.S. 2. yüzyıl): Lydia bölgesindeki Magnesia (Manisa) kentinden olan Pausanias, Roma imparatorları Antoninus Pius ve Marcus Aurelius dönemlerinde yaşamıştır. Pausanias'ın en ünlü eseri Yunanistan'ı an-

lattığı on kitaplık *Periegesis tes Hellados* (Hellas'ın Tasviri)'tur. I. Kitap, Attika, Megara; II. Kitap, Argolis vd.; III. Kitap, Lakonia; IV. Kitap, Messenia; V-VI, Elis, Olympia; VII. Kitap, Akhaia; VIII. Kitap, Arkadia; IX. Kitap, Boiotia, X. Kitap, Phokis ve Delphoi'u ele almaktadır. Eserinde topografyanın yanı sıra özellikle sanat eserleri ve din ile ilgilenmiştir.

Aristides (M.S. 117 / 129-181): Aelius Aristides'in en önemli eserinin adı *Hieroi Logoi*'dur (Kutsal Sözler). Hastalığı nedeniyle zamanının çoğunu Pergamon'da Asklepios sağlık merkezinde geçiren ve hastalığı hakkındaki bilgileri bir eserde toplayan Aristides'in "Kutsal Sözler" adlı eseri, içlerinde çeşitli rüyalarının yer aldığı notların derlenmesinden oluşmuştur. Eser, Aristides'in sağlık tanrısı Asklepios ile olan ruhani iletişiminin yazıya dökülmüş halidir.

Cassius Dio (M.S. yak. 155-235): Cassius Dio Cocceianus'un en önemli eseri *Romaike Historia*'dır (Roma Tarihi). 80 kitaplık oluşan eseri, Roma'nın kuruluşundan M.S. 229 yılına kadar olan süreyi kapsamaktadır; ancak sadece M.Ö. 69-M.S. 46 dönemini anlatan kitaplar günümüze ulaşmıştır.

Historia Augusta (M.S. 3. yüzyıl sonu - 4. yüzyıl ilk yarısı): M.S. 117-284 arasında iktidarda olan Roma imparatorlarının ve gasıpların (Hadrianus'tan Numerianus'a) biyografilerini kapsamaktadır; çok az bir kısmı eksiktir. Biyografilerden bir kısmının Diocletianus veya Büyük Constantinus'a ithaf edilmiş olmaları nedeniyle, onların Diocletianus ile Büyük Constantinus arası dönemde ama bir görüşe göre altı farklı yazar, bir görüşe göre ise tek bir yazar tarafından kaleme alındığı öne sürülmektedir. Eserin başlığı orijinal değildir, biraraya getirilmiş biyografilere 17. yüzyıl başlarında verilmiş bir başlıktır. *Historia Augusta*'nın (veya *Scriptores Historiae Augustae*) Suetonius'un 12 *caesar*'ın hayatına ilişkin çalışmasını model aldığı düşünülmektedir. Biyografilerin yazıldığı tarih, yazılma nedeni ve yazarları konusunda tartışmalar vardır.

Zosimos (M.S. 5. yüzyıl sonu - 6. yüzyıl başı): Eserlerini Yunanca yazmış ve Bizans (Doğu Roma) imparatoru Anastasius zamanında yaşamış bir tarihçidir. İmparatorluk hazinesi avukatı olarak da görev yaptığı bilinmektedir. Augustus'tan M.S. 5. yüzyıl başına kadar uzunca bir dönemi kapsayan ve 6 kitaptan oluşan Roma İmparatorluk Dönemi tarihini (*Historia nova*- Yeni Tarih) yazmıştır. Orijinali Eski Yunanca olan eser, Ortaçağda Latin-

ceye çevrilmiştir. Özellikle imparatorluğun idari olarak Batı ve Doğu olarak ayrıldığı M.S. 4. yüzyıl sonu-5. yüzyıl başı için önemli bilgiler içerir.

Procopius (M.S. 6. yüzyıl): Filistin'deki Kaisareia kentinden olan ve Yunanca yazan Procopius'un üç önemli eseri vardır. Bunlardan *Bella*'da (Savaşlar) Iustinianus dönemi savaşları anlatılır; eser sekiz kitaptan oluşur. I-II. Kitaplar İran'daki Sasanilerle; III. –IV. Kitaplar Afrika'daki Vandallarla; V.-VII. Kitaplar İtalya'daki Gothlarla yapılan savaşları ele alır; VIII. Kitapta bazı ilave bilgiler bulunmaktadır. *Anekdota* ya da *Historia Arcana* adını taşıyan *Gizli Tarih*'te ise Bizans saray entrikaları ve saray erkânının bulaştığı kirli işler anlatılmıştır. Altı kitaptan oluşan ve Iustinianus dönemi yapılarının ele alındığı *Aedificia* ise âdeta imparatora yaranmak amacıyla kaleme alınmıştır; Iustinianus zamanındaki imâr ve bayındırlık faaliyetlerinin başarısı anlatılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

İtalya

İtalya'nın coğrafyası

Önce İtalya adının nereden geldiği konusunda bir şeyler söylemek yerinde olacaktır. İtalya (Lat. Italia) adının kökeni, olasılıkla İtalik bir sözcük olan *Vitulus*'tan gelmekte olup Vitalia'ya (dana ülkesi) dayanmaktır. Önceleri yarımadanın güneyi (Bruttium bölgesi) bu adı taşırken zamanla kuzeye doğru yayılarak tüm yarımadayı kapsamıştır.

İtalya, âdeta bir çizmeyi andıran biçimde Akdeniz'e uzanan bir yarımadadır. Esas olarak Akdeniz'de yer alsa da, yarımadanın batısındaki deniz Tiren Denizi, doğusundaki deniz ise Adriya Denizi (Adriyatik) olarak adlandırılır. İtalya'ya en yakın büyük adalar, batıda Korsika ile Sardinya; hemen güney ucunda ise Sicilya'dır. İtalya yarımadası ile Sicilya Adası'nı Mesina Boğazı ayırmaktadır. İtalya'nın uzunluğu yaklaşık 1000 km'yi; genişliği de (en geniş noktadan ölçüldüğünde) yaklaşık 240 km'yi bulmaktadır. Yarımadanın kuzeyini Alp Dağları sınırlamaktadır; Apeninler ise yarımadada kuzey-güney doğrultusunda uzanan dağ silsilesidir. Dolayısıyla, Apeninler yarımadayı doğu ve batı olarak ikiye ayırmaktadır. Kıyı boyunca ovalık alanlar yer almakta olup yarımadanın en büyük ovası, kuzeyde Alp Dağları'nın hemen güneyindeki Po Ovası'dır; yak. 650 km uzunluğundaki Po Nehri (Lat. Padus) ve kolları tarafından sulanan ova, İtalya'nın en verimli ovasıdır. Yarımadanın doğu kıyıları nispeten düz olup gemilerin yanaşmasına elverişli olan körfezler daha ziyade batı ve güney kıyılarındadır.

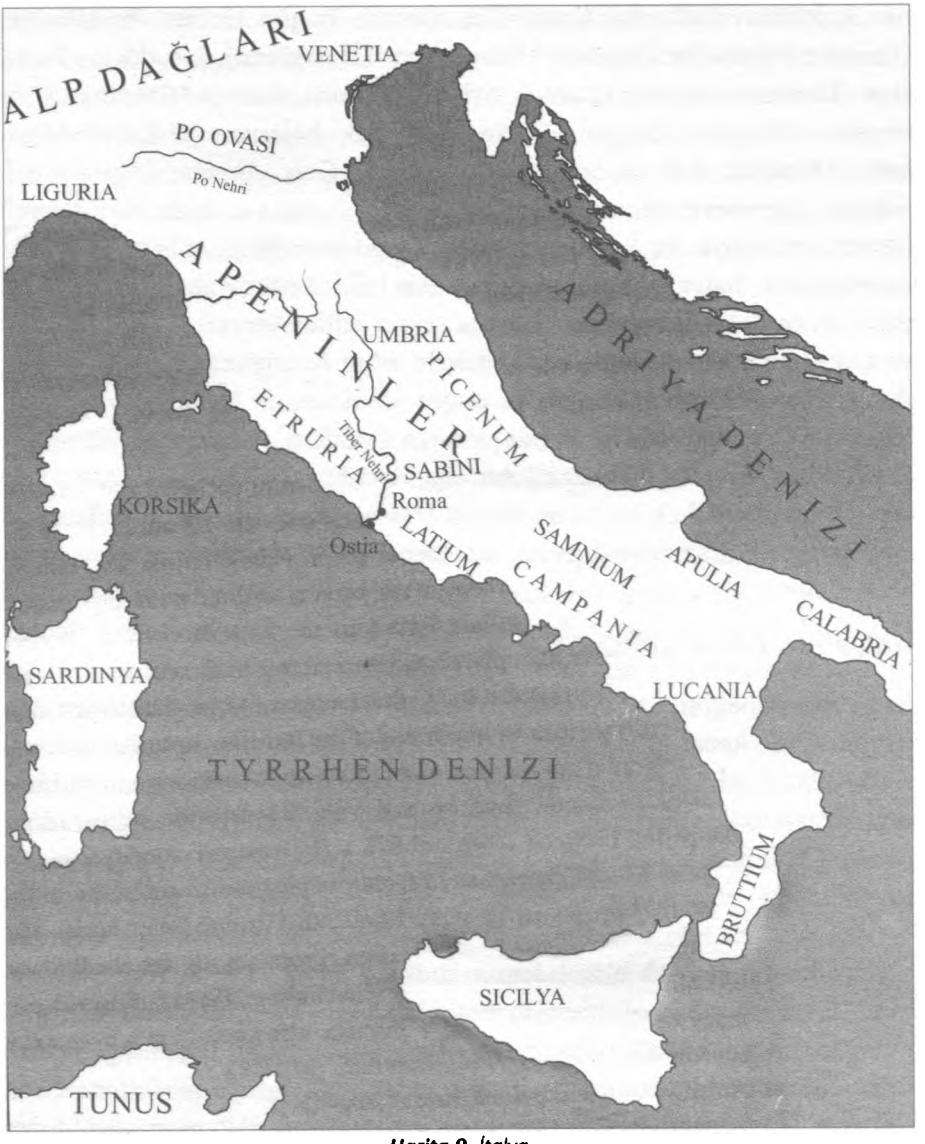
Örnek olarak batı kıyılarındaki Cumae, Paestum ve Terina körfezleri ile güneydeki Tarentum Körfezi'ni gösterebiliriz. En önemli nehirler arasında ise yukarıda bahsettiğimiz ve adını ovaya da veren Po (Lat. Padus), Arnus (bugün Arno) ve Tiberis (bugün Tiber) bulunmaktadır; Po Nehri, Adriya Denizi'ne dökülürken, diğer ikisi Tiren Denizi'ne dökülür. Bu nehirlerin dışında irili ufaklı pek çok nehir daha bulunmakta olup çoğu batıdaki Tiren Denizi'ne dökülmektedir.

Yazın sıcak ve kuru, kışın nispeten ılıman ve yağmurlu tipik bir Akdeniz ikliminin egemen olduğu İtalya yarımadası, coğrafi olarak Yukarı (Kuzey), Orta ve Aşağı (Güney) İtalya olarak üç kısımda incelenebilir. İtalya'nın en önemli bölgeleri esas olarak Orta ve Aşağı İtalya'da bulunmaktadır. Orta İtalya'da: Etruria, Umbria, Picenum, Latium yer alır. Bu kesimde ayrıca Sabinler, Marslar gibi halkların yaşadığı bölgeler de bulunmaktadır. Aşağı İtalya'da ise Campania, Samnium, Apulia, Lucania, Bruttium (çizmenin burun kısmı) ve Calabria (topuk kısmı) bölgeleri vardır. Roma'nın ilk imparatoru Augustus zamanında İtalya 11 idari bölgeye ayrılmış olup 300 yıl boyunca bu bölge adları korunmuştur. Bunlar:

I. Latium ve Campania ile Picentinlerin (Picentini) bulunduğu bölge
II. Apulia ve Calabria ile Hirpinlerin (Hirpini) bulunduğu bölge
III. Lucania ve *ager* Bruttius
IV. Samnitler, Marslar, Sabinler vd. halkların bulunduğu bölge
V. Picenum ile Praetuttilerin (Praetuttii) yaşadığı bölge
VI. Umbria ve *ager* Gallicus
VII. Etruria
VIII. Gallia Cispadana
IX. Liguria
X. Venetia ve Istria ile Cenomanların (Cenomani) bulunduğu bölge
XI. Gallia Transpadana

İtalya, aşağıda "İtalya'nın Erken Kültürleri" başlığı altında değineceğimiz gibi tarihöncesi dönemden itibaren iskâna sahne olmuştur. Ancak kent-devleti büyüklüğündeki yerleşimlerin ortaya çıkması esas olarak M.Ö. 8. yüzyıla rastlamaktadır. Nitekim, Latium bölgesinde yer alan Roma'nın geleneksel kuruluş tarihi (M.Ö. 753) de bu yüzyıla rastlamaktadır; ancak, Roma'nın gerçek kuruluş tarihi daha ziyade bir yüzyıl sonraya (M.Ö. 7. yüzyıl) yerleştirilmektedir. Aslında İtalya'da kent-devletlerinin kurulması sürecinde, bu tür büyük ölçekli ve planlı yerleşim yerlerine hiç de yabancı olmayan Etrüsklerin rolü büyüktür.

M.Ö. 750-550 yılları arasında Yunanistan ve Batı Anadolu kıyılarından

***Harita 9.** İtalya.*

yola çıkan Eski Yunanların Ege ve Akdeniz'in çeşitli bölgelerinde kurdukları kolonilerin önemli bir kısmı da İtalya'nın güneyinde ve Sicilya Adası'nda bulunmaktadır. Buralarda kurulan kolonilerin yoğunluğu nedeniyle, İtalya'nın güneyi ve Sicilya Adası, Antik Çağ'da *Megale Hellas* (Lat. *Magna Graecia)* yani "Büyük Yunanistan" olarak anılmıştır. Güney İtalya'daki (Campania, Lucania, Calabria ve Bruttium bölgelerinde) önemli Eski Yu-

nan kolonileri şunlardır: Kyme (Lat. Cumae, bugün Cuma), Poseidonia (Paestum) Neapolis (Napoli), Metapontion (Metaponto), Herakleia, Taras (Lat. Tarentum, bugün Taranto), Sybaris / Thurii, Kroton (Crotone), Kaulonia ve Rhegion (Reggio); Sicilya Adası'ndaki koloniler ise Zankle-Messana (Messina), Naksos, Syrakusai (Siracusa), Gela, Akragas (Agrigento), Selinos, Segesta ve Himera (Termini)'dır. İster İtalya yarımadasının güneyi olsun ister Sicilya, bu kolonilerin hepsi (çoğu kez olduğu gibi) kıyıda kurulmuşlardır. İtalya'da kurulan Latin veya İtalik kökenli diğer kentlerden daha sonra bahsedileceği için burada tekrar edilmeyecektir; ancak Yukarı ve Orta İtalya'daki önemli bazı kentlerin adını hatırlatmakta yarar vardır. Bunlar arasında kuzeyden güneye doğru Mediolanum (Milano), Aquileia, Patavium (Padua), Verona, Parma, Mutina (Modena), Ariminum (Rimini), Pisae (Pisa), Arretium (Arezzo), Ancona, Asculum / Picenum (Ascoli / Peceno, bugün Marche), Saturnia, Narnia (Narni), Roma, Corfinium, Tarracina (Terracina), Capua ve Beneventum (Benevento) sayılabilir.

İtalya'nın erken kültürleri

İtalya'da insanoğluna ait en erken izler Eski Taş Çağı olarak da bilinen Paleolitik Çağ'a kadar gitmektedir. Çakmaktaşı aletlerin yanı sıra, Roma civarında 30.000 yıl öncesine ait bir Neanderthal insanının kafatasının bulunmuş olması, İtalya'nın tarihöncesi devirleri için kaydadeğer bir buluntudur. Ancak Neolitik Çağ'a gelindiğinde arkeolojik buluntular biraz daha fazlalaşmaktadır.

İtalya'nın en eski devirlerine ait bilgilerimiz esas olarak Tunç Çağı ile başlamaktadır. M.Ö. 2. binyılı kapsayan bu dönemdeki gelişmeye bakır ve kalayın karışımından oluşturulan tunç damgasını vurmuştur; nitekim günümüz bilim adamları tuncun yoğun olarak kullanılmaya başlandığı bu dönemi, madenin adından dolayı (başka yerlerde de olduğu gibi) Tunç Çağı olarak adlandırmışlardır. Hint-Avrupalı kavimlerin istilalarının görüldüğü Tunç Çağı'nda kuzey İtalya'da, özellikle Po Ovası ve civarında, *Terramare* kültürünün izleri vardır. Bu kültüre mensup insanlar kulübelerini kazıklar üstünde yükselen kara topraktan teraslar / platformlar üstüne inşa etmişlerdi. Hemen yakınlarında kremasyon (yakma) gömülerin yapıldığı mezarlıklar bulunduğundan bu topluluğun ölülerini yaktıktan sonra küllerini bir çömleğe koyup toprağa gömdüğü anlaşılmıştır.

Daha güneyde, Apeninler boyunca, yarı-göçebe hayvancılıkla uğraşan topluluklar ise mağaralarda veya kulübelerden oluşan köylerde yaşıyorlar,

ölülerini yakmıyorlar ama gömüyorlardı (inhumasyon). Tunç işçiliğinde ve çanak çömlek yapımında ileri düzeydeydiler. Bu iskâncılar "Apenin kültürü"nün temsilcileri olarak tanımlanmaktadır. Kesin olmasa da, o sıralar Roma'nın bulunduğu kesimde yaşayanlar –daha sonra Latince ve İtalyanca'ya dönüşen– Hint-Avrupa dil grubuna ait bir dil konuşuyorlardı. Dolayısıyla, Roma ve civarındaki iskân, bu Tunç Çağı iskâncılarından itibaren, kesintisiz olarak sürmüştü; diğer bir deyişle bugünkü Roma kenti, M.Ö. 2. binyılın ortalarından itibaren sürekli iskâna sahne olmuştu.

Roma'nın Latinlerce iskânı

Demir Çağı'nın başladığı M.Ö. 1. binyılın başlarında (bir görüşe göre de 2. binyılın sonlarında) yeni göçlerin görüldüğü yeni bir evre başladı. Tiber Nehri'nden güneyde Campania'ya kadar uzanan Latium bölgesine yerleşen bu insanlar Latince'nin ilkel bir şivesini konuşuyorlardı; tunç işçiliğinde ileri düzeydeydiler. Ölülerini yakan bu topluluğun hemen güneyinde yaşayan bir başka topluluk ise ölülerini gömüyordu. Demir Çağı'nın bu Latin topluluklarında göçebeliğin yerini giderek tarıma dayalı yerleşik yaşam biçimi alıyordu. Yerleşik yaşama müsait olan bölge, başka göçmenleri de çekti. Tiber Nehri'nin Roma'ya yakın olan kesiminde yer alan tepeler iskân edilmeye başlandı. Roma, Latium ile Etruria'nın birleştiği stratejik bir mevkide yer alıyordu. Yaklaşık olarak M.Ö. 10. yüzyılda, bu gruplar savunmaya uygun Palatinus Tepesi ile Forum Vadisi'ne yerleştiler; daha sonra Quirinalis, Esquilinus ve Capitolium tepeleri de iskâna sahne oldu. M.Ö. 10.-8. yüzyıllar arasında Roma'nın bulunduğu mevkideki bu iskânı gerçekleştirenlerin bir kısmının ölülerini yaktığı (kremasyon), bir kısmının da gömdüğü (inhumasyon) saptanmıştır. Küllerin konulduğu kaplar ya da urneler, daha ziyade, bu insanların içlerinde yaşadıkları kulübelerin küçük bir modeli biçimindeydi. Bazen bu iki tarz, yakma ve gömme, bir arada görülmektedir. Dolayısıyla ölülere uygulanan bu işlemlerin her zaman kronolojik bir sıra takip ettiğini söylemek zordur.

Etrüsklerin gelişi ve Etruria'daki egemenlikleri

Ancak, Latinler bölgeye en son gelenler olmadılar. Bir süre sonra, olasılıkla M.Ö. 8. yüzyıl başlarında, yeni göçmenler Etruria'ya gelip yerleştiler. Yerlileri kâh baskı uygulayarak kâh barışçıl yollarla ikna ederek buradaki tepelerde kent-devletleri kurdular. O sıralar Etrüskçenin ilkel bir şivesini konu-

şan bu insanlar, Etrüskler'di. Romalılar Etrüskleri "Etrusci" olarak adlandırırken, Etrüskler kendilerini "Rasenna" olarak adlandırıyorlardı. Bilim adamları onların ortaya çıkışlarıyla ilgili farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı onların M.Ö. 2. binyıldan beri İtalya'da yaşadıklarını ileri sürerken, bir kısmı Küçük Asya'dan, özellikle Lydia bölgesinden geldiklerini savunuyorlardı. Etrüskler, kendilerinin ya da en azından yönetici sınıfın Doğu kökenli olduğuna inanıyordu. Nitekim, dinsel inanışları ve kehanette bulunma tarzları da (*disciplina Etrusca*) onların Doğuyla veya Küçük Asya ile olan ilişkisini gösterir. Kuşların uçuşuna ya da kurban edilen hayvanların bağırsaklarına bakarak kehanette bulunmaları, Anadolu'da ve Mezopotamya'da bilinen uygulamalardır.

Etrüskler M.Ö. 7. yy. başlarından itibaren 26 harften oluşan bir alfabe kullanıyorlardı. Bu alfabeyi Yunanlardan almışlardı ve sonra da bazı değişikliklerle Latinler kullandı. Ele geçen bazı Etrüsk sözcüklerinin Küçük Asya'nın batısında konuşulan yerel dillerle (özellikle Lydce) benzerliği de kayda değerdir. Bilindiği kadarıyla bu sözcükler Hint-Avrupa grubundan değildir. Oysa o zamanlar İtalya'da konuşulan diller Hint-Avrupa dil grubuna aitti. Ege Adası Lemnos'ta ele geçen yazıt, adaya bir ara Etrüsklü tüccarların geldiğini işaret etmektedir. Ancak bazı bilim adamları bu yazıtı kanıt göstererek Lemnos ile Etrüskler arasında bir bağ olduğunu, Etrüsklerin daha önce Lemnos'un da yer aldığı Batı Anadolu'dan İtalya'ya gitmiş olabileceklerini öne sürmektedirler. Latinceye ait ilk örnekler ise M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlar. En erken örnek, Praeneste (Palestrina)'daki Bernardini mezarından çıkan altın fibula'dır. Bu fibula'nın üzerinde Latince bir yazı vardır. Daha sonra, Quirinalis ile Viminalis tepeleri arasında bulunmuş olan Duenos Vazosu gelir; bunun da üzerinde yazı vardır. Forum'da "kara taşın" altında (*lapis niger*) bulunmuş olan üzeri Latince yazıtlı anıtsal bir direk ya da *cippus* da erken dönem (M.Ö. 6. yüzyıl) Latince yazılara güzel bir örnektir.

Etrüskler, kendi egemenlik bölgeleri olan Etruria'da kent-devleti kurmayı planladıklarında, bir ya da birkaç değil, 12 adet kent-devleti kuruyorlardı. Bilinen 12 kent-devleti ağına dahil olan kentlerin en önemlileri şunlardı: Arretium, Clusium, Perusia, Volsinii, Vulci, Tarquinii, Caere, Veii, Cortona, Rusellae, Vetulonia ve Volaterrae. Ancak, gelenek böyle dese de, yapılan arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları ile antik coğrafya çalışmaları bu 12 kent-devleti sisteminin her zaman böyle gerçekleşmediğini göstermiştir.

Her ne kadar tarihsel geleneğe göre ülkenin tek bir kralın egemenliği altında olduğu kabul ediliyorsa da, her bir kentin diğerinden bağımsız olma

olasılığı da bulunmaktadır. Etruria'nın güneyindeki üç Etrüsk kent-devleti, Tarquinii, Caere ve Veii, Roma'nın hemen kuzeyinde yer alıyordu. Dolayısıyla, Roma'nın bu Etrüsk kent-devletlerinden etkilenmemesi mümkün değildi. Yine tarihi geleneğe göre Romalılar, Roma'da yedi kralın hüküm sürdüğüne inanıyorlardı. İlk zamanlar hüküm süren krallar Latin kökenliydiler; bu krallar hakkında fazla bilgi yoktur, olanlar da mitolojiyle bezenmiş öykülerdir. Efsaneyle donatılmış bu dönemin kralları Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius ve Ancus Marcius idi. Güçlü krallardan ziyade, köy liderlerine benziyorlardı; zaten Roma da o sıralar küçük ve önemsiz bir yerleşimdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Etrüsk Hakimiyeti ve Krallık Dönemi

Etrüsklerin Roma'daki hakimiyeti ve Krallık yönetiminin kurulması

Ancak ne olduysa M.Ö. 7. yüzyılda oldu. Bu yüzyılın sonlarına doğru birçok Latin yerleşimi, Etrüsk kent-devletlerine tâbi oldu. Roma'yı ele geçirmeden Latium'a egemen olmak Etrüskler için neredeyse imkânsızdı. Roma'yı ele geçirmek için birkaç neden vardı. Bir defa, Roma, Etrüsklerin sınırında bir kentti. Tiber Nehri, Etrüsklerin Latin ovasına ulaşmaları için önemliydi. Roma, tuz ticaretini Tiber Nehri ağzından yapıyordu ve tuz Etrüsk kentleri için önemliydi ve başka bir kaynaktan sağlamaları da zordu. Bütün bunlar, Roma'nın Etrüsk kontrolü altına girmesine neden oldu. Bir Etrüsk kral sülalesi olan Tarquiniuslar Roma'da denetimi ele geçirdi ve Roma'nın köyden kente dönüşümü hızlandı. Etrüsk kökenli ilk kral Tarquinius Priscus (M.Ö. yak. 616-579) idi. Daha sonra sırasıyla Servius Tullius (M.Ö. yak. 578-535) ve Tarquinius Superbus (M.Ö. yak. 535-510) Roma tahtına geçti. Bu kralların iktidar tarihleri, tarihsel geleneğe göre kabul görmekte olup gerçekliği yansıtmamaktadır.

Roma'nın Etrüsklerin hükümranlığına girmesi, gerçekte, Roma'nın lehine oldu. Çünkü Etrüskler şehir kültürünü iyi bilen ve uygulayan bir toplumdu. Nitekim o sıralar bir bataklık görünümündeki Forum Vadisi, *Cloaca Maxima* olarak adlandırılan bir kanalizasyon inşasıyla drenaj sistemine kavuştu ve kurutularak kamunun kullanımına açıldı. Tiber Nehri üzerine

Pons Sublicius denen bir ahşap köprü inşa edildi. Capitolium'da Etrüsk tarzında Iuppiter (Jüpiter) Capitolium Tapınağı inşa edildi. Kentin etrafı bir surla çevrildi; geleneğe göre Romanın altıncı kralı olan Servius Tullius'a atfedilen surdan (Servius Suru) günümüze bazı kalıntılar ulaşmıştır. Muhtemelen surun bir kısmı boyunca savunma amaçlı bir hendek de kazılmıştı.

Roma'da Etrüsk egemenliğinin sonu ve Cumhuriyet yönetimine geçiş

Etrüskler bir yüzyıldan biraz fazla bir süre Roma'da egemen oldular. Romalı tarihçi Livius (M.Ö. yak. 59-M.S. yak. 17), Tarquinius Superbus'un oğlu Sextus'un Lucretia'yı kaçırması sonrasında, Lucius Iunius Brutus önderliğinde bir grup Roma aristokratının isyan ettiğini anlatır. Neticede Tarquinius ailesi Roma'dan kovulur (M.Ö. 510). Kuşkusuz krallığın lağvedilmesinin altında yatan neden sadece bir kız kaçırma olayına bağlanamaz; Romalıların artık Etrüsk denetiminde ve etkisinde kalmak istememelerinin de payı büyüktü. Böylece yeni bir anayasa oluşturuldu. Artık güç, önde gelen yurttaşların oluşturduğu *Senatus*'un elindeydi. *Senatus*, yapılacak işler için, bir yıllığına seçilen iki *consul*'e (konsül) yetki verdi ve böylece Roma'da Cumhuriyet idaresi başlamış oldu (M.Ö. 509 / 508). Yine bu sıralarda, Yunanistan'da (Hellas) Kleisthenes'in demokratik reformları hayata geçirilmek üzeredir. Tarquinius Superbus'un kovularak yeni bir rejimin kurulması çok önemli bir adımdı. Roma, Cumhuriyet idaresinde, yaklaşık 500 yıl boyunca, güçlendi ve Akdeniz'in tartışmasız egemeni oldu. Tarihçiler, "Roma mucizesi" deyimini, Roma'nın küçük bir kasabadan büyük bir imparatorluğa dönüştüğünü anlatmak için kullanırlar. İktidardan düşen Etrüskler ise Roma'da Cumhuriyetin ilanından sonra giderek güç ve prestij kaybettiler; M.Ö. 500'den sonra Yunanlarla rekabet ve Keltlerin (Galler) istilaları güçlerini zayıflattı. Gerçekten de M.Ö. 8. yüzyıl ortalarından itibaren Güney İtalya'da kurulan Yunan kolonileri M.Ö. 6. yüzyılda iyice güçlenmişler, kültürel ve ekonomik açıdan Etrüsklerin hareket imkânlarını kısıtlamışlardı.

Roma'nın kuruluş efsanesi

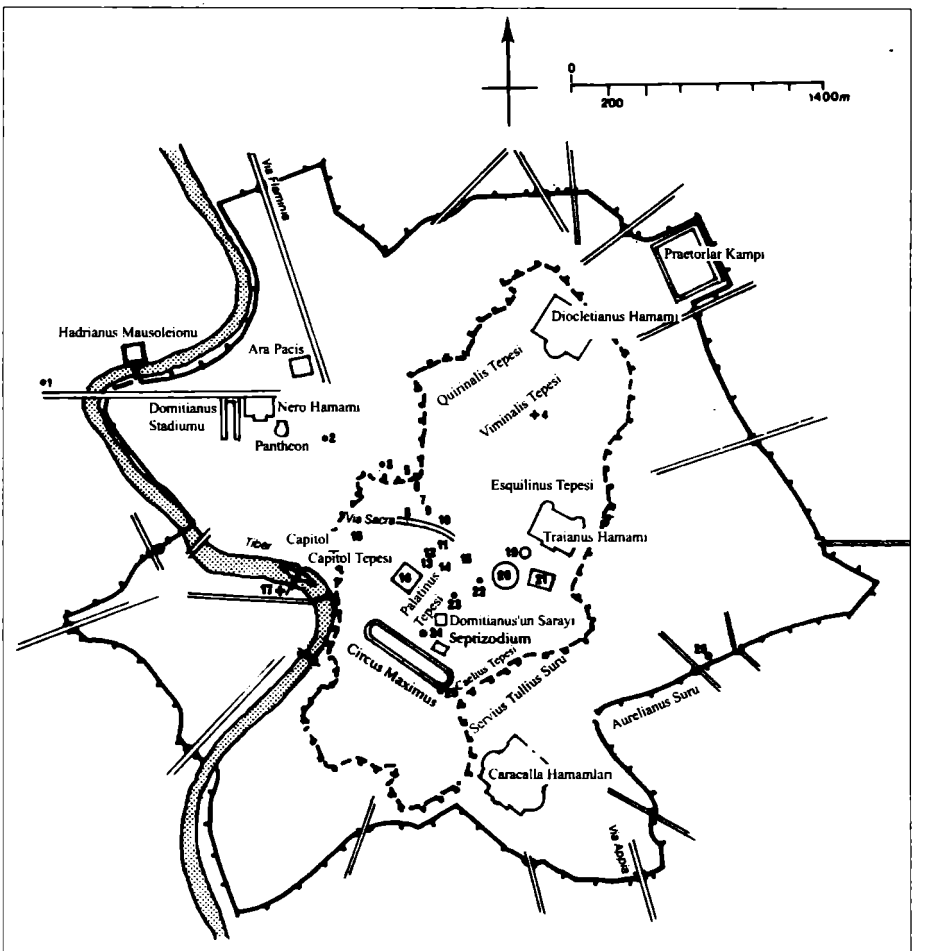
Geleneksel inanca göre, Roma M.Ö. 753'te kurulmuştu. Ancak bu tarih tamamıyla mitolojik bir tarihtir. M.Ö. 1. yüzyılda yaşamış Romalı yazarlardan Varro, yıllık seçilen *consul* (konsül) listelerini temel alarak Roma'nın kuruluş tarihini M.Ö. 753 olarak önerdi ve o zamandan itibaren bu tarih

Roma'nın geleneksel kuruluş tarihi olarak kabul edildi. Fakat, gerçekte bu tarih tartışmaya açık olup gerçeği yansıtmamaktadır.

İç içe geçmiş efsanelere göre, Troia'nın yakılıp yıkılması sırasında Troialı prens Aineias (Lat. Aeneas), oğlu Askanios ve babası Ankhises'i yanına alarak Troia'dan kaçmış ve Orta İtalya'daki Latium'a gidip yerleşmiştir. Bu arada Aineias'ın oğlu Askanios, burada, yani Latium'da, Alba Longa kentini kurmuştur. Efsaneye göre uzun yıllar Askanios'un soyundan gelenler Alba Longa'da hüküm sürmüşlerdi. Günlerden bir gün, burada hüküm süren krallardan Numitor, kardeşi Amulius tarafından tahttan indirildi. Amulius tahta geçer geçmez, ileride sorun yaratmaması için, Numitor'un çocuklarını öldürttü, kızı Rhea Silvia'yı da Vesta Tapınağı'na rahibe yaptı. Böylece Rhea, evlenemeyecek ve çocuk sahibi olamayacaktı; bir anlamda müstakbel vârislerin önü kesilmiş oluyordu. Bir Vesta rahibesinin hamile kalmasının cezası ölümdü. Ancak, nasıl olduysa oldu, Rhea Silvia'nın, Savaş Tanrısı Mars'tan ikiz oğulları oldu; adlarını Romulus ve Remus koydular. Amulius hemen harekete geçerek Rhea Silvia'yı Tiber Nehri'ne attı ve ikizleri de bir sepet içine koyarak Tiber Nehri'nin sularına bıraktı. Ancak bir süre sonra sepet bir incir ağacının dallarına takılıp kıyıya sürüklendi. İkizler, onları bulan dişi bir kurt tarafından emzirildiler, daha sonra da bir çoban tarafından büyütüldüler. Her ikisi delikanlılık çağına gelince Amulius'u öldürüp, dedeleri Numitor'u tekrar Alba Longa tahtına çıkarttılar. Bu arada sepet içinde kıyıya sürüklendikleri yerde yeni bir kent kurmaya karar verdiler. Kehanet uyarınca kenti Palatinus Tepesi'nde kuracaklardı. Romulus bir çift beyaz sığırın (biri öküz, diğeri boğa) koşulduğu sabanla kentin sınırını çizmeye koyulmuştu ki kardeşi Remus sabanın izinin üzerinden atlayınca bir anlık öfkeye kapılan Romulus, onu öldürdü. Romulus yeni kurulan kenti nüfuslandırmak için haydutlar, kaçaklar ve suçlu erkekleri toplayarak kente getirdi; daha sonra da, komşu Sabinleri bir ziyafete katılmaya ikna etti ve bu ziyafet sırasında Romalılar Sabinlerin kadınlarını zorla kaçırarak kendilerine eş yaptılar; böylece yeni kurulan kentte bir toplum yaratıldı. Geleneğe göre Roma, bir ara hem Roma hem de Sabin kralları tarafından yönetilmişti. Roma'nın kuruluş efsanesi, Romalı ozan Vergilius'un –Roma'nın ulusal destanı sayılan- *Aeneis* destanında anlatılır.

Krallık döneminde sosyal düzen ve devlet idaresi

Roma Devleti'nde yaşayan halk, Etrüskçe adlar taşıyan 3 *tribus* (kabile) halinde örgütlenmişti. Her bir *tribus* 10 *curia (aile birliği)*, her bir *curia* da 10

1 Aziz Petrus Bazilikası
2 Aurelius Sütunu
3 Traianus Sütunu
4 Santa Maria Maggiore Kilisesi
5 Traianus Pazan
6 Traianus Forumu
7 Augustus Forumu
8 Iulius Caesar Forumu
9 Nerva Forumu (Transitorium)
10 Vespasianus Forumu
11 Maxentius (Constantinus) Bazilikası
12 Septimius Severus Takı
13 Forum Romanum
14 Titus Takı
15 Venus ve Roma Tapınağı
16 Tiberius'un Sarayı
17 Aziz Chrysogonus Kilisesi
18 Iuppiter Tapınağı
19 Titus Hamamları
20 Colosseum (Amphitheatrum Flavium)
21 Altın Ev (Domus Aurea)
22 Constantinus Takı
23 Circus Maximus
24 Severus'un Sarayı
25 Sol Invictus Tapınağı
26 Lateran Bazilikası

Resim 27. *Roma kent planı.*

gens (klan-soy-büyük aile) içeriyordu. Dolayısıyla, Roma halkı 3 *tribus*, 30 *curia* ve 300 *gens*'ten oluşuyordu. Bu *gens*ler ortak bir ataya bağlı olduklarını iddia ediyor ve aynı gelenekleri paylaşıyorlardı. Bir *gens* (klan-büyük aile), birkaç *familia*'dan (aile) oluşurdu. *Familia*, koca, karısı, çocuklar, torunlar, köleler (*servi*, tek. *servus*) ve aile reisinin himayesine sığınmış *clientes*'den (yanaşmalar) oluşurdu. Aile reisi, *pater familias* idi ve mutlak otoritesi vardı. Kral nasıl ki Roma Devleti'nin (*Res Publica*) lideri idiyse, *pater familias* da evin lideriydi.

Her Romalının en az üç adı vardı: Örneğin, Lucius Cornelius Cicero. Lucius, *praenomen* denen ön ad idi ve genellikle kısaltılarak kullanılırdı (burada, L.); Cornelius, *nomen* denen ve bağlı olduğu *gens*'i (klan-soy-büyük aile) gösteren bir ad idi (burada, Cornelia *gens*'inden); Cicero ise *cognomen* denen bir soyadıydı ki *gens* içinde hangi familia'ya (aileye) mensup olduğunu göstermekteydi.

Aşağıda değineceğimiz *Senatus*'un (Senato) dışında *curia*'ların oluşturduğu *Comitia Curiata* denen bir meclis vardı. Bu meclis 30 *curia*'yı kapsayan bir meclisti ve her bir *curia*'nın bir oyu vardı; diğer bir deyişle *curia*'ya dahil yurttaşların her birinin kendi oyu yoktu, alınan ortak karar tek bir oyla ifade ediliyordu. Kralın seçimi, kanunların yapılması ve savaş kararı almak bu meclisin görevleri arasındaydı. Bu *curia* meclisi (*Comitia Curiata*) daha ziyade *patricii* (tek. *patricius*) denen tam hukuklu yurttaşların oluşturduğu bir meclisti. *Curia* sistemi aynı zamanda Roma ordusunu oluşturmaktaydı. Her bir *tribus* 1000 piyade ve 100 süvari sağlamakla yükümlüydü; *curia* bazında düşünüldüğünde ise, her bir *curia* 100 piyade ve 10 süvari sağlıyordu. Krallık döneminin sonuna doğru *Comitia Curiata*'nın yerini yine benzer bir organizasyon olan *Comitia Centuriata* (yüzler meclisi) aldı. Bu kez bu meclise sadece "tam hukuklu" *patricii* (veya *patricius*'lar) yurttaşlar değil, onlara göre daha az haklara sahip "sınırlı hukuklu" yurttaşlar da (plebler) girebiliyordu; böylece tüm Roma yurttaşları, ister zengin ister fakir olsun tek meclis çatısı altında toplanmış oluyordu. *Comitia Centuriata*, yurttaşların servetlerine göre beş sınıfa bölünmüştü ve 193 *centuriae* içeriyordu. En zenginlerin oluşturduğu birinci sınıfta 98 *centuriae* bulunduğundan, bu grup çoğunluğu sağlıyor ve kararlarda daha etkili oluyordu. Her bir *centuria*'nın tek bir oyu vardı. Böylece plebler de orduya girip askerlik yapabileceklerdi.

Kralın danışma organı olarak görev yapan *Senatus* ise 300 üyeden oluşuyordu (Bu sayı Sulla döneminde 600'e çıkarılmıştır). Üyeler, kral tarafından *pater familias*'lar arasından seçilirdi. *Senatus* gerçek gücüne ve anlamına Cumhuriyet Dönemi'nde kavuşmuştur. Üyelerinin esas olarak *patricii* veya

soylu sınıfına mensup kişilerden oluştuğu *Senatus*'a, ailesinde veya sülalesinde daha önce senatörlük yapmış olmayan bir kişi girdiğinde, diğer *Senatus* üyeleri –o kişinin *Senatus* geleneğinden gelmediğini ima etmek için– ona *novus homo* (yeni insan, yeni kişi) derlerdi.

Yukarıda ele alınan sosyal ve siyasal düzen ile Roma halkı (*populus Romanus*), yukarıda vurguladığımız gibi, "tam hukuklu" (*patricii*) ve "sınırlı hukuklu" (plebler) yurttaşlardan oluşuyordu (geniş hakka sahip olanlar ve hakları kısıtlı olanlar). Bir anlamda *patricii* varlıklı veya soylu ailelere (aristokratlar) mensup kişilerden oluşuyordu; plebler ise ticaret ve zanaatla uğraşan bir kesim olup asker olamıyorlardı. Tam yurttaşlık hak ve hukukuna sahip olan *patricii* geniş arazilere de sahipti. Yurttaşlık hak ve hukukları sınırlandırılmış olan plebler, *patricii* ailelerle evlilik yapamıyorlar, askere çağrılmıyorlardı; devlet memuriyetlerinde seçme ve seçilme hakları yoktu. Bir aile reisinin himayesine sığınmış olan köylüler *clientes* (yanaşmalar), onların efendileri de *patroni* (tek. *patronus*) olarak adlandırılıyordu. *Cliens*'ler de pleb sınıfına ait kabul edilirlerdi. Köleler (*servi*) ise Roma halkının önemli bir kısmını oluşturmakla birlikte hiçbir siyasal hakka sahip değildi.

Bu şekilde örgütlenmiş olan Roma Devleti'nin başında *Rex* olarak adlandırılan bir kral vardı. *Senatus*'un (Senato) teklifi ile *Curia* Meclisi tarafından seçilirdi. Emretme yetkisine (*imperium*) sahip olan kral, hem başkomutan, hem baş "rahip", hem de baş hâkim olarak askeri, dini ve hukuki gücü elinde tutardı. Yukarıda da değindiğimiz gibi, efsaneye göre Roma'da yedi kral hüküm sürmüştü; ilk dört kral hakkında pek bilgi olmamasına karşın, Etrüsk kökenli son üç kral hakkında nispeten biraz daha fazla bilgi bulunmaktadır. Roma'nın ilk kralı Romulus, son kralı da Tarquinius Superbus idi.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet idaresinin kurulması, yönetim şekli ve kurumları

Son kral Tarquinius Superbus'un Roma'dan kovulmasından sonra, yıllık seçilen ve *praetor* unvanı taşıyan iki yüksek devlet memurunun (*magistratus* veya magistrat) yönettiği Cumhuriyet (*Res publica*) idaresi kuruldu (M.Ö. 509 / 8); güç ve yetki tek bir kişiden (kraldan), iki kişiye (*praetor* denen iki magistrata) geçti. Yaklaşık 150 yıl sonra, bu magistratlar *praetor* değil *consul* olarak adlandırılmaya başlandı. Cumhuriyet idaresinin başındaki iki *consul* de eşit şekilde emretme ve hükmetme yetkisine (*imperium*) sahipti. Fakat her ikisince paylaşılan bu güç, sınırsız ve karşı konulmaz değildi. Her bir *consul*, diğerinin aldığı bir karara itiraz (veto) edebilirdi. Ayrıca, idari ve siyasal kararlarda *consul*'ler *Senatus*'a danışırlar ve oradan çıkan karara (*Senatus consultum*) göre hareket ederlerdi. Görev süresince dokunulmazlıkları olan *consul*'ler Roma Halk Meclisi'nce (*Comitia Centuriata*) yıllık olarak seçiliyorlardı; yaptıkları kötü icraatların hesabını ancak görev süreleri bitince verecek olmaları, onları kötü yönetimden uzak tutan bir unsurdu. Şu noktayı da belirtmek gerekmektedir ki, *consul*'ler için *imperium* ne kadar önemliyse *auspicium* yani tanrıların görüş ve rızasının alınması da o kadar önemliydi. Göreve atanan ve *imperium* yetkisine sahip yüksek bir magistrat, diyelim ki *consul*, o gün ya da ertesi günün sabahı tanrıların rızasına başvururdu; tanrıların cevabı genellikle olumlu olurdu ama yine de tanrının cevabı / rıza-

sı alınmadan göreve başlamak pek rastlanan bir durum değildi. *Praetor*'lar ise adli ve hukuki işlerden sorumlu yüksek devlet memurlarıydı.

Krallık dönemindeki iki meclis Cumhuriyet Dönemi'nde de sürdürülüyordu. Bunlar *Comitia Curiata / Curia* ve *Comitia Centuriata* idi. *Comitia Curiata* 30 *curia*'yı kapsayan bir meclisti ve her bir *curia*'nın bir oyu vardı. *Curia* Meclisi daha ziyade *patricii* denen tam hukuklu yurttaşların oluşturduğu bir meclisti. *Comitia Centuriata*'ya sadece tam hukuklu (*patricii*) yurttaşlar değil fakat sınırlı hukuklu (plebler) yurttaşlar da girebiliyordu; böylece tüm Roma yurttaşları, tek bir meclis çatısı altında toplanmış oluyordu. *Comitia Centuriata*, Krallık döneminde olduğu gibi, yurttaşların servetlerine göre beş sınıfa bölünmüştü ve 193 *centuriae* içeriyordu. Kanunların yapılması ve savaş kararı almak bu meclisin görevleri arasındaydı. Bu meclis içinde *patricii*'nin yanı sıra plebler de bulunduğu için, ordu teşkilatı daha da genişlemiş oluyordu. Sonuçta, Meclis'ten (*Comitia Curia* veya *Comitia Centuriata*) çıkan tüm kararların *Senatus*'da onaylanması gerekmekteydi; çünkü *Senatus*, Cumhuriyet idaresinin merkezi durumundaydı. Roma'daki *Senatus*, Forum Romanum'daki *Curia* binasında toplanmaktaydı. *Senatus*'un üye sayısı başlangıçta 300 iken daha sonra 600'e çıkartılmıştır. *Consul*'ler ve daha önceden *consul*'lük yapanlar otomatikman *Senatus* üyesi olurdu. *Senatus*'a girebilmek için 1.000.000 *sestertius*'luk bir servete sahip olmak gerekiyordu. *Cursus honorum* denen kariyer aşamasında, 25 yaşında *quaestor*, 39 yaşında *praetor* olunabilirdi; *consul*'lük için asgari yaş sınırı 42 idi. *Senatus*'a da başkanlık eden *consul*'ler, Roma Devletinin askeri, hukuki ve mali âmirleriydi. *Consul*'lerin, devlet hazinesinden (*aerarium*) sorumlu olan ve *quaestor* adını taşıyan iki (sayıları zamanla artmıştır) yardımcısı vardı. Dinsel işler ve yetki, *Pontifex Maximus* denen baş rahibin sorumluluğundaydı. Ayrıca, *Rex Sacrorum* (kutsal işlere bakan kral) adını taşıyan bir görevli daha vardı ki onun da vazifesi dinsel törenlerin organizasyonunda baş rahibe yardımcı olmak ve kurban işlerini düzenlemekti.

Bazen, savaş ya da iç savaş gibi olağanüstü durumlarda, *consul*'ler, *Senatus*'un kararıyla, yetkilerini bir *dictator*'a devrederlerdi; *dictator*, mutlak otoriteyle ve yalnızca altı ay süreyle devletin idaresini ele alırdı. Roma Cumhuriyet Dönemi'nde *dictator*'luk yapan en ünlü iki kişi Sulla ve Caesar idi.

Roma Cumhuriyeti'nde Şövalye Sınıfı olarak da tanımlayabileceğimiz Atlı Sınıfı da (*Equites*) önemliydi. Özellikle M.Ö. 2. yüzyılda daha önemli bir duruma gelen Atlı Sınıfı'na belirli bir servete sahip 18 yaşını doldurmuş her özgür yurttaşın girme hakkı vardı.

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, Roma'nın Krallık döne-

mindeki devlet kurumları ve sosyal yapısı değişmeden veya çok az değişikliklerle Cumhuriyet Dönemi'nde de sürdürülmüştür. Sadece tek kişinin egemenliği iki kişi (*consul*'ler) arasında paylaştırılmış ve *Senatus*'un yetkileri artırılmıştır. Ancak şurası da unutulmamalı ki, Roma devlet idaresinin önemli mevkileri ve *Senatus* üyelikleri yine *patricii*'nin elindeydi ve bu, plebler tarafından hiç de katlanılacak bir durum değildi. Nitekim *patricii ve* plebler arasında ciddi bir mücadelenin başlaması kaçınılmazdı. Bu arada plebler sözlü olarak bilinen ve bu yüzden uygulamalarda kendi aleyhlerine bir durum arzeden kanunların yazılı hale getirilmesi için bir mücadele başlatmışlardı. Zengin plebler yüksek devlet memuriyetlerine seçilmek ve *patricii* sınıfından kişilerle evlenmek istiyordu. Tarım veya zanaatla uğraşan ya da işçi olarak çalışan fakir plebler de bir yandan ekonomik durumlarının iyileştirilmesini istiyor, öte yandan borçların ödenemediği durumlarda verilen cezanın hafifletilmesini istiyorlardı. Kendilerine yönelik bütün bu aleyhte durumların ve olumsuzlukların giderilmesi için plebler *Concilium Plebis* denen bir meclis oluşturdular. Meclis kararlarına *plebiscita*, Meclisin başkanına da *tribunus* denirdi. Hükümetin başındaki *patriii* sınıfından *consul*'lere karşı muhalefet yapan pleb *tribunus*'ları *Concilium Plebis* tarafından yıllık olarak seçilirdi. Pleb *tribunus*'larının *aedilis* adı verilen iki de yardımcısı vardı, bunlara daha sonra *curul aedilis*'leri de eklenerek sayıları dörde çıkarılmıştır. Pleb *aedilis*'leri ilk kez M.Ö. 494'te, *curul aedilis*'leri ise ilk kez M.Ö. 366'ta oluşturuldu. *Aedilis*'ler, kamu işlerinin kontrolu, çarşı ve pazarlardaki düzeni sağlamalarının yanı sıra, bazı polisiye işler ile itfaiye teşkilatından sorumlu olurlar ve oyunların düzenlenmesinde de görev alırlardı. Pleblerin oluşturduğu bu meclise daha sonra (M.Ö. 447'den itibaren) *patricii* de girmiş ve yeni meclis *Comitia Tributa* adını almıştır. *Comitia Tributa*'ya bir *consul*, bir *praetor* veya *patricii* sınıfından bir *aedilis* başkanlık edebilirdi. Bu arada, M.Ö. 494'te, plebler, yurttaşlık haklarında iyileştirme elde edebilmek için Roma'yı terk edip kentin dışındaki Kutsal Dağa çıktılar. *Patricii* sınıfından olanlar ise duruma müdahale edip bir tür grev niteliğindeki bu hareketi anlaşmayla sonlandırdılar. Bundan böyle pleblerin borçları silinecek ve borçlarından dolayı köle durumuna düşenler tekrar özgürlüklerine kavuşacaklardı.

Nasıl ki plebler, kendilerine yönelik pleb *tribunus*'lukları ve *aedilis*'lik memuriyetlerini ihdas etmişlerse, *patricii* de kendi çıkarları için *censor*'luk denen bir memuriyeti oluşturmuşlardır. *Comitia Centuriata*, her beş senede bir, daha önce *consul*'lük yapmış kişiler arasından iki *censor* seçerdi. 1.5 yıl görev yapan *censor*'lar yurttaşların kayıt altında tutulması, mali memurluk,

vergi tahsildarlığı, kamu müfettişliği, kamu ahlakının korunması, *Senatus*'a yeni üyeler seçmek, yurttaşları servetlerine göre sınıflandırmak gibi önemli vazifelerde bulunmuşlardır. Yurttaş listelerinin hazırlanmasıyla ilgili *censor*'lar ilk kez M.Ö. 443'te atandı.

Roma devlet idaresinde en yüksek devlet memurları (magistratlar), *consul*'ler ve *praetor*'lardı. Soylu bir Roma yurttaşının, onursal memuriyet görevlerinde (diğer bir deyişle kariyerinde) ilerleme kaydetme süreci *cursus honorum* olarak adlandırılırdı. Örneğin bir Roma soylusu devlet memuriyetine önce *quaestor* olarak başladıysa, sonra *aedilis* veya pleb *tribunus*'u olurdu; daha sonraki aşama *praetor*'luktu. En son ve en yüksek mevkii ise *consul*'lük idi. Devlet memuriyetindeki bu görevlerin "onursal" olması, bu vazifelerde bulunanlara herhangi bir ödeme yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Yani, bu memuriyetlerde bulunanların zengin olmaları gerekiyordu.

ROMA RAKAMLARI

I	= 1	L	= 50		
II	= 2	C	= 100		
III	= 3	D	= 500		
IV	= 4	M	= 1000		
V	= 5				
VI	= 6	*Örnekler:*			
VII	= 7	CLXII	= 162	DCVII	= 607
VIII	= 8	XL	= 40	XLI	= 41
IX	= 9	MCCCLXI	= 1361	MCMXCVIII	= 1998
X	= 10	MMVIII	= 2008	MCCXLVII	= 1247 ■

On İki Levha Kanunları

Devam eden *patricii*-pleb mücadelesinde önemli bir adım M.Ö. 5. yüzyıl ortasında atıldı. Kanunların yazılı hale getirilmesine ilişkin, Pleblerin talebi üzerine, *consul*'lerin atanması geçici olarak askıya alındı ve öncelikle kanunların yazılması için M.Ö. 451'de *decemvir*'ler görevlendirildi. Başkanlığını Appius Claudius'un yaptığı ve on *patricii*'den oluşan bu komisyon kanunları iyileştirecek, standart bir hale getirecek ve yazılı olarak kayıt altına alacaktı. Böylece, kimilerine göre tunç, kimilerine göre ise fildişi veya ahşap levhalar üzerine kazınarak yazılan kanunlar Forum'da asılarak herkesin haberdar olması sağlandı. Bu levhalar günümüze kalmamıştır ancak bazı

BAŞLICA ROMA MAGİSTRATLARI

Imperium yetkisine sahip olanlar

***Consul*'ler**

Imperium yetkisine sahip magistratların (Lat. *magistratus*'lar) başında *consul*'ler gelmektedir. Esas olarak iki kişi olarak görev yapan *consul*'ler, *Comitia Centuriata* tarafından seçilirdi. Yıla adını verenler de *consul*'lerdir. *Senatus* ile fikir alışverişinde bulunan / danışan, *Senatus*'a başkanlık edenler de *consul*'lerdi. *Consul*'lerin asıl işlevi orduya komutanlık etmekti; kamu düzeninin sağlanması ve genel idari işlerden de sorumluydular. *Senatus*'u toplantıya çağırmak da *consul*'lerin göreviydi. *Consul*'ler, görev süreleri sona erdiğinde hesap vermek zorundaydılar. Erguvan renkli bordürü olan bir toga giyerlerdi, *sella curulis* (veya *curialis*) denen bir iskemlede otururlardı. *Consul*'lerin önünde giden, onlara refakat eden 12 *lictor* vardı. *Lictor*'lar omuzlarında *fasces* denen bir değnek demeti taşırlardı. Askeri amaçla kentten ayrıldıklarında, onlara refakat eden *lictor*'lar, bu kez değnek demetlerinin arasına bir de balta yerleştirirlerdi. Bunun anlamı, *consul*'lere ve emirlerine itaatsizlik edenlerin cezalandırılacağına işaretti. *Proconsul*'ler de *imperium* yetkisine sahip olabilirdi; ancak bu yetki, görev yaptıkları eyalet ile sınırlıydı (*imperium proconsulare*).

***Praetor*'lar**

M.Ö. 366'da yeni bir magistratlık oluşturuldu: *praetor*'luk. Amacı hukuki meselelerde (yargı) *consul*'lerin yükünü hafifletmekti. *Imperium* yetkisine sahip olan *praetor*'luk görevi, esas olarak *patricii* sınıfından olanların yaptığı bir görevdi. Önceleri sadece particilere açık olan *praetor* görevine M.Ö. 356'dan itibaren plebler de atanmaya başlamıştır. M.Ö. 242'de, Birinci Kartaca Savaşı'nın sona ermesinden hemen önce *praetor*'luk ikinci bir kişiye daha verildi. Böylece iki *praetor* birlikte görev yapmaya başladılar. İkinci *praetor* daha ziyade yabancılarla ilgili meselere baktığından *praetor peregrinus* olarak anılırken, ilk ve esas *praetor* da Roma'daki kent işlerinden sorumlu olmasından dolayı *praetor urbanus* olarak anılmaya başlandı. M.Ö. 227'de iki ilave *praetor*'luk daha ihdas edildi ve *praetor*'ların sayısı dörde çıkartıldı. M.Ö. 196'da, Hannibal ile savaşın sonrasında iki yeni *praetor*'luk daha oluşturularak sayı altıya yükseltildi. Sulla, M.Ö. 80'deki reformları sırasında *praetor*'ların sayısını sekize çıkardı.

Praetor'lar da *sella curulis*'te (*curul* kol-

kanun maddeleri veya cezai hükümler antik yazarlar aracılığıyla günümüze ulaşabilmiştir. Roma yurttaşlarının görev ve sorumlulukları, yurttaşlar arasındaki hukuki ilişkiler gibi temel unsurları içeren levhalarda pek çok konuya açıklık getirilmişti. Örneğin şayet bir davalı mahkemeye gelmeyi reddederse, davacı güç kullanarak onu getirebilecekti. Gece hırsızlık yapan kişi, mal sahibi tarafından öldürülürse, öldürene herhangi bir ceza söz konusu olmayacaktı. Ayrıca borç-alacak, faiz, yangında ihmali olma, veraset gibi çeşitli konularda da hükümler bulunuyordu. Ancak, On İki Levha Kanunları *patricii*-pleb mücadelesini sonlandırmamış, plebler *decemvir*'lerden ra-

tuğu) oturuyorlardı ama onlara refakat eden *lictor*'ların sayısı altı idi. *Consul*'ler gibi tanrılara danışma (*auspicia*) hakları da vardı. *Imperium* yetkisine sahip *praetor*'lar askeri komutan ve eyalet valisi olabiliyorlardı. Eyalet valisi olan *propraetor*'lar da *imperium* yetkisine sahipti; fakat onların yetkileri görev yaptıkları eyalet ile sınırlıydı (*imperium propraetore*). *Praetor*'lar, *Comitia Centuriata* tarafından seçiliyorlardı.

Dictator

İkinci Kartaca Savaşı devam ederken, tüm devlet işlerinin ve ordunun tek bir magistratın kontrolunda olmasına karar verildi. Bu görev Roma tarihi boyunca, devletin içine düştüğü olağanüstü kriz dönemlerinde yalnızca birkaç kişi tarafından (ör. Sulla ve Caesar gibi) üstlenilmiş olup, *consul*'lük, *praetor*'luk, *tribunus*'luk, *questorluk* gibi sürekliliği olan bir görev değildi. *Dictator* genelde iki *consul*'den biri oluyor veya *Senatus*'un kararı ve onayıyla *consul*'ler tarafından atanıyordu. Yasal bir görev olan, yetki ve görevleri belirlenmiş olan *dictator*'a 24 *lictor* eşlik ediyordu. Taşıdıkları *fasces*'lerde her zaman bir balta da bulunmaktaydı. *Dictator*'un görev süresi –olağanüstü haller dışında- altı ay ile sınırlıydı. Bilindiği üzere Caesar, ömür boyu *dictator* ilan edilmişti. Genelde *dictator*'un, *magister equitum* denen ve süvari kuvvetlerine komuta eden bir yardımcısı vardı, o da *imperium* yetkisine sahipti.

Imperium yetkisi olmayanlar

***Quaestor*'lar**

En eski magistratlıklardan olan *quaestor* sözcüğünün anlamı "inceleyen, teftiş eden" demektir. *Quaestor*'lar, *consul*'lerin de yardımcısı gibi hareket ediyorlardı. *Quaestor*'lar, Cumhuriyetin son zamanlarında devlet hazinesinden ve maliyeden sorumluydular. Yıllık olarak seçilen *quaestor*'ların sayısı önceleri iki, M.Ö. 267 sonrasında sekiz, Sulla zamanından (M.Ö. 80) itibaren 20 idi. *Quaestor*'ların *imperium* yetkileri olmasa da, *imperium* yetkisine sahip *consul*'lerle birlikte çalıştıkları için ya da onlara yardımcı oldukları için, statülerinin önemli olduğu açıktır. Ayrıca, bazen ve gerekli olduğunda *quaestor*'lara *imperium propraetore* yetkisi (sınırlı olarak) verilebilirdi. *Comitia Tributa* tarafından seçilirlerdi.

Pleb *tribunus*'ları

Pleb Meclisince (*Concilium Plebis*) seçilen pleb *tribunus*'ları, esas itibariyle Roma halkının (*Populus Romanus*) resmi devlet memurları değillerdi; plebleri temsil eden memurlardı. Pleb *tribunus*'ları M.Ö. 366'da *consul*'lüğe girmeye hak kazandı-

hatsızlıklarını her fırsatta dile getirmişler hatta M.Ö. 449'da *decemvir*'leri protesto için Plebler ikinci kez Kutsal Dağ'a çıkmışlardır. Neticede *decemvir*'lerin görevine son verilmiştir.

Roma'nın İtalya'da yayılmaya başlaması ve Samnit Savaşları

Roma'nın Keltler, Etrüsk kenti Veii, Sabinler ve Samnitlerle yaptığı savaşlar, onu zayıflatmamış aksine güçlendirmiştir. Roma bu savaşlarda askeri

lar. Pleb *tribunus*'larının esas görevi pleb meclisine (*Concilium Plebis*) başkanlık etmekti, tasarılar sunmaktı. Tıpkı *consul*'ler ve *praetor*'ların halk meclislerinde (*Comitia Centuriata* ve *Comitia Tributa*) yaptıkları gibi. Pleb *tribunus*'ları pleblerin haklarını *patricii*'ye karşı koruyorlardı; veto ve kararlara müdahale hakları vardı. Pleb *tribunus*'ları, pleb sınıfından olmak zorundaydı; *patricii*'den olamazdı.

***Aedilis*'ler**

Önce, M.Ö. 5. yüzyıl başlarında, plebler *aedilis* oluyordu. Pleb Meclisi (*Concilium Plebis*) her yıl iki pleb *aedilis*'i seçerdi. *Aedilis*'lerin esas amacı pleb *tribunus*'larına yardımcı olmaktı. Fakat sonradan pleblerle ilişkileri zayıfladı ve daha çok *curul aedilis*'leri ile ilişkileri oldu. *Curul aedilis*'liği ise plebların *aedilis* olmasından daha sonra M.Ö. 366'da tesis edildi. Bu tarih, *praetor*'luğun oluşturulduğu ve *consul*'lüğün *patricii*'nin yanı sıra plebere de açıldığı bir tarihti. *Curul aedlis*'leri esas olarak *patricii* idi. Fakat Cumhuriyetin sonlarına doğru *curul aedilis*'leri alternatifli olarak pleblerden ve *patricii*'den olabiliyordu. *Curul aedilis*'leri *Comitia Tributa* tarafından seçiliyordu. Pleb *aedilis*'leri normal sırada otururlarken ve normal elbise giyerken, *curul aedilis*'leri *curul* sandalyesinde oturuyorlar ve erguvan renkli bordürü olan toga giyiyorlardı. Ancak işlevleri açısından pleb *aedilis*'leri ile *curul aedilis*'leri eşitti. Şehrin imâr durumundan, yol ve patikaların temizliğinden, su dağıtımından, çarşı-pazar güvenliğinden, itfaiye işlerinden, tapınaklardan, festivallerin düzenlenmesinden ve kamuya ait yerlerdeki davranışlardan sorumluydular. *Comitia Tributa* tarafından seçilirlerdi.

***Censor*'lar**

Atamaları yıllık değil, beş yılda bir olan *censor*'ların ilk atanmaları M.Ö. 443'teydi. *Consul*'lerin üzerindeki yükü hafifletiyorlardı. Yurttaşlann sahip oldukları / veya olmadıklan serveti göz önüne alarak sayımını yapıyorlardı. Beş yıllığına seçilmelerinin amacı, sayım işinin sağlıklı bir şekilde ancak beş yıl içinde yapılabileceğinden olabilir. M.Ö. 1. yüzyıl sonunda *censor*'ların görev süresi 18 ay ile sınırlandırıldı. *Censor*'lar da *curul* sandalyesinde oturuyorlar ve erguvan bordürlü toga giyiyorlardı. Tanrılarla istişare etmeleri de (*auspicia*) mümkündü. *Censor*'lar daha önce *consul*'lük yapmış kişiler arasından ve *Comitia Centuriata* tarafından seçilirdi. *Senatus* üyelerini de onlar seçerdi. *Censor*'lar sadece yurttaşları değil onların sahip oldukları malları da kayıt altına alırlardı. *Census* sonucu askerlik yapacak olanlar *centuria* (bölük) olarak sınıflandırılırdı. ■

gücünü âdeta test etmiştir. M.Ö. 387'de Keltlerin Roma'yı yakıp yıkmalarına engel olunamamıştı; fakat para karşılığı Keltler Roma'dan çekilmişlerdi. Ancak, gerek Kelt tehdidi gerekse diğer dış güçlere karşı koymak için Roma, kendi sınırları içine hapsolamazdı. Ayrıca, artık bir kente sığamayacak kadar büyümeye başlamıştı.

Roma M.Ö. 343'te Orta İtalya'nın güneyindeki Samnitlerle karşı karşıya geldi. Birinci Samnit Savaşı M.Ö. 343-341 arasında oldu. Samnitler, M.Ö. 343'te Campania bölgesindeki bazı kentlere bir saldırı düzenleyince, bu kentler Roma'dan yardım istemişlerdi. M.Ö. 341'de yapılan savaşta iki taraf

da kesin galibiyet alamamış ve barış antlaşması yapılmıştır. M.Ö. 327-304 arasındaki İkinci Samnit Savaşı ise Campania'daki Neapolis'in, olası Samnit tehdidine karşı Roma'yı yardıma çağırması üzerine patlak verdi. Roma da Neapolis'e girerek, kenti kendi kontroluna aldı. Bunun üzerine Samnitlerle savaş başladı. Yapılan muharebelerin bir kısmında zafer Romalıların, bir kısmında Samnitlerin oldu. Ancak, Romalılar M.Ö. 305'te Samnit kenti Bovianum'u ele geçirince Romalılar lehine bir barış antlaşması yapıldı. Fakat bir süre sonra Üçüncü Samnit Savaşı'nın başlamasına engel olunamadı (M.Ö. 298-290). Bu savaşta Roma, Samnitler ve müttefiklerine karşı zafer kazanarak Samnium ve Campania üzerinde kontrolu sağlamış, egemenlik alanını Adriyatik Denizi'ne kadar yaymıştır. Böylece yaklaşık 50 yıl süren (M.Ö. 343-290) Roma-Samnit savaşları Roma'nın zaferiyle sonuçlanmış ve Roma, Latium'un yanı sıra Orta İtalya'nın güneyinde de güçlü bir konuma gelmiştir.

Daha sonra Roma, Güney İtalya'daki Taras (Tarentum) kentiyle karşı karşıya gelmiştir. Savaşın başlama nedeni Lucanların tehdidine maruz kalan Yunan koloni kenti Thurii / Sybaris'in Roma'dan yardım istemesi ve Roma'nın da bu kente bir garnizon yerleştirmesiydi. Tarentum, Roma'nın kendi nüfuz sahasına müdahale etmesinden dolayı Roma'ya savaş ilân etmiş ancak Roma ile savaşacak kadar güçlü olmadığından Yunanistan'ın kuzey batısından Epeiros Kralı Pyrrhos'u yardıma çağırmıştır. Pyrrhos, 25.000 kişilik büyük bir ordu ve o zamanın savaş tankları olarak kabul edebileceğimiz 20 fil ile birlikte İtalya'ya gelmiş (M.Ö. 280) ve Romalıları Herakleia ve Ausculum'da yenilgiye uğratmış ama bu savaşlarda kendisi de ağır kayıplar vermiştir. Ancak M.Ö. 275'te Beneventum mevkiinde yapılan savaşı Roma kazanınca Pyrrhos, Tarentumluları kendi kaderleriyle baş başa bırakarak, ülkesine dönmüştür. Tarentum, M.Ö. 272'de Romalıların eline geçmiştir. Böylece Roma, Güney İtalya'ya da egemen olmuştur.

Kartaca Savaşları

Bugün Tunus sınırları içinde kalan Kartaca, eski bir Fenike kolonisi olup M.Ö. 6. yüzyıl sonlarından beri Roma ile iyi ilişkiler içinde olan oligarşik yapıda bir kent-devletiydi. Romalılar, Kartacalıları Punlar olarak adlandırıyorlardı (Türkçe literatürde bazen Pön olarak da geçmektedir). Kartacalıların zamanla büyüyüp güçlenerek, özellikle ticaret alanında Akdeniz'de etkisini hissettirmeye başlaması Roma'nın da dikkatinden kaçmıyordu. Romalıların Güney İtalya'da egemenlik kurma girişimleri, buralarda kolonileri

bulunan Kartacalıları rahatsız etmiş, her iki devletin siyasal ve ekonomik çıkarları da zedelendiği için karşı karşıya gelmeleri kaçınılmaz olmuştu.

Korsanlıkla geçinen Campanialı paralı askerlerden oluşan Mamertinler ("Savaş Tanrısı Mars'ın çocukları"), Messana'yı ele geçirip orada yerleşmişlerdi ve Syrakusai Tiranı II. Hieron ile savaş halindeydiler. Mamertinler, Hieron'a karşı koyabilmek için önce Kartaca'dan sonra da Roma'dan yardım istediler. Aslında, Messana dahil, Güney İtalya ve Sicilya'daki Eski Yunan koloni kentleri, Kartaca'yı kendi ticari çıkarları için bir tehdit unsuru olarak görüyorlar ve Roma'nın müdahalesine daha sıcak bakıyorlardı. Nitekim, iki güç de çağrıya olumlu yanıt verdi. Ancak, Romalılar Mamertinlere yardım için Messana'ya vardıklarında Kartacalıların, müttefikleri Syrakusailılarla birlikte kente gelmiş olduklarını ve Sicilya'yı kontrol altına aldıklarını gördüler. Böylece 23 yıl sürecek olan **Birinci Kartaca Savaşı** (M.Ö. 264-241) başlamış oldu. Aslında Messana sıradan bir kent değildi; Sicilya'nın kuzeydoğu ucunda, İtalya yarımadası ile Sicilya'yı ayıran boğazın üzerinde bulunuyordu. Sorun aslında stratejik açıdan önemli bir geçitin kontrolunu elde tutma sorunuydu. Romalıların da kente yerleşmesi üzerine Kartacalılar, Syrakusai Tiranı II. Hieron ile birlikte Messana kenti üzerine yürüyerek Romalıları kentten atmak istemişlerdir. Ancak Romalılar tarafından geri püskürtülmüşlerdir. Daha sonra Romalılar Agrigentum (Akragas) kentini ele geçirmişlerdir (M.Ö. 262). Kartaca gemilerini model alarak büyük bir filo meydana getirdiler. Mylae (M.Ö. 260) ve Eknomos (M.Ö. 256) mevkiinde yapılan deniz savaşlarını kazanan Roma donanması, doğrudan Kartaca'ya saldırmak için Afrika'da karaya çıkmıştı. Ancak, Bagradas mevkiinde yapılan savaşta Kartacalılar, savaş fillerinin de katkısıyla Romalıları yenilgiye uğratmış (M.Ö. 255) ve Romalılar geriye çekilmişlerdir. Fakat çıkan bir fırtına, geriye dönmeye çalışan Roma gemilerine de ağır kayıplar verdirmiştir. Böylece Romalılar Kuzey Afrika'yı ele geçirme planını uzunca bir süreliğine terk ettiler. Daha sonra Romalılar, Sicilya Adası'nın en batı ucundaki Lilybaeum açıklarındaki Aegat Adaları civarında Kartacalıları yenilgiye uğratarak onları antlaşmaya zorlamışlardır (M.Ö. 241). Yapılan antlaşmaya göre, Kartaca, Sicilya Adası'ndan çekilmiş, Romalı esirleri iade etmiş ve savaş tazminatı ödemeye mahkûm olmuştur. Böylece Kartaca Savaşları'nın ilki Roma'nın zaferiyle sonuçlanmıştır. Sicilya, Roma'nın İtalya dışında elde ettiği ilk toprak parçasıydı ve burası bir *praetor* (vali) idaresinde eyalet (*Provincia Sicilia*) yapıldı (M.Ö. 241). Bu, Roma'nın daha cumhuriyet rejimindeyken imparatorluğa yönelişinin bir işaretiydi.

Ancak, Kartaca yenilse de zaferin sonunda kendisinin olacağını düşünü-

yordu. Nitekim Hamilkar Barka, damadı Hasdrubal ve Hamilkar'ın oğlu Hannibal komutasında İspanya'da yeniden güçlenmeye başladı. Birinci Kartaca Savaşı'nın son bulmasından yaklaşık 20 yıl sonra Kartaca bu kez İspanya'nın doğu sahilinde bulunan Roma'nın müttefiki Saguntum kentini kendi yanında yer alması için zorladı, karşı koyunca da kenti kuşattı. Bunun üzerine **İkinci Kartaca Savaşı** (M.Ö. 218-201) başlamış oldu. Kartaca'lı ünlü komutan Hannibal, büyük bir ordu ve savaş filleriyle İspanya'dan yola çıktı ve Alpleri aşarak Kuzey İtalya'ya girdi (M.Ö. 218); Romalıların yenilgiye uğrattığı Po Ovası'ndaki Keltlerin de desteğini aldı. Hannibal, Ticinus ve Trebia ırmakları mevkiinde yapılan iki muharebede de Romalıları yenilgiye uğratmış ve Flaminius komutasındaki Romalıları Trasimenus mevkiinde pusuya düşürmüştür; pusuda Flaminius da öldürülmüştür. Bu felaket sonrası Roma'da Q. Fabius Maximus *dictator* seçilmiş ve Hannibal'in ordusunu yıldırma politikasıyla zayıflatmaya çalışmıştır. M.Ö. 216 yılında *consul*'lüğe seçilen L. Aemilius Paullus ile M. Terentius Varro, büyük bir orduyla Hannibal üzerine yürümüşler ve Apulia'daki Cannae mevkiinde yapılan savaşta Hannibal karşısında hezimete uğramışlardır (M.Ö. 216). Hannibal, savaşı, uyguladığı taktik ve askerlerinin tecrübesiyle kazandı. Böylece İkinci Kartaca Savaşı Kartacalıların zaferiyle sonuçlanmış oluyordu. Ancak savaş bitmemişti. Romalılar, Kartaca'yı bizzat Kartaca'ya giderek yok etmenin planlarını yapmaya başladı. M.Ö. 210-205 yılları arasında Kartacalıları İspanya'dan atan P. Cornelius Scipio'nun komutasındaki Roma ordusu, Numidia'da (bugün Cezayir) Kuzey Afrika'ya ayak bastı. Bu sırada Hannibal komutasındaki Kartaca ordusunu da karşı yönden gelen Roma ordusu karşılamaya gidiyordu. İki ordu Kartaca yakınındaki Zama mevkiinde karşılaştı; Scipio, Hannibal'i ağır bir yenilgiye uğrattı; Hannibal kaçtı (M.Ö. 202). Yapılan antlaşmaya göre, Kartaca, Afrika dışındaki topraklarını Roma'ya bırakacaktı; savaş gemileri ve fillerini Roma'ya teslim edecekti; 10.000 talanton savaş tazminatı ödeyecekti; Kartaca, Afrika dışında savaşamayacak, Afrika'da ise ancak Roma'nın izni ile savaşabilecekti; Numidia Devleti, kral Massinissa'ya veriliyordu. Kartaca Savaşları sonunda Roma, Batı Akdeniz egemenliğini ele geçirdi; artık geleneksel bir şehir-devletinin sınırlarını aştı. Scipio ise "Africanus" (Afrika fatihi) unvanı aldı; bundan böyle Scipio Africanus olarak anılmaya başlandı. Kartacalılarla savaşın son bulmasından birkaç yıl sonra, bir zamanlar Kartaca'nın kontrolunda bulunan İspanya'da iki ayrı *praetor* idaresinde iki ayrı eyalet oluşturuldu (M.Ö. 197).

Romalılar, Kartaca ile savaşın son bulmasından yaklaşık yarım yüzyıl sonra, üçüncü kez Kartacalılarla karşı karşıya geldiler. M.Ö. 202'de yapılan ve

ROMA MECLİSLERİ

Comitia Curiata

Comitia Curiata denen meclis 30 *curia*'yı kapsayan bir meclisti ve her bir *curia*'nın bir oyu vardı; diğer bir deyişle *curia*'ya dahil yurttaşların her birinin kendi oyu yoktu, alınan ortak karar tek bir oyla ifade ediliyordu. Meclise sadece *patricii* girebiliyordu. Kralın seçimi (krallık döneminde) kanunların yapılması ve savaş karan almak bu meclisin görevleri arasındaydı.

Comitia Centuriata

En eski meclis *Comitia Centuriata* idi. Geleneğe göre M.Ö. 6. yüzyılda kral Servius Tullius tarafından kurulmuştu. Bu meclisin kökeni Roma ordusuna dayanıyordu. Bu *comitia*'da halk centuriae'ye bölünmüştü ki bunlar askeri birimlerdi. İlk 18 *centuriae* süvarilerden oluşuyordu. Trompetçilerden, flütçülerden, demircilerden ve refakatçilerden oluşan *centuria*'lar da vardı.

Yurttaşların servetlerine göre oluşturulmuş olan *Comitia Centuriata*'da 193 *centuriae* vardı. Her bir *centuria*'nın bir oyu vardı. Halk, *census*'ta belirlenen servetlerine göre bu *centuria*'lardan birine dahil oluyordu. *Comitia*'daki *centuria*'ların en üst sınıfını oluşturan atlı sınıfından olan 18 *centuriae* dışında servetlerine göre gruplanan 5 sınıf daha vardı. Birinci sınıfta 70 *centuriae* vardı. Diğerlerini bilmiyoruz. En altta sınıf olarak kabul edilmeyen ve servetleri bulunmayanlar vardı ve bunlara *proletarii* denirdi. Birinci sınıftaki 70 *centuriae* ve atlı sınıfındaki 18 *centuriae*, toplam 88 *centuriae* yapıyordu. Yani 193 *centuriae*'nin önemli bir kısmıydı. *Comitia Centuriata*'nın ana işlevi *consul*'lerin ve *praetor*'ların seçimiydi. Savaş kararı da önce bu mecliste tartışılırdı.

Kartaca'nın yenilgisiyle sonuçlanan Zama Savaşı sonrasında yapılan anlaşmanın maddelerinden biri de Kartaca'nın Afrika'da ancak Roma'nın izniyle savaş yapabileceğiydi. Fakat, Kartaca, komşusu Numidia ile Roma'nın izni olmadan savaşa girince Roma, Kartaca'ya savaş ilân etti. Böylece **Üçüncü Kartaca Savaşı** başladı (M.Ö. 149-146). Roma, Kartaca'yı iki yıl kuşatma altında tuttu ve sonunda kenti ele geçirdi; tamamen tahrip etti, burada Afrika Eyaleti'ni (*Provincia Africa*) kurdu. Roma dönemindeki Afrika eyaleti kuşkusuz tüm Afrika'yı değil, günümüz Tunus topraklarını kapsıyordu. Roma, Kartaca Savaşlarıyla, Akdeniz Bölgesi ticaretinde söz sahibi olmaya başlarken, aynı zamanda ilk denizaşırı eyaletlerini kurmuş bulunmaktaydı. Bir anlamda, Kartaca Savaşları Roma'ya Akdeniz'in egemeni olma imkânı sağlamıştı.

Roma'nın Makedon Krallığı ile savaşı

Roma'nın Kartaca ile sürdürdüğü savaşlar esnasında, Kartacalıların Romalıları yenilgiye uğrattığı Cannae Savaşı sonrasında, Makedon Kralı V. Philippos Roma'ya karşı Kartacalılarla bir ittifak yaptı (M.Ö. 215); çünkü Roma,

Comitia Tributa* ve *Concilium Plebis

İç organizasyonları bakımından birbirlerine benziyorlardı. Oylamayı yapan birim *centuria* değil, sayıları 35'i bulan kabilelerdi. Her kabilenin bir oyu vardı. Önceleri üç kabile vardı ve hepsi Roma içindeydi. Fakat Roma dışında yaşayan yurttaşların sayısı arttıkça kabile sayısı da arttı; M.Ö. 241 de sayı 35 ile sabitlendi.

Comitia Tributa ve *Concilium Plebis* arasındaki teorik fark, ilkinin tüm Roma halkının meclisi olması, ikincisinin sadece pleblerin meclisi olmasıydı. *Comitia Tributa, curul* magistratları (*consul*'ler, *praetor*'lar, *aedilis*'*ler*) tarafından toplantıya çağrılırdı, *Concilium Plebis* ise pleb magistratı (normalde pleb *tribunus*'u) tarafından toplantıya çağrılır ve başkanlık edilirdi. *Comitia Tributa, curul aedilis*'lerini ve *quaestor*'ları seçerken *Concilium Plebis,* pleb magistratlarını, *tribunus*'ları ve pleb *aedilis*'lerini seçerdi. *Comitia Tributa,* tıpkı *Comitia Centuriata* gibi Roma halkının kanunlarını onaylarken *Concilium Plebis* sadece pleblere ilişkin kanunları onaylardı.

Senatus

Roma Cumhuriyeti'ndeki en yüksek kurum *Senatus* (Senato) idi. Halk meclisleri tarafından seçilen magistratların onaylanması, magistratların alınacak kararları *Senatus*'a sorması, çıkarılacak kanunların teklifi ve onaylanması, savaş kararının onaylanması, devlet malı ve kamu harcamalarında söz sahibi olması, meclislerde alınan kararların onaylanması *Senatus*'u Roma devletinin en önemli kurumu yapmıştır. *Senatus*'un üye sayısı başlangıçta 300 iken daha sonra 600'e çıkartılmıştır. İmparatorluk döneminde –güç ve yetkinin daha çok imparatorun kendisinde toplanmış olmasından dolayı- doğal olarak etkinliği azalmıştır. ■

egemenlik alanını Makedonya'nın kuzeyindeki Illyria bölgesine kadar genişletmiş, hatta Apollonia ve Dyrrhakhion kentlerini işgal etmişti. Roma'nın kendi nüfuz alanlarına müdahalesi Makedonların canını sıkmıştı. Böylece Makedonlar ile Romalılar arasında, ufak çarpışmalar ve manevralarla geçen **Birinci Makedonya Savaşı** (M.Ö. 215-205) başlamış oldu Roma, Makedonlarla Kartacalıların güçlerini birleştirmesine engel olmak için Yunanistan'da Aitolia Birliği, Atina ve bazı Yunan kent-devletleriyle, Batı Anadolu'da da Pergamon Krallığı ile ittifak yapmıştı. Bithynia Krallığı ise Makedonlardan yana oldu. Makedonlarla Romalılar arasındaki Birinci Makedonya Savaşı'nın sonlarına doğru Makedon Kralı V. Philippos Romalıların müttefiki olan Aitolia Birliği'ne karşı bir zafer kazandı (M.Ö. 206). Bir süre sonra Romalılarla anlaşma sağlandı ve Roma Illyria'daki topraklarının bir kısmını Makedonlara vererek, bu bölgedeki egemenliğini sürdürecekti.

Ancak bir süre sonra, Hellenistik krallıklardan Ptolemaiosların Mısır dışındaki topraklarına göz diken Makedon Kralı V. Philippos, Ptolemaiosların Trakya kıyılarındaki topraklarını ele geçirmiş (M.Ö. 202), Ege Adaları ve Anadolu'daki Ptolemaios topraklarını da almak isteyince de Pergamon Kral-

lığı ve Rhodos ile arası açılmıştı. Bunun üzerine Pergamon ve Rhodos, Roma'dan yardım isteyince Roma da Makedonya'ya savaş ilân etti (M.Ö. 200). Böylece **İkinci Makedonya Savaşı** başlamış oldu (M.Ö. 200-197). Çok geçmeden P. Sulpicius Galba, sonra da T. Quinctius Flaminius komutasındaki Roma ordusu Illyria'dan başlayarak güneye, Yunanistan'ın içlerine doğru ilerlemiş ve Tesalya'daki Kynoskephalai mevkiinde yapılan savaşta Romalılar Makedonları yenilgiye uğratmışlardır (M.Ö. 197). Yapılan anlaşma gereği, Makedonya sınırlı sayıda asker dışında ordu bulundurmayacaktı; Yunanistan (Hellas) ve Küçük Asya'daki Eski Yunan kentlerinin özgürlüklerini tanıyacaktı; Makedonya dışında işgal ettiği yerleri geri verecekti; Yunanistan üzerinde egemenlik iddiasından vazgeçecek, Roma'ya savaş tazminatı ödeyecekti.

Roma'nın Makedonya, Yunanistan (Hellas) ve Anadolu'yu kontrol altına alması ve buralardaki kent-devletleriyle olan iyi ilişkileri, Makedonları yeniden Roma ile karşı karşıya getirdi. O sırada Makedon Krallığı'nın başında V. Philippos'un oğlu Perseus bulunmaktaydı. Pergamon Krallığı, müttefiki Roma'ya karşı düşmanca bir tavır sergileyen Perseus'u Roma'ya şikayet etmiş, neticede Roma da Makedon Krallığı'na savaş ilân etmişti. Böylece **Üçüncü Makedonya Savaşı** başladı (M.Ö. 171-168). Başlangıçta, Makedonlar Romalılar karşısında bazı başarılar elde etmiş olsalar da Tesalya'daki Pydna mevkiinde yapılan savaşta Romalılar Makedonları büyük bir yenilgiye uğrattılar (M.Ö. 168). Roma, Makedonya'yı ve onun yanında yer alanları ağır bir şekilde cezalandırdı. Ancak, Roma'nın Makedonya'ya uyguladığı politika uzun vadede başarılı olamamış, halkta huzursuzluklar baş göstermeye başlamıştı. Nitekim, Andriskos'un liderliğinde bir ayaklanma patlak vermiş ve Metellus komutasındaki Roma ordusu bu girişimi bastırarak M.Ö. 146'da Makedonya'yı Roma eyaleti statüsüne (*Provincia Macedonia*) dönüştürmek amacıyla ilhak etmiştir.

Roma ve Seleukos Kralı III. Antiokhos arasındaki savaş

Romalılar, merkezi bölgeleri Suriye olan Seleukos Krallığı'nın giderek büyümesinden ve Anadolu'da da güçlenmesinden endişe duyuyordu. Seleukos Kralı III. Antiokhos, Ptolemaiosların Anadolu, Trakya ve Ege Denizi adalarındaki topraklarına göz dikmişti. Roma'nın kendisini uyarmasına aldırış etmeyen Antiokhos'u Aitoller Yunanistan'a davet edince Antiokhos, Tesalya'daki Demetrias mevkiinde Yunanistan'a ayak bastı (M.Ö. 192). Bunun üzerine Roma, Antiokhos'a savaş ilân etti. *Consul* M. Acilius Glabrio

MUNICIPIUM

Roma kenti (ve yurttaşlığı) statüsü verilerek Roma'nın koruması altına alınan fakat iç işlerinde özgür (otonom) olan İtalya'daki kent-devletlerine ya da bu şekilde tesis edilmiş kentlere ve kapsadıkları topluma verilen isim. Bu tür municipiumların bir yandan köken olarak bağlı bulundukları yere karşı sorumlulukları varken öte yandan Roma yurttaşlarıydılar (çifte yurttaşlık gibi). İlk *municipium* (çoğ. *municipia*) İtalya'daki Tusculum (M.Ö. 381) idi. İmparatorluk döneminde, egemenlik alanı genişledikçe İtalya dışında da *municipium*'lar oluşturuldu. Bazı *municipum*'ların siyasal hakları (oy kullanma gibi) kısıtlı idi. *Municipium*'ların bazılarının tam yurttaşlık haklarına sahip olsalar da, bazılarının oy hakkı dışında Roma yurttaşlık haklarına sahip oldukları da iddia edilmektedir. ■

komutasındaki Roma ordusu Yunanistan'a girerek Tesalya'da Thermopylai mevkiinde Antiokhos'un ordusunu yenilgiye uğrattı (M.Ö. 191). Antiokhos, Anadolu'ya geçerek Ephesos'a (Efes) geldi. Çok geçmeden Romalılar da Hellespontos'tan (Çanakkale Boğazı) Anadolu'ya geçti. Roma ordusu ile Seleukos Kralı III. Antiokhos'un ordusu Sipylos Dağı yakınındaki Magnesia'da (Manisa) karşılaştı. Antiokhos, Roma karşısında büyük bir yenilgi aldı (M.Ö. 190). Phrygia'daki Apameia (Dinar) kentinde bir antlaşma imzalandı (M.Ö. 188). Buna göre, Antiokhos, Anadolu'nun güneyindeki Toros'ların gerisine çekilecekti; fillerinin tamamını ve savaş gemilerinin büyük bir kısmını Roma'ya bırakacaktı; donanması Kilikia'daki Sarpedon Burnu'nun batısına geçemeyecekti; bir süre önce kendisine sığınmış olan Kartacalı komutan Hannibal'i Roma'ya teslim edecek ve savaş tazminatı ödeyecekti. Seleukosların terkettiği topraklar Pergamon ve Rhodos arasında paylaştırıldı. Ancak Hannibal, Bithynia Kralı I. Prusias'ın yanına kaçmış ve ardından intihar etmiştir. Magnesia Savaşından sonra Seleukos egemenliği Suriye dışında etkisini kaybetmiş, otorite boşluğunda Anadolu'da Armenia ve Kappadokia gibi bazı küçük Hellenistik krallıklar ortaya çıkmıştır.

Gracchus kardeşlerin reformları

Cumhuriyet Dönemi'nde işlerin iyi gitmediğinin sinyali, daha M.Ö. 2. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmıştı. Köylüler giderek yoksullaşmış ve borçlanmıştı. Roma toplumunun adeta bel kemiğini oluşturan köylü sınıfın kötüleşmesi, toplumun diğer kesimlerini de etkiliyor ve bu duruma bir çare aranıyordu. Çare, her zaman olduğu gibi, yine aristokratlardan geldi. Köylünün durumunu düzeltmek iddiasıyla ortaya çıkan ve soylu bir Roma ailesi mensubu olan

Tiberius Sempronius Gracchus M.Ö. 133'te Halk *Tribunus*'u (pleb *tribunus*'u) seçildi. Tiberius, Roma'nın İtalya'da fethetmiş olduğu toprakların kullanımına ilişkin bir kanun tasarısı hazırladı. Geniş arazilerden oluşan bu topraklar (*latifundia*) ihtiyacı olan köylülere veya çiftçilikle uğraşanlara dağıtılmalıydı. Aslında bu tasarı yeni değildi; ilk fikir M.Ö. 367'de ortaya atılmış ama uygulanmamıştı. Her yurttaşın sahip olacağı kamuya ait toprağa sınırlama getirilmişti (en fazla 125 hektar); böylece elde edilecek topraklar ihtiyacı olanlara dağıtılacaktı. Tiberius, toprak reformu niteliğindeki tasarıyı, *Senatus*'un görüşüne sunmadan doğrudan Halk Meclisi'ne (*Comitia Tributa / Concilium Plebis*) götürdü; fakat teklif, daha muhafazakâr bir yapıya sahip *Senatus*'un müdahalesiyle diğer Halk *Tribunus*'u M. Octavius tarafından veto edildi. Senatörlerin, kamu arazilerindeki kendi yatırımlarına bir tehdit olarak gördükleri tasarıyı kabul etmeleri mümkün değildi. Tiberius ya bu tasarıyı geri çekecekti ya da başka bir tasarı sunacaktı. Bunun üzerine Tiberius, diğer Halk *Tribunus*'u Octavius'un halkın menfaatini gözetmediği için görevden alınmasını öngören yeni bir teklif getirdi. Böylece Octavius görevden alındı, yeni Halk *Tribunus*'u tasarıya olumlu bakınca oylamaya geçildi ve tasarı meclisten geçti. Kanunlaşan reformun yürütülmesi için kendisi, kardeşi Gaius Sempronius Gracchus ve Appius Claudius Pulcher'den oluşan üçlü bir komisyon hemen çalışmalarına başladı. Ancak, tasarının yasallaşması köylü sınıfında geçici bir rahatlama sağladı; yeterli maddi kaynakları olmayan köylüler kendilerine dağıtılan toprakları işletmekte ve ürün almada sıkıntıya düştüler. İşte tam bu sıkıntılı dönemde Pergamon Kralı III. Attalos ölmüş ve ölümünden sonra iç karışıklık çıkması ve neticede ülkesinin yok olması riskine karşı, Pergamon topraklarını vasiyetiyle Roma'ya bırakmıştı (M.Ö. 133). Bunun üzerine Tiberius, Pergamon topraklarının Roma tarafından ilhak edilmesi ve krallığın servetinin Romalı köylülerin durumunun iyileştirmek için kullanılmasını öngören yeni bir kanun teklifi daha sundu ve bu teklif de kabul edildi. Fakat bu teklif büyük tepki gördü. Görevinin sona ermesinden sonra hesap sorulacağı konusunda tehdit edildi; çünkü, devlete ait toprakların tasarrufu gibi temel konular *Senatus*'un işiydi. *Senatus*'un devre dışı bırakılarak önemli bir konunun oldu bittiye getirilmesinin Roma'da büyük tartışmalara ve krize yol açması kaçınılmazdı. Neticede Tiberius'un görevi sona erince, aleyhinde kampanya arttı; Tiberius ertesi yılın halk *tribunus*'luğuna aday olduğunu açıklasa da *Pontifex Maximus*'un (Baş Rahip) başı çektiği bir karşı hareket sırasındaki izdihamda kendisi ve yandaşları senatörlerce öldürülmekten kurtulamadı. Toprak reformu –olasılıkla yoksul köylülerin ayaklanmasından endişe duyulduğu için– uygulamadan hemen kaldırılamadı.

Kardeşinin öldürülmesinden dokuz yıl sonra Gaius Sempronius Gracchus M.Ö. 123 yılında Halk *Tribunus*'u seçildi. Halk *tribunus*'larının görev süresi bir yıl olmasına rağmen bir kanun değişikliğiyle ertesi yıl da (M.Ö. 122) *tribunus* seçildi. Gaius'un diğer bir amacı kardeşinin ortaya koyduğu reformların sürdürülmesi ve yeni reformlar yapması ise, bir amacı da *Senatus*'a karşı mücadele ederek kardeşinin intikamını almaktı. Kardeşinin aksine Gaius iyi bir hatipti; bu nedenle halkı etkileyebilecek güce sahipti. Gaius'un ele aldığı konular ve çıkardığı kanunlar şunlardı: toprak reformu meselesini yeniden harekete geçirmek, halka ucuz buğday dağıtımını sağlamak, Asia Eyaleti'nin maddi kaynağının bir kısmını tekrar Roma'ya kanalize etmek, mahkeme üyelerinin *Senatus* sınıfı yerine Atlı sınıfından (*equites*) seçilmesi, yeni koloniler kurulması, müttefiklere (İtaliklere) yurttaşlık hakkı verilmesi. Bunların hepsi çok önemli reformlardı ve *Senatus*'a rağmen yasallaştırılmışlardı. Ancak, son reform hareketi, yani müttefiklere de yurttaşlık hakkı verilmesi, aleyhte propaganda sonucu mecliste reddedilmiştir. *Senatus* ve Atlı (*Equites*, Şövalye) sınıfının yanı sıra kendi haklarını müttefiklerle paylaşmak istemeyen yurttaşların da tepkisini çeken Gaius M.Ö. 121 yılı *tribunus*'luğuna seçilmemiştir. *Senatus*'un M.Ö. 121 yılı *consul*'ü L. Opinius'a verdiği yetkiyle, Aventinus Tepesine sığınmış olan Gaius ve taraftarları öldürülmüştür. Çıkarılan bazı kanunlar devam ettirilmiş, toprak kanunu ile müttefiklere yurttaşlık verilmesini öngörenler zamanla yürürlükten kaldırılmıştır. Kuşkusuz halkın buğdayı ucuz alabilmesi devletin parasal desteğini gerektirdiğinden, bu uygulama Roma hazinesine pahalıya mal oluyordu. Halk Meclisi'nin gücünü *Senatus*'un üstüne çıkartan Gracchus kardeşlerin öldürülmesinden sonra *Senatus* tekrar eski gücüne kavuşmuştur. Ancak Atlı Sınıfı (*equites*) ile senatörler bundan böyle iki ayrı kutupta yer almaya başladılar.

Marius'un askeri başarıları ve ordu reformu

Kuzey Afrika'daki Numidia topraklarında hâkimiyet kurmak isteyen ve o toprakların yasal mirasçısı olduğu iddiasında bulunan Iugurtha –diğer vârisleri ortadan kaldırarak- Numidia Krallığı tahtına geçmişti. Uzun yıllar Roma'nın başına dert olan Iugurtha'nın Cirta kentini ele geçirip, orada bulunan Romalıları da öldürmesi bardağı taşıran son damla oldu. Bunun üzerine Roma, Iugurtha'ya savaş ilân etti (M.Ö. 111). Uzayıp giden savaş M.Ö. 107 yılı *consul*'ü C. Marius'un askeri yeteneği sayesinde Romalıların lehine dönmüş ve Marius'un subayı Sulla sayesinde Iugurtha ele geçirilmiştir. Fakat Roma için sıkıntı geçmiş değildi. Bu kez, Germanlara karşı kuzey sınırını korumak

ROMA YOLLARI VE SU KEMERLERİ

Romalılar, mühendislik alanında oldukça ilerlemişlerdi. Yollar, su kemerleri, tiyatrolar, hamamlar Roma mühendisliğinin en başanlı örneklerini oluşturur. Özellikle tonoz ve kemeri sık kullanarak arazi şartlarının elverişli olmadığı veya inşaatın gerçekleştirilmesinin zorunlu olduğu yerlerde bile inşaat sorunlarını pratik bir şekilde çözdüler.

Romalılar imparatorluğun çeşitli kentlerine, bölgelerine ve eyaletlerine ulaşımı sağlamak için daha önceden olmadığı kadar geniş bir yol ağı meydana getirmişlerdi. M.Ö. 4. yüzyıl sonlannda inşa edilen yollardan biri de Roma'yı Brundisium (Brindisi) Limanı'na bağlayan 575 km. uzunluğundaki *Via Appia* idi. Bir diğer önemli Roma yolu ise M.Ö. 2. yüzyılda inşa edilmiş olan *Via Egnatia* idi. Makedonya Eyaleti *proconsul*'ü (valisi) G. Egnatius'un idaresinde inşasına başlandığı için onun adıyla anılan bu yol, Adriyatik kıyısındaki Dyrrhakhion'dan (bugün Durres) başlayıp, batı-doğu doğrultusunda, Byzantion'a (bugün İstanbul) kadar ulaşıyordu. Yer yer farklılıklar olsa da ortalama 6 m. genişliğindeki yolun uzunluğu 1000 km.'nin üstündedir. Romalılar inşa ettikleri yollar üzerine belirli aralıklarla yuvarlak formda mesafe taşları da (mil taşı) yerleştirmişti. Bunların üzerinde gidilecek yere olan uzaklık veya ne kadar mesafe kaldığına ilişkin kısa bir bilgi bulunurdu; imparator veya vali adının da yazılı bulunduğu mesafe taşlan vardır. Mesafe veya mil taşlan şekil değiştirerek (fakat aynı amaçla), üzerinde gidilecek alana uzaklığı belirten yer adı ve km. cinsinden rakamların yer aldığı metal levhalar şeklinde günümüz karayollannda da halen kullanılmaktadır. Roma imparatorluğu döneminde ulaklar, yaklaşık 1000 km uzunluğunda bir yolu (diyelim ki İstanbul-Adana arası) atla yaklaşık bir haftada katedebiliyorlardı.

Romalılar su kemerleri inşasında da önemli ilerleme katetmişlerdi. M.Ö. 4. yüzyıl sonlarına kadar suyu kuyudan, kaynaktan veya sarnıçlarda biriktirilen yağmur suyundan sağlayan Romalılar, M.Ö. 312'de ilk su kemeri *Aqua Appia*'yı inşa ettiler. İnşaat, *Censor* Appius Claudius Caecus'un idaresinde gerçekleştirildiği için, su kemeri (ve yukarıda bahsettiğimiz aynı tarihte inşa edilen Roma yolu *Via Appia* da) onun adıyla anıldı. M.Ö. 312'den, İmparator Traianus (M.S. 98-117) zamanına kadar Roma'da on su kemeri inşa edilmişti; Traianus zamanında inşa edilen su kemeri de imparatorun adıyla anılmaktadır (*Aqua Traiana*). İmparatorluğun hemen bütün eyaletlerinde kentler su ihtiyaçlarını su kemerleriyle kaynaklardan getirilen suyla sağlıyorlardı. Roma'nın egemen olduğu Akdeniz dünyasının çeşitli bölgelerinde su kemerlerini görmek mümkündür. ■

zorundaydı. Germanlar, Roma ordularına üstünlük sağlıyor ve Roma için ciddi bir tehdit oluşturuyorlardı. Roma, yine M.Ö. 104 yılı *consul*'lüğüne seçilmiş bulunan C. Marius'un askeri dehası sayesinde Germanlara karşı başarılı oldu. Hatta, Marius Germanlara karşı koyabilmek için birtakım askeri reformlar da gerçekleştirdi. Belli bir servete sahip olmayan fakir köylüler ya da zanaatkârlar (bunlara *proletarii* denirdi) kanun gereği askere alınmadıklarından, bundan böyle onlara ücret ödenerek askerlik yaptırılacaktı. Proletarya-

dan da askerlik hizmetinde yararlanılması, ordu nüfusunun artması demekti. Bu askerlerden savaş zamanında yararlanılıyor, savaş bittiğinde görevleri de sona eriyordu; görev bitiminde geçimlerini sağlamak için devlet tarafından kendilerine toprak veriliyordu. Ayrıca ordu sisteminde de bir değişikliğe gidilerek *cohortes* (tek. *cohors*) adı verilen yeni askeri birlikler oluşturulmuştur. Bundan böyle bir lejyon'da (Lat. *legio*, çoğ. *legiones*) her biri 600 kişiden oluşan 10 *cohortes* bulunacaktı; bu, bir lejyonun 6000 kişiden oluşturulmuş olması demekti. Oysa Roma Cumhuriyet Dönemi'nde bir lejyondaki asker sayısı genelde 4500 idi. (bu sayı imparatorluk döneminde artmıştır; Roma lejyonlarında sabit sayı olmamıştır; lejyonu meydana getiren askerlerin sayısında zaman içinde değişiklikler olmuştur). *Cohors*'ların her biri savaşta ayrı hareket edebilme serbestliğine sahip olup önceki *phalanks* sistemine göre daha esnek ve daha hızlıydı. Askerlerin silahlarında da değişikliğe gidildi; bundan böyle esnek ve öncekilere kıyasla daha kısa olan kılıçlar kullanılmaya başlandı. Marius'un orduda gerçekleştirdiği ve reform niteliğindeki bu değişiklikler meyvesini vermekte gecikmedi. Önce, Gallia'nın (Galya) güneyindeki Teutonlar (M.Ö. 102), ardından da kuzey İtalya'daki Kimberler / Cimbri (M.Ö. 101) yenilgiye uğratılmıştır; her ikisi de German kavimlerindendi.

Müttefikler savaşı

Italia (İtalya)'da yaşayan ve Roma'nın müttefiki olan kentlerde yaşayanlara Roma yurttaşlık hakkı verilmemesi uzun zamandır Roma içinde bir sıkıntı yaratıyordu. Bu soruna çözüm için girişimde bulunan ve yeni bir reform paketi hazırlamış olan M. Livius Drusus'un öldürülmesi (M.Ö. 91) müttefikler arasında bir ayaklanmanın başlaması için bardağı taşıran son damla oldu. İtalya'nın güneyindeki Roma'nın müttefiki kentler bir konfederasyon olarak bir araya geldiler ve Roma'dan istedikleri yurttaşlık hakkını alma konusunda silaha sarıldılar. M.Ö. 91-88 yılları arasında cereyan eden ve tarihe "Müttefikler Savaşı" veya "Sosyal Savaş" olarak geçen bu savaşta (*Bellum Italicum*) müttefikler Roma'ya yenildiler ancak yine de istediklerini aldılar. Roma, savaşın sona ermesinden sonraki birkaç yıl içerisinde birçoğuna yurttaşlık hakkı verdi.

Mithradates Savaşları

Burada anlatacağımız Romalıların Mithradates ile olan savaşları, önceki kısımda da (Eski Yunan Tarihi, "Pontos Krallığı") anlatılmıştı; ancak kimi

okurların sadece bu kısmı (Roma Tarihi) okumak isteyeceklerini düşünerek veya daha önce okumuş olanlara hatırlatmak için önceki bölüme göz atmalarını önermek yerine – ve özellikle bu kısımdaki kronolojik kurgudan kopmamak için- burada biraz daha ayrıntılı olarak tekrar etme gereği duyduk.

M.Ö. 1. yüzyılda Roma ile Pontos Kralı VI. Mithradates Eupator (M.Ö. 120-63) arasında üç büyük savaş olmuştur. Bu savaşlar hakkında en iyi bilgiyi M.S. 2. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Appianos'un *Romaika* (Roma Tarihi) adlı eserinde buluyoruz. Mithradates, Hannibal'den sonra Roma'nın en büyük düşmanı idi. Pontos Kralı VI. Mithradates Eupator çoktan beri Anadolu'da büyük bir devlet kurma planı yapıyor fakat Roma bir türlü bu krala müdahale etmiyordu. Ta ki **Birinci Mithradates Savaşı**'nın da (M.Ö. 88-85) başlamasına neden olan (*casus belli*) Mithradates'in M.Ö. 88'de Roma'nın Batı Anadolu'daki Asia Eyaleti'ni istila edip 80.000 Romalı ve İtalya kökenli insanı öldürmesine değin. Bu katliamda Romalı komutan M. Aquillius ağzına eritilmiş altın dökülerek katledilmiştir. Roma, Müttefikler Savaşı'nı sona erdirmenin mutluluğunu yaşayamadan yeni bir krizle yüz yüze gelmişti. O yıl, yani M.Ö. 88'de, Roma'da L. Cornelius Sulla *consul* idi. *Senatus*, Mithradates'e karşı yürütülecek savaşın komutanlığını Sulla'ya verdi. Bu sırada *tribunus*'lardan Sulpicius Rufus meclisten (*Comitia Tributa* veya *Concilium Plebis*) bir dizi kanun geçirdi; bu kanunlardan biri, komutanlığın Sulla'dan alınarak Marius'a verilmesine ilişkindi. Bunu haber alan Sulla derhal Roma üzerine yürüdü ve kararı kendi lehine çevirdi. Sulpicius öldürüldü. Bu olay Roma Cumhuriyet tarihinde bir ilkti ve olası bir iç savaşın işaretiydi. Bir Roma *consul*'ü, kendi devletine karşı askeri bir müdahalede bulunuyordu. Sulla, M.Ö. 86'da, Yunanistan'da önce Khaironeia'da, ardından Orkhomenos'ta Pontos ordusunu yendi. Sonraki birkaç yıl içinde durumun aleyhine gittiğini gören VI. Mithradates, Çanakkale civarındaki Dardanos'ta Roma ile bir anlaşma yaptı (M.Ö. 85). Buna göre, Mithradates Pontos dışında işgal ettiği yerlerden çekilecek; donanmasının bir kısmını Roma'ya teslim edecek ve savaş tazminatı ödeyecekti. Bu, Mithradates ile olan savaşın daha ilk raunduydu, diğer bir deyişle Birinci Mithradates Savaşı (M.Ö. 88-85) bitmişti.

Ancak, Mithradates Anadolu'ya egemen olma arzusundan hiçbir zaman vazgeçmemiş, bu yüzden de Roma ile yaptığı anlaşmaya uymayarak Kappadokia'daki askerlerini çekmemişti. M.Ö. 83-81 yılları arasında süren ve **İkinci Mithradates Savaşı** olarak anılan savaşta Romalıların başında L. Licinius Murena vardı. Sulla, Küçük Asya'da kontrolu sağlamak için Murena'yı orada bırakmıştı. Murena, Mithradates'in silahlandığını duyunca hemen harekete geçti. Önce Kappadokia'ya gelip Mithradates'in kontrolunda

bulunan Komana kentine saldırdı. Mithradates, Sulla'ya bir elçi göndererek Murena'yı şikayet etti. Bu arada Murena, Halys (Kızılırmak) Nehri'ni geçti ve Mithradates'in egemenliğindeki köyleri de ele geçirdi. Mithradates ise onun bu ilerleyişine ses çıkarmadı; elçilerinin Sulla'dan dönmelerini bekledi. Murena, ele geçirdiği ganimetle tekrar Küçük Asya'nın batısına çekildi. Burada, Sulla'nın gönderdiği bir elçi ona Mithradates'in antlaşmaya sadık kaldığını bu nedenle de onu taciz etmemesi gerektiğini iletti. Fakat Murena bu sözlere kulak asmadı ve tekrar Pontos üzerine yürüdü. Ancak, Romalılar Mithradates'in ordusu karşısında tutunamadılar ve dağıldılar; Murena Phrygia'ya kaçtı (M.Ö. 81). Roma'nın Mithradates ile savaşı böylece bir süre durmuş oldu.

Yaklaşık altı yıl sonra **Üçüncü Mithradates Savaşı** (M.Ö. 74-62) başladı. Bithynia Kralı IV. Nikomedes M.Ö. 74'te öldüğünde, vasiyeti gereği, ülkesi Roma topraklarına ilhak edildi (devredildi); Bithynia, Roma eyaleti oldu. Mithradates de hemen harekete geçerek Bithynia'yı işgal etti. Roma biri denizde, diğeri karada olmak üzere iki ordu hazırlamış ve donanmanın komutanlığını M. Aurelius Cotta, ordunun komutanlığını da L. Licinius Lucullus üstlenmiştir. Mithradates, Roma donanmasını Kalkhedon'da (bugünkü Kadıköy) yenilgiye uğrattıktan sonra Kyzikos'u (bugünkü Erdek) ele geçirmiştir. Bunun üzerine ordunun komutasını yürüten Lucullus da Kyzikos'u kuşatmış ve Mithradates kenti terk etmiştir. Ancak, Lucullus'un donanması Mithradates'in donanmasını Lemnos Adası (Limni) açıklarında yenilgiye uğratınca Mithradates Pontos'a kaçtı (M.Ö. 72). Lucullus, kralı takip etti; bazı Pontos kentlerini ele geçirerek Pontos'u Roma kontroluna almayı başardı. Mithradates ise Armenia'ya kaçmıştı. Lucullus'un Mezopotamya'ya gitmesini fırsat bilen Mithradates ise tekrar Pontos'a dönmüştür. Ancak, Roma komutanı Cn. Pompeius (*Magnus*), Mithradates'i yenilgiye uğratarak (M.Ö. 66) onun Pontos'u terk etmesini sağlamıştır. Mithradates ise Kırım'a gitmiştir. Pompeius, Pontos devletinin batısını bir eyalet haline getirerek Bithynia Eyaleti ile birleştirmiş ve yeni eyaletin adı Pontos-Bithynia Eyaleti olmuştur (M.Ö. 64). O sırada Kırım'da bulunan Mithradates ise, rivayete göre, Roma'ya İtalya'da saldırmayı planlıyordu. Ancak planını gerçekleştirecek zemini bulamayan Mithradates intihar etmiştir (M.Ö. 63).

Dictator Sulla ve reformları

Lucius Cornelius Sulla aristokrat bir aileden geliyordu. M.Ö. 88'de *consul* olduğu sırada Pontos kralı VI. Mithradates'e karşı başarılı bir mücadele yü-

KÖLE AYAKLANMALARI VE SPARTACUS

Roma Cumhuriyet Dönemi'nde ilk köle ayaklanmaları M.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısında oldu. M.Ö. 135-132 yılları arasında Sicilya'daki Henna bölgesinde başlayan köle ayaklanmasının başında Eunous vardı. Başka kölelerin de desteklediği ayaklanmada köleler Tauromenion, Katana ve Messina'yı ele geçirdiler. Ayaklanma güçlükle bastırıldı. M.Ö. 103'te Campania'da bir başka köle ayaklanması daha oldu; bu ayaklanma da M.Ö. 101'de bastırıldı.

İtalya'daki son ve en ünlü köle ayaklanması, Hollywood filmlerine de konu olan M.Ö. 73'te İtalya'nın güneyinde Capua'daki köle-gladyatör Spartacus'un ayaklanmasıydı. Spartacus Trakyalı bir köleydi ve arenada gladyatör olarak dövüşüyordu. Kendisine katılan yaklaşık 90.000 köleyle birlikte İtalya'nın güneyindeki Roma ordularını birçok kez yenilgiye uğrattı; ve Sicilya'yı da istila etme düşüncesiyle güneye doğru ilerlemeye devam etti. Sonunda, Roma komutanı Crassus tarafından İtalya'nın güney ucunda, Lucania'da, yenilerek öldürüldü (M.Ö. 71). Romalıları bu kadar uğraştıran, sonunda başarısız olsa da birçok kez Roma ordularını mağlup etmeyi başaran Spartacus, cesaretin ve gücün sembolü olarak kısa zamanda kölelerin ve halkın gönlünde bir kahraman olarak yer etti. ■

rütmüştü. Daha sonra Roma'da egemenliğini kurmak istediğinde *consul*'ler C. Papirius Carbo ve Marius ile karşı karşıya geldi. Onlara rağmen, Sulla devleti iyi bir duruma getirmek için kendini *dictator* (diktatör) seçtirdi. Kendisine karşı olanların isimlerini listeler halinde ilân ederek –ödül karşılığında- onların öldürülmelerini emretti; kendisine karşı olanlara acımasızca şiddet uyguladı. Sulla daha sonra anayasayı aristokratların lehine yeniden düzenledi. *Senatus*'a yeniden güç kazandırdı ve devletin en yetkili organı yaptı; herhangi bir mecliste alınan kararı veto etme yetkisini geri verdi. Halk *tribunus*'larının gücünü kırdı; daha önce halk *tribunus*'u olarak görev yapanlar bundan böyle yüksek devlet memurluklarına seçilemeyeceklerdi. Böylece halk *tribunus*'luğu cazip bir görev olmaktan çıkarıldı. Atlı sınıfının mahkemelerdeki jüri üyeliklerini kaldırsa da o sınıftan sempatizanı olan 300 yeni üye daha alarak *Senatus*'un üye sayısını 300'den 600'e çıkardı. Aynı zamanda, *quaestor* olanların *Senatus* üyeliğine seçilmelerine ayrıcalık getirdi; *quaestor*'ların sayısını 10'a çıkardı. Aynı devlet memuriyetine ancak on yıl geçtikten sonra seçilebilinecekti. Sulla, *censor*'luğu da kaldırdı. Üç yıllık diktatörlükten sonra planladığı işlerin yoluna girdiğini gören Sulla, kendi isteğiyle diktatörlüğü bırakarak Puteoli'deki evine çekilmiş (M.Ö. 80 veya 79) ve çok geçmeden de orada ölmüştür (M.Ö. 78).

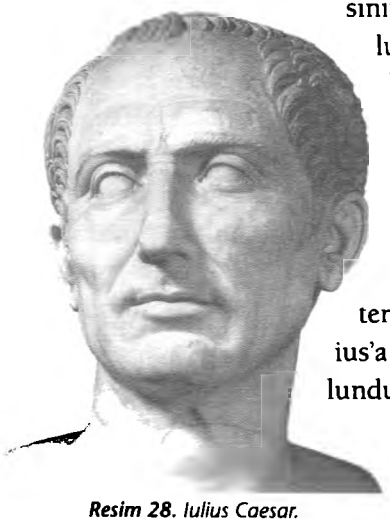
Pompeius

Pompeius, askerleri tarafından *Magnus* ("Büyük") unvanıyla onurlandırılan nadir komutanlardan biriydi. Pompeius, kariyerine, Müttefikler Savaşı sırasında genç bir subay olarak başlamıştı. Daha sonra Sulla'nın emri altında İtalya'da önemli başarılar elde etti. Afrika'da düzenin yeniden kurulmasında payı büyüktü. Atlı sınıfından gelen Pompeius, kariyerindeki ilk başarıları Sulla'ya borçluydu. Pompeius, İspanya'da da muhaliflerine karşı başarılı oldu; orada da barışı ve düzeni sağladı. Crassus ile birlikte M.Ö. 70 yılı *consul*'lüğüne seçildi. Aslında *consul* olmak için gereken olağan *cursus honorum* adımlarını izlememişti; diğer bir deyişle daha önce pleb *tribunus*'luğu veya *praetor*'luk yapmamıştı. Pompeius, Crassus ile birlikte Sulla anayasasını değiştirmek için çalışmıştır. Sulla zamanında önemsiz bir memuriyete dönüştürülen Halk *tribunus*'luğu yeniden cazip hale getirilmiş ve yine Sulla'nın kaldırdığı *censor*'luk yeniden getirilmişti; mahkemeler yeniden düzenlenmişti.

Korsanlar Ege ve Akdeniz'de terör estiriyorlar ve onlara karşı herhangi bir güç kullanılamıyordu. Roma, korsanlar sorununu mutlaka çözümlemek istiyordu. Bu nedenle, M.Ö. 67'de çıkarılan *lex Gabinia* adını taşıyan bir kanun ile Pompeius'a üç yıl için denizlerde ve denizden 80 km. kadar içerilere kadar Ege ve Akdeniz kıyılarında kayıtsız şartsız hükmetme yetkisi (*imperium proconsulare maius*) verildi. Ayrıca büyük bir ordu ve donanma ile yüklü miktarda ödenek ayrıldı. M.Ö. 67 yılı Mart ve Mayıs ayları arasında yürütülen seferlerle Akdeniz korsanlardan temizlendi. Daha sonra Pompeius gözlerini Pontos Kralı VI. Mithradates ile olan savaşa çevirdi ve Mithradates'i yenilgiye uğratarak, Roma'nın Mithradates ile uzun yıllardır sürdürdüğü savaşa son noktayı da koydu (M.Ö. 66). Pompeius, Syria ve Filistin topraklarını da Roma topraklarına kattı ve Syria, Roma eyaleti yapıldı (M.Ö. 63). Ancak Pompeius'un başarıları ve şöhreti Roma'daki rakiplerini veya muhaliflerini endişelendiriyordu. Bu denli büyük güce sahip birinin karşısında durmak bundan böyle mümkün olmayabilirdi. Bunun üzerine, Crassus ve Caesar, L. Sergius Catilina'nın önderliğinde gerçekleştirilecek suikasta destek verdiler. Ancak suikast gerçekleşmedi. Daha sonra kendi başına hareket ederek ayaklanmaya teşebbüs eden Catilina, o sırada *consul* olan Cicero'nun girişimiyle deşifre olmuş ve vatan haini ilân edilmiştir (M.Ö. 63). Hükümetin görevlendirdiği ordu Catilina'yı takip etmiş ve Pistoria mevkiinde yapılan savaşta Catilina ve beraberindeki kuvvet yenilgiye uğratılarak, Catilina öldürülmüştür (M.Ö. 62).

Caesar ve Birinci *Triumvir*'lik

Senatus karşısında güçlü olabilmek için C. Iulius Caesar, Pompeius ve Crassus birlikte hareket etmeyi ve bu sayede daha etkili olabileceklerini umuyorlardı. Bu amaçla üç devlet adamı *Triumvir*'lik adı verilen üçlü komisyonu oluşturdular (M.Ö. 60). Ancak daha sonra başka *triumvir*'likler de kurulacağından, bu *triumvir*'lik Birinci *Triumvir*'lik olarak adlandırılır. Amaç, alınacak siyasal kararlarda da birbirlerine destek vermekti. Bu sayede Caesar kolaylıkla M.Ö. 59 yılı *consul*'ü seçildi. Aralarındaki bağı daha da kuvvetlendirmek için Caesar, kızı Iulia'yı Pompeius ile evlendirmiştir. *Triumvir*'lerin birbirlerine destek vermesiyle önemli kararlar alınmış ve bazı kanunlar çıkarılmıştı. Roma, Gallia'daki kavimler kaynaşmasından ve tacizlerinden rahatsızdı. Bu nedenle Caesar, Gallia'ya *proconsul* olarak giderek birtakım savaşlar neticesinde buradaki kavimleri denetim altına aldı; Gallia fethedildi (M.Ö. 58-50). Bu arada M.Ö. 56'da *Triumvir*'ler aralarındaki anlaşmayı yenilediler. Crassus ve Pompeius M.Ö. 55 yılı *consul*'lüklerine seçildiler. Daha sonra Crassus'un Doğu'da Parthlara karşı savaşın komutanlığına getirildiğini görüyoruz. Ancak Crassus'un Doğu Anadolu'da bulunduğu sırada Parthlar tarafından Kharrhai'da (Harran) öldürülmesi (M.Ö. 53) ile *triumvir*'lik son buldu. Aslında, Caesar ile Pompeius'un arası da giderek bozulmuştu. Öyle ki her ikisi arasındaki husumet, sonunda onları karşı karşıya getirdi ve Roma bir iç savaşın eşiğine geldi. *Senatus*, o sırada Gallia'da bulunan Caesar'ı geri çağırdı ve Gallia valiliğine L. Domitius Ahenobarbus atandı. Caesar, kendisini destekleyen *populares* sınıfının desteğini arkasına alarak Roma'da bulunan Pompeius'a ve aristokrat diğer muhaliflerine (*optimates* / optimatlar) karşı harekete geçmenin zamanı geldiğini düşündü. Büyük bir ordu ile İtalya'nın kuzeyinden Roma'ya doğru ilerlemeye başladı. M.Ö. 49'da Roma'ya girdi; o sırada Pompeius ve taraftarı olan senatörler taktik gereği kenti terk edip güneye inmişlerdi. Caesar, Pompeius'a bağlı bir ordunun o sırada İspanya'da bulunduğunu biliyordu. Bunun üzerine hemen İspanya'ya yöneldi. İspanya'da Pompeius taraftarı orduyu etkisiz hale getirip kontrolu sağladıktan sonra tekrar Roma'ya

Resim 28. Iulius Caesar.

döndü. Pompeius ise Makedonya'yı kendisine üs seçip Caesar'a karşı savaşmak üzere planlar yapıyordu. Nitekim, Pompeius'un Makedonya'da olduğu haberini alan Caesar son darbeyi vurmak için Makedonya'ya gitmiştir. Pompeius biraz daha güneye çekilmiştir. Tesalya'da Pharsalos mevkiinde yapılan savaşı Caesar kazandı (M.Ö. 48); Pompeius Mısır'a kaçtı. Ancak, karaya çıkar çıkmaz Mısır'da egemenlik süren XIII. Ptolemaios tarafından öldürüldü. Caesar, Pompeius'un cesedini almak üzere Mısır'a geldiğinde, Ptolemaios'un saldırısına maruz kalmış ancak Pergamon prensi Mithradates'in yardım için gelmesiyle kurtulabilmiştir. Mısır'dayken Kleopatra'nın tahta geçmesini sağladı. Bu arada, Caesar ile Kleopatra arasındaki ilişki neticesinde bir de çocukları oldu.

Kırım'daki Bosporos Kralı Pharnakes ise Bithynia-Pontos Eyaleti'ni ele geçirme çabası içindeydi. Bunu haber alan Caesar, Doğu Akdeniz kıyılarını izleyerek Mısır'dan Kilikia'ya ve oradan da kuzeye yönelerek Zela mevkiine (Zile, Tokat) gelmiş ve Pharnakes'i yenilgiye uğratmıştır (M.Ö. 47). Caesar, çok hızlı hareket ederek Pharnakes'i yenmesini *veni, vidi, vici* (geldim, gördüm, yendim) sözleriyle ifade etmiştir. Caesar'ın, Pompeius taraftarlarını önce Kuzey Afrika'da Thapsus mevkiinde (M.Ö. 46), sonra da İspanya'da Munda mevkiinde yenilgiye uğrattığını görüyoruz (M.Ö. 45). M.Ö. 46'da on yıl için dictator seçilen Caesar iki yıl sonra (M.Ö. 44) bu kez yaşam boyu *dictator* seçilmiştir. Caesar, devlet yönetimindeki görevlerde bazı değişiklikler yapmış, *Senatus*'un üye sayısı 900'e çıkartılmış; çeşitli yerlerde koloniler kurulmuş, Roma'da büyük bir imâr faaliyeti başlamış ve 365 gün esasına dayanan Mısır takvimi kabul edilmiştir. Anadolu'daki ilk Roma kolonilerinin kuruluşu da Iulius Caesar dönemine rastlamaktadır. Bu kolonileri şöyle sıralayabiliriz: Colonia Gemina Lampsacus (Lapseki), Colonia Iulia Concordia Apamea (Mudanya), Heraclea Pontica (Karadeniz Ereğlisi) ve Colonia Iulia Felix Sinope (Sinop). Bu arada, Caesar'ın muhalifleri onu yok etmenin fırsatını bekliyorlardı. Nitekim, Campus Martius'taki (Mars Meydanı) bir *Senatus* toplantısına katılmak üzere olan Caesar, toplantıya girerken aristokrasi sınıfı optimat'larından Brutus ve Cassius'un da aralarında bulunduğu bir grup tarafından suikast sonucu, 57 yaşındayken, öldürüldü (15 Mart 44). Caesar'ın öldürülmesiyle Roma 33 yıl sürecek yeni bir iç savaşla karşı karşıya kaldı. Caesar bazılarınca İmparatorluk rejiminin hazırlayıcısı olarak kabul edilir. Hatta Suetonius'un on iki caesar'ın hayatlarını kapsayan eserinde ilk sırada o vardır.

ROMA TAKVİMİ

Roma geleneğine göre Romalıların kullandıkları ilk takvim, Roma'nın efsanevi kurucusu olarak kabul edilen ilk Kral Romulus tarafından hazırlanmıştı. Ayın hareketlerini ve tanma elverişli mevsimleri esas alan bu takvimde bir yıl içinde on ay ve 304 gün vardı; gün sayısındaki eksiklik, tarım imkânı olmayan kış aylarına rastlayan 61 günün dikkate alınmamış olmasından kaynaklanıyordu. İlk ay Mart, son ay ise Aralık idi. Daha sonra Roma'nın ikinci kralı Numa Pompilius takvimde bir düzenleme yaparak, takvimin başına Ocak ayını, sonuna da Şubat ayını ekledi; böylece yıl içindeki gün sayısı 355'e çıkanldı.

Cumhuriyet Dönemi'nde (M.Ö. 5. yüzyılın ortasında) Şubat ayı, Ocak ayından sonraya yerleştirildi; böylece takvim günümüzdeki ay sırasına göre şekillenmiş oldu. Ancak, gün sayısındaki eksiklik hâlâ sürüyordu. Bu eksikliği, M.Ö. 46'da Iulius Caesar düzeltti ve oluşturulan yeni Roma takviminde bir yıl 12 aya ve 365 güne bölündü. Yeni takvimde bir ay 30 veya 31 günden meydana geliyordu; her dört yılda bir eksik günlü Şubat ayına bir gün eklenerek yıldaki gün sayısı manipüle ediliyordu. Iulius Caesar zamanında hazırlanan ve güneş yılını esas alan bu yeni takvim, Iulius Caesar'ın adından dolayı Jülyen Takvimi olarak adlandırılmaktadır.

Ianuarius	(Ocak)	31 gün
Februarius	(Şubat)	28 / 29 gün
Martius	(Mart)	31 gün
Aprilis	(Nisan)	30 gün
Maius	(Mayıs)	31 gün
Iunius	(Haziran)	30 gün
Quintilis	(Temmuz)	31 gün
Sextilis	(Ağustos)	31 gün
September	(Eylül)	30 gün

İkinci *Triumvir*'lik

Caesar'ın öldürülmesinden sonra Roma yeni bir krize girdi. Onun yok edilmesinin kimin işine yarayacağı ve Caesar taraftarlarının mı yoksa Caesar karşıtlarının mı yanında olmak gerektiği konusunda halkın ve politikacıların kafası karışıktı. Her yerde endişe hâkimdi. M.Ö. 44 yılı *consul*'lüklerini Caesar ve M. Antonius paylaşıyordu. Caesar'ın öldürülmesinden sonra onun yerine Dolabella gelmiştir. M. Antonius önce *dictator*'luğu kaldırdı ve aldığı kararlarla fazla zaman kaybetmeden otorite boşluğunu doldurmaya çalıştı. Caesar'ın katilleri Brutus ve Cassius ise Roma'yı terk etmişlerdi. Bu arada Caesar'ın 18 yaşındaki yeğeni C. Octavius (daha sonra Octavianus olarak bilinecektir) Roma'ya geldi. Caesar, oğlu olmadığı için yeğeni Octavianus'u evlat edinmiş ve kendine vâris bırakmıştı. Bu arada M.Ö. 43 yıl *consul*'leri A. Hirtius ve C. Vibius Pansa ile Octavianus, Antonius'a muhalefete başladılar. Hatta *Senatus* da Antonius'a savaş ilân etti. Mutina mevkiinde yapılan savaşta Antonius yenildi. Ancak daha sonra Octavianus, Antoni-

October (Ekim) 31 gün
November (Kasım) 30 gün
December (Aralık) 31 gün

Temmuz'un karşılığı olan Quintilis adı Iulius Caesar'dan itibaren değiştirilerek Iulius; Ağustos'un karşılığı olan Sextilis'in adı da İmparator Augustus'tan itibaren değiştirilerek Augustus olmuştur.

Roma takviminde sadece üç günün özel bir adı vardı ve diğer günler bu özel günlerden geriye doğru (ileriye değil!) sayılarak hesaplanırdı. Bu özel günler şunlardır:

Kalendae: ayın ilk günü

Nonae: ayın 5. günü (bazı ayların 7. günü)

Idus: ayın 15. günü (bazı ayların 13. günü)

Romalılarda, günümüzde olduğu gibi yılın sayısal bir karşılığı veya sıralaması yoktu (ör. 2005, 2008 gibi); ya Roma'nın kuruluş tarihi olan M.Ö. 753'ü takvim başı olarak kabul edip *ab urbe condita*, yani "şehrin kuruluşundan itibaren" formülüne göre tarihleme yapıyorlar veya *consul* adlarını temel alan bir tarihlemeyi uyguluyorlardı. *Ab urbe condita* formülünde yılların sayısal karşılığı yoktu; bu formülü bir olaydan diğerine olan yıl sayısını belirlemek için kullanıyorlardı. *Consul*'lere göre tarihlemede ise, örneğin M.Ö. 187 yılını ifade etmek için, o yılın *consul*'leri olan "M. Aemilius Lepidus ve C. Flaminius'un *consul*'lükleri sırasında" demek gerekiyordu. Roma Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde görev yapan *consul*'lerin adlarını, çok az eksikle, biliyoruz; böylece günümüz tarihçileri de *consul* adlarından yola çıkarak Roma dönemindeki tarihsel olayları günümüz takvim sistemine göre tarihleyebilmektedirler. 16. yüzyıl sonlarından itibaren Julyen Takvimi'nin yerini Papa XIII. Gregorius tarafından geliştirilen ve bu nedenle onun adını taşıyan Gregoryen Takvimi aldı. ■

us ile yakınlaşmış ve bir süre sonra da Octavianus, Antonius ve Lepidus beş yıl için İkinci *Triumvir*'liği oluşturmuşlardır (M.Ö. 43-38 yılları arası). Birinci *Triumvir*'lik gizli bir anlaşmaya dayalı olmasına rağmen İkinci *Triumvir*'lik anlaşmasının devletin bekası için yapılmış olduğu ilân edildi. Bu üç devlet adamı Caesar'ı öldürenlere ve onun karşısında olanlara karşı bir savaş başlatma kararı almışlardır. Caesar'a karşı olanların adları listeler halinde ilân edilerek (*proscriptio*) ödül karşılığı öldürülmeleri istendi. Bu yolla pek çok senatör ve atlı sınıfı üyesi öldürüldü. Caesar'a karşı yazıları ve söylevleriyle dikkat çeken ve o sıra senatör olarak görev yapan ünlü Romalı hatip ve yazar Cicero da öldürülenler arasındaydı. Doğu Makedonia'daki Philippi mevkiinde yapılan savaşta, Antonius ve Octavianus, Caesar katilleri olarak bilinen Cassius ile Brutus'u yenilgiye uğratmışlardır (M.Ö. 42); önce Cassius sonra da Brutus intihar etmiştir. Ancak, Philippi savaşından sonra Octavianus ile Antonius'un arası açıldı. O sırada Perusia kentinde bulunan Antonius, Octavianus'un kuvvetleri tarafından kuşatıldı ve Antonius teslim oldu (M.Ö. 40). Octavianus her şeye rağmen Antonius'u affet-

CIVITAS LIBERA: ÖZGÜR KENT

Roma'nın egemenliği altındaki bazı kentlere özgür kent (*civitas libera*) statüsü verilirdi. Vergiden muaf olup kendi kanunlarını uygulayabilen bu kentlere Anadolu'dan örnek olarak Aigeai (Ayas / Yumurtalık), Sinope (Sinop), Sagalassos (Ağlasun), Termessos (Antalya, Güllük Dağı) ve Trakya'daki Ainos (Enez) gösterilebilir. ■

miş ve onu İtalya'ya *legatus* (legat) olarak göndermiştir. Fakat o, Mısır'da bulunan kraliçe VII. Kleopatra'nın yanına gitmiştir. Daha sonra Octavianus ile Antonius tekrar karşı karşıya gelmişler ancak Güney İtalya'daki Brindisi kentinde yapılan anlaşmayla Octavianus'un Batı'nın; Antonius'un da Doğu'nun hâkimi olduğu kararlaştırılmıştır (M.Ö. 40). Böylece Roma devletinin idaresi ikiye bölünmüş oldu. Bir süre sonra eski *triumvir*'ler, Octavianus, Antonius ve Lepidus anlaşmayla *triumvir*'liklerini yenilediler (M.Ö. 37-33).

Octavianus, Antonius ve Kleopatra'ya karşı

Ancak, çok geçmeden *triumvir*'lerin arası yeniden açıldı. Octavianus politik manevralarla *Senatus*'u ve Roma halkını o sırada Mısır'da Kleopatra'nın yanında bulunan Antonius'a karşı kışkırttı ve Roma'da hava tamamen Octavianus lehine döndü; Octavianus M.Ö. 31 yılı *consul*'ü de seçildi. Bundan böyle, Antonius, Roma'nın düşmanıydı ve yok edilmeliydi. *Senatus*, Kleopatra ve Octavianus'a savaş ilân etti. Her iki taraf da savaş hazırlıklarına başladı. Antonius, Mısır donanmasının desteğine de güveniyordu. Yunanistan'ın batısında, Adriyatik kıyısındaki Actium (Yun. Aktion) mevkiinde her iki tarafın donanmasının taktik ve manevralarla meşgul olduğu bir sırada, Kleopatra ile Mısır donanmasının savaş alanını terk ettiğini gören Antonius savaşa girerse kaybedeceğini düşünmüş ve Aleksandreia'ya (İskenderiye) kaçmıştır (M.Ö. 31). Octavianus, Antonius ve Kleopatra'yı izleyerek Mısır'a gelmiş ve Aleksandreia'yı (İskenderiye) kuşatmıştır. Kleopatra'nın Octavianus ile anlaşma çabaları sonuç vermedi. Yapılan çatışmada Antonius öldürülmüş (bir görüşe göre de intihar etmiştir), Kleopatra ise intihar etmiştir (M.Ö. 30). Kleopatra'nın Caesar'dan olan oğlu ile Antonius'un oğlu (Kaisarion) da öldürüldüler. Octavianus büyük bir törenle M.Ö. 29'da Roma'ya döndü; artık Akdeniz dünyasının gerçek ve tek lideriydi.

ROMA EYALETLERİ

Provincia (veya *prouincia*) sözcüğü, köken itibariyle, belirli bir coğrafi alanı yönetmek (*imperium*) için seçilen veya atanan üst düzey bir Roma magistratının görev tanımıdır. Ancak, daha sonra günümüzdeki anlamına yakın olarak "eyalet" anlamında kullanılmıştır. *Senatus* her *consul*'lük yılının başında çeşitli üst düzey magistratlara *provincia* görevi verirdi. İmparatora bağlı eyaletler *legatus Augusti propraetore, Senatus* eyaletleri ise *proconsul* statüsündeki valilerce yönetilirdi.

Anadolu'daki Roma eyaletleri ve kuruluş tarihleri:

Roma Cumhuriyet Dönemi'nde (ya da Hellenistik dönemde):

M.Ö. 129 Asia (Batı Anadolu), başkent Ephesos

M.Ö. 101 Cilicia, başkent Tarsus

M.Ö. 74 Bithynia, başkent Nicomedia

M.Ö. 63 Cilicia (tekrar), başkent Tarsus

M.Ö. 63 Pontus - Bithynia, başkent Nicomedia

Roma İmparatorluk Dönemi'nde:

M.Ö. 25 Galatia, başkent Ancyra

M.S. 17 Cappadocia, başkent Caesarea

M.S. 43 Lycia, başkent Patara

M.S. 74? Lycia - Pamphylia, başkent Patara

M.S. 114 Armenia, başkent Tigranokerta

Anadolu dışındaki bazı Roma eyaletleri ve kuruluş tarihleri:

Roma Cumhuriyet Dönemi'nde (ya da Hellenistik dönemde):

M.Ö. 241 Sicilia (ilk Roma eyaleti)

M.Ö. 238 Sardinia

M.Ö. 197 Hispania (İspanya)

M.Ö. 146 Macedonia

M.Ö. 146 Africa

M.Ö. 64 / 63 Syria

M.Ö. 30 Aegyptus (Mısır)

Roma İmparatorluk Dönemi'nde:

M.S. 6 Iudaea

M.S. 43 Britannia

M.S. 45 / 46 Thracia

M.S. 105 / 6 Dacia

M.S. 106 Arabia

M.S. 115 Mesopotamia ■

İmparatorluk - *Principatus* Dönemi

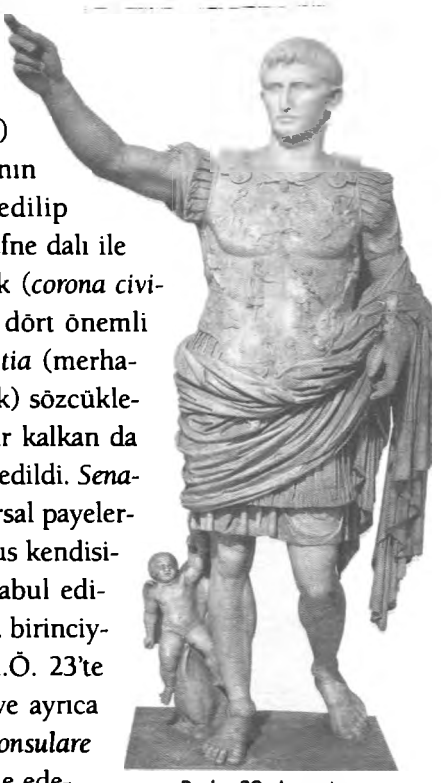
Iulius-Claudius hanedanı

Augustus (M.Ö. 27-M.S. 14)

23 Eylül 63'te Roma'da dünyaya gelen Augustus'un imparator olmadan önceki adı Gaius Octavius idi. Iulius Caesar'ın yeğeni ve yasal mirasçısı olan Octavius'un, dayısının M.Ö. 44'te öldürülmesinin ardından onun intikamını almak ve devlet yönetimini ele geçirmek için yaptığı mücadeleye daha önce değinilmişti. Octavius (Octavianus), son olarak, Marcus Antonius ile Mısır'daki Ptolemaios Krallığı'nın kraliçesi VII. Kleopatra'yı Yunanistan'ın batısındaki Actium mevkiindeki deniz savaşında kaçmaya zorlamış (M.Ö. 31) ve nihayette Mısır'a kaçan M. Antonius ve Kleopatra'yı izleyerek onları kesin yenilgiye uğratmıştı (M.Ö. 30).

Actium zaferi, Octavianus'u Roma dünyasının ve Akdeniz'in tartışmasız lideri yapmıştı. *Senatus*, Mısır'dan Roma'ya dönen Octavianus'a M.Ö. 27'de tüm askeri gücün lideri anlamına gelen başkomutan (*imperator*) unvanıyla birlikte "*augustus*" (kutsal) unvanı da verdi. Bu unvan kendisiyle öylesine bütünleşti ki adeta onun adı oldu. *Augustus* adı sonraki Roma imparatorları tarafından da unvan olarak kullanıldı. Augustus, askeri birliklerin bulunduğu eyaletlerin (İspanya, Gallia, Syria, Cilicia, Kıbrıs) idaresini kendi üzerine aldı; diğerleri *Senatus*'un idaresinde kaldı. İmparatora bağlı eyaletlerin başında kendisinin atadığı *legatus*'lar (*legati augusti* veya *legatus augusti propraetore*)

bulunurken, *Senatus*'a bağlı eyaletlerin başında *proconsul*'ler (valiler) vardı. Bu arada Roma takviminin altıncı ayı olan *Sextilis*'in adı da *Augustus* (Ağustos) olarak değiştirildi. Augustus'un Roma'nın en büyük ve tek lideri olarak kabul edilip onurlandırılmasıyla, evinin kapısı iki defne dalı ile meşe yapraklarından yapılmış bir çelenk (*corona civica*) ile süslendi; üzerinde imparatorun dört önemli erdeminin yani *virtus* (cesaret), *clementia* (merhamet), *iustitia* (adalet) ve *pietas* (dindarlık) sözcüklerinin kazınarak yazılmış olduğu altın bir kalkan da (*clipeus virtutis*) *Curia*'ya (*Senatus*) ithaf edildi. *Senatus*'un Octavianus'u büyük yetki ve onursal payelerle donatmış olmasına rağmen, Octavianus kendisini "birinci yurttaş" (*princeps*) olarak kabul ediyordu. Diğer bir deyişle "eşitler arasında birinciydi" (*primus inter pares*). Augustus'a, M.Ö. 23'te *tribunicia potestas* (*tribunus*'luk yetkisi ve ayrıca veto hakkı da) ve *imperium maius proconsulare* (*Senatus* eyaletlerinin idaresine müdahale edebilme) yetkisi, M.Ö. 12'de *Pontifex Maximus* (Devlet Dininin Lideri), M.Ö. 2'de de *Pater Patriae* (Vatanın Babası) unvanları verildi. Böylece Augustus ile birlikte, *Principatus* (*princeps*'ten) dönemi başlamış oluyordu. Bu dönem, *Dominatus* olarak adlandırılan yeni idare şeklinin başlayacağı Diocletianus'a kadar bu şekilde devam etmiştir.

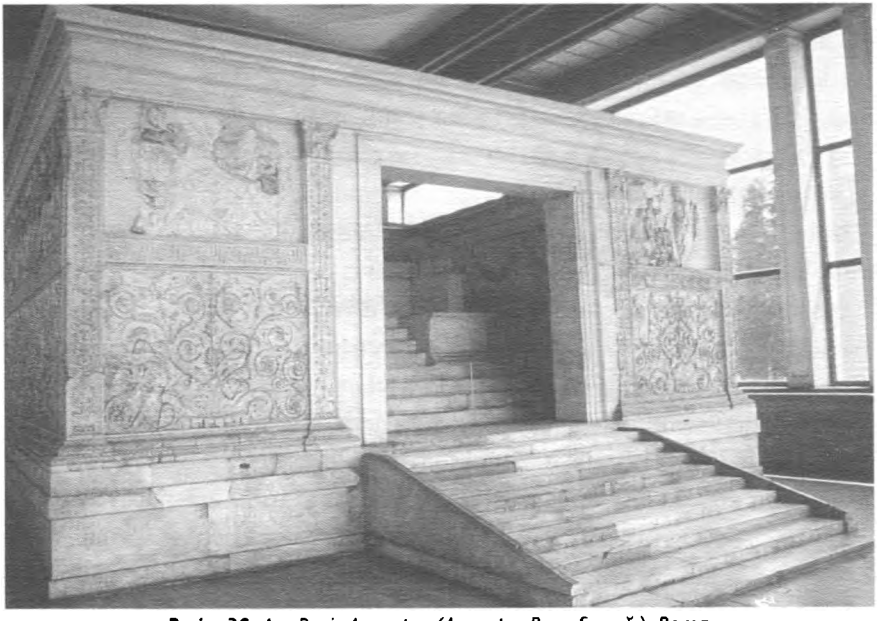

Resim 29. *Augustus.*

Augustus M.Ö. 27 yılı yazında Roma'dan ayrılarak yaklaşık olarak bugünkü Fransa ve Belçika topraklarına denk düşen Gallia'ya (Galya) ve ardından da Hispania'ya (İspanya) gitti. Buralarda bulunduğu sırada bazı düzenlemeler yaptı, isyan eden kabileleri boyunduruk altına aldı; M.Ö. 24 yılı başında Roma'ya döndü. Augustus zamanındaki diğer bazı önemli olaylar arasında; Arabia'nın Roma'ya bağlanması (M.Ö. 24), Galatia kralı Amyntas'ın öldürülmesi üzerine Galatia'nın Roma eyaleti yapılması (M.Ö. 25), Bosporos Krallığı'nın Roma'ya bağlı vasal krallık yapılması (M.Ö. 14), Varus komutasındaki Roma birliğinin Teutoburg Ormanı'nda Germanlarca pusuya düşürülüp yok edilmesi (M.Ö. 9), Trakya'da vasal bir krallık kurulması, Syria (Suriye) ve Iudaia'nın (Eski Filistin'in güneyi) Roma eyaleti olmasını sayabiliriz.

PAX ROMANA

"Roma Barışı" anlamına gelen *Pax Romana*, esas olarak Roma İmparatoru Augustus ile telaffuz edilmeye başlanan bir terimdir. Roma, Augustus'tan önce, Kartaca Savaşları, Hellenistik krallıklarla yapılan savaşlar ve İç Savaş dönemini yaşamıştı. Diğer bir deyişle Roma'nın yaklaşık 500 yıllık Cumhuriyet Dönemi dinginlikten uzaktı. Augustus ile beraber, savaşlar ve bazen krizler eksik olmasa da, acı ve sıkıntılı günlerin geride kaldığı kanaati hakimdi; huzur sağlanmıştı. Marcus Aurelius'un ölümünden (M.S. 180) sonra tekrar savaşlar ve kriz başladı. Bu nedenle M.S. 1. ve 2. yüzyıllar Roma İmparatorluğu için *Pax Romana* dönemi olarak da anılır. ■

Resim 30. *Ara Pacis Augustae (Augustus Barış Sunağı), Roma. Sunak, Roma İmparatoru Augustus'un askerî başarılarının anısına inşa edilmişti (M.Ö. 1. yüzyıl sonu).*

Augustus zamanında *Senatus*'un itibarı arttı; ancak üye sayısı giderek azaltıldı. Senatör olabilmek için 1 milyon *sestertius*'luk bir servete sahip olmak gerekiyordu. Atlı sınıfı üyelerinden yararlanma kapsamı genişletildi; atlıların prestiji arttı. Ancak meclis, varlığını korumasına rağmen, eski gücünü kaybetmişti; güç artık imparatora geçmişti. Augustus dönemi bir barış dönemi olduğundan ve iç savaşlar artık geride kalmış bulunduğundan, orduya eskisi kadar gerek duyulmuyordu. Bu yüzden askerlerin sayısında indirime gidildi; bir bölümü emekliye sevkedilerek kendilerine toprak verildi, maaş bağlandı. Augustus, ayrıca, kendisine bağlı İmparatorluk

Hassa Alayı ile Şahsi Muhafız Birliği ve bir de İtfaiye Alayı kurdu.

Augustus'un çocuğu olmadığından kendisinden sonra Roma tahtına geçecek kişinin kim olacağı bir sorun olmuştu. Önceleri tahta geçecek kişinin kendisinin de mensup olduğu Iulius soyundan olmasını istiyordu. Üçüncü evliliğinde, karısı Livia'nın önceki kocasından olan iki erkek çocuğu (Tiberius ve Drusus) kendisine vâris göstermek istemiyordu. Onların yerine kız kardeşi Octavia'nın oğlu Marcellus'u vâris olarak seçti ve onu kızı Iulia ile evlendirdi. M.Ö. 23'te Augustus ciddi olarak hastalanıp öleceğini düşündüğünde iktidar yüzüğünü Marcellus'a değil fakat en yakın dostu Agrippa'ya verdi. Bu da Augustus'un Marcellus'u istemediğini gösteriyordu. Marcellus'un bir süre sonra ölmesi üzerine, Augustus Agrippa'yı karısından ayırarak kızı Iulia ile evlendirdi. Agrippa ve Iulia'nın üç erkek, iki de kız çocukları oldu. Augustus en büyük iki erkek çocuğu, Gaius ve Lucius'u evlat edindi. M.Ö. 12'de Agrippa öldü. Augustus, karısı Livia'nın oğlu Tiberius'u karısından ayırarak, dul kalan kızı Iulia ile evlendirdi. Böylece Tiberius, bir anlamda Gaius ve Lucius'un hamisi oluyordu. Taht entrikalarından rahatsız olan Tiberius, siyasi yaşamdan ayrılarak Rhodos'a çekildi. Ancak bir süre sonra Lucius ve Gaius'un iki yıl arayla ölmeleri üzerine Augustus, Tiberius'u evlat edinerek ona 10 yıllığına *tribunica potestas* yetkisi verdirdi (M.S. 4).

Böylece karısı Livia'nın önceki evliliğinden olan üvey oğlu Tiberius, Roma tahtının en güçlü vârisi oldu. Bu sırada 70 yaşına yaklaşan Augustus artık devlet işlerinde fazla yer almamaya başladı. İktidarı zamanında yaptığı başarılı icraatları kaleme aldı (*Res Gestae*); tunç direklere yazılı olan bu icraat yazıtı kendisi için yaptırdığı mausoleum'un girişine konuldu. Bir kopyası da Ankara'daki Roma-Augustus Tapınağı duvarında yer almaktadır.

Augustus, imparatorluk topraklarını kontrol altında tutabilmek ve emekli olan askerlere (*veterani*) toprak verebilmek için, Cumhuriyet Dönemi'nde olduğu gibi, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde koloniler kurmuştur. Augustus döneminde (ve bir kısmı Augustus öncesinde) Anadolu'da kurulan bazı kolonileri şöyle sıralayabiliriz:

Pisidia'da: Colonia Caesarea (Antiochia), Colonia Iulia Augusta Olbesena (Olbasa); Colonia Iulia Augusta Comama (Comamenorum); Colonia Iulia Augusta Felix Cremna (Cremnensium); Colonia Iulia Augusta Parlais.

Lykaonia'da: Colonia Iulia Felix Gemina (Lystra)

Galatia'da: Colonia Iulia Augusta Felix Germenorum (Germe)

Kilikia'da: Colonia Iulia Augusta Felix Ninica

Troas'ta:Colonia Augusta Troadensim (Alexandria Troas).

ANADOLU'DA ROMA İMPARATOR KÜLTÜ

Anadolu'daki kent-devletleri, Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girince, Augustus'tan başlayarak Roma imparatorlarını birer tanrı gibi kabul edip onlara tapınaklar inşa ettiler veya varolan tanrı / tanrıça tapınaklarını onlara ithaf ettiler. Bir kent-devletinde İmparator kültünün varlığına, imparatora adanmış tapınakların ortaya çıkartılmasının yanı sıra yazıtlar, edebi kaynaklar ve sikkeler tanıklık eder. Sikkelerde görülen *neokoros* yazısı, sikkenin basıldığı kent-devletinde imparator tapınağının (kültünün) bulunduğunu işaret eder. *Neokoros*, sözcük anlamı olarak tapınak bakıcısı / muhafızı demektir. Yani, imparatora adanmış bir tapınak ve bu tapınağa tayin edilmiş din adamları (bir tür rahip) söz konusudur.

Kuşkusuz, Roma imparator kültünün geçmişi Hellenistik döneme kadar gitmektedir. Büyük İskender ve ondan sonra gelen Hellenistik krallar (özellikle Ptolemaios ve Seleukos kralları) ilahi güçleri ile de anıldılar; hükümdar kültünün tesis edildiği kent-devletlerinin sayısı hiç de az değildir. Örneğin Priene'de Büyük İskender'e adanmış bir kutsal alan (*Aleksandreion*) vardı. Keza, Augustus'tan önce *caesar* için de bir kült oluşturulduğunu (Heros Iulius) biliyoruz. Roma'nın Batı Anadolu'da Asia Eyaleti'ni kurmasıyla, tanrıça Roma kültünün de önem kazandığı görülüyor. İmparator kültü, Roma'nın ilk imparatoru Augustus ile beraber tesis edilmeye başlanmış ve M.S. 3. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. İmparator kültüne en fazla mazhar olan imparatorlar Augustus ve Tiberius'tur. Onlardan sonra gelenler en fazla iki veya üç kez bu onura sahip olmuşlardır. Anadolu'da tespit edilen İmparator kültü tapınaklarının sayısı 100'e yakındır; *neokoros* unvanına sahip olanların sayısı ise 100'ün üzerindedir. İmparator kültü, çok tanrılı bir inanca sahip olan Roma İmparatorluğu'nda, Romalıların ortak bir inanç etrafında toplanmalarına olanak sağlamış ve "Romalılık" bilinciyle imparatorluğun siyasal yapısının korunmasında önemli bir rol oynamıştır. ■

Mysia'da: Colonia Gemella Iulia Pariana (Parium)

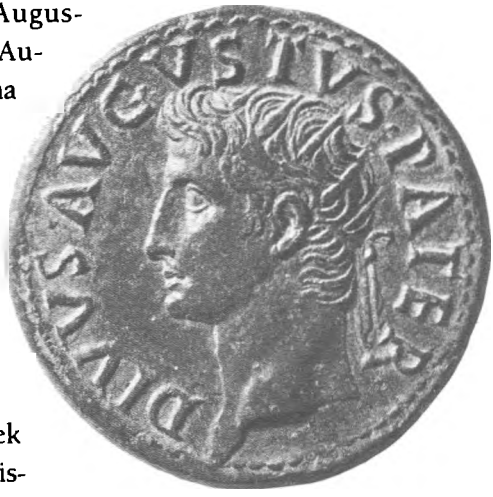
Bithynia'da: Colonia Iulia Concordia Apamea (Apamea – Myrlea)

Augustus, M.S. 14 yazında Tiberius ile birlikte Roma'dan ayrılarak Beneventum'a doğru yola çıktı; ancak Capri Adası'na yaklaştıklarında hastalandı ve 19 Ağustos 14'te, 76 yaşında, Campania'daki Nola'da hayata veda etti. Cesedi Roma'ya getirildi ve Campus Martius'ta görkemli bir cenaze töreni düzenlendi. Yakılan cesedin külleri yakındaki büyük mausoleum'a (mozoleye) konuldu.

Tiberius (M.S. 14-37)

Tiberius Claudius Nero ile Livia Drusilla'nın oğlu olan Tiberius, 16 Kasım 42'de Roma'da dünyaya geldi. Augustus'un üçüncü eşi Livia'nın önceki

eşinden olan çocuğu idi; yani Augustus'un üvey oğluydu. Tiberius, Augustus tarafından gönülsüzce Roma tahtının vârisi yapılmıştı. Böylece, Caesar ve Augustus'la devam eden Iulius (Julius) soyu, iktidarı Claudius soyuna bırakmış oluyordu. Bu nedenledir ki, Iulius ailesi ile Claudius ailesi Iulius-Claudius sülalesi adı altında tek bir sülale olarak anılmaktadır.

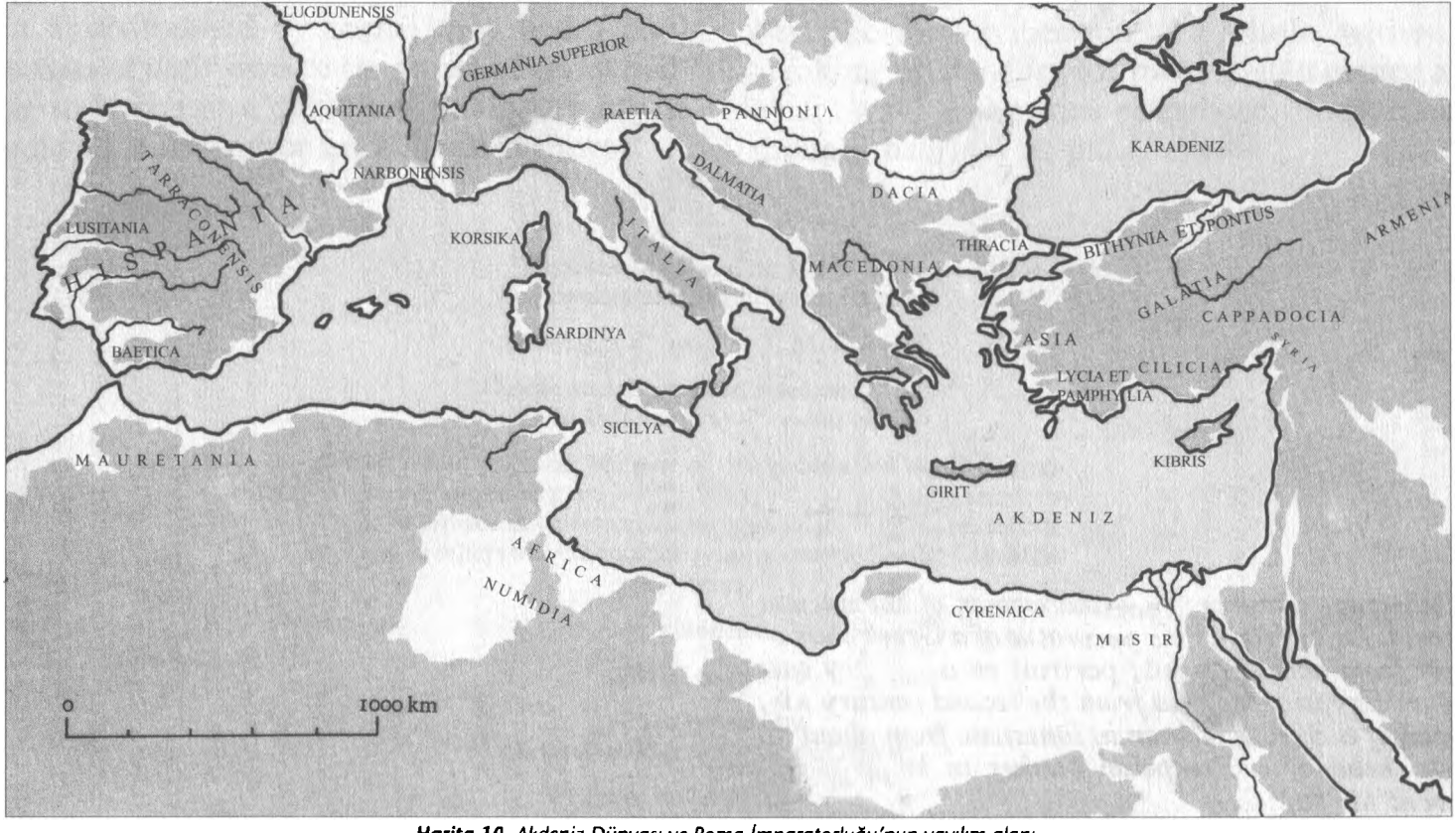

Resim 31. Tiberius.

Augustus, Roma tahtına geçecek kişinin Iulius soyundan olmasını istiyordu. Karısı Livia'nın önceki kocasından olan iki erkek çocuğunu (Tiberius ve Drusus) kendisine vâris göstermek istemiyordu. Bu nedenle yakın dostu Agrippa'yı karısından ayırarak kızı Iulia ile evlendirdi. Bu evlilikten üç erkek, iki de kız çocuk dünyaya geldi. Augustus, çocuklardan ikisini, Gaius ve Lucius'u evlat edindi. M.Ö. 12'de Agrippa'nın ölmesi üzerine Augustus, bu kez karısı Livia'nın oğlu Tiberius'u karısından ayırarak, kızı Iulia ile evlendirdi. Augustus'un amacının Gaius ve Lucius'un tahtın vârisleri olarak korunması olduğuna ve hamilik için de kendisinin düşünülmüş olduğuna inanan Tiberius, Rhodos'a çekilerek siyasetten uzaklaştı. Ancak Lucius ve Gaius'un zamansız ölümleri Augustus'u tekrar Tiberius'a yönlendirdi. On yıllığına *tribunica potestas* yetkisi verilen Tiberius böylece tahtın tek vârisi oldu. Augustus'un 76 yaşında ölümüyle de Roma tahtına geçti.

İktidarı boyunca Augustus'un politikasını sürdürmeye çalışan Tiberius gerçekte askeri deneyimi olan biriydi. Augustus zamanında pek çok askeri sefere katılmış, başarılar elde etmişti. Cantabria, Pannonia, Germania ve Illyricum'da savaşmış, doğuda Parthlarla yapılan savaş ve yürütülen diplomasi sonucu, 33 yıl önce Karrhai'da (Harran) Crassus'un Parthlar tarafından yenilgiye uğratılması sonucu kaybedilen sancakların geri alınması zaferinde bizzat bulunmuştu. Augustus'un ölümünden sonra tahta geçen Tiberius'un ilk işi *Senatus*'tan Augustus'un tanrılaştırılması (*divus*) kararını çıkartmak oldu.

Augustus'un ölüm haberini alan Pannonia ve Ren bölgesindeki lejyonlar kıpırdanmaya başladılar; bunlar ayrıca ücretlerinde bir artış beklentisi içindeydiler. Tiberius, Pannonia'ya oğlu Drusus'u, Ren bölgesine (Aşağı Germania) evlatlık edindiği yeğeni Germanicus'u gönderdi. Drusus, Pannonia'daki

Harita 10. *Akdeniz Dünyası ve Roma İmparatorluğu'nun yayılım alanı.*

karışıklığın üstesinden geldi; Germanicus ise Ren bölgesindeki ayaklanmayı güçlükle bastırdı ve daha sonra bölgede kalarak Germanlara karşı seferler gerçekleştirdi (M.S. 14-16). Ancak, Tiberius, Germanicus'tan pahalıya mal olan bu seferleri kesmesini istedi ve onu geri çağırdı. 26 Mayıs 17'de büyük bir zafer alayı eşliğinde Roma'ya giren Germanicus, ertesi yıl Tiberius ile *consul*'lüğü paylaştı. Bu, ileride Roma tahtına geçmesine yönelik önemli bir işaretti. Bu arada Doğu'da da karışıklıklar vardı ve bu karışıklıkların üstesinden gelinmesi gerekiyordu. Germanicus büyük yetkilerle bu sefer Doğu'ya gönderildi. Kappadokia ve Kommagene eyalet yapıldı (M.S. 17); Kilikia ise Syria Eyaleti ile birleştirildi. Her şeyin düzgün gittiği bir anda, kısa süre önce atanmış olan Syria valisi Gnaeus Piso ile aralarında (Germanicus'un Mısır'a gitmesi yüzünden) ciddi bir anlaşmazlık çıktı; çünkü, imparatorun izni olmadan Mısır'a gitmek mümkün değildi. Ancak, Germanicus M.S. 10 Ekim 19'da, Antiokheia'da (Antakya) öldü; rivayete göre Piso tarafından zehirletilmişti. Piso, kendisini savunması için mahkemeye çağrıldı ve baskılara dayanamayarak intihar etti. Germanicus'un ölümü Roma tahtı için gözlerin Drusus'a çevrilmesine neden oldu. Ancak Germanicus'un ölümünden birkaç yıl sonra o da Roma'da öldü (M.S. 14 Eylül 23). Drusus'un, kendi karısı Livilla ve sevgilisi Seianus tarafından zehirlenerek öldürüldüğü sekiz yıl sonra ortaya çıktı. Nitekim Seianus, Roma tahtına geçmek için türlü entrikalarla Tiberius'un ailesini ve yakınlarını onun çevresinden uzaklaştırdı. İmparatora, en büyük tehlikenin Germanicus'un dul karısı Agrippina (Büyük) ve çocukları Nero Caesar ile Drusus Caesar olduğu fikrini aşılıyordu. Tiberius, Agrippina ve Nero Caesar'ı tutuklatarak adalara sürgüne gönderdi. Drusus Caesar ise Roma'da hapishaneye kondu. Tiberius'un Roma'daki siyasal entrikalardan huzursuz olduğu için Capri adasına çekilmesiyle *Praetor Praefectus*'u Seianus'un Roma'daki gücü daha da artmıştı. Hatta, Seianus, M.S. 31 yılı *consul*'luğünü Tiberius ile paylaştı. Ancak, Seianus'un entrikaları Germanicus'un annesi Antonia'nın Tiberius'a gönderdiği uyarı mektubuyla bozuldu. Tiberius, önce Seianus'u *praetor praefectus*'luğundan alarak bu görevi yakın dostu Macro'ya verdi. Böylece, Seianus'un gücü kırılmış oldu. Tiberius, daha sonra Seianus'a olan güvensizliğini ve kuşkusunu dile getiren mektubu *Senatus*'ta okuttu. Seianus hemen tutuklandı ve daha Tiberius'un emri gelmeden öldürüldü (M.S. 31); cesedi caddelerde sürüklenerek halk tarafından parçalandı ve Tiber Nehri'ne atıldı. Seianus'un ailesi, yakınları ve yandaşları da aynı akıbete uğradı. Bu arada hapiste olan Agrippina, Nero Caesar ve Drusus Caesar da birkaç yıl içinde öldü; geride sadece Germanicus ve Agrippina'nın en küçük oğulları Gaius (Caligula) kaldı.

BATI ANADOLU DEPREMİ

Ay ve günü belli olmayan ama M.S. 17 yılında olduğu kesin olan Batı Anadolu depremi Büyük Menderes (Maiandros) Irmağı ve kollarının suladığı coğrafyadaki kentlerin bir gecede yıkımına neden olmuştur. Depremin merkez üssünün Lydia bölgesi (Manisa ve civarı) olduğu ancak Ionia bölgesi (İzmir ve civarı) ile Aiolis bölgesinin (Edremit Körfezi'nin güney kesimi) de etkilendiği anlaşılmaktadır. Deprem konusunda çok sayıda antik yazardan bilgi almaktayız. Bunlar arasında Strabon, Yaşlı Plinius, Suetonius, Seneca ve Dio Cassius'u sayabiliriz. Ancak en ayrıntılı bilgiyi M.S. yak. 56 - yak. 120 yılları arasında yaşamış olan Latin tarihçi Tacitus'tan almaktayız. Tacitus'tan öğrendiğimize göre Batı Anadolu'daki 12 kent şiddetli bir depremle yıkılmıştır. Bu kentler Sardeis (Sart), Sipylos Dağı yamacındaki Magnesia (Manisa), Temnos (Görece Köyü / Kayacık Tepesi), Philadelphia (Alaşehir), Aigai (Köseler Köyü), Apollonideia, Mostene (Sancaklı Boz Köy), Hyrkania (Halitpaşa Kasabası), Hierokaisareia (Akhisar'ın güneyinde), Myrina (Birki Tepe), Kyme (Aliağa) ve Tmolos'tur (Salihli yakınında). Tacitus'un sıraladığı bu kentlerin çoğu Lydia bölgesi kentleri olup yalnızca Temnos, Aigai, Myrina ve Kyme Aiolis bölgesindedir.

İmparator Tiberius adına basılmış pirinçten *sestertius*'ların bir emisyonundaki sikkelerin ön yüzünde CIVITATIBVS ASIAE RESTITVTIS (ASYA KENTLERİ ONARILDI) yazısı ile arkalıksız bir sandalyede (*sella curulis*) oturan bir figür vardır. Sağ elinde *patera*, sol elinde asa tutan ve başında defne çelengi bulunan bu figür İmparator Tiberius'tan başkası değildir. Antik yazarların verdiği bilgilerde Tiberius'un depremden zarar gören kentlere, hem belli bir süre vergiden muaf tutarak, hem de parasal yardım yaparak, cömertçe destek verdiği ve söz konusu kentlerin yeniden imârını sağladığı yer almaktadır. ■

Tiberius son yıllarını Capri Adası'nda geçirmiş devlet işleriyle yoğun olarak ilgilenememişti; başlangıçtaki ılımlı yönetimi sonradan katılaşmıştı. Kendisinden sonra tahta kimin geçeceği hâlâ meçhuldu. İki aday vardı: Germanicus'un hayattaki tek oğlu Gaius (Caligula) ve torunu Tiberius Gemellus. Nitekim, 75 yaş civarında olan Tiberius her ikisini de meşru mirasçısı olarak ilân etti. Ancak, tahtın vârisi olarak o sırada 20 yaşlarında bulunan Gaius (Caligula) görülüyordu; Tiberius Gemellus ise o sırada 10 yaşlarında bir çocuktu. Tiberius M.S. 16 Mart 37'de Misenum'daki villasında 78 yaşında öldü.

Caligula (M.S. 37-41)

Germanicus ile Büyük Agrippina'nın üçüncü çocukları olan Caligula'nın asıl adı Gaius Iulius Caesar Germanicus idi. Caligula'nın bebekliği ve çocukluğu babasıyla birlikte Ren bölgesindeki askeri kamplarda veya ordu-

gâhlarda geçmişti. Bu kamplarda, askerlerin giydiği *caligae* denen çizmeleri, henüz 3-4 yaşında bir çocukken ayağına giydiğinden kendisine *caligula* (küçük çizme veya çizmecik) lâkabı takılmıştı. Ancak, imparator olduktan sonra her zaman resmi adını, yani Gaius Caesar'ı kullanmıştır. Ancak, günümüz tarihçileri de onu halen lakabıyla anmakta ve bu yüzden daha çok lakabıyla, yani Caligula olarak tanınmaktadır.

Resim 32. Caligula.

Önceki imparator Tiberius, Capri Adası'na çekildiğinde Caligula ile Tiberius Gemellus'u ortak vâris tayin etmişti. Ancak, Tiberius öldüğünde Gemellus'un 18, Caligula'nın 25 yaşında olması, tahta en yakın adayın Caligula olduğunun işaretiydi. Nitekim, *praetor praefectus*'u Macro'nun da desteğiyle Caligula, *Senatus* tarafından *princeps* yani imparator ilân edildi. Caligula, annesi ve kardeşinin cesedinin küllerini Roma'ya getirip Augustus Mausoleum'una koydurdu. Bazı aile dostlarına ve büyükannesi Antonia'ya onursal unvanlar verdirdi. Kendisine destek olan *praetor*'ları ödüllendirdi. Ancak imparator olduktan 6-7 ay kadar sonra (Ekim ayında) Caligula ağır bir hastalık geçirdi. Onu tanıyanların yazdıklarına göre iyileştikten sonra farklı bir karaktere bürünmüştü. Hastalığın zihinsel ve sinirsel bir araz bıraktığı düşünülüyordu. Kendisini sürekli tehlike altında hissediyor; öldürüleceğinden korkuyordu. Bu duygu ve düşüncelerle, çevresinde tehlike olarak gördüğü kişileri birer birer öldürttü. Kardeşi Gemellus ve *Praetor Praefectus*'u Macro da öldürüldüler. Arenalarda kanlı gladyatör ve vahşi hayvan gösterileri sıkça düzenlenmeye başlandı. Caligula, *Senatus*'u ve senatörleri de küçümsüyor, kendisini her şeyin üstünde görüyordu; artık hissedilir bir megalomani tüm benliğini kaplamıştı. Yaptığı icraatların hiçbir makul tarafı bulunmuyordu. Birçok muhalifi oldu. Kendisine suikast tertipleyen Lepidus ve taraftarları da feci şekilde öldürüldü. Caligula'ya ait en ilginç öykülerden biri de "Incitatus" adlı yarış atına ilişkin olandı. Caligula bu ata o kadar önem veriyordu ki koşum takımlarında en değerli mücevherler ve ipek kumaş kullanılıyordu. İmparator, vereceği ziyafet için misafirleri onun adına davet ediyor ve atla beraber yemek yeniyordu. Yemi al-

ANTİKÇAĞ'DA TRAKYA

Büyük Kolonizasyon Dönemi'nde Batı Anadolu'daki Ionia (Miletos, Samos) ve Aiolis (Mytilene, Kyme) bölgeleri ile Orta Yunanistan'daki Megara kent-devleti tarafından Trakya'da kurulan koloniler zamanla gelişip büyük birer kent-devleti statüsüne ulaştılar. Bugün Türkiye Trakyası sınırları içinde kalan belli başlı koloniler veya kent-devletleri arasında Ainos (Enez), Kypsela (İpsala), Bisanthe (Barbaros), Selymbria (Silivri), Bizye (Vize), Perinthos (Marmara Ereğlisi), Lysimakheia (Bolayır) ve Byzantion (İstanbul) bulunmaktadır. Trakya'nın Bulgaristan ve Yunanistan sınırları içinde kalan kesimlerinde de koloniler vardır. Kolonizasyon sürecinde sadece büyük yerleşmeler değil, esas işlevinin ticaret veya alış veriş olduğu *emporion* denen ufak merkezler de kurulmuştu.

Trakya'daki kent-devletleri M.Ö. 6. yüzyılda büyük bir tehdit ile karşı karşıya kaldı. Yakın Doğu'nun en büyük gücü olan Pers Krallığı, Batı Anadolu'daki Lydia Krallığı'nı yıktıktan sonra (M.Ö. 547 / 46) gözlerini bu kez Ege ve Marmara Denizi'nin öte yakasına çevirdi. Pers Kralı I. Dareios, gemilerin yan yana dizilmesiyle oluşturulan bir köprü ile M.Ö. 513'te İstanbul Boğazı'ndan (Bosporos) Avrupa kıtasına geçerek Trakya içlerinde kuzeye doğru ilerlemeye başladı. Trakya ve Karadeniz'in batı kıyılarının Pers egemenliğine girmesi ile boğazlann kontrolu da Perslerin eline geçmişti. Persler, Trakya'da, Karadeniz kıyılanndan Makedonya sınırlarına değin uzanan yeni bir satraplık oluşturdu. Dareios, Daskyleion (Ergili) satrabı Megabazos'u bu yeni satraplığın başına getirdi. Persler, M.Ö. 492 yılında, Mardonios komutasındaki Trakya'ya bir sefer yaparak, bölgedeki egemenliklerini güçlendirdi. Pers-Yunan Savaşları sırasında da, Persler, Kserkses komutasında Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Trakya'ya ulaştılar (M.Ö. 480) ve Makedonya üzerinden güneye inerek Yunanistan'a girdiler. M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında Trakya'da kurulan Odrys Krallığı'nın da etkisiyle Perslerin

tın kapta sunuluyor ve hiçbir lüksten kaçınılmıyordu. Caligula'nın bu çok sevdiği atını *consul* yapacağı bile söyleniyordu! Olmaz denilen şeyleri yapmak istiyordu. Napoli körfezinde Baiae'den Puteoli'ye uzanan ve gemilerin yan yana dizilmesiyle oluşturulan bir köprü bile inşa ettirdi ve bir at arabası üzerinde olanca hızıyla bir uçtan öteki uca geçti. İsrafın sonu gelmiyordu; öyle ki, Tiberius'un hazinede bıraktığı büyük miktarda paradan eser kalmamıştı.

Bazı yazarlara göre Caligula M.S. 39'da Germania ve Gallia'ya sefer yaptı; hatta Britannia'yı istila etmek istedi. Ancak, bu seferine ve özellikle Britannia'yı istilasına ilişkin, "askerlerine Manş kıyısında istiridye kabukları toplamalarını emretmesi" dışında net ve kesin bilgiler mevcut değildir. Caligula M.S. 40 yılı yazında Roma'ya döndü. İmparatora karşı olanlar onu yok etmek için zaman kolluyordu. Nitekim, M.S. 24 Ocak 41'de, *Praetor Praefectus*'u Cassius Chaerea'nın başını çektiği bir grup, imparatora suikast düzen-

Trakya'daki egemenlikleri son buldu.

Çekirdek bölgelerinin Tunca, Arda ve Meriç nehirlerinin çakıştığı bölge olan Odrysler önceleri kabile halinde yaşamlarını sürdürmekteydiler. M.Ö. 5. yüzyılın ortalarına gelmeden Teres adlı bir lider, Yunanların baskısıyla Perslerin bölgeden çekilmesini de fırsat bilerek, Odrysler ile çevredeki diğer Trak kabilelerini örgütleyerek burada bir krallık kurdu. Teres'in ilk işi İskitlerle bir dostluk antlaşması imzalamak oldu; daha sonra Odrys Krallığı'nı güçlendirdi. Teres'ten itibaren Odrys Krallığının başkenti Uskudama (Edirne) idi. Odrys Krallığı'nın en büyük krallarından biri olan Teres'in oğlu Sitalkes (M.Ö. 431-424) de babası gibi İskitlerle dost geçindi; Trakya ve Batı Anadolu'daki kent-devletlerini ise vergiye bağladı. Odrys Krallığı öylesine güçlenmişti ki Peloponnesos Savaşı arifesinde Atina ilk kez onlarla bir antlaşma yapmak zorunda kaldı (M.Ö. 431). Krallığın başkenti III. Seuthes zamanında Uskudama'dan Seuthopolis'e (Bulgaristan'da Kazanlak) nakledildi. Odrys Krallığı M.Ö. 3. yüzyıl başlarındaki Goth (Kelt) akınlarının da etkisiyle son buldu; ancak Odrysler daha uzun süre Trakya'daki varlıklarını sürdürdüler. Hatta M.S. 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun kontrolunda vasal bir Trak Krallığı mevcuttu.

Odrys Krallığı'nın zayıflama sürecinde Makedon Kralı II. Philippos, M.Ö. 4. yüzyıl ortalarında Odrys Kralları ile ard arda yaptığı savaşlardan galip çıktı ve Trakya'yı ele geçirdi (M.Ö. 341). Philippos'un ölümünden sonra Makedon tahtına çıkan Büyük İskender, Perslere karşı harekete geçmeden önce Traklar üzerine bir sefer yaparak Trakya'da sükunu sağladı. İskender'in ölümünden (M.Ö. 323) sonra Trakya, İskender'in generallerinden Lysimakhos'un egemenliğine girdi. Lysimakhos, Gelibolu yarımadasında (Khersonesos) Lysimakheia (Bolayır) adlı bir kent kurdu. Kurupedion Savaşı'nda Lysimakhos, Seleukos Kralı I. Seleukos'a yenildi ve öldürüldü (M.Ö. 281). Aynı tarihlerde Keltler de Trakya'yı istila etti ve 50 yılı aşkın bir süre Trakya'da kaldılar. Ancak M.Ö. 3. yüzyıl sonunda Makedon Kralı V. Philippos, Trakya ve Gelibolu yarımadasını işgal ederek Makedon

ledi. Bir tören dönüşü, Palatinus Tepesi'ndeki sarayın altında yer alan bir koridordan geçerken, karısı ve kızıyla birlikte saldırıya uğrayarak feci şekilde öldürüldü. Caligula, bazılarına göre, Roma halkına yaptığı kötülüklerin bedelini ödemişti.

Claudius (M.S. 41-54)

Caligula'nın öldürülmesi, Roma tahtına kimin geçeceği sorusunu bir an için yanıtsız bırakmıştı. Bir yandan *principatus*'tan cumhuriyet idaresine dönülmesi tartışılırken öte yandan *praetor*'lar Iulius-Claudius sülalesine mensup bir kişiyi tahta geçirmenin yollarını arıyorlardı. Ancak bu kaos çok geçmeden aşıldı. Sarayda bir yerlere gizlenmiş olan Caligula'nın amcası Claudius (tam adı Tiberius Claudius Nero Germanicus) *praetor* muhafızları tarafından görüldü ve doğruca *praetor*'ların kampına götürülerek aynı gün

egemenliğini tekrar kurdu. Fakat bu egemenlik uzun süreli olmadı. M.Ö. 168 yılında Romalılann Makedon Kralı Perseus'u Pydna mevkiinde yenilgiye uğratmasıyla Makedonya bundan böyle Romalıların egemenliğine girdi. M.Ö. 146'da Romalılar Makedonya'yı Roma eyaleti yaptılar ve böylece Trakya'yı da kontrol altında tutma imkânı buldular. Trak kabileleriyle mücadele halinde olan Romalılar, İmparator Claudius zamanında bu kez Trakya'yı da Roma Eyaleti yaptılar (M.S. 46); eyaletin başkenti Perinthos (Marmara Ereğlisi) oldu. Romalılar, Trakya'da, emekli askerlerin yerleştirildiği koloniler de kurdular; Tekirdağ'ın Malkara ilçesi civarındaki Apri bu tür kolonilere örnektir. Romalılann Gothlarla (Keltler) Hadrianopolis'in kuzeyinde yaptıkları savaşta İmparator Valens'in öldürülmesi (M.S. 378) İmparatorlukta büyük yankı uyandırmıştı. M.S. 476'da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Trakya, Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırlan içinde kaldı.

Temelini Roma İmparatoru Diocletianus'un attığı ve Roma İmparatorluğu topraklannın yeni bir idari / coğrafi yapılanmasına neden olan *Dioecesis* sistemi Bizans döneminde de korundu. M.S. 7. yüzyıl ortalarına kadar sürdüğü anlaşılan bu sistemde Trakya Dioecesis'i (*Dioecesis Thraciae*) imparatorluğun Doğu Praefectusluğu içinde yer almakta olup altı bölgeyi kapsıyordu. Bu bölgeler kuzeyden güneye doğru Scythia Minor, Moesia II, Haemimontus, Thracia, Rhodope ve Europe idi. Bunlardan sadece Europe bugünkü Türkiye sınırları içinde kalmaktaydı ve başkenti de Heraclea (Marmara Ereğlisi) idi. Haemimontus bölgesinin başkenti Hadrianopolis (Edirne) olmasına rağmen kapsadığı topraklar esas olarak Edirne'den başlayarak kuzeyde Balkan Dağlarına kadar uzanıyordu; bu nedenle bugünkü Bulgaristan sınırları içinde kalmaktaydı. Başkentinin Philippopolis (Plovdiv / Filibe) olan Thracia bölgesi de esas olarak bugünkü Bulgaristan sınırları içindeydi. M.S. 7. yüzyılın ortalarında *Dioecesis* sistemi kaldırılarak yerine başında bir *strategos*'un bulunduğu ve askeri bir niteliği olan *Themalar* sistemi kuruldu. ■

imparator ilân edildi. 50 yaşında Roma tahtına çıkan Claudius, imparatorluğunu borçlu olduğu *praetor*'ların herbirine 15.000 *sestertius* bağışladı (*donativum*).

Nero Drusus ile Genç Antonia'nın çocuğu olan Claudius M.Ö. 10'da Lugdunum'da (Lyon) doğmuştu. Sağlıklı bir fiziksel görünümü olmadığı gibi toplum içinde rahat hareket edemeyen, içe kapanık bir ruh yapısı vardı; konuşma sırasındaki peltekliği anlaşılmasını zorlaştırıyordu. Bütün bunlar onun halkın içine yeterince çıkmasına engel oldu. Yine de yeğeni Caligula M.S. 37'de onu senatör ve *consul* yapmıştı. Dört evlilik yapan Claudius'un iyi yanları da vardı kuşkusuz. Günümüze kalmamış olsa da Roma, Etrüsk ve Kartaca tarihi hakkında kitaplar yazmıştı; hatta Roma / Latin alfabesine kazandırdığı birkaç yeni harf de vardı.

Claudius'un yaptığı ilk işlerden biri, yeğeni Caligula'nın katillerini cezalandırmak oldu. Suikastin lideri *Praetor Praefectus*'u Cassius Chaerea ve

onunla beraber hareket eden bazı kişiler öldürüldü. Claudius, aynı akıbete uğramamak için önlemler almayı da ihmal etmedi. Hatta, Caligula'nın zehir deposunu bile yok etti. Yine de bazı suikast girişimleri oldu; ancak sıkı önlemler alındığı için bu suikast girişimleri etkisiz hale getirildi.

Claudius, oldukça iyi bir iç ve dış politika izledi. Onun zamanında Mauretania (M.S. 42), Britannia (M.S. 43), Lykia (M.S. 43), Iudaea (M.S. 44), Trakya (M.S. 46), eyalet haline getirilerek Roma topraklarına katıldı. Claudius, yoğun bayındırlık faaliyetlerine imza attı: Fucinus Gölü'nün kurutulması, su kemerleri, yollar ve Ostia Limanı'nın inşası gibi.

Dört evlilik yapan Claudius'un üçüncü karısı Messalina entrikaları sayesinde kötü bir üne sahip oldu. Claudius'un Messalina'dan bir oğlu oldu. Messalina haris yaradılışta ve kıskanç biriydi. İktidardaki pozisyonlarını sağlam tutabilmek adına yakın çevresindekileri öldürtmekte hiç sakınca görmedi. Evli olmasına rağmen sevgilileri de eksik olmuyordu. Claudius'un bütün bu olanlardan ya haberi yoktu ya da görmezden geliyordu. Ancak, M.S. 48 yılı Ekimi'nde, kocası Ostia'da bulunduğu bir sırada, Messalina'nın, sevgilisi Gaius Silius ile gizlice evlenmesi bardağı taşıran son damla oldu. Bedelinin ne olacağını bile bile, böyle bir davranışta bulunması anlaşılır bir durum değildi. Bunun, Messalina'nın da içinde bulunduğu bir darbe girişimi olabileceğini düşünenler de vardır. Ancak, Claudius'un yakın dostu Narcissus sayesinde Messalina ve sevgilisi Silius öldürüldüler. Birkaç ay sonra Claudius yeğeni Agrippina ile evlendi (M.S. 49). Agrippina'nın önceki evliliğinden L. Domitius Ahenobarbus adlı bir oğlu vardı; bu çocuk sonradan Nero Claudius Caesar Germanicus adını almış ve kısaca Nero olarak tanınmıştır. Agrippina, kocası Claudius'u kendi oğlunu manevi oğlu olarak kabul etmesi için ikna etti. Ve, M.S. 51 yılında Nero'ya *Princeps Iuventutis*

PATARA YOL KILAVUZ ANITI: STADIASMUS PATARENSIS

1993 yılında Lykia'daki Patara antik kentinde (Ovagelemiş) yürütülen arkeolojik kazılarda ortaya çıkartılan üzeri Eski Yunanca yazılı taş blokların, aslında bir yol kılavuz anıtının parçaları olduğu anlaşıldı. Blokların rekonstrüksiyonu ile dikdörtgen formdaki paye-anıtın yazılı bloklarının yüksekliğinin 5.5 m. önyüzünün 2.35 m. dar yüzünün ise 1.60 m. olduğu saptandı. Lykia Eyaleti'nin yolları konusunda, bu yollar üzerindeki kentler ve bu kentlerin birbirlerine olan uzaklıklarına ilişkin bilgiler içeren anıt, Roma İmparatoru Claudius zamanında Lykia Eyaleti valisi olan Quintus Veranius (memuriyeti M.S. 43-48) tarafından Patara'da diktirilmişti. Lykia bölgesinin Roma İmparatorluk Dönemi tarihi coğrafyası için büyük önem taşıyan anıt, özelliği ve içeriği bakımından üniktir. ■

(Gençlerin Lideri / Gençler Arasında Birinci) unvanı verilerek Roma tahtının meşru vârisi olduğu ilân edildi. İki yıl sonra da Claudius'un kızı Octavia ile evlendiğinde veliahtlığı daha da güçlenmiş oldu (M.S. 53). Bir süre sonra, artık kendi oğlunun Roma tahtına geçmeye hazır olduğunu gören Agrippina, mantar yemeğine koyduğu zehirle kocası Claudius'u öldürdü (M.S. 54 Ekim). Claudius öldüğünde 64 yaşındaydı.

Nero (M.S. 54-68)

Claudius'tan sonra Roma tahtına çıkan Nero, M.S. 15 Aralık 37 yılında Latium bölgesinde küçük bir sahil kasabası olan Antium'da (bugünkü Anzio) doğmuştu. Lucius Domitius Ahenobarbus ile genç Agrippina'nın oğlu olan Nero, imparator ilân edildiğinde henüz on yedi yaşında bir delikanlı olduğundan devletin idaresi gerçekte annesi Agrippina'nın elindeydi. Stoacı filozof Seneca'nın da Nero'nun eğitiminde payı büyüktü; bu nedenle Nero onun desteğini de alıyordu. Hatta, Nero'nun imparator olur olmaz *Senatus*'ta yaptığı konuşmanın metnini de Seneca hazırlamıştı. Nero, Augustus'un politikasına sadık kalacağına ve *Senatus*'u daha etkin kılacağına söz vermişti. Yaptığı ilk işlerden biri, imparator seçilmesinin anısına, *praetor* muhafızlarına yüklü miktarda para vermek oldu (*donativum*); bu uygulama neredeyse bir gelenek haline gelmişti. Bu geleneğin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki cülus bahşisi ile olan benzerliğine dikkat çekmek isterim.

Gerçekte Roma tahtının asıl vârisi Claudius'un üvey oğlu Nero değil, öz oğlu Britannicus olması gerekiyordu. Ancak, Claudius'un eşi Agrippina'nın türlü entrikalarla yaşça küçük olan Claudius'un öz oğlu Britannicus'u ikinci plana iterek, kendi oğlu Nero'yu imparatorluğa hazırlaması onun başarısıdır. Yine de Britannicus yaşıyordu ve taht için bir tehdit idi. Nitekim bir süre sonra Britannicus bir akşam yemeği sırasında zehirlenerek öldürüldü (11 Şubat 55); bunu Nero'nun yaptırdığı söylentisi çıktı ancak ispatlanamadı. Nero, annesinden de çekiniyordu; onun devlet yönetimine karışmasını istemiyordu. Bu nedenle annesi Agrippina'yı çevresinden uzaklaştırdı; Seneca ile *Praetor Praefectus*'u Burrus devlet idaresinde ön plana çıktılar. Nero, kendini daha pasif işlere ve biraz da eğlenceye verdi. Arkadaşlarıyla tavernalara gidiyor, kadınlara sarkıntılık ediyor, eşcinsel davranışlar içinde oluyordu. Bazen yalnız kaldığında bazen de toplantılarda lir çalıp müzikal icraatlarda bulunuyordu. Ancak, Roma'da siyaset, her yerde ve her zaman olduğu gibi, muhalefet ve menfi propagandadan ayrı düşünülmemelidir. Nero'ya atfedilen bütün bu olumsuz tutum ve davranışların söylentiden

ibaret olması da mümkündür. Yine de Seneca ve Burrus sayesinde devlet ve toplum düzeni açısından bazı önemli adımlar atıldı. Bunlar arasında kamu düzeninin sağlanması, kalpazanlıkla mücadele, hazinenin ıslahı, gladyatör gösterileri için valilerin halktan para toplamalarının yasaklanması, dolaylı vergilerin tüm imparatorlukta kaldırılması ve doğrudan vergilerin artırılması bulunmaktadır.

Resim 33. Nero.

Nero, annesi Agrippina'nın kendisi için bir tehdit olduğunun farkındaydı; nitekim Nero'nun yakınındaki kadınlar da (özellikle sevgilisi Poppaea Sabina) imparatoru annesine karşı kışkırtıyorlardı. Nero, annesinin öldürülmesinin zamanı geldiğini düşünüyordu. M.S. 59 Mart ayındaki Minerva festivali sırasında Nero, annesi Agrippina'yı Baiae'da bir akşam yemeğine davet etti. Yapılan plana göre, yemek sonrası evine döneceği gemi yarıyolda batacak şekilde inşa edilmişti. Nitekim öyle de oldu; ancak Agrippina yüzerek sağ salim villasına ulaşmayı başardı. Suikast istenildiği şekilde gerçekleşmeyince, Nero'nun adamları villasına giderek onu öldürdü. Ancak bu davranış halk arasında hiç de hoş karşılanmadı; Nero anne katili olarak kötü bir üne sahip oldu.

Agrippina'nın öldürülmesine en çok sevinenlerden biri de Marcus Otho'nun eşi Poppaea Sabina idi; çünkü imparator ile aralarında bir yakınlaşma vardı ve beraberliklerini sürdürmelerinde Agrippina bir tehlike idi. Ancak beraberlikleri için diğer bir engel de Nero'nun karısı Octavia idi. Bu kez Nero'yu ona karşı kışkırttı ve boşanmalarını sağladı. Bu arada Nero da Poppaea'nın kocasını Lusitania valiliğine atayarak onu karısından uzaklaştırmıştı. Böylece iki sevgili daha rahat hareket etme imkânı buldular ve bir süre sonra da evlendiler (M.S. 62). İki yıl sonra, M.S. 64'te, Roma'da büyük bir yangın oldu. Kentin merkezinin büyük bir kısmı ile sarayın bulunduğu Palatinus Tepesi yangından büyük zarar gördü. Yangın çıktığında Nero, Antium'da bulunuyordu. Hemen Roma'ya döndü ve yangının söndürülmesi için büyük çaba sarfetti. Ancak, halk arasında çıkan bir söylentiye göre, kendisi için inşa ettireceği meşhur Altın Ev'e (*Domus Aurea*) yer açmak için yangını bizzat imparator çıkartmıştı. Hatta, yangının en şiddetli olduğu bir

sırada, yüksekçe bir yere çıkıp kendisine ait olan "Troia'nın Yağması" şarkısını lir çalarak söylediği bile kulaktan kulağa dolaşıyordu. Bir haftayı aşkın bir süre devam eden yangından sonra Roma adeta yeniden inşa edildi. Domus Aurea'nın da açılışı yapıldı. Nero, yangından Hıristiyanları sorumlu tuttu ve Hıristiyanlar çok büyük işkencelere mâruz kalarak öldürüldüler.

İmparatorun kendini eğlenceye vermesi ve iyi bir yönetim gösterememesine Roma'da çıkan yangın da eklenince artık Nero'dan kurtulma zamanının geldiğine inanıldı. Ancak Nero kendisine yönelik suikast girişimlerinden (en önemlilerinden biri Piso'nunki idi) kurtuldu ve suikasti tertipleyenler öldürüldü.

Nero zamanında bazı askeri başarılar da elde edildi. Romalı komutan Corbula, Parthlar ve Armenialılara karşı başarılı bir sefer yaptı (M.S. 55-63); Britannia'da Boudicca'nın liderliğindeki Britonların isyanı bastırıldı (M.S. 61). Nero, hayranlık duyduğu Yunanistan'a bir gezi düzenlemiş ve oradayken bazı festivallere katılmıştı (M.S. 66-67). Bu sırada Iudaia'da (Eski Filistin'in güneyi, Yahudiye) Yahudiler isyan etti; isyanın bastırılması pek kolay değildi ve Nero'nun ölümüyle de gecikti. Yunanistan'dan dönüşünde Gallia Lugdunensis valisi Iulius Vindex'in ayaklanmasıyla karşı karşıya kaldı (M.S. 68 Mart). Hispania Tarraconensis valisi Servius Sulpicius Galba da Vindex'e destek verdi. Etrafındakilerin de kendisini terk etmesiyle

SENECA

Her ikisi de Cordoba (İspanya) kökenli olan ve aynı adı taşıyan (Lucius Annaeus Seneca) iki Seneca vardır. Biri Yaşlı Seneca (M.Ö. yak. 55-M.S. 41), diğeri onun oğlu olan ve daha çok felsefi çalışmalarıyla tanınan Genç Seneca (M.S. 4-65). Yaşlı Seneca hakkında daha az bilgiye sahibiz. Yazmış olduğu İç Savaş yıllarından ölümüne kadar olan süreyi kapsayan Roma tarihine ilişkin eser kaybolmuştur.

Genç Seneca ise, devlet kademelerinde çeşitli görevlerde bulunmuş ve İmparator Nero'ya karşı düzenlenen bir suikasta karışmakla suçlanınca da, imparatorun da emri üzerine, intihar etmişti. Hellenistik Çağ'da ortaya çıkan ama Roma İmparatorluğu döneminde daha çok rağbet gören stoa felsefesinde intihar önemli bir yer tutuyordu. Stoacı felsefeden etkilenmiş olan Genç Seneca'nın felsefi yazılarından bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Eserleri arasında tragedyalar (*Oedipus, Medea* vb.); teselli niteliğindeki diyaloglar (*Ad Marciam de Consolatione / Marcia'ya Teselli, Ad Helviam Matrem de Consolatione / Annem Helvia'ya Teselli*); felsefi-öğreti yazıları (*Naturales Quaestiones / Doğa Araştırmaları*), *De clementia / Merhamet Hakkında, De Beneficiis / İyilikler Hakkında*), *Epistulae Morales ad Lucilium / Lucilius'a Ahlaki Mektuplar, De providentia / İlahi Takdir, De ira / Öfke Hakkında, De vita beata / Mutlu Yaşam* bulunmaktadır. ■

yalnız kalan Nero'ya son darbe *Senatus*'tan geldi. *Senatus*, kendisini istemediğini açıkça ortaya koydu ve Nero'yu vatan haini ilân etti. Tüm umutlarını yitirmiş olan Nero, boğazını kesmek suretiyle henüz 30 yaşındayken hayatına son verdi (M.S. 9 Haziran 68). Nero ile birlikte Iulius-Claudius sülalesinin tahttaki iktidarı da bitti.

Dört imparatorlar yılı

Galba (M.S. Haziran 68-Ocak 69)

Gaius Sulpicius Galba ile Mummia Achaica'nın oğlu olan Galba, M.Ö. 3'te Terracina'da doğmuştu. İyi bir eğitim almıştı. Claudius zamanında Afrika'da *proconsul*'lük yapmıştı. Nero öldüğünde Hispania Terraconensis valisiydi. Nero'nun ölümünün ardından Roma'da bir kaos yaşanmış ve kimin imparator olacağı konusunda bir fikir birliği henüz oluşmamıştı. Nitekim, Nero'ya karşı Vindex'in önderliğinde isyan hareketi başlamış ve bir iç savaş halini almıştı. Galba, 2 Nisan 68'de Carthago Nova'da (Yeni Kartaca) kendisini Roma *Senatus*'unun ve halkının temsilcisi ilân etti. Bir süre sonra Gallia Lugdunensis valisi Vindex'in, Yukarı Germania valisi Verginius Rufus'a Vesontio'da (bugün Besançon) yenilmesinin (M.S. 68 Mayıs sonu) ve bir-iki hafta sonra da Nero'nun ölümünün (M.S. 9 Haziran 68) ardından *Senatus* 73 yaşındaki Galba'yı imparator ilân etti. Yeni imparator aynı yıl Ekim ayında Roma'ya geldi. Ancak karışıklıklar ve hoşnutsuzluk sona ermemişti. Yukarı ve Aşağı Germania orduları ayaklandılar hatta daha da ileri giderek Aşağı Germania komutanı Vitellius'u imparator ilân ettiler. Tahtı kaybetmekte olduğunu anlayan Galba hemen Calpurnius Piso'yu evlat edinerek vârisi ilân ettiğini *Senatus*'a bildirdi. Ancak kendisinin vâris olacağını umut eden Otho, bu duruma çok içerledi ve *praetor* muhafızlarını elde ederek onların kendisini imparator olarak selamlamalarını sağladı; Galba ve Piso öldürüldü.

Otho (M.S. Ocak-Nisan 69)

M.S. 32 yılında doğan Otho, Nero'nun karısı Poppaea'nın ilk kocasıydı. Nero, Otho'yu Lusitania valiliğine atayarak onu karısından uzaklaştırmış ve sonra kendisi de boşanarak onunla evlenmişti. Galba'nın ölümünden sonra imparator ilân edilen Otho'nun en büyük rakibi Aşağı Germania orduları tarafından imparator ilân edilen Vitellius idi. Nitekim çok geçmeden ikisi

arasında bir mücadele başladı. Vitellius'un subayları Caecina ve Valens komutasındaki ordu 14 Nisan 69'da Cremona'da yapılan savaşta Otho taraftarı orduyu yenilgiye uğrattı. Ordusunun yenilgi haberi kendisine ulaştığında artık yapacak bir şey kalmadığını gören imparator intihar etti. Otho, yaklaşık üç ay Roma tahtında kaldı.

Vitellius (M.S. Nisan-Aralık 69)

M.S. 15'te doğan Vitellius iyi yetişmiş bir devlet adamıydı. Capri'de büyümüş, Africa'da *consul*'lük ve *proconsul*'lük yapmış daha sonra da Galba tarafından M.S. 68'de Aşağı Germania ordularının komutanlığına atanmıştı. Orada bulunduğu sırada askerleri tarafından imparator olarak selamlanmıştı. Galba'nın ölümünden sonra imparator olan Otho ile mücadeleye başlamış ve 69 yılı Nisan ayında Cremona'da yapılan savaşta Otho'nun yenilmesiyle de *Senatus* tarafından imparator ilân edilmişti. Ancak, birkaç ay sonra, 1 Temmuz 69'da Aleksandreia'daki lejyonlar Vespasianus'u imparator ilân ettiler. Böylece, Mısır, Iudaia, Syria ve Tuna bölgesi lejyonlarının desteğini alan Vespasianus, kendisini artık Roma tahtının tek sahibi olarak görüyordu. Vespasianus'un kendisi Aleksandreia'dan ayrılmadı fakat ona bağlı ordu, Vitellius taraftarı orduyu Cremona'da 24 Ekim günü büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu zafer sonrası Hispania, Gallia ve Britannia da Vespasianus'un tarafında yer aldılar. Daha sonra Vespasianus'un komutanlarından Antonius Primus Roma'yı abluka altına aldı; şehre giren askerler Vitellius ve taraftarlarını öldürdüler (20 Aralık 69). Vitellius'un cesedi caddelerde sürüklendi ve Tiber Nehri'ne atıldı. *Senatus*, Vespasianus'u imparator ilân etti. Ancak kendisi hemen Roma'ya gelmedi; sükûn sağlanana kadar Aleksandreia'da kaldı.

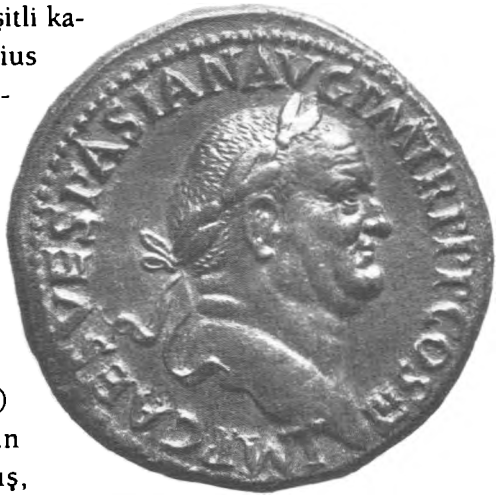
Tarihe "Dört İmparatorlar Yılı" olarak geçen dönemin dördüncü imparatoru Vespasianus'tur; ancak kendisi Flavius Hanedanı'nın kurucusu olduğundan, burada sadece adını anmak ama kendisi hakkındaki bilgileri aşağıda Flavius Hanedanı içinde vermeyi uygun bulduğumu belirtmek isterim.

Flavius hanedanı

Vespasianus (M.S. 69-79)

Vespasianus ile birlikte Roma tahtında Flaviuslar sülalesinin egemenliği başlar. M.S. 17 yılı 9 Kasımı'nda Roma'nın doğusunda Reate yakınındaki Falacrinae'de doğan Vespasianus, babaannesi tarafından büyütülmüş ve

sonra da Roma memuriyetinin çeşitli kademelerinde bulunmuştu. Tiberius zamanında Thracia'da (Trakya) askeri *tribunus*, Girit ve Kyrene'de de *quaestor* olarak görev yapmıştı. Caligula zamanında *praetor* olmuştu. Claudius zamanında, M.S. 43-44 yıllarında, Britannia'nın fethinde bulunmuştu. M.S. 51'de *consul*, M.S. 63'te de Africa'da *proconsul* (vali) olarak görev yapmıştı. Nero'nun Yunanistan seyahatine katılmış, M.S. 67'de Nero tarafından Iudaia valiliğine atanmıştı. Burada bulunduğu sırada Birinci Yahudi İsyanı'nın bastırılmasıyla meşgul oldu. M.S. 39'da Flavia Domitilla ile evlenen Vespasianus'un Domitilla, Titus ve Domitianus adlarında üç çocuğu oldu. Karısı ve kızı Domitilla, Vespasianus imparator olmadan öldü; diğer iki oğlu ise Flavius sülalesinin üyeleri olarak sırasıyla imparator oldular.

Resim 34. Vespasianus.

Vespasianus imparator ilân edildiğinde Iudaia'da Yahudi isyanını bastırmakla meşguldü. Bir süre sonra bu işi oğlu Titus'a devrederek kendisi Aleksandreia'ya (İskenderiye) geçti. Vespasianus Aleksandreia'da imparator olarak selamlandı. Vespasianus'un Aleksandereia'ya gitmesinin amacı, Roma'ya buğday sevkiyatını kontrol altında tutarak o sırada Roma tahtında bulunan Vitellius'u güçsüz bırakmaktı. Bu arada Pannonia'daki lejyonlardan birinin komutanı olan Marcus Antonius Primus, kuzeyden İtalya'ya doğru harekete geçti; Bedriacum'da Vitellius taraftarı orduyu yenilgiye uğrattı ve nihayette Roma'ya girdi. Şehre giren askerler Vitellius ve taraftarlarını öldürdüler (M.S. 20 Aralık 69); artık Vespasianus'un imparatorluğu *Senatus* tarafından da onaylandı. Vespasianus imparator olduğunda 60 yaşındaydı. Bu sırada, Syria Valisi Mucianus da ordusunu Vitellius üzerine yönlendirmişti. Fakat Vitellius öldürüldüğünden ve Vespasianus imparator ilân edildiğinden, sorunsuz bir şekilde Roma'ya girdi. Primus ise Roma'dan ayrılıp Gallia'ya döndü. Vespasianus'un oğlu Domitianus Mucianus Vespasianus'un yokluğunda onun adına birtakım düzenlemeler yaptı. Vespasianus da M.S. 70 yılı Ekim ayında Roma'ya döndü.

M.S. 69 yılında, Vespasianus henüz Aleksandreia'dayken German kabi-

lelerinden Batavialıların lideri Iulius Civilis Gallia'da isyan etti. Gallia halkı Civilis'e tam destek verdi. Civilis, Roma karargâhı Castra Vetera'yı da ele geçirdi; Romalı askerler öldürüldü. Bu ağır kayıplar Romalıları Civilis'e karşı harekete geçirdi. Vetera yakınındaki savaşta, Civilis kaçarak kurtuldu. Ren sınırı boyunca Roma egemenliği tekrar kurularak sükûn sağlandı. Romalıların Civilis'in isyanının bastırılmasında Romalı komutan Cerealis'in rolü büyüktü. Daha sonra Cerealis, Frontinus ve Agricola, Britannia'nın kuzeyine doğru ilerleyerek bugünkü Galler ve İskoçya'yı kapsayan toprakları kontrol altına aldılar.

Bu arada imparatorun oğlu Titus da Iudaia'nın fethini tamamladı; Jerusalem'i (Kudüs) ele geçirdi (M.S. Ekim 70); çok sayıda Yahudi öldürüldü. İki yıl sonra da –krallarının ölmesi üzerine– Kommagene (güneydoğu Anadolu'da) de Roma'ya ilhak edildi (M.S. 72) ve Syria eyaletine dâhil edildi.

Vespasianus M.S. 70 yılı Ekim ayında Roma'ya geldiğinde büyük bir zafer alayı düzenlendi. İmparator, çocukları Titus ve Domitianus'a *ceasar* ve *princeps iuventutis* unvanları vererek onların Roma tahtının vârisi olduklarını gösterdi. *Senatus*'a, kendisinden sonra Titus'un tahta çıkacağını bildirdi. Titus, kardeşi Domitianus'tan yaklaşık 10 yaş büyüktü. Roma'da büyük bir imâr faaliyetine girişti. Ünlü Colosseum amfitiyatrosunun inşasına başlanması da Vespasianus dönemine rastlar; ancak inşaatı Titus zamanında bitirilmiştir.

Vespasinus'a bazı suikast planları da yapıldı. Bu suikastçiler arasında adı en çok duyulanlar, Helvidius Priscus ve Caecina Alienus idi. Ancak suikastlerin hiçbiri amacına ulaşmadı ve suikastçiler öldürüldüler. İmparatorun yaşı itibariyle sağlık sorunları vardı. Campania'da bulunduğu sırada hastalanan Vespasianus, tedavi için Roma'ya döndü ancak bir türlü iyileşemedi. 70 yaşına birkaç ay kala, 24 Haziran 79'da, hayata gözlerini kapadı.

YAŞLI PLINIUS (M.S. 23 / 24-79)

Gaius Plinius Secundus, Atlı Sınıfından bir Romalıydı. Esas ününü yazmış olduğu *Naturalis Historia* (*Doğa Tarihi*) adlı eserine borçludur. Eserini İmparator Titus'a atfetmiştir. Vezüv (Vesuvius) yanardağının aktifliği üzerine gözlem yapmaya gittiği sırada patlamanın neden olduğu dumandan zehirlenerek ölmüştür (M.S. 79). Büyük Plinius'un başka eserleri de vardır ancak günümüze sadece *Naturalis Historia* kalmıştır. 37 kitaplık *Naturalis Historia*'nın 1. kitabı, konuların ve yazarların dizinine ayrılmıştır; Diğer kitaplar şu şekilde sıralanır: 2: Evren, 3-6: kitaplar, coğrafya; 7: insan; 8-11: hayvanlar; 12-19: botanik; 20-27: diğer bitkiler; 28-32: zooloji; 33-37: metal ve taş. Plinius, bitkiler, hayvanlar, metal ve taşa ilişkin bilgi verirken, onlardan tıbbi açıdan nasıl yararlanıldığı konusunda da bilgi vermektedir. ■

Titus (M.S. 79-81)

Babası Vespasianus'un ölümü üzerine Roma tahtına geçen Titus, 30 Kasım 39'da Roma'da doğmuştu. M.S. 61-63 yılları arasında Germania ve Britannia'da askeri *tribunus* olarak görev yapmış ve M.S. 65'te *quaestor* olmuştu. M.S. 69'da Vespasianus tarafından Yahudi İsyanının bastırılması için Iudaia'ya gönderilmişti. Titus, bir yıl sonra, M.S. 70 Eylülünde Jerusalem'i (Kudüs) almayı başardı. Birkaç ay sonra da (M.S. 71 yılı Haziran) Roma'ya döndü ve babasıyla birlikte büyük bir zafer alayı düzenledi. Bu, büyük yankı uyandıran bir zafer oldu. Bütün bu askeri tecrübeleri ve başarıları neticesinde babası Vespasianus M.S. 71'de onu imparatorluğun yönetimine ortak

Resim 35. *Roma'daki Titus Zafer Takı kabartmalarından ayrıntı.*
Menorah'ın (Yedi Kollu Şamdan) Romalılarca Kudüs'ten taşınması. M.S. 70'de Kudüs'te Yahudilerin isyanı Titus tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştı. Romalılar Kudüs'ü yağmalamışlar ve Tapınak'taki menorah'ı Roma'ya getirmişlerdi.

etti. Titus, bu tarihten itibaren babasından sonra tahta çıkacak olan kişi olarak ilân edilmiş oluyordu.

Titus, Latince ve Eski Yunanca şiirler yazıyor, müzikle uğraşıyor, lir çalabiliyordu. Claudius'un oğlu Britannicus'un yakın arkadaşıydı; ta ki Britannicus'un Nero tarafından zehirletilip öldürülmesine kadar. Iudaia'da bulunduğu sırada kendisinden yaşça bir hayli büyük olan Iudaia prensesi Berenice'ye âşık olmuştu ama gerek babası gerekse Roma halkı –yeni bir Kleopatra mı sorusuyla- bu ilişkiye sıcak bakmadığından, ilişki uzun süreli olamadı. Halk, ilk zamanlarda Titus'un son derece iyiliksever ve insanca davranışlarına tanık olmuştu. Hatta, tarihçi ve biyografi yazarı Suetonius bir akşam yemeğinde, imparatorun, o gün halkı için bir iyilik yapamadığını ve bu yüzden de o gününün boşa geçtiğini söylediğini aktarır.

M.S. 24 Ağustos 79'da Vesuvius (Vezüv) yanardağının patlaması sonucu Pompeii, Herculaneum ve Stabiae kentlerinin de aralarında olduğu Cumae körfezindeki yerleşimler lavların altında kaldı; büyük bir felaket yaşandı. Titus, Vezüv felaketinin yaralarının sarılması için elinden gelen her türlü gayreti gösterdi. Ancak, bir yıl sonra ikinci bir felaket daha yaşandı. Bu kez Roma'da büyük bir yangın çıktı; ardından veba salgını halkın bir bölümünün yok olmasına neden oldu. Titus yine halkın yanındaydı; yangından harap olan yerlerde yeniden imâr faaliyeti başlatıldı, yangından zarar gören Jupiter Optimus Maximus Tapınağı'nın yeniden inşasına başlandı. Bu arada, inşasına babası zamanında başlanılan Amphitheatrum Flavium olarak da bilinen ünlü Colosseum'un açılışı da yapıldı. Günlerce süren gösterilerde Colosseum gladyatör oyunları ve vahşi hayvan gösterilerine sahne oldu; hatta arenanın suyla doldurularak bir deniz savaşının (*naumachia*) temsil edildiği gösteri bile yapıldı.

Titus'un ölümü hiç kimsenin beklemediği bir anda ve ani oldu. M.S. 81 yılı yazında Sabinler ülkesine yaptığı bir seyahat sırasında ateşlenerek hastalandı ve 13 Eylül'de 42 yaşındayken öldü. Ölüm nedeni kimine göre sıtmaydı; ancak ölümünde kardeşi Domitianus'un da parmağı olabileceği (zehirleterek) konuşuluyordu.

Domitianus (M.S. 81-96)

Vespasianus ile Flavia Domitilla'nın ikinci erkek çocuğu olan Domitianus, M.S. 24 Ekim 51'de Roma'da doğmuştu. Neredeyse doğumundan itibaren hep ağabeyi Titus'un gölgesinde kaldı. Gerçekte Vespasianus, her iki oğluna da önemli unvanlar vermişti; *consul*, *princeps iuventutis* gibi. Ancak,

Titus'a önemli görevler verilmesine karşın, Domitianus sadece unvanlarla yetinmek zorunda bırakıldı. Bu nedenle Domitianus, ağabeyi Titus'a kıskançlık duyuyor ve bir gün durumun tersine döneceğini umuyordu. Nitekim, Titus'un ani ve beklenmedik ölümü ona bu fırsatı verdi. Ağabeyinin ölüm haberini alan Domitianus hemen Roma'ya geldi; *praetor* muhafızlarının da desteğini alan Domitianus'un imparatorluğu ertesi gün *Senatus* tarafından onaylandı (M.S. 14 Eylül 81). Domitianus bir süre sonra (M.S. 82'de) Domitia ile evlendi; ondan bir oğlu oldu fakat daha çocuk yaştayken onu kaybettiler.

Resim 36. Domitianus.

Domitianus kamu ahlakını yüksek tutmak için çok çaba gösterdi. Ahlaksız tutum ve davranışlar sergileyen bazı senatörleri cezalandırdı. Domitianus zamanında *Senatus*'un güç ve prestiji geriledi; imparatorun kendisi ve saray, *Senatus*'un önüne geçti. Bazen öyle ileri gitti ki, Ekim (*October*) ayının adını *Domitianus*'a çevirdi.

Domitianus'un ilk askeri başarısı Germania'da ayaklanan Chatti kabilesine karşı oldu; imparatorun bizzat komuta ettiği ordu, isyancıları yenilgiye uğrattı. Bu zaferden sonra imparator, *Germanicus* (German fatihi) unvanı aldı (M.S. 83). Ancak Tuna sınırındaki Daclar (bugünkü Romanya topraklarında yaşayan halk), imparatoru zor durumda bıraktılar. M.S. 85'te Daclar Tuna Nehri'ni geçerek Roma valisi Sabinus'u öldürdüler. Domitianus, Dacları geri çekilmeye zorlasa da Daclar Romalılar için bir tehdit olmaya devam etti. İmparator, Dac kralı Decebalus ile Daclar lehine anlaşma yapmak zorunda kaldı ve Daclara yıllık haraç vermeyi de kabul etti.

Zaman geçtikçe imparatorun muhalifleri de artmaya başladı. Domitianus kendisine karşı gelenleri birer birer yok etti. Ancak Yukarı Germania valisi Antonius Saturninus, en ciddi muhalefeti gösterdi ve Domitianus'a resmen cephe aldı. Ordusuyla imparatorun üzerine yürümek üzereydi ki, Aşağı Germania valisi Luppius Maximus, Saturninus'u yenilgiye uğratarak büyük bir tehlikeyi bertaraf etti (M.S. Ocak 89). Domitianus artık hep öldürülme korkusuyla yaşıyordu ve bu nedenle her kimden en ufak şüphe

duyuyorsa onu hemen öldürtüyordu. İmparatorun kendisinde olduğu kadar çevresinde de bir paranoya başlamıştı. Herkes birbirinden şüphe ediyor, ihbar edilme ve öldürülme korkusu yaşıyordu. Sonunda, imparatorun karısının ve *praetor* muhafızlarının da içinde olduğu bir suikast planı hazırlandı. Plana göre, saray kahyası Parthenius imparatorun yastığının altındaki bıçağını önceden alarak imparatoru savunmasız bırakacak, sonra da Stephanus adlı bir azatlı kolundaki yara sargısının içine sakladığı bıçakla imparatora saldıracaktı. Nitekim öyle oldu; ilk darbeyi alan Domitianus yastığının altındaki bıçağını almak istediğinde boş bir kın buldu sadece. Stephanus'un peşinden gelen diğerleri de imparatoru bıçaklayarak öldürdüler.

Evlat edinilen imparatorlar dönemi ve Antoninus'lar hanedanı

Nerva (M.S. 96-98)

Nerva'dan itibaren Roma tahtına geçen beş imparatorun iktidar dönemlerinde istikrar ve refah hâkim olduğundan, Antik Çağ'da bu imparatorlar (Nerva, Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius ve Marcus Aurelius) "iyi imparatorlar" olarak da anılırdı.

Marcus Cocceius Nerva zengin bir hukukçunun oğlu olarak M.S. 8 Kasım 30 (veya 35'te) Roma'nın kuzeyindeki Narnia'da doğmuştu. Domitianus'un öldürülmesi ve Roma tahtına Nerva'nın çıkarılmasıyla Flaviuslar sülalesinin iktidarı da son bulmuş oluyordu. 18 Eylül 96'da, 66 (veya 61) yaşındayken *Senatus* tarafından imparator ilân edilen Nerva'nın askeri tecrübesi olmasa da siyaseten belirli bir geçmişe sahipti. Örneğin Vespasianus ve Domitianus dönemlerinde *consul*'lük yapmıştı. İmparator olduğunda hiçbir senatörü öldürtmeyeceğine yemin etmişti, nitekim öyle de yaptı. Ancak, Domitianus'un katillerinin (Petronius ve Parthenius) öldürülmelerine engel olamadı. Nerva, yoksulların (ve özellikle çocukların) korunmasına yönelik önlemler al-

Resim 37. *Nerva.*

dı; Yahudilerden alınan vergiyi kaldırdı; halka buğday dağıtımına kolaylık getirdi; köprüleri ve su kemerlerini tamir ettirdi; İtalya dahilinde göreve giden memurların yol masraflarını karşılamak zorunda olan yerel idareler bu zorunluluktan muaf tutuldular, bu işi devlet üzerine aldı.

Askerlerle yıldızı barışık olmayan Nerva, yaşamının tehlikede olduğunu hissettiğinden hem askerlerin hem de halkın kabul edebileceği bir kişiyi evlat edinerek imparatorluğun yönetimini paylaşmayı ve böylece kendisinden sonra tahta çıkacak olan vârisini belirlemeyi arzuluyordu. Nitekim, M.S. 97 yılı Ekim sonunda o sıralar popülaritesi bir hayli yüksek olan Yukarı Germania valisi Marcus Ulpius Traianus'u evlat edinerek tüm yetkileri onunla paylaştı (M.S. Eylül 97). Yaklaşık dört ay sonra, yaşlı ve hasta olan Nerva 28 Ocak 98'de hayata veda etti.

Traianus (M.S. 98-117)

M.S. 18 Eylül 53'te Italica'da (İspanya) doğan Traianus, iyi bir asker ve idareci bir babanın oğluydu. Babası senatörlük, *consul*'lük, Syria Eyaleti valiliği yapmıştı. Traianus, önceki Roma imparatorlarının aksine İtalya dışında bir eyalette dünyaya geldiğinden bu konuda da bir ilke imza atmış oluyordu. Nerva'nın Traianus'u evlat edinerek kendisinden sonra tahtın vârisi yapması *Principatus* Dönemi siyasal tarihinde adeta bir dönüm noktasıydı. Çocuğu olmayan Nerva, "en iyi ve başarılı bir kişiyi" evlat edinip tahtın vârisi yapmıştı. Bu sistem sonraki birkaç imparatorun seçiminde de uygulandı. Soya bağlı veraset sistemi terk edilmese de çocuksuz imparatorların vâris meselesi sorunsuz ve ideal bir şekilde çözümlenebilecekti.

Nerva öldüğünde Traianus hemen Roma'ya gelmedi; önce vali olarak görev yaptığı Yukarı Germania'daki işlerini düzene koydu. M.S. 99 yazında Roma'ya geldi ve şehre at üzerinde değil alçakgönüllü bir davranış sergileyerek yürüyerek girdi. İmparator, daha baştan itibaren kudretli bir kişilik sergilemeye başladı; *Senatus* ile ilişkilerinde dikkatli davrandı. Kendisi de biri Domiti-

Resim 38. *Traianus.*

Resim 39. *Traianus Sütunu, Roma (M.S. 106-113). Uzunluğu 38 metreyi bulan anıt-sütun, Traianus'un Daclara karşı kazandığı zaferlerin anısına dikilmiş olup aşağıdan yukarıya doğru diagonal olarak devam eden frizlerde Dac Savaşları'ndan sahneler yer almaktadır.*

anus zamanında olmak üzere altı kez *consul* oldu. Genç Plinius'un da M.S. 100'de *consul* seçilmesini sağladı ve o da *Senatus*'ta imparatora teşekkür konuşması yaptı. Plinius daha sonra Bithynia-Pontus valiliğine de getirildi. Traianus zamanında eyaletlerden de kayda değer sayıda üye *Senatus*'a girmeye başladı.

Traianus, imparator olmadan kısa süre önce kendisinden yaklaşık 17 yaş küçük Plotina ile evlenmişti; bu evlilikten çocukları olup olmadığını bilmiyoruz. M.S. 105'te *Augusta* unvanı verilen Plotina, Traianus'un ölümünden yaklaşık 6 yıl sonra, 53 yaşında, hayata veda etti (M.S. 123).

Traianus'un ilk askeri harekâtı bugünkü Romanya sınırları içinde kalan Dacia'ya oldu. İmparator Domitianus, Daclara karşı başarılı olamamış hatta onlara yıllık haraç vermeyi bile kabul etmişti. Dac kralı Decebalus'un itaat altına alınması ve bu küçük düşürücü durumdan kurtularak Roma prestijinin yeniden kurulması gerekiyordu. Traianus, Daclara karşı biri M.S. 101-102'de diğeri M.S. 105-106'da olmak üzere iki kez sefer yaptı. İlkinde Traianus M.S. 101 yılı başlarında Roma'dan ayrılarak Dacia'ya sefere çıktı. Dacları önce Tapae'da yenilgiye uğrattı; ertesi yıl da Decebalus'un bir saldırısını püskürttü. Daha sonra Dacların başkenti Sarmizegethusa'ya yönelen Traianus, Dacları anlaşmaya zorladı; Dacları itaat altına aldı; Sarmizegethusa'ya bir Roma garnizonu yerleşti. Böylece Daclar Roma'ya bağlı vasal bir krallık statüsüne getirildiler. Traianus büyük bir zafer alayı eşliğinde Roma'ya girdi; *Senatus* kendisine *Dacicus* (Dac Fatihi) unvanı verdi. Ancak, Decebalus Roma

için hâlâ bir tehdit oluşturuyordu ve üstelik başkent Sarmizegethusa'daki Roma garnizonunu da çıkartmışlardı. Bu nedenle kesin sonuç için Traianus M.S. 105 yılı yazında Dacia'ya ikinci bir sefer daha düzenledi. Bu sefer sonucunda başkent Sarmizegethusa ele geçirildi (M.S. 106); Daclardan elde edilen ganimet Roma'ya getirildi; Decebalus intihara zorlandı. Decebalus'un kesik başı Roma'da teşhir edildi. Bundan böyle Dacia'da Roma eyaleti oluşturuldu. Dac başkenti Sarmizegethusa bundan böyle Roma kolonisi yapılarak Ulpia Traiana adı verildi. Dac savaşlarının ve zaferinin anısına Roma'daki Forum'da bir anıt-sütun dikildi; sütunun üzeri Romalıların Dacları yenilgiye uğratmalarını betimleyen kabartmalarla süslüydü.

Dac savaşlarından sonra Traianus yaklaşık yedi yıl Roma'da kaldı. M.S. 114'te yeniden savaş arenasına çıkmak zorunda kaldı. Bu kez hedef imparatorluğun doğu sınırlarının güvenliğinin sağlanmasıydı. Doğu'da Parthlarla olan mücadele daha Roma'nın Cumhuriyet Dönemi yıllarına dayanmaktadır. *Principatus* döneminin başından itibaren de Parthlar Roma'nın doğu sınırı için bir tehdit olmaya devam ettiler; hatta bazı Roma imparatorları Parthlar karşısında yenilgiye uğradılar. Traianus, artık eski güçlerinin kalmadığını düşündüğü Parthları yenilgiye uğratarak Roma İmparatorluğu topraklarına ilhak etmek istiyordu. Üstelik bahane de hazırdı: Parthlar, Roma'nın vasal bir krallığı statüsündeki Armenia'nın iç işlerine müdahale ediyordu. İmparator, önce, güç kullanarak Armenia Krallığı topraklarını Roma topraklarına ilhak etti; sonra da Parth ülkesi de dâhil olmak üzere tüm eski Mezopotamya'yı ele geçirmek için Doğu'ya bir sefer düzenledi (M.S. 115). Birtakım başarılar elde ettiyse de bunlar istenilen ölçüde olmadı; ancak Armenia ve Mezopotamya'nın eyalet statüsünde organize edilmeleri dâhi Romalılar için önemli icraatlardı. Nitekim Seleukeia, Ktesiphon (Bağdat'ın güneyinde) ve Babylon gibi önemli kentlerin ele geçirilerek ezeli düşman Parthların dize getirilmesi, imparatora *Parthicus* (Part fatihi) unvanını kazandırdı. Bölgedeki kontrolun devamı için imparator ordusunun bir kısmını Syria'da bırakarak Roma'ya dönmek istedi; çünkü imparatorluğun kuzeyinde de birtakım kıpırdanmalar başlamıştı. Bu arada, Traianus'un Doğu'da olduğu sırada, Kuzey Afrika'daki Kyrenaika'da (Libya) Yahudiler de isyan etti; isyan Kıbrıs ve Mısır'a da yayıldı. Yahudiler, Vespasianus ve Titus zamanında uğradıkları kötü muameleyi, katledilen "yurttaşlarını" (dindaşlarını) ve Kudüs'teki "Tapınak"ın yıkılıp yakılmasını hafızalarından silemediklerinden intikam düşüncesi taşıyorlardı. Güçlükle bastırılan isyan sırasında isyancılar da binlerce Yahudi olmayan insanı katlettiler.

İmparator, Doğu seferi sırasında Antiokheia'yı (Antakya) üs olarak kul-

ESKİÇAĞ'DAN BİR KANAL PROJESİ: SAPANCA GÖLÜ'NÜN MARMARA DENİZİ'NE BAĞLANMASI

Eskiçağ'da çevreye duyarlılık, daha ziyade, karşılaşılan sorunların çözümüne yönelikti. Sık sık karşılaşılan sorunlar, kent-devletinin içinde yaşayan toplumun çevresine karşı ilgisiz kalmamasına neden olmuştur. Bu şekilde bakıldığında, Eskiçağ'da insanın çevreyle olan ilişkisinin, ileriye yönelik olmaktan ziyade, o andaki sorunun çözümüne yönelik olduğu söylenebilir. Anadolu'daki kentlerin, çevreleriyle ilgili sorunların çözümüne yönelik ürettikleri çok sayıda proje bulunmaktadır. Bunlardan biri de kabaca bugünkü Kocaeli yarımadasını kapsayan Bithynia bölgesinin kentlerinden Nikomedeia'nın (İzmit) sınırları içinde kalan Sophon (Sapanca) Gölü'nün hemen batısındaki Propontis'e (Marmara Denizi) bir kanal açılarak bağlanması projesiydi. Böylece, çeşitli malların gemilerle veya teknelerle az bir masraf ve çabayla Marmara Denizi'ne, –veya tam tersi– Marmara Denizi'nden Sapanca Gölü'ne taşınması mümkün olabilecekti. Bu kanal projesini öneren kişi Roma imparatoru Traianus (M.S. 98-117) zamanında Bithynia-Pontus Eyaleti valisi olan Küçük (Genç) Plinius idi. Bu kişi M.S. 79'da Vezüv yanardağının patlaması sonucu hayatını kaybeden ünlü doğa tarihçisi Büyük (Yaşlı) Plinius'un da yeğeniydi.

Plinius, imparator Traianus'a yazdığı mektuplardan birinde (Mektup 41) Nikomedeia kentine gelen ya da kentten dışarıya nakledilecek malların, Sophon Gölü ile Propontis'i bağlayan bir kanal aracılığıyla yapılmasının büyük kolaylık sağlayacağını belirtmektedir:

> "...Nicomedia topraklarının sınırında çok büyük bir göl bulunuyor; bunun üzerinde mermerler, tarım ürünleri, kerestelik odunlar ve ticari mallar gemilerle az bir masraf ve çabayla yola kadar taşınıp, buradan yük arabalarıyla büyük bir zahmet ve daha büyük bir masrafla denize naklediliyor. Bu yüzden bu gölü denizle birleştirmek istiyorlar. Bu iş için bir sürü insana ihtiyaç var, ancak,

lanıyordu; nitekim Roma'ya dönme kararı aldığında Antiokheia'da bulunuyordu. Buradan yola çıkarak önce Selinus'a (Gazipaşa) geldi ancak hiç beklenmedik bir anda inme inmesi sonucu kısmi felç geçirdi; herhangi bir krize neden olmamak için hasta yatağında yakın dostu ve Syria Eyaleti'nin valisi Hadrianus'u evlat edinerek onun kendisinden sonra tahtın vârisi olduğunu Roma *Senatus*'una bildirdi. Traianus, M.S. 9 Ağustos 117'de öldü; 64 yaşındaki imparatorun cesedi yakıldı ve külleri Roma'ya getirildi.

Hadrianus (M.S. 117-138)

Publius Aelius Hadrianus M.S. 24 Ocak 76'da Roma'da veya İspanya'nın güneyindeki Italica'da dünyaya geldi. M.S. 100'de Sabina ile evlenen Hadri-

bunlar sırasıyla halledilir. Çünkü hem kırsal bölgelerde hem de özellikle kentte büyük bir nüfus yoğunluğu var ve herkesin, herkese yararlı olacak bir işle seve seve ilgileneceğine de hiç şüphe yok.

Öyleyse, bu sana uygun görünüyorsa, iş sadece gölün deniz seviyesinin üstünde olup olmadığını dikkatlice araştıracak bir teftiş memuru ya da bir mimar yollamana kalıyor. Mimarlar gölün, bu yerin 40 cubitum üstünde olduğunu ileri sürüyor. Ben o bölgenin yakınında bir kral tarafından kazılmış olan bir hendek keşfettim, ancak bu hendeğin birbirine bitişik tarlaların suyunu çekmek için mi yoksa gölü nehre bağlamak için mi yapılmış olduğu kesin değildir; çünkü bitirilmeden bırakılmıştır. Şüpheli olan bir başka konu da, bu hendeğin, kralın ölümü mü yoksa işin başansızlığa uğraması sonucu mu tamamlanamadığı. Bunun sebebi ikinci şıksa, sadece kralların giriştikleri bir işin, senin tarafından (çünkü senin ününün yararına duyduğum hırsı bağışlayacaksındır) gerçekleşmesini istemek cesaretini gösteriyor ve bunun için büyük heves duyuyorum" (*Genç Plinius'un Anadolu Mektupları*, Latinceden çev. Ç. Dürüşken-E. Özbayoğlu, YKY, İstanbul, 1999: buradaki mektubun çevirisi, Ç. Dürüşken).

Traianus, Plinius'a cevaben yazdığı mektuplarda gölün su kaybetme riski nedeniyle bir ön inceleme yapılması gerektiğini belirterek bir mühendisi Roma'dan göndereceğini yazar. Bunun üzerine Plinius, projeyi gölün su kaybetme riskini de ortadan kaldıracak şekilde hazırlar. Gölün karşı tarafında bulunan nehrin yolu kapatılacak ve akışı istenilen yöne çevrilebilecektir. Böylece nehrin taşıdığı kadar suyun denize dökülmesi mümkün olabilecektir. Plinius ayrıca kanal boyunca uzanan derelerden sağlanacak suyun da önemine değinmekte ve çıkabilecek diğer sorunlara da çözüm önerileri getirmektedir. Traianus'un desteklediği bu kanal projesi ne yazık ki hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. ■

anus, imparator olana değin devletin çeşitli kademelerinde çalıştı; Aşağı Pannonia, Aşağı Moesia ve Yukarı Germania'da lejyon subayı olarak görev aldı; Dac savaşlarına katıldı ve M.S. 106'da, 2. Dac savaşındaki başarısından dolayı *praetor* yapıldı. M.S. 107'de Aşağı Pannonia valisi, M.S. 108'de de *consul* oldu. Traianus'un Doğu seferine katıldı ve M.S. 117'de Syria (Suriye) valisi oldu. Aynı yılın Ağustos ayında Traianus'un kendisini evlat edindiğini ve tahtın vârisi ilân ettiğini öğrendi. Syria valisi Hadrianus hemen imparatorun cesedinin getirildiği ve yakıldığı Seleukeia kentine geldi. Traianus'un külleri Roma'ya getirildi. Birkaç gün sonra imparatorun ölüm haberi Roma'ya ulaşınca da *Senatus* tarafından imparatorluğu onaylandı. Gerçekte, Hadrianus imparator Traianus'un yakın dostuydu ve Hadrianus'un son anda verilen bir kararla vâris olarak seçilmesinde Traianus'un karısı Plotina'nın rolü büyüktü.

Resim 40. Hadrianus.

Hadrianus'un politikası, Roma'nın sınırlarını Augustus'un belirlediği şekilde –kuzeyde Ren ve Tuna nehirlerinden doğuda Fırat (Euphrates) Nehri'ne– muhafaza etmekti. Traianus yayılmacı bir politika izleyerek Fırat'ın ötesine geçmiş, Armenia, Parthia ve Mezopotamya'yı fethetmişti; imparatorluğun sınırlarının bu kadar genişlemesi denetimi zorlaştırıyordu. Bu nedenle Doğu'daki askerleri Fırat'a kadar çekti ve Fırat sınırını güçlendirdi. Traianus'un fethettiği yerleri de oraların yerli krallarına bırakarak Roma'nın vasal kralları olarak kalmalarını sağladı. Hadrianus, kuzey sınırlarında bazı karışıklıkların olduğunu haber alınca M.S. 117 kışında Antiokheia'dan (Antakya) önce Bithynia'ya (Kocaeli yarımadası) sonra da Tuna bölgesine geldi. Bu bölgedeki kıpırdanmalar yatıştırıldıktan sonra imparator M.S. 118 Temmuz ayında Roma'ya gelerek burada iki yıl kaldı. Hadrianus Roma'da bulunduğu süre içinde Traianus'un yoksul çocuklara yardım projesini (*alimenta*) sürdürdü.

Modern yazarlar Hadrianus'un eşcinsel eğilimine dikkati çekerler. Antik yazarlar ise bunu açık bir şekilde dile getirmezler ama imparatorun Antinoos adlı genç bir delikanlıya olan yakınlığından söz ederler. Mısır'da bulunduğu sırada (M.S. 130) Antinoos'un da onun yanında olduğu ve oradayken öldüğü anlatılır. Antinoos'un ölümündeki sır perdesi ise aydınlanmamıştır; Nil'deki bir gezinti sırasında kayıktan düşüp boğulduğu veya kendini Hadrianus'a kurban ettiği söylenir. Antinoos'un ölümüne çok üzülen imparator onun adına kent bile kurmuştu (Antinoopolis).

Hadrianus önceki Roma imparatorlarının hiç yapmadığı bir şeyi yaptı; iki büyük seyahat programıyla M.S. 121-133 yılları arasında imparatorluğu baştan başa dolaştı. Amaç imparatorluğu daha yakından tanımak ve sorunlarla yakından ilgilenmekti. İmparatorun ziyaret ettiği kentler Roma sikkelerinde *adventus* (varış) veya *restitutor* (onaran) yazılarıyla vurgulanmıştır. İlk seyahat M.S. 121-125 yıllarını kapsamakta olup beş yıl sürdü. Hadrianus'un ilk durağı Gallia'ya idi. Bugünkü Avrupa'nın kapsadığı pek çok ülkeyi (örneğin Fransa, Almanya, İsviçre, Hollanda, İngiltere, İspanya) dolaş-

tıktan sonra Kuzey Afrika'ya oradan da Syria Eyaletinin başkenti Antiokheia (Antakya) geldi; buradan Malatya üzerinden Karadeniz'e çıktı. Trapezus'tan (Trabzon) batıya doğru kıyı boyunca ilerleyerek iç kesimdeki Ankyra'ya (Ankara) uğradı. Sonra Bithynia ve Mysia bölgelerine geldi. Buralarda kendi adını taşıyan (Hadrianopolis) kentler kurdu. Çanakkale yöresine gelerek Troia kahramanlarının mezarını ziyaret etti. Oradan güneye yönelerek Ephesos'a (Efes) geldi. Rhodos adasına geçerek oradan Ege Denizi'ni katedip Trakya'da karaya çıktı. Hebros (Meriç) kıyısında kendi adını taşıyan "Hadrianopolis" kentini kurdu. Trakya'dan Yunanistan'a geçen imparator burada bulunduğu sırada Atina'nın imârı için büyük işler yaptı. Hadrianus Yunan kültürüne ve diline hayrandı; bu nedenle Yunanistan onun için ayrı bir önem taşıyordu. Artık dönüş yolculuğu başlamıştı; Hadrianus M.S. 125 yılı sonlarında Roma'ya döndü. İki yıl Roma'da kalan imparator M.S. 127 yılında İtalya yarımadasında da kısa bir seyahat yaptı.

İkinci büyük seyahati ise M.S. 128-133 / 4 yıllarını kapsamakta olup altı yıl sürmüştür. Bu seyahatin ilk durağı ise Atina idi. Oradan Ephesos'a geldi ve güneye inerek Anadolu'nun güneyi boyunca (Karia, Lykia, Pamphylia, Kilikia) ilerledi; fakat Phrygia ve Kappadokia gibi biraz daha içeride olan bölgelere de uğradı. Anadolu'da bulunduğu sırada buradaki kentlerin imâr ve bayındırlık faaliyetleriyle de yakından ilgilenmişti; pek çok tapınak, su kemeri, köprü ve anıtsal şehir kapısının yapımında veya onarımında onun imzası vardır. Hadrianus daha sonra Suriye ve Filistin üzerinden Kuzey Afrika'ya geldi. Burada Mısır ve Kyrenaika'yı (Libya) ziyaret etti. Kuzey Afrika'dan ayrılan imparator Suriye üzerinden Doğu Anadolu'yu katederek Karadeniz'e ulaştı. Pontos kentlerini ziyaret ettikten sonra Atina'ya gitti. Ancak tam bu sırada Yahudilerin isyan ettiği haberi imparatora ulaştı. İmparator derhal Atina'dan Antiokheia'ya geldi ve isyanı bastırması için bir subayını gönderdi. İsyan kanlı bir şekilde bastırıldı; Iudaia'nın adı Syria Palaestina olarak değiştirildi.

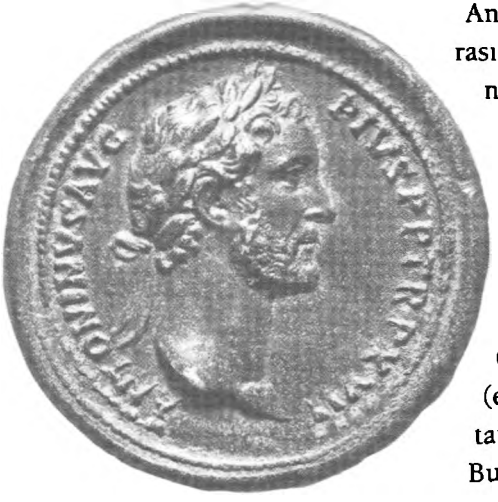
Hadrianus M.S. 133 / 34'te Roma'ya döndü fakat 60 yaşındaki imparator iki yıl sonra hastalandı (M.S. 136). Çocuğu olmayan imparator, ölümünden sonra bir taht krizi çıkmaması için kendisine bir vâris seçmenin zamanı geldiğini düşündü. Üzerinde düşünülen adayların ölmesi ve kısa bir kararsızlık dönemi sonrası Hadrianus, Antoninus adlı bir senatörü evlat edinerek vârisi ilân etti. Hadrianus'un hastalığı giderek kötüleşti; acısı o kadar fazlaydı ki bir an önce ölmek istiyordu. Tahtın vârisini de belirledikten sonra son nefesini huzur içinde vermek üzere Roma'dan ayrılarak Baiae'ya gitti ve çok geçmeden orada yaşamını yitirdi (M.S. 10 Temmuz 138). Anıt

mezarı henüz tamamlanmamış bulunduğundan defin işlemi geçici olarak yapıldı; bir yıl sonra da cesedi, birkaç yıl önce ölen karısı Sabina ile birlikte Roma'daki anıtsal mezara (Mausoleum) nakledildi.

Antoninus Pius (M.S. 138-161)

Antoninus Pius, Nemausus'lu (Nimes) seçkin bir ailenin çocuğu olarak M.S. 19 Eylül 86'da Latium'daki Lanuvium'da (Roma'nın güneyinde) doğdu. Antoninus'un çocukluğu Roma'nın batısındaki Lorium'da geçti. Antoninus delikanlıyken babasını kaybetti; fakat büyükbabaları ona sahip çıktılar ve hatta onların da ölümünden sonra kalan miras Antoninus'u Roma'nın en zenginlerinden biri yaptı. 20'li yaşlardayken Faustina (Büyük) ile evlendi. *Quaestor* ve *praetor*'luktan sonra M.S. 130'da (veya 120'de) *consul* oldu; dedesi ve babası da *consul*'lük yapmışlardı. Daha sonra, M.S. 133-136 arasında bir tarihte, Batı Anadolu'daki Asia Eyaleti'nin valisi (*proconsul*) oldu

İmparator Hadrianus M.S. 25 Şubat 138'de Antoninus'u evlat edinerek onun Roma tahtı için vârisi olduğunu resmen ilân etmişti. Hadrianus'un ölümü üzerine de imparator oldu ve çok geçmeden –Hadrianus'un ölümünden sonra gösterdiği dindar, saygıdeğer ve kadirşinas tutum ve davranışı nedeniyle- *Senatus* tarafından *Pius* lakabı verildi; bu lakap onun adıyla bütünleşti ve bundan böyle Antoninus Pius olarak anılmaya başlandı. Antoninus, Hadrianus tarafından evlat edinilince kendisinden de Marcus Aurelius ve Lucius Ceionius Verus'u evlat edinmesi istendi. Nitekim bu kişiler de Antoninus'tan sonra imparator oldular.

Resim 41. *Antoninus Pius.*

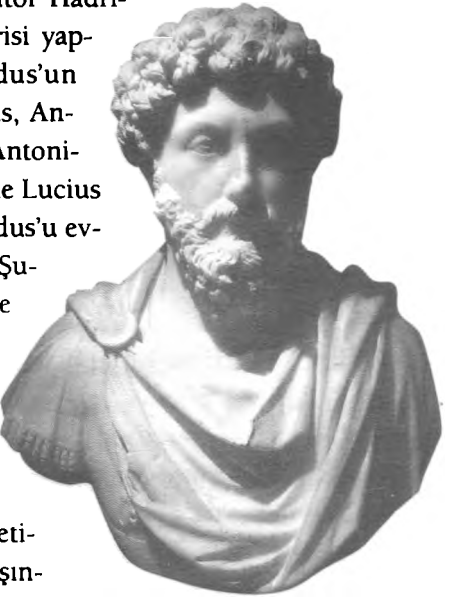
Antoninus Pius, 23 yıllık iktidarı sırasında imparatorluğu Roma'dan yönetmeyi tercih etmiş, Hadrianus gibi seyahatlere çıkmamıştı. Zamanında büyük savaşlar olmasa da ufak çaplı çarpışmalar ve isyanlar da eksik olmamıştı. Örneğin Britannia, Mauretania (bugünkü Fas toprakları), Germania, Dacia (bugünkü Romanya), Mısır, Iudaia (eski Filistin'in güneyi) ve Yunanistan'daki ayaklanmaları sayabiliriz. Bu arada Britannia'da Brigantlara karşı yürütülen savaş sonrası,

Hadrianus surunun yerine, daha kuzeyde, Antoninus suru inşa edilmesini de belirtmeliyiz. Fakat yine de Antoninus döneminin bir barış dönemi olduğu söylenebilir. İmparator Roma'da bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuş, ünlü Colosseum'u da onartmıştır. Ayrıca M.S. 148 (veya 147) yılına rastlayan Roma'nın 900. kuruluş yıldönümü görkemli bir şekilde kutlanmıştır.

Her ne kadar yaşlı da olsa, imparatorun ölümü oldukça ani olmuştur. Bir akşam yemeğinde fazla miktarda Alp peyniri yiyen imparator rahatsızlanmış ve sonraki birkaç günü ateşli ve hasta olarak yatakta geçirmişti. Durumu gittikçe ciddileşen imparator, devlet yönetimini evlatlığı Marcus Aurelius'a bıraktığını açıkladıktan bir süre sonra, M.S. 7 Mart 161'de, Roma yakınındaki Lorium'da hayata gözlerini kapadı.

Marcus Aurelius (M.S. 161-180) ve Lucius Verus (M.S. 161-169)

Marcus Aurelius M.S. 26 Nisan 121'de Roma'da doğdu. Babasını çocuk yaşta kaybeden M. Aurelius'u büyükbabası Marcus Annius Verus tarafından evlat edinildi ve yetiştirildi. İmparator Hadrianus da onunla ilgilendi ve daha altı (veya sekiz) yaşındayken atlı sınıfına aldı. Daha sonra Hadrianus'un manevi oğlu Lucius Ceionius Commodus'un kızı Ceionia Fabia ile nişanlandı (M.S. 136). Bu nişan Hadrianus'un isteği üzerine yapılmıştı. Birkaç ay sonra da İmparator Hadrianus, Commodus'u evlat edinerek vârisi yapmış; ancak kısa süre sonra Commodus'un beklenmedik ölümü üzerine Hadrianus, Antoninus Pius'u evlat edinmişti. Fakat Antoninus'a, kendisinin de Marcus Aurelius ile Lucius Ceionius Commodus'un oğlu Commodus'u evlat edinmesi şart koşulmuştu (M.S. 25 Şubat 138). Hadrianus'un ölümü üzerine de Roma tahtına Antoninus Pius çıkmıştı. Pius, bundan böyle Marcus Aurelius'u hep gözetmiş onu önemli mevkilere getirmişti. M.S. 139 yılında *caesar* unvanı verildi; M.S. 140'ta da *consul* oldu. Bu önemli mevkilere getirildiğinde Aurelius henüz on sekiz yaşında bir delikanlıydı. Antoninus Pius,

Resim 42. Marcus Aurelius.

Resim 43. Lucius Verus.

Marcus Aurelius'un Ceionia Fabia ile yaptığı nişanı bozdurarak, onu kendi kızı Annia Galeria Faustina (Genç) ile evlendirdi (M.S. 145 yazı); Aurelius ailesinin bu evlilikten tam 14 çocuğu oldu. Bu arada Marcus Aurelius'un özellikle felsefeye (özellikle stoacı felsefeye) ilgi duyduğunu ve bu konuda çalıştığını da belirtelim. Bu yüzdendir ki, filozof imparator olarak da anılmaktadır.

İmparator Antoninus Pius'un M.S. 7 Mart 161'de ölmesi üzerine Marcus Aurelius manevi kardeşi Lucius Ceionius Commodus'a *caesar* ve *augustus* unvanlarını vererek ortak imparator ilân etti ve ona Verus adını da verdi; kendisi de Antoninus adını aldı. Marcus Aurelius adıyla bilinmesine rağmen, sikkelerde Antoninus adını da kullanmıştır. Böylece Marcus Aurelius ve daha çok bilinen adıyla Lucius Verus imparatorluğu birlikte yöneteceklerdi. Augustus'tan bu yana ilk kez devlet yönetimi bu denli ortak bir yönetime sahne oluyordu.

Ortak imparatorların karşı karşıya geldikleri ilk büyük savaş Parth Savaşı oldu. Savaşın nedeni Armenia'nın kontroluydu. Başlarında III. Vologeses'in bulunduğu Parthlar, Armenia'daki Roma garnizonunu kovarak Armenia tahtına Roma adayı yerine kendi adaylarını çıkartmışlardı. Marcus Aurelius ve Lucius Verus duruma müdahale etmeye karar verdiler; Doğu'ya Lucius Verus gidecekti. Nitekim Verus, M.S. 162 yılında Yunanistan üzerinden Antiokheia'ya (Antakya) gitti ve savaş hazırlıkları tamamlandıktan sonra Romalılar harekete geçtiler. Önce Armenia'nın başkenti Artaksata'yı ele geçirdiler (M.S. 163). Ardından Parthların önemli merkezleri Seleukeia (Dicle kıyısındaki) ve Ktesiphon (Bağdat'ın güneyinde) ele geçirildi. Parth savaşının idaresi Lucius Verus'da olmasına karşın savaş esas olarak Verus'un komutanları tarafından kazanıldı; Verus savaş alanında değil hep geri planda kaldı. Kuşkusuz Parth savaşı Roma için bir zaferdi ancak daha öncesinde Roma'da baş gösteren kıtlık ve hemen sonrasında Syria'da baş gösteren ve oradan dönen askerlerle Anadolu'ya, Yunanistan'a ve Roma'ya kadar yayılan veba nedeniyle Romalılar Parth zaferinin sevincini yaşayamadılar.

Parth Savaşı'ndan sonra Romalılar Germanlarla savaştılar. Tuna sınırındaki German kabileleri Roma topraklarına saldırdıklarından (M.S. 166-167), Marcus Aurelius ve Lucius Verus Germanlara karşı birlikte sefere çıktılar (M.S. 168 baharı). Ancak Aquileia'ya vardıklarında Germanların korkarak geri çekildiklerini öğrendiler. İki imparator kışı Aquileia'da geçirmeye karar verdi. Bahar geldiğinde Roma'ya hareket ettiler ancak yolda Verus felç geçirdi ve birkaç gün içinde de öldü. Verus'un cesedi Roma'ya götürüldü ve öz babası Lucius Ceionius Commodus ile manevi babası Antoninus Pius'un da yattıkları Roma'daki Hadrianus Mausoleumu'na gömüldü (M.S. 169 Ocak / Şubat).

Marcus Aurelius, Lucius Verus'un ölümünden sonra, M.S. 169 yılı sonunda, Germanlarla savaşmak üzere tekrar kuzeye yönelerek buradaki kabileleri yenilgiye uğratmıştır. Marcus Aurelius, kuzeydeki kabilelerle meşgulken Syria valisi Avidius Cassius'un isyan ederek kendisini imparator ilân ettiğini öğrendi. Cassius ise imparatorun öldüğü söylentisi üzerine kendini imparator ilân etmişti. Bunun üzerine Marcus Aurelius Syria'ya doğru hareket etti. Ancak M. Aurelius'un ölmemiş olduğunu öğrenen Aurelius taraftarı askerler Avidius Cassius'u öldürdüler. Buna rağmen Marcus Aurelius Suriye'ye gitti ve ayaklanan kentleri ziyaret etti. M.S. 176 sonbaharında Roma'ya döndü. Marcus Aurelius M.S. 169 yılında Germanlara karşı savaşmak üzere Roma'dan ayrılmış ve sonra da Suriye'ye gelmişti. Yani yaklaşık sekiz yıl Roma'dan uzak kalmıştı. Bu arada M. Aurelius, o sırada 16 yaşında olan oğlu Commodus'u ortak imparator ilân etti (M.S. 177).

Ancak Tuna boylarındaki kıpırdanmalar bir türlü son bulmamıştı. Bu bölgedeki kontrolu sağlamak üzere Aurelius oğlu Commodus ile beraber Roma'dan ayrılarak kuzeye yöneldi (M.S. 178 Ağustos). Savaş başarılı bir şekilde Romalılar lehine devam ederken Marcus Aurelius hastalandı; taht krizi çıkmaması için oğlu Commodus'u halefi ilân etti. Aurelius, M.S. 17 Mart 180'de Sirmium yakınında öldü ve Roma'da Hadrianus Mausoleumu'na gömüldü.

Commodus (M.S. 180-193)

Lucius Aurelius Commodus M.S. 31 Ağustos 161'de Roma'nın güneydoğusundaki Lanuvium'da doğdu. Babasından sonra Roma tahtına geçmesi beklendiğinden Commodus sarayda büyümüş ve yetişmişti. 5 yaşındayken *caesar* unvanıyla onurlandırılmış (M.S. 166), 16 yaşındayken de *augustus* unvanı verilerek babasına ortak imparator ilân edilmişti (M.S. 177). Commodus aynı yıl *consul* seçildi. Bir yıl sonra da Crispina ile evlendi.

Commodus 3 Ağustos 178'de babası Marcus Aurelius ile birlikte Tuna sınırına gitti ve burada Germanlarla (Marcomanlar) savaştı. Başarı kazansalar da son darbeyi vuramadan M. Aurelius öldü (M.S. 17 Mart 180). İmparator ölmeden önce halefinin oğlu Commodus olduğunu belirtmişti. Bu yüzden herhangi bir kriz yaşanmadan *Senatus* Commodus'un imparatorluğunu onayladı. Şurasını unutmamak gerekir ki, uzun yıllardır Roma imparatorları devlet içinde en iyiler veya güvenilir olanlar arasından –evlat edinme yöntemiyle (*adoptatio*)– seçiliyordu; Commodus ile beraber tekrar babadan oğula geçen bir imparatorluk söz konusudur.

Babasının ölümünden sonra tek başına kalan Commodus, savaşın uzamasının getireceği zararları ve tam bir zafer elde edilse bile bunun neye mal olacağını düşünerek German kabilelerden Marcomanlarla Roma lehine bir anlaşma yaparak savaşa son verdi ve Roma'ya döndü. Kimi Romalıya göre anlaşma Roma'nın prestijini azaltmıştı; anlaşma yapılmamalı ve Germanlar kesin yenilgiye uğratılmalıydı. Yine de şartlar Roma'nın lehine olduğundan 22 Ekim 180'de Roma'da büyük bir zafer alayı (*triumphus*) düzenlendi.

Commodus iktidarı boyunca birkaç kez suikast girişimine maruz kaldı. Bunların ilki kız kardeşi Lucilla tarafından planlanmıştı (M.S. 182). Plana göre Lucilla'nın yeğeni Claudius Pompeianus Quintianus, giysisinin altına gizlediği bıçakla Colosseum'un kapısında bekleyecek ve Commodus'a saldıracaktı. Ancak, Commodus'un yaklaştığını gören Quintianus, bıçağı hemen saplamak yerine, "Bak! Bu bıçağı sana *Senatus* gönderdi!" diyerek saldırması, ona zaman kaybettirdi ve saldırının farkına varan imparatorun muhafızları onu yakaladılar. Daha sonra Quintianus ve imparatorun kız kardeşi Lucilla öldürüldü. Bir süre sonra *praetor praefectus*'larından Tarrutenius Paternus da, imparatorun yakın dostu Saoterus'un öldürülmesine karışması nedeniyle, imparatorun emriyle diğer *Praetor Praefectus*'u Tigidius Perennis tarafından öldürüldü. Bütün bu olaylar imparatorun kendisini güvende hissetmemesine ve paranoyaya kapılmasına neden oldu. *Praetor Praefectus*'u Perennis'e çok güvenen imparator onu devlet yönetiminde de söz sahibi yaptı. O güne kadar hiçbir *praetor praefectus* devlet yönetiminde bu denli güç sahibi olmamıştı. Devlet işlerinin yükünü Perennis'in üzerinde olması, imparatorun kendisini zevk ve sefaya vermesine neden oldu. Hatta sarayda kendisine bir harem bile kurduğu söyleniyordu.

Bu arada Britannia'dan yola çıkan 1500 kişilik bir Roma elçi heyeti Roma'ya gelerek, Perennis'in kendi çocuklarından birini tahta geçirmeyi planladığı ve Perennis'in kendisi için de bir tehlike oluşturmaya başladığı haberini imparatora ulaştırdılar. Bu habere inanan Commodus, Perennis ve ço-

cuklarının öldürülmesini emretti. İmparator, *Praetor Praefectus*'u Cleandrus'u getirerek devlet işlerinin idaresini de ona verdi (M.S. 186). Ancak Cleandrus da, tıpkı Perennis gibi "kraldan çok kralcı" bir tutum içine girerek devlet idaresinde başına buyruk davranmaya başladı. Devlet memuriyetlikleri ve hatta askeri komutanlıklar para karşılığında verilmeye başlandı; devlet içinde rüşvet çarkı dönüyordu. Bu arada Commodus'a bir suikast planı daha yapıldı. Gallia'dan Maternus adlı biri Roma'daki bir festival sırasında Commodus'u öldürecekti. Fakat suikast planı fark edildi ve festival öncesi Maternus öldürüldü (M.S. Mart 187).

Roma halkında Cleandrus'a karşı da bir hoşnutsuzluk baş göstermeye başlamıştı. M.S. 190'da Roma'da, başlangıcı epey önceye giden bir kıtlık söz konusuydu. Özellikle buğday kıtlığı had safhadaydı. Cleandrus'un mevcut buğdayı satın alarak suni bir kıtlık yarattığı söylentisi vardı. Ve halk Circus Maximus'ta toplanarak büyük bir protesto gösterisine katıldı. Öfkeli kalabalık o sırada Roma'nın birkaç kilometre uzağında bulunan Commodus'a giderek Cleandrus'un öldürülmesini istedi. Krizin büyüyeceğini ve kendi hayatının da tehlikede olduğunu hisseden imparator, Cleandrus'u öldürttü. Halk, Cleandrus'un başını keserek caddelerde dolaştırdı.

Commodus son yıllarında psikolojik bir değişim içindeydi. Kendisini Herkül (Lat. *Hercules*, Yun. Herakles) ile özdeşleştiriyor, hatta bazen başında aslan başı postu başlık ve elinde gürzüyle tıpkı Herkül gibi dolaşıyordu. Bastırdığı sikkelerde de bu gözlenmektedir. Öyle ileri gidiyordu ki, yılın aylarının adlarını bile kendi unvanlarını vererek değiştirmişti. Örneğin, Ağustos, Commodus; Eylül, Hercules gibi. Çıkan bir yangın sonrası imâr faaliyetlerine girişilen Roma'nın adının resmen Colonia Commodiana olarak değiştirilmesi (M.S. 190) ise Commodus'un megalomanisinin ne denli had safhada olduğunun göstergesidir. Nitekim imparator M.S. 192 yılı sonlarında Kasım festivalinde yine Herkül kıyafetiyle gladyatör oyunlarına katıldı, yüksekçe bir yerden vahşi hayvanları hedefleyen atışlar yaptı; bazen arenaya inerek kaplan, fil, su aygırı gibi vahşi ya da bazı evcil hayvanları öldürdü; tahta kalkan ve kılıçla bir gladyatör gibi dövüştü. Öldürdüğü bir devekuşunu göstererek senatörleri de bu şekilde öldürebileceğini ima etti.

İmparatorun bu durumu çevresindeki herkesi endişelendiriyordu; hiç kimse hayatını güvende hissetmiyordu. İşte böyle bir ortamda, imparatora yakın üç isim (*Praetor Praefectus*'u Quintus Aemilius Laetus, saraydaki baş mabeyinci Electus ve imparatorun gözdelerinden Marcia) ona karşı bir suikast planı hazırladılar. İmparator 1 Ocak günü gladyatör olarak bir gösteri yapmayı planladığından geceyi gladyatör okulu olarak hizmet veren Colos-

GLADYATÖRLER

İlk gladyatörler ölüme mahkûm edilen savaş esirleri ve kölelerden oluşuyordu. Latince gladyatör sözcüğü kılıç anlamına gelen "gladius"tan türemiştir. Etrüsk cenaze törenlerindeki gösterinin bir parçası olarak ortaya çıkan gladyatör oyunlarının en erken izlerine M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren Roma'da rastlamaktayız. M.Ö. 264'te Roma'da Brutus Pera'nın ölümü nedeniyle oğulları tarafından düzenlenen cenaze töreninde kölelerden oluşan üç çift gladyatörün aynı anda dövüştüğü bilinmektedir. Cumhuriyet Dönemi'nde devam eden gladyatör oyunları, İmparatorluk Dönemi'nde de büyük bir zevk ve heyecanla izleniyordu. Önceleri zengin yurttaşların düzenlediği oyunlar giderek imparatorlarca düzenlenmeye başlandı. İmparator Traianus'un Daclara karşı kazandığı zafer anısına düzenlediği oyunlar dört ay sürmüş ve binlerce gladyatörün katıldığı oyunlarda yine binlerce hayvan öldürülmüştü.

Esas olarak amfitiyatrolarda düzenlenen gladyatör oyunları, tiyatrolar ile stadyumların bu iş için ayrılmış kısımlarında da yapılmaktaydı. Arenanın aktörleri yalnızca gladyatörler değildi; hayvanlar da oyunlann en heyecan verici aktörleri arasındaydı: bazen aslan, panter, boğa, ayı, fil, timsah, yılan ve benzeri vahşi hayvanlar öldürülüyor; bazen de esir ve mahkûmlar onlara yem oluyordu. Profesyonel gladyatörler olduğu gibi, esirler ve

seum yakınındaki Vectilianus Villası'nda geçirmek istedi. M.S. 31 Aralık 192 gecesi Marcia, gizlice Commodus'un yemeğine zehir koyarak onu zehirledi. Yemek sonrası kendini iyi hissetmeyen imparator odasına giderek yatağına uzandı; ancak kusarak kendini toparlamaya çalıştı. Zehirin etkisinin öldürücü olmayacağı endişesine kapılan suikastçiler, genç atlet Narcissus'u göndererek Commodus'u boğdurdular (M.S. 31 Aralık 192). *Senatus* ve halk Commodus'un anısını lanetledi; heykelleri kırıldı, adı yazıtlardan silindi. Son yıllarında zalim ve megaloman bir ruh hali sergileyen imparatorun cesedi sonradan Hadrianus Mausoleumu'na gömüldü. Ölümüyle Antoninuslar sülalesinin iktidarı da sona ermiş oldu.

Hanedan üyesi olmayan imparatorlar

Pertinax (M.S. 193)

Commodus'un öldürülmesiyle İmparatorluk yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştı. Suikastte yer alan *Praetor Praefectus*'u Laetus ve mabeyinci Eclectus, imparator Commodus'un ölüm haberini Pertinax'a ulaştırdılar ve ona imparatorluğu önerdiler. Pertinax hemen *praetor* karargâhına giderek muhafızlara yüklü bir bahşiş önerdi ve imparator olarak selamlandı.

mahkûmlar da birbirleriyle ölümüne dövüştürülüyorlardı.

Gladyatörler, giyim tarzları ve taşıdıkları silahlara göre adlandırılmaktaydı. Başlıcaları arasında *Thrax, Samnit / Samnis, Mirmillo* ve *retiarius* bulunmaktadır. İlk üç grup gladyatörler kalkan, kılıç ve mızrak gibi silahlarla dövüşmelerine karşılık, sonuncusu yani *retiarius* bir ağ ve üç dişli zıpkınla dövüşürdü.

Gladyatörlüğü meslek olarak seçen ve böylece şöhret olmak isteyenlerin yanı sıra sayıca en fazla olanları savaş esirleri, köleler ve mahkûmlar oluşturuyordu. Üç yıl boyunca arenada gösterdikleri başan, özgürlüğe kavuşmalarını sağlıyor ve bir süre de gladyatör okullarında çalışıyorlardı. Dövüşten galip ayrılan profesyonel gladyatörlere defne dalı veya çelengi ile para ödülü verilirdi. Yenik düşen gladyatörün sonu ölüm idi. Ölüm karan, oyunu düzenleyen tarafından, gösteriyi izleyenlerin nabzına göre verilirdi. Arenaya giren gladyatörler "editor" olarak adlandırılan, gösteriyi düzenleyeni selamladıktan sonra, dövüşe başlarlardı. Yenilen gladyatörün hayatının bağışlanıp bağışlanmayacağı, editorun sağ elinin başparmağını yukan (bağışlama) veya aşağı (ölüm) işaret etmesiyle belirlenirdi. Öldürülme gerçekleştikten sonra, ceset kaldırılır ve temizlik yapılırdı. Arkeolojik kazılarda ele geçen gladyatör mezar taşlarından, adlan, hangi tür gladyatör dövüşçüsü oldukları, kaç dövüş kazandıkları, kaç yaşında öldüklerini öğrenebilmekteyiz. Ephesos kazılannda gladyatörlerin topluca gömülü olduğu bir mezarlık gün ışığına çıkartılmıştır. ■

P. Helvius Pertinax M.S. 126 yılında bir kereste tüccarının oğlu olarak Liguria'da doğmuştu. Başarılı bir askeri eğitim alan Pertinax, Syria, Britannia ve Moesia'daki birliklerde komutanlık yaptı. M.S. 174 veya 175'te de *consul* idi. Yukarı ve Aşağı Moesia'da, Dacia'da ve Syria'da valilik de yaptı. M.S. 188'de Africa Eyaletine (günümüz Tunus toprakları) *proconsul* olarak tayin edildi. Kısa süre sonra da Roma'da şehir *praefectus*'u (*praefectus urbi*) oldu.

Fakat bu kadar hızlı bir şekilde tahta çıkarılan Pertinax'ın uyguladığı politika ve *praetor*'larla olan sonraki ilişkileri de aynı hızda gözden düşmesine neden oldu. M.S. 28 Mart 193'te bir grup asker saraya gelerek Pertinax'ı öldürmek istediler. *Praetor Praefectus*'u Laetus sarayı terk etti; imparator, yanında bulunan Eclectus ile beraber isyancılara karşı koymaya çalıştı. Pertinax'ın isyancıları yatıştırmak için yaptığı konuşma fayda etmedi. Saray muhafızlarından Tausius adlı birinin mızrağına hedef oldu; diğerleri de onu izledi ve 66 yaşındaki Pertinax öldürüldü. İmparatorun kesik başı Roma caddelerinde dolaştırıldı. Pertinax yaklaşık üç ay Roma tahtında kalmıştı.

Didius Iulianus (M.S. 193)

M. Didius Severus Iulianus M.S. 30 Ocak 133'te Mediolanum'da (Milano) doğmuştu. Seçkin bir ailenin oğlu olan Iulianus'un çocukluğu Marcus

Aurelius'un annesi Domitia Lucilla'nın yanında geçti. Onun sayesinde devlet memuriyetinde önemli mevkilerde bulundu. M.S. 162'de *praetor*, M.S. 175'te *consul* oldu. M.S. 170-190 arasındaki yıllarda Illyricum, Aşağı Germania, Bithynia-Pontus ve Africa eyaletlerinde valilik yaptı. Kendisinden önceki imparator Pertinax'ın öldürüldüğü haberini aldığında ise senatördü. Pertinax'ın öldürülmesi üzerine Roma tahtı için iki aday vardı: Şehir *praefectus*'u (*praefectus urbi*) Pertinax'ın kayınpederi Sulpicianus ve o sırada senatör olan Iulianus. Sonunda *praetor*'lara yüklüce bir para vaadinde bulunan Iulianus onların desteği ve Roma *Senatus*'unun da onayı ile tahta geçti. Ancak Pertinax'ın ölüm haberi ulaştığında Syria valisi Pescennius Niger ve Yukarı Pannonia valisi Septimius Severus da askerleri tarafından imparator ilân edildiler. Daha sonra da Britannia valisi de askerleri tarafından imparator ilân edildi. Böylece, Pertinax'ın öldürülmesi sonrasında –her ne kadar yasal olarak tahtta Iulianus varsa da– Roma'da bir iktidar boşluğu ve iç savaş koşulları vardı. Severus'un Roma'ya yürümesi üzerine Iulianus, *Senatus*'tan Severus'u ortak imparator ilân etmesini istediyse de Severus'un iktidarı paylaşmaya hiç niyeti yoktu. Severus'un Roma'ya yaklaştığını gören *praetor*'lar ve *Senatus*, Iulianus'a desteği kestiler; *Senatus* Severus'u imparator ilân ettiğini açıkladı. Altmış yaşındaki Iulianus, M.S. 1 Haziran 193'te sarayında bir asker tarafından öldürüldü, cesedi karısı ve kızına teslim edildi.

Pescennius Niger (M.S. 193-194)

Pescennius Niger M.S. yak. 135'te doğdu; doğum yeri belli olmamasına rağmen İtalya kökenli bir ailenin çocuğu olduğunu biliyoruz. Başarılı bir kariyeri olan Niger, M.S. 191'de Syria valisi oldu. Pertinax'ın ölüm haberi ulaşınca *Senatus* Iulianus'u imparator ilân etmişti. Ancak, askerleri tarafından imparator ilân edilen üç aday daha vardı: Septimius Severus, Pescennius Niger ve Clodius Albinus. Bu üç kişiden Niger, o sırada Syria valisi olduğundan, Doğu'da çok sevilen bir kişiydi ve Roma tahtının en güçlü adaylarından biriydi. Doğu'daki desteği arkasına alan Niger, Karadeniz'i Ege Denizi'ne bağlayan Boğaz üzerinde yer alan ve bu nedenle de önemli bir stratejik mevkide bulunan Byzantion'u (İstanbul) da kendi yanına çekti. Marmara Denizi'nin güneyine kadar gelen Niger, Roma'yı kuşatmayı planlarken, Severus tehlikenin farkına vardı ve Niger'den önce Roma'ya girdi. Sonra Niger'e karşı savaşmak üzere Doğu'ya doğru hareket etti. Niger'i Kyzikos (Erdek) ve Nikaia'da (İznik) yenilgiye uğrattı (M.S. 193 sonu) ve Niger de Antiokheia'ya (Antakya) kaçtı. Severus, Niger'i takip etti ve M.S. 194 baharında Issos

yakınında yapılan savaşta, Niger'in ordusu karşısında kesin bir zafer kazandı; Niger yakalanarak öldürüldü (M.S. 194 sonu veya 195 ilk ayları).

Clodius Albinus (M.S. 195-197)

Clodius Albinus'un doğum tarihi bilinmese de M.S. 140-150 arasındaki bir tarihte doğduğu tahmin edilmektedir. Ailesi, Kuzey Afrika'daki Hadrumetum kentindendi. Çeşitli devlet görevlerinde bulunmasına rağmen esas ününü Britannia valisi olarak kazanmıştır (M.S. yak.191). Ancak, Pertinax'ın öldürülmesinden sonra, tıpkı Septimius Severus ve Pescennius Niger gibi o da Roma tahtında hak iddia ediyordu ve askerleri tarafından da imparator olarak selamlanmıştı. O sırada Roma tahtına Pertinax'ın yerine Iulianus geçmişti. O sıralarda askerleri tarafından imparator ilân edilmiş bulunan Yukarı Pannonia valisi Septimius Severus, Doğu'da askerleri tarafından imprator ilân edilmiş bulunan Syria valisi Pescennius Niger ile rahat bir şekilde savaşabilmek için Clodius Albinus'a *caesar* unvanı vererek kendisinden sonra Roma tahtının vârisi olacağını ilân etmişti. Clodius Albinus'u yanına çeken (en azından onu nötralize eden) Severus, Niger'i öldürdükten sonra (M.S. 194), bu kez Albinus'un üzerine yürüdü; çünkü kendi çocukları (Caracalla ve Geta) varken Albinus'u halefi olarak göstermesinin hiçbir anlamı yoktu. Severus'un kendisini gözden çıkardığını gören Albinus, Lugdunum'da (Lyon) askerleri tarafından imparator edildi (M.S. 195 sonu). Severus, ordusuyla Lugdunum'a ilerledi. İki ordu Lugdunum civarında karşılaştı ve Severus kesin bir zafer kazandı (M.S. 19 Şubat 197). Albinus kaçtıysa da yakalanacağını anladığı anda intihar etti. Severus atıyla Albinus'un cesedini çiğnedi, kafasını kestirip teşhir için Roma'ya gönderdi, cesedi ise (karısı ve çocuklarınınkiyle birlikte) Ron (Rodanus) Nehri'ne atıldı.

Severus hanedanı

Septimius Severus (M.S. 193-211)

Septimius Severus M.S. 11 Nisan 145'te Kuzey Afrika'daki Lepcis Magna'da (bugünkü Libya sahilinde Lebda) dünyaya gelmişti. İlk kez yirmili yaşlarının başında *consul* olan Severus, daha sonraki yıllarda da birkaç kez *consul*'lük yaptı; çeşitli askeri görevlerde bulundu. Gallia Lugdunensis valisi olduğu dönemde (M.S. 185-187) Syria'daki Emesa'da bir yüksek din görev-

Resim 44. Septimius Severus.

lisinin kızı olan Iulia Domna ile evlendi. Çiftin Antoninus (Caracalla) ve Geta adlarında iki oğlu oldu. Iulia Domna seyahatlerinde eşine refakat ediyor, Severus da onu çeşitli unvanlarla onurlandırıyordu. Domna'nın taşıdığı unvanlardan biri de *Mater Castrorum* (Ordugâhların Anası) idi. İki kardeş arasındaki husumet, Caracalla'nın kardeşi Geta'yı annesi Domna'nın kollarında öldürmesiyle sonuçlanacaktır.

Severus, Pertinax zamanında Yukarı Pannonia valisi olarak görev yapıyordu. Nitekim Pertinax'ın öldürüldüğü haberi kendisine ulaştığında Pannonia'daki askerler kendisini imparator olarak selamladılar. Fakat aynı sırada doğudaki lejyonlar da Pescennius Niger'i imparator ilân etmişlerdi. Severus, lejyonları arkasına alarak kendi pozisyonunu sağlamlaştırdı. Bu arada Pertinax'ın öldürülmesinin ardından ortaya çıkan ve imparator ilân edilen Didius Iulianus kısa sürede halkın ve askerlerin desteğini kaybetti ve *Senatus* tarafından ölüme mahkûm edildiği açıklandı. M.S. 1 Haziran 193'te de öldürüldü. Iulianus yaklaşık iki ay Roma tahtında kalmış oldu. Septimius Severus herhangi bir karşı koymayla karşılaşmadan M.S. 193 yılı Nisan ayında Roma'ya geldi ve kendisine *Senatus* tarafından imparatorluk yetkileri verildi. Severus'un ilk işi Pertinax'ı öldürenlerden intikam almaya söz vermek oldu, hatta Pertinax adını da bir unvan gibi taşımaya başladı.

Artık Septimius Severus'un alt etmesi gereken iki rakibi vardı: Britannia valisi Clodius Albinus ve Syria'da askerler tarafından imparator ilân edilmiş olan Syria valisi Pescennius Niger. S. Severus, C. Albinus'a *caesar* unvanı vererek onu yanına çekmiş, en azından bir süre için Albinus tehdit olmaktan çıkmıştı. Bu yüzden öncelikle Pescennius Niger tehdidinin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Niger, doğuda kendisini emniyete aldıktan sonra, Boğaz'da stratejik bir noktada yer alan Byzantion'u ele geçirmek için yola koyuldu. Kendisi henüz Byzantion'a ulaşmadan, Niger taraftarı bir ordu Byzantion'u işgal etti. Bu kötü haber imparatora ulaştığında Severus Roma'dan ayrılarak bölgeye geldi ve biri Kyzikos yakınında diğeri Nikaia'da olmak üzere iki yerde Niger'in ordusunu yenilgiye uğrattı (M.S. 193 sonu); Niger, tekrar Doğu'ya çekilmek zorunda kaldı. Severus ordusuyla onu takip

etti. M.S. 194 baharında Issos yakınında yapılan savaşta, Severus, Niger'in ordusu karşısında kesin bir zafer kazandı; kaçan Niger bir süre sonra yakalanarak öldürüldü. Niger'in tarafını tutan Doğu'daki kentler ve Parthlar cezalandırıldı. Bu arada Byzantion'da hâlâ Niger taraftarı bir ordu vardı; ancak çok geçmeden Severus, Byzantion'un kendine bağlı ordu tarafından ele geçirildiğini öğrendi. Byzantion cezalandırıldı, kent tahrip edildi, köy statüsüne getirilerek Perinthos'a bağlandı. Ancak daha sonra imparator olacak olan Severus'un oğlu Caracalla Byzantion'un yeniden imârı için çalışacak ve kenti eski statüsüne getirecekti.

Niger'in ortadan kalkmasıyla Severus'un yegâne ciddi rakibi olarak Britannia valisi Clodius Albinus kaldı. Yukarıda değindiğimiz gibi, Severus, Albinus'a *caesar* unvanı vererek onun muhalefetini etkisiz hale getirmişti. Böylelikle Niger'e karşı daha rahat mücadele etme imkânı bulmuştu; aksi halde gücü iki cepheye bölünmüş olacaktı. Severus, Clodius Albinus'un gücünü ve kudretini bilmesine rağmen Roma imparatorluğuna adaylığı konusunda ona şans vermek istemiyordu; üstelik tahtın vârisi olabilecek Caracalla ve Geta adlarında iki de oğlu vardı. Dolayısıyla taht için yatırımını çocuklarına yapması kadar doğal bir düşünce olamazdı.

Bundan böyle askerleri tarafından imparator ilân edilen Clodius Albinus M.S. 196 yılında büyük bir orduyla Britannia'dan Gallia'ya (Galya) geldi ve Lugdunum (bugünkü Lyon) kentinde karargâhını kurdu. Amacı, Roma'ya girerek *Senatus*'a imparatorluğunu onaylatmaktı. Severus ise o sırada Roma'da diğer devlet işleriyle meşgul oluyordu. Ancak M.S. 197 başında Roma'dan ayrılarak Albinus'un üzerine yürüdü. İki ordu Lugdunum civarında karşılaştı ve Severus kesin bir zafer kazandı (M.S. 19 Şubat 197); Albinus ise intihar etmek zorunda kaldı.

Sıra, Severus'u uğraştıran Niger ve Albinus'u destekleyenlerin cezalandırılmasına gelmişti. Severus'un düşmanlarını destekleyen yirmi dokuz senatör ve çok sayıda devlet adamı öldürüldü. Doğu'da da Niger'i destekleyenler vardı, onların da cezalandırılması gerekiyordu. Ayrıca, Parthlar, Romalıların birbirlerine düştükleri bu iç savaşı fırsat bilerek Doğu'daki Roma egemenliğini zayıflatıyorlar ve Roma karargâhlarını tehdit ediyorlardı; Mezopotamya'yı da kontrolları altına almışlardı. Roma'nın Doğu'daki iktidar ve prestijinin kaybolmaya başlaması, Severus'un Doğu'ya karşı bir sefer yapmasını zorunlu kılıyordu. Severus M.S. 197 yılı yazında Doğu'ya hareket etti; M.S. 198 yılı başında Parth başkenti Ktesiphon ele geçirildi; binlerce kişi öldürüldü ve esir edildi. Ertesi yıl Parthlarla bir antlaşma gerçekleştirildi. Parth Savaşı sonrası Mezopotamya Roma eyaleti yapıldı. Severus Doğu

IULIA DOMNA

Syria doğumlu olan Iulia Domna daha sonra Roma'ya gelip Septimius Severus ile Gallia Lugdunensis valisi iken evlendi. Antoninus (Caracalla) ve Geta adlarında iki çocukları oldu. Geta, ağabeyi Caracalla'nın emri ile annesinin kollarında öldürüldü. Fakat daha sonra Caracalla da Doğu'da bir seferi sırasında M.S. 217'de öldürüldü. Bunun üzerine Iulia Domna üzüntüsünden kendisini aç bırakarak ölüme terk etti. ■

seferi sırasında büyük oğlu Caracalla'ya *augustus*, küçük oğlu Geta'ya da *caesar* unvanı verdi (M.S. 198). Severus daha sonra Filistin ve Mısır'a uğrayarak Roma'ya döndü (M.S. 202 yazı).

Septimius Severus M.S. 208 yılı başlarında Britannia'da düzenlemeler yapmak ve kuzey kabilelerin Britannia'ya yaptıkları saldırılara son vermek üzere karısı ve iki oğluyla birlikte yola çıktı. Birtakım başarılar elde ettiyse de artık fiziksel yorgunluğun yanı sıra yaşlılığın getirdiği zaaflar da söz konusuydu. Oğulları Caracalla ile Geta arasındaki husumet ve kıskançlık da imparatoru endişelendiriyor ve huzursuz ediyordu. Nitekim, Severus, M.S. 4 Şubat 211'de 65 yaşında Britannia'da Eburacum'da (bugünkü York) öldü. İmparatorun cesedi yakıldı ve külleri bir kap içinde Roma'ya getirilerek Hadrianus Mausoleumu'na konuldu.

Caracalla (M.S. 211-217) ve Geta (M.S. 211)

Caracalla, Septimius Severus ile Iulia Domna'nın iki oğlundan büyük olanıydı ve M.S. 188'de Lugdunum'da (Lyon) dünyaya gelmişti. Doğduğunda kendisine Iulianus Bassianus adı verilmişti; ancak daha sonra babası tarafından *caesar* unvanı verilerek –Marcus Aurelius ailesiyle ilişkilendirilmesi bağlamında– adı Marcus Aurelius Antoninus'a çevrilmişti (M.S. 195). Daha çok tanındığı Caracalla adını ise Roma'da sık sık giydiği *caracallus* denen bir Gal pelerininden almıştı. Hatırlanacağı üzere neredeyse iki yüz yıl önce Roma tahtında bulunan Caligula da o şekilde tanınmasını çocukken giydiği çizmelere (*caligae*) borçluydu. Ancak şurası da unutulmamalıdır ki, Caracalla'nın resmi adı Marcus Aurelius Antoninus idi; bu nedenle yazışmalarda, yazıtlarda ve sikkelerde bu şekilde anılır.

Septimius Severus iki oğlunu da halefi olarak hazırlamıştı. Parth savaşından sonra Caracalla'ya *augustus* unvanı vererek (M.S. 198), imparatorluğun yönetimine ortak etmişti. Severus daha sonra Geta'ya da *augustus* unvanı vermişti. Babalarının ölümünden sonra Caracalla ve Geta Roma İmpa-

ratorluğu'nun başına geçti. İki imparatorun birlikte yönetimi daha önce Marcus Aurelius ve Lucius Verus zamanında da olmuştu. Fakat Caracalla tek başına imparator kalmak istiyordu; bu yüzden Geta'nın ortadan kaldırılması gerekiyordu. Britannia seferindeyken babalarının ölmesi üzerine Caracalla ve Geta orada daha fazla kalmak istemediler ve Roma'ya döndüler. Her iki kardeş Palatinus Tepesi'ndeki saraya yerleştiler; birbirlerine olan güvensizlikten yaşadıkları mekânların girişleri ayrı tutuldu ve birbirlerine geçişler mümkün olmayacak şekilde düzenlendi. Hatta daha da ileri gidilerek imparatorluğun ikiye bölünmesi bile düşünüldü. Caracalla, Avrupa ve Kuzeybatı Afrika'nın idaresini, Geta'da Asya ve Mısır'ın idaresini alacaktı. Ancak annelerinin itirazı üzerine bu plan sadece düşüncede kaldı. Iulia Domna, çocuklarına "imparatorluğu bölebilirsiniz ama annenizi bölemezsiniz", diyerek onları bu düşüncelerinden vazgeçirmişti. Bunun üzerine Caracalla, subaylarına kardeşi Geta'yı öldürttü. Saldırı anında Geta, annesinden kendisini korumasını istediyse de subayların kılıçlarından kaçamadı ve annesi Iulia Domna'nın kollarında öldürüldü (M.S. 212). Caracalla, hem *praetor*'lara hem de senatörlere, aslında Geta'nın kendisini öldürmek istediğini ve kendisini savunmak için onu öldürtmek zorunda kaldığını anlattı. Yüksek miktarda para karşılığında (*donativum*) *praetor*'ların rızası ve *Senatus*'un onayıyla olay kapatıldı. İki kardeşin ortak imparatorluğu sadece 10 ay sürmüştü. Geta'yı destekleyenler de aynı akıbete uğradı; Geta'nın anısı lanetlendi (*damnatio memoriae*), adı yazıtlardan ve sikkelerden kazınarak silindi.

Resim 45. Caracalla.

Caracalla, M.S. 213 yılının ilk aylarında German sınırına gitti. Burada Roma'nın düşmanları olarak ilk kez zikredilen Allamanlara (Alamanni) karşı savaştı ve onları Main Irmağı civarında yenilgiye uğrattı; *Senatus* kendisine Germanicus Maximus unvanı verdi. *Caracallus* denen Gal pelerini giymesinden dolayı Caracalla adını alması da, bu savaşlar sırasındadır.

M.S. 214 yılı baharında Caracalla Doğu'ya hareket etti; Dacia (bugünkü Romanya) ve Trakya üzerinden Anadolu'ya geldi. Troia ve Pergamon'u (Bergama) ziyaret etti; kışı Nikomedeia'da geçirdi. M.S. 215 yılı baharında Parth-

CARACALLA'NIN YURTTAŞLIK YASASI: *CONSTITUTIO ANTONINIANA*

Roma tarihinde iç savaşlara bile yol açan Roma yurttaşlığı (*civitas Romana*), İmparatorluk Dönemi'nde de sosyal bir sorundu. Caracalla'nın yaptığı en önemli icraatlardan biri M.S. 212 yılında çıkarttığı bir ferman (*Constitutio Antoniniana*) ile imparatorluk sınırları içindeki tüm özgür erkek ve kadınlara Roma yurttaşı olma imkânı vermesiydi. Bundan amaç, olasılıkla, kamu hizmeti yükümlülüğünü yaygınlaştırmak ve imparatorluk gelirlerini yükseltmekti; çünkü yurttaş olanlardan ek vergiler alınabiliyordu. Romalı ve Romalı olmayanlar arasındaki ayrımın kaldırılması, Roma'dan idare edilen eyaletlerde yaşayan toplulukların oluşturduğu bir imparatorluk anlayışından ziyade, tek bir ulusa dayalı imparatorluk anlayışını kuvvetlendiriyordu. Nitekim, Caracalla dönemine tarihlenen mezar yazıtlarında, fermanın bir yansıması olarak, Aurelius ve Aurelia gibi Roma *gens* adlarına sıkça rastlanmaktadır ki bu da bu isimlerin geçtiği yazıtların tarihlendirilmesinde önemli bir kriterdir. Caracalla'nın resmi adının M. Aurelius Antoninus olduğu bilinmektedir. ■

ların ülkesine doğru yola çıktı; amacı Parthları kesin yenilgiye uğratmaktı. Önce Antiokheia'ya geldi (M.S. 215 Mayıs), oradan Aleksandreia'ya geçti. Burada binlerce kişi –provakosyonun nedeni açık olmasa da– imparatorun öfkesine kurban gitti; Alekasandreia katliamı uzun süre belleklerden silinmedi. M.S. 216 yılında Parth seferi başladı; Parth kentleri ele geçirilerek yakılıp yıkıldı. Kışın yaklaşması üzerine Caracalla, Edessa'ya (Urfa) çekildi ve burada bir taraftan kendini eğlenceye verirken öte taraftan da ertesi yıl çıkacağı Parth seferinin planlarını yaptı. M.S. 217 yılı baharında Karrhai'daki (Harran) Ay Tanrısı Men'in Tapınağı'nı ziyaret için yola çıkan imparator, yolda, *Praetor Praefectus*'u Marcus Opellius Macrinus'un kışkırtmasıyla Martialis adlı bir *praetor* muhafızı tarafından öldürüldü (M.S. 8 Nisan 217).

Macrinus (M.S. 217-218)

Severus Hanedanı mensubu olmayan Marcus Opellius Macrinus M.S. 164'te Kuzey Afrika'da Mauretania'daki Caesarea'da doğdu; dolayısıyla Magribi geçmişi ve ailesi hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak iyi bir hukukçu olarak görev yapmış, Caracalla zamanında *praetor prefectus*'luğuna kadar yükselmişti. Caracalla ile birlikte M.S. 216'daki Parth savaşına da katılan Macrinus bu sefer sırasında askeri bir başarı gösterememişti. Macrinus, Edessa'dan Karrhai'ya yolculuğu sırasında Martialis adlı bir subayına Caracalla'yı öldürtmüştü. Caracalla'nın öldürülmesinin ardından, M.S. 11 Nisan 217'de, kendisini imparator ilân eden Macrinus, Parthlarla

savaşa devam etti. Ancak, Nisibis (Nusaybin) yakınında Parthlar tarafından yenilgiye uğratıldı ve Parth kralı V. Artabanus'a ödediği yüklü bir para karşılığında barış yapabildi. Daha önce oğlu Diadumenianus'a *caesar* unvanı veren Macrinus, bu kez ona *augustus* unvanı da vererek, imparatorluk yönetimine ortak etti. Ancak bu sırada Iulia Domna'nın kızkardeşi Iulia Maesa'nın 14 yaşındaki torunu Varius Avitus (daha çok bilinen adıyla Elagabalus), Emesa yakınındaki Raphanaea'daki III. Gallica lejyonu karargâhında askerler tarafından imparator ilân edildi. Elagabalus'un Caracalla'nın oğlu olduğu söylentisi, onun pozisyonunu daha da kuvvetlendirdi. Macrinus, oğlu Diadumenianus'u halef olarak ilân etmiş olsa da Elagabalus'un Roma tahtına geçebileceği düşüncesiyle ve hayatının tehlikede olduğu endişesiyle Antiokheia'ya kaçmak zorunda kaldı. Ancak, Macrinus Antiokheia civarında muhaliflerinin ordusuna yenildi (M.S. 8 Haziran 218). Tanınmamak için saçını ve sakalını keserek Antiokheia'dan Roma'ya doğru yola çıktı; fakat Kalkhedon'da (Kadıköy) yakalandı ve muhafızlar eşliğinde tekrar Antiokheia'ya götürülmek üzere yola çıkıldı ve Antiokheia'ya varmadan (bir görüşe göre Kappadokia'da) bir subay tarafından öldürüldü (M.S. 218 yazı). Parthia'ya kaçan oğlu Diadumenianus da aynı akıbete uğradı. Macrinus, yukarıda değindiğimiz gibi Severus Hanedanı üyesi değildi; Macrinus'un iktidarıyla kesintiye uğrayan Severus Hanedanı, Diadumenianus, Elagabalus ve Severus Alexander ile devam edecektir.

Diadumenianus (M.S. 218)

Marcus Opellius Diadumenianus, İmparator Macrinus'un oğluydu. Dokuz yaşındayken *caesar* rütbesini almıştı. Babasının imparatorluğu sırasında ise *augustus*'luğa yükseltildi. Babasının ölümünden sonra Parthlara sığınmak istedi; fakat yakalanarak öldürüldü.

Elagabalus (M.S. 218-222)

Gerçek adı Varius Avitus Bassianus olan Elagabalus, M.S. 204 yılında Syria'daki Emesa'da doğmuştu. Iulia Domna'nın kızkardeşi Iulia Maesa'nın kızı Iulia Soaemias'ın oğluydu. Yani Iulia Maesa'nın torunu oluyordu. İmparator Macrinus'un tahttan indirilmesi sürecinde, henüz 14 yaşındayken, Emesa yakınındaki Raphanaea'daki III. Gallica lejyonu karargâhında askerler tarafından Marcus Aurelius Antoninus adıyla imparator ilân edildi (16 Mayıs 218). Bu yeni ismi Caracalla'dan alıyordu; Caracalla'nın da resmi adı

ROMA SİKKELERİ

İlk Roma sikkeleri M.Ö. 3. yüzyılın başlarında basılmıştır. Daha ziyade İtalya'nın güneyinde tedavülde bulunan ve bu nedenle Romano-Campania sikkeleri olarak anılan gümüş ve bronz sikkeler, İtalya'nın güneyindeki Eski Yunan kolonilerinin sikkelerini andırmaktadır; tek fark Roma sikkelerinde önceleri ROMANO, sonraları ise ROMA yazısının yer almasıdır. Bunların dışında yine aynı dönemde tedavülde olan *Aes Grave* adı verilen bronz sikkeler vardır. Ana birimin *as* olduğu bu sistemde 1 as, 12 *uncia*'ya eşitti. Sadece aes grave sikkeleri döküm olarak basılmıştır; *aes grave* serisinden sonra bir daha döküm tekniği kullanılmamış, sikkeler darp edilerek basılmışlardır. Roma'nın esas bronz sikkeleri –küçükten büyüğe doğru- *as, dupondius* ve *sestertius*'tur. Roma'nın esas gümüş sikkesi *denarius*, esas altın sikkesi ise *aureus* idi. M.S. 215 yılında, İmparator Caracalla tarafından, onun adına izafeten (Antoninus) *antoninianus* adı verilen yeni bir gümüş sikke tedavüle sokulmuştur. Bu sikkenin içindeki gümüş miktarı zamanla azaltılmış, bakırın üstü gümüş kaplanmış ve nihayette tamamen bakır bir sikkeye dönüşmüştür.

Büyük Constantinus, imparatorluğun altın sikkesi olan *aureus*'un yerine, ondan biraz daha hafif olan *solidus* adı verilen yeni bir altın sikkeyi tedavüle soktu; *aureus* zamanla tedavülden kalkarak yerini tamamen *solidus*'a bıraktı. Gerek Cumhuriyet gerekse İmparatorluk dönemlerinde sikkenin içerdiği maden miktarının azal-

bu şekildeydi. Caracalla'nın oğlu olduğu söylentisi yayılmış (daha doğrusu kasten yaydırılmış) olduğundan kendisini bir şekilde ona bağlamak istiyordu. Ününü ve Elagabalus adını ise Emesa'daki Güneş Tanrısı El-Gabal'ın rahibi olmasına borçluydu.

Böylece, Macrinus ve Diadumenianus'un öldürülmelerinden sonra imparator ilân edilen Elagabalus, hemen Roma'ya gitmedi, birkaç ay Doğu'da kaldı. Daha sonra annesi Iulia Soaemias ve anneannesi Iulia Maesa ile birlikte Roma'ya doğru yola çıktı. Kışı Nikomedeia'da geçirdiler; M.S. 219 sonbaharında da Roma'ya vardılar. Elagabalus, Macrinus taraftarlarına karşı acımasızca davrandı; kimilerini öldürdü; kimilerini görevlerinden uzaklaştırdı. İmparatordan dolayı Güneş Tanrısı kültü Roma'da da kabul gördü.

Ancak imparatorun kadınsı ve eşcinsel davranışları halk tarafından hoş karşılanmıyordu. Hakkında bir sürü ahlaksız öyküler anlatılmaya başlanmıştı. Iulia Maesa, bu hoşnutsuzluğu kırmak, rejimin ve hanedan iktidarının sürdürülmesi için Elagabalus'a o sıralar 13 yaşında olan kuzeni Bassianus Alexianus'u (sonradan Severus Alexander adıyla tanınacaktı) halefi olarak ilân ettirmekte başarılı oldu. Ancak, Elagabalus ve Severus Alexander birbirini hiç sevmedi; aralarındaki husumet eksik olmadı. Ancak askerler ve halk Alexander'i daha çok seviyordu. Bunu fark eden Elagabalus, kuzeni Severus

tılması ya da benzer düzenlemeler yapıldığını görüyoruz. Fakat reform niteliğindeki önemli düzenlemeler Aurelianus (M.S. 270-275) ve Diocletianus (M.S. 284-305) zamanlarında yapılmıştır. Roma sikkelerinde darphane adının (kısaltmasının) görülmesi ancak M.S. 3. yüzyıl ortalarına rastlar. Belli başlı darphaneler ve sikke üzerindeki kısaltmalan şunlardır: Alexandria = ALE; Antiochia = ANT; Constantinopolis = CON; Roma = R veya RM; Cyzicus = SMK; Nicomedia = NIC veya SMN.

Roma devlet sikkelerinin ön yüzünde Cumhuriyet Dönemi'nde çeşitli tanrı ve tanrıça başları; İmparatorluk Dönemi'nde ise imparator başlan yer alırdı. Sikkelerin arka yüzlerinde ise yine çeşitli tanrı ve tanrıçalar, personifikasyonlar, yapılar vb. tasvir edilirdi.

Yukanda sözünü ettiğimiz Roma devlet sikkelerinin yanı sıra Roma İmparatorluğu'nun egemen olduğu topraklardaki Roma eyaletlerindeki kent-devletleri de kendi sikkelerinin basımını M.S. 3. yüzyıl ortalanna kadar sürdürmüşlerdir; en son basılan "kent-devleti" veya "kent sikkesi" (günümüze kalan sikkelerden anlaşıldığına göre) Perge'ye ait olup İmparator Tacitus (M.S. 275) zamanında basılmıştır. Roma İmparatorluğu Dönemi'nde eyaletlerde basılan kent-devletlerinin sikkelerinde ön yüzlerde Roma imparatorlarının portresi yer alırken arka yüzde her kent-devletinin kendi seçtiği tasvirler yer alırdı. Roma devlet sikkelerinde yazı Latinceyken bu sikkelerde Eski Yunancaydı. Roma devlet sikkeleri her üç metalden de (altın, gümüş, bronz) basılırken, eyaletlerde basılan sikkelerin metali bronzdur. ■

Alexander'i öldürtmek için fırsat kolluyordu. Fakat Alexander'in annesi Iulia Mamaea ve anneannesi Iulia Maesa, çocuk yaştaki Alexander'i korumak için Elagabalus'tan önce davrandılar ve Elagabalus Roma'daki *praetor*'ların karargâhında askerler tarafından öldürüldü (M.S. 11 Mart 222). Annesi de aynı akıbete uğradı. Her ikisinin de başları kesilerek, Roma caddelerinde sürüklenerek teşhir edildiler; imparatorun cesedi Tiber Nehri'ne atıldı.

Severus Alexander (M.S. 222-235)

Severus Alexander M.S. 1 Ekim 208'de Phoenicia'da (Fenike) doğdu, o zaman kendisine Bassianus Alexianus adı verilmişti. Çocukluğu Syria'da geçen Alexianus, Emasa'da Güneş Tanrısı rahibiydi. Iulia Maesa'nın arzusu üzerine Elagabalus, o sıralar 13 yaşında olan kuzeni Alexianus'u vârisi olarak ilân etmişti. Bir süre sonra Alexianus, Marcus Aurelius Alexander adını aldı (M.S. 221). Ancak Elagabalus ile Alexander

Resim 46. Severus Alexander sikkesinin ön ve arka yüzü.

arasında bir husumet vardı; Elagabalus kuzenini öldürmeyi planlıyordu. Ancak plan tersine döndü ve Elagabalus, Alexander tarafını tutan *praetor*'lar tarafından öldürüldü (M.S. 11 Mart 222). Severus Alexander hiçbir karşı koymayla karşılaşmadan *Senatus* tarafından imparator olarak ilân edildi. Kuşkusuz S. Alexander henüz 14 yaşında olduğundan devlet idaresi esas olarak annesi Iulia Mamaea ile 16 kişilik bir danışma meclisinin elindeydi.

Mamaea'nın sağ kolu Domitius Ulpianus idi. *Praetor* muhafızlarının komutanı olan bu kişi asıl iki *praetor praefectus*'unun da üstünde bir pozisyondaydı. Bir süre sonra *praetor praefectus*'larının beklenmedik ölümünden sorumlu tutularak *praetor* muhafızları tarafından öldürüldü.

S. Alexander zamanında Roma'da imâr ve bayındırlık faaliyetlerine hız verildi; ayrıca Elagabalus'un Emesa'dan Roma'ya getirdiği kutsal siyah taşı (*lapis niger*) tekrar Emasa'ya götürdü.

Doğu'da Ardaşir, Parth sülalesi kralı V. Artabanus'u yenerek aynı topraklarda Sasani hanedanının egemenliğini başlatmıştı (M.S. 226 / 227). Ardaşir, Roma'nın Doğu'daki topraklarına da saldırarak Roma için bir tehdit oluşturuyordu. Bunun üzerine Severus Alexander, annesi ile birlikte bu duruma müdahale için Doğu'ya hareket etti (M.S. 231 baharı); kışı Antiokheia'da geçirdiler. Romalılar, Sasaniler karşısında üstün geldiler ve Ardaşir'in aldığı toprakları geri aldılar (M.S. 232). S. Alexander ve annesi, ertesi yıl Roma'ya döndü.

Alexander Roma'ya döner dönmez bu kez Germanların Roma topraklarına saldırdıkları haberini aldı. Severus Alexander, yine annesiyle birlikte Germanlara karşı sefere çıktı (M.S. 234). Ancak, Alexander ve annesi Mamaea'nın Germanlara karşı çekingen bir tavır izlemesi, para karşılığında barış yapmak istemesi ve Romalı askerler nezdinde güven kaybetmeleri nedeniyle, askerler yeni bir imparator arayışına girdiler ve Trakyalı bir asker olan Maximinus'u imparator ilân ettiler. Daha sonra Vicus Britannicus'ta (Mainz) bulunan S. Alexander ile annesini öldürdüler (M.S. 25 Mart 235). Severus Alexander'in öldürülmesiyle Severuslar sülalesi de son buldu.

Asker imparatorlar veya askeri anarşi dönemi

Maximinus Thrax (M.S. 235-238)
(M.S. 238: I. Gordianus, II. Gordianus, Pupienus, Balbinus)

Maximinus M.S. 172 veya 173'te Trakya'da doğdu. Önceki imparatorlar gibi seçkin bir aile geçmişi yoktu; sıradan bir Trakyalıydı. Ancak, askeri alanda tecrübesi vardı ve askerler arasında belli bir popülaritesi bulunmak-

taydı. Severus Alexander'in Doğu ve Germania seferlerine de katılmıştı. Severus Alexander'in Vicus Britannicus'ta (Almanya'da Mainz yakınında) öldürülmesi sonrasında ordu tarafından imparator ilân edilmiş ve *Senatus* da onaylamıştı (M.S. 235 Mart / Nisan). Maximinus, Trakya bölgesinin bir yerlisi olduğundan Trakyalı anlamında "Thrax" soyadını almıştı.

İmparatorun ilk işi Germanlara karşı savaş kararı almak oldu. Harekâtı kolaylaştırmak için de Ren Nehri'nde dubaların yan yana dizilmesiyle (muhtemelen teknelerin yan yana dizilip üzerlerine kalaslar atılmasıyla) oluşturulan bir köprü inşa ettirdi. Ancak, imparatorun muhalifleri de boş durmuyordu ve bir suikast hazırlığı içindeydiler. Plana göre, imparator Ren Nehri'nden düşmanın bulunduğu karşı kıyıya geçer geçmez suikastçiler köprüyü yıkarak imparatorun az sayıdaki askeriyle düşman tarafında kalmasına neden olacaklardı; Maximinus'un yerine Magnus adlı bir senatörü Roma tahtına çıkaracaklardı. Fakat suikast planı fark edildi ve suikastçiler tutuklanarak öldürüldü. İkinci suikast ise Syria'daki Osrhoeneli okçuların desteklediği Titus Quartinus'un suikastiydi. Ancak Osrhoenelilerin kendi liderleri Macedo'nun suikast fikrinden vazgeçip Quartinus'u öldürmesiyle bu suikast de gerçekleşmeden sona ermiş oldu.

Maximinus M.S. 235 yazında Ren üzerindeki köprüden geçerek Germania'ya girdi; ülkedeki yerleşimler yakılıp yıkıldı. İmparator "Germanicus Maximus" unvanı, oğlu Maximus da "*caesar*" unvanı aldı. Maximinus sonraki iki yıl içinde de Daclara ve Sarmatlara karşı savaştı; "Dacicus" ve "Sarmaticus" unvanları aldı.

Bu arada savaşların Roma'ya pahalıya mal olması, devlet idaresindeki kötü yönetim sonucu Maximinus'a karşı her tarafta hoşnutsuzluklar başlamıştı; hatta *Senatus* da artık Maximinus'un karşısında yer alıyordu. İşte bu sırada Africa Eyaleti valisi 80 yaşındaki I. Gordianus (Africanus) ile 46 yaşındaki oğlu II. Gordianus'un isyan haberi imparatora ulaştı; *Senatus*, I. Gordianus'a destek verdi. Ancak Numidia valisi Capellianus imparatora sadık kaldı ve II. Gordianus'u savaşta yenerek öldürdü; bir süre sonra da babası I. Gordianus intihar etti.

Bu gelişme üzerine *Senatus* derhal toplanarak Maximinus'a karşı mücadele etmek ve Roma'yı savunmak üzere iki yeni imparator seçti: Balbinus ve Pupienus. Ayrıca 20 kişilik bir meclis / komisyon (*vigintiviri*) oluşturuldu. Bu arada Gordianusların yanında yer alan grupların ısrarıyla I. Gordianus'un torunu 13 yaşındaki III. Gordianus *caesar* ilân edildi. Maximinus ise İtalya'ya yaklaşmıştı; ancak beklemediği bir mukavemetle karşılaşan imparatorun morali bozulmuştu. Askerler de artık Maximinus'un yanında yer

almak istemiyorlardı. Bunun üzerine askerler imparatorun çadırına giderek onu ve 23 yaşındaki oğlunu öldürdüler; başlarını keserek Roma'ya gönderdiler. Ancak, iç savaş durulmak bilmiyordu. Maximinus'un ortadan kaldırılmasından sonra gözler Pupienus ile Balbinus'a çevrildi. O sırada Balbinus, Gothlara karşı, Pupienus da Sasaniler'e karşı sefere çıkmaya hazırlanıyordu. Maximinus'un ortadan kalkmasından sonra iki imparator da gözden düşmüştü. Nitekim *praetor*'lar saraya gelerek Pupienus ve Balbinus'u saraydan çıkardılar, caddelerde sürükleyerek karargâhlarına götürmeye çalıştılar; imparatorların German muhafızlarının peşlerinde olduklarını duyunca da öldürüp cesetlerini yolda bırakıp kaçtılar. Doksan dokuz gün Roma tahtında kalan iki imparatorun yerine *praetor*'lar III. Gordianus'u imparator ilân ettiklerini açıkladılar.

III. Gordianus (M.S. 238-244)

III. Gordianus olarak bilinen Marcus Antonius Gordianus M.S. 20 Ocak 225 yılında dünyaya geldi. Ailesi ve geçmişi hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız Gordianus, daha Maximinus zamanında Gordianus taraftarlarınca Roma'da *caesar* ilân edilmişti. Pupienus ve Balbinus'un öldürülmelerinin ardından da *praetor*'lar tarafından imparator ilân edildi. İmparator ilân edildiğinde henüz 13 yaşında bir çocuk olduğundan devlet idaresi Timesitheus'un elindeydi; bu kişinin *praetor praefectus*'u olarak atanmasından sonra (M.S. 241) etkisi daha da arttı. Gordianus, onun kızı Tranquillina ile de evlendi.

M.S. 241'de Sasani kralı Şapur, Doğu'daki Roma topraklarına saldırmıştı; Syria ve başkent Antiokheia tehdit altındaydı. Timesitheus, imparator ile birlikte Doğu'ya hareket etti. Fakat önce Tuna boylarındaki Roma topraklarına saldıran Gothlar ile savaşıldı ve geri püskürtüldüler. Daha sonra Romalılar Doğu'ya giderek Sasanileri yendiler (M.S. 243), Nisibis ve Karrhai tekrar Romalılara geçti; Doğu'da Roma egemenliği tekrar tesis edildi. Sasani başkenti Ktesiphon'a ilerlemek üzereyken Timesitheus hastalanarak öldü (M.S. 243 kışı); onun yerine *praetor* muhafızlarının komutanı Philippus Arabus geçti. Ancak Philippus'un amacı III. Gordianus'u ortadan kaldırarak tek

Resim 47. *III. Gordianus sikkesinin ön ve arka yüzü.*

başına Roma İmparatorluğu tahtına geçmekti. Askerler de artık bir çocuğun emri altında değil olgun ve tecrübeli bir askerin yönetimi altında çalışmak istiyorlardı. Sonunda, Fırat Nehri yakınında Zaitha mevkiinde III. Gordianus askerler tarafından öldürüldü (M.S. 25 Şubat 244).

I. Philippus (M.S. 244-249)

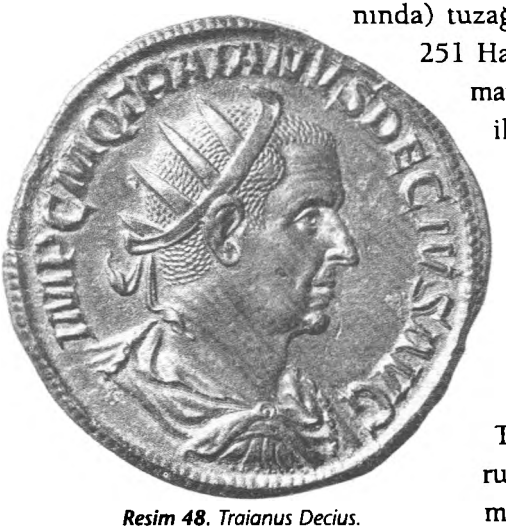
Araps (Arap) lakaplı I. Philippus M.S. yak. 204'te Arabia'daki Trakhonitis'te (sonraki Philippopolis) doğdu; fakat Syria'nın güneybatısındaki Trakhonitis'te büyüdü. III. Gordianus'un *praetor* muhafızları komutanı Timesitheus ölünce onun yerine geçti (M.S. 243). Askerleri gizlice çocuk yaştaki imparator III. Gordianus'a karşı kışkırttı ve neticede III. Gordianus'un askerler tarafından öldürülmesinden sonra, ordu I. Philippus'u imparator ilân etti (M.S. 244 Şubat / Mart). Philippus önce Sasani kralı Şapur ile barış antlaşması yaptı. Ancak koşullar Roma'yı memnun edecek nitelikte değildi. Philippus, Doğu eyaletlerinin idaresini kardeşi Priscus'a bırakarak Roma'ya hareket etti. Roma'ya vardığında (M.S. 244 yazı) halka ve *Senatus*'a III. Gordianus'un hastalanarak öldüğünü söyledi ve Gordianus için bir büyük bir cenaze töreni düzenledi.

Roma'da bulunduğu sırada devlet işlerindeki aksamaları gidermeye çalışan imparator, Tuna Nehri sınırındaki Dac kabilelerinden Carpların (Carpi) Tuna'yı geçerek Roma topraklarına saldırmaları üzerine Roma'dan ayrılarak Dacia'ya hareket etti (M.S. 246 yazı). Carpları yenilgiye uğratmasından sonra "Carpicus Maximus" unvanı aldı. Bu zaferden sonra daha önce *caesar* unvanı verdiği oğlunu da *augustus* payesiyle onurlandırdı (M.S. 247 yazı). Ertesi yıl Roma'nın 1000. kuruluş yıldönümü kutlamaları yapıldı. Ancak bu kutlamalara Moesia ve Pannonia'daki olaylar gölge düşürdü. Zira bu bölgelerdeki askerler Tiberius Claudius Marinus Pacatianus'u imparator ilân etmişlerdi. Doğuda kendisini imparator ilân eden başkaları da vardı. Ancak, Pacatianus çok geçmeden askerler tarafından öldürüldü; diğerleri de hiçbir zaman Philippus'a rekabet edecek güçte değillerdi. Philippus'a bu zor zamanda Roma'daki Şehir Praefectus'u (*praefectus urbi*) ve senatör Decius destek verdi. Philippus da onu Moesia ve Pannonia eyaletleri valiliğine atadı. Decius, Gothlara karşı başarılar kazandı, öyle ki askerler artık imparator olarak onu görmek istiyorlardı. Sonunda askerlerin de kışkırtmasıyla Philippus ve Decius karşı karşıya geldi. Decius ordusunun başında Roma'ya yürürken, Philippus da onu karşılamak üzere Roma'dan ayrıldı. İki ordu kuzey İtalya'daki Verona'da karşılaştılar (M.S. 249 sonbaharı). Philippus yenildi ve öldürüldü; daha sonra oğlu da *praetor*'lar tarafından öldürüldü.

Traianus Decius (M.S. 249-251)

Traianus Decius M.S. yak. 190'da Sirmium yakınındaki Budalia'da doğdu. Senatör ve *consul* olarak görev yaptı; Moesia, Aşağı Germania ve Hispania Tarraconensis valiliklerinde bulundu. I. Philippus zamanında Roma'da şehir *praefectus*'uydu (*praefectus urbi*). Verona'da I. Philippus'u yenilgiye uğrattıktan sonra Roma'ya geldi (M.S. 249 Ekim). *Senatus* Decius'un imparatorluğunu onayladı. Kendisini onurlandıran unvanlar arasında, bir yüzyılı aşkın bir süre önce Roma tahtının en güçlü ve fatih imparatorlarından biri olan Traianus'un adı da vardı; bundan böyle yeni imparator Traianus Decius olarak anılmaya başlandı. İmparator M.S. 250'de oğulları Herennius Etruscus ve Hostilianus'a *caesar* unvanı verdi. Devlet işlerinde birtakım düzenlemeler yaptı. Publius Licinius Valerianus adlı senatörü (daha sonra imparator olacaktır) merkezi yönetimde söz sahibi yaparak, kendisinin Roma'da bulunmadığı zamanlarda devlet işlerini ona bıraktı. İmparator, Hıristiyanlara karşı da mücadele etti; onları şiddetli bir şekilde cezalandırdı.

Traianus Decius, Tuna Nehri'ni geçerek Roma topraklarına saldıran Gothlara karşı bir sefer yapmaya karar verdi (M.S. 250); çünkü Gothlar iki kola ayrılmış, bir kol Trakya'ya yönelip Philippopolis'te vali Titus Iulius Priscus'u esir alırken, diğer kol doğuya, yani Novae'yı hedeflemişti. Novae'ya gelenler Yukarı ve Aşağı Moesia valisi Trebonianus Gallus tarafından püskürtülmüştü. Goth lideri Kniva daha sonra iç kesime yönelerek Istros Nehri kıyısındaki Nikopolis kentini istila etmişti. Goth savaşı Decius'un da sonunu getirdi. Önceleri Gothlara karşı başarı kazandıysa da Abritus mevkinde (Dobruca yakınında) tuzağa düşürülerek öldürüldü (M.S. 251 Haziran / Temmuz). Decius, düşmanla savaşırken savaş alanında ölen ilk imparatordu. Oğlu Herennius Etruscus da aynı akıbete uğradı.

Resim 48. Traianus Decius.

Trebonianus Gallus (M.S. 251-253)

M.S. yak. 206 yılında Perusia'da doğan Trebonianus Gallus, Traianus Decius ve Herennius Etruscus'un Gothlarla savaşırken ölmesi üzerine, askerler tarafından

imparator ilân edildi (M.S. 251 Temmuz). Gallus, Gothlara haraç vererek barış yaptı ve Roma'ya döndü. Decius'un oğlu Hostilianus'a da *augustus*, kendi oğlu Volusianus'a da *caesar* payesi verdi. Böylece, Hostilianus'u imparatorluğun yönetimine ortak etti. Ancak kısa süre sonra Hostilianus'un ölmesi üzerine onun yerine kendi oğlu Volusianus'u *augustus*'luğa yükseltti. Gallus'un iktidarı döneminde bir yandan Gothlar, öte yandan Roma'daki veba salgını Romalıları bezdirmişken, bu kez Sasani kralı I. Şapur M.S. 252'de Doğu'daki Roma eyaletlerine saldırdı. Syria'ya girdi ve başkent Antiokheia'yı ele geçirdi. Bu sırada Gothlar Romalılarla yaptıkları anlaşmayı bozmuş ve tekrar Roma topraklarına saldırmaya başlamışlardı. Aşağı Moesia valisi Aemilianus, Gothlara karşı başarılı bir mücadele gösterdi ve onları yendi. Bu zafer üzerine askerler tarafından imparator ilân edildi. Aemilianus Roma'ya doğru harekete geçti. Aemilianus ve Gallus'un ordusu Roma dışında Interamna'da (bugünkü Terni) karşılaştı. Aemilianus'un ordusu, büyük bir zafer kazandı (M.S. 253 Ağustos); Gallus ve oğlu öldürüldü.

Aemilianus (M.S. 253)

Aemilianus M.S. yak. 207'de Kuzey Afrika'da Mauretania'da doğmuştu. Senatörlük ve *consul*'lük yapmış biriydi. M.S. 252'de Aşağı Moesia valisi oldu. Gallus zamanında Gothlara karşı başarılı bir mücadele gösterdi ve Gothları yenerek geri püskürttü. Bu başarıdan sonra askerleri tarafından imparator ilân edildi ve o sırada Roma tahtında bulunan Trebonianus Gallus'un üzerine yürüdü. Gallus yenildi, kendisi ve oğlu öldürüldü. Ancak bu kez Gallus'un ölüm haberini alan Publius Licinius Valerianus da (sonradan Roma imparatoru olacaktır) askerleri tarafından Raetia'da imparator ilân edildi. Valerianus, Decius zamanında önemli bir göreve getirilmiş, Gallus da Aemilianus'un Roma'ya yaklaştığını haber alınca onu yardıma çağırmıştı. Karizmatik bir yapıya sahip olan Valerianus güçlü ordusuyla Roma'ya doğru hareket etti. Valerianus'un yaklaştığını öğrenen Aemilianus'un askerleri ondan çekindiği için savaşa girmektense kendi imparatorlarını öldürmeyi tercih ettiler (Spoletium civarı, M.S. 253 Ekim). Aemilianus 88 gün imparatorluk yapmıştı.

Valerianus (M.S. 253-260)

Valerianus M.S. yak. 190'da doğmuştu ancak doğum yeri bilinmemektedir. Severus Alexander zamanında *consul*'lük yapmıştı; Traianus Decius da Roma'daki işlerin idaresinde onu büyük yetkilerle donatmıştı. Gallus, Aemi-

lianus'a karşı kendisinden yardım istemiş ancak geç kalındığı için Gallus öldürülmüş ve Valerianus da kendi askerleri tarafından imparator ilân edilmişti. Aemilianus'un da kendi askerleri tarafından öldürülmesinden sonra tek başına imparator kalan Valerianus, hemen Roma'ya doğru yola çıktı. Roma'ya gelince *Senatus*'tan imparatorluk yetki ve unvanlarını aldı; oğlu Gallienus ile imparatorluk yetkilerini paylaşacağını ilân etti (M.S. 253 sonbaharı).

Valerianus zamanında da imparatorluk her tarafta sıkıntılı bir dönem yaşıyordu. Veba salgınının yanı sıra, Gothların Trakya, Bithynia ve Mysia bölgelerine, Boran kabilesinin de Pityus, Trapezus ve Pantikapaion'a saldırısı, Doğu'da Sasaniler imparatorluğu ciddi sıkıntıya sokmuştu. Valerianus, oğlu Gallienus'u kuzeydeki saldırıları durdurması için görevlendirdi; böylece Gothlara ve diğer German kavimlerinin saldırılarıyla Gallienus mücadele edecekti. Valerianus'un kendisi ise Doğu'yla meşgul olacaktı. Sasani kralı I. Şapur, III. Gordianus zamanından beri, on yılı aşkın bir süredir, Roma toprakları için bir tehdit unsuruydu ve tekrar saldırılara başlamıştı. Bu gelişme üzerine Valerianus, Doğu'ya hareket etti ve M.S. 254'te Antiokheia'ya geldi. Şapur ise belki o zamana kadar yaptığı en büyük istilayı gerçekleştiriyordu; pek çok kent Şapur'un eline geçti. Bu arada Emesa'daki el-Gabal baş rahibi Uranius Antoninus Sasanilere karşı başarılı bir mücadele veriyordu ancak bu başarısının sarhoşluğuyla Valerianus'a karşı isyan bayrağı açtı ve kendisini imparator ilân etti. Ancak Sasanilerin durmak bilmeyen saldırıları Valerianus'u Sasaniler üzerine yönlendirdi. Fakat veba nedeniyle de ordusu zayıflayan Valerianus, Edessa'da Sasaniler tarafından kuşatıldı (M.S. 260 yazı). İmparator, Sasanilerle barış yapmak istedi; ancak Şapur anlaşmayı elçiler aracılığıyla değil bizzat Valerianus ve ordudaki ileri gelen az sayıda Romalıyla yapmak istediğini şart koştu. Valerianus ve beraberindekiler, Şapur'un karargâhına geldiklerinde, görüşme yapılmaksızın, hemen esir alındılar. Sasaniler, Mezopotamya, Syria, Kilikia ve Kappadokia'da pek çok yeri yakıp yıktılar; Romalılar, esir düşen imparatorlarının da şokuyla büyük bir hezimet yaşadılar. Valerianus'un akıbeti bilinmiyor; ancak yaşamının geri kalanını esir olarak sürdürüp öldüğü tahmin edilmektedir. Ebedi ve ezeli düşman Sasaniler (daha önce Parthlar) karşısında yaşanan bu utanç verici durum uzun yıllar Romalıların hafızalarından hiç silinmedi.

Gallienus (M.S. 253-268)

Gallienus, bir önceki imparator Valerianus'un oğlu olup M.S. yak. 213'te doğmuştu; ancak doğum yeri bilinmemektedir. Valerianus'un Sasanilerin eli-

ne düşmesinden sonra yerine Gallienus geçti. Zaten babası tarafından da *augustus* unvanı verilerek daha onun zamanında ortak imparator ilân edilmişti. Severus Alexander'den bu yana 10 yılı aşkın Roma tahtında kalan ilk imparatordu. Gallienus sanata düşkün bir imparatordu ve aynı zamanda Hıristiyanlara karşı da, kendinden önceki imparatorların aksine, hoşgörülü davranan biri olarak anılmaktadır. Yine de imparatorluğun en sıkıntılı günleri onun zamanına rastlamaktadır. Dıştan saldırılar ve içteki sayısız ayaklanmalara, açlık ve veba da eklenince, imparatorluk oldukça sarsıntılı günler geçirdi.

Babası Valerianus, Sasanilerle savaşmak üzere Doğu'ya hareket ettiğinde, Gallienus'u Batı'daki meselelerle, Gothlar ve diğer German kabilelerle mücadele etmekle görevlendirmişti. Nitekim Gallienus M.S. 254 yılında Ren ve Tuna Nehirleri sınırına giderek Germanlarla savaştı. Başarılarından dolayı "Germanicus Maximus" ve "Dacicus Maximus" unvanlarını aldı. M.S. 259'da Iuthung kabilesi Tuna'yı aşarak kuzey İtalya'ya girdi ve Roma'ya doğru ilerlemeye başladı. Fakat Gallienus'un ordusu tarafından Mediolanum (Milano) civarında, ertesi yılda Augsburg yakınında yenilgiye uğratıldılar. Gallienus Batı'da Roma'nın düşmanlarına karşı başarılı bir mücadele yaparken, Doğu'dan kötü bir haber geldi: Gallienus'un babası Valerianus Sasanilerin eline esir düşmüştü (M.S. 260 sonbaharı).

Valerianus'un Sasanilerin elinde bulunması, Sasanilere büyük bir prestij sağlamış ve her tarafı istila etmeye başlamışlardı. Bu sırada Palmyra prensi Odenathus, Gallienus'un yanında yer alarak Sasanilerin saldırılarına karşı koyuyordu. Hatta Gallienus'a karşı isyan bayrağı açan Romalılar da karşılarında Odenathus'u buluyorlardı. Odenathus, M.S. 262-267 arasındaki dönemde Sasanilere karşı saldırıya geçerek onları yenilgiye uğrattı ve işgal ettikleri kentleri geri aldı; onları Ktesiphon'da yendi. Daha sonra Gothlara karşı savaşmak üzere kuzeybatı Anadolu'ya doğru ilerledi. Buralarda da bazı başarılar elde etti; ancak dönüşte oğlu ile birlikte öldürüldü. Doğu'nun kontrolu Odenathus'un karısı Zenobia ile küçük oğlu Vabalathus'a kaldı.

Valerianus'un Sasanilerin eline esir düştüğü haberi üzerine Pannonia ve Moesia valisi Ingenuus askerleri tarafından Sirmium'da imparator ilân edildi; fakat kısa sürede Gallienus'un subaylarından Aureolus tarafından Mursa'da yenilgiye uğratıldı ve sonra da öldürüldü.

Ancak Batı'daki en can sıkıcı olay, Postumus'un Gallienus'a karşı ayaklanarak Gallia, İspanya ve Britannia'da (Gal İmparatorluğu olarak adlandırılan) bağımsız bir krallık kurmasıydı (M.S. 259-268). Postumus, Yukarı Germania valisi Laelianus'un kendisine karşı ayaklanması sonrasındaki

olaylar sırasında öldürüldü. Gerçekte, Laelianus'un ordusunu yenmişti ama kendisi daha sonra kendi askerleri tarafından öldürüldü.

M.S. 260 yılı sonlarında Macrianus ve kardeşi Quietus Doğu'da ortak imparator ilân edildiler. Macrianus İtalya'ya Gallienus'a doğru harekete geçti fakat yine Aureolus tarafından Balkanlar'da yenilgiye uğratıldı (M.S. 261). Quietus ise sığındığı Emesa'da öldürüldü. Fakat bu kez bir isyan haberi de Batı'dan geldi. Gallienus'a karşı yapılan isyanları bastıran Aureolus da isyan bayrağını açmış ve askerleri tarafından imparator ilân edilmişti. Ancak Gallienus M.S. 268'te Balkanlardan İtalya'ya dönerek Pontirolo'da Aureolus'u yendi ve onu Mediolanum'da (Milano) kuşattı. Tam Aureolus'u ele geçirmek üzereyken kendi subayları tarafından tertip edilen bir suikaste kurban gitti. Gallienus'a Aureolus'un saldırıya geçtiği şeklinde yalan bir haber ulaştırıldı. Gallienus, zırhlarını kuşanmadan ve muhafızı yanında olmadan aniden çadırından çıkarak Aureolus'u karşılamak istedi; fakat korumasız imparator suikastçiler tarafından öldürüldü (M.S. 268 Eylül). Suikastçiler arasında bulunan Aurelius Claudius'un imparator yapılması planlanıyordu. Bu yüzden Gallienus tarafından halefi ilân edildiği söylentisi bile yayıldı.

Postumus (M.S. 260-268)

İmparator Valerianus, Postumus'u Ren lejyonları komutanlığına atamıştı. Daha sonra, Gallienus'un iktidarında, *Praetor Praefectus*'u Silvanus ve Gallienus'un oğlu Caesar Saloninus ile arası açılınca ikisini de öldürüp Gallia'da imparatorluğunu ilân etti (M.S. 260 sonbaharı). Böylece Gal kökenli Postumus, Gallia, İspanya ve Britannia'yı kapsayan bir coğrafyada Roma İmparatorluğu içinde ayrı bir bağımsız imparatorluk oluşturmuş oldu (Gal-Roma İmparatorluğu). Postumus, German saldırılarına karşı başarılı bir mücadele verdi. M.S. 263'te Gallienus ona karşı harekete geçti ve bazı başarılar elde etti; ancak yaralanmış olduğundan Roma'ya dönmek zorunda kaldı. Daha sonraki yıllarda Laelianus'un isyan ettiğini ve Mogontiacum'da (Mainz) kendini imparator ilân ettiğini görüyoruz (M.S. 268). Postumus, Mogontiacum'u kuşattı ve Laelianus'u öldürdü. Askerleri şehri yağmalayıp ganimeti elde etmek isteyince onlara karşı çıktı ve öfkeli askerler tarafından öldürüldü.

II. Claudius (M.S. 268-270)

Claudius M.S. yak. 214'te Yukarı Moesia'da (Illyricum bölgesi) Dardania'da doğmuştu. Askeri *tribunus*'luk da yapan Claudius, Valerianus ve

Gallienus'un imparatorlukları zamanında önemli askeri görevlerde bulunmuştu.

İmparator Gallienus'un Mediolanum dışında bir suikast sonucu öldürülmesinin ardından askerler imparatorluk için iki adayı düşünüyorlardı: Claudius ve Aurelianus. Ancak askerler tercihlerini Claudius'tan yana kullandılar. Kimilerine göre, Gallienus'un öldürülmesinde, her ikisinin de rolü vardı. Ancak bu hiçbir zaman kesinlik kazanmadı. Böylece M.S. 268 yılı Mart ayında Claudius askerler tarafından imparator ilân edildiğinde, Gallienus'a karşı ayaklanan Aureolus'u Mediolanum'da (Milano) kuşatmış ve Aureolus öldürülmüştü.

Claudius daha sonra Roma topraklarını istila eden Alamannlara karşı harekete geçti. Claudius Alamannları Benacus Lacus (Garda Gölü) civarında yenilgiye uğrattı (M.S. 268 sonbaharı). Bu zaferin ardından imparator Gothlara yöneldi; çünkü Gothlar Balkanlar, Trakya ve Marmara Denizi kıyılarına saldırıyorlardı. Claudius, M.S. 269'da Gothlara karşı büyük bir zafer kazandı. *Senatus* tarafından "Gothicus Maximus" unvanı aldı. Bu yüzden imparatorun adı Claudius Gothicus olarak kullanılmaktadır. Ancak Gothların zayıf düşmelerine ve çok sayıda asker kaybetmelerine neden olan veba salgını herkesi tehdit ediyordu. Gothlarla temasta olan vebanın Roma ordusuna da yayılması kaçınılmazdı. Nitekim, Claudius da vebaya yakalanarak yaşamını yitirdi (M.S. 270 Ocak).

Bu arada Palmyra (bugün Suriye Çölü'nde Tadmur) kraliçesi Zenobia, Romalıların kuzeyde Gothlarla uğraşmalarını da fırsat bilerek Doğu'da iyice güçlenmişti. Zenobia, Mısır'ı da işgal etti ve daha sonra Anadolu içlerine kadar ilerledi. Ordusu Marmara bölgesine yaklaştığında Romalılar tarafından geri püskürtüldü.

Quintillus (M.S. 270)

II. Claudius'un kardeşi olan Quintillus, ağabeyinin öldüğü haberi ulaşınca askerleri tarafından Aquileia'da imparator ilân edildi (M.S. 270 Eylül). Claudius Gothlarla meşgulken, Quintillus da Germanlara karşı kuzeydoğu İtalya'nın savunması için Aquileia'da karargâh kurmuştu. Ancak, Claudius'un ölüm haberini alan Aurelianus da daha sonra Sirmium'da askerleri tarafından imparator ilân edildi; hatta Aurelianus, halefi olarak kendisini görmek istediğini iddia ediyordu. Bu arada Quintillus bir hata yaptı; imparator seçildiğinde Roma'ya gidip *Senatus*'a, *praetor*'lara ve halka gerekli saygıyı göstermesi ve âdet olan bahşiş ve hediyeleri vermesi beklenirken, Au-

relianus'a karşı mücadelesi onu bu işten alıkoydu. Dolayısıyla Roma'da da sempatik bulunmamıştı. Bütün bunlara ilaveten Aurelianus'un daha güçlü olduğunu gören askerler de, Quintillus'u terkedince yalnız kalan Quintillus intihar ederek hayatına son verdi. İktidarı sadece birkaç ay sürdü.

Aurelianus (M.S. 270-275)

Aurelianus M.S. 214'te Aşağı Moesia'da veya Sirmium'da doğmuştu. Claudius onu Süvari Birliği'nin komutanlığına getirmişti. Claudius'un vebadan ölmesi üzerine askerleri tarafından Sirmium'da imparator ilân edildi. Aynı sırada imparator ilân edilmiş olan Claudius'un kardeşi Quintillus'un intiharıyla da Roma tahtının yegâne sahibi oldu (M.S. 270).

Aurelianus imparator olduğunda kışı Roma'da geçirdi. Bir süre sonra German kavimlerinden Iuthunglar, Marcomanlar, Alamannlar ve Vandalların Roma topraklarına doğru saldıracakları haberi birbiri ardına Roma'ya ulaşmaya başladı. Önceleri bu kavimler Romalılar karşısında bazı başarılar elde ettilerse de Aurelianus, bir seri zaferle (Metaurus Nehri, Fanum Fortunae ve Ticinum) istilacıları bozguna uğrattı; imparator, Germanicus Maximus unvanını aldı. Germanların saldırıları Roma'nın ne denli savunmasız olduğunu da göstermişti; bu nedenle Aurelianus Roma'yı kuşatan bir sur duvarı inşasını başlattı (M.S. 271). "Aurelianus Suru" olarak da bilinen bu surun inşası ancak Probus zamanında tamamlanabildi.

Kuzeyden gelecek tehlike şimdilik savuşturulmuştu. Kaynakların bildirdiğine göre, Dalmatia'da Septimius, Gallia'nın güneyinde Domitianus ve yeri belli olmayan bir yerde de Urbanus adlı liderler isyan etmişler ancak bu isyanlar kısa sürede bastırılmıştır.

Romalılar için önemli bir tehlike de Palmyra Kraliçesi Zenobia idi. Doğu eyaletleri Zenobia ve oğlu Vabalathus tarafından yönetiliyordu. Aurelianus M.S. 271 baharında (ya da 272 baharında) Zenobia'ya karşı sefere çıktı. Anadolu'da hemen hemen hiçbir karşı koymayla karşılaşmadan ilerledi; Syria'ya vardığında başlarında Zabdas'ın olduğu Palmyra kuvvetleriyle biri Antiokheia'da diğeri Emesa'da olmak üzere iki kez karşılaştı. Her ikisinde de Palmyralıları yendi. Zenobia, başkent Palmyra'ya sığındı. Aurelianus, kenti kuşattı; açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan Palmyralılar Sasanilerden yardım istediler. Yardımın gelmesinden umudu kesen Zenobia bir deveye binerek şehirden kaçtı fakat Fırat Nehri kıyısında bir yerde yakalandı. Palmyra ele geçirildi; Roma eyaletleri tekrar Roma'nın denetimine girdi. Zenobia, Roma'ya getirildi; yaşamının geri kalanını Tibur (Tivoli) yakınındaki bir villada geçirdi. An-

cak, bir süre sonra Palmyralılar yeniden ayaklandılar ve Aurelianus tekrar Palmyra'ya gitti (M.S. 273). Şehri yakıp yıktı; isyancılar acımasızca öldürüldüler; Palmyra bir daha eski gücüne hiçbir zaman kavuşamadı.

Postumus'un kurduğu Gallia İmparatorluğu'nda Tetricus yeniden güç kazanmıştı. M.S. 274'te Aurelianus bu kez Gallia'ya giderek, Tetricus'un ordusunu mağlup etti. Böylece Gallia İmparatorluğu tamamen son buldu.

Aurelianus, Doğu'ya yaptığı son seferi sırasında, kendi subayları tarafından öldürüldü (M.S. 275 Eylül / Ekim).

Tacitus (M.S. 275-276)

Tacitus M.S. yak. 200'de Tuna bölgesinde doğmuştu. Geçmişi ve ailesi hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız Tacitus, Aurelianus'un öldürülmesinin ardından hemen imparator seçilmedi; çünkü hali hazırda bir aday yoktu. Birkaç aylık bir kararsızlık döneminden sonra askerlerin de arzusu üzerine *Senatus*, Tacitus'u imparator seçti. Tacitus o sırada 75 yaşında yaşlı fakat zengin bir senatördü. İmparator olur olmaz devlet işlerini düzenlemiş, *Senatus* ve halkla iyi ilişkiler içine girmiştir. Üvey kardeşi Florianus'u *praetor praefectus*'luğuna getirmiştir.

German kavimleri, örneğin Franklar, Alamannlar, Longionlar, Herullar ve Maeotidler Roma topraklarına saldırmış, Anadolu'yu katederek güneye

Resim 49. *Perge'deki Tacitus Caddesi.*

inmeye başlamışlardı. Florianus bu kavimlere karşı başarılı bir mücadele verdi. Ancak Tacitus'un akrabası olan Syria valisi Maximinus'un öldürülmesi imparatoru zor durumda bıraktı. Nitekim bir süre sonra aynı askerler Kappadokia'daki Tyana'da (bugün Kemerhisar) Tacitus'u da öldürdüler (M.S. 276 Temmuz). Bir görüşe göre de Doğu'ya ilerleyen Tacitus Kappadokia'ya vardığında hastalanmış ve doğal bir şekilde ölmüştü. İmparator öldüğünde 76 yaşındaydı ve 6 ay hüküm sürmüştü.

Florianus (M.S. 276)

Tacitus'un üvey kardeşi olan Florianus, Tacitus tarafından *praetor praefectus*'luğuna atanmıştı. Ayrıca Gothlara karşı da başarılı bir mücadele vermişti. Tacitus'un Tyana'da öldüğü haberini aldıktan sonra kendisini imparator ilân etmişti. O sırada Doğu'da imparator ilân edilen Probus'un kendisine meydan okuduğunu öğrenince doğruca onun üzerine yürüdü. İki ordu Tarsos yakınında konuşlandı. Florianus'un ordusu daha güçlü olmasına rağmen, askerlerin sıcak nedeniyle bitkin düşmeleri, onları yeni bir savaşa girmekten alıkoyuyordu. Bu yüzden Florianus kendi askerleri tarafından Tarsos'ta öldürüldü (M.S. 276 Ağustos / Eylül).

Probus (M.S. 276-282)

Probus M.S. yak. 232'de Sirmium'da doğmuştu. Kendisi ve ailesi hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ancak askeri alanda tecrübeli biriydi. Aurelianus zamanında Germanlara karşı savaşmış; Tacitus zamanında da Doğu'da komutanlık yapmıştı. Tacitus'un ölüm haberi ulaştığında askerleri tarafından imparator ilân edilmişti. Yine askerleri tarafından imparator olarak tanınan Florianus ile Tarsos'ta karşılaşmış ancak Florianus'un kendi askerleri tarafından öldürülmesinden sonra tek başına imparator olmuştu. İmparatorluk yetki ve unvanlarını almak üzere doğrudan Roma'ya hareket etti. Daha sonra Gallia'ya hareket etti. Çünkü Franklar ve German kabileleri Roma topraklarına saldırıyorlardı. Fakat bu seferki saldırılar her zamankinden daha şiddetliydi. Probus, istilacıları yenilgiye uğratarak Tuna ve Ren bölgelerinde barışı tekrar kurdu (M.S. 277-278). Daha sonra Doğu'ya yöneldi ve Anadolu'nun güneyinde terör estiren Isaurialı Lydius'la savaşarak onu öldürdü. Mısır'da Blemmyesler isyan etti ve Ptolemais ile Koptos kentlerini ele geçirdi, ancak Probus'un komutanları isyanı bastırdılar. M.S. 282'de askerler Raetia'da *Praetor Prafectus*'u Carus'u imparator ilân ettiler.

Probus'un, Carus'un üzerine gönderdiği birlik Carus ile savaşmak yerine onun tarafına geçti; Probus kendi askerleri tarafından Sirmium yakınında öldürüldü (M.S. 282 Eylül).

Carus (M.S. 282-283)

Carus M.S. yak. 224'te Gallia'daki Narbo'da doğmuştu. Geçmişi ve ailesi hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz. Probus zamanında *praetor praefectus*'luğu yapmıştı ancak M.S. 282'de askerleri tarafından imparator ilân edilince onunla karşı karşıya geldi. Probus'un kendi askerleri tarafından öldürülmesiyle de Roma tahtının tek vârisi oldu. Carus'un Carinus ve Numerianus adlarında iki oğlu vardı.

Carus, önce Tuna Nehri'ni geçip Roma topraklarına saldıran Sarmatlar ve Quadlara karşı sefere çıktı ve onları yendi (M.S. 283 bahar). Daha sonra oğlu Numerianus ile birlikte Doğu'ya hareket etti. Amacı Probus'un düşündüğü ama ölümüyle gerçekleştiremediği, Sasanilerin yenilgiye uğratılarak Doğu'da Roma egemenliğinin tekrar kurulmasıydı. Sasaniler artık Şapur zamanındaki kadar güçlü değillerdi; başlarında II. Vahram adlı bir kral bulunuyordu. Romalılar herhangi bir karşı koymayla karşılaşmadan Mezopotamya'ya girdiler (M.S. 283); Sasaniler yenilgiye uğratıldı; Dicle kıyısındaki Seleukeia ile başkent Ktesiphon ele geçirildi. Carus, "Parthicus Maximus" unvanı aldı. Zaferin yankısı Roma'da büyük bir sevince neden olsa da ancak o sırada Ktesiphon'da bulunan Carus'un yıldırım çarpması (?) sonucu beklemedik ölümü de üzüntüye neden oldu (M.S. 283 Temmuz / Ağustos). Her ne kadar ölüm nedeni olarak yıldırım çarpması gösterilse de, ölümünde *Praetor Praefectus*'u Aper'in parmağı olabileceği de iddia edilmiştir.

Carinus (M.S. 283-285)

Carinus, Carus'un büyük oğluydu. Babası tarafından M.S. 283 baharında *augustus* unvanıyla onurlandırılmıştı. Carus, küçük oğlu Numerianus'la Sasanilere karşı savaşmak üzere yola çıktığında, Carinus'u batıda bıraktı. Carinus, Ren ve Tuna boylarındaki German kavimlere karşı başarılı bir şekilde savaştı. M.S. 284 yılında Britannia'da da savaşan Carinus, "Britannicus Maximus" unvanı aldı. Kardeşi Numerianus'un ölüm haberinden sonra Venetia (Venedik) valisi Iulianus Kuzey İtalya'da (Pannonia'da) isyan etti; ancak Carinus M.S. 285 yılı başlarında Verona'da onu yenerek saf dışı bıraktı. Asıl büyük tehlike yine Numerianus'un ölüm haberinin ulaşmasın-

dan sonra Doğu'daki lejyonlar tarafından imparator ilân edilmiş olan Diocletianus idi. Carinus'un ordusu ile Diocletianus'un güçleri bugünkü Belgrad yakınında Margum (Orosje) mevkiinde karşılaştı. Carinus tam savaşı kazanmak üzereydi ki, kendi subaylarından biri tarafından öldürüldü (M.S. 285 yazı); ordusu Diocletianus'un tarafına geçti. Babaları Carus ile birlikte Numerianus ve Carinus'un da anıları lanetlendi.

Numerianus (M.S. 283-284)

Numerianus M.S. yak. 253 yılında doğdu; ancak doğum yeri bilinmemektedir. Carus'un küçük oğluydu. Babasının tahta geçmesinin ardından *caesar* unvanıyla onurlandırılmıştı. Carus M.S. 283'te Sasanilere karşı sefere çıktığında onu da beraberinde götürmüştü. Aynı yıl *augustus*'luğa yükseltilmişti. Sasanilerle savaşı sırasında babası Carus'un "bir yıldırım çarpması?" sonucu ölmesi üzerine Roma ordusunun başına geçerek Batı'ya çekilmişti. Doğu seferi sırasında kaptığı bir enfeksiyon nedeniyle, dönüş yolculuğunda gözlerinde ciddi bir rahatsızlık oldu; Numerianus etrafı kapalı bir tahtırevanda yolculuğa devam edebildi. Nikomedeia'ya vardıklarında etrafa yayılan kokunun tahtırevanda ölen Numerianus'un cesedinden geldiği anlaşıldı (M.S. 284 Kasım). İmparatorlarının ölümünden *Praetor Praefectus*'u Aper'i sorumlu tutan askerler *praetor* muhafızları komutanı Diocletianus'u imparator ilân ettiler. Diocletianus çok geçmeden Aper'i öldürerek Numerianus'un katilini cezalandırdı.

İmparatorluk - Dominatus Dönemi

Tetrarkhia'ya doğru

Diocletianus (M.S. 284-305)

Esas adı Diocles olan Diocletianus M.S. yak. 240 yılında Dalmatialı (Dalmaçya) bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. M.S. 270'li yıllarda (Aurelianus zamanında) Moesia'da komutanlık yapmıştı. Carus'un M.S. 283'teki Doğu seferine katılmıştı; Carus ona imparatorun muhafız alayı komutanlığı (*protectores domestici*) görevini vermişti. M.S. 284 Kasım ayında Numerianus'un öldürülmesinin ardından askerleri tarafından imparator ilân edildi ve Numerianus'un öldürülmesinde parmağı olduğu iddia edilen Aper'i öldürdü. M.S. 285 yılı yazında Diocletianus'un Carinus'u Margum mevkiinde yapılan savaşta yenilgiye uğratması ve Carinus'un kendi askerleri tarafından öldürülmesi sonucu Diocletianus artık Roma dünyasının tartışmasız yegâne imparatoru olarak kaldı. Roma'ya gelerek imparatorluk yetki ve unvanlarını *Senatus*'tan aldı.

Ancak, önceki yıllarda imparatorluk topraklarına kuzeyden ve doğudan yapılan dış saldırılar (German kavimleri ve Parthlar / Sasaniler gibi), içteki ayaklanmalar ve aynı anda birden fazla imparatorun ya da gasıpın egemen olması büyük sıkıntılara neden olmuş ve imparatorluğun geniş sınırlarının tek bir hükümdar tarafından kontrol altında tutulamayacağı / yönetilemeyeceği gerçeğini de göstermişti. Bu yüzden Diocletianus "principatus" de-

nen ve imparatorun tüm yetkilerle "birinci yurttaş" statüsüyle sahip olduğu önceki yönetim biçimini terk ederek, "dominatus" denen ve imparatorun mutlak hükümdarlığını tartışmasız kabul eden yeni bir yönetim biçimini benimsemiştir. Bu yeni yönetim biçimi monarşik yapıya daha yatkın bir rejimi ifade etmekteydi. Ancak, Diocletianus imparatorluğun mutlak hâkimi olmasına rağmen, bu kadar geniş bir coğrafyayı tek başına yönetemeyeceğinin de farkındaydı.

Bu düşünceyle Diocletianus, askeri ve idari alanda güvendiği bir dostuna, Maximianus'a *augustus* unvanı vererek imparatorluğun yönetimine ortak yaptı (M.S. 286 Nisan). Bundan böyle Diocletianus Nikomedeia'da, Maximianus ise Mediolanum'da ikamet etmeye başladılar. Diocletianus ve Maximianus M.S. 286-290 yılları arasındaki dönemi Batı'da ve Doğu'da Roma sınırlarının güvenliği için savaşarak geçirdiler. İsyanlardan en önemlisi Maximianus'un komutanlarından Carausius'unkiydi. Carausius, korsanlara karşı savaşırken, bu kez kendisi korsanlık yapmaya başladı ve daha sonra da kendisini imparator ilân etti (M.S. 287); Britannia'yı ele geçirdikten sonra Gallia'nın da bir kısmını istila etti.

Resim 50. *Tetrarkhia'yı temsil eden iki Augustus ve iki Caesar heykeli. İmparator Diocletianus ile İmparator Maximianus, Caeasarları Galerius ve I. Constantius'u kucaklıyor (M.S. yak. 300, Venedik).*

M.S. 293 yılında iki başlı yönetim biçimi, yerini, *Tetrarkhia* denilen dörtlü bir yönetime bıraktı. Bu yeni rejimde iki *augustus* ile her birinin yanında birer *caesar* yer alacaktı. Diğer bir deyişle, Diocletianus ve Maximianus kendilerine birer *caesar* seçeceklerdi. Diocletianus'un *caesar*'ı Galerius olurken, Maximianus'un *caesar*'ı I. Constantius oldu. Diocletianus, *caesar*'ı Galerius ile birlikte imparatorluğun Doğu yarısında hüküm sürerken, Maximianus *caesar*'ı I. Constantius ile Batı yarısında hüküm sürecekti. Böylece Roma İmparatorluğu'nun yönetimi coğrafi olarak resmen ikiye bölünmüş

oldu. Bundan amaç *augustus / augustus*'ların ölümü halinde imparatorluğun başsız kalmamasıydı. *Caesar*'lar *augustus* olacaklar, onlar da yeni *caesar*'lar seçeceklerdi.

Böylece M.S. 293'te *tetrarkhia* (tetrarşi) yönetiminin oluşturulmasından sonra öncelikle düzene yönelik isyanlar bastırılmaya başlandı. Maximianus'un *caesar*'ı Constantius, Britannia ve Gallia'nın bir kısmını ele geçiren Carausius'a karşı harekete geçti. Constantius, Carausius'un donanmasının bulunduğu Gesoriacum (Boulogne) limanını kapatarak, kenti kuşattı ve neticede kent düştü (M.S. 293); Carausius daha sonra kendi adamlarından Allectus tarafından öldürüldü. Britannia'da bu kez Allectus hüküm sürmeye başladı fakat birkaç yıl sonra Constantius tarafından öldürüldü (M.S. 296). Bu sırada Aleksandreia'da (İskenderiye) Akhilleus ve Domitianus isyan ettiler; ancak Diocletianus Aleksandreia'yı ele geçirdi ve gasıpları öldürdü (M.S. 297). Aynı yıl Maximianus Kuzey Afrika'ya geçerek Numidia topraklarına tecavüz eden Mauretania'daki Quinquegentanei kabilesini savaşarak yendi. Bu arada Sasani tahtında bulunan Narses giderek güçleniyordu. Diocletianus'un *caesar*'ı Galerius onunla savaşmak üzere Doğu'ya gitmişti. Diocletianus da ona yardım için arkasından gitti. Galerius, Armenia'da Narses'i mağlup etti ve daha sonra da Sasani başkenti Ktesiphon'u ele geçirdi. Daha sonra yapılan anlaşmayla Narses, Romalıların ağır barış koşullarını kabul etti.

Diocletianus uzun ve yorucu iktidar yıllarının ardından imparatorluğun yönetimini *caesar*'larına bırakarak, tahttan feragat etme zamanı geldiğini düşündü ve bu düşüncesini Maximianus ile paylaştı. Böylece M.S. 1 Mayıs 305'te Diocletianus ve Maximianus tahttan feragat ettiklerini bildirerek, iki *caesar*'ı, Constantius ile Galerius'u *augustus*'luğa yükselttiler. Bundan böyle imparatorluk yönetimi onların elindeydi. Onların yerini de Severus ve Maximinus aldı. Böylece Batı'da Constantius ve *caesar*'ı Severus; Doğu'da Galerius ve *caesar*'ı Maximinus Daia hüküm sürecekti. Kendilerini emekliye ayıran Maximianus M.S. 310 Temmuz'da Marsilya'da öldürüldü veya intihar etti; Diocletianus ise olasılıkla M.S. 313 yılında hayata gözlerini kapadı. Diocletianus'un büyük bir çabayla kurduğu tetrarşi sisteminin bozulması, iç savaşın bir türlü sona ermemesi ve akrabalarına yapılan zulüm nedeniyle üzüntüden ölmüş olabileceği de ileri sürülür.

Diocletianus Roma imparatorluğunun yönetiminde büyük değişikliklere imza atmış bir imparatordu. Her ne kadar ölümüyle tetrarşi sistemi çökmüş olsa da diğer bir çok icrası sonraki yıllarda da sürdürülmüştür. Ayrıca tetrarşi sistemi uygulanmasa da bundan böyle imparatorluğun tek bir kişi ta-

rafından değil de birden fazla imparator tarafından yönetilmesi gerektiği fikri kabul görmüş ve nitekim öyle de olmuştur. Diocletianus, büyük eyaletlerin idaresinin güç olduğunu ve idarecilerinin imparatorun aleyhine (isyana kalkışmak gibi) büyük bir güç oluşturduğunun farkına vardığından eyaletleri küçülterek sayılarını neredeyse ikiye katlamıştır. En önemli icraatlarından biri de eyaletleri *dioecesis*'ler halinde gruplamak olmuştur. Sayıları 12'yi bulan *dioecesis*'lerin her birinin idaresi de *vicarius* denen atlı sınıfından bir görevliye verilmiştir. Ayrıca sivil idare ile askeri idareyi birbirinden kesin çizgilerle ayırmıştır. Diocletianus ordudaki asker sayısını da artırmış, sınır güvenliğine özel önem vererek sınırlardaki karakolların ıslahına gitmiştir. Bütün bu reform hareketlerinin finansmanı için yeni bir vergi sistemi oluşturmuştur. Fiyatların anormal artışının önüne geçmek için bir Narh Kararnamesi (*edictum de pretiis*) yayımlamıştır. M.S. 301'de yayımladığı Narh Kararnamesi, enflasyonun durdurulmasına ilişkin güzel bir örnektir. Kararnamenin kopyaları bazı Anadolu kentlerinde (Aphrodisias, Stratonikeia, Nysa, Aizanoi gibi) parçalar halinde ele geçmiştir. Bu kararnameden M.S. 4. yüzyıl başlarında Akdeniz dünyasında yüksek enflasyon olduğunu anlıyoruz. Kararnamede, imparatorluk hizmetindeki askerlerin, gittikleri yerlerde ihtiyaç duydukları malları ya da hizmetleri almak istediklerinde, telafuz edilemeyecek oranlarda fahiş para talep edildiği ve bu yolla haksız kazanç elde edildiğinden dem vurulmaktadır. Sonunda bu gidişata dur demek için mallar ve hizmetler için en fazla ne kadar fiyat talep edileceğine ilişkin bir kararname yayımlanmaya karar verilmişti. Fakat Diocletianus'un bu kararnamesi başarılı olmamış, fiyat artışları durdurulamamıştır.

Diocletianus, imparatorluğun birliğinin sağlanmasında Roma'nın geleneksel dinine önem veriyor ve tüm Romalılardan pagan tanrılarına (özellikle Iupiter ve Hercules) tapmalarını istiyordu. Yayınladığı emirnamelerle Hıristiyanların toplu olarak ibadet ettikleri yerler yakılıyor, Hıristiyanlar öldürülüyor ya da aslanlara yem olarak atılarak cezalandırılıyorlardı.

Maximianus (M.S. 286-305 ve 307-308)

Maximianus M.S. yak. 240'lı yıllarda doğdu, ailesi Balkanlarda, Sirmium yakınında çiftçilikle uğraşıyordu. Soyadı olarak Herculius'u da kullanmıştır ve daha ziyade Maximianus Herculius olarak bilinir. Aurelianus ve Probus zamanlarında askeri görevlerde bulunmuş ve bu alanda ilerlemişti. Maximianus, Diocletianus ile de yakın bir dostluk kurmuştu. Diocletianus'un Carinus ile yaptığı savaşta Diocletianus'a destek vermişti; daha sonra da Di-

ocletianus'un güvenini kazanmış ve onun tarafından önce M.S. 285'te *caesar* unvanı, sonra da M.S. 286'da da *augustus* unvanı ile onurlandırılmıştı. Diocletianus, Nikomedeia'da, Maximianus ise Mediolanum'da ikamet etmeye başladı. Diocletianus, Doğu'nun idaresini üzerine almışken, Maximianus esas olarak Batı'da görev yapacak ve sınırların güvenliğini sağlayacaktı. M.S. 286-287 yıllarında Alamannlar ile Burgundlara karşı savaştı. Maximianus'un donanma komutanı olarak atadığı Carausius kendisine karşı isyan ederek bağımsızlığını ilân etti. Britannia ile Gallia'nın kuzeyinde hüküm sürmeye başladı. Ne var ki, Maximianus, Carausius'un isyanının bastırmada başarılı olamadı. Ancak daha sonra, Diocletianus'un M.S. 293'te tetrarşiyi kurmasıyla, Maximianus kendisine *caesar* olarak *Praetor Praefectus*'u Constantius'u seçmiş ve o da Britannia'daki Carausius'a karşı harekekete geçmişti. İki ordu karşılaşmadan Carausius kendi adamlarından biri tarafından (Allectus) öldürüldü. Carausius'un ortadan kaldırılmasına rağmen onun yerine geçen Allectus nedeniyle Britannia'daki isyan bastırılmış sayılmazdı. M.S. 297'de Maximianus Kuzey Afrika'ya geçerek Numidia topraklarına tecavüz eden Mauretania'daki Quinquegentanei kabilesini yendi.

M.S. 1 Mayıs 305'te Diocletianus ve Maximianus tahttan feragat ettiklerini bildirerek, *caesar*'lar Constantius ile Galerius'u *augustus*'luğa yükselttiler. Onların yerini de Severus ve Maximinus aldı. Batı'da Constantius ve *caesar*'ı Severus; Doğu'da Galerius ve *caesar*'ı Maximinus Daia hüküm sürecekti. Constantius ölünce (M.S. 306 Temmuz) *caesar*'ı Severus onun yerine imparator olmuştu. Fakat Constantius'un ölüm haberini alan Maximianus'un oğlu Maxentius da kendisini Roma'da imparator ilân etti (M.S. 306 Ekim). Galerius, Maxentius'un isyanını duyunca, onunla savaşmak için diğer *Augustus* Severus'u gönderdi. Maxentius ise babası Maximianus'a tekrar *augustus* unvanı vererek onu yardıma çağırdı (M.S. 307). Maximianus, Severus'u yendi ve Constantius'un oğlu Constantinus'u imparator olarak tanıdığını bildirdi; kızı Fausta'yı da onunla evlendirdi. Tekrar *augustus* olan Maximianus, iktidarı bırakmak istemedi ve M.S. 308'de oğlunu tahttan indirme girişiminde bulundu; fakat başarısız oldu. Maximianus M.S. 310 Temmuz'da Massalia'da (bugünkü Marsilya) öldürüldü veya intihar etti.

Carausius (M.S. 286 / 7-293)

Maximianus'un donanma komutanı olan Carausius, Diocletianus ve Maximianus'un *augustus*'lukları döneminde isyan ederek kendisini imparator ilân etmişti (M.S. 287). Egemenlik alanı Britannia ve Gallia'nın da ku-

zeyi idi. Maximianus'un kendisi Carausius'a karşı başarılı olamadı ama *caesar*'ı Constantius, Carausius'a karşı harekete geçti. Constantius, Carausius'un donanmasının bulunduğu Gesoriacum (Boulogne) limanını kapattı ve abluka altındaki kent düştü (M.S. 293); Carausius daha sonra kendi adamlarından Allectus tarafından öldürüldü.

I. Constantius Chlorus (M.S. 305-306)

Constantius M.S. yak. 250 yılında Tuna bölgesinde (Illyricum) doğmuştu. Başarılı bir askeri kariyerden sonra *Praetor Praefectus*'luğuna kadar yükselmişti. Diocletianus M.S. 293'te tetrarşi sistemini oluşturduğunda Constantius, diğer *Augustus* Maximianus'un *caesar*'ı olmuştu. Batı'nın idaresini üzerine alan Constantius, Maximianus'un donanma komutanı Carausius'un isyan ederek bağımsızlığını ilân ettiği Britannia ve Gallia'nın kuzeyinde görev yapacaktı; Maximianus, Carausius'a karşı başarılı olamamıştı. Constantius, Carausius'un donanmasının bulunduğu Gesoriacum (Boulogne) limanını kapattı ve kenti abluka altına aldı (M.S. 293). Carausius daha sonra kendi adamlarından Allectus tarafından öldürüldü. Her ne kadar Britannia'daki bağımsız devlet son bulmasa da, Carausius'un ortadan kaldırılması Constantius'un askeri kariyerinde önemli bir başarıydı. Fakat Constantius daha sonra Allectus'u da yendi ve öldürdü; Britannia Roma kontroluna girdi (M.S. 296).

Galerius (M.S. 305-311)

Galerius M.S. yak. 250'de (veya 260) Serdica (Sofya) yakınındaki Romulianum'da doğmuştu. Aurelianus ve Probus zamanlarında orduda görev yapmış; Diocletianus zamanında da yüksek rütbeli bir subay olarak (belki *Praetor Praefectus*) hizmet etmişti. Diocletianus M.S. 293'te tetrarşi sistemini kurduğunda kendisine *caesar* olarak Galerius'u seçmişti. Diocletianus, Sasanilere karşı savaşmak üzere Doğu'ya sefer yaptığında Galerius da onunla birlikte gitti. Galerius'un Armenia'da Narses'i mağlup ettiğini ve daha sonra da Sasani başkenti Ktesiphonu ele geçirdiğini görüyoruz.

M.S. 1 Mayıs 305'te Diocletianus ve Maximianus tahttan feragat ettiklerinde iki *caesar*'ı, Constantius ile Galerius'u *augustus*'luğa yükselttiler. Onların yerini de *caesar* olarak Severus ve Maximinus aldı. Böylece Batı'da Constantius ve *caesar*'ı Severus; Doğu'da Galerius ve *caesar*'ı Maximinus Daia hüküm sürecekti. Bir süre sonra Constantius ölünce (M.S. 306 Tem-

muz), Galerius, *caesar*'ı Severus'u *augustus* yaptı. Ancak, Constantius'un ölüm haberini alan Maximianus'un oğlu Maxentius da kendisini Roma'da *augustus* ilân etti (M.S. 306 Ekim). Galerius, Maxentius'un isyanını duyunca, onunla savaşmak için diğer *Augustus* Severus'u gönderdi. Maxentius da babası Maximianus'a tekrar *augustus* unvanı vererek onu yardıma çağırdı (M.S. 307). Maximianus, Severus'u yendi; Severus, birkaç ay sonra Roma'da öldürüldü. Daha sonra Galerius da, Hıristiyanlara hoşgörü emirnamesini (*edictum*) yayımladıktan kısa süre sonra hastalanarak Serdica'da (Sofya) öldü (M.S. 311 Mayıs).

II. Severus (M.S. 306-307)

Severus'un doğum tarihi bilinmese de Illyricum'lu olduğu bilinmektedir. Diocletianus ve Maximianus, tahttan feragat ettiklerinde, onların yerini Galerius ve Constantius Chlorus almıştı. İşte bu noktada Constantius, Severus'u *caesar*'ı olarak atadı. Constantius'un ölümüyle de *augustus* olarak –Batı'nın idaresi üzerinde olmak üzere- onun yerini aldı. Bu arada Constantius'un ölüm haberini duyan Maximianus'un oğlu Maxentius da Roma'da imparatorluğunu ilân etmişti (M.S. 36 Ekim). Galerius, Maxentius'un isyanını duyunca, onunla savaşmak için diğer *Augustus* Severus'u gönderdi. Maxentius da babası Maximianus'a tekrar *augustus* unvanı vererek onu yardıma çağırdı (M.S. 307). Maximianus, Severus'u yendi; Severus, birkaç ay sonra Roma'da öldürüldü.

Maxentius (M.S. 306-312)

Maxentius M.S. yak. 279'da doğdu; doğum yeri bilinmemekle birlikte Syria'da doğmuş olabileceği söylenmektedir. Diocletianus'un oluşturduğu tetrarşideki diğer *augustus* Maximianus'un oğluydu. Diocletianus ve Maximianus'un 1 Mayıs 305'te tahttan feragat edip yerlerine Galerius ve Constantius'u bıraktıklarında, bu düzenlemenin dışında bırakılan Maxentius Roma'ya çekilmişti. Ancak Constantius'un ölümüyle (M.S. 306) Doğu'nun idaresinden sorumlu olan Galerius, II. Severus'u *augustus*'luğa, Constantinus'u da *caesar*'lığa yükseltmişti. Daha önce geri planda bırakılmış olan Maxentius bu kez bu düzenlemeye karşı çıkarak Roma'da kendisini imparator ilân etti (M.S. 306 Ekim). Galerius'un vergileri artırması nedeniyle hoşnutsuz olan Roma'daki halk ve *praetor*'lar da Maxentius'u desteklediler. Galerius, Maxentius ile savaşması için Severus'u gönderdi (M.S. 307). Ma-

xentius da babası Maximianus'a *augustus* unvanı vererek onu yardıma çağırdı. Bu arada Maximianus, Constantinus'a *augustus* unvanı vererek kızı Fausta'yı onunla evlendirdi. Severus'un ordusu Maximianus ve Maxentius'un ordularına yenildi ve geri çekilerek Ravenna'ya kaçmak zorunda kaldı. Daha sonra Galerius'un kuvvetleri de Maximianus karşısında duramadılar. Maximianus, M.S. 308'de oğlu Maxentius'u tahttan indirme girişiminde bulundu, fakat başarısız oldu. Daha sonra Constantinus İtalya'yı istila etti ve Milvius Köprüsü savaşında Maxentius'u yenilgiye uğratarak öldürdü (M.S. 28 Ekim 312).

Licinius (M.S. 308-324)

Licinius M.S. 3. yüzyıl ortalarında bir tarihte Dacia'da (Romanya) dünyaya geldi. Galerius'un yakın arkadaşıydı; onunla birlikte Sasani seferine katıldı (M.S. 297). Galerius, Maxentius ile savaşırken onunla görüşmesi için Licinius'u Roma'ya göndermişti (M.S. 307). Ertesi yıl, Carnuntum toplantısında Galerius, Maxentius tarafından öldürülen Severus'un yerine Licinius'a *augustus* payesi verdi (M.S. 308). Licinius'a Batı'nın idaresi verildi. M.S. 311'de Galerius'un ölümü üzerine, Licinius Doğu'nun idaresini Maximinus ile paylaştı. Ama daha sonra Maximinus'u da yendi (M.S. 313); Tarsos'a kaçan Maximinus birkaç ay sonra öldü. Ancak Licinius'un Constantinus ile girdiği mücadele onun sonunu getirdi. Licinius, Martianus'u ortak imparator ilân etti. M.S. 324'te Constantinus, Khrysopolis (Üsküdar) mevkiinde Licinius'u yenilgiye uğrattı (M.S. 18 Eylül 324); Licinius önce Nikomedeia'ya kaçtı fakat yakalanarak Thessalonike'ye (Selanik) getirildi, ertesi yıl da öldürüldü. Ortak imparator ilân ettiği Martianus da aynı akıbete uğradı.

Maximinus Daia (M.S. 310-313)

Maximinus, M.S. 20 Kasım 270'de Illyricum'da doğmuştu. Galerius sayesinde orduda hızlı bir şekilde ilerledi ve nihayette askeri *tribunus* oldu. M.S. 1 Mayıs 305'te Diocletianus ve Maximianus'un tahttan feragat etmelerinden sonra onların yerini alan Galerius ve Constantius Chlorus, kendilerine birer *caesar* atadıklarında, Galerius'un *caesar*'ı Maximinus Daia oldu. Maximinus da Hıristiyanlara karşı acımasızca davrandı, onları cezalandırdı; M.S. 306'da yayımladığı emirname ile eyalet valilerinden herkesin pagan tanrılara tapmasında ısrarcı olmalarını istedi. M.S. 308'deki Carnuntum Kongresi'nde *augustus*'luğa yükseltilmeyi beklerken, Galerius, Maxentius

tarafından öldürülen Severus'un yerine Licinius'a *augustus* payesi verdi. Bir süre sonra Maximinus askerleri tarafından *augustus* olarak ilân edildi (M.S. 310). M.S. 311'de Galerius'un ölümü üzerine, Doğu'nun *augustus*'u Maximinus Daia oldu. Maximinus, Anadolu üzerinden Boğazlara doğru ilerlemeye başladı. Anadoluyu işgal etti. Ama Licinius, Trakya'da Campus Serenus'da (bugünkü Karıştıran civarı) Maximinus'u yendi (M.S. 1 Mayıs 313); Maximinus köle kıyafeti altında gizlenerek Anadolu'nun güneyine kaçtı. Tarsos'a vardığında gözlerini kaybetmiş, açlık ve yorgunluktan çökmüş bir haldeydi; kısa süre sonra yaşamını yitirdi (M.S. 313 yazı). Bazı antik yazarlara göre Maximinus, etkisini uzun sürede gösteren ve kendisini yavaş yavaş ölüme götüren bir zehir içmişti.

Constantinus hanedanı ve *Tetrarkhia*'nın son bulması

I. Constantinus (M.S. 307-337)

Tarihte "Büyük" (Magnus) lakabıyla anılan Flavius Valerius Constantinus, I. Constantius Chlorus ve Helena'nın oğlu olarak M.S. 27 Şubat 272 veya 273'te (veya 285'te) Naissus'ta (Yukarı Moesia) doğmuştu. M.S. 293'te tetrarşi sistemi kurulduğunda Maximianus'un *caesar*'ı olan I. Constantius Chlorus, oğlu Constantinus'u da Doğu'daki Diocletianus'un sarayına göndermiş ve Constantinus orada yetişmişti. M.S. 305'te Diocletianus ve Maximianus tahttan feragat edince de onların yerini *caesar*'ları, yani Galerius ve I. Constantius almışlardı. Dolayısıyla, Constantinus artık *augustus* olarak Doğu'da hüküm süren Galerius'un gözetimi altında bulunuyordu. Batı'nın idaresini üstlenen *augustus* I. Constantius, Britannia'da Pictlere karşı sefere çıktığında Galerius'tan oğlu Constantinus'u kendisine yardım için göndermesini talep etmiş ve baba-oğul Britannia'da Pictlere karşı birlikte savaşmışlardı. Constantius Britannia'da Eburacum'da (bugün York) öldüğünde, askerler oğlu Constantinus'u *augustus* ilân etmişler-

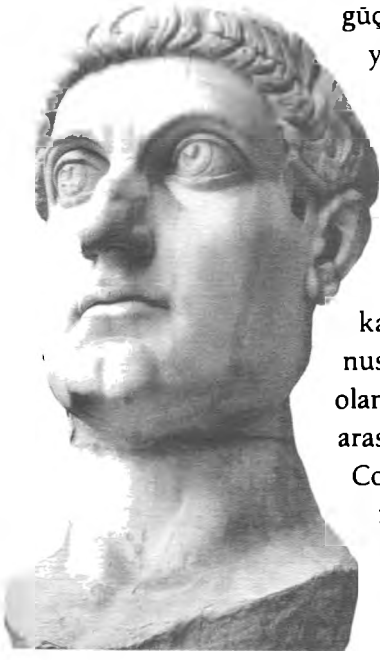

Resim 51. *I. Constantinus.*

di. Ancak, Doğu'nun *caesar*'ı Galerius Constantinus'a verilen bu unvanı kabul etmedi ve ona *caesar* unvanı verdi; Batı'nın *augustus*'u olarak Severus'u atadı. Ancak daha sonra Constantinus, *önceki augustus* Maximianus'un kızı Fausta ile evlendiğinde, Maximianus, onun *augustus* unvanını kabul etti.

M.S. 308 yazındaki Carnuntum Kongresi'nde Constantinus tekrar *caesar* rütbesine indirildi. Constantinus, sonradan kendisine karşı bir tutum içine giren Maximianus'u Massilia'da (Marsilya) yendi ve öldürdü (veya intihara zorladı).

Doğu'nun *augustus*'u Galerius'un M.S. 311'deki ölümünden sonra, Constantinus bu kez Maximianus'un oğlu Maxentius ile savaşmaya başladı. M.S. 312 de Constantinus, Alpler'den geçerek Roma'daki Maxentius'un üzerine yürüdü. Maxentius Roma'dan ayrılıp Constantinus'un ordusunu şehrin dışında karşıladı. Milvius Köprüsü yakınındaki savaşta Constantinus, Maxentius'un ordusunu yendi (M.S. 28 Ekim 312); Maxentius öldü ve anısı lanetlendi. Savaş öncesinde Constantinus, rüyasında askerlerin kalkanları üzerine İsa'nın monogramını (*khi* ve *rho*) çizmeleri halinde savaşı kazanacaklarını görmüş ve bu yüzden askerlerine bu monogramı kalkanlarına çizmelerini emretmişti. Savaşı kazandığında bu rüyanın etkisi olduğunu düşündü. Bu zaferden sonra Roma *Senatus*'u Constantinus'un *augustus* unvanını onaylayarak tüm imparatorluk yetki ve güçlerini ona verdi. Constantinus, Galerius'un yerine *augustus* olan Maximinus Daia'ya M.S. 313'te kendisiyle birlikte *consul*'lük verdi. Ancak, Milvius Savaşı'ndan yaklaşık 6 ay sonra Licinius'un da Tzouroulon'da (Çorlu) yapılan savaşta Maximinus Daia'yı saf dışı bırakması sonrasında imparatorluk sadece Constantinus ile Licinius'a kalmıştı. M.S. 313'te Licinius, Constantinus'un üvey kız kardeşi Constantia ile Mediolanum'da evlendi ve Constantinus ile Licinius arasındaki yakınlık perçinlendi. İki *augustus*, Constantinus ve Licinius Mediolanum'da Hıristiyanlara tam bir tolerans emirnamesini (Milano Emirnamesi) yayımladılar (M.S. 313 başı). Constantinus ve Licinius M.S. 315 yılı *consul*'lüğünü de paylaştılar. İki *augustus* arasındaki rekabet ve güç paylaşı-

Resim 52. I. Constantinus.

mı önceleri pek su yüzüne çıkmasa da ve Constantinus Batı'nın, Licinius ise Balkanlar ve Doğu'nun yönetimini üzerine alarak bu birlikteliği sürdürmeye çabalasalar da, bu denge politikası fazla uzun sürmedi ve iki *augustus* arasında savaş patlak verdi. Constantinus'un, kayınbiraderi Bassianus'u *caesar* ataması da iki *augustus* arasındaki anlaşmazlığı körükledi. Bu yüzden M.S. 316'da Constantinus Balkanları istila etti ve Licinius'u saf dışı bırakmak istedi. Constantinus, Licinius'un ordusunu önce Pannonia'daki Cibalae'da (M.S. 8 Ekim 316), sonra da Trakya'daki Campus Ardiensis'te yendi. Ancak, yine de ikinci çarpışma Constantinus için kesin bir zafer değildi; Constantinus üstün olmasına rağmen Licinius'un ordusu geri çekilerek tam bir yenilgi almaktan kurtulmuştu. M.S. 1 Mart 317 de Serdica'da (Sofya) bir anlaşma yapıldı. Licinius, Balkan eyaletlerinin çoğunu Constantinus'a devretmek zorunda kaldı. Constantinus'un çocukları Crispus ve Constantinus ile küçük Licinius *caesar* ilân edildiler. Bir süre iki taraf da sessiz kaldı; herhangi bir mücadeleye girmekten kaçındılar. Licinius, belki Constantinus'a hoş görünmek için önceleri Hıristiyanlara hoşgörü ile yaklaşmaya başladı; ancak sonradan onlara karşı düşmanca tavrını açıkça belli etti. Hıristiyanları devlet görevlerinden ve ordudan uzaklaştırmak istedi. Bu durum, Constantinus'u endişelendiriyordu. Bu arada Gothları püskürtmeye çalışan Constantinus'un, Licinius'un kontrolu altındaki topraklara geçmesi, Licinius'u kızdırdı. Artık ikisi arasındaki savaş kaçınılmazdı. Constantinus M.S. 324'te büyük bir ordu topladı ve Licinius'un üzerine yürüdü. Constantinus, Hadrianopolis (M.S. 3 Temmuz 324) ve Khrysopolis'te (M.S. 18 Eylül 324) yapılan savaşlarla Licinius'a karşı zafer kazandı. Licinius Nikomedeia'ya kaçtı. Kent kuşatıldı, Licinius hayatının bağışlanacağı sözü üzerine teslim oldu. Licinius Thessalonike'de (Selanik) gözaltında yaşamaya başladı. Fakat Constantinus sözünde durmadı ve bir süre sonra onu öldürdü (M.S. 325 baharı). Khrysopolis zaferinden sonra Constantinus tek başına imparatorluğun hakimi oldu.

Constantinus'un, daha sonra Gothlar, Alamannlar ve Sarmatlarla savaştığını görüyoruz. Son planı ise Sasanileri tam bir yenilgiye uğratarak bölgede Roma egemenliğini kurmaktı. Hatta Sasanileri de Hıristiyanlaştırmak istiyordu. Fakat Doğu seferine çıkamadan hastalandı ve M.S. 22 Mayıs 337'de Nikomedeia yakınındaki Ankyrona'da öldü. Ölmeden önce Nikomedeia piskoposu Eusebius tarafından vaftiz edildiği söylenmektedir.

Büyük Constantinus, yaptığı icraatlarla Roma imparatorluk tarihine damgasını vuran birkaç imparatordan biridir. Constantinus devlet idaresinde ve memuriyetlerde bazı değişiklikler ve yenilikler yapmıştır. Eskiden ge-

len bazı memuriyetler önemlerini kaybettiler. Constantinus ile birlikte Diocletianus'un çoklu yönetimi ifade eden tetrarşi sistemi sona erdi, tek kişinin yönetimi esas alındı.

Orduda iki yeni görev oluşturuldu: Süvari komutanlığı (*Magister equitum*) ve Piyade komutanlığı (*Magister peditum*). Yenilikçi imparator orduyu *ripenses* denen sınır birliklerine ve *comitatenses* denen merkezi saha ordusuna böldü; *Comitatenses* esas olarak sınırın arkasında konuşlanıyordu.

Constantinus ekonomik alanda da bazı değişiklikler yaptı. İmparatorluğun altın sikkesi olan *aureus*'un yerine, ondan biraz daha hafif olan *solidus* adı verilen yeni bir altın sikkeyi tedavüle soktu. *Aureus* zamanla tedavülden kalkarak yerini tamamen *solidus*'a bıraktı. Constantinus imparatorluğun giderek ağırlaşan yükünün karşılanması için vergileri de artırdı.

Constantinus'un en önemli icraatlarından biri de hiç kuşkusuz, imparatorluğun başkentini Roma'dan Byzantion'a taşıması ve kentin adını –kendi adına izafeten- Constantinopolis'e çevirmesidir (M.S. 11 Mayıs 330).

Her ne kadar Hıristiyanlık, neredeyse birkaç kuşak sonra, Büyük Theodosius zamanında Roma'nın resmi devlet dini olacak ise de, Hıristiyanlığın imparatorluk dahilinde kabul edilip desteklenmesi Constantinus zamanında olmuştur. Constantinus, devlet dinini paganizmden Hıristiyanlığa dönüştürme sürecini başlatan imparatordur. Milvius Köprüsü Savaşı (M.S. 312), imparatorun Hıristiyanlığı kabullenmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Bir yıl sonraki Milano Emirnamesi de (M.S. 313) Hıristiyanların artık inançlarını serbestçe yaşayabilecekleri bir ortamı hazırlamıştı.

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN YENİ BAŞKENTİ: CONSTANTINOPOLIS

Büyük Constantinus Roma'nın, imparatorluğun başkenti olarak zayıflığını ve emniyetsizliğini gördüğünden yeni bir başkent ihtiyacı duymuş ve stratejik mevkii itibariyle Byzantion'u seçmiştir. Kenti yeniden büyük ve görkemli bir hale getirmek için imâr faaliyetlerini başlatmış; M.S. 11 Mayıs 330'da Roma İmparatorluğu'nun ikinci ya da yeni başkenti olarak açılışı yapılmış, adı da bir süre korunmasına karşılık, sonradan imparatorun adından dolayı Constantinopolis olarak değiştirilmiştir. Kent tıpkı Roma gibi 14 idari bölgeye (mahalleye) ayrılmıştır. Büyük Constantinus olarak da bilinen I. Constantinus, kentte bayındırlık faaliyetlerini yoğunlaştırarak onu anıtlarla donatmış ve dönemin en görkemli merkezlerinden biri yapmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in Constantinopolis'i almasından sonra da kentin adı değiştirilmemiş (kısa bir süre için İslambol olarak değişmesine karşın) Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Kostantiniyye adını korumuştur. ■

II. Constantinus (M.S. 337-340)

Büyük Constantinus öldüğünde geride üç oğlunu bırakmıştı: II. Constantinus, II. Constantius ve Constans. II. Constantinus, "Büyük" lakabıyla tanınan I. Constantinus'un muhtemelen Fausta'dan olan oğlu olup M.S. 316'da Arelate'de doğmuştu. Babası Constantinus onu ve üvey kardeşi Crispus'u Sirmium'da *caesar* ilân etmişti. Yaşı küçük olmasına rağmen Tuna ve Ren boylarında yapılan bazı savaşlara "komutanlık" (sembolik olarak) etmişti. Babalarının ölümünden birkaç ay sonra Büyük Constantinus'un üç oğlu *augustus* unvanı aldılar (M.S. 337) ve ertesi yıl Pannonia'da bir yerde veya Dacia'daki Viminacium'da bir toplantı yaparak imparatorluk topraklarının yönetimini aralarında paylaştılar (M.S. 338). II. Constantinus, Britannia, Gallia ve İspanya'yı alırken; Constans İtalya, Illyricum, Trakya ve Kuzey Afrika'yı; II. Constantius da Küçük Asya ve Mısır dahil olmak üzere Doğu'yu aldı. M.S. 340'da II. Constantinus egemenlik alanını genişletmek amacıyla Constans'ın egemenlik alanında bulunan İtalya'ya girdi; fakat Constans'ın ordusu II. Constantinus'un ordusunu Aquileia'da bozguna uğrattı ve II. Constantinus öldürüldü. Böylece Constans, Constantinus'un payına düşen toprakların da egemeni oldu.

Constans (M.S. 337-350)

Constans, Büyük Constantinus'un Fausta'dan olan çocuğuydu ve M.S. 323'de dünyaya gelmişti. İyi bir eğitim alan Constans M.S. 333'te *caesar* unvanını almıştı. Babasının ölümünden sonra diğer kardeşleriyle birlikte o da *augustus* unvanını aldı (M.S. 337). Ertesi yıl Pannonia'da bir yerde veya Dacia'daki Viminacium'da bir toplantı yaparak imparatorluk topraklarının yönetimini aralarında paylaştılar (M.S. 338). Constans'ın payına İtalya, Illyricum, Trakya ve Kuzey Afrika düştü. M.S. 340'da II. Constantinus egemenlik alanını genişletmek amacıyla Constans'ın egemenlik alanında bulunan İtalya'ya girdiğinde Constans'ın ordusu II. Constantinus'un ordusunu Aquileia'da bozguna uğrattı ve II. Constantinus öldürüldü. Böylece Constans, Constantinus'un payına düşen toprakların da (Britannia, Gallia ve İspanya) egemeni oldu. İmparatorluk Constans ve II. Constantius'un elindeydi artık. Constans M.S. 341-342'de Frankları yenilgiye uğrattı; Tuna ve Ren bölgelerinde sükûnu sağladı. M.S. 350'de Magnentius adlı bir subay isyan ederek Augustodunum'da kendisini *augustus* ilân etti. Constans kaçtıysa da bir süre sonra Gallia'nın güneyinde, İspanya sınırına yakın bir yerde yakalandı ve öldürüldü.

II. Constantius (M.S. 337-361)

Büyük Constantinus ile Fausta'nın üçüncü çocuğu olan II. Constantius, M.S. 317'de Illyricum'da doğmuştu. M.S. 324'te *caesar* unvanı verilen Constantius M.S. 326'dan sonra çeşitli defalar *consul*'lük de yaptı. Babalarının ölümünden birkaç ay sonra diğer kardeşleriyle beraber *augustus* unvanı aldı (M.S. 337) ve üç kardeş ertesi yıl Pannonia'da bir yerde veya Dacia'daki Viminacium'da bir toplantı yaparak imparatorluk topraklarının yönetimini aralarında paylaştılar (M.S. 338). II. Constantius'un payına Küçük Asya ve Mısır dahil olmak üzere Doğu düştü. Daha sonra isyan ederek Constans'ı öldüren Magnentius gücünü giderek artırıyordu. Constantius, M.S. 351'de Aşağı Pannonia'da Musra mevkiinde Magnentius'un ordusunu bozguna uğrattı; Magnentius kaçtı, iki yıl sonra da intihar etti.

Sasani Kralı II. Şapur anlaşmayı bozarak Doğu'daki Roma topraklarına saldırmayı sürdürüyordu. Bu nedenle Constantius M.S. 353-358 yılları arasındaki beş yılı Doğu'da geçirdi. Ayrıca, kuzeni Gallus'u *caesar* olarak atadı ve Doğu'daki isyanları bastırması için onu Antiokheia'ya gönderdi. Fakat kuzeninin zalimce davranışları hakkındaki şikayetlerin artması üzerine sonradan onu öldürttü (M.S. 354). Bu arada Constantius, Iulianus'a *caesar* unvanı vererek Gallia'da görevlendirdi (M.S. 355). Fakat bölgede başarılı harekâtlar düzenleyen Iulianus Paris'te isyan etti. II. Constantius isyanı bastırmak üzere yola çıkmak üzereydi ki Kilikia'da Tarsos yakınında Mopsoukrenai'da hastalanarak öldü (M.S. 3 Kasım 361). Iulianus askerleri tarafından imparator ilân edildi.

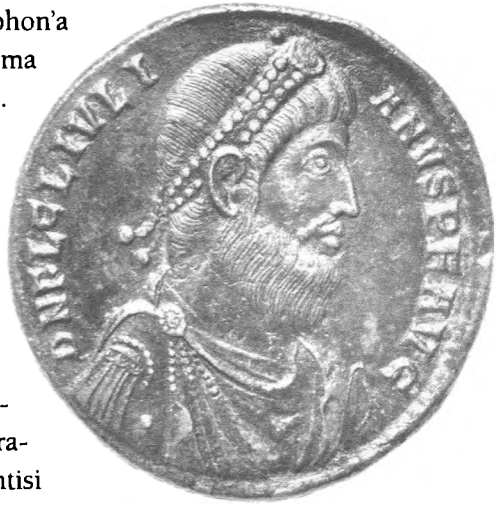
Magnentius (M.S. 350-353)

Constantinus Hanedanı üyesi olmayan Magnentius M.S. yak. 303'te Ambianum'da (Samarobriva) doğmuştu. Kendisini askeri alanda yetiştiren Magnentius, lejyon komutanlığına kadar yükseldi. Bir doğum günü partisi sırasında Augustodunum'da askerler tarafından *augustus* ilân edildi (M.S. 350). Magnentius bir süre sonra Constans'ı da Gallia'nın güneyinde yakalatarak öldürttü. Magnentius halktan ve askerlerden giderek daha fazla destek görmeye başladı. Bu sırada Tuna bölgesinde Vetranio adlı komutan isyan ederek kendisini imparator ilân etti ve II. Constantius'un desteğini istedi. Aynı şekilde Magnentius da Constantius'tan kendi *augustus*'luğunu tanımasını bekliyordu. Vetranio'nun kuvvetleriyle birleşen Constantius, Magnentius'un üzerine yürüdü; ancak Magnentius'un güçlü ordusu karşısında

yenildi ve geri çekilmek zorunda kaldı (M.S. 351). Ancak, Musra mevkiinde Magnentius'un ordusunu büyük bir bozguna uğrattı; Magnentius kaçtı ve iki yıl sonra intihar etti (M.S. 353).

Iulianus (M.S. 360-363)

Iulianus M.S. 331'de Constantinopolis'te doğmuştu. Doğumundan hemen sonra annesini kaybetti; aile ve akrabalarının bir kısmını Büyük Constantinus'un M.S. 337'deki ölümünden sonraki katliamda kaybetmişti. Çocukluğu ve gençliği Hıristiyan dinini öğrenmekle geçen Iulianus giderek Hıristiyanlıktan uzaklaşmaya başladı. Pergamon ve Ephesos'ta aldığı pagan yanlısı derslerin de etkisiyle Hıristiyanlığın egemen olmaya başladığı imparatorlukta eski pagan tanrılarına tapınmaya başladı ve bunu herkesten sakladı. M.S. 355'te II. Constantius tarafından *caesar* unvanı verildi ve German saldırılarına karşı mücadele etmesi için Gallia'ya gönderildi. Orada başarılı oldu; bu başarılar askerlerin ona daha çok güvenmelerine vesile oldu ve II. Constantius'un korktuğu başına geldi: Iulianus, M.S. 360'da Lutetia'da (Paris) *augustus* ilân edildi. Bir yıl sonra, M.S. 361'de II. Constantius'un Tarsos yakınındaki Mopsoukrenai'da ölmesi üzerine onun yerine Roma tahtına geçti. Bundan böyle artık inancını gizleme gereği de duymadı. Hıristiyanlara karşı cephe alarak paganizmi yeniden canlandırmaya çalıştı; bu yüzden "*Apostata*" (= Dönme) lakâbı ile tanınır. Constantius, Sasanilere karşı mücadelede kesin zafere ulaşmadan ölmüştü. Iulianus, M.S. 362 Temmuz'da Antiokheia'da Sasani seferine hazırlık yapmaya başladı ve M.S. 363 Mart'ında yola çıktı. Sasani başkenti Ktesiphon'a kadar başarılı bir şekilde ilerledi ama kente girmeye muvaffak olamadı. Tigris (Dicle) kıyısında Maranga mevkiindeki bir çarpışmada nereden geldiği belli olmayan bir mızrak, Iulianus'un hayatına mal oldu (M.S. 363 Haziran). Mızrak yarası iyileşmedi ve Iulianus kısa süre içinde öldü. Mızrağın düşman tarafından değil de ordusundaki Hıristiyan askerlerinden biri tarafından fırlatılmış olabileceği söylentisi bile yayıldı. İmparatorun cesedi

Resim 53. Iulianus.

Constantinopolis'e getirildi. Iulianus'un ölümüyle Büyük Constaninus ile başlayan Constantinus sülalesi de son bulmuş oldu.

Iovianus (M.S. 363-364)

Önceki Constantinus sülalesi ile hiçbir bağı bulunmayan Iovianus, M.S. 331'de Singidunum'da doğmuştu. Iovianus, Iulianus zamanında imparator muhafız komutanlığına kadar yükselmişti. Iulianus'un Sasani seferi sırasında ölmesinin ardından ordu tarafından imparator ilân edildi (M.S. 363 Haziran). Sasani Kralı II. Şapur ile Roma'nın aleyhine ağır şartlarla 30 yıl süreli bir barış anlaşması yaparak orduyu geri çekti. Romalılar, Tigris (Dicle) Nehri'nin doğusundaki toprakları Sasanilere terk ettiler. Iulianus'un paganizmi canlandırmaya çalışmasının ardından Hıristiyan kilisesini tekrar güçlendirdi. M.S. 364 yılı Şubat ayında çadırında yanan sobadan duman zehirlenmesi nedeniyle beklenmedik bir zamanda Ankyra'da (Ankara) öldü. Yaklaşık sekiz ay hüküm sürmüştü; iktidarına sığan tek olay, Roma ordusunu Persia bataklığından kurtarıp geri çekilmek oldu.

Valentinianus hanedanı

I. Valentinianus (M.S. 364-375)

Valentinianus M.S. 321'de Pannonia'da doğmuştu. Kendisini asker olarak yetiştirmiş, II. Constantius zamanında Mesopotamia'da askeri *tribunus* olarak görev yapmıştı. Iovianus öldüğünde muhafız alayı komutanıydı; onun ölümünün ardından kısa bir kararsızlık döneminden sonra ordu tarafından Nikaia'da imparator ilân edildi. Valentinianus Batı'nın yönetimini üzerine alırken kardeşi Valens'i ortak imparator olarak Doğu'da görevlendirdi (M.S. 364). Kendisi Mediolanum'da ikamet ederken Valens, Constantinopolis'i tercih etti. M.S. 365 yılında ayaklanarak kendisini imparator ilân eden Procopius, Trakya ve Bithynia'yı işgal etti. Fakat bir süre sonra askerleri tarafından terk edilen Procopius gene onlar tarafından öldürüldü. Valentinianus zamanının büyük bölümünü Alamannlara ve diğer German saldırılarına karşı mücadele etmekle geçirdi, sınırları emniyete almaya çalıştı. M.S. 367'de hastalanınca çocuk yaştaki oğlu Gratianus'u Batı'nın *augustus*'u olarak atadı. M.S. 375'te dikkatini Pannonia'ya çevirdi; fakat Quadlarla yaptığı bir görüşmede felç geçirerek Brigetio'da öldü (M.S. 17 Kasım 375). Kendisi Hıristiyan olmasına rağmen paganlara da hoşgörülü davrandı.

Valens (M.S. 364-378)

Resim 54. Valens.

Valens M.S. yak. 328'de Pannonia'da doğmuştu. I. Valentinianus'un kardeşi olan Valens, ağabeyi tarafından ortak imparator ilân edilerek Doğu'da görevlendirildi (M.S. 364). M.S. 365'te Procopius, isyan edip kendisini Constantinopolis'te imparator ilân etti. Costantinopolis, Valens'in sarayının bulunduğu yer olduğundan ikisi arasındaki çarpışma kaçınılmazdı. Ancak, Procopius'un kendi askerlerince öldürülmesiyle çarpışmaya gerek kalmadan Procopius saf dışı bırakılmış oldu. Valens önce Trakya'da Gothlara karşı, daha sonra da Doğu'da Sasanilere karşı savaştı. Antiokheia'dayken paganistlere karşı zalimce davrandı; Gothların yeni ve büyük çaplı saldırıları üzerine Batı'ya geri çağrıldı (M.S. 376). Hadrianopolis'te Vizigotlarla savaşırken yenildi ve öldürüldü (M.S. 378). Traianus Decius'tan sonra savaş alanında düşman tarafından öldürülen ikinci Roma imparatorudur.

Gratianus (M.S. 367-383)

I. Valentinianus'un oğlu olan Gratianus M.S. 359'da Sirmium'da (Mitrovica) doğmuştu. Çocuk yaştayken babası tarafından *augustus*'luğa yükseltildi. Babasının M.S. 375'teki ölümünden sonra Batı'da idareyi eline aldı. Valens'in Hadrianopolis (Edirne) yakınında Vizigotlarla savaşında ona yardıma geleceğine söz vermesine rağmen, nedendir bilinmez, yardıma gidemedi ve Valens, Vizigotlar tarafından öldürüldü (M.S. 378). Ertesi yıl Valens'in yerine Theodosius'u Doğu'nun *augustus*'u olarak atadı (M.S. 379); kendisi Batı'nın yönetimini üzerine almıştı. M.S. 383'te Britannia'da Magnus Maximus'un isyanını bastırmak için harekete geçtiğinde askerleri savaşmak istemediler ve onu terk ettiler; Gratianus Lugdunum'a (Lyon) kaçtı fakat yakalanarak öldürüldü (M.S. 383 Ağustos). Magnus Maximus, Gallia, Britannia ve İspanya'da egemen oldu.

II. Valentinianus (M.S. 375-392)

I. Valentinianus'un oğlu olan II. Valentinianus M.S. 371'de Treveri'de dünyaya geldi. Babası öldüğünde Gratianus Batı'nın imparatoru olarak ilân edilmişti (M.S. 375); II. Valentinianus da askerleri tarafından Aquincum'da ortak imparator ilân edildi. Magnus Maximus İtalya'yı istila etmeye başladığında (M.S. 387) İtalya'dan kaçtı fakat Theodosius'un yardımı ve onun Magnus Maximus'un ordusunu yenip Maximus'u öldürmesiyle tekrar kontrolu eline aldı. Fakat kendisi de M.S. 392 Mayıs'ta subaylarından Arbogast tarafından öldürüldü. Ölümüyle Valentinianus sülalesinin iktidarı da sona ermiş oldu.

Theodosius hanedanı

I. Theodosius (M.S. 379-395)

Hıristiyanlığı yüceltmeye çalışması ve koyu bir Hıristiyan olması nedeniyle "Büyük" lakabıyla anılan I. Theodosius, M.S. 346'da İspanya'nın kuzeybatısında Cauca'da doğmuştu. M.S. 373-374'te Yukarı Moesia'da valilik (*dux*) yaptı. Valens'in Vizigotlar tarafından öldürülmesinin ardından, Gratianus onun yerine Theodosius'u Doğu'nun *augustus*'u olarak atadı (M.S. 19 Ocak 379). Önceleri I. Theodosius Vizigotlarla savaştı fakat ne yazık ki başarılı olamadı. M.S. 382'de onlarla bir anlaşma yaparak imparatorluk sınırları içinde federatif bir statüde bulunmalarını kabul etti, hatta onlara Trakya'da toprak bile verdi. M.S. 387'de İtalya'yı istila etmeye başlayan ve II. Valentinianus'un İtalya'yı terk etmesine neden olan Magnus Maximus'u Aquileia'da yenerek öldürdü.

Theodosius birkaç yıl İtalya'da kaldıktan sonra Constantinopolis'e döndü (M.S. 391); Batı'nın idaresini German komutanı Arbogast'a bıraktı. Hatırlanacağı üzere Arbogast, II. Valentinianus'un ölümünden de sorumlu tutulan bir kişiydi. Arbogast bağımsız bir şekilde hareket ederek, II. Valentinianus'un ölümünün ardından, onun yerine, daha önceden retorik ve Latince öğretmenliği yapan ve yüksek devlet memurluğuna kadar yükselen Eugenius'u *augustus* ilân etti ve Batı'nın idaresini ona bıraktı. M.S. 394 Eylül ayında Theodosius, Frigidus Nehri kıyısında Arbogast ve Eugenius'un ordusunu yendi ve Eugenius'u öldürttü. Arbogast ise savaş sırasında kaçtı ve ardından da intihar etti. Theodosius tekrar tüm imparatorluğun tek imparatoru olarak kaldı; fakat çok geçmeden, M.S. 17 Ocak 395'te Mediolanum'da

öldü. Her ne kadar imparatorluk geniş bir coğrafyaya yayılması nedeniyle uzun zamandır Batı ve Doğu olarak yönetiliyorsa da, ölümünden hemen önce imparatorluğun idaresini fiilen iki çocuğu arasında Batı ve Doğu olmak üzere paylaştırarak, Batı'nın idaresini 10 yaşındaki küçük oğlu Honorius'a, Doğu'nun idaresini 17 yaşındaki büyük oğlu Arcadius'a verdi. Bundan böyle imparatorluğun Batı ve Doğu'su bir daha birleştirilmedi. Dolayısıyla imparatorluğun resmen ikiye bölünmesi M.S. 395 yılı olarak tarihlenir ve I. Theodosius'a atfedilir. İstanbul, Sultanahmet Meydanı'ndaki (parkın içinde yer alan) anıt-sütunlar I. Theodosius zamanında getirilmiştir.

Resim 55. *Theodosius Sütunu. Mısır Firavunu III. Thutmosis obeliski İmparator I. Theodosius (M.S. 379-395) döneminde Mısır'daki Karnak'tan getirilip M.S. 390 yılında Sultanahmet'teki Hipodrom spina'sı üzerine yerleştirilmişti. Obeliskin kaidesinin dört tarafını kuşatan kabarmalarda I. Theodosius ve ailesinin betimlendiği imparator locası ile törenlere ilişkin sahneler yer alır.*

Bölünen İmparatorluk

Batı Roma imparatorları

Batı'nın ilk imparatoru Honorius (M.S. 393-423) ise M.S. 384'te doğmuştu ve I. Theodosius'un küçük oğluydu. M.S. 393'te *augustus* unvanı verilen Honorius, babasının ölümünden sonra Batı'nın imparatoru oldu. İktidarında idare esas olarak üst düzey komutanlar ve devlet adamlarının elindeydi. Zamanında Gothlar Roma'ya saldırdı ve ilk kez Roma yabancı bir düşmanın istilasına sahne oldu (M.S. 410). Honorius M.S. 423'te hastalandı ve öldü. Bu arada, daha önce, M.S. 407'de, Britannia'da III. Constantinus (M.S. 407-411) ayaklanmış ve *augustus* ilân edilmişti. İtalya'yı istila etmek istediğinde, Honorius'un subaylarının ordusunca Arelate'de (Arles) kuşatıldı ve öldürüldü (M.S. 411). Honorius'un ölümünden sonra isyan ederek imparatorluğunu ilân eden Ioannes'i (M.S. 423-425) görüyoruz. Ancak II. Theodosius onun imparatorluğunu tanımadı ve üzerine bir ordu gönderdi. Ioannes Ravenna'da yakalandı, sonra da eşek sırtında dolaştırılarak teşhir edilip öldürüldü.

Ioannes'in kendisini imparator ilân edip hükmettiği iki yılı saymazsak, Honorius'tan sonraki Batı Roma İmparatoru III. Valentinianus (M.S. 425-455) idi. Onun döneminde imparatorluk toprak kaybetti. Hun imparatoru Attila, Roma için en büyük tehlikelerden biriydi. Valentinianus M.S. 455'te öldürüldü.

Valentinianus'tan sonra Batı Roma tahtına sırasıyla Maximus (M.S. 455), Avitus (M.S. 455-456), Maiorianus (M.S. 457-461), Severus (M.S. 461-465),

Anthemius (M.S. 467-472), Olybrius (M.S. 472), Glycerius (M.S. 473-474), Iulius Nepos (M.S. 474-475) ve Romulus Augustulus (M.S. 475-476) geçti. Hepsi de bir veya birkaç yıl tahtta kalabildi. Germanlar Batı Roma için sürekli tehdit ve tehlike unsuruydu. Roma İmparatorluğu'nun başında bulunan Iulius Nepos, Orestes tarafından tahttan uzaklaştırılmış ve kendi oğlu Romulus Augustulus tahta geçirilmişti; ancak kendisi henüz çocuk yaşta olduğu için devlet idaresi gerçekte babası Orestes'in elindeydi. Bu kez de German komutanı Odoaker, bir darbeyle Romulus'u tahtı terk etmeye zorlamış ve Honorius'tan bu yana devam eden Batı Roma, Germanların eline geçmişti (M.S. 476). Doğu Roma İmparatorluğu ise 1453'te Osmanlı sultanı II. Mehmet (Fatih) tarafından yıkılıncaya kadar yaşamaya devam etmiştir. Bugün tarihçiler tarafından Roma İmparatorluğu'ndan dil, din ve kültür bakımından farklı olması nedeniyle Bizans olarak adlandırılan imparatorluk gerçekte Roma İmparatorluğu'nun Doğu yarısıdır, yani Doğu Roma İmparatorluğu'dur; Bizans adı Doğu Roma İmparatorluğu için çok sonraları modern tarihçiler (16. yüzyılda Hieronymus Wolf) tarafından kullanılan bir addır.

Doğu Roma imparatorları

Büyük Theodosius'un M.S. 395 yılının başında ölmesinin ardından Roma İmparatorluğu idari açıdan Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrılmış, Batı'nın idaresi Theodosius'un küçük oğlu Honorius'a, Doğu'nun idaresi ise büyük oğlu Arcadius'a verilmişti (M.S. 395-408). Arcadius M.S. yak. 377'de dünyaya geldi. Altı yaşında *augustus* unvanı verildi (M.S. 383). Babası I. Theodosius, Eugenius ile savaşmak üzere sefere çıkınca Doğu'nun idaresini –ismen- ona bıraktı. Babasının ölümünden sonra da Doğu'nun idaresini fiilen Arcadius aldı. Zamanında pek fazla savaş olmadı. M.S. 408'de hayata gözlerini kapadı.

Resim 56. Arcadius.

Arcadius'un oğlu olan II. Theodosius (M.S. 402-450), daha bebekken babası tarafından *augustus* ilân edildi. Arcadius'un M.S. 408'de ölümünün ardından Doğu'nun idaresini aldı. *augustus* unvanını aldığında henüz bir yaşında olduğundan, iktidar dönemi bu unvanı aldığı M.S. 402'den değil, fiilen impara-

torluğa başladığı M.S. 408'den itibaren de başlatılmaktadır. Roma tarihinde tahtta en uzun süre kalan imparator, 49 yıl ile II. Theodosius'tur; M.S. 450'de bir av kazasında öldü. İstanbul'un kara surları onun zamanında Doğu Valisi Anthemios'un gözetiminde inşa edildi. II. Theodosius'un gerçekleştirdiği önemli işlerden biri, Constantinopolis'te "Hıristiyan Yüksek Okulu" adıyla bir okul kurmasıdır (M.S. 425). Bu okul gerçek anlamda tarihteki ilk üniversite olarak kabul edilmektedir. II. Theodosius'un çok önemli bir diğer hizmeti de "Codex Theodosianus" adıyla anılan kanun külliyatını yayımlatmasıdır (M.S. 438). Bu külliyat daha sonraki I. Iustinianus yasalarının temelini oluşturmuş; Iustinianus yasaları da modern Avrupa hukukunun temelini teşkil etmiştir.

Doğu Roma imparatoru olan Marcianus (M.S. 450-457), II. Theodosius'un kızkardeşi Pulcheria ile evlenmişti. Dördüncü ökümenik kilise konseyi onun zamanında Kalkhedon'da (Kadıköy) toplandı (M.S. 451). İmparator M.S. 457'de öldü.

Marcianus'un ölümünden sonra imparator ilân edilen I. Leo (M.S. 457-474), köken itibariyle Dacia'lı olup Doğu'nun imparatoru idi. Batı'daki Roma otoritesinin çöküşü onun zamanına rastlamaktadır. Leo ordudaki German askerlerin sayısını azaltarak onların yerine Isaurialıları aldı. M.S. 473'te hastalandı ve oğlu II. Leo'yu *augustus* yaptı. M.S. 474 Şubat ayında öldü.

I. Leo'nun ölümünden sonra Doğu Roma'nın imparatoru Zeno (M.S. 474-491) oldu. Isaurialı olan Zeno'yu Constantinopolis'e getiren I. Leo idi. Zeno bir süre sonra Leo'nun kızı Ariadne ile de evlenmişti; çiftin bu evililikten bir çocukları oldu ve adını Leo koydular. Leo, imparator I. Leo'nun da torunu oluyordu. I. Leo, damadı Zeno'yu M.S. 467-468 yıllarında Hun akınlarını püskürtmek amacıyla Trakya'da Ordu Komutanlığı'na (*magister militum*) atamıştı. I. Leo'nun ölümünden önce imparatorun aynı ismi taşıyan 5 yaşındaki torunu Leo *augustus*'luğa yükseltilmiş ve I. Leo'nun 18 Ocak 474'te ölmesiyle de –ismen- Doğu'nun imparatoru olmuştu. Kısa süre sonra da babası Zeno onunla ortak imparator ilân edilmişti. Böylece II. Leo ve Zeno, Doğu'da birlikte hüküm sürmeye başladılar. Ancak çok geçmeden II. Leo öldü ve Zeno Doğu'nun tek imparatoru olarak kaldı. I. Leo'nun karısı Verina ile kardeşi Basiliscus'un kendisine bir suikast düzenleyecekleri haberini alan Zeno, hayatının tehlikede olduğunu düşünerek Isauria'ya kaçtı (M.S. 475 Ocak). *Senatus* onun yerine Basiliscus'u imparator seçti fakat 20 aylık bir iktidardan sonra o da tahtı terk etmek zorunda kaldı; Zeno Constantinopolis'e dönerek tekrar tahta geçti (M.S. 476). Ancak, bu sırada imparatorluğun batı yarısı Germanların eline geçmişti.

ESKİ ROMA TARİHİ İÇİN KRONOLOJİ CETVELİ

M.Ö. 753	Roma'nın geleneksek kuruluş tarihi
M.Ö. 510 / 59	Etrüsk kralların Roma'da kovulması
M.Ö. 509 / 508	Roma'da Cumhuriyet yönetiminin kurulması
M.Ö. 451 / 450	On İki Levha Kanunları
M.Ö. 387	Keltlerin Roma'yı istilası
M.Ö. 343-341	Birinci Samnit Savaşı
M.Ö. 327-304	İkinci Samnit Savaşı
M.Ö. 298-290	Üçüncü Samnit Savaşı
M.Ö. 280	Epeiros Kralı Pyrrhos'un İtalya'ya girmesi
M.Ö. 272	Romalıların Tarentum'u alması
M.Ö. 264-241	Birinci Kartaca Savaşı
M.Ö. 241	Sicilya, Roma Eyaleti
M.Ö. 218-201	İkinci Kartaca Savaşı
M.Ö. 218 / 217	Trasimene Savaşı, Hannibal'in Romalıları yenmesi
M.Ö. 216	Cannae Savaşı, Hannibal'in Romalılara yenmesi
M.Ö. 215-205	Birinci Makedonya Savaşı
M.Ö. 204	Scipio Afrika'da
M.Ö. 202	Zama Savaşı, Romalıların Kartacalıları yenmesi
M.Ö. 200-197	İkinci Makedonya Savaşı
M.Ö. 197	Kynoskephalai Savaşı, Romalıların Makedonyalıları yenmesi
M.Ö. 190 / 189	Magnesia Savaşı, Romalılarla Seleukoslar arasında
M.Ö. 188	Apameia Barışı, Romalılarla Seleukoslar arasında
M.Ö. 171-168	Üçüncü Makedonya Savaşı
M.Ö.168	Pydna Savaşı, Romalıların Makedonları yenilgiye uğratması
M.Ö. 149-146	Üçüncü Kartaca Savaşı
M.Ö. 146	Kartaca'nın Romalılarca ele geçirilmesi, Makedonya Roma Eyaleti
M.Ö. 133	a) Tiberius Gracchus'un Halk Tribunu seçilmesi ve toprak reformu,

	b) Pergamon Kralının ülkesini Roma'ya vasiyeti
M.Ö. 129	Batı Anadolu'da Asia Eyaleti'nin kurulması
M.Ö. 123	Gaius Gracchus'un Halk Tribunu seçilmesi
M.Ö. 107	Marius'un ordu reformu
M.Ö. 91-88	Sosyal Savaş (Müttefikler Savaşı)
M.Ö. 88-85	Birinci Mithradates Savaşı
M.Ö. 88	a) Mithradates'in Batı Anadolu'daki katliamı (Ephesos Akşamı), b) Sulla'nın consul olması
M.Ö. 85	Dardanos Anlaşması, Mithradates ile Romalılar arasında
M.Ö. 83-81	İkinci Mithradates Savaşı
M.Ö. 74-62	Üçüncü Mithradates Savaşı
M.Ö. 64	Pontus-Bithynia Eyaleti
M.Ö. 67	Pompeius korsanlara karşı
M.Ö. 60	Birinci *Triumvir*'lik
M.Ö. 59	Caesar'ın consullüğü
M.Ö. 47	Zela Savaşı, Caesar Pharnakes'i yenmesi
M.Ö. 46	a) Thapsus Savaşı, Caesar Pompeius taraftarlarını yenmesi, b) Caesar'ın dictator seçilmesi
M.Ö. 45	Munda Savaşı, Caesar'ın Pompeius taraftarlarını yenmesi
M.Ö. 44	Caesar'ın öldürülmesi
M.Ö. 43	İkinci *Triumvir*'lik
M.Ö. 42	Philippi Savaşı
M.Ö. 40	Brindizi Anlaşması
M.Ö. 31	Actium Savaşı, Romalılarla Ptolemaioslar arasında
M.Ö. 30	Mısır, Roma Eyaleti
M.Ö. 27	Augustus ile principatus döneminin başlaması
M.S. 17	Kappadokia ve Kommagene, Roma Eyaleti
M.S. 43	Britannia ve Lykia, Roma Eyaleti
M.S. 46	Trakya (*Provincia Thracia*), Roma Eyaleti
M.S. 101-106	Traianus'un Dac Seferleri
M.S. 121-133	Hadrianus'un Seyahatleri
M.S. 193	Sepimius Severus ile Pescennius Niger'in Savaşı
M.S. 212	Caracalla'nın Vatandaşlık Yasası
M.S. 260	Valerianus'un Sasaniler tarafından esir alınması
M.S. 269	II. Claudius'un Gothlara karşı zaferi
M.S. 286	Diocletianus tarafından tetrarşi sisteminin kurulması
M.S. 312	Milvius Köprüsü Savaşı, I. Constantius ile Maxentius arasında
M.S. 313	Milano Emirnamesi, Hıristiyanlara hoşgörü
M.S. 378	Valens'in Vizigotlarca savaşta öldürülmesi
M.S. 395	Roma İmparatorluğu'nun idari açıdan Batı ve Doğu olarak ikiye ayrılması
M.S. 476	Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması

ROMA İMPARATORLARI LİSTESİ

Caesarlar ve gasıplar hariç
(Tarihler milattan sonra olup iktidar süreleri yaklaşıktır)

	İktidar dönemi	İktidar süresi	Ölüm nedeni
Augustus	M.Ö. 27-M.S. 14	40.5 yıl	Doğal
Tiberius	14-37	22.5 yıl	Doğal
Caligula	37-41	4 yıl	Öldürüldü
Claudius	41-54	14 yıl	Zehirlendi
Nero	54-68	13.5 yıl	İntihar
Clodius Macer	68	6 ay	Öldürüldü
Galba	68-69	7 ay	Öldürüldü
Otho	69	3 ay	İntihar
Vitellius	69	11 ay	Öldürüldü
Vespasianus	69-79	10 yıl	Doğal
Titus	79-81	2 yıl	Doğal ?
Domitianus	81-96	15 yıl	Öldürüldü
Nerva	96-98	1.5 yıl	Doğal
Traianus	98-117	19.5 yıl	Doğal
Hadrianus	117-138	21 yıl	Doğal
Antoninus Pius	138-161	22.5 yıl	Doğal
Marcus Aurelius	161-180	20 yıl	Doğal
Lucius Verus	161-169	8 yıl	Doğal
Commodus	177-192	15 yıl	Öldürüldü
Pertinax	193	3 ay	Öldürüldü
Didius Iulianus	193	2 ay	Öldürüldü
Pescennius Niger	193-194	18 ay	Öldürüldü
Clodius Albinus	195-197	15 ay	İntihar

Septimius Severus	193-211	18 yıl	Doğal
Caracalla	198-217	19 yıl	Öldürüldü
Geta	209-212	2 yıl	Öldürüldü
Macrinus	217-218	14 ay	Öldürüldü
Diadumenianus	218	1 ay	Öldürüldü
Elagabalus	218-222	4 ay	Öldürüldü
Severus Alexander	222-235	13 yıl	Öldürüldü
I. Maximinus	235-238	3 yıl	Öldürüldü
I. Gordianus	238	3 hafta	İntihar
II. Gordianus	238	3 hafta	Savaşta öldürüldü
Balbinus	238	3 ay	Öldürüldü
Pupienus	238	3 ay	Öldürüldü
III. Gordianus	238-244	5.5 yıl	Öldürüldü
I. Philippus	244-249	5.5 yıl	Savaşta öldürüldü
II. Philippus	247-249	2 yıl	Savaşta öldürüldü ?
Pacatianus	248	birkaç hafta	Öldürüldü
Iotapianus	248	birkaç hafta	Öldürüldü
Traianus Decius	249-251	2 yıl	Savaşta öldürüldü
Herennius Etruscus	251	1 ay	Savaşta öldürüldü
Hostilianus	251	4 ay	Veba
Trebonianus Gallus	251-253	2 ay	Öldürüldü
Volusianus	251-253	19 ay	Öldürüldü
Aemilianus	252-253	3 ay	Öldürüldü
Uranius Antoninus	252-254	1 yıl	Bilinmiyor
Valerianus	253-260	6.5 yıl	Bilinmiyor
Gallienus	253-268	15 yıl	Öldürüldü
Saloninus	259	birkaç hafta	Öldürüldü
Macrianus	260-261	6 ay	Savaşta öldürüldü
Quietus	260-261	14 ay	Öldürüldü
Regalianus	260-261	birkaç hafta	Öldürüldü
II. Claudius	268-270	17 ay	Veba
Quintillus	270	3 ay	İntihar
Aurelianus	270-275	5 yıl	Öldürüldü
Tacitus	275-276	7 ay	Doğal
Florianus	276	2 ay	Öldürüldü
Probus	276-282	6.5 yıl	Öldürüldü
Saturninus	280	birkaç hafta	Öldürüldü
Carus	282-283	10 ay	Yıldırım çarpması ?
Carinus	283-285	20 ay	Öldürüldü
Numerianus	283-284	14 ay	Öldürüldü
Iulianus	284-285	2 ay	Savaşta öldürüldü

Marius	268	2 ay	Öldürüldü
Victorinus	268-270	18 ay	Öldürüldü
Tertricus	270-273	3 yıl	Doğal ?
Diocletianus	284-305	20.5 yıl	Doğal
Maximianus	286-305		
	306-308		
	310	Toplam yak. 21 yıl	İntihar veya öldürüldü
Domitius Domitianus	296-297	8 ay	Öldürüldü
I. Constantius	305-306	1 yıl	Doğal
Galerius	305-311	6 yıl	Doğal
II. Severus	306-307	8 ay	Öldürüldü
II. Maximinus	309-313	5 yıl	Doğal
Maxentius	306-312	6 yıl	Savaşta öldürüldü
Alexander	311	1 ay ?	Öldürüldü
I. Licinius	308-324	16 yıl	Öldürüldü
Valens	314	birkaç hafta	Öldürüldü
Martinianus	324	birkaç hafta	Öldürüldü
I. Constantinus	307-337	30 yıl	Doğal
II. Constantinus	337-340	2.5 yıl	Pusuya düşürüldü
Constans	337-350	12.5 yıl	Öldürüldü
II. Constantius	337-361	24 yıl	Doğal
Magnentius	350-353	3.5 yıl	İntihar
Vetranio	350	9 ay	Doğal
Nepotianus	350	1 ay	Öldürüldü
II. Iulianus	360-363	3 yıl	Savaşta öldürüldü
Iovianus	363-364	8 ay	Kömür sobası zehirlenmesi
I. Valentinianus	364-375	12 yıl	Doğal
Valens	364-378	14 yıl	Savaşta öldürüldü
Procopius	365-366	8 ay	Öldürüldü
Gratianus	367-383	16 yıl	Öldürüldü
II. Valentinianus	375-392	16.5 yıl	İntihar veya öldürüldü
I. Theodosius	379-395	16 yıl	Doğal
Magnus Maximus	383-388	5 yıl	Öldürüldü
Flavius Victor	387-388	1 yıl	Öldürüldü
Eugenius	392-394	2 yıl	Öldürüldü
Arcadius	383-408	25 yıl	Doğal
Honorius	393-423	30.5 yıl	Doğal
III. Constantinus	407-411	4 yıl	Öldürüldü

Constans	408-411	2 yıl	Öldürüldü
Maximus	409-411	2 yıl	Öldürüldü
Priscus Attalus	409-410		
	414-415	toplam 2 yıl	Öldürüldü
Iovinus	411-413	2 yıl	Öldürüldü
Sebastianus	412-413	1 yıl	Öldürüldü
III. Constantius	421	7 ay	Doğal
II. Theodosius	402-450	48.5 yıl	Av kazası
Iohannes	423-425	2 yıl	Öldürüldü
III. Valentinianus	425-455	29 yıl	Öldürüldü
Marcianus	450-457	6.5 yıl	Doğal
Petronius Maximus	455	2.5 ay	Öldürüldü
Avitus	455-456	1 yıl	Doğal ?
Majorianus	457-461	4.5 yıl	Öldürüldü
I. Leo	457-474	17 yıl	Doğal
II. Leo	473-474	1 yıl	Doğal
III. Severus	461-465	4 yıl	Doğal ?
Anthemius	467-472	5 yıl	Öldürüldü
Olybrius	472	6 ay	Doğal
Glycerius	473-474	1 yıl	Bilinmiyor
Iulius Nepos	474-475 (480)	1 yıl	Öldürüldü
Zeno	474-491	17 yıl	Doğal
Basiliscus	475-476	19 ay	Öldürüldü
Romulus Augustulus	475-476	10 ay	Doğal ?

SÖZLÜK

(Şahıs adları, Mitolojik tanrı ve kahraman adları ile coğrafi adlar hariç)

Aedilis (Lat.): Roma'da kamu işlerinin kontrolu, çarşı ve pazarlarda ağırlık ve ölçülerin denetimi, güvenlik, itfaiye teşkilatı ve festivallerin düzenlenmesinden sorumlu devlet görevlisi (magistrat). Önce Pleb *Aedilis*'leri (*Aedilis Plebis*) vardı; daha sonra *patricii*'den de *Curul Aedilis*'leri (*Aedilis Curulis*) olarak adlandırılan *aedilis*'ler seçildi. Gerek pleblerden gerekse *patricii'den* ikişer *aedil* görev yapıyordu.

Aerarium (Lat.): Roma devlet hazinesi.

Aes grave (Lat.): Döküm tekniğiyle üretilen Roma'nın ilk bronz sikkeleri; ana birim *as*.

Ager publicus (Lat.): Roma'da devlet arazisi. Esas olarak savaş neticesinde elde edilirdi.

Agon (Yun.): Yarışma, mücadele. Her türlü alandaki yarışma için kullanılır.

Agora (Yun.): Toplanma alanı. Bir kent-devletinde pazar, çarşı veya sosyal yaşamın merkezi.

Agoranomos (Yun.): Çoğ. *Agoranomoi*. Çarşı-pazarda görev yapan, ölçü, ağırlık ve malların kalitesini denetleyen memur.

Akhaimenid: Adını Akhaimenes'ten alan Pers sülalesi (Akhaimenidai).

Akropolis (Yun.): Bir kent-devletinde kamu binalarının (ve tapınakların) bulunduğu etrafı surla çevrili yüksek tepe.

Alimenta (Lat.): Fakirlere ve kimsesiz çocuklara yardım sistemi.

Amici Principis (Lat.): İmparatorun dostları. Yarı resmi bir unvandır.

Amphiktion (Yun.): Dinsel birlik.

Anayasa: Bir devletin yönetim biçimini, temel kurumlarının nasıl işleyeceğini belirten ve halk tarafından genel kabul görmüş temel hukuk kuralları ile yasalar bütünü. Roma'da krallık ve cumhuriyet dönemlerinden itibaren oluşturulan anayasaya, Sulla döneminde yeni bir şekil verildi.

Annales (Lat.): Roma'da yıllara göre düzenlenmiş resmi kayıtlar.

Annona (Lat.): 1. Hububat (buğday, arpa vb.); özellikle buğday, 2. Roma'nın yıllık buğday üretimi, 3. İmparator Septimius Severus zamanında konan doğrudan ayni vergi, 4. Hububat tanrıçası

Antitetik: Karşılıklı.

Apeiron (Yun.): Felsefi görüşte "sonsuzluk".

Apella (Yun.): Sparta'da Halk Meclisi.

Apodyterion (Yun.): Palestra ve hamamlarda soyunma odası.

Apoikia (Yun.): Koloni.

Apostata (Yun.): Din değiştirenler için kullanılan lâkap, "dönme" (özellikle Roma İmparatoru Iulianus için).

Aprilis (Lat.): Roma takviminde Nisan.

Ara Pacis Augustae (Lat.): Augustus Barış Sunağı (Roma'da).

Areopagos (Yun.): Sözcük anlamı Ares Tepesi olan ve daha önce *arkhon*'luk yapanların oluşturduğu en eski meclis.

Aristokrasi: Soyluların, en iyilerin (*aristoi*) yönetimi.

Arkhon (Yun.): Yüksek devlet memuru; bazı durumlarda devletin başı.

As (Lat.): Roma bronz sikkelerinde ana birim.

Asklepieion: Sağlık Tanrısı Asklepios'a adanmış sağlık merkezi.

Asty (Yun.): Kent (özellikle merkezi alan, çekirdek kısmı).

Atlılar: Lat. *Equites*. Şövalye Sınıfı. Belirli bir servete sahip kişilerden oluşurdu.

Augustus (Lat.): Sözcük anlamı "kutsal". Roma'nın ilk imparatoru Augustus'tan dolayı Roma imparatorlarının taşıdığı unvan.

Augur (Lat.): Çoğ. *Augures*. Kuşların uçuşuna bakarak kehanette bulunan din adamı.

Aureus (Lat.): Roma altın sikke birimi.

Auspicium (Lat.): Roma'da tanrıların görüş ve rızasının alınması.

Autarkeia (Yun.): Bir kent-devletinin kendine yeterliği, ekonomik bağımsızlığı.

Autonomia (Yun.): Bir kent-devletinin dış güçlerin müdahalesi olmadan kendi kanunlarını yapabilmesi.

Auxilia (Lat.): Esas olarak Roma'nın İtalya dışındaki Roma yurttaşı olmayan müttefiklerinden oluşturulan yardımcı askeri kuvvetler.

Barbaros (Yun.): Çoğ. *barbaroi*. Eski Yunanların Yunanca konuşmayan toplumlara verdikleri isim.

Basileus (Yun.): Kral.

Bema (Yun.): Kürsü.

Bule (Yun.): *Boule*. Eski Yunan kent-devletinde danışma ve idare meclisi.

Buleutes (Yun.): *Bouleutes*. Bule üyesi yurttaşlar.

Caesar (Lat.): Roma *Consul*'ü ve *Dictator* Julius Caesar'dan dolayı Roma İmparatorluk döneminde veliaht ya da prens için kullanılan unvan.

Caligae (Lat.): Çizme. İmparator Caligula adını *caligae*'dan almıştı.

Catilina nutukları: *Consul* Cicero'nun Catilina ayaklanmasını ortaya çıkarmak için *Senatus*'da verdiği nutuklar. Böylece Catilina, deşifre olmuş ve vatan haini ilân edilmiştir (M.Ö. 63).

Censor'lar (Lat.): Roma'da beş yılda bir yurttaşların ve onların sahip oldukları servetle-

rin sayımını (*census*) yapan, kaydını tutan, senatörlerin listesini belirleyen memurlar; *imperium* yetkileri yoktu. Daha önce *consul*'lük yapmış kişilerden seçilirlerdi.

Centuria (Lat.): Roma lejyonunda 100 kişilik bölük.

Centurio (Lat.): Roma lejyonunda 100 kişilik birliğin komutanı.

Cippus (Lat.): Mimari işlevi olmayan ufak, kısa sütun.

Civitas Romana (Lat.): Roma Yurttaşı.

Civitas Libera (Lat.): Özgür kent.

Clementia (Lat.): Sözcük anlamı merhamet; aynı zamanda personifikasyon.

Cliens (Yun.): Çoğ. *Clientes*. Yanaşma.

Cloaca Maxima (Lat.): Roma'daki kanalizasyon sistemi.

Clupeus Virtutis (Lat.): Onurlandırılacak kişiye sunulan (veya kapısına asılan) "altın kalkan".

Cognomen (Lat.): Roma yurttaşlarında aile (*familia*) adı.

Cohors (Lat.): Çoğ. *chortes*. Roma'da askeri birlik.

Comitatenses (Lat. çoğ.): Büyük Constantinus zamanında esas olarak sınırın hemen gerisinde oluşturulan mobilize saha birliği. Aynı zamanda bkz. *Comitatus*.

Comitatus (Lat.): Seyrü sefer (mobilize) halindeki ordu. Büyük Constantinus'tan itibaren oluşturuldu. Bkz. *Comitatenses*.

Comitia Centuriata (Lat.): Roma'da *patricii* ile pleblerin görev yaptığı "Yüzler Meclisi".

Comitia Curiata (Lat.): Roma'da 30 *curiae*'yı kapsayan ve sadece *patricii* sınıfına açık meclisti.

Comitia Tributa (Lat.): Pleb Meclisi. *Aedilis*'lerin, *tribunus*'ların ve *quaestor*'ların seçimini yapar, pleb kararlarını oylardı; oylama kabilelere göre olurdu.

Concilium Plebis (Lat.): Roma'da pleblerin oluşturduğu meclis, Pleb Meclisi.

Consecratio (Lat.): Tanrı mertebesine erişme, tanrılaştırma.

Consul (Lat.): Roma Cumhuriyet döneminde yıllık olarak atanan devletin en yüksek devlet memuru; devletin başında iki consul bulunurdu. İmparatorluk döneminde imparator unvanlarından biri.

Conubium (Lat.): Roma'da evlenme hakkı. Roma yurttaşının sahip olduğu haklardan biri.

Conventus (Lat.): Bir eyalet içindeki adli bölge veya bölge merkezi.

Corona civica (Lat.): Defne dalı ile meşe yapraklarından yapılmış çelenk.

Curia (Lat.): Büyük aile birliği; Forum'daki Senato'nun toplantı yeri, meclis.

Cursus honorum (Lat.): Soylu bir Roma yurttaşının, memuriyet görevlerinde (kariyerinde) ilerleme kaydetme aşamaları.

Curul Aedilisi (Lat. *Aedilis Curulis*): Bkz. *Aedilis*.

Damnatio memoriae (Lat.): Anının lanetlenmesi.

Dareikos (Yun.): Pers altın sikkesi.

December (Lat.): Roma takviminde Aralık.

Decemvir (Lat.): 10 üyeli komisyonun üyelerinden biri. Roma Cumhuriyet döneminde On iki Levha kanunlarını *decemvir*'ler (çoğ. *decemviri*) hazırlamışlardı (*Decemviri Legibus Scribundis*).

Dekret (Lat. Decretum): Meclis kararı (kararname).

Delos Deniz Birliği: Atina tarafından M.Ö. 478 / 477'de Perslere karşı mücadele etmek için kurulan birlik

Demiurgos (Yun.):Bir kent-devletinde yüksek devlet memuru, baş magistrat.

Demokrasi: Halk Egemenliği, yönetimde halkın egemen olduğu sistem.

Demokratia (Yun.): *Demos* (halk) ve *kratia* (yönetim) sözcüklerinden oluşan ve "Halk Yönetimi" anlamını taşıyan sözcük. Bkz. Demokrasi.

Demos (Yun.): Birkaç anlamı vardır: 1. Halk, 2. Sadece erkek yurttaşların oluşturduğu topluluk, 3. Aristokratların dışında kalan fakir halk, 4. Atina'daki demokratik devlet, 5. Ekklesia'yı oluşturan halk

Denarius (Lat.): Roma'da esas gümüş sikke birimi.

Dikasterion (Yun.): Çoğ. *Dikasteria*. Halk Mahkemesi. Aynı zamanda bkz. *Heliaia*.

Diadokhos (Yun.): Çoğ. *Diadokhoi*. Büyük İskender'in ardılı, onun generallerinden biri.

Dictator (Lat.): Roma'da kriz veya olağanüstü hal gerektiren zamanlarda altı ay süreyle devlet yönetimini üstlenen en yüksek görevli (Örneğin, Sulla ve Caesar).

Dioecesis (Lat.): Diocletianus (M.S. 284-305) zamanında oluşturulan idari eyaletler; önceleri 13 adet idi, sonradan sayıları artmıştır. Dioecesislerin yönetimi *praetor prefectus*'u veya *vicarius*'un elindeydi.

Divus (Lat.): Tanrı.

Diva (Lat.): Tanrıça.

Dominatus (Lat.): Roma'da imparatorun mutlak hükümdarlığını tartışmasız kabul eden yönetim biçimi; İmparator Diocletianus (M.S. 284-305) ile başlar.

Domus Aurea (Lat.): İmparator Nero'nun Roma'da kendisi için inşa ettirdiği yapı (Altın Ev).

Donativum (Lat.): Parasal armağan (bir tür cûlus bahşişi); Roma imparatorları tahta geçmek için destek gördükleri *praetor* muhafızlarına para vaat ederler ve tahta geçtikten sonra da onlara para dağıtırlardı.

Drahmi: Eski Yunan sikkelerinde gümüş sikke birimi.

Dupondius (Lat.): Roma bronz (pirinç) sikke birimi.

Dux (Lat.): Geç Roma İmparatorluk döneminde vali.

Eisphora (Yun.): Mal ve varlıktan alınan özel vergi; özellikle savaş gibi olağanüstü dönemlerde yurttaşlardan ve yabancılardan (*metoikoi*) alınırdı.

Ekklesia (Yun.): Eski Yunan kent-devletlerinde Halk Meclisi

Elektron (Yun.): Altın ve gümüş alaşımı metal; ilk sikkeler elektrondan basılmıştı.

Eleusis Misterleri: "Eleusis Gizem Dinleri" olarak da ifade edilen bir kült. Devlet kontrolunda, Attika'daki Eleusis'te daha ziyade Demeter, kızı Persephone ve Dionysos onuruna tesis edilmişti.

Emporion (Yun.): Küçük ölçekli ticaret merkezi.

Epheroi (Yun.): Devlet denetçileri.

Epigrafi: Yazıtbilim.

Epistates (Yun.): Eski Yunan kent-devletinde *Prytaneis*'in başkanı.

Eponim (Yun. *eponymos*): Yıla adını verme.
Epos (Yun.): Kahramanlık destanı.
Equites (Lat.): Eski Roma'da Atlı Sınıfı (Şövalyeler).
Era: Takvim başı.
Ethnos (Yun.): Halk.
Euergetes (Yun.): Bir kent-devletinde yararlı işlerde kullanılmak üzere para bağışlayan, imâr faaliyetlerine katkıda bulunan, festival masraflarını üstlenenler kişilere verilen onurlandırma sıfatı.
Eupatridai (Yun.):Soylular (Soylu doğanlar).
Exercitus (Lat.): Ordu.

Familia (Lat.): Aile.
Fasces (Lat.): Arasına balta yerleştirilmiş değnek demeti asa. *Lictor*'lar taşırdı.
Februarius (Lat.): Roma takviminde Şubat.
Fibula (Lat.): Çoğ. Fibulae. Çengelli iğne.

Gens (Lat.): Klan veya büyük aile.
Gerusia (Yun.): Yaşlılardan oluşan bir tür Danışma Meclisi.
Gizem Dinleri: Bkz. Eleusis misterleri.
Grammatistes (Yun.): Eğitimciler.
Gregorien takvimi: 16. yüzyıl sonlarında Papa XIII. Gregorius tarafından geliştirilen ve günümüzde halen kullanılan takvim.

Hegemon (Yun.): Lider, önder.
Hekatombaion (Yun.): Eski Yunan takviminde Temmuz'a denk gelen ay.
Heliaia (Yun.): Eski Yunan kent-devletinde bir tür halk mahkemesi. Aynı zamanda bkz. *Dikasterion*.
Hellen (Yun.): Eski Yunan halkından olan. Eski Yunanlar kendilerini bu şekilde adlandırıyorlardı.
Hellenistik: Büyük İskender'in Doğu seferiyle birlikte Eski Yunan kültürünün Doğu'ya yayılması ve Doğu kültürüyle kaynaşması. Büyük İskender'in Doğu seferine başladığı (veya Pers Krallığı'na son verdiği) tarihten Roma'nın son Helenistik Krallık olan Ptolemaiosları ortadan kaldırdığı tarihe kadar süren dönemin adı (M.Ö. 334 / 330 – 30).
Hellanodikai (Yun.): Festival düzenleyicileri.
Hellenotamiai (Yun.): Delos Deniz Birliği'nde hazine görevlileri.
Helot (Yun. *heiolos* veya *heioletes*): Sparta'da toprağa bağlı köle.
Herme (Yun.): Üst kısmı Tanrı Hermes'in büstü şeklinde sona eren dikdörtgen taş blok; bloğun orta yerinde *phallos* tasviri bulunurdu.
Hierothesion (Yun.): Mezar anıtı.
Hiereus (Yun.): Din adamı, "rahip".
Hippeis (Yun.): Atlılar (Atina'da toplumun sınıflarından biri).

Homonoia (Yun.): Sözcük anlamı "uyum", "dostluk"; aynı zamanda personifikasyon.
Homo novus (Lat.): Yeni kişi. Bkz. *Novus homo*
Hoplit (Yun. *hoplites*): Tam teçhizatlı (kalkan, mızrak, kılıç, zırh) Eski Yunan piyade askeri.
Hostis Publicus (Lat.): Vatan haini, devlet düşmanı.
Höyük: Suni tepe; üst üste yerleşimler nedeniyle oluşan suni tepe.

Ianuarius (Lat.) (Januarius): Roma takviminde Ocak.
Idus (Lat.): Ayın 15. günü (bazı ayların 13. günü).
Imperium (Lat.): Roma'da "emretme" yetkisi.
Incitatus (Lat.): İmparator Caligula'nın yarış atının adı.
Interrex (Lat.): Roma'da kral öldüğünde yenisi seçilinceye kadar devletin başına geçen kişi.
Isegoria (Yun.): Eski Yunan kent-devletinde mecliste konuşma özgürlüğü.
Isonomia (Yun.): Eski Yunan kent-devletinde yasalar karşısında eşitlik.
Isotimia (Yun.): Eski Yunan kent-devletinde herkesin her makama gelebilme hakkı.
Iunius: Roma takviminde Haziran.
Iustitia (Lat.): Sözcük anlamı "adalet"; aynı zamanda personifikasyon.
Imperator (Lat.): 1. Komutan, 2. İmparator.
Imperium (Lat.): Emretme yetkisi
Imperium Propraetore (Lat.): *Imperium* yetkisine sahip *propraetor*.
Imperium Romanum (Lat.): Roma İmparatorluğu

Jülyen takvimi: Iulius Caesar zamanında hazırlanan Roma takvimi.

Kalendae (Lat.): Roma takviminde ayın ilk günü.
Karum: Pazar yeri (Hitit, Asur gibi Doğu toplumlarında).
Keruks (Yun.): Çoğ. *kerukes*. Ulak, haberci, mesaj götüren.
Kerykeion (Yun.): Tanrı Hermes'in asası.
Khora (Yun.): Kent-devletinin kırsalı.
Kiklopik: Mitolojideki Kyklops adlı devlerin taşıyabileceği kadar büyük-iri (özellikle taş).
Kitharistes (Yun.): Müzik ve lirik şiir eğitimcileri.
Kleros (Yun.): Sahip olunan toprak parçasının "hisse / pay" anlamını taşıyan Eski Yunanca adı.
Klerukhia (Yun.): Atina'nın deniz kıyısı ve adalar gibi stratejik mevkilerde kurduğu özel koloniler. Ya da Atina'nın fethettiği topraklarda fakir yurttaşlara verdiği toprak parçası (*kleros*). *Klerukhia*'larda yerleşenler Atina yurttaşlık haklarına sahiptiler.
Kolonizasyon: Bir kavmin ya da bir kent halkının tarımsal veya ticari faaliyetlerde bulunmak için kendi sınırları dışında elverişli topraklarda üsler kurup, orayı yurt edinme süreci.
Komedia (Yun.): Sahne'de gerçekleştirilen oyun türü.

Kral Yolu: Susa'dan Sardeis'e uzanan ticari ve askeri amaçlı yol (daha çok Pers döneminde).

Ktistes (Yun.): Koloni kurucusu.

Kupel: Ocak çukuru.

Kupelasyon: Fırınlama.

Kutsal Savaş: Phokislilerin Delphoi Apollon Tapınağını işgal etmeleri üzerine Phokis ile Thebai arasındaki patlak veren savaş (M.Ö. 355).

Kült: Tanrı veya kahraman tapınımı.

Latifundia (Lat.): Roma'da büyük araziler, çiftlik arazisi.

Lavagetas: Akha kralının yardımcısı.

Legatus (Lat.): Komutan, imparator vekili, özel devlet görevlisi. Lejyon komutanı; imparatorluk eyaletinde doğrudan imparatora bağlı vali (*Legatus Augusti*).

Leiturgia (Yun.): Bir tür zorunlu sponsorluk. Zengin yurttaşların kamusal alandaki imâr faaliyetlerini, festival düzenlenmesini, gemi inşasını vb. –devletin isteği üzerine- zorunlu olarak finanse etmeleri.

Lejyon (Lat. *legio*): Roma askeri birliği. Kapsadığı asker (lejyoner) sayısı cumhuriyet döneminde 4500; imparatorluk döneminde 5200 kişiden oluşuyordu; ancak zaman içinde farklı sayılar da söz konusudur.

Lex (Lat.): Kanun

Lictor (Lat.): *Consul*'lere refakat eden görevli. *Lictor*'lar omuzlarında *fasces* denen bir değnek demeti taşırlardı.

Linear A ve B: Tunç Çağında Girit ve Miken uygarlıklarında kullanılan çizgisel yazı.

Logographos, (Yun.): Çoğ. *Logographoi*. Kent tarihi, kahramanlıklar, mitoloji gibi insanların ilgisini çeken konuları *rhapsodos*'lar gibi şiir diliyle değil, düz yazı (nesir) şeklinde yazan kişi. Adlarını bildiğimiz *logographos*'lar arasında her ikisi de Miletoslu olan Kadmos ile Hekataios'u sayabiliriz.

Magister Equitum (Lat.): Roma Cumhuriyet Dönemi'nde *Dictator*'un yardımcısı (*imperium* yetkisine sahip), süvari kuvvetlerine komuta ederdi. Aynı zamanda sınırdaki süvari birliği komutanı.

Magister Militum (Lat.): Askeri komutan.

Magister Peditum (Lat.): Piyade askerlerin komutanı.

Magistrat (Lat. *Magistratus*): Roma'da yüksek devlet memuru. Eski Yunan kent-devletlerinde de yüksek devlet memurları bu şekilde anılır.

Magnus (Lat.): Sözcük anlamı "Büyük".

Maius (Lat.): Sözcük anlamı "Daha büyük". *Imperium maius* (= daha büyük bir emretme yetkisi).

Martius (Lat.): Lat. Mart ayı.

Mausoleion: Mezar anıtı, mozole.

Medimnos (Yun.): Ölçek, kile. 1 *medimnos*, 38 kilogram veya 50 litre.

Megaron (Yun.): Dikdörtgen planlı, ön avlulu basit yapı.

Mesogeia (Yun.): İç bölge.

Metoikos (Yun.): Çoğ. *metoikoi*. Yabancı, kent-devleti yurttaşı olmayan, başka bir yerden gelip oraya yerleşmiş.

Mil taşı: Mesafe taşı; gidilecek yere olan uzaklığın belirtildiği yuvarlak taş.

Milano emirnamesi (fermanı): I. Constantinus ve Licinius tarafından Hıristiyanlara hoşgörü gösterilmesini isteyen emirname (M.S. 313).

Monarşi: Tek kişi egemenliğine dayalı yönetim sistemi (ör. Krallık).

Monophthalmos (Yun.): "Tek gözlü" anlamında lâkap; özellikle Antigonos için.

Municipium (Lat.): Roma kenti (ve yurttaşlığı) statüsü verilerek Roma'nın koruması altına alınan fakat iç işlerinde özgür (otonom) olan İtalya'daki kent-devletlerine ya da bu şekilde tesis edilmiş kentlere ve kapsadıkları topluma verilen isim. Bir görüşe göre *municipium*'ların oy verme hakkı bulunmuyordu.

Müttefikler Savaşı: Aynı zamanda "Sosyal Savaş" olarak da bilinir. İtalya'nın güneyindeki Roma müttefiki kentler ile Roma arasındaki savaş (M.Ö. 91-88).

Naumakhia (Yun.): Deniz savaşı.

Neokoros (Yun.): Sözcük anlamı "tapınak muhafızı"; imparator tapınağını (kültünü) işaret eder.

Nomen: Lat. ad.

Nomoi (Yun.): Yazılı yasalar.

Nomothetai (Yun.): Yasa koyucular.

Nomos (Yun.): Kanun; vergi.

Nonae (Lat.): Roma takviminde ayın 5. günü (bazı ayların 7. günü).

November (Lat.): Lat. Kasım ayı.

Novus Homo (Lat.): Deyim. Roma'da, üyelerinin esas olarak *patricii* veya soylu sınıfına mensup kişilerden oluştuğu *Senatus*'a, ailesinde veya sülalesinde daha önce senatörlük yapmış olmayan bir kişi girdiğinde, diğer *Senatus* üyeleri –o kişinin *Senatus* geleneğinden gelmediğini ima etmek için- ona *novus homo* (yeni insan, yeni kişi) derlerdi. Alt tabakadan gelip aristokrasi sınıfına yükselen kişi; sonradan görme.

Numismatik: Sikke bilimi.

Nus (Yun.) *Nous*: Akıl.

October (Lat.): Roma takviminde Ekim.

Oikist (Yun. *oikistes*): Koloni kurucusu.

Okhlokratia (Yun.): Avam Yönetimi; halk yönetiminin yani demokrasinin bozulmuş biçimi.

Oligarşi (Yun.*Oligarkhia*): Bir grubun (azınlığın) yönetimi. Genellikle zengin olmalarına rağmen, doğuştan soyluluk esas değildir.

Optimat'lar (Lat. *optimates*): Roma'da, organize olmamış ama belirli bir siyasal görüş etrafında toplanmış grup; genellikle muhafazakâr nitelikli aristokratlar ve senato üyelerinden oluşuyordu ve halkın aşağı tabakalarıyla (*populares*) çatışma halindeydi.

Ostrakon (Yun.): Çoğ. *ostraka*. Keramik parçası.

Ostrakophoria (Yun.): Çanak çömlek parçası kullanarak oy verme.
Ostrakismos (Yun.): Çanak Çömlek Mahkemesi.

Paideia (Yun.): Eğitim.
Paidagogos (Yun.): Olgunluk çağına gelinceye kadar çocukların eğitimlerinin aksamamasını sağlayan, onları kötü alışkanlıklardan uzak tutan ve okula götürülmesinden sorumlu bir tür ev kölesi.
Paidotribes (Yun.): Atletizm eğitimcileri.
Panhellen: Hellen birliği.
Panionion (Yun.): Ion Birliği
Paralia (Yun.): Kıyı
Parasang: Pers uzaklık ölçüsü; 1 *parasang* yaklaşık 5.2 km.
Parth: M.Ö. 247'de Arsakes tarafından kurulan Pers hanedanı Arsakidlerin genel adı.
Pater Familias (Lat.): Roma'da aile babası (evin reisi).
Pater Patriae: "Vatanın Babası" unvanı. Daha ziyade Roma imparatorları bu unvanı alırdı.
Patricius'lar (Çoğ. patricii): Soylu, zengin Roma yurttaşları; senato üyeleri bu sınıftan çıkardı.
Patronus (Lat.): Roma yurttaşı olmayan bir kişiyi himayesine alıp onu koruyan, haklarını gözeten kişi.
Pax (Lat.): Barış.
Pax Romana (Lat.): Roma Barışı.
Pentakosiomedimnoi (Yun.): Atina'da 500 *medimnoi* ve üstü geliri olan sınıf.
Perioikoi (Yun.): Özellikle Sparta'da kentin civarında oturan yarı-yurttaşlar.
Peripatetik Okul: Aristoteles'in okulu (*Lykeion*); dolaşarak ders verdiğinden bu şekilde anılırdı.
Persler: Çekirdek bölgeleri İran olan halk. Eski Çağ'da Akhaimenidler, Arsakidler (Parthlar) ve Sasaniler olarak üç büyük hanedan olarak İran ve çevresinde hüküm sürmüşlerdir.
Phalanks: *Sarissa* adını taşıyan uzun mızraklı "hoplit" denen askerlerden oluşan hareket yeteneği yüksek askeri birlik.
Phallos (Yun.): Erkek cinsel organının tasviri; daha çok bereket ile ilgilidir.
Philoromaios (Yun.): Roma dostu. Daha ziyade Hellenistik kralların kullandıkları unvan.
Phoros (Yun.): Vergi.
Phratria (Yun.): Küçük kabile, klan; esas olarak sosyal ve dinsel birlik; kabilenin (*phyle*) alt bölümü.
Phyle (Yun.): Kabile.
Pius (Lat.): Tanrılara, devlete ve aileye saygılı. İmparatorlar sıfat olarak da kullanmışlardır. Örneğin, İmparator Antoninus Pius.
Plebler (Lat. tek. *plebs*, çoğ. *plebes*): Roma'da siyasal olarak örgütlenmiş ve *patricii*'ye muhalif olan grup. Zengin veya fakir, yanaşma (*cliens*), yerel Romalı veya yabancı

(ör. Sabinler) olabilirlerdi. *Patricii* ile aynı haklara sahip olmak için mücadele etmişlerdir. Sonradan, Cumhuriyet Dönemi sonlarında, aşağı halk tabakasından olanlara pleb denilmiştir.

Pleb tribunu (Lat. *tribunus plebis*): Çoğ. *tribuni plebis*. Pleb haklarını koruyan on kişilik memur grubu. Veto hakları vardı. İmparator Augustustan itibaren Roma imparatorları *Tribunicia Potestas* (Tribunluk Gücü) unvanı almaya başladılar.

Poliorketes (Yun.): Sözcük anlamı "kuşatıcı". Esas olarak Makedon Demetrios'un unvanı.

Polis (Yun.): Siyasal ve sosyal olarak örgütlenmiş kent-devleti.

Politeia (Yun.): Yurttaşlık.

Pontifex Maximus (Lat.): Baş Rahip; devlet dininin başı. Roma imparatorları da bu unvanı almışlardır.

Populus Romanus (Lat.): *Patricii* ve Pleblerin oluşturduğu Roma halkı.

Praefectus Urbanus (Lat.): Kent Prefekti.

Praetor:Roma'da yüksek devlet memuru. Görevleri hukuki meselelerde (yargı) *consul*'lerin yükünü hafifletmekti. *Imperium* yetkisine sahip olan *praetor*'luk görevi, esas olarak *patrici* sınıfından olanların yaptığı bir görevdi.

Praetor Urbanus (Lat.): Kent *Praetor*'u.

Propraetor (Lat.): *Praetor*'un yerine geçen, onun yetkilerine sahip yüksek devlet memuru; *imperium* yetkisine sahipti.

Primus inter pares (Lat.): "Eşitler arasında birinci". *Principatus* yönetiminde özellikle imparatorun, aynı kariyeri paylaşan kişilerden biri olduğu ve geçmişinde aynı kariyere sahip diğer kişilerin de aynı mevkiye gelebileceklerinin imkânı bulunduğunu imâ etmek için kullanılan bir ifade. Ancak, yine de, *primus inter pares* sıfatının yüklendiği kişinin diğerlerinden üstün olduğu ya da en azından öyle görülmesi gerektiği gerçeği de vardır.

Princeps (Lat.): Sözcük anlamı "önder" veya "birinci kişi". Cicero, Birinci *Triumvir*'liği oluşturan Caesar, Pompeius ve Crassus'u *principes* (= birinci yurttaşlar) olarak adlandırmıştı. Keza, Tacitus da *Principatus* Dönemi'ni (İmparatorluk Dönemi) başlatan Augustus'u *princeps* olarak tanımlamıştı.

Princeps Iuventutis (Lat.): "Gençler arasında birinci". Atlı Sınıfı (*Equites*) Augustus'un torunları Gaius ve Lucius'u *princeps iuventutis* ilân ederek Atlı Sınıfı'nın liderleri olarak tanımlamıştı. Daha sonra ileride tahta geçecek prensler için de aynı unvan kullanıldı.

Princeps senatus (Lat.): Senato'nun lideri. İmparatorluk Dönemi'nde imparator da bu unvanı taşıyordu.

Principatus (Lat.): Sözcüğün kökeni *princeps*'e (birinci kişi) dayanmakta olup "birinci kişinin yönetimi" anlamındadır; Roma'da *principatus* dönemi aynı zamanda Diocletianus ile başlayan Monarşi yönetimine kadar imparatorluk dönemini ifade eder.

Proconsul (Lat.): Sözcük anlamı "*consul*'ün yerine görev yapan" demek olan *proconsul* bir tür promagistrat idi. Daha önce *consul*'lük yapmış kişilerden seçilen kişi, *proconsul* unvanıyla bir eyaletin yönetiminde görevlendirilirdi.

Proletarii (Lat.): Roma'da halkın en alt tabakası, proletarya.

Proscriptio (Lat.): Devlet düşmanı veya vatan haini ilân edileni yargılamadan ölüme mahkum etmek; ölüme mahkum edilenlerin liste halinde ilân edilmesi.

Prostates (Yun.): 1. *demos* lideri, 2. bir *metoikos*'un *patronus*'u.

Provincia (Lat.): Köken itibariyle, belirli bir coğrafi alanı yönetmek (*imperium*) için seçilen veya atanan üst düzey bir Roma magistratının görev tanımıdır. Ancak, daha sonra günümüzdeki anlamına yakın olarak "eyalet" anlamında kullanılmıştır.

Prytaneis (Yun.) (tek. *prytanis*): Eski Yunan kent-devletinde, Atina'da, *Bule*'nin alt komisyonu olarak görev yapan *Bule*'nin 50 üyesi. Devletin tüm acil işleri önce *Prytaneis* tarafından ele alınırdı. *Prytaneis*'in toplantı yeri *Prytaneion* adı verilen yuvarlak planlı (*tholos*) bir mekândı.

Ptolemaion: Ptolemaioslara ilişkin kült yapısı.

Publicani (Lat.): Tek.. *publicanus*. Roma'da vergi mültezimleri.

Quaestor (Lat.): Roma'da mali işlerden ve devlet hazinesinden sorumlu devlet memuru.

Quintilis (Lat.): Roma takviminde Temmuz ayı.

Res Publica (Lat.): Cumhuriyet (Roma Devleti).

Rex (Lat.): Kral.

Rex Sacrorum (Lat.): Kutsal işlere bakan kral; dinsel törenlerin organizasyonundan ve kurban işlerinin düzenlenmesinden sorumlu.

Rhapsodos (Yun.): Kentten kente dolaşarak, ellerindeki değnekle ritm tutarak kahramanlık ve mitoloji içerikli şiirler okuyorlardı (Örneğin, Homeros).

Rhetor (Yun.): Hatip

Rhetorik: Hitabet.

Ripenses (Lat.): Geç Roma'da sınır birlikleri.

Sarissa (Yun.): Hoplitlerin kullandığı uzun mızrak.

Sasani: Parth Devleti'nin yıkılmasından sonra Ardaşir ile birlikte İran'da kurulan devlet. (M.S. 224).

Satrap: Pers İmparatorluğu'ndaki belirli yönetim bölgelerinin başındaki kişi (vali).

Seisakhtheia (Yun.): Yükten, külfetten kurtulma; borçların silinmesi (özellikle Solon zamanında).

Sella curilis (Lat.): *Curul* sandalyesi. Açılır kapanır makam koltuğu.

Sementasyon: Elektronda bulunan altın ve gümüşü birbirinden ayırmak için kullanılan tavlama yöntemi.

Senatus (Lat.): Senato. Roma'da esas olarak optimatlardan (*optimates*) seçilen üyelerden oluşurdu. Zaman içinde üye sayısında bazı farklılıklar görülse de, genel olarak 600 senatör görev yapardı. Halk Meclisi'nin aldığı kararlar Senato tarafından onaylanmadan yasalaşmazdı. Cumhuriyet Dönemi'nde önemli olmasına karşın, İmparatorluk Dönemi'nde imparatorun ön planda olması Senato'nun önemini azaltmıştı.

Senatus consultum (Lat.): *Senatus* kararı. Sikkelerde ve yazıtlarda SC olarak kısaltılır.

September (Lat.): Roma takviminde Eylül.

Servus (Lat.): Çoğ. *servi*. Köle.

Sestertius (Lat.): Roma'nın çapı en büyük bronz sikke birimi.

Sextilis (Lat.): Roma takviminde Ağustos. İmparator Augustus'tan itibaren *Sextilis*, *Augustus* olarak değiştirilmiştir.

Siglos (Yun.): Pers gümüş sikkesi.

Sikke: Ağırlığı ve çapı önceden ayarlanmış, üzerinde kendisini basıp tedavüle sokan devletin yazı ve işareti (tip) bulunan metalden yuvarlak ödeme aracı.

Sofist (Yun. *Sophistes*): Sözcük anlamı herhangi bir alanda usta, bilge kişi anlamını taşımaktadır. M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren kentten kente dolaşarak para karşılığı yaşamda gerekli olan bilgileri (gramer, hitabet, felsefe, siyaset) ders veya eğitim amaçlı veren kişiler de Sofist olarak adlandırılmışlardır. Eski Yunan felsefesinde Sofistler, insanı "yaşamın merkezi" ve "her şeyin ölçüsü" olarak kabul etmişlerdi.

Solidus (Lat.): Geç Roma'da tedavüle çıkan altın sikke.

Sosyal Savaş: Bkz. Müttefikler Savaşı.

Soter (Yun.): Kurtarıcı.

Stephanephoros (Yun.): Devletin yüksek magistratı; baş magistrat.

Stoacılık: Kurucusu Kitionlu Zenon olup Hellenistik dönemde ortaya çıkmıştır. Bu kişi Atina'daki Stoa Poikile'de ders verdiğinden dolayı onun felsefesi de stoacılık olarak adlandırılmıştı. İlgilendikleri başlıca konular ahlak ve mantık idi.

Strategos (Yun.): Komutan; aynı zamanda eski Yunan kent-devletinde yüksek devlet memuru (baş magistrat).

Symmakhia (Yun.): Birlik.

Synhedrion (Yun.): Meclis.

Synoikismos (Yun.): Birkaç ufak yerleşim biriminin (örneğin köylerin) bir araya gelerek bir kent-devletini meydana getirmesi.

Sympoliteia (Yun.): Birkaç kent-devletinin bir araya gelmesi.

Talanton (Yun.): Ağırlık birimi.

Tetradrahmi: Dört drahmi değerinde gümüş sikke birimi.

Tetrarkhia (Yun.) (tetrarşi): Diocletianus (M.S. 284-305) ile birlikte başlayan dörtlü yönetim sistemi: iki *augustus* ve iki *caesar*.

Tetrarşi: Bkz. *Tetrakhia*.

Thesmoi (Yun.): Sözlü yasalar.

Thetes (Yun.): Eski Yunan kent-devletinde (Atina'da) toplumun en alt sınıfı.

Tholos (Yun.): Yuvarlak yapı; Eski Yunan kent-devletinde (Atina'da) *Prytaneis*'in toplantı yeri.

Timokrasi (Yun.): Varlıklı kişilerin iktidarda önemli pozisyonlara geldiği yönetim sistemi.

Tiran (Yun. *tyrannos*): Oligarşi ile yönetilen kent-devletlerinde, yönetimi zorla, yasal olmayan bir şekilde ele geçiren kişi.

Tragedia (Yun.) (trajedi): Edebiyatın önemli bir türü; sözcük anlamı "keçi şarkısı".

Tribunicia potestas (Lat.): Halk Tribunus'unun (*Tribunus Plebis*) gücü.

Tribus (Lat.): Roma'da kabile.

Tributus (Lat.): Vergi.

Trittys (Yun.): Üçte bir anlamını taşıyan bölüm / bölge (özellikle Solon ve Kleisthenes zamanında Atina'da).

***Triumvir*'ler** (Lat. *Triumviri*): Roma'da devlet yönetimini üstlenen üçlü komisyon. *Triumviri Rei Publicae Constituendae*: Cumhuriyeti (devleti) kurmakla görevli üçlü (*triumvir*'ler). I. *Triumvir*'lik (M.Ö. 60): Pompeius, Caesar ve Crassus; II. *Triumvir*'lik (M.Ö. 43): Marcus Antonius, Octavianus ve Lepidus.

Tümülüs: İçinde mezar odası bulunan yığma tepe.

Uncia (Lat.): 1 / 12 değerinde sikke veya ağırlık birimi. 1 *as* = 12 *uncia*.

Vabartum: Doğu toplumlarında, özellikle Asur'da, küçük ölçekli konaklama yeri.

Vanaks: Akhalarda kral.

Veteran (Lat. veteranus): Çoğ. *veterani*. Roma'da emekli asker.

Vicarius (Lat.): *Dioecesis* yöneticisi.

Vigintiviri (Lat.): Maximinus'a karşı mücadele edildiği sırada *Senatus* tarafından oluşturulan 20 kişilik meclis / komisyon.

Virtus (Lat.): Erdem; aynı zamanda personifikasyon.

Yedi Bilge: M.Ö. yak. 620-550 arasındaki dönemde akıl ve bilgeliklerinden dolayı öne çıkan kişilere verilen ad. Bu konuda bilgi veren kaynağa göre değişiklik gösterse de adı en fazla geçenler şunlardır: Miletoslu Thales, Prieneli Bias, Mytileneli Pittakos, Atinalı Solon, Spartalı Khilon, Lindoslu Kleobulos, Khenailı Myson.

Yedi Tepe: Roma'da Palatinus, Capitolium, Quirinalis, Viminalis, Caelius, Esquilinus, Aventinus.

Zeugitai (Yun.): Solon'un Atina toplumunu sınıflandırmasında küçük çiftçilerden oluşan üçüncü sınıf.

HARİTA VE RESİMLERİN LİSTESİ

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita 1 Anakara Yunanistanı : O. Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim, İstanbul, 1995, s. 14.

Harita 2 Batı Anadolu: O. Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim, İstanbul, 1995, s. 15.

Harita 3 Girit: O. Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim, İstanbul, 1995, s. 27.

Harita 4 Güney İtalya ve Sicilya: O. Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim, İstanbul, 1995, s. 52.

Harita 5 Anadolu'daki koloniler: O. Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya*, İletişim Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, 2007, s. 36-37.

Harita 6 Pers İmparatorluğu: O. Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya*, İletişim Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, 2007, s. 46.

Harita 7 Pers Kral Yolu: O. Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya*, İletişim Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, 2007, s. 70.

Harita 8 Büyük İskender'in Doğu seferinin güzergahı: O. Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya*, İletişim Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, 2007, s. 109.

Harita 9 İtalya.

Harita 10 Akdeniz Dünyası ve Roma İmparatorluğu.

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim 1 Homeros: Staatliche Museen Schwerin. *Troia. Düş ve Gerçek*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2001, res. 97.

Resim 2 Herodotos: P. Cartledge (ed.), *Ancient Greece, Cambridge Illustrated History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 2.

Resim 3 Thukydides: P. Cartledge (ed.), *Ancient Greece, Cambridge Illustrated History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 3.

Resim 4 Ksenophon: G.M.A. Richter, *The Portraits of the Greeks*, 3 c., Phaidon Press, Londra, 1965 (Alexandria), fig. 883.

Resim 5 Lir çalan figür: M. Stokstad, *Art History*, vol. 1, New York, 1995, s. 131.

Resim 6 Knossos sarayı planı : O. Dickinson, *The Aegean Bronze Age*, Cambridge University Press, 1994, s.150.

Resim 7 Altın Kolye: M. Stokstad, *Art History*, vol. 1, New York, 1995, s. 137.

Resim 8 Altın Mask: M. Stokstad, *Art History*, vol. 1, New York, 1995, s. 148.

Resim 9 Epidauros tiyatrosu planı: M. Stokstad, *Art History*, vol. 1, New York, 1995, s. 30.

Resim 10 Thales : P. Cartledge (ed.), *Ancient Greece, Cambridge Illustrated History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 291.

Resim 11 Attika'nın idari bölünmesi: R. Sowerby, *The Greeks. An Introduction to their culture*, Routledge, Londra, 1996, fig. 5.

Resim 12 Atina Akropolisi çizim: L.de Blois-R. J. van der Spek, *An Introduction to the Ancient History*, Routledge, 1997, s. 112.

Resim 13 Gümüş Lydia sikkesi: *Numismatica Ars Classica, Auction 29, May 11, 2005*, lot 214.

Resim 14 Perikles : P. Cartledge (ed.), *Ancient Greece, Cambridge Illustrated History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 156.

Resim 15 Aristophanes: P. Cartledge (ed.), *Ancient Greece, Cambridge Illustrated History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. ix.

Resim 16 Sokrates'in Ölümü: P. Cartledge (ed.), *Ancient Greece, Cambridge Illustrated History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 303.

Resim 17 Savaşa uğurlanan bir Hoplit.: C. Orrieux-P.S. Pantel, *Histoire grecque*, PUF, Paris, 1995, fig. 65.

Resim 18 Platon: P. Cartledge (ed.), *Ancient Greece, Cambridge Illustrated History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 305.

Resim 19 Büyük İskender: A. Pasinli, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri*, Akbank Sanat Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 160 (Foto: A. Konyalı).

Resim 20 Issos Mozaiği: M. Pfrommer, *Alexander der Grosse. Auf den Spuren eines Mythos*, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein 2001, res. 64.

Resim 21 İskender Lahdi: A. Pasinli, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri*, Akbank Sanat Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 88 (Foto: A. Konyalı).

Resim 22 Büyük İskender Sikkesi: M. Pfrommer, *Alexander der Grosse. Auf den Spuren eines Mythos*, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein 2001, res. 95.

Resim 23 I. Ptolemaios: P. Cartledge (ed.), *Ancient Greece, Cambridge Illustrated History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 10.

Resim 24 Pergamon (Bergama) Zeus Sunağı: F. Durando, *Greece. Splendours of an Ancient Civilization* Thames and Hudson, Londra 1997, s. 233.

Resim 25 Diskobol: P. Cartledge (ed.), *Ancient Greece, Cambridge Illustrated History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 226.

Resim 26 Vergilius: N. Harris, *History of Ancient Rome*, Chancellor Press, Londra, 2003, s. 159.

Resim 27 Roma kent planı: M. Grant, *The Roman Emperors*, Phoenix-Giant, Londra, 1988, s. 17, 4.

Resim 28 Iulius Caesar: N. Harris, *History of Ancient Rome*, Chancellor Press, Londra, 2003, s. 27.

Resim 29 Augustus: N. Harris, *History of Ancient Rome*, Chancellor Press, Londra, 2003, s. 36.

Resim 30 Ara Pacis: M. Stokstad, *Art History*, vol. 1, New York, 1995, s. 245.

Resim 31 Tiberius: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 157.

Resim 32 Caligula: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 170.

Resim 33 Nero: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 197.

Resim 34 Vespasianus: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 228.

Resim 35 Titus Zafer Takı: N. Harris, *History of Ancient Rome*, Chancellor Press, Londra, 2003, s. 44.

Resim 36 Domitianus: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 244.

Resim 37 Nerva: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 254.

Resim 38 Trainaus: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 259.

Resim 39 Trainaus Sütunu: M. Stokstad, *Art History*, vol. 1, New York, 1995, s. 261.

Resim 40 Hadrianus: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 284.

Resim 41 Antoninus Pius: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 320.

Resim 42 Marcus Aurelius: O. Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya*, İletişim Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, 2007, s. 183.

Resim 43 Lucius Verus: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 338.

Resim 44 Septimius Severus: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 388.

Resim 45 Caracalla: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 409.

Resim 46 Severus Alexander sikkesi: *Numismatica Ars Classica, no. 75, 22 January 2008*, lot 1081.

Resim 47 III. Gordianus sikkesi: *Numismatica Ars Classica, no. 165, 17 March 2008*, lot 2166.

Resim 48 Traianus Decius: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 467.

Resim 49 Perge Tacitus Caddesi. Perge Kazı Arşivi (H. Abbasoğlu).

Resim 50 Tetrarkhia heykel grubu: N. Harris, *History of Ancient Rome*, Chancellor Press, Londra, 2003, s. 55.

Resim 51 I. Constantinus: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 652.

Resim 52 I. Constantinus: N. Harris, *History of Ancient Rome*, Chancellor Press, Londra, 2003, s. 56.

Resim 53 Iulianus: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 698.

Resim 54 Valens: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 711.

Resim 55 Theodosius Sütunu: Foto, O. Tekin.

Resim 56 Arcadius: J.P.C. Kent, B. Overbeck, A.U. Stylow, *Die römische Münze*, Hirmer Verlag München, 1973, no. 737.

KAYNAKÇA

Aşağıdaki kaynakçada Türkçe eserlere geniş ölçüde yer verilmiştir. Antik yazarların eserleri ile makaleler kaynakçanın dışında bırakılmıştır. Doğrudan "The", "Der", "Das", "Die", "A", "An" vb. ile başlayan kitap, ansiklopedi gibi yayın adlarında bu tür tarif edatları konulmamıştır (*Der Kleine Pauly* ve *Der Neue Pauly* hariç).

ESKİ YUNAN ve ROMA TARİHİ'Nİ BİRLİKTE ELE ALAN YAYINLAR

Ansiklopediler - Sözlükler

Oxford Classical Dictionary, (ed. S. Hornblover -A. Spawforth), Oxford University Press, Oxford-New York, 1996.

Oxford Dictionary of the Classical World, (ed. J. Roberts), Oxford University Press, 2005.

Der Kleine Pauly (= DKP), 5 cilt (1964-1975). 1979 ve 1989'da da yeniden basımları yapılmıştır.

Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike (= DNP). (Ed. H. Cancik, H. Schneider, M. Landfester). 15 cilt + index cildi (1996-2003).

Pauly-Wissowa. Realencylopädie der Classischen Altertumswissenschaft (= RE veya PW). 84 cilt (1839-1980).

Penguin Dictionary of Ancient History, (ed. G. Speake), Penguin Books, Londra, 1995.

Genel Kitaplar ile Başvuru Nitelikli Temel Eserler

Ağaoğulları, M.A., *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınlar, İstanbul, 1995.

Blois, L. de-R.J. van der Spek, *An Introduction to the Ancient World*, Routledge, Londra, 1997.

Blunt, A.W.F., *Batı Uygarlığının Temelleri* (çev. M. Erim), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984 (3. baskı).

Cambridge Ancient History (1924-1939). 1970 yılından itibaren yeni edisyonu yapılmakta olup bugün itibariyle 14 ciltten oluşmaktadır.

Hense-Leonard, *Helen-Latin Eskiçağ Bilgisi I* (çev. S.Y. Baydur), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1948.

İplikçioğlu, B., *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

İplikçioğlu, B., *Eskibatı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

Lang, G., *Klasissche antike Stätten Anatoliens*. Band 1-II, 2003.

Lloyd, S., *Türkiye'nin Tarihi* (çev. E. Varınlıoğlu), Tübitak, Ankara, 1997.

Sevin, V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.

Talbert, R.J.A.(ed.), *Atlas of Classical History*, Routledge, Londra-New York, 1994.

Tanilli, S., *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası. İnsanlık Tarihine Giriş. I: İlk Çağ*, Say Yayınları, İstanbul, 1994 (5. basım).

Tekin, O., *Eski Anadolu ve Trakya. Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar*, İletişim Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, 2007.

Umar, B., *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1999.

Umar, B., *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993.

Yıldırım, R., *Eskiçağ'da Anadolu*, İzmir, 1996.

Mitoloji

Carpenter, T. H., *Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji*, (çev. B.M. Ünlüoğlu), Thames and Hudson, İstanbul, 2002.

Erhat, A., *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993 (5. baskı).

Estin, C. ve H. Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, (çev. M. Eran), Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2002.

Grimal, P., *Mitoloji Sözlüğü. Yunan ve Roma*, (çev. S. Tamgüç), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1997.

Edebiyat - Felsefe

Ağaoğulları, M.A., *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*, V Yayınları, Ankara, 1989.

Çelgin, G., *Eski Yunan Edebiyatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.

Çelgin, G., *Tanzimattan Günümüze Eski Yunan-Latin Dil ve Edebiyatlarına İlişkin Türkçe Yayınlar Bibliyografyası*, Ege yayınları, İstanbul, 1996.

Erim, M., *Latin Edebiyatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.

Gökberk, M., *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994 (7. baskı).

Latacz, J., *Homeros. Batının İlk Ozanı*, (çev. D. Ç. Sazcı), Homer Kitabevi, İstanbul, 2001.

Şenel, A., *Eski Yunan'da Siyasal Düşünüş*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.

Şenel, A., *Siyasal Düşünceler Tarihi. Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1997 (6. baskı).

Tunçay, M., *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-Seçilmiş Yazılar 1: Eski ve Orta Çağlar*, Teori Yayınları, Ankara, 1985.

Yonarsoy, K., *Grek Edebiyatı Tarihi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1991.

Sosyal Yaşam

Connolly, P.- H. Dodge, *The Ancient City. Life in Classical Athens and Rome*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

Deighton, H.J., *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*, (çev. H. K. Ersoy), Homer Kitabevi, İstanbul, 1999.

Deighton, H.J., *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, (çev. H. K. Ersoy), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.

Kent

Jones, A.H.M., *The Greek City. From Alexander to Justinian*, Oxford, 1940.

Owens, E.J., *Yunan ve Roma Dünyasında Kent* (çev. C. Bilsel), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.

Princeton Encyclopedia of Classical Sites, (ed. R. Stillwell), Princeton New Jersey, 1976.

Rich, J.- A. Wallace-Hadrill, *Antik Dünyada Kırsal ve Kent*, (çev. L. Özgenel), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.

Wycherley, R.E., *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?*, (çev. N. Nirven-N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993.

Antik Numismatik- Ekonomi (Genel Kitaplar)

Baydur, N., *Roma Sikkeleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1998.

Carradice, I.- M. J. Price, *Hellen Dünyasında Sikke* (çev. O. Tekin), Homer Kitabevi, İstanbul 2001.

Finley, M.I., *Antikçağ Ekonomisi*, (çev. H.P. Erdemir), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

Franke, P. R., *Roma Döneminde Küçük Asya. Sikkelerin Yansımasında Yunan Yaşamı* (çev. N. Baydur-B.Theis-Baydur), Ege Yayınları, İstanbul, 2007.

Howgego, C., *Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi*, (çev. O. Tekin), Homer Kitabevi, İstanbul 1998.

Karwiese, S., *Antik Nümizmatiğe Giriş*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995.

Morkholm, O., *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri*, (çev. O. Tekin), Homer Kitabevi, İstanbul 2000.

Morrisson, C., *Antik Sikkeler Bilimi Numismatik. Genel Bir Bakış*, (çev. Z.Çizmeli-Öğün), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.

Parkins, H.-C. Smith, *Trade, Traders and the Ancient City*, Routledge, Londra, 1998.

Tekin, O., *Antik Numismatik ve Anadolu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008 (3. basım).

Tekin, O., *Eskiçağda Para. Antik Nümismatiğe Giriş*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1995.

ESKİ YUNAN DÜNYASI

Minos – Miken ve Ege'de Tunç Çağı

Alexiou, S., *Minos Uygarlığı* (çev. E.T. Tulunay), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1991.

Castleden, R., *Mycenaeans*, Routledge, Oxon, 2006.

Chadwick, J., *The Mycenaean World*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

Drews, R., *The Coming of the Greeks. Indo-European Conquests in the Aegean and the Near East*, Princeton University Press, Princeton, 1989.

Drews, R., *The End of the Bronze Age. Changes in Warfare and the Catastrophe ca. 1200 B.C.*, Princeton University Press, Princeton, 1995.

Higgins, R., *Minoan and Mycenaean Art*, Thames and Hudson, New York, 1967.

Ege Göçlerinden Hellenistik Devletlerin Sonuna Kadar

Akurgal, E., *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*, Berlin, 1961.

Akurgal, E., *Eskiçağ'da Ege ve İzmir*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 1993.

Archibald, Z.S., *The Odrysian Kingdom of Thrace*, Clarendon Press, Oxford, 1998.

Arslan, M., *Galatlar. Antikçağ Anadolusu'nun Savaşçı Kavmi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

Arslan, M., *Mithradates VI Eupator*, Odin Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Bayer, E., *Griechische Geschichte in Grundzügen*, Darmstadt, 1988 (6. basım).

Bengston, H., *Griechische Geschichte von den Anfangen bis in die Römische Kaiserzeit*, München, 1977 (5. basım).

Boardman, J., *The Greeks Overseas*, Thames and Hudson, Londra, 2000 (Gözden geçirilmiş yeni baskı).

Boardman, J., *Persia and the West*, Londra, 2000.

Bosch, M.E., *Helenizm Tarihinin Anahatları I. Kısım: Büyük İskender İmperatorluğu* (çev. A. Erzen), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1942.

Bosch, M.E., *Helenizm Tarihinin Anahatları II. Kısım: Roma İmparatorluğuna Katıldıkları Tarihe Kadar Helenizm Devletleri*, (çev. S. Atlan), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1943.

Bosworth, A.B., *Conquest and Empire. The Reign of Alexander the Great*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

Bresson, A. ve R. Descat, *Les cités d'Asie Mineure occidantale au II. siecle a.c.*, Ausonius, Paris, 2001.

Briant, P., *Histoire de l'empire perse. De Cyrus à Alexandre*, Fayard, Paris, 1994 (Bu kitabın İngilizcesi bir alttaki yayındır).

Briant, P., *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire* (Fr.dan çev. P. R. Daniels), Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns, 2002.

Cartledge, P. (ed.), *Ancient Greece, Cambridge Illustrated History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Clayton, P. ve M. Price, *Antik Dünyanın Yedi Harikası* (çev. B. Avunç), Homer Kitabevi, İstanbul, 1995.

Crawford, M. ve D. Whitehead, *Archaic and Classical Greece. A Selection of Ancient Sources in Translation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

Cook, J.M., *The Greeks in Ionia and the East*, Thames and Hudson, Londra, 1962.

Davesne, A.- G. Miroux, *L'Anotolie, la Syrie, l'Egypt de la mort d'Alexandre au règlement par Rome des affairs d'Orient (323-55 av. J.-C.)*, Breal, 2004.

Demad, N., *A History of Ancient Greece*, The McGraw-Hill Companies, USA, 1996.

Diakov, V.-S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi I: Uzakdoğu-Ortadoğu-Eski Yunan*, (çev. Ö. İnce), V. Yayınları, Ankara, 1987.

Doherty, P., *Büyük İskender. Bir Tanrının Ölümü* (çev. S. Yeniçeri), Koridor Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Droysen, J.G., *Büyük İshender I-IV* (çev. B.S. Baykal), M.E.B. Yayınları, Ankara, 1945-1949.

Erzen, A., *İlkçağ Tarihinde Trakya. Başlangıçtan Roma Çağına Kadar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994.

Fildes, A. ve J. Fletcher, *Alexander the Great. Son of the Gods*, The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, 2004.

Fol, A. ve I. Marazov, *Thrace and The Thracians*, Cassel, Londra, 1977.

Friedell, E., *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, Dost Kitabevi, Ankara, 1999.

Grant, M., *The Classical Greeks*, Weidenfeld-Nicolson, Londra, 1996.

Green, P., *Ancient Greece. A Concise History*, Thames and Hudson, New York, 1980.

Hammond, N.G.L., *The Macedonian State*, Clarendon Press, Oxford, 1992.

Hornblower, S., *The Greek World 479-323*, Routledge, Londra, 1991.

Kaplan, M. (ed.), *Le monde grec. Histoire ancienne, Collection grand amphi*, Premier et second cycles universitaires, Bréal édition, Rosny, 1995.

Kaya, M. A., *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2005.

Lauffer, S., *Büyük İshender*, İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2004.

Leveque, P., *Le monde hellénistique*, Paris, 1969.

Levi, P., *Eski Yunan* (çev. N. Erdilek), İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987.

Ma, J., *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, Oxford University Press, Oxford, 2002.

Maffre, J.-J., *Le siècle de Pericles*, PUF, Paris, 1994.

Mansel, A.M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971.

Markot, R., *The Penguin Historical Atlas of Ancient Greece*, Penguin Books, Londra, 1996.

Meiggs, R., *The Athenian Empire*, Oxford University Press, Oxford, 1992 (5. basım).

Mitchell, S., *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor*, 2 c., Oxford University Press, 1993.

Müler, D., *Topographischer bildkommenter zu den Historien Herodots. Kleinasien*, Ernst Wasmuth Verlag Tübingen, Berlin, 1997.

Orrieux, C. ve P. S. Pantel, *Histoire grecque*, Collection premier cycle, Press Universitaires de France, Paris, 1995.

Özsait, M., "Anadolu'da Helenistik Dönem", *Anadolu Uygarlıkları. Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, (İstanbul, 1982), c. 2, s. 333-378.

Sartre, M., *L'Anatolie hellenistique de l'Égée au Caucase*, Armand Colin, Paris, 2004.

Schuller, W., *Griechische Geschichte*, München, 1991 (3. baskı).

Sevin, V., "Anadolu'da Pers Egemenliği", *Anadolu Uygarlıkları. Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, (İstanbul, 1982), c. 2, s. 309-332.

Sevin, V., "Anadolu'da Yunanlılar", *Anadolu Uygarlıkları. Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, (İstanbul, 1982), c. 2, s. 221-246.

Sevin, V., *Eski Anadolu ve Trakya. Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Shipley, G., *The Greek World after Alexander 323-30 BC*, Routledge, Oxon, 2005.

Smith, J.S., *Greece and Persians, Classical World Series*, Bristol Classical Press, Bristol, 1990.

Sowerby, R., *The Greeks. An Introduction to Their Culture*, Routledge Londra, 1996.

Pomeroy, S. B.- S. M. Burstein, W. Donlan, J. T. Roberts, *Ancient Greece. A Political, Social, and Cultural History*, Oxford University Press, New York-Oxford, 1999.

Tekin, O., *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Thorley, J., *Athenian Democracy*, Routledge, Oxon, 2004.

Wiesehöfer, J., *Antik Pers Tarihi* (çev. M. A. İnci), Telos Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Wood, M., *Büyük İskender'in Ayak İzlerinde. Yunanistan'dan Asya'ya Yolculuk* (çev. S. Altınçekiç), BBC Books, Us Kitapları, İstanbul, 2006.

World of Athens. An Introduction to Classical Athenian Culture (Joint Association of Classical Teachers' Greek Course Background Book), Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

ESKİ ROMA DÜNYASI

Akşit, O., *Roma Tarihi (M.Ö. 27-M.S. 395)*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985.

Atlan, S., *Roma Tarihi'nin Anahatları. I. Kısım: Cumhuriyet*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1970 [C.Bosch'un aynı adlı kitabının gözden geçirilmiş kopyasıdır].

Baydur, N., *Imparator Julianus*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999.

Bosch, C., *Roma Tarihi'nin Anahatları. I. Kısım: Cumhuriyet*, (çev. S. Atlan), İstanbul Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1940.

Brandt, H.-F. Kolb, *Lycia et Pamphylia. Eine römische Provinz im Südwesten Kleinasiens*, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 2005.

Brown, P., *Geç Antik Çağda Roma ve Bizans Dünyası*, (çev. T. Kaçar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Cornell, T. ve J. Matthews, *Roma Dünyası*, (çev. Ş. Karadeniz), İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İstanbul, 1988.

Cornell, T.J., *The Beginnings of Rome. Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC)*, Routledge, Londra ve New York, 1997.

Demircioğlu, H., *Roma Tarihi, I. Cilt: Cumhuriyet. I. Kısım: Menşelerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1953.

Demiriş, B., *Roma'nın Yurtsever Tarihçisi Titus Livius*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1998.

Demiriş, B., *Tacitus. Annales'te Belirtilen Tarihçiliği ve Hümanizmi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.

Demiriş, B., *Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı. Başlangıçtan I.S. 5. Yüzyıla*, Ege Yayınları, İstanbul, 2006.

Dillon, M. ve L. Garland, *Ancient Rome From the Early Republic to the Assasination of Julius Caesar*, Routledge, Oxon, 2005.

Dönmez-Öztürk, F., *Roma Çağı Küçük Asya Kentleri Arasında Homonoia Anlaşmaları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.

Flower, H.I., *The Cambridge Companion to the Roman Republic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Gibbon, E., *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c. I-III (çev. A. Baltacıgil), BSF, İstanbul, 1988.

Gibbon, E., *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, c. IV-V (çev. A. Baltacıgil), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994-1995.

Glay, M. Le – J.-L. Voisin – Y. Le Bohec, *A History of Rome* (çev. A. Nevill), Blackwell Publishers, Massachusetts, 1997.

Goodman, M., *The Roman World 44 BC – AD 180*, Routledge, Oxon, 2005.

Grant, M., *History of Rome*, Faber Paperbacks, Londra, 1978.

Grant, M., *The Roman Emperors. A Biographical Guide to the Rulers of Imperial Rome. 31 BC – AD 476*, Phoenix Giant, Londra, 1997.

Grant, M., *Roma'dan Bizans'a* (çev. Z. Z. İlkgelen), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.

Grant, M., *The Twelve Caeasars*, Phoenix Press, Londra, 2002.

Harris, N., *History of Ancient Rome*, Chancellor Press, Londra, 2003.

Jones, A.H.M., *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, Oxford University Press, Londra, 1971.

Jones, P.-K. Sidwell, *The World of Rome. An Introduction to Roman Culture*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

Kaam, A., *The Romans. An Introduction*, Routledge, Londra, 1997.

Kaplan, M. (ed.), *Le monde romain, Histoire ancienne Collection grand amphi*, Premier et second cycles universitaires, Bréal édition, Rosny, 1995.

Karadeniz-Çelebican, Ö., *Roma Hukuku*, Ankara, 1997.

Kaya, M.A., *Roma'nın Afrikalı İmparatoru Septimius Severus*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Kienast, D., *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt, 2004.

Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor to the end of third century after Christ*, Princeton, 1950 (Bu kitabın Türkçesi bir alttaki yayındır).

Magie, D., *Anadolu'da Romalılar*, (çev. N. Başgelen- Ö. Çapar), 4 cilt, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001-2007. (c. 1, 2001; c. II, 2002; c. III, 2003; c. IV, 2007) [Kitapların orijinali bir üstteki yayındır].

Marek, C., *Pontus et Bithynia. Die Römische Provinzen im Norden Kleinasien*, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 2003.

Price, S.R.F., *Ritüel ve İktidar. Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü*, (çev. T. Esin), İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Roux, P. Le, *Roma İmparatorluğu*, (çev. İ. Yerguz), Dost Kitabevi, Ankara, 2006.

Scarre, C., *The Penguin Historical Atlas of Ancient Rome*, Penguin Books, Londra, 1995.

Scullard, H.H., *A History of the Roman World*, Routledge, Londra-New York, 2003 (ilk baskı 1935).

Sear, D.R., *The Emperors of Rome and Byzantium*, Seaby, Londra, 1987.

Shotter, D., *Rome and Its Empire*, Pearson Education Ltd., Norfolk, 2003.

Umur, Z., *Roma Hukuku*, İstanbul, 1974.

Eski Yunanca ve Latince Kökenli Yer ve Şahıs Adlarının Yazımına İlişkin

Ergin, G., "Grekçe ve Latince Kelimelerin Transkripsiyonu Hakkında Bazı Notlar", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, 18 (Mayıs 2004), s. 16-17.

İplikçioğlu, B., "Hellence-Latince Kökenli Ad ve Sözcüklerin Türkçe'de Doğru Yazımına ve Okunuşuna İlişkin Açıklamalar", *Eski Batı Tarihi I. Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 803-812.

Millas, H., "Yunanca'nın Türkçe Harflerle Yazılışı", *Tarih Araştırmaları Dergisi* [Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi dergisi], XVI / 27 (1992-1994), s. 189-197.

Özyıldırım, M., "Akeoloji'de Klasik Yunanca ve Latince Sözcüklerin Kullanım Yanlışları", *Olba* I (1998), s.147-152 [Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları].

Tekin, O., "Eskiçağ Bilimlerinde Kişi ve Yer Adlarının Yazımı", *Eskiçağ Bilimlerinde Terminoloji Sorunları. Workshop. Konuşma Metinleri ve Tartışma Tutanakları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kurul Odası, İstanbul 28 Kasım 1994 (Basılmamış).

Tekin, O., "Eskiçağ Bilimlerinde Eski Yunanca ve Latince Kökenli Coğrafi Adlar ile Şahıs Adlarının Yazımı Üzerine", *Toplumsal Tarih* 173 (Mayıs 2008), s. 52-55.

KİŞİ VE YER ADLARI DİZİNİ

(Atina ve Roma kentleri hariç tutulmuştur)

Abdalonymos 131
Abritus (Razgrad) 278
Abydos 70, 121
Acilius Glabrio 208
Actium 169, 222, 224
Ada 89, 124
Aemilianus 279-280
Aemilius Paullus 205
Aeneas 192
Agamemnon 24, 47
Agasikles 54
Agatokhles 145
Agesilaos 111
Agricola 180
Agrigentum (Agrigenti) 204
Agrippa 227, 229
Agrippina 231, 232, 237-239
Ahenobarbus, Domitius 218, 238
Ahhiyava 43, 49
Ahuramazda 94
Aigai (Köseler Köyü) 53, 232
Aigai (Vergina) 119
Aigaios 30
Aigina 72, 103
Aigiroessa (Kavaklıdere Köyü) 53
Aigospotamoi 108
Ainos (Enez) 234
Aiskhylos 60, 104
Aizanoi (Çavdarhisar) 86, 292
Akhaios 140, 146
Akhilleus 24
Akragas (Agrigento) 186, 224
Aktion 222
Al Mina 66
Alacahöyük 39
Alba Longa 192
Aleksandreia (Iskenderiye) 130, 133, 150, 156-157, 180, 222, 243, 291
Aleksandreia (Iskenderun) 130
Aleksandros III bkz. Büyük Iskender
Aleksandros IV 135, 138
Alinda 124
Alişar 39
Alkibiades 29, 106-107
Alkimakhos 123
Alkinoos 54
Allectus 291, 293-294
Alyattes 56, 87-88
Amaseia (Amasya) 29, 178
Ambianum 302
Amisos (Samsun) 35, 70, 156
Ammon 130
Amphilokhia 105
Amphipolis 106, 117
Amphissa 119
Amulius 192
Amyntas 225
Anaksagoras 61
Anaksimandros 60
Anaksimenes 60
Anastasius 181
Ancona 186
Ancus Marcius 189
Ancyra (Ankara) 92, 157, 223, 304
Andriskos 149, 208
Andromeda 112
Andros 72
Anisa 160
Ankhiale (Mersin civarında) 129
Ankhises 192
Ankyrona (Izmit yakını) 299
Annia Galeria Faustina 258
Anthela 64
Anthemius 309
Antialkidas 112
Antigoneia 140
Antigonos 127, 136, 138, 141-142, 145, 152
Antimakhos 61
Antinoos 254
Antinoopolis (Sheik İbada) 254
Antiokheia (Antakya) 141, 231, 251, 255, 258, 264, 270,-271, 276, 284
Antiokhis 159
Antiokhos (Syrakusailı) 25
Antiokhos I (Kommagene Kralı) 168
Antiokhos I 140, 143, 145
Antiokhos II 158

Antiokhos III 137, 140, 146-147, 159, 168, 208-209
Antipatros 121, 135, 138
Antiphellos 89
Antium (Anzio) 238-239
Antonia 233
Antonia, Genç 236
Antoninus 255
Antoninus Pius 29, 180, 248, 256, 259
Antoninus Saturninus 247
Antonius Primus 242
Apameia (Dinar) 141, 147, 209
Aper 288
Aphrodisias (Geyre) 292
Apollonia (Rhyndakos kıyısında) 70
Apollonia 207
Apollonideia 232
Appianos 29, 141, 153-154, 180, 214
Appius Claudius 199, 212
Apri (Malkara civarı) 236
Aquileia (Natiso) 186, 259
Aquillius 214
Aquincum (Budapeşte) 306
Arbogast 306
Arcadius 307-309
Ardaşir 274
Arginussai Adaları 107
Argissa 37
Argolis 29, 31, 37, 54
Argos 34, 64, 111, 129
Ariaramnes 158
Ariaratheia 159
Ariarathes I 157-158
Ariarathes II 158
Ariarathes III 158-159
Ariarathes IV 147, 158-159
Ariarathes V 149, 158, 160-161, 165
Ariarathes VI 158, 162
Ariarathes VII 158, 161-162
Ariarathes VIII 158
Ariarathes IX 159, 162-163
Ariarathes X 158, 164
Ariminum (Rimini) 186
Ariobarzanes 152, 158, 162
Ariobarzanes II 158, 163-164
Ariobarzanes III 158
Arisbe 70
Aristagoras 95
Aristaphernes 95
Aristides 181
Aristogeiton 74
Ariston 117
Aristonikos 149
Aristophanes 104
Aristoteles 74, 120, 153
Arkadia 28-29
Arkhelaos 155, 164-165
Arkhidamos II 105, 106
Armenia 34, 140, 158, 163-165, 168
Arpinum 177
Arretium (Arezzo) 186, 188
Arrianos 28, 124, 127, 132-133
Arsakes 96
Arsames 128
Arsinoe 136, 145
Arsinoe, kent 137
Arslantepe 38
Artabanus V 271, 274
Artake 70
Artaksata (Artaşat) 156, 258
Artakserkses 27, 108, 109, 111, 113, 128
Artaksias 165
Artaphernes 96
Artemisia 89
Arzava 50
Asandros 122
Asculum / Picenum (Ascoli / Peceno, bugünkü Marche) 186, 203
Askanios 192
Aspendos (Belkıs) 64, 124
Assos (Behramkale) 120
Astakos (İzmit) 70
Aşağı Pınar 38
Aşıklıhöyük 38
Athenais 163
Atlantis 41
Atolia 34
Atreus 47
Attaleia (Antalya) 149
Attaleia (Selçikli?) 146
Attalos I 145-146, 148-149, 151
Attalos II 145, 149, 160
Attalos III 145, 169, 210
Attika 27, 29, 31, 34, 52, 77
Attila 308
Augsburg 281
Augustus 164, 169, 181, 184, 221, 224-229
Aurelianus 284-28
Aurelius Claudius 282
Aurelous 282-283
Avidius Cassius 259
Avitus 308
Babylon (Babil / Tell Amran) 111, 132-133, 135, 157
Babylonia 92
Bademgediği Tepe 49
Bagradas 204
Baiae 239
Baktria 132, 139
Balbinus 276
Baradız 38
Bassianus 268, 273
Battos 66
Bedriacum (Calvatone) 243
Belbaşı Mağarası 37
Beldibi Mağarası 37
Bellerophontes 112
Beneventum (Benevento) 186, 203
Bergama bkz. Pergamon
Beşiktepe 49
Beycesultan 38-39
Bisanthe (Barbaros) 234
Bizye (Vize) 234
Blegen, C. 43
Bodrum 25, 49
Bosporos 92
Boudicca 240
Brasidas 106
Brigetio (Szony, Macaristan) 304
Britannicus 238
Brundisium (Brindisi) 212, 222
Brutus 219-221
Brutus Pera 262
Budalia 278
Burrus 239
Byzantion (İstanbul) 64, 67, 70, 108, 113-114,118, 136, 212, 234, 264, 266-267, 300

Caecina 242, 244
Caere 188-189
Caesar 28, 156, 164, 177, 179-180, 201, 217-221, 223-224, 229
Caesarea (Kuzey Afrika'daki) 270
Caligula 231-237, 243, 268
Campus Ardiensis 299
Campus Serenus 297
Camuşlu 37
Can Hasan 38
Cannae 205-206
Capellianus 275
Capitolium 191
Capri 242
Capua 186
Caracalla 266-270, 272

Carausius 290, 293-294
Carbo, Papirius 216
Carinus 287, 289, 292
Carnuntum (Bad Deutsch-Altenburg) 296, 298
Carthago Nova (Yeni Kartaca) 241
Carus 287-289
Cassius Chaerae 234, 236
Cassius Dio 181
Castra Vetera (Xanten, Almanya) 244
Catilina, Sergius 217
Cato 175-176
Ceionia Fabia 257
Cerealis 244
Cicero 25, 29, 164, 177, 180, 217, 221
Cirta (Konstantin) 211
Civilis 244
Claudius 164, 235-238
Claudius II 283
Claudius Pulcher 210
Cleandrus 260-261
Clodius Albinus 264-267
Colonia Augusta Trodensim (Alexandria Troas) 227
Colonia Caesarea (Antiochia) 227
Colonia Gemella Iulia Pariana (Parium) 228
Colonia Gemina Lampsacus (Lapseki) 219
Colonia Iulia Augusta Comama (Comamenorum) 227
Colonia Iulia Augusta Felix Cremna (Cremnensium) 227
Colonia Iulia Augusta Felix Nicica 227
Colonia Iulia Augusta Olbesena (Olbasa) 227
Colonia Iulia Augusta Parlais
Colonia Iulia Concordia Apamea (Mudanya) 219
Colonia Iulia Felix Gemina 227
Colonia Iulia Felix Sinope (Sinop) 219
Colonia Iulia Concordia Apamea (Apamea-Myrlea) 228
Commodus 257, 259-262
Constans 301-302
Constantinopolis (İstanbul) 35, 300, 305
Constantinus I 181, 272, 300
Constantinus II 301
Constantinus III 308
Constantius I 290-291, 294, 297
Constantius II 301-302
Corbula 240
Cordoba (Ispanya'da) 240
Corfinium 186
Cornelius Nepos 29, 177
Cornelius Scipio 205
Cortona 188
Cotta 152, 215
Crassus 216-218, 229
Cremona 242
Crispina 269
Culusium 88
Cumae (Cuma) bkz Kyme 186
Curio 163

Çandragupta 139
Çatal Höyük 38
Çayönü 38

Danae 112
Dardanos (Kepez, Çanakkale) 151, 155, 214
Dareios I 74, 90, 92, 94, 129, 130, 234
Dareios II 107
Dareios III 127
Daskyleion (Ergili) 70, 92, 122, 234
Datis 96
Decebalus 247, 250-251
Değirmentepe 38
Dekeleia 107
Delion 106
Delos Adası 99, 155
Delphoi 29, 34, 64, 87-88, 119, 181
Demetrios 136, 138, 139-140, 142, 152, 159
Demircihöyük 38
Demokritos 61
Demosthenes 29, 105, 107, 119, 180
Diadumenianus 271
Didius Iulianus 263-264
Dimini 37
Dio Cassius 232
Diocletianus 181, 236, 288-290, 291-294, 297
Diodoros 124, 161, 177
Diogenes 60-61
Dionysios 25
Dionysios, Halikarnassoslu 179
Dionysios, tiran 114
Doğu Akdeniz 48
Domitia 247
Domitia Lucilla 264
Domitianus 179-180, 243-244, 247-248
Domitilla 243
Domitius Ulpianus 274
Dorylaion (Şarhöyük, Eskişehir) 86
Drakon 75
Drusus 213, 227, 229, 231
Dündartepe 39
Dyrrhakhion (Durres) 207, 212

Eburacum (York, İngiltere) 268, 297
Eclectus 262-263
Edessa (Urfa) 270, 280
Egnatius 212
Ekbatana 132
Eknomos 204
Elagabalus 271, 273-274
Elateia 119
Elis 29, 31, 37, 181
Emesa (Humus) 265, 271-272, 274 280, 284
Empedokles 61
Epameinondas 114
Epeiros 31, 143, 155
Ephesos (Selçuk) 49, 56, 61, 64, 84, 122, 123, 137, 149-150, 154, 157, 209, 223, 255
Epiktetos 28
Epimenes, yasa koyucu 75
Eretria 67, 72
Erythrai (Ildırı) 53, 63, 70, 84
Eskiyapar 51
Eugenius 306
Eumenes (Kardialı) 158
Eumenes I 145-146
Eumenes II 145, 147-149, 159
Eunous 216
Euripides 104, 133
Eusebeia 160, 165
Eusebios 70
Evans, A. 40

Fabius Maximus 205
Fabius Pictor 28, 176
Falacrinae 242
Faustina 256
Fikirtepe 38
Flaminius 205, 208
Flavia Domitilla 243
Florianus 286
Frankhti Mağarası 37

Gabii 55
Galba 241
Galerius 290-291, 293-296
Gallienus 280-281
Gallus 302
Gaugamela 131, 132
Gaza 138
Gaziura 157
Gela 186
Germanicus 229, 231-232
Gesoriacum (Boulogne) 291, 294
Geta 266-269
Girit 30-31, 36-46, 52, 55
Gize 157
Gla 46
Glabrio, M.A. 146
Glaphyra 165
Glycerius 309
Gongylos 144
Gordianus I 275
Gordianus II 275
Gordianus III 275-276
Gordion (Yassıhöyük) 86, 94, 127
Gordios 127, 161-162
Gordyene 163
Gorgias 108
Gözlükule 38-39, 51
Gracchus, G. 210-211
Gracchus, T. 149, 210
Gratianus 304-305
Gryllos 27
Gryneion (Yenişakran) 53
Gurnia 31, 41
Gyges 56, 70, 87
Gylippos 106

Hacılar 38
Hadrianopolis (Edirne) 236, 299
Hadrianus 28, 181, 252-254, 255-257
Hadrumetum (Sus, Tunus'ta) 265
Hagia Triada 31, 41
Halan Çemi 38
Haliartos 113
Halikarnassos (Bodrum) 25, 54, 66, 89, 123, 157
Hamilkar Barka 205
Hammurabi 75
Hannibal 141, 151, 156, 180, 200, 205, 209, 214
Harmodios 74
Hasdrubal 205
Hassek Höyük 38
Hattuşa (Boğazköy) 50
Hegeistratos 123
Hekataios 25
Hekatomnos 124
Hektor 24
Helios 101
Hellespontos 108, 113, 137, 139, 155
Helvidius Priscus 244
Hera 100
Heraclea (Marmara Ereğlisi) 236
Heraclea Pontica (Karadeniz Ereğlisi) 70-71, 219
Herakleia 186, 203
Herakleitos 60
Herculaneum (Resina) 246
Herennius Etruscus 278
Hermos 35, 87
Herodotos 25-27, 36, 52-53, 56-57, 60, 66-67, 71, 82, 86-87, 96, 150
Heropythes 123
Hesiodos 24-25
Hierokaisareia (Akhisar'ın güneyi) 232
Hieron II 204
Himera (Thermini) 186
Hipparkhos 74
Hippias, tiran 74, 96
Hippokrates 61
Hirtius 220
Histiaios 95
Hocaçeşme 38
Homeros 23, 25, 36, 44, 54, 74, 112, 133
Honorius 307-309
Hostilianus 278-279
Höyücek 38
Hygieia 101
Hypaisis 132
Hyrkania (Halitpaşa Kasabası) 232

Ialysos (Rhodos Adası'nda) 54
Iasos (Kıyıkışlacık) 49
Ilıpınar 38
Ilion 121
Imbros 30, 72
Interamna (Nahars) 279
Ioannes 308
Iosephus 179
Iotapata 179
Iovianus 304
Ipsos 140, 142
Isagoras 79
Issos (Dörtyol) 129-130 , 267
Italica (Santiponce) 252
Iudaia (Eski Filistin'in güneyi, Yahudiye) 179, 240
Iugurtha 178, 211
Iulia Domna 266, 268, 271
Iulia Maesa 271
Iulianus 287
Iulianus 302-303
Iustinianus 182
Iustinus 153

İnandıktepe 51
İskender, Büyük 119-120, 122-124, 126, 127, 128, 130-132, 134-135, 138, 142, 144, 158, 165, 180

Jerusalem 245

Kadeş 51
Kaisareia (Filistin) 182
Kaisarion 222
Kalas 128
Kalkhedon (Kadıköy) 67, 70, 108, 215, 271
Kallias 102
Kallikratidas 107
Kameiros (Rhodos Adası'nda) 54
Kaneş / Neşa (Kültepe) 50
Kanlıgeçit 39
Kanobos 66
Karahöyük 39
Kardia 70
Karneades 160
Karrhai (eski Harran, bugün Altınbaşak) 270, 277
Kars 37
Kartaca 114, 203-206
Kassandros 138-139, 142
Katana 216
Kataonia 159
Kaulonia 84, 186
Kaystros 87
Kebren 53
Kelainai (Dinar) 86, 127
Kelenderis 71
Kemer 47
Keramaikos 82
Kerasos 70
Khaironeia 119, 155, 214
Khalkidike 117
Khalkis 67, 72, 139
Khamanene 165

Khania 41, 43
Kharon 25
Kharrhai (Harran) 218
Khios (Sakız Adası) 23, 31, 53, 66, 84, 127, 146
Khrysopolis (Üsküdar) 296, 299
Kıbrıs 40, 46, 48, 55, 102, 113, 139
Kırım 70, 156
Kiklad Adaları 31, 37, 39-40, 66, 95
Kilisetepe 51
Killa (Zeytinli Köyü yakını) 53
Kimiata 152
Klazomenai (Urla) 53, 56, 66, 84, 88, 113
Kleisthenes 79, 80, 81, 191
Kleon 106
Kleopatra VII 137, 169, 219, 222, 224
Klimaks 124
Knidos (Datça-Reşadiye) 54, 63, 66, 111-113
Kniva 278
Knossos 31, 36, 40-44
Kodros 53
Kolkhis 156
Kolonai 70
Kolophon (Değirmentepe) 49, 53, 56
Komana (Şar) 215
Konon 107, 114
Koptos (Keft) 286
Korinthos 31, 34, 58, 64, 67, 103, 105, 111, 119
Korkyra 37, 105
Koroneia 111-113
Korucutepe 38-39
Korupedion 142-143, 152, 158
Kos (İstankôy) 31, 45, 53-54, 61
Kotiaeion (Kütahya) 86
Kotyora (Ordu) 70
Köşkhöyük 38
Krateros 135-136
Kroisos 26, 56-57, 84, 87-88
Kroton (Crotone) 67, 84, 186
Ksanthos (Kınık) 89, 136
Ksenophanes 61, 82
Ksenophon 27, 64-65, 109, 111-112, 114
Kserkses 97-98, 234
Ktesiphon (al-Ma'aridh) 251, 258, 267, 287 294, 303
Kudüs 179
Kunaksa 27
Kuprlli 89
Kuraş (Kyros) 90
Kuruçay 38
Kuşşara 50
Kuvava 88
Küçük Çekmece 38
Kybistra 163
Kylon, tiran 73
Kyme (Aliağa-Nemrut Koyu) 52, 67, 71, 87, 232
Kyme (Cuma) bkz. Cumae
Kynoskephalai 146, 208
Kypsela (İpsala) 234
Kypselos, tiran 73
Kyrenaika (Libya) 137, 251, 255
Kyrene 66, 117, 135
Kyros 27-28, 90, 92, 94, 96, 108-109, 111, 128
Kyzikos (Erdek) 70, 107, 114, 153, 215, 266

Labarna 50
Laelianus 281-282
Lamakhos 106
Lampsakos 107
Lanuvium (Lanuvio) 256
Laodike 153, 159, 161
Laomedon 135
Larissa (Buruncuk Köyü) 53
Latium 55
Laviansene 165
Lebedos (Gümüldür) 53-54
Lemnos 30, 72, 113
Leo I 310
Leo II 310
Leonidas 97
Leotykhides 98
Lepcis Manga 265
Lepidus 221-222, 233
Lesbos 31, 45, 52, 67, 72, 107, 127
Leukippos 61
Leuktra 113, 114
Licinius 296-297, 299
Limantepe 39, 49
Limnai 70
Limyra (Finike / Turunçova) 89, 136
Lindos (Rhodos Adası'nda) 54
Livia 227, 229
Livia Drusilla 228
Livilla 231
Livius 179, 191
Lorium (Castel di Guido) 256-257
Lucilla 260
Lucius 227, 229
Lucius Iunius Brutus 191
Lucius Verus 256-258, 269
Lucretia 191
Lucullus 156, 163
Lucullus, Licinius 215
Lugdunum (Lyon) 236, 265, 268
Luppius Maximus 247
Lutetia 303
Lykaonia 34, 8, 154, 163
Lykurgos 64, 75
Lysandros 29, 107, 111, 180
Lysimakheia (Bolayır) 234-235
Lysimakhos 135, 139-144, 235

Macedo 275
Macrianus 282
Macrinus 272
Macro 231, 233
Magarsos (Dörtdirek?) 129
Magnentius 301-302
Magnesia (Manisa) 29, 123, 137, 140-141, 147, 165, 180, 209, 232
Maia 101
Maiandros 35, 86
Maiorianus 308
Mallia 31
Mallos (Kızıltahta?) 129
Mama 50
Mantineia 28, 114
Mantua 178
Marathon 73, 96-97
Marcellus 227
Marcia 261
Marcianus 310
Marcus Antonius 164, 220-221, 224
Marcus Antonius Primus 243
Marcus Aurelius 29, 180, 226, 256, 257, 259-260, 268
Marcus Opellius Macrinus 270-271
Mardonios 98
Margum (Orosje) 288
Marius 211-212, 214, 216
Martianus 296
Massalia (Marsilya) 293
Massilia 298
Massinissa 205
Maşathöyük 51
Maternus 260
Mauretania (Fas) 256

Maussollos 89, 113, 157
Maxentius 295, 298
Maximianus 290, 292-295, 297
Maximinus Daia 291, 294, 296
Maximinus Thrax 274-276
Maximus 308
Mazaka (Kayseri) 94, 163
Mazakes 130
Media 138
Mediolanum (Milano) 263, 281-283, 298, 304
Medusa 112
Megabazos 92, 234
Megabyzos 67
Megakles, arkhon 73
Megalopolis 28, 34, 176
Megara 29, 34, 67, 70, 103, 106, 117, 139, 181
Melitene 165
Melos 55
Memnon 124, 127
Memphis 102, 135-136
Menandros 104
Menelaos 139
Menophanes 154
Mesense 34
Messalina 237
Messena (Messene / Zankle) 204
Messenia 29, 31, 64
Messina 216
Metapontion (Metaponto) 67, 84, 186
Metellus, Q.C. 149, 208
Meydancıkkale 137
Midaion 86
Midas 86-87, 127
Mieza 133
Miletos (Balat) 49, 53, 56-57, 60, 64, 67, 70, 84, 95, 123, 137, 146
Millavanda 43, 49
Miltiades 29, 96
Milvius (Roma'nın hemen kuzeyinde) 300
Minos 44
Misenum (Miseno) 232
Mita 87
Mithradates I 152
Mithradates II 152, 153
Mithradates III 152
Mithradates IV 152, 153
Mithradates V 152, 153, 161
Mithradates VI 29, 141, 151-156, 162, 169, 180, 213-215, 217, 219
Mithrapata 89
Mithrines 122
Mogontiacum 282
Mokhlos 31
Morimene 165
Mostene (Sancaklı, Boz Köy) 232
Mucianus 243
Munda (Cerro de las Camorras? / Santaella) 219
Murena 214-215
Mursal (Osijek) 281
Mutina (Modena) 186
Muvatalli II 51
Müskebi 49
Mykale 98, 123
Mykenai 24, 43, 46-47
Mylae (Milazzo) 204
Myonnesos 54
Myra 89
Myriandros 129
Myrina (Aliağa-Kalabaktepe) 53
Myrina (Bikri Tepe) 232
Mytilene 66, 127
Myus (Avşar Köyü) 53

Nagidos (Bozyazı) 71, 137
Naissus (Niş) 297
Naksos 186
Naksos 67, 72, 95
Narnia (Narni) 186, 248
Narses 291, 294
Naukratis 66, 87
Nea Nikomedeia 37
Neapolis (Napoli) 186, 203
Nemausus (Nimes) 256
Neonteikhos (Yanıkköy) 53
Neoptolemos 154
Nepos 309
Nero 179, 180, 237-241, 243, 245
Nero Caesar 231
Nero Drusus 236
Nerva 248-249
Neşa / Kaneş(Kültepe) 50
Nevali Çori 38
Nikaia (İznik) 266
Nikanor 123, 158
Nikias 106-107, 122
Nikomedeia (İzmit) 28, 151, 152, 223, 252, 272, 290, 293, 296
Nikomedes I 151
Nikomedes III 151-153, 161
Nikomedes IV 154-155, 215
Nikopolis (Yeşilyayla) 156
Nisibis (Nusaybin) 271
Nola 228
Norşuntepe 38-39
Notion (Ahmetbeyli) 53
Novae (Svistov) 278
Numa Pompilius 189, 220
Numerianus 181, 287-289
Numitor 192
Nysa 153, 161, 292
Nysa (Sultanhisar) 160

Octavia 227, 238, 239
Octavianus 137, 220-222, 225
Octavius 210, 220, 224
Odenathus 281
Odoaker 309
Odysseus 24, 112
Oidipus 112
Olbyrius 309
Olympia 29, 34, 167, 181
Olympias 118, 120
Onomarkhos 118
Opinius 211
Oppius, Q. 154
Orestes 309
Orkhomenos 46, 214
Orophernes 158-159, 161
Ortaköy 51
Orthagoras, tiran 74
Osman Hamdi Bey 131
Ostia 237
Otanes 92
Otho 241-242
Ovidius 179

Pacatinus 277
Palaikastro 31, 40
Palmyra (Tadmur) 283-284
Panaztepe 49
Pantikapaion (Kerç) 280
Panyasis 26
Parion (Kemer) 70
Parisades 153
Parma 186
Parmenion 121-124, 127
Parnassos 31
Paros 70
Parthenius 248
Parysatis 109
Patara (Ovagelemiş) 155, 223, 237
Patavium (Padua) 186
Patroklos 24
Pausanias 29, 59, 122, 180

Peiraieus 105, 108
Peisistratos, tiran 23, 73-74
Pella 133
Pendik 38
Perdikkas 116, 135-136, 158
Perennis 260
Pergamon (Bergama) 140-146, 149-150, 153, 169, 181, 208-209, 269, 303
Perge (Aksu) 64, 124, 126, 272
Perikle 89
Perikles 99, 102, 105
Periktione 117
Perinthos (Marmara Ereğlisi) 70, 118, 234, 236-267
Perkote 70
Perperna, M. 149
Persepolis 92, 132
Perseus 112, 147, 208, 236
Pertinax 262-265, 266
Perusia (Perugia) 188, 221
Pescennius Niger 264
Phainarete 110
Phaistos 31, 36, 40
Pharnabazos 107
Pharnakes I 147, 152-153, 156
Pharnakes II 152, 219
Phaselis (Tekirova) 66, 71, 124
Pheidippides 97
Pheidon, tiran 73
Phellos 89
Philadelphia (Alaşehir) 232
Philetaeria 146
Philetairos 142, 145
Philippopolis (Plovdiv, Filibe) 236, 278
Philippos Arrhidaios 135
Philippos II 116, 117, 118-120, 133, 235
Philippos V 146-147, 206-208, 235
Philippos, doktor 128
Philippus I 277-278
Philomelos 118
Philostratos 160
Philotas 135
Phoenicia 273
Phokaia (Foça) 53, 66-67, 71, 84
Phokia 181
Phokis 29, 118
Pinara (Minare) 89
Pindaros 56
Pisae (Pisa) 186
Pisagor (Pythagoras) 61
Piso 231
Piso, Calpurnius 240-241
Pitane (Çandarlı) 53
Pithekusai 67
Plataia 98
Platon (Eflatun) 117, 120
Plinius, Genç 180, 250-253
Plinius, Yaşlı 180, 232, 244, 252
Plotina 250
Plutarkhos 28-29, 120, 153, 180
Podalia 89
Pollux 82
Polybios 28, 175-176
Polykrates, tiran 73-74
Pompeii (Pompei Scavi) 245-246
Pompeius, Büyük 156, 164, 215, 217-219
Pontirolo 282
Poppaea 239, 241
Poros 132
Poseidonia (Paestum) 186
Postumus 281-282
Potidaia 105
Praeneste (Palestrina) 188
Prepalaos 142
Priene (Güllübahçe) 53, 56, 161
Priscus 277
Probus 284, 286-287, 292
Procopius 182, 305
Prokennesos 70
Prometheus 24
Protagoras 108
Prusias I 147, 209
Prusias II 149, 151
Psammetikhos I 87
Ptolemaios 28, 124, 127, 135-138, 143, 168
Ptolemaios II 136
Ptolemaios Keraunos 143
Ptolemaios XIII 219
Ptolemais 286
Publius Licinius Valerianus 278-279
Pulcheria 310
Pupienus 275-276
Purushanda (Acemhöyük) 50
Puteoli (Pozzuoli) 216
Pydna 28, 117, 149, 208, 236
Pylos 43, 46, 105
Pyrrhos 143, 203
Pythagoras (Pisagor)

Quartinus 275
Quietus 282
Quintianus, Claudius Pompeianus 260
Quintillus 283-284

Raetia 279
Ramses II 51
Ramses III 48
Raphanaea (Rafniye) 271
Rea Sylvia 192
Reate Rieti) 242
Remus 192
Rhegion (Regio) 186
Roksane 135, 138
Romulus 189, 192, 195, 220
Romulus Augustulus 309
Russallae 188

Sabiktas 157
Sabina 252, 256
Sadyattes 56, 87
Sagalassos (Ağlasun) 126
Saguntum 205
Salamis 72, 98
Sallustius 177
Samothrake 30
Santas 88
Saravene 165
Sardanapalos 128
Sardeis (Sart) 84, 90, 92, 94, 122, 146, 232
Sargarausene 165
Sarmizegethusa (Gradiştea Muncelului, Romanya) 251
Saros 35
Saturnia 187
Schliemann, H. 40
Sebaste 164
Segeste 186
Seianus 231
Seleukeia (Dicle kıyısında Tell Omar) 258
Seleukeia (Silifke) 253
Seleukos 135, 138-140, 158, 235
Seleukos II 140
Seleukos III 140
Selge (Zerk) 126
Selinos 186
Selinus (Gazipaşa) 252
Selymbria (Silivri) 70, 234
Seneca 232, 238, 240
Septimius Severus 264-268
Serdica (Sofya) 294
Servius Sulpicius Galba 240
Servius Tullius 190-191
Sesklo 37

Sestos 121
Seuthes III 235
Seuthopolis (Kazanlak, Bulgaristan) 235
Severus 308
Severus Alexander 272-275, 279, 281
Severus II 295
Sextus 191
Side (Selimiye) 71, 126
Sidon 130
Sillyon (Yankôy Hisarı) 126
Sinope 70
Sirmium (Mitrovica) 278, 284, 305
Sitalkes 128, 235
Skepsis 53
Skyros 72, 113
Smyrna (Eski İzmir) 23, 49, 53, 56-57, 64, 88
Sogdiana 132
Sokhoi 129
Sokrates (IV. Nikomedes'in kardeşi) 154
Sokrates 28, 110
Soloi 71, 129
Solon 76-78, 80
Sophene 163
Sophokles 104
Sophroniskos 110
Soufli 37
Söğüt Tarlası 38
Sparta 34, 55, 64, 75, 97-98, 101, 103, 105-106, 108, 111, 114-115, 117
Spartacus 216
Stabiae (Varano) 246
Strabon 29, 70-71, 86, 164-165, 175, 178
Stratonike 158
Stratonikeia (Eskihisar) 63, 292
Suberde 38
Suetonius 179, 181, 219, 232
Sulla 29, 152, 155, 163, 180, 194, 200-201, 211, 214-215, 216-217
Sulpicianus 264
Sulpicius Galba 208
Sulpicius Rufus 214
Sumer 40
Susa 92, 94, 102, 132
Sybaris (Sibari) 67, 186, 203
Syrakusai (Syracusa) 67, 114, 186, 204
Şanlıurfa 38
Şapur 277, 280
Şuppiluliuma I 50

Tacitus 285-286
Tacitus, tarihçi 180, 232
Taras (Taranto) 67, 186, 203
Tarentum (Taranto) 186, 203
Tarquinii 188-189
Tarquinius Priscus 190
Tarquinius Superbus 190-191, 195-196
Tarracina (Terracina) 186
Tarsos 30, 63, 128-129, 134, 223, 286, 297
Taşoz 30
Tauri 70
Tauromenion 216
Tekeköy 39
Temnos (Görce Köyü, Kayacık Tepesi) 53, 232
Teos (Sığacık) 53, 61
Tepecik 39
Terentius Varro 205
Teres 235
Termessos (Güllük Dağı) 126
Terracina 241
Thales 60
Thebai 34, 46, 64, 111-114, 117-118
Themistokles 29
Theodosius I 167, 306, 309
Theodosius II 310
Thermopylai 47, 64, 97-98, 142, 209
Theseus 30, 44, 79
Thessalonike (Selanik) 299
Thrasybulos 56
Thukydides 26-27, 36, 79-80, 103
Thurii (Sibari) 26, 186, 203
Tiberius 164, 180, 227-234
Tiberius Claudius Nero 228
Tiberius Gemellus 232-233
Tibur (Tivoli) 284
Ticinum (Pavia) 284
Tigranes 156, 163, 168
Tigranokerta (Silvan yakınlarında) 163, 223
Tigris 111
Timesitheus 276
Tiryns 46
Tisaion 162
Tissaphernes 106
Titus 179, 243-245, 251
Tmolos (Salihli yakını) 232
Toptepe 38
Traianus 29, 168, 180, 212, 249-253, 262
Traianus Decius 278-279
Trakhonitis (Şahba, Suriye'de) 277
Tralleis 123
Tranquillina 276
Trapezus 70, 255
Trebenna 61
Trebonianus Gallus 278-279
Tribazos 113
Triparadeisos 136
Troia 24, 39-40, 49, 121, 178, 192, 269
Troizen 54
Tullus Hostilius 189
Tülintepe 38
Tyana (Kemerhisar) 286
Tyanitis 165
Tyros (Sur) 130
Tzouroulon (Çorlu)

Ugarit 42
Uluburun 42
Uranius Antoninus 280
Urbanus 284
Uskudama (Edirne) 235

Valens 236, 242, 304-306
Valentinianus I 304
Valentinianus II 306
Valentinianus III 308
Valerianus 279-280
Valerius Maximus 163
Varro 176, 191
Varus 225
Veii 188-189, 201
Ventris, M. 48
Vergilius 178, 192
Vergina 119
Verginius Rufus 241
Verina 310
Verona 186, 287
Vesontio (Besançon) 241
Vespasianus 168, 179, 242-243, 245, 248, 251
Vetranio 302
Vetulonia 188
Vibius Pansa 220
Vicus Britannicus (Mainz) 274-275
Viminacium (Kostolac) 301
Vindex, Iulius 240-241
Vitellius 180, 241-243

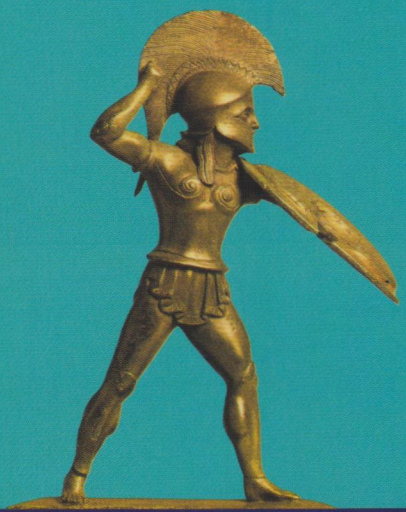
Volaterrae 188
Volsinii 188
Volusianus 279
Vulci 188
Vulso M. 141,159

Yumuktepe 31, 51

Zabdas 284
Zagaba 89
Zaitha 277
Zakro 31, 40
Zalpa 50
Zama 205, 206
Zankle-Messana (Messina) 67, 186
Zela (Zile, Tokat) 156, 219
Zeleia 70
Zemuri (Finike-Turunçova) 89
Zeno 310
Zenobia 281, 283-284
Zenon 61
Zipoites 142, 145, 151
Zosimos 181

Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş

OĞUZ TEKİN

Eski Yunan ve Roma dünyası; siyaset, hukuk, askerlik, mimarlık, sanat, düşünce ve tarih yazıcılığı alanlarında günümüz Batı uygarlığı üzerinde çok önemli etkiler bırakmıştır. Batı dünyası –Girit'teki Minos uygarlığı ve Yunanistan'daki Miken uygarlığını da kapsayacak şekilde– Eski Yunan ve Roma uygarlıklarının bıraktığı miras üzerine kurulmuştur. Bu kitapta yaklaşık 3500 yıllık bir dönemin tarihi ele alınmaktadır. "Polis" denen kent-devletlerinin kurulmaya başlaması, kolonizasyon, doğa filozofları, demokrasi ve demokratik yönetim biçiminin ortaya çıkışı, Herodotos ve Thukydides ile tarihçiliğin gelişimi, edebiyat, felsefe, Sokrates'in idamı, Büyük İskender ve Hellenistik krallıklar, Roma'da krallık, Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemleri, sınıf mücadeleleri, Hannibal ve Kartaca Savaşları, "Roma Mucizesi", İç Savaş ve Caesar, Augustus ve Roma Barışı, çok tanrılı dinden Hıristiyanlığa geçiş, imparatorluğun ikiye bölünmesi ve Batı Roma'nın yıkılması gibi Antik Çağ tarihine damgasını vuran olaylar ve kişiler **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**'te ayrıntılı bir şekilde sunuluyor.

İLETİŞİM 1313

TARİH DİZİSİ 47

ISBN-13: 978-975-05-0592-8

9 789750 505928